EMANUEL COPILAȘ

Integrarea României în sfera de influență sovietică (1944–1947)

Perspective internaționale și locale

CORINT ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

Cuprins

Cuvânt-înainte 9

În loc de introducere: de la dreapta interbelică la dreapta postcomunistă și retur: curiosul caz al instaurării comunismului în România postbelică 13

Precizări metodologice 17

1 – *Vecinătăți dificile: relațiile româno-sovietice în perioada interbelică* 21

2 – *Al Doilea Război Mondial, PCdR și actul de la 23 august 1944: implicații politice și geopolitice* 39

În umbra Cominternului și în căutarea unei identități proprii: PCdR între cele două războaie mondiale 39

3 – *Sovietizarea Europei de Est în contextul relațiilor dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică. O analiză comparativă* 102

România, 1944–1947: scurtă cronologie evenimențială 138

4 – *Fără imprudențe: perspectiva occidentală* 147

5 – *„Voi sunteți răspunzători de aceste încurcături": perspectiva sovietică* 167

6 – *„Deși o țară mică, românii sunt cunoscuți mai de mult pentru ideile și marile lor pretenții..." Perspectiva comunistă locală și problema legionară* 190

7 – *Tovarăși de drum reticenți. Perspectiva social-democrată* 219

8 – *Amenințarea „hoardelor bolșevice": perspectiva partidelor „istorice"* 230

PNȚ: metamorfoze ideologice și incertitudini politice 231

PNL: un partid în derivă 296

9 – *Speranțe amânate: perspectiva monarhistă* 312

Câteva concluzii. A cui democrație? Sovietizarea României ca proces sinuos, ambiguu și plurivalent 333

Note 353

Bibliografie 531

Index 587

EMANUEL COPILAȘ

Integrarea României în sfera de influență sovietică (1944–1947)

Perspective internaționale și locale

EMANUEL COPILAȘ

Integrarea României în sfera de influență sovietică (1944–1947)

Perspective internaționale și locale

CORINT
ISTORIE
AUTORI ROMÂNI

Redactare: Florin-Răzvan Mihai
Tehnoredactare: Dan Crăciun
Design copertă: Dan Mihalache
Ilustrație copertă: Gheorghe Gheorghiu-Dej discutând cu mareșalul Kliment Voroșilov pe aeroport, la 25 august 1951. © Fototeca Online a Comunismului Românesc, Cota 116/1951

Toate drepturile asupra acestei ediții în limba română aparțin
CORINT ISTORIE AUTORI ROMÂNI, un imprint al CORINT BOOKS,
str. Mihai Eminescu, nr. 54 A, București.

www.edituracorint.ro

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
COPILAȘ, EMANUEL
Integrarea României în sfera de influență sovietică : (1944-1947) : perspective internaționale și locale / Emanuel Copilaș. - București : Corint Istorie autori români, 2023
Conține bibliografie
Index
ISBN 978-606-088-296-1

94

INSTITUTUL DE INVESTIGARE A CRIMELOR COMUNISMULUI ȘI MEMORIA EXILULUI ROMÂNESC

Această carte a apărut cu sprijinul Institutului de Investigare a Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc. Conținutul volumului nu reprezintă obligatoriu poziția oficială a Institutului.

„O cetate este în stare să suporte nenorocirile particulare ale oricărui cetățean, dar fiecare cetățean nu poate să le suporte pe ale ei."

Tucidide, *Războiul peloponesiac*

„[...] dacă cineva socotește că va face ceva, bazându-se fie numai pe dreptatea cauzei sale, fie numai pe violență, să ia seama să nu se înșele amarnic în așteptarea sa."

Tucidide, *Războiul peloponesiac*

„Se admite îndeobște că atunci când nu avem acces la documente secrete, informațiile noastre rămân cu totul insuficiente. După părerea mea, aceasta înseamnă a supraestima importanța informațiilor secrete, ca să nu mai vorbim despre informațiile adeseori în întregime eronate pe care le oferă serviciile secrete, cum a fost cazul în timpul invadării Cubei. Pentru înțelegerea intențiilor altor țări, majoritatea elementelor necesare

pot fi obținute printr-o analiză minuțioasă, rațională a documentelor și structurilor lor, evident cu condiția ca analiștii să nu fie orbiți de reacțiile emotive sau pasionale. Unele dintre cele mai bune studii despre originile războiului rece sunt opera unor universitari care nu aveau niciun document secret la îndemână. Fapt este că cu cât cineva are mai puțină încredere în examinarea lucidă și clarvăzătoare a faptelor, cu atât cere mai multe informații secrete. Deseori informațiile secrete nu sunt decât un substitut mediocru al analizei. Nu neg că există aici o problemă: serviciile de informații militare, care informează responsabilii de la centru despre anumite decizii privind, de exemplu, noile amplasări de rachete sau exploziile nucleare etc., pot avea o oarecare importanță. Dar dacă avem o viziune adecvată asupra scopurilor și dificultăților unei țări, în comparație cu analiza globală, informațiile secrete nu au decât o valoare secundară. Același lucru este valabil și în ceea ce privește evaluarea lor. Nu intră în intenția mea să pretind că informațiile secrete sunt lipsite de importanță, dar apreciez că o analiză critică serioasă a faptelor oferă o bază de judecată suficient de solidă."

Erich Fromm, *Texte alese*

În memoria lui Michael Shafir (1944-2022)
și a lui Claude Karnoouh (1940-2021),
care nu au mai apucat să citească această carte

Cuvânt-înainte

Nu am planificat niciodată să scriu o carte întreagă despre transformările politice care au avut loc în România între 1944 și 1947. Totul a pornit de la un capitol pe care doamna Liliana Corobca m-a invitat să îl scriu pentru un volum colectiv publicat la Editura Polirom sub coordonarea dumneaei: *Panorama comunismului în România*. Am tratat acolo, pe scurt, contextul interbelic al comunismului românesc, pe lângă subculturile de tineret din România socialistă – deşi cercetarea mea iniţială, deja prea amplă pentru un capitol de carte, se axa pe o abordare diacronică a dinamicii politice a României postbelice în context regional şi internaţional. Alte fragmente din diferite stadii ale manuscrisului au apărut, în cadrul unor articole de sine stătătoare, în ultimele două ediţii ale *Anuarului Institutului de Istorie „George Barițiu", Series Historica.*

Pe cale de consecinţă, am luat decizia de a aprofunda cercetarea iniţială, din care a rezultat prezentul volum. Toate citatele incluse în carte sunt adaptate normelor ortografice aflate în vigoare. Unele scăpări gramaticale minore au fost corectate tacit. Doresc să le mulţumesc lui Florin Poenaru, Călin Morar-Vulcu, Florian Banu şi Manuel Mireanu pentru răbdarea cu care au parcurs versiuni preliminare ale manuscrisului

și pentru comentariile, sugestiile și criticile făcute pe marginea acestora. Îi mulțumesc tatălui meu, Viorel Copilaș-Ciocianu, care mi-a procurat lucrări foarte rare, imposibil de găsit în țară, lucrări care au contribuit la îmbunătățirea considerabilă a bibliografiei prezentului volum. Le mulțumesc, de asemenea, Daliei Bathory de la Institutul pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, lui Alexandru Cârlan și lui Andrei Țăranu de la Școala Națională de Studii Politice și Administrative, Gabrielei Panu, Adrianei Ulita și Alinei Iancu de la Biblioteca Centrală Universitară „Eugen Todoran" din Timișoara, lui Claudiu Gaiu de la Biblioteca Centrală Universitară „Lucian Blaga" din Cluj-Napoca, lui Mihai Maci de la Universitatea din Oradea, lui Mihai Burcea de la Institutul Revoluției Române din Decembrie 1989, respectiv doctorandei Eliza Monica Motorga. Cu toții m-au ajutat enorm prin punerea la dispoziție și/sau semnalarea unor titluri la care, în condițiile pandemiei pe care încă o traversăm, accesul a fost îngreunat. Dacă am uitat pe cineva, îmi cer scuze. În plus, Dalia Bathory a citit cu meticulozitate și acribie versiunea prefinală a manuscrisului, a corectat numeroase scăpări ortografice, a propus îmbunătățiri în ceea ce privește topica greoaie a unor fraze mult prea lungi și a făcut numeroase observații privind conținutul și anumite posibilități de reorganizare a unui material relativ eterogen, care nu a fost conceput în mod unitar și care prezenta în mod cert sincope și discontinuități. Merită cu prisosință mulțumiri speciale. Cât despre sincopele, discontinuitățile și neajunsurile rămase, nu pot decât să îmi cer scuze în avans cititorilor.

Cartea aceasta a fost scrisă într-o perioadă în care documentele de arhivă nu au putut fi consultate în regim normal, fie din cauza pandemiei de COVID-19, fie din cauza unor

regretabile injoncțiuni birocratice și politice. Mă consolez însă cu faptul că majoritatea documentelor relevante pentru intervalul 1944–1947 au fost deja publicate. Mulțumiri se cuvin, de asemenea, Editurii Corint, lui Florin-Răzvan Mihai și, în special, doamnei Ana Antonescu pentru invitația de a publica la această prestigioasă editură. Nu poate fi omisă nici bunăvoința Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc pentru coasumarea prezentului proiect. În sfârșit, le mulțumesc membrilor familiei mele pentru înțelegerea de care au dat dovadă pe parcursul conceperii acestui volum. Nu le-a fost ușor.

Timișoara, noiembrie 2022

În loc de introducere: de la dreapta interbelică la dreapta postcomunistă și retur – curiosul caz al instaurării comunismului în România postbelică

Literatura referitoare la integrarea României postbelice în sfera de influență sovietică în calitate de subiect de sine stătător sau ca preambul pentru o istorie a întregului regim comunist este enormă. În cadrul acestui demers, mă interesează în principal primul tip de literatură care, în linii mari, poate fi compartimentată în modul următor: lucrări științifice din perioada postcomunistă[1], lucrări științifice din perioada comunistă sau postcomunistă publicate în străinătate[2], lucrări științifice din perioada comunistă[3], memorialistică[4], respectiv culegeri de documente[5].

Nu am absurda pretenție a unei interpelări exhaustive a bibliografiei și nu îmi propun nici obiective factual-evenimențiale, în sensul de a aduce în discuție aspecte noi referitoare la perioada istorică pe care o am în vedere, 1944–1947. Miza prezentului efort de cercetare este diferită, dar nu mai puțin solicitantă: este vorba despre o recitire, o regândire, o reinterpretare a acestui interval istoric tumultuos, echivalând cu o permanentă criză politică în epocă – din perspectiva discursurilor

principalelor tipuri de protagoniști/cercetători ai evenimentelor. Așa cum se va constata în continuare, o primă tipologie pe care o avansez în acest sens este distincția între perspectivele internaționale, respectiv cele locale, în descifrarea evenimentelor și proceselor politice din România postbelică. Mai departe, abordarea sovietică și cea occidentală sunt reunite în cadrul perspectivelor internaționale cele mai importante, în timp ce abordarea Partidului Comunist Român (PCR), a partidelor politice „istorice" (Partidul Național Țărănesc, Partidul Național Liberal și Partidul Social Democrat – PNȚ, PNL, respectiv PSD), a monarhiei și, indirect, a Mișcării legionare – aflată pe atunci în ilegalitate, dar contând în continuare ca forță politică – sunt grupate în categoria perspectivelor locale.

Pentru a ajunge aici, trebuie investigate rădăcinile interbelice ale unor atitudini politice și ale unor raporturi de forță care se prelungesc și produc efecte și după 1945. Prin urmare, mă voi concentra mai întâi asupra relațiilor româno-sovietice în perioada interbelică și, odată contextul local și internațional elucidat în linii mari, asupra evoluției Partidului Comunist din România (PCdR), secție a Internaționalei Comuniste, începând cu anul apariției sale prin scindarea PSD (1921).

După cum anunță titlul acestei secțiuni introductive, instaurarea comunismului în România constituie un caz curios, la fel ca înțelegerea întregii perioade cuprinse între 1944 și 1947. Curios pentru că după 1989, cel puțin după știința mea, intervalul este abordat dintr-o poziție ideologică dominantă de dreapta, cu anumite variații: dreapta liberală[6], dreapta conservatoare[7], dreapta naționalistă, foarte apropiată de discursul național-comunist, din care, de altfel, și provine în mare măsură[8], dar și de extrema dreaptă de inspirație legionară[9]. Așa cum înainte de 1989 exista un singur discurs dominant asupra

intervalului 1944/1945–1947, cu ramificațiile sale aferente, internaționaliste și ulterior tot mai naționaliste, perioada postcomunistă nu constituie deseori decât inversarea spectrului ideologic utilizat pentru încercările de înțelegere a perioadei: progresul în cunoașterea acestui interval este unul în cel mai bun caz cantitativ, nu calitativ[10].

Și rareori trece dincolo de exprimarea unor banalități exasperante care se pretind profunde, nu contribuie cu nimic la extinderea orizontului de cunoaștere al intervalului și, pentru a-l parafraza pe Platon, rămân ceea ce sunt: simple și inutile acrobații stilistice și metaforice. Și ar fi bine dacă lucrurile s-ar opri aici. Însă nu puține sunt momentele în care prețiozitatea crispată și, pe alocuri, efectiv irespirabilă a limbajului este dublată de erori factuale grosolane. Iată, de exemplu, cum este descris anul 1947 de către un exponent central al dreptei conservatoare: „Soliditatea tiraniei este înșelătoare, în măsura în care, dincolo de epiderma terorii, substanța umană înfruntă curentul nivelator"[11]. Or, în 1947 – ca și în 1948 de altfel, dar la un nivel mult mai redus, și excluzând monarhia –, viața politică din România încă funcționa pe baza unui regim politic multipartidist. Un alt exemplu de denaturare a contextului politic postbelic în raport cu perioadele precedente, așa cum se va constata în urma parcurgerii acestei lucrări, este de găsit în următorul citat: „Partidul comunist a fost un factor activ în opera nefastă a distrugerii societății democratice românești bazată pe valori europene și a înlocuirii ei cu sistemul totalitar"[12].

Mai mult, din numeroase puncte de vedere, care ar merita în continuare cercetate și aprofundate, istoriografia postcomunistă nu este decât prelungirea contextului cultural și a atitudinilor politice din perioada interbelică, bazându-se pe aprecieri

metaforice, necritice și deloc sau insuficient contextualizate ale fenomenului comunist în general și ale celui românesc în particular[13].

Întâlnindu-se pe deasupra „glacisului", a sincopei istorice care ar fi fost comunismul, dreapta interbelică și mai ales cea postcomunistă își dau mâna, neîncetând a se întreba, probabil mai degrabă retoric, pentru că rar acceptă un alt tip de răspuns decât cel propriu, următoarele: cum a fost posibil, într-un stat care avea cel mai mic partid comunist din regiune înainte de 1945[14], să se ajungă atât de repede la o dominație de factură sovietică?; cum s-a ajuns, pornind de aici, două decenii mai târziu, la represivul național-comunism din timpul conducerii lui Nicolae Ceaușescu, când PCR ajunsese din punct de vedere numeric cel mai dezvoltat partid comunist est-european[15]?

În ceea ce privește structura cărții, pe lângă secțiunile introductivă și metodologică, aceasta începe prin hașurarea vecinătății dificile româno-sovietice din perioada interbelică, trece prin transformările suferite de către PCdR în aceeași perioadă, respectiv în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, și se axează ulterior pe procesul de sovietizare a Europei de Est în epoca postbelică din perspectiva politicii comparate. Mai departe este demarată investigarea propriu-zisă a perspectivelor protagoniștilor internaționali și locali asupra intervalului 1944–1947. Astfel, sunt avute în vedere în primul rând interpretarea occidentală și cea sovietică asupra evenimentelor, România de atunci nefiind deloc în postura de a decide în mod autonom în privința propriei politici interne și externe. Ulterior, analiza avansează înspre înțelegerea de către actorii politici locali a respectivului context: PCR, PSD, PNȚ, PNL și, respectiv, Casa Regală. La final, capitolul de concluzii operează o trecere succintă în revistă a întregului material parcurs în

volum, pe care îl pune de asemenea în continuitate cu traiectul comunist și apoi cu cel postcomunist al dezvoltării României contemporane.

Precizări metodologice

Pe lângă etapele mai sus menționate ale prezentei analize, miza ei principală rezidă în identificarea și în special reevaluarea motivelor care au condus la specificul implementării comunismului stalinist în România în context regional și internațional, ținând cont de asemenea de contextul politic, social și economic intern. România Mare – cea mai anticomunistă țară est-europeană, la constituirea căreia marile puteri europene au contribuit în 1918 pentru a ține sub control pericolul expansiunii revoluțiilor de tip bolșevic înspre vest[16], și care a invadat și devastat, alături de Germania nazistă și Italia fascistă, Uniunea Sovietică între 1941 și 1944, pierzând între timp, prin intermediul arbitrajului de la Viena din 1940 nordul Transilvaniei și prin intermediul pactului sovieto-nazist din 1939 Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța – nu putea avea, rezonabil vorbind, așteptări prea mari în ceea ce privește generozitatea Uniunii Sovietice, în ciuda actului deloc neglijabil din 23 august 1944.

Întrebările de cercetare care m-au ajutat cel mai mult în jalonarea prezentului demers analitic – eterogene, dificil de armonizat și pasibile de a deschide câmpuri de cercetare diverse – sunt: care ar fi diferențele dintre așteptările forțelor politice românești și așteptările sovietice în privința regimului politic al României postbelice? Dar dintre așteptările Statelor Unite și ale Marii Britanii, respectiv cele sovietice și cele românești? Ce influență au avut cultura și ideologiile politice

interbelice asupra formei politice a României postbelice? A reprezentat sovietizarea României și a Europei de Est un plan definit în linii mari încă de la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial sau mai degrabă un proces sinuos, punctat de avansări timide și replieri strategice?

Teoretic apoi, mă voi axa pe analiza documentelor perioadei și voi face apel, ocazional, la aceeași grilă hermeneutică a analizei critice de discurs dezvoltată de Ernesto Laclau și Chantal Mouffe[17] pe care am utilizat-o, în diferite dozaje, și în alte părți[18]: semnificat-semnificant, semnificanți goi, logici ale echivalenței, practici articulatorii, instanțe discursive, strategii discursive, inter-discursivitate, hegemonie, contra-hegemonie – urmând să o aplic, mai mult sau mai puțin explicit, asupra fiecăreia dintre perspectivele (discursurile) existente în acest volum în ceea ce privește tumultuosul traiect politic al României între anii 1944 și 1947. De precizat însă că armătura teoretică a acestui volum este mai degrabă una de fundal, considerentele empirice filtrate interpretativ în diferite chei ideologice fiind cele care predomină.

Cititorul va putea observa că sursele bibliografice utilizate sunt, așa cum am menționat deja în cadrul introducerii, foarte diverse, acestea acoperind și perioada interbelică, și cea postbelică, și cea comunistă, și, respectiv, cea postcomunistă. În mod firesc, agreez conjunctural și parțial cu argumentele și analizele unor autori, așa cum nu agreez, tot conjunctural și parțial, cu argumentele și analizele altor autori. Nu creditez însă integral niciuna dintre aceste analize, așa cum nu creditez integral niciuna dintre perspectivele mai sus amintite asupra intervalului studiat. Toate sursele bibliografice – competente sau mai puțin competente, oneste sau mai puțin oneste, coerente sau mai puțin coerente, frecventabile sau mai puțin

frecventabile[19] – au fost integrate propriului parcurs analitic, parcurs care se revendică de la teoreticieni critici și filosofi menționați, fie și sporadic, în lucrare: Georg Wilhelm Friedrich Hegel, Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, Max Horkheimer, Karl Marx, Constantin Dobrogeanu-Gherea, Pavel Câmpeanu, Moshe Lewin.

În final, o analiză critică de discurs, cât și cum se regăsește ea în prezentul demers, nu are cum să facă abstracție de implicațiile ideologice ale obiectului de studiu. Asta deoarece nu numai că le presupune, ci le și rafinează, exemplifică și coagulează de-a lungul întregii analize. Ideologiile de dreapta, tradiționaliste, naționaliste, xenofobe, în cel mai bun caz liberale – abundente în România interbelică și postbelică – au intrat într-un rapid și violent contact cu cele de stânga, care avansau idei noi, exotice și radicale, cum ar fi o redistribuire mai echitabilă a resurselor sociale, reforma agriculturii, modernizarea și extinderea infrastructurii, respectiv creșterea nivelului de industrializare al țării; raportul dintre cele două părți nu a fost asimetric în defavoarea ultimei nu numai pe plan ideologic, ci și pe plan organizatoric și social în ultimă instanță; stânga a compensat însă printr-o exacerbare politică aducătoare de rezultate favorabile pe termen scurt și mediu, dar problematică pe termen lung, în măsura în care structura socială a României, rurală în proporție de peste trei sferturi la sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, nu avea cum, obiectiv vorbind, să susțină posibilitatea funcționării unui partid de stânga popular și eficient.

Această bază a fost creată de regimul comunist prin inversarea în timp a raportului rural-urban, printr-o politică de industrializare și de modernizare fără precedent în istoria țării, o politică autoritară și dirijistă care nu era dispusă să socializeze

prea multe dintre rezultatele obținute, deși, comparativ cu alte epoci, nivelul inegalităților sociale a scăzut semnificativ. Prețul plătit a fost însă compromiterea durabilă a ideologiilor de stânga, pe măsură ce, așa cum magistral au înțeles Theodore Adorno și Max Horkheimer în celebra lor lucrare *Dialectica iluminismului*, ideea se transforma în dominație[20]. Iar cercetarea lui Adorno și Horkheimer se referea la reificarea iluminismului în Occident în secolul al XIX-lea și la începutul secolului XX. În România de la jumătatea secolului XX, ideea nu avea cum să înceapă altfel decât ca dominație și probabil că nici cum să sfârșească, pentru a-l parafraza pe Marx, altfel decât ca tragedie.

1

Vecinătăți dificile: relațiile româno-sovietice în perioada interbelică

Din cauza problemei tezaurului Băncii Naționale, depus în 1917 la Moscova de guvernul României mutat temporar la Iași, în timp ce trei sferturi din țară era ocupată de armatele germane, respectiv a problemei Basarabiei, integrată în România Mare un an mai târziu, relațiile româno-sovietice au fost extrem de precare. Până în 1934, nu au existat, de altfel, raporturi politice oficiale. Atunci când s-au concretizat, în mare parte datorită abilităților diplomatului Nicolae Titulescu, s-a evitat cu deosebită grijă orice referință la Basarabia, principala sursă de tensiune dintre cele două state. La aceste două teme centrale se adăugau clarificarea situației prizonierilor români din Uniunea Sovietică din timpul Primului Război Mondial și a deținuților având convingeri de stânga din România, de care administrația de la București dorea să scape, trimițându-i, la schimb eventual, peste granița din estul țării, precum și chestiunea nerezolvată a despăgubirilor de război. De menționat faptul că ambele state evitau inițierea demersurilor diplomatice necesare unor discuții bilaterale în vederea soluționării acestor dispute[1].

Nu în ultimul rând, trebuie luat în calcul și un alt motiv important de mefiență și de antipatie reciprocă: răsturnarea, în 1919, a Republicii Sovietice Ungare conduse de Béla Kun de către armata română, încurajată explicit în acest demers de puterile occidentale. Republica a fost instituită cu un larg sprijin popular în urma demisiei guvernului liberal în martie 1919 din cauza granițelor impuse Ungariei de către Marile Puteri; guvernarea a fost astfel preluată de social-democrați, care în scurt timp s-au aliat cu partidul comunist local[2]. România Mare își juca fidel rolul geopolitic atribuit de marile puteri europene, acela de stat tampon împotriva expansiunii bolșevismului înspre Europa occidentală[3] – rol pentru care acest stat fusese creat de fapt, deși nu trebuie omise din acest context nici eforturile diplomatice ale Rusiei revoluționare de a nu avea un vecin prea puternic la gurile Dunării și de a-l izola de aliații săi occidentali[4]. Dincolo de acest rol, anticomunismul elitelor locale era și el la cote înalte: reforma agrară de la sfârșitul Primului Război Mondial s-a făcut cu scopul explicit de a pacifica țărănimea și de a-i obține loialitatea politică, evitându-se pericolul unei revoluții bolșevice[5]. Având în minte amintirea teribilă a răscoalei țărănești din 1907[6], aristocrația locală a cedat din resurse atât cât a fost necesar pentru a se asigura că se menține la putere. Partidul Conservator a fost, practic, sacrificat politic, marea proprietate moșierească a dispărut, dar urmașii latifundiarilor din secolul al XIX-lea și ai păturii intermediare a arendașilor agricoli – responsabilă în cea mai mare măsură pentru abuzurile asupra populației rurale care au culminat cu răscoala din 1907 – și-au păstrat puterea intactă, orientându-se acum preponderent spre comerț și spre industria de consum, iar ulterior, în anii 1930, și spre industria grea și spre comerțul cu arme[7]. Iar această putere politică salvgardată s-a distins prin practici

economice pe măsură, patronatele industriale din România interbelică plătind cel mai mic nivel al impozitelor din lume și transformând astfel țara într-una dintre cele mai sărace din lume[8]. În același timp, impozitul pentru produsele alimentare de bază era foarte mare, fapt care crea dificultăți suplimentare populației și îi alimenta neîncrederea în autoritățile statului[9]. Acest model economic al supraimpozitării agriculturii, la pachet cu subimpozitarea industriei, a fost implementat de PNL. Prin intermediul protecționismului industrial practicat de liberali se crea o industrie parazitară care nu reinvestea profiturile în economie, scăzând puterea de cumpărare și ducând la apariția cartelurilor monopoliste[10].

Considerată de Moscova un stat inamic, clădit cu ajutorul unor mari puteri și prin practici imperialiste, Uniunea Sovietică va desconsidera în permanență România Mare, ducând o politică extrem de cinică și de duplicitară față de vecinul său vestic și neavând în general de gând la modul serios să facă anumite concesii în privința Basarabiei și a tezaurului românesc de la Moscova[11]. În același timp, concentrându-și eforturile diplomatice înspre Occident, România va neglija, la rândul său, Moscova: conform lui Alexandru-Murad Mironov, „Nu se poate vorbi nici despre vreun interes deosebit din partea românilor, dar nici de o voință nestrămutată de a întreține relații de bună vecinătate"[12]. Nici Marile Puteri nu aveau o poziție foarte clară referitor la integrarea Basarabiei în România Mare: dacă Franța și Marea Britanie recunoscuseră finalmente noile granițe românești în 1923, Statele Unite au refuzat până în 1932 să accepte Basarabia ca provincie a statului român[13]. Iată ce declara într-un raport din toamna lui 1921 geograful francez Emmanuel de Martonne, cunoscut pentru preocupările sale față de Europa de Est:

Situația este [...] delicată în Basarabia și poate, fără îndoială, deveni critică dacă Rusia, o Rusie unită și puternică, ar ridica vreo pretenție. Administrația românească s-a dovedit în multe sectoare sub nivelul așteptărilor. [...] Atunci când s-a apelat la forțele locale, s-a constatat că amprenta rusească era departe de a se fi șters din conștiințele intelectualilor. [...] În Basarabia reforma agrară s-a făcut în grabă și cu o exagerată neglijare a drepturilor proprietarilor care, deși români, au o reținere ușor de înțeles. Deputații Basarabiei sprijină adeseori în Cameră revendicările Partidului Țărănesc din vechea România, care frizează comunismul [apreciere falsă, așa cum vom constata în capitolele următoare, dar emblematică pentru atmosfera intelectuală a vremii, *n.m.*], iar la București se vorbește cu oarecare amărăciune despre acest lucru. De altfel, Basarabia este încă puțin cunoscută în vechea România. Nici unul din oamenii politici de marcă nu s-a dus s-o viziteze; [...] Țara este încă sub regimul ocupației militare; Nistrul este un front de război în spatele căruia batalioanele se eșalonează în adâncime cantonate în sate și de-a lungul căruia circulă tot timpul patrule. În fiecare sâmbătă trec Nistrul bolșevici, sunt arestați mereu purtători de manifeste sau chiar bombe; s-au comis numeroase atentate pe calea ferată, în timpul vizitei mele pe străzile Chișinăului au fost omorâți agenți de poliție.

Nu cred, totuși, că se poate spune că situația s-a înrăutățit de când am văzut eu Basarabia în 1919. Rămâne problema esențială și anume că majoritatea populației de la țară este de origine română.

S-au făcut multe eforturi pentru a se înființa școli peste tot; trebuie să așteptăm ca noua generație care este în formare să aibă un cuvânt de spus. Dacă Rusia nu va putea face nimic până atunci, există șanse ca Basarabia să devină, ca și Transilvania, parte integrantă a României, păstrându-și totuși o amprentă locală destul de evidentă[14].

Problema Basarabiei era deci una deosebit de dificilă. În contextul volatil și anomic de la sfârșitul Primului Război Mondial, când noua putere sovietică nu își consolidase încă autoritatea teritorială asupra fostului imperiu țarist, Sfatul Țării din Basarabia decide, profitând de situația incertă, alipirea fostei provincii țariste la România. Pur și simplu, basarabenii cu simpatii proromâne s-au organizat mai repede și mai bine decât cei cu simpatii proruse. În cele din urmă, conform lui Mironov, „Sfatul Țării era la fel de legitim pe cât erau sovietele de deputați ai soldaților, muncitorilor și țăranilor"[15]. Sigur, Basarabia aparținuse odată Moldovei istorice, dar fusese pentru mai bine de un secol parte a Rusiei țariste; problema identității duce înspre o pistă falsă în acest caz. Perspicacitatea politică a fost factorul care a contat decisiv în integrarea Basarabiei în România Mare, la fel cum, tot prin mijloace politice lipsite de orice fel de scrupule, de la eforturi diplomatice la propagandă bolșevică asiduă, cuplată cu numeroase atentate teroriste, inclusiv în clădirea parlamentului din București, autoritățile sovietice căutau să recâștige provincia[16]. Foarte importantă în acest context este și lipsa dorinței țăranilor basarabeni de a se uni cu România, deoarece, prin reintroducerea alienabilității pământului de către PNȚ după Primul Război Mondial, măsură interzisă cu ocazia reformei agrare din 1864 și reconfirmată în 1918, țărănimea română sărăcise și avea mai puține drepturi decât cea sovietică, cel puțin până în 1928, când Stalin a demarat procesul de colectivizare[17]. Conform teoreticianului social-democrat Constantin-Dobrogeanu Gherea, rădăcinile mefienței mediului rural basarabean față de statul român sunt, de fapt, și mai vechi, ajungând până în secolul al XIX-lea: „noi vrem cu adevărat Basarabia, dar nu se știe deloc dacă ne vrea ea pe noi. A îngrijit ea bine, oligarhia noastră, să prefacă viața

țărănimii române într-un așa iad încât țărănimii basarabene chiar iadul rusesc să-i pară mai suportabil; iar țarismul rusesc a îngrijit iarăși bine ca raiul oligarhiei ruseşti să le pară boierilor basarabeni preferabil chiar raiului oligarhiei românești"[18].

O ocazie importantă de a negocia și consfinți noul statut politic al Basarabiei a fost ratată de elita politică românească în primii ani de după revoluția bolșevică. Vulnerabilă și dispusă deci la compromisuri în schimbul recunoașterii politice, în ciuda faptului că beneficia de un sprijin deloc neglijabil pe plan local, noua putere sovietică ar fi fost dispusă să recunoască alipirea Basarabiei la România în schimbul antamării de relații diplomatice. Dar ideologia vehement antibolșevică a României Mari își spunea cuvântul, astfel că politicienii români nu au fost interesați de oferta Moscovei[19]. Au fost interesați, în schimb, de introducerea cât mai rapidă a administrației românești în Basarabia și de tratarea noii provincii ca pe o oportunitate de a face trafic de funcții, influență, precum și de a consolida autoritatea locală a PNL, aflat pe atunci la guvernare și care nu a fost niciodată popular în interbelic[20]. Pe lângă faptul că randamentul administrației române în această provincie a fost unul efectiv dezastruos, abuzurile sistematice și corupția practicată aici de funcționarii numiți de la București au alienat populația și au constituit o motivație importantă pentru elita politică românească de a invada Uniunea Sovietică alături de Germania nazistă în vederea recâștigării Basarabiei, două decenii mai târziu[21].

După ce în 1929, sub influența Pactului Briand-Kellog, care declara războiul ilegal, Uniunea Sovietică a aplicat „protocolul Litvinov" cu anumite state europene vecine, printre care și România[22], în anii 1930, Uniunea Sovietică și România inițiază anumite gesturi de relativă bunăvoință diplomatică reciprocă

în contextul ascensiunii fascismului în Europa, fenomen care punea în pericol sistemul de alianțe și chiar existența politică a ambelor state. Astfel, Uniunea Sovietică se angajează să nu pună în discuție granițele României, la schimb primind, la schimb, sprijin din partea ministrului de externe Nicolae Titulescu, republican și anticomunist convins[23], pentru acceptarea Uniunii Sovietice în Liga Națiunilor[24]. Pentru micile state balcanice, vecinătatea sovietică însăși impunea poziționări politice lipsite de echivoc: fie ostilitate, fie colaborare[25]. Aceasta până în 1936, când Titulescu a fost demis. Printre motivele acestui gest au figurat și ajutorul diplomatic acordat Spaniei republicane, antifranchiste, spre nemulțumirea Germaniei, Italiei, Ungariei și Poloniei, care au apreciat ulterior înlăturarea diplomatului român[26] – tocmai când se pregătea semnarea unui tratat de asistență mutuală cu Moscova. Opoziția politică internă coalizată împotriva ministrului de externe a fost la rândul ei considerabilă[27]. Tratatul ar fi însemnat implicit o nouă recunoaștere a granițelor existente, întărind confirmarea dată deja de apartenența României și a Uniunii Sovietice la Liga Națiunilor[28]. Pe cale de consecință, România a optat pentru o politică de apropiere precaută față de Moscova. Se pare că inclusiv atunci, în 1936, Uniunea Sovietică ar fi putut fi persuadată să renunțe, fie și temporar, la pretențiile teritoriale asupra Basarabiei[29]. În acel moment, sovieticii nu aveau de gând să ceară efectiv retrocedarea provinciei, ci doar să mențină problema în „suspensie", ca factor de presiune în vederea prevenirii unei eventuale reorientări antisovietice a politicii externe românești[30]. După această dată, odată cu reorientarea economică și politică tot mai pronunțată a țării față de Germania, politica externă a Bucureștiului față de Moscova s-a schimbat radical. Orice alegere, mai ales una politică, implică anumite

consecinţe inevitabile: sovieticii au devenit conştienţi imediat de noua orientare geopolitică a României, s-au simţit oarecum induşi în eroare şi au revenit la vechea atitudine de ostilitate faţă de vecinul balcanic a cărui misiune anticomunistă pe baza căruia a fost constituit în anii 1918–1919 nu a fost uitată niciodată. Numai că unul era contextul internaţional de după Primul Război Mondial, şi cu totul altul, la finalul anilor 1930.

Conform economistului profascist Mihail Manoilescu, o altă aparentă ocazie importantă de a rezolva în mod favorabil problema statutului Basarabiei a fost ratată la finele lui 1930. În plină campanie de colectivizare a agriculturii, sovieticii aveau nevoie de credite occidentale. Relaţii economice cu Marea Britanie existau, dar nu fuseseră consolidate suficient. Ministrul de externe sovietic Maksim Litvinov ar fi dorit să obţină noi credite din partea englezilor şi ar fi făcut apel, printre alţii, la bunăvoinţa lui Manoilescu, personaj foarte influent la curtea regelui Carol al II-lea şi cu importante contacte diplomatice în străinătate. În cazul unui răspuns favorabil, sovieticii ar fi fost pregătiţi să clarifice situaţia Basarabiei. Manoilescu i-a transmis informaţia lui Iuliu Maniu, care, „entuziasmat" iniţial, nu a valorificat-o politic. Mai mult, în acelaşi an, România a afişat o poziţie imprudentă faţă de Uniunea Sovietică, când i-a cerut acesteia să renunţe la pretenţiile teritoriale faţă de China. O poziţie considerată ridicolă chiar şi de către filogermanul Manoilescu. Se pare că regele Carol al II-lea, la presiunile Franţei, a decis abandonarea acestei piste diplomatice[31].

În ceea ce priveşte situaţia tezaurului român depozitat la Moscova în 1917, chestiunea nu este nici astăzi tranşată pe deplin. Ca urmare a integrării Basarabiei în România Mare, Lenin a decis să confişte tezaurul românesc, iar în 1921 a rupt relaţiile diplomatice cu statul român[32]. Încercări interesante

și parțial fructuoase de rezolvare a disputei au avut loc atât în 1956, cât și la puțin timp după instaurarea lui Nicolae Ceaușescu la conducerea PCR. În septembrie 1965, în cadrul unei vizite la Moscova a unei delegații române de partid și de stat, liderii români au solicitat înapoierea aurului și a bijuteriilor din componența tezaurului, respectiv a arhivei Cominternului pentru secția română. Răspunsul sovietic nu a întârziat: aurul și bijuteriile au ajuns în mâinile armatelor albe în timpul Războiului Civil, iar în arhiva Cominternului se poate cerceta oricât și oricând, fără necesitatea descompletării acesteia, chiar și în favoarea unui stat membru al „lagărului socialist"[33].

> Dacă este să vorbim așa, la arhivă există însă și alte documente. Există un document din care reiese că România regală are datorii față de Rusia țaristă pentru livrări de armament și alte lucruri în sumă de 300 mil. dolari, ceea ce corespunde cu 274 tone de aur. Dacă este să ridicăm această problemă, trebuie ridicată și cealaltă. Cred că având în vedere cele spuse de mine până acum – că este o problemă cu o vechime de 50 de ani; că în aceste condiții există pretenții reciproce; că în condițiile desfășurării unei activități serioase de educare a poporului, acțiune desfășurată de către partid, în spiritul prieteniei, în condițiile când s-a reușit să fie înlăturată amărăciunea provocată de cel de-Al Doilea Război Mondial [sic!], iar dv. știți că aceasta a fost o amărăciune grea pentru noi; comisiile de război care au stabilit pierderile pricinuite de război la Odessa și Crimeea, precum și din documente referitoare la acțiunile trupelor române, pierderile pricinuite depășesc de 100 ori ceea ce discutăm noi astăzi. De aceea, considerăm această problemă nu pur și simplu o problemă financiară. Nu este vorba de 900 kg aur sau 300 mii dolari [de fapt, 300 de milioane de dolari, *n.m.*], aici este o problemă politică[34].

Chiar și în perioada socialistă, animozitățile româno-sovietice s-au păstrat, ajungând la momente extrem de tensionate, cum s-a întâmplat în august 1968, cu ocazia invadării Cehoslovaciei de către statele membre ale Organizației Tratatului de la Varșovia (OTV), fără participarea României. Sursele acestor animozități sunt însă ferm ancorate în perioada interbelică.

Am menționat deja că proiectul României Mari a fost, din punct de vedere geopolitic, unul eminamente anticomunist[35], deși comunismul ca ideologie, dincolo de faptul că îngrijora elitele locale, nu reprezenta deloc un pericol pentru România, așa cum recunoștea, de altfel, regele Carol al II-lea[36]. Anticomunismul, pe lângă utilitatea pe care o dovedea în discreditarea adversarilor politici, reprezenta de asemenea o strategie geopolitică de atragere a atenției Occidentului asupra României Mari și totodată de legitimare a acestui proiect politic[37]. Anticomunismul a reverberat, cu ajutorul Occidentului, și în politica internă a noului stat, al cărui procent de populație minoritară ajungea undeva la 30%[38]. Pe fondul crizei economice globale de la sfârșitul anilor 1920 și începutul anilor 1930, într-un stat cu o economie agrară în proporție de 80%[39], șomajul crește, mai ales șomajul intelectual[40]. Tinerii studenți care până atunci erau angajați în administrația de stat sau în învățământ nu mai au garanțiile profesionale de odinioară. Frustrați, aceștia îngroașă rândurile Legiunii Arhanghelul Mihail, la care mă voi opri mai pe larg mai încolo[41]. Promotoare a unui tip de fascism specific pentru spațiul românesc, antisemitismul Legiunii a fost orientat treptat, în anii 1930, prin contribuția directă a partidelor istorice (PNȚ și PNL), înspre anticomunism, de care oricum aceasta dăduse dovadă în mod virulent de la bun început (1927)[42]. În plus, în PNȚ și PNL

exista oricum un antisemitism mai mult sau mai puțin subtil, identificabil în funcție de diferitele atitudini ale unor membri ai acestor partide referitor la anumite chestiuni sociale deranjante și controversate[43]. Așa cum afirma Ilie Rădulescu, director al ziarului de extrema dreaptă *Porunca Vremii*, cu ocazia procesului în care a fost judecat în 1945 împreună cu alți ziariști proeminenți având orientări politice similare, „atitudinea mea politică este, fără îndoială, și rodul educației pe care am primit-o din partea statului român și care a fost o atitudine antibolșevică în cei 25 de ani de România Mare"[44].

În felul acesta, argumentând că încearcă să mențină echilibrul atât împotriva extremei stângi, cât și împotriva extremei drepte, partidele istorice favorizau, de fapt, fățiș extrema dreaptă[45], PCdR fiind interzis încă din 1924, iar membrii săi proeminenți fiind fie încarcerați, fie în Uniunea Sovietică, fie nevoiți să acționeze clandestin, într-un climat politic represiv, în care cenzura, corupția și abuzurile de tot felul erau la ordinea zilei[46]. În plus, o mare parte dintre deținătorii importanți de capital erau evrei, fapt care asociază în ideologia legionară și în ideologiile populare difuze suprapunerea dintre anticapitalism și antisemitism, la fel cum exista și asocierea între comunism și evrei[47]. Ambele erau benefice burgheziei autohtone care se va ridica în a doua parte a anilor 1930 prin afaceri cu armament și în domeniul industriei grele, chiar dacă această burghezie era mai degrabă antisemită cultural decât economic și sub protecția regelui Carol al II-lea. La rândul său acționar în firme cu profil de acest gen, suveranul căuta să delimiteze un capital românesc, acumulat prin relații comerciale preferențiale cu Germania nazistă, capital pe care să îl protejeze pe cât posibil de concurență, cu ajutorul extremei drepte legionare sau antonesciene, respectiv de nemulțumirile

populare[48]. Mă voi întoarce la acest aspect în următoarele secțiuni.

La toate acestea se adaugă o presă culturală și religioasă la rândul său puternic anticomunistă și antisemită. Presa religioasă a obținut o influență de neegalat în perioada interbelică, Biserica Ortodoxă Română (BOR) imaginându-se pe sine drept continuatoarea misiunii spirituale a Bisericii ruse, oprimată de regimul sovietic. Statul a preluat acest tip de discurs religios și l-a cuplat cu retorica sa anticomunistă vehementă și multifațetată. Publicații ca *Viitorul*, *Revista Teologică* și *Lumea Nouă* acreditau următoarele idei aberante: în Uniunea Sovietică botezul se face prin stropirea copiilor cu vodcă, iar numele acestora este preluat după „sfinții" revoluției bolșevice; bisericile și mănăstirile din Uniunea Sovietică ar fi fost dărâmate aproape în totalitate; căsătoriile sunt încheiate numai în termeni laici, oficialitățile încurajând căsătoria dintre rude, ocazie cu care se consumă numai apă minerală, nu și alcool, ca în cazul nunților creștine; unele fabrici bolșevice ar crea statui în mărime naturală ale lui Isus și ale unor diferiți sfinți pe care tinerii sovietici își testează mitralierele, în timp ce statuia lui Iuda ar fi venerată la Sankt-Petersburg[49].

Însă anticomunismul ridicat la nivel de program politic generic are implicații profunde, care nu scapă unui observator atent precum viitorul prim-ministru Petru Groza. Iată o declarație de presă a acestuia din 1936:

> Se vorbește mereu de primejdia comunistă. O primejdie descoperită subit și susținută cu lipsa celor mai elementare date obiective. Niciunul dintre cruciații împotriva comunismului nu ne documentează în ce constă această primejdie și din ce izbucniri subversive pornește ea.

> Primejdia comunistă nu maschează de fapt decât tendințe pentru *hitlerizarea României*. Bilanțul născocirii într-o parte se scontează cu un deficit de prosperitate materială și culturală, iar în altă parte cu o plus valută națională pentru cavalerii exploatatori. În timp ce se vorbește de primejdia comunistă masele de țărani muncitori și intelectuali sărăcesc tot mai mult, iar campionii ideii naționale acumulează bogății și multiplică mijloacele de confort și își sporesc tot mai mult capitalurile din rentabile întreprinderi cu naționalism și patriotism [subl. în orig.][50].

În acest context, nu este de mirare că relațiile româno-sovietice nu au existat oficial până în 1934, iar după acest an (mai ales după 1936) până la izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial, au fost efectiv glaciale, cele două părți nefăcând prea multe eforturi pentru a-și disimula ostilitatea reciprocă[51]. Mai trebuie adăugat aici faptul că asertivitatea diplomatică sovietică ascundea și vulnerabilitatea structurală a unui stat măcinat de eforturile și costurile sociale uriașe necesare industrializării și colectivizării agriculturii, un stat în care conflictele politice erau foarte intense și se soldau deseori cu încarcerarea și executarea victimelor, un stat invadat militar în 1918, în plin război civil, de către armatele occidentale, pentru că noua putere bolșevică anulase datoria externă a imperiului țarist pentru a-și maximiza șansele de supraviețuire, un stat împotriva căruia, după ce nu l-au putut învinge pe câmpul de luptă[52], marile puteri occidentale au instituit o adevărată blocadă economică, aceasta fiind unul dintre motivele principale ale inițiativei lui Stalin de a colectiviza agricultura și de a accelera procesul de industrializare, pe lângă recuperarea decalajului de dezvoltare față de Occident[53]; în sfârșit, un stat a cărui insecuritate și așa pronunțată a fost amplificată suplimentar,

și pe bună dreptate, de ascensiunea extremei drepte europene în anii 1930, fapt care a condus în mod direct, pe lângă caracterul personal vindicativ-conspirativ al lui Stalin, la epurarea Partidului Comunist al Uniunii Sovietice (PCUS), a armatei și a birocrației de „elementele" considerate ne- sau insuficient de loiale în eventualitatea unui viitor conflict sovieto-nazist, care nu a întârziat, de altfel, să își facă apariția câțiva ani mai târziu[54].

Dimensiunile transformării economiei sovietice în anii 1930 sunt destul de greu de înțeles pentru occidentali, mai ales că sistemul politic stalinist era unul închis și includea, sub cupola anticapitalismului, certe tendințe xenofobe. Joseph Davies, ambasador al Statelor Unite în Uniunea Sovietică între 1936 și 1938, este pur și simplu uluit de rapiditatea transformării unor enorme câmpii golașe, acoperite în câțiva ani de coloși industriali foarte bine echipați și având o medie de vârstă redusă a angajaților. În scurt timp, dincolo de constrângerile politicilor economice oficiale, aceste fabrici erau capabile să se autogestioneze. Tinerii muncitori căpătau astfel un sentiment de implicare constructivă în dezvoltarea propriei țări. Evident, în procesul de producție apăreau și numeroase probleme (pierderi, defecțiuni, întârzieri), dar, la scara întregului proces de industrializare, acestea erau secundare. Într-o primă fază, și într-un stat atât de mare și de subdezvoltat ca Uniunea Sovietică, industrializarea nu putea fi lansată și efectuată altfel decât cu ajutorul centralizării, mai ales că numărul inginerilor sovietici încă era foarte redus, aceștia lucrând în parteneriat cu diferiți experți occidentali. Cu timpul și pe măsură ce numărul inginerilor sovietici a crescut iar procesul de industrializare s-a diversificat, centralizarea a fost relaxată. Presa occidentală, în special cea americană, susține Davies, a exacerbat

rolul industriei în dezvoltarea economiei sovietice. În 1935, industria ușoară reprezenta 4% din produsul intern brut sovietic, iar industria grea 9%, în timp ce agricultura era undeva pe la 50%. Prin urmare, cu toate neajunsurile lansării unui proces de industrializare atât de vast și de rapid, Davies argumenta că Uniunea Sovietică este prea bogată în resurse pentru a nu-l duce la bun sfârșit în cele din urmă. Pierderile industriei puteau fi – și au fost – compensate pe seama agriculturii, așa cum s-a mai întâmplat și în alte state comuniste, până la un punct. Ulterior, economia mecanizată rezultată în urma colectivizărilor a redus pierderile din agricultură și a ridicat productivitatea culturilor, stabilizându-se astfel în raport cu industria[55].

Ca o paranteză, industrializarea sovietică a funcționat, în linii mari, prin faptul că a fost cuplată cu tehnologizarea și colectivizarea agriculturii. Industrializarea practicată în Rusia țaristă la finalul secolului al XIX-lea, deși intensă pentru standardele perioadei, a eșuat tocmai deoarece nu a putut compensa nivelul extrem de scăzut al productivității agricole, practicată în continuare dezorganizat, fragmentat și cu mijloace rudimentare. Pentru o mare putere aflată la periferia capitalismului global, și având deci perspective de viitor destul de incerte din cauza subdezvoltării economice cronice de care suferea, se pare că nu prea existau alternative fezabile în ceea ce privește recuperarea rapidă a handicapului față de Occident. Dezvoltarea în tandem a industriei și a agriculturii apare aproape ca o necesitate istorică, dacă ar fi să utilizăm un limbaj determinist. Dinastia Romanovilor, care a reușit să treacă prin atâtea turbulențe sociale și politice în cele trei secole de când se afla la conducerea Rusiei, fie nu a înțeles acest lucru, fie nu l-a putut pune în practică, fie amândouă. Cert este că găsim aici un nou motiv al insatisfacției populare față

de țarism, care a contribuit la pavarea drumului spre viitoarea revoluție bolșevică[56].

Mai departe, pentru a înțelege în context problema epurărilor sovietice din a doua jumătate a anilor 1930 – la rândul lor exagerate în presa occidentală, conform aceluiași Davies, dincolo de lipsa de încredere a conducerii arătată unor membri mai vechi sau mai noi ai PCUS –, trebuie să cunoaștem tensiunile majore din cadrul elitei politice sovietice, respectiv tensiunile dintre elita politică și cea militară. Iată câteva dintre cele mai importante: amenințările internaționale crescânde, care potențează conflictele politice interne; cheltuielile tot mai mari alocate înarmării, care pun presiuni suplimentare asupra unei industrii în ascensiune, dar încă dezorganizată la nivel național și incapabilă să asigure necesarul produselor de consum; prezența unor curente ideologice subversive (troțkismul), acestea având un potențial politic și social destabilizator într-o țară care se confrunta cu atâtea probleme simultan, dincolo de aprehensiunile și obsesiile personale ale lui Stalin; apoi, foarte important, nemulțumirile tot mai mari ale armatei, mai ales ale ofițerilor, care acuză risipa și ineficiența existente în industrie pe seama subfinanțării armatei, lipsită de dotări corespunzătoare în perspectiva unui viitor conflict. Apar astfel tot mai multe centre de disidență în cadrul armatei, iar controlul partidului asupra acesteia este slăbit. Epurarea armatei trebuie privită deci și din această perspectivă, a reconfirmării ascendentului politic asupra factorului militar[57]. Altfel spus, „«teroarea» din cadrul acestei «epurări» este ceva teribil și este făcută cu scopul de a asigura menținerea acestui guvern la putere, guvern care, oricât de ciudat ar părea, este probabil sincer dedicat ridicării condiției omului de rând. Slăbiciunea pe care Europa occidentală o vede în Rusia este produsul propriilor

dorințe mai degrabă decât rezultatul unei evaluări obiective"[58]. Sau, așa cum argumentează mai pe larg Davies în 1938, anul în care va depune mandatul de ambasador,

> Multe lucruri bune sunt îndeplinite în cadrul prezentului regim. Multe inițiative nobile au fost demarate, inițiative care trezesc simpatie și inspiră admirație intensă. Niciun nivel de altruism, efort umanitar, noblețe a scopului și niciun nivel de îmbunătățire materială în asigurarea lucrurilor care ridică nivelul de trai al proletariatului nu pot însă compensa încălcarea libertăților individuale [...].
>
> Indiferent dacă acest regim se menține la putere sau nu, din punctul meu de vedere, această situație rusă va continua să devină tot mai importantă pe plan internațional atât politic, cât și economic. Avansuri enorme și chiar de necrezut au fost făcute în dezvoltarea industrială și științifică în ultimii opt ani. Tigrul a prins gustul sângelui. Nimic (nici chiar o revoluție sau schimbarea guvernului) nu poate opri exploatarea continuă a resurselor și dezvoltarea bunăstării. Ambițiile tineretului acestei țări au fost trezite. Au fost acordate facilități educaționale. Educația, științifică și nu numai, este continuu extinsă și a devenit universală. Barierele de castă sau de clasă împotriva dezvoltării individuale au fost doborâte. Puterea inevitabilă a acestei națiuni relativ tinere [...] va continua inevitabil această dezvoltare. Poziția actuală a acestei țări, din punct de vedere economic și industrial, mi se pare că se află la un nivel de dezvoltare pe care Statele Unite îl atinseseră acum șaizeci de ani.
>
> În opinia mea, următoarea generație va vedea popoarele sovietice exercitând o influență colosală nu numai asupra situației europene, ci și asupra celei globale[59].

Revenind la relațiile româno-sovietice din perioada interbelică, anii 1930 sunt martori și ai unor tentative de apropiere

culturală între cele două părți. Apare acum așa-numita asociație „Amicii URSS", care include avocați, artiști, universitari, muncitori. Ziariști români vizitează Uniunea Sovietică și sunt, ca în cazul turiștilor occidentali, plimbați pe diferite trasee cosmetizate, deși legația română de la Moscova nu încurajează astfel de demersuri. Schimburile economice cunosc un timid avânt, dar, din cauza faptului că ambele state își bazau economia pe agricultură și pe sectorul extractiv, nu fac progrese notabile. Anumite filme sovietice, cum ar fi *Petru cel Mare* sau *Aleksandr Nevski*, rulează în cinematografele din București, reciproca nefiind însă valabilă. Pe scurt, necunoașterea mutuală, perpetuarea stereotipiilor, a colportărilor și a calomniilor nu a facilitat, pe un fond geopolitic și așa tensionat, întâlnirea între cele două părți. Când aceasta se va produce în sfârșit, începând cu 1944, va avea loc sub aceleași auspicii nefavorabile[60].

2

Al Doilea Război Mondial, PCdR și actul de la 23 august 1944: implicații politice și geopolitice

În umbra Cominternului și în căutarea unei identități proprii: PCdR între cele două războaie mondiale

Creată în urma dezorganizării mișcării socialiste din timpul Primului Război Mondial, când, cu excepția socialiștilor ruși și a celor iugoslavi, toate celelalte partide socialiste au sprijinit cu entuziasm proiectele belicoase ale statelor din care făceau, legal sau nu, parte, Internaționala a Treia va fractura mișcările socialiste din Europa, obligându-le să se poziționeze după cum urmează: să aleagă între tabăra „minimalistă", mergând pe calea coabitării tactice și a suprimării capitalismului pe cale parlamentară, într-un viitor nedefinit, și tabăra „maximalistă", pentru care sarcina urgentă era depășirea capitalismului prin toate mijloacele posibile, nu pactizarea obiectivă cu acest inechitabil și în același timp supărător de adaptabil mod de producție.

De fapt, scindarea se petrecuse în Partidul Social-Democrat Rus încă din 1903, când Lenin și liderul menșevic Dan

Martov au dezbătut chestiunea statutului membrului de partid, primul argumentând că acesta trebuie să se dedice integral cauzei revoluționare, în timp ce ultimul propunea o abordare mai temperată, mai rezonabilă, dar totodată mult mai susceptibilă politic: într-un mediu atât de opresiv precum cel țarist – în care, din cauza infiltrării agenților serviciilor secrete ruse în mișcările socialiste (fenomen întâlnit peste tot, inclusiv în România Mare), conspirativitatea și neîncrederea reciprocă erau la ordinea zilei –, cum să atingi obiectivele propuse ca partid dacă fiecare membru nu dă dovadă de intransigență, dublată de o flexibilitate pe măsură? Cum însă, contraargumenta Martov, să renunți la discernământ, la uzul rațiunii, și să te transformi într-un fanatic manipulabil, fără să știi exact dacă răspunzi nevoilor partidului sau ale poliției secrete? Cum, răspundea Lenin, să nu îți duci discernământul și vigilența până la capăt acceptând, sub cupola confortabilă și soporifică a moderației, să te transformi într-un apendice al capitalismului, pe care îl critici superficial, doar pentru a-l reîmprospăta și refundamenta în cele din urmă[1]?

Dacă răspunsul la această polemică încă se lasă așteptat, ce știm cu certitudine este că, în 1921, PSD se scindează, făcând astfel loc PCdR. După numai trei ani, din cauza activităților sovietice subversive, în special a incidentului de la Tatar-Bunar[2], partidul este desființat, dar continuă să acționeze în ilegalitate. Reflectând pluralitatea etnică a României Mari, cu un bemol în ceea ce privește minoritățile, care nu se simțeau reprezentate de noua construcție politică, amplificând astfel corelativ insecuritatea și anticomunismul constitutiv al acesteia, PCdR organizează congrese în 1921, 1922, 1924 (deja în ilegalitate), 1928 și 1931[3]. Ascensiunea fascismului și degringolada în care a intrat partidul în anii 1930 au făcut ca până în 1948,

la congresul de înființare al Partidului Muncitoresc Român (PMR), PCdR (1921–1944), respectiv PCR (1944–1947) să nu mai aibă nicio întrunire statutară de anvergură. A crescut astfel inevitabil în interiorul partidului ponderea influențelor personale, a manipulărilor, a marginalizărilor și chiar a asasinatelor la comandă[4], deoarece contactul cu Uniunea Sovietică a fost rupt între 1940 și 1944, ceea ce a echivalat cu o propensiune a tendințelor de autonomie ale partidului în raport cu mișcarea comunistă internațională[5].

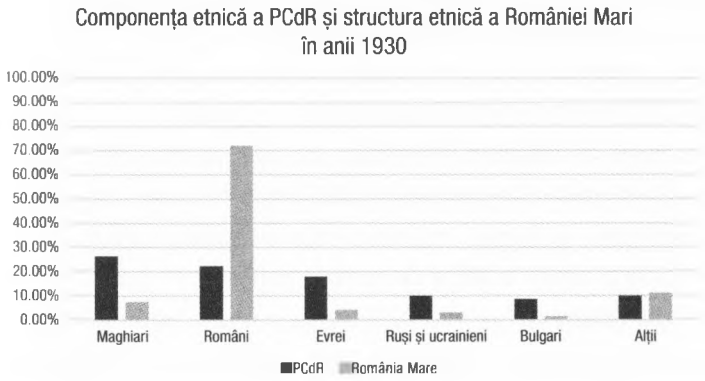

Sursa: adaptare după Shafir, *Romania*, p. 26; vezi și Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România*, p. 18, respectiv Robert King, *A History of the Romanian Communist Party*, Hoover Institution Press, Stanford, 1980, p. 10. La sfârșitul celui de-Al Doilea Război Mondial, în 1944, PCdR avea în jur de 1 000 de membri, conform lui Paul Quinlan, *Ciocnire deasupra României. Politica anglo-americană față de România, 1938–1947*, traducere de Gheorghe Onișoru, Centrul de Studii Românești, Fundația Culturală Română, Iași, 1995, p. 108; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 8; Tănase, *Elite și societate*, p. 42, respectiv sub 1 000 sau între 1 000 și 2 000, conform altor autori: Shafir, *Romania*, pp. 26–27; la începutul conflagrației, în 1940, avea între 3 215 și 3 260 de membri, conform lui Tudor-Pavelescu, *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial*, pp. 83–85. În 1922 – 2 000 de membri, în 1931 – 1 200, iar în 1933 – 1 665, tot conform lui Shafir, *Romania*, pp. 26–27.

În contextul interbelic violent, fragmentat și tensionat, PCdR nu putea fi altfel. Mai mult, strategia electorală impusă de Comintern în 1923, care denunța caracterul artificial și imperialist al României Mari, a aruncat partidul într-o profundă irelevanță politică, întărind de asemenea tendințele fracționiste și luptele interne pentru putere[6]. Cu o parte din membri încarcerați, printre care se va remarca rapid Gheorghe Gheorghiu-Dej, o altă parte aflați în libertate, dar urmăriți și persecutați permanent de către Siguranță, respectiv o altă parte la Moscova, unde se evidențiaseră deja încă din anii 1930 Ana Pauker și Vasile Luca[7], PCdR nu avea cum să fie un vector de opinie important în politica internă.

Cu toate acestea, importanța revendicărilor de ordin social din acea perioadă nu trebuie subestimată. Provinciile românești și ulterior România au avut o anumită tradiție de stânga încă din secolul al XIX-lea, mai proeminentă în Transilvania și Banat, regiuni mai urbanizate/industrializate. Chiar dacă aceste tradiții nu au fost galvanizate politic în mod corespunzător, ele au dat naștere în schimb unui sindicalism puternic, au creat o cultură a protestelor muncitorești care putea reuni laolaltă ocazional zeci de mii de participanți și au dat naștere de asemenea unei mișcări publicistice apreciate, cu un impact social deloc neglijabil (vezi ziarul *Contemporanul*, de exemplu)[8]. O posibilă explicație pentru inexistența mișcărilor subversive este avansată de Henry Roberts: dincolo de structura economică a țării, majoritar agrară, respectiv nivelul foarte mare de analfabetism, statutul politic al României în a doua jumătate a secolului al XIX-lea și chiar și în perioada interbelică era mult mai incert decât al Rusiei țariste și ulterior sovietice, de exemplu, fapt pentru care nu s-a considerat necesar să se investească energii organizatorice și să se

asume riscuri considerabile într-o direcție ambiguă. Aici rezidă și explicația faptului că protestele țărănești nu au putut fi valorificate politic, rămânând niște simple și ocazionale răbufniri de furie populară[9].

În interbelic, deși minoritare, simpatiile de stânga sunt totuși mai prezente și mai active decât susține teoria istoriografică dominantă în prezent. Începând cu anii 1930, acestea sunt camuflate discursiv cu ajutorul antifascismului, obținând astfel o onorabilitate și o respectabilitate la care altfel nu ar fi putut spera în, repet, cea mai anticomunistă țară est-europeană. Celebrul proces al comuniștilor de la Craiova din 1936, unde Ana Pauker a căpătat o notorietate mondială și a intrat astfel în atenția lui Stalin, a reprezentat, chiar dacă pentru scurt timp, o reactivare a PCdR, ocazie de care partidul, divizat, confuz și scos în afara legii cum era, nu a putut profita politic[10]. Între 1934 și 1938 au existat trei sute de organizații afiliate PCdR la nivel național, ceea ce, în condițiile politice date, reprezenta chiar o performanță[11]. În toată perioada interbelică, în România au activat diferite organizații-paravan pentru PCdR, dintre care se pot aminti Prietenii naturii, Cercul femeilor comuniste, Liga Drepturilor Omului, Ajutorul Roșu, Comitetele de șomeri, Liga contra terorii, Ajutorul muncitoresc român, Prietenii presei proletare, Amicii URSS, Societatea pentru protecția femeii și copilului, Comitetele pentru apărarea antifasciștilor, Frontul studențesc democrat, Comitetele cetățenești etc.[12]

Să ne oprim puțin și asupra alianțelor politice ale PCdR. Unele dintre acestea vor fi reluate și adaptate în contextul de după 1945. Astfel, PCdR va colabora cu PNȚ și PSD încă din 1926, în cadrul Blocului Muncitoresc Țărănesc (BMȚ)[13]. Doi ani mai târziu, tactica alianțelor locale este dezavuată de

Comintern, iar PCdR este nevoit să se îndepărteze de PNȚ, considerat acum un partid al micii burghezii rurale, din care trebuie cel mult „curtată" o aripă de stânga în vederea unei slăbiri și eventual dezbinări ulterioare a PNȚ. Această strategie eșuând invariabil, PCdR s-a orientat în anii 1933–1934 înspre crearea, împreună cu PSD, a Frontului Popular Antifascist (FPA). Din cauza neîncrederii reciproce între cele două părți, precum și directivelor Cominternului referitoare la subminarea subtilă a partenerului de alianță, considerat un partid burghez și procapitalist, nici FPA nu are o viață lungă[14].

În sfârșit, nici cu ocazia pactului electoral din 1937 dintre PNȚ și Garda de Fier,[15] la care vom mai ajunge în secțiunile următoare, PCdR nu a reușit vreun gest politic notabil. Oricum, vremurile se schimbaseră, în sensul că frustrările sociale își găsiseră un debușeu tot mai accentuat în legionarism și în autoritarismul regal care va culmina un an mai târziu prin instaurarea dictaturii personale a regelui Carol al II-lea; chiar și PSD a obținut la acest scrutin un procent rușinos din voturi: sub 1%[16]. Fostul rege Carol, pentru care Garda avea „un fundament moral bun", deși acesta se pronunța totuși pentru un regim țărănist-democratic, scrie în memoriile sale că pactul Maniu-Codreanu a fost construit pe baza unui sprijin electoral mutual; nedorind să-i cheme pe legionari la consultări pentru formarea noului guvern – de teama subminării propriei puteri, nu pe considerente legate de lipsă de afinitate ideologică – monarhul oferă mandatul de prim-ministru altui antisemit și simpatizant fascist notoriu, Octavian Goga[17].

Încă un amănunt, înainte de a trece la activitatea PCdR în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial și cu ocazia actului de la 23 august 1944. Lunga perioadă petrecută în închisoare de către viitorii lideri ai partidului – Dej a fost încarcerat, de

exemplu, între 1933 și 1944 – și-a pus amprenta asupra viitorului stil de conducere al acestora, în sensul emergenței unei ierarhii personalizate a puterii care va reverbera ulterior la nivelul întregii societăți. Mai mult decât atât, poziția secretarului general al partidului trebuia protejată de contestări, iar ierarhia mai sus menționată păstrată din simplul motiv că răsturnarea ei putea conduce la crimă și la bulversarea întregului aparat de partid: cazul lui Ștefan Foriș, secretar general al PCdR între 1940 și 1944, îndepărtat de la putere și ulterior asasinat de către acoliții lui Dej pe motiv că ar fi fost dispuși să-i sacrifice pe membrii din închisori în scopuri politice și ar fi permis penetrarea activului de partid de către Siguranță, este elocvent în acest sens. În absența războiului și a întreruperii relațiilor cu Internaționala comunistă, este foarte puțin probabil ca Foriș, numit direct de Moscova la conducerea PCdR, să fi fost asasinat în 1946[18]. Conform ultimelor cercetări, se pare că Foriș nu ar fi colaborat cu serviciile secrete antonesciene. PCdR a intrat în degringoladă pur și simplu pentru că secretarul său general a fost depășit de situație[19]. Al Doilea Război Mondial va schimba însă radical raporturile de putere din interiorul PCdR, din România și din întreaga lume.

*

A doua conflagrație mondială s-a produs ca urmare a ascensiunii mișcărilor fasciste în Europa interbelică. După război, pe măsură ce disensiunile dintre foștii aliați se adânceau, dând naștere Războiului Rece, Uniunea Sovietică a fost condamnată pentru că ar fi contribuit la consolidarea Germaniei naziste prin intermediul pactului Ribbentrop-Molotov din 23 august 1939, care i-a permis lui Hitler să invadeze Franța și aproape să învingă Marea Britanie în decurs de niciun an.

Dar, ca întotdeauna, lucrurile nu trebuie abordate de pe poziții unilaterale. Să ne amintim că Uniunea Sovietică – un stat, desigur, nedemocratic, nutrind propriile ambiții expansioniste prin refacerea sferei de influență geopolitică a fostului Imperiu Rus – era un paria al sistemului internațional interbelic și nu avea încredere în marile puteri occidentale, care contribuiseră activ, în timpul Războiului Civil Rus, la sprijinirea forțelor antibolșevice. Puținele relații economice pe care sovieticii le întreținеau cu lumea occidentală, în special cu Marea Britanie, erau supuse unui permanent provizorat; pentru a se dezvolta, în cadrul unui climat de autarhie mai degrabă impus decât asumat în mod voluntar, statul sovietic a fost nevoit, dincolo de considerentele ideologice, care au jucat, la rândul lor, un rol deloc neglijabil, să apeleze la colectivizarea agriculturii și la naționalizarea industriei.

Pe măsură ce conflictul militar devenea pe zi ce trece o certitudine, Moscova a propus puterilor occidentale semnarea unor tratate de asigurare militară reciprocă, deși după eșecurile acestora în prevenirea resurgenței militarismului german, respectiv în evitarea Anschluss-ului și a dezmembrării Cehoslovaciei, ambele petrecute în 1938, nu mai nutrea mari speranțe în acest sens. În urma refuzurilor sistematice ale Marii Britanii și Franței de a crea o alianță antifascistă împreună cu Uniunea Sovietică, inclusiv în vara lui 1939, aceasta din urmă, lipsită de alternative în asigurarea propriei securități și îngrijorată de posibilitatea unei înțelegeri între forțele conservatoare engleze și franceze cu Hitler, se îndreaptă către Germania nazistă[20]. Exclud aici tratatul de apropiere franco-sovietic din 1935, care a fost unul pur formal; conducerea sovietică recunoștea foarte sincer câțiva ani mai târziu că nu avea încredere în Franța, și că și reciproca era

valabilă[21]. S-a speculat în legătură cu faptul că acordul ar fi probat legături de culise puternice și totodată secrete între cele două părți, ceea ce nu era însă cazul[22]. Isaac Deutscher, autorul unei biografii foarte bune despre Stalin, consideră că, pentru liderul sovietic, războiul era oricum inevitabil: dacă nu făcea pactul cu Hitler, războiul ar fi fost poate întârziat, dar ar fi demarat ulterior în condiții mult mai dezavantajoase pentru sovietici[23]. În cuvintele lui Richard Overy, „Cu toată retorica onoarei care se pusese inițial în funcțiune, motivul real al războiului din 1939 nu a fost salvarea Poloniei de sub o ocupație dură, ci salvarea Marii Britanii și a Franței de pericolul unei lumi în curs de dezintegrare"[24].

Însuși Winston Churchill, politician cinic și abil, recunoaște eșecul diplomației occidentale în această împrejurare, pe care o consideră „culmea eșecului politicii externe și al diplomației britanice și franceze pe o perioadă îndelungată"[25]. Iar ministrul de externe sovietic Veaceslav Molotov justifica înțelegerea cu Germania nazistă prin prisma faptului că – fără a mai lua în calcul pretențiile occidentale ca Moscova să garanteze integritate teritorială a statelor est-europene fără ca Franța și Marea Britanie să garanteze la rândul lor asistență militară în cazul în care Uniunea Sovietică ar fi fost atacată de către o terță parte – Germania a oferit de asemenea condiții comerciale și politice mai bune Moscovei decât puterile occidentale, îngrijorate să nu contribuie cumva la consolidarea Uniunii Sovietice[26]. Explicația lui Molotov nu constituie nicidecum o exagerare, dacă luăm în calcul faptul că diplomații francezi și britanici care se aflau în vara lui 1939 la Moscova nu erau nici măcar împuterniciți de către statele lor să semneze o convenție imediată[27]. În schimb, nu este deloc exclus ca Moscova să fi tergiversat cu bună știință încheierea unui acord cu Franța și

Marea Britanie pentru a testa durabilitatea alianței occidentale în vederea unei eventuale subminări a acesteia[28]. Așa cum se exprima viitorul lider sovietic Nikita Hrușciov mulți ani mai târziu, cu ocazia primirii unei delegații italiene la Moscova, în 1961, „Stalin s-a situat pe aceeași poziție față de Franța și Anglia, pe care Franța și Anglia s-au situat față de noi. Ei au încercat să-l orienteze pe Hitler împotriva noastră. Stalin l-a orientat pe Hitler împotriva lor"[29].

În plus, semnarea pactului nu schimba în definitiv nimic pentru puterile occidentale. Germania era oricum prea avansată pe drumul războiului, iar posibilitatea unei alianțe antisovietice incluzând, pe lângă Germania, Franța și Marea Britanie nu era deloc exclusă. După ce occidentalii permiseseră remilitarizarea Renaniei în 1936, respectiv încorporarea Austriei și dezmembrarea Cehoslovaciei la Conferința de la München doi ani mai târziu, la care Uniunea Sovietică nu a fost invitată, nu se poate afirma în mod onest că pactul Ribbentrop-Molotov a fost decisiv pentru izbucnirea celui de-Al Doilea Război Mondial. Să adăugăm aici și neimplicarea occidentalilor în conflictul civil spaniol. Este vorba de o etapă, extrem de importantă, desigur, în cadrul unui proces geopolitic mult mai larg. Deși Uniunea Sovietică a fost acuzată, pe bună dreptate, de duplicitate și cinism în această situație, nu trebuie uitat că Franța și Marea Britanie semnaseră propriile înțelegeri cu germanii în 1938 și încă purtau discuții secrete cu aceștia în vara anului următor, în perspectiva creării unei alianțe antisovietice extinse. Chiar și Polonia semnase un tratat de neagresiune cu naziștii, dar acest lucru nu a ferit-o de agresiune și de ocupație, o situație pe care Stalin o anticipase ca fiind aproape inevitabilă. Evident, gestul lui Stalin este unul extrem de reprobabil și nu trebuie minimalizat, dar trebuie înțeles totuși că întregul context dificil a fost

impus din exterior asupra Uniunii Sovietice. Pactul sovieto-nazist trebuie disociat astfel de numeroasele erori militare și politice ale sovieticilor petrecute atât înaintea, cât și în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial[30].

Încă din 1938, ambasadorul american la Moscova, Davies, avertizase că politica externă americană, care nu oferea niciun fel de încurajare sovieticilor pentru a menține securitatea colectivă și, implicit, pacea, riscă să îl împingă pe Stalin în brațele lui Hitler. Ironic și paradoxal, în ultimii ani de dinaintea izbucnirii conflagrației, Uniunea Sovietică a fost cea care a depus diligențe pentru păstrarea sistemului european de securitate colectivă din care fusese exclusă până în 1934, în timp ce Franța și Marea Britanie, prin acceptarea succesivă a pretențiilor teritoriale tot mai mari ale lui Hitler, subminau securitatea colectivă pe care pretindeau, de altfel, că o protejează și încurajau apetența teritorială a naziștilor înspre est, singura regiune din Europa unde granițele rămâneseră în continuare negociabile. În felul acesta, marile puteri europene, pe care Davies nu ezită să le numească reacționare, au izolat efectiv Uniunea Sovietică și au lipsit-o tot mai mult de soluții în perspectiva conflictului care se profila tot mai clar la orizont[31]. Pe cale de consecință, prin refuzul puterilor occidentale de a contrabalansa amenințarea nazistă și dinspre est, nu numai dinspre vest, „pacea dictatorilor", așa cum o numește Davies, a devenit inevitabilă[32].

Din punct de vedere ideologic, este frecventă în literatura de specialitate asocierea dintre nazism și bolșevism sub cupola convenabilă și imprecisă a „totalitarismului"[33], nimic altceva decât o etichetă specifică Războiului Rece prin intermediul căreia – deși termenul fusese conceput inițial pentru a desemna regimul fascist italian – Statele Unite condamnau asiduu regimurile comuniste de pe mapamond, escamotând convenabil

propria colaborare cu dictaturi militare din America Latină, printre altele[34]. Însă asemănările dintre ideologia nazistă și conservatorismul britanic exprimat pe atunci în special prin intermediul premierului Churchill sunt frapante. Întocmai ca Hitler, Churchill consideră bolșevismul un pericol pentru lumea civilizată și, până în 1941 cel puțin, odată cu invazia Uniunii Sovietice de către Germania nazistă, nu îi concede niciun fel de legitimitate existențială[35]. Scriind despre „acest stat bolșevic trist, sinistru, pe care m-am străduit atât de tare să-l strangulez de la naștere, și pe care, până la apariția lui Hitler, îl privisem ca pe dușmanul de moarte al libertății și civilizației", Churchill afirmă că „am urât întotdeauna regimul lor vicios și, până când i-a lovit flagelul german, ei s-ar fi uitat cu indiferență cum noi suntem măturați de pe fața pământului și și-ar fi împărțit bucuroși cu Hitler imperiul nostru din Orient"[36]. Cu cel puțin la fel de multă bucurie au urmărit și occidentalii invadarea Uniunii Sovietice de către forțele naziste, sperând în slăbirea reciprocă a celor două mari puteri nedemocratice, care ar fi consolidat preeminența orientală a imperiului britanic. Președintele american Franklin Delano Roosevelt ar fi amânat chiar și mai mult intrarea Statelor Unite în război pe aceleași considerente, dar este avertizat de către statul său major că, dacă Germania nazistă învinge Uniunea Sovietică, există riscul ca aceasta să devină aproape invincibilă[37]. În plus, Churchill nu ezită să își exprime admirația în mod direct pentru dictatorul fascist Benito Mussolini, care

> a ridicat poporul italian de la bolșevismul în care putea să alunece în 1919, la o poziție pe care Italia nu o avusese niciodată în Europa până atunci. S-a dat un nou impuls vieții naționale. A fost edificat imperiul italian în Africa de nord.

S-au realizat numeroase lucrări publice în Italia. În 1935, prin puterea voinței lui, ducele a învins Liga Națiunilor – „Cincizeci de națiuni condusă de una singură" – și a fost capabil să încheie cucerirea Abisiniei. Regimul lui era mult prea costisitor ca să poată fi suportat de poporul italian, dar nu încape îndoială că, în perioada lui de succes, a fost pe placul unul mare număr de italieni. El era, așa cum l-am numit în timpul căderii Franței, „legislatorul Italiei". Alternativa la conducerea lui putea fi o Italie comunistă, care ar fi adus pericole și nefericiri de alt caracter, atât poporului italian, cât și Europei. Greșeala lui fatală a fost declarația de război împotriva Franței și a Marei Britanii, după victoriile lui Hitler din iunie 1940. Dacă nu ar fi făcut asta, el ar fi putut foarte bine să mențină Italia într-o poziție de echilibru, și să fie răsplătit de ambele părți, și să obțină o bogăție și prosperitate neobișnuite din luptele altor țări. Chiar când rezultatul războiului a devenit sigur, Mussolini ar fi fost bine primit de aliați. El avea mult de dat pentru a scurta războiul. Ar fi putut să-și aleagă momentul ca să-i declare război lui Hitler, cu măiestrie și cu grijă. Într-adevăr, el a luat-o pe un drum greșit. [...]. Marile lui drumuri vor rămâne un monument al puterii lui personale și al domniei lui îndelungate[38].

Coincidență sau nu, exact aceeași opinie o exprimă și Hitler despre Mussolini: „Mai presus de toate, nu trebuie să uităm un lucru: ce consecințe ar fi existat dacă Italia, în loc să devină fascistă, ar fi fost bolșevizată! Trebuie, așadar, să-i mulțumim Ducelui pentru că a îndepărtat acest pericol din Europa. Mussolini este un om la înălțimea secolului, o apariție istorică"[39]. Asemănările nu se opresc aici. Disprețuind flagrant procedurile democratice, Churchill, după ce pierde alegerile în favoarea laburistului Clement Attlee în timpul conferinței de la Potsdam, în vara lui 1945, încearcă să convingă parlamentul britanic să îl demită pe noul prim-ministru și să îi permită

să revină la conferință în calitate de prim-ministru. De asemenea, Churchill se opusese, după Primul Război Mondial, acordării dreptului de a vota femeilor[40]. Nu în ultimul rând, prim-ministrul britanic a dat deseori dovadă de rasism, la fel ca președintele american Roosevelt[41].

Apoi, principiul capitalist fundamental al inviolabilității proprietății private este asumat fără rest de către Hitler[42], fapt care probează la rândul său, dacă mai era cazul, apartenența nazismului în categoria ideologiilor dreptei, alături de conservatorismul agresiv al lui Churchill și alături de liberalism. Aceasta în ciuda faptului că Hitler se declară naționalist în sensul de adept al comunității etnice germane extinse și socialist în sensul de adept al unei comunități organice, nedivizată pe criterii de clasă și fundamentată pe legături de sânge, de limbă, respectiv pe ideea unui destin colectiv, o comunitate a cărei majoritate însă o urăște deoarece este incapabilă să afirme măreția istorică a poporului din care face parte[43]. În sens socialist autentic, ideea de comunitate pornește nu de la abstracții mistico-războinice, ci de la recunoașterea conflictelor de clasă în vederea prevenirii antagonizării acestora; comunitatea, întotdeauna istorică, își asumă o anumită diviziune a muncii și în același timp se autoconstruiește în mod solidar prin mijloace cât mai echitabile de alocare a resurselor.

În aceste condiții, nu este de mirare că Uniunea Sovietică nu a avut încredere în puterile occidentale în timpul războiului, fiind îngrijorată până la final de o posibilă pace separată a acestora cu Germania nazistă[44]. Churchill însuși cochetase la un moment dat cu ideea, însă americanii s-au opus[45]. Tergiversările legate de deschiderea unui al doilea front în Balcani între 1941 și 1944 au contribuit cu prisosință la amplificarea tensiunilor dintre aliați; la acestea trebuie adăugate

și reticența Occidentului de a sancționa regimul franchist din Spania, care trimisese zeci de mii de soldați încadrați în armata germană pe Frontul de Est[46]. Inițial, în decembrie 1941, Stalin a solicitat recunoașterea granițelor sovietice din momentul invaziei naziste, fapt care consfințea câștigurile teritoriale ale sovieticilor în urma pactului Ribbentrop-Molotov. Americanii și britanicii, după ce avuseseră impresia inițială că Germania nazistă va înfrânge Uniunea Sovietică în decurs de câteva luni[47], nu au fost de acord, iar problema frontului din Balcani a fost temporar sistată[48]. Cu câteva luni mai devreme, într-o perioadă critică pentru sovietici, când alianța cu puterile occidentale nu se configurase încă pe deplin, se pare că Stalin ar fi fost dispus să încheie o pace separată cu Hitler, cu prețul anumitor concesii teritoriale[49]. Pusă în acest fel, problema este însă greșită, argumentează fostul ambasador american la Moscova în a doua jumătate a anilor 1930, Davies.

> „Va face Stalin o pace separată cu Hitler?" [...] întrebarea mi-a dat de înțeles cât de eronat interpretează populația acestei țări [Statele Unite, *n.m.*] situația rusă. Întrebarea reală care este vitală acum este „îl vom constrânge pe Stalin să facă pace cu Hitler din nou?". Noi, sau mai degrabă democrațiile europene, l-am împins pe Stalin în brațele lui Hitler în august 1939. Noi, adică Anglia și Statele Unite ale Americii, l-am putea împinge din nou pe Stalin în brațele lui Hitler dacă Stalin va ajunge să creadă că suntem gata să îl dezamăgim, să utilizăm armata sovietică pentru a scoate castanele din foc și să îl înșelăm în maniera în care Chamberlain [prim-ministrul britanic între 1937 și 1940, *n.m.*] și Daladier [prim-ministrul francez între 1938 și 1940] l-au înșelat înainte și după Conferința de la München până la începutul Armaghedonului[50].

În anul următor, a fost rândul lui Churchill să îi explice lui Stalin că nu dispune decât de șase divizii care ar putea fi debarcate în Franța ocupată, iar o asemenea inițiativă riscantă și fără sorți de izbândă nu ar fi ușurat deloc situația sovieticilor. Stalin nu este de acord, se simte insultat chiar, dar concede existența unor diferențe între aliați referitor la problematica tacticilor militare cele mai adecvate în situația respectivă. Se pare că americanii ar fi dorit totuși deschiderea unui al doilea front european, dar englezii s-au opus[51]. În 1943, când este informat de către același Churchill că al doilea front în Europa este planificat pentru primăvara lui 1944, Stalin nu își mai poate ascunde dezamăgirea și consideră că încrederea aliaților este supusă unui test riscant, mai ales că principala contribuție la lupta împotriva nazismului o duc sovieticii; în comparație cu efortul lor, contribuțiile britanice și americane sunt „insignifiante"[52].

De asemenea, între 1942 și 1943 trupele germane au suferit pierderi simțitoare, așa că posibilitatea deschiderii unui front în Balcani, argumenta Stalin, s-a întărit. Din perspectiva Moscovei, Marea Britanie pur și simplu nu dorea să își onoreze angajamentele militare asumate cu un an înainte, dând deci dovadă de rea-voință, aceeași rea-voință pe care a manifestat-o încă de la crearea statului sovietic. Următorul pasaj din cadrul corespondenței Stalin-Churchill este edificator:

> [...] când scrieți acum că „Rusiei nu i-ar fi de niciun ajutor dacă noi am arunca peste Canal 100 000 de oameni într-o ofensivă dezastruoasă", nu-mi rămâne decât să vă amintesc următoarele. În primul rând, de propriul Dv. memorandum din iunie anul trecut [1942, *n.m.*], când ați declarat că în vederea invaziei se pregătesc nu 100 000 de oameni, ci trupe anglo-americane cu un efectiv de peste 1 000 000 de oameni chiar de la

începutul operației. În al doilea rând, de mesajul Dv. din februarie [1943, *n.m.*], în care se vorbește de importante măsuri de pregătire a unei invazii în Europa Occidentală anul acesta [1943, *n.m.*], prevăzându-se deci, evident, nu o operație de 100 000 de oameni, ci cu un număr suficient de trupe.

Când declarați însă acum: „Nu-mi pot închipui în ce fel ar ajuta armatelor sovietice o mare înfrângere și o mare vărsare de sânge britanică", nu este oare clar că o asemenea declarație făcută Uniunii Sovietice nu este deloc întemeiată și este în flagrantă contradicție cu celelalte hotărâri sus-menționate, luate de Dv., cu toată răspunderea, prevăzând vaste și energice măsuri anglo-americane în vederea organizării invaziei în acest an, măsuri de care trebuia, de fapt, să depindă întregul succes al acestei operații?

Nu mai insist asupra faptului că această hotărâre gravă a Dv. de a reveni asupra hotărârilor Dv. anterioare cu privire la invazia în Europa Occidentală a fost luată de Dv. și de Președinte [Roosevelt, *n.m.*] fără participarea Guvernului Sovietic și fără niciun fel de încercare de a se invita reprezentanții săi la consfătuirea de la Washington [din mai 1943, *n.m.*], *deși este exclus să nu știți că în războiul cu Germania rolul Uniunii Sovietice și interesul ei pentru problemele celui de-al doilea front sunt destul de mari.*

Este indiscutabil că guvernul sovietic nu se poate împăca cu această ignorare a intereselor fundamentale a Uniunii Sovietice în războiul contra dușmanului comun.

Îmi scrieți că înțelegeți perfect decepția mea. Trebuie să vă declar că aici nu este vorba numai de decepția Guvernului Sovietic, ci de faptul că *încrederea sa în aliați este supusă unor grave încercări* [*subl.m.*]. Nu trebuie uitat că este vorba de salvarea vieții a milioane de oameni din regiunile ocupate ale Europei Occidentale și ale Rusiei și de reducerea uriașelor jertfe pe care le aduc armatele sovietice, față de care jertfele trupelor anglo-americane sunt mici[53].

Răbdarea lui Stalin ajunsese la sfârșit. Acesta acuza, de asemenea, slaba calitate a produselor militare și nu numai, care erau livrate Uniunii Sovietice de către aliații occidentali, la cote reduse în raport cu necesitățile impuse de război, împreună cu aluziile neplăcute la posibila reversibilitate a acestui demers, faptul că Uniunea Sovietică nu este consultată în privința capitulării unor aliați occidentali ai Germaniei naziste, că o parte din flota de război a Italiei – care între timp capitulase – nu îi fusese livrată, că americanii încercaseră să inducă în eroare Moscova în privința locației rezistenței germane înverșunate din 1944 (aceasta a avut loc de fapt în Ungaria – ne vom mai opri asupra acestui amănunt în continuare –, iar generalul Marshall îi informase pe sovietici că va avea loc undeva mult mai la nord[54]); în sfârșit, că după ce a capitulat necondiționat, Germania a încredințat toată flota și tot armamentul de care dispunea Marii Britanii și Angliei, privând astfel Uniunea Sovietică de o importantă sursă de refacere a propriului arsenal[55].

Liderii puterilor occidentale, mai ales Churchill, încercau să răspundă la obiecțiile de mai sus și să îi explice lui Stalin că necesitățile războiului sunt extrem de fluctuante și de imprevizibile și că trebuie văzute per ansamblu, nu numai din perspectivă sovietică, respectiv că frontul din Africa de Nord va servi mai bine scurtării războiului și, astfel, intereselor sovietice[56]. La reproșul lui Stalin din februarie 1943 cum că încheierea operațiunilor militare în Africa de Nord, care privau Uniunea Sovietică de un ajutor important, au fost întârziate nepermis de mult, Churchill răspunde în termeni tehnici, evitând cu grijă considerentele politice și acuzând schimbarea bruscă a vremii, respectiv posibilitățile limitate de alimentare cu hidrocarburi[57]. Nu este prima dată când Churchill face apel

la recomandările experților pentru a se sustrage unei explicații politice jenante. Bineînțeles, cu perspicacitatea sa politică recunoscută, Stalin înțelege acest lucru, dar în același timp se teme de posibilitatea reală a unei păci separate a occidentalilor cu Germania nazistă[58], mai ales că, inclusiv în aprilie 1945, liderul nazist Heinrich Himmler propune capitularea Germaniei doar pe Frontul de Vest, care nu a fost luată însă în considerare[59]. Chiar și succesorul lui Hitler, amiralul Dönitz, spera în posibilitatea unei păci doar cu puterile occidentale[60]. Iar în martie 1945, a existat o tentativă a trupelor naziste din Italia de a se preda exclusiv trupelor americane și britanice[61]. De altfel, guvernul Groza, pretinde liderul național-țărănist Ioan Hudiță că i-ar fi transmis diplomatul american Burton Y. Berry, ar fi fost impus tot pe fondul temerii occidentalilor că Uniunea Sovietică ar putea încheia o pace separată cu Germania în cazul în care nu îi erau recunoscute interesele în Balcani; estimările militare de la începutul lui 1945 prezentau o Germanie puternică și capabilă de a susține războiul până spre finalul anului[62].

Odată ce războiul se apropia cu pași repezi de final, Churchill își permite să renunțe la terminologia tehnocratică și să pună problema în termeni politici, preconizând viitoarea diviziune geopolitică globală a cărei responsabilitate ar fi căzut – cum altfel? – tot pe umerii lui Stalin. Iată cum încheia premierul britanic un mesaj adresat liderului de la Kremlin la finalul lui aprilie 1945:

> Nu este prea consolator să privim spre un viitor în care Dv. și țările în care dominați, plus partidele comuniste din multe alte state, s-ar găsi alineate toate de o parte, iar cei uniți în jurul popoarelor de limbă engleză și a aliaților sau

dominioanelor lor [termenul de colonii începea să-și piardă frecventabilitatea politică, *n.m.*], de cealaltă parte. Este absolut evident că un conflict între aceste părți ar sfâșia lumea în bucăți și că noi toți, conducătorii fiecăreia dintre ele, care am avut vreo legătură cu această ceartă, am rămâne de *rușine în fața istoriei* [*subl.m.*]. Însuși faptul că ar începe o perioadă îndelungată de suspiciuni, de învinuiri și contra învinuiri și de orientări politice opuse una alteia ar constitui în sine o nenorocire care ar împiedica înfăptuirea măreților proiecte menite să asigure bunăstarea maselor de oameni din lumea întreagă, care pot fi înfăptuite numai cu condiția unității dintre noi trei. Sper că în această efuziune a inimii mele față de Dv. nu există niciun cuvânt, nicio frază care în mod neintenționat ar aduce vreo jignire. Dacă este așa, faceți-mi și mie cunoscut acest lucru. Dar vă rog, prietene Stalin, să nu subapreciați divergențele care se conturează în legătură cu probleme ce pot să vi se pară de minimă importanță pentru noi, dar care simbolizează concepția despre lume a popoarelor democrate de limbă engleză[63].

După cum scria și Argetoianu în jurnalul său, încă din 1941: „Anglia și U.S.A. vor să folosească Sovietele ca instrument de uzură împotriva Germaniei și atâta tot. Să nu le scape instrumentul din mână!"[64] Și un an mai târziu: „Victoriile nemților împotriva rușilor bucură. Chiar Statele Unite sunt încântate, căci americanii nu pot suferi pe sovietici și doresc înfrângerea lor. Ca ajutoare, nu le trimit mai nimic, sub pretext de lipsă de navlu, iar politic, îi țin la distanță"[65]. Sau, mai pe larg, în 1942:

La Moscova e jale; corespondenții britanici recunosc în telegramele lor că situația s-a agravat rău de tot, că grânele și petrolul Caucazului sunt pierdute. Și că fiecare zi aduce vești mai rele ca cele precedente.

În disperarea lor, rușii urlă după al doilea front. În Anglia și în America chestiunea acestui al doilea front pare lichidată prin recunoașterea imposibilității de a-l constitui. În Anglia se socotește că bombardările masive ale orașelor din nordul Germaniei înlocuiesc acest al 2-lea front cerut de ruși. Dar nici aceste bombardări nu vor putea fi continuate prea mult timp, căci pierderile englezilor sunt mari: numai bombardarea Hamburgului a costat 240 de aviatori, greu de înlocuit. Și mai sunt și bombardamentele de represalii germane asupra teritoriului britanic. În ultimele zile au fost astfel crunt lovite orașele din Midlands, în special Birmingham si Leeds...

După unele știri necontrolabile, Churchill ar fi zburat la Moscova ca să explice lui Stalin situația Aliaților și imposibilitatea lor de a crea un al doilea front în Europa. Prezența lui Churchill la Moscova rămâne însă de verificat. În tot cazul, „tineretul sovietic" [...] a trimis o adresă „tineretului britanic și american" cerând imediatul ajutor al Aliaților, sub amenințarea că Rusia se prăbușește... Poate că ar fi o prăbușire ce n-ar întrista prea mult nici Londra, nici Washingtonul...[66]

În același timp, după victoria de la Stalingrad, cerința sovietică pentru un al doilea front în Balcani este înlocuită gradual cu cerința pentru un al doilea front european în Franța[67]. Deși declară în 1943 că nu intenționează să sovietizeze Europa de Est[68], pentru Stalin devine tot mai clar că are nevoie de această regiune din rațiuni strategice, într-o primă fază, apoi pentru refacerea economică a Uniunii Sovietice, într-o a doua fază, și nu înțelege să fie obstrucționat de către occidentali în ducerea la bun sfârșit a acestui deziderat. Deja din decembrie 1942, când se conturează tot mai clar rezultatul Bătăliei de la Stalingrad, dar mai ales din toamna lui 1943, Stalin se simte suficient de încrezător pentru a refuza o întâlnire cu liderii americani și britanici pe motiv că prioritatea sa

în acel moment o reprezenta înfrângerea Germaniei naziste[69]. Prin aceste amânări repetate, Stalin urmărea de fapt atingerea obiectivelor sovietice prin forțe proprii, fără ajutor occidental, pentru a putea obține (și păstra) cât mai multe avantaje în cadrul negocierilor postbelice care începeau deja să se prefigureze la orizont[70]. De asemenea, datorită victoriilor sovietice succesive, Stalin începe să creadă că ofensiva Armatei Roșii pe Frontul de Est în 1944 a prevenit înfrângerea occidentalilor de către naziști în cadrul Bătăliei din Ardeni[71].

Neoficial, și într-o primă fază, Stalin ar fi condiționat renunțarea la ambițiile sovietice în Europa de Est de deschiderea unui al doilea front în Balcani. Amânarea și, finalmente, abandonarea acestei inițiative militare occidentale l-a făcut pe Roosevelt să înțeleagă, încă din 1943, că nu se va putea opune în mod justificat pretențiilor Moscovei în această privință[72]. De asemenea, încep să își facă loc temeri ale americanilor cum că, dacă este întârziată în continuare deschiderea unui al doilea front în Europa, este posibil să nu mai rămână mare lucru de împărțit din bătrânul continent la finalul războiului pentru administrația Roosevelt[73].

Mefiențele reciproce ale forțelor aliate împotriva Germaniei naziste se vor transforma în scurt timp în animozități. Pentru a înțelege întreaga lor complexitate postbelică, respectiv maniera în care au reverberat în cazul României, acestea se cer tratate, fie și pe scurt, nu numai din timpul războiului propriu-zis, ci, așa cum am încercat să schițez ocazional în această lucrare, încă de la constituirea Uniunii Sovietice.

Înainte de a trece la rolul PCdR în timpul războiului, trebuie să ne oprim în prealabil asupra alianței germano-române din perioada 1940–1944 pentru a observa în ce măsură a fost aceasta una „firească" din punct de vedere economic și

ideologic, sau mai degrabă una forțată, așa cum s-a pretins în perioada postbelică, precum și în istoriografia de după 1989, în special în lucrările lui Dinu Giurescu, multe dintre ele deja citate în capitolele anterioare.

*

Granițele statelor est-europene de după 1918 au fost negociate, dincolo de ambițiile locale, de către marile puteri vest-europene. Când acest sistem de securitate a început să se erodeze în a doua jumătate a anilor 1930 odată cu ascensiunea Germaniei naziste, stat care făcuse din revizuirea și chiar anularea tratatului de la Versailles din 1918 piatra unghiulară a politicii sale externe, micile state est europene au fost nevoite să se descurce pe cont propriu. Unele, cum ar fi Cehoslovacia, iar mai târziu Polonia, au dispărut; altele, precum Iugoslavia, Albania și Grecia, au cunoscut ocupația militară directă; în sfârșit, Ungaria, Bulgaria și România au devenit aliați mai mult sau mai puțin reticenți ai Reichului nazist. Iată ce nota cunoscutul politician Constantin Argetoianu în *Jurnalul* său în decembrie 1937 privitor la politica externă europeană:

> În Anglia opinia publică e câștigată revizionismului. Majoritatea englezilor – ultimele discursuri în Camera Comunelor o dovedesc – nu pricep de ce Imperiul Britanic nu s-ar înțelege cu un popor de 80 milioane de suflete de dragul unor țărișoare impotente create prin fantezia oamenilor de la Versailles. Englezii își dau seama că nu pot conta pe state instabile în angajamente și neputincioase în susținerea pretențiilor lor și fac mari presiuni asupra Franței ca să se apropie de Germania și să se lase de Mica Înțelegere și de alte bazaconii. De altminteri, și Franța începe să-și dea seama că pe Iugoslavia a pierdut-o și că alianța română ține de un fir de păr[74].

Alături de Ungaria, România Mare – un proiect politic esențialmente anticomunist, așa cum am amintit deja, construit pe dispariția temporară și fortuită a marilor puteri vecine (Imperiul Otoman, Rusia Țaristă, Imperiul German)[75] – avea motive întemeiate să fie îngrijorată de presiunile sovietice la adresa integrității sale teritoriale, motive alimentate din plin și de stângăciile sale diplomatice. Sperând să păstreze Basarabia și cu o economie tot mai conectată la aceea a Germaniei naziste, România face primii pași spre Axă, mai ales că încă din 1935–1936 aceasta o suspecta, chiar nu putem înțelege de ce, de filobolșevism, propunându-i astfel o colaborare mai strânsă[76]. Concomitent, garanțiile diplomatice ale Marii Britanii și ale Franței referitor la integritatea teritorială a țării devin tot mai puțin credibile și, spre deosebire de relația în curs de consolidare cu Germania, nu sunt dublate de parteneriate economice pe măsură[77]. Tatonând apropierea de noul protector politic, regele Carol al II-lea încearcă să-i câștige simpatia lui Hitler afirmând – fără a exagera, cel puțin de data aceasta – că România a avut dintotdeauna o poziție puternic antisovietică, dar că, până acum, nu a putut recunoaște public acest lucru pentru a nu irita inutil puterea de la răsărit[78]. În plus, serviciile secrete germane încep să sprijine masiv partidele radicale de dreapta, mai ales Garda de Fier, încă din 1935[79]. Deși asasinarea lui Codreanu și a altor lideri legionari în 1938 deranjează profund conducerea Germaniei, intrarea României în sfera de influență germană se precipită, probabil și datorită temerilor conducerii de la București în ceea ce privește posibilele repercusiuni din partea Berlinului[80].

Anticomunismul și orientarea tot mai spre dreapta a ideologiilor politice ale României Mari – nu numai din convingere, ci și, așa cum am constatat deja, din cauza unor calcule politice

lipsite de scrupule – se pliau fără dificultăți majore pe ideologia nazistă. Chiar dacă s-a argumentat că regele Carol al II-lea ar fi apreciat disciplina, nu ideologia nazistă, și că a impus dictatura regală ca un mijloc de a preveni fascizarea integrală a țării apărând-o concomitent de Uniunea Sovietică[81], în decizia de a orienta România spre Axă, compatibilitățile ideologice și, ulterior, economice dintre nenumăratele variante ale anticomunismului românesc și nazism au contat cel puțin la fel de mult ca obsesiv invocata aprehensiune față de Moscova[82]. Aceasta exista mai degrabă pentru familia regală și pentru regele Carol, antisemit și mai ales reacționar virulent, în special după abdicarea din 1940, care avea permanent tendința de a exagera și chiar de a inventa pericole sovietice atunci când nu era cazul[83]. Însă chiar și autori deloc susceptibili de simpatii progresiste ca Guy Gauthier recunosc faptul că, în deceniul precedent izbucnirii celui de-Al Doilea Război Mondial, Stalin nu este realmente ostil față de monarhiile balcanice, ci mai degrabă în expectativă[84].

Constrâns să abdice în urma pierderilor teritoriale semnificative din vara lui 1940 și din cauza ostilității crescânde a opiniei publice, concretizată, printre altele, prin turbulențe legionare de amploare, Carol al II-lea este înlocuit de mareșalul Ion Antonescu, al cărui radicalism antisemit, pe lângă aptitudinile organizatorice, îl impresionează pe liderul celui de-Al Treilea Reich, acesta din urmă considerându-l superior ca intensitate antisemitismului nazist[85]. Democrația, atâta cât era, rămâne în continuare suspendată. Se proclamă un guvern național-legionar care este înlocuit în scurt timp cu acordul lui Hitler[86]: Germania nazistă avea nevoie de aliați ordonați și predictibili, nu de surprize neplăcute cum ar fi dezorganizarea producției prin jafuri sistematice și asasinate politice

interminabile, așa cum înțelegea să guverneze Legiunea[87]. Cu toate acestea, unii lideri legionari nu au ezitat să afirme că Legiunea ar fi fost sacrificată politic pentru că ar fi dezvoltat un naționalism antigerman[88]. Evident, o enormitate. O parte dintre legionarii proeminenți au primit azil politic în Germania și au fost păstrați de conducerea nazistă ca un mijloc de presiune la adresa unor eventuale atitudini disidente ale lui Antonescu[89]. Au fost arestați cu această ocazie aproximativ șase mii de legionari, pedepsele penale aplicate cu această ocazie fiind minime[90]. Mai exact, pentru 214 membri ai administrației superioare au fost întocmite dosare penale, în timp ce 2 100 de persoane au primit sentințe de până la cinci ani de închisoare, iar 428 au primit sentințe mai mari de cinci ani[91].

Legiunea, aprecia pertinent fostul lider al serviciilor secrete, Eugen Cristescu, în cadrul procesului lui Antonescu și al oamenilor-cheie ai guvernării antonesciene din 1946, a fost ridicată politic de celelalte partide pentru a fi utilizată pe post de forță paramilitară neoficială a PNȚ în primul rând, dar a scăpat rapid de sub control și, neputând fi suprimată direct din cauza popularității de care se bucura, trebuia implicată într-o formulă sau alta de guvernare, lăsată să se compromită, singură sau cu puțin ajutor, și de abia ulterior eliminată[92]. Nu de tot însă, pentru că mai putea fi utilă ocazional: Antonescu însuși era realmente îngrijorat de posibilitatea mai sus amintită a readucerii la putere a Legiunii sub conducerea lui Horia Sima, aflat între timp sub protecție în Germania nazistă[93]. În cadrul anchetării de la Moscova a „lotului" Antonescu, unul dintre protagoniști a afirmat că legionarii și propaganda legionară finanțată de germani ar fi fost motivul principal pentru care România a intrat în război cu Uniunea Sovietică, în vreme ce pactul electoral dintre Maniu și Corneliu Zelea Codreanu

din 1937, asupra căruia ne vom apleca detaliat mai încolo, a reprezentat cea mai mare eroare politică a anilor 1930, deoarece a creditat nesperat de mult Legiunea, deschizându-i realmente drumul spre un rol politic major[94].

Câteva cuvinte pe scurt despre regimul antonescian. Aș începe, ținând cont de faptul că România s-a aflat în război în cea mai mare parte a respectivei perioade, cu răul tratament al armatei și lipsa de respect pe care i-o arăta mareșalul Antonescu, încurajându-i în acest fel și pe germani să procedeze la fel[95]. Mai departe, și ideologia antonesciană făcea trimiteri la „omul nou", critica și suprima libertatea presei[96] și evoca drept o binefacere absența unui parlament, care ar fi stânjenit desigur acțiunile regimului: „noi nu suntem legați de parlament, care se întrunește și discută 30 de ani, ca să concilieze interesele lui X cu ale lui Y, să menajeze interesele partizanilor și ale tuturor ticăloșilor din lumea aceasta". Pe cale de consecință, „vă asigur că n-aș fi putut face nici a mia parte din ceea ce s-a făcut, dat fiindcă acest control al parlamentului este un control în sens rău, nu în sens bun"[97]. În plus, Antonescu însuși, cu tot patriotismul sforăitor pe care nu ezita să-l declame ritos în orice împrejurare, avea mari prejudecăți față de moldoveni („mămăligari") și de ardeleni[98], asta ca să nu mai amintim nimic de misoginismul și de fobia sa împotriva romilor[99]. Redăm mai jos o mostră clară de prejudecată împotriva moldovenilor/basarabenilor, din care reiese fără echivoc și faptul că pretinsa eliberare a Basarabiei în 1941 a fost, de fapt, o anexare agresivă, întâmpinată cu ostilitate de populație. Antonescu afirmă în septembrie 1941:

> [...] Bucovina a rezistat mult mai bine la dominația bolșevică, pe când basarabenii au cedat pe toate tărâmurile,

> și pe teren moral, și pe teren patriotic, peste tot. Ticăloșii din Basarabia au rupt șleaurile de la cai, ca să rămână în Basarabia. Și anul acesta au tras în contra noastră. Dar poți să-i împușți pe toți? Trebuie să încep reeducarea lor morală, de la cap. Altfel, ar trebui să-i împușcăm cu zecile de mii, oameni din aceștia, care toți spun: „Ne-au luat rușii!", și i-am întrebat: „Dar de ce ați tras?" „N-am tras". Dar au tras; după ce văd că au pierdut, vin aici. Nu mai vorbesc de faptul că majoritatea parașutiștilor [lansați în spatele frontului, *n.m.*] sunt români din Basarabia!... Ca să-i vedeți cât sunt de ticăloși!... Mai bine am fost primiți în Ucraina decât în Basarabia, unde n-am găsit niciun surâs, niciun salut, cu rare excepții. Toți se uitau pe furiș. Aceștia sunt moldovenii din Basarabia! 140 de ani de influență slavă și-au făcut efectul dezastruos asupra coeziunii acestei nații[100].

În același an, Mihai Antonescu recunoștea la rândul său că „proba" regimului antonescian este dată de Basarabia și Bucovina. Aici, noua conducere românească urma să „șteargă" memoria „paradisului bolșevic" și să introducă o nouă ordine „morală" și „administrativă". Mai concis spus, „să ștergem din amintirea lor ceea ce a fost prin ceea ce va trebui să fie"[101].

În continuare, Antonescu se imagina pe sine ca un „voievod" modern care a reușit să ducă „neamul românesc" până la Stalingrad; într-o zi, își imagina acesta, construindu-și cu minuțiozitate imaginea istorică pe care dorea să o lase moștenire generațiilor următoare, un altul, care nu putea fi decât succesorul său, va reuși să ducă același neam românesc până la Vladivostok[102]. Comentariile sunt de prisos.

Din punct de vedere economic apoi, guvernarea antonesciană cocheta cu impozitul progresiv pe venit și practica un tip de centralizare corporatistă cu tentă protecționistă[103]. Se

făceau însă eforturi mari pentru a disocia acest centralism economic de planificarea de tip socialist, și pe bună dreptate. Așa cum amintea Mihai Antonescu, în socialism statul asigură partea industrială, dar rechiziționează terenurile agricole; în corporatismul antonescian se urmărea însă crearea unor „societăți de exploatare organizate chiar cu capitalurile proprietarilor"[104]. Statul trebuie să intervină și să „dirijeze" capitalul privat, nu să i se substituie, abolind astfel legea cererii și ofertei. Din următorul paragraf reiese foarte clar gândirea economică de extracție liberal-keynesiană a ministrului de externe din perioada 1940–1944, care a și fost, de altfel, înainte de război, membru PNL: „ori de câte ori inițiativa privată nu lucrează, ori de câte ori capitalul privat este speculator, stă deoparte și pândește, sau lucrează împotriva intereselor generale, atunci statul are datoria să-l substituie, nu atât pentru a crea un capitalism de stat, sau a practica nu știu ce socialism de stat, dar pentru a dirija, prin exemplu lui. După ce organizează, statul trebuie să se retragă [...]", lăsând loc liber inițiativei private „sănătoase"[105]. Statul antonescian se comportă astfel mult mai ingenios, desigur, deoarece, în acest fel, acaparează sau cel puțin controlează cam tot ce se poate controla din economia oficială, fără a fi nevoit să aibă propriul aport, cum este cazul industriei în regimurile socialiste. În plus, distanța dintre centralismul economic socialist și cel corporatist antonescian este amplificată și de antipatia lui Mihai Antonescu pentru sindicate, care nu contribuiau la coeziunea statului, acesta din urmă fiind perceput ca unitar și sinergic prin intermediul metafizicii lipsite de contradicție a „spiritului național"[106].

Revenind la contextul internațional, România este presată de Germania nazistă să accepte pierderile teritoriale în favoarea Uniunii Sovietice, Berlinul invocând, printre altele,

implauzibilul argument că oricum filogermanismul României este mai redus decât în cazul Ungariei sau al Bulgariei, dar rugând totuși Uniunea Sovietică să procedeze cu tact în această delicată problemă[107]. Un an mai târziu, decizia lui Antonescu de a invada Uniunea Sovietică pentru recuperarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța este masiv sprijinită de populație[108], deși au existat destule voci care au criticat inițiativa[109]. Istoricul Dinu Giurescu susține că, spre deosebire de Finlanda, care a încetat avansul pe teritoriul sovietic odată ce a ocupat teritoriile care îi aparțineau, România nu putea beneficia de aceeași opțiune simplă și convenabilă pe motiv că Frontul de Est al Germaniei naziste era mult mai dinamic în Ucraina decât în nordul Europei, aici având loc, de altfel, bătăliile decisive dintre combatanți[110]. Viitorul ministru de externe în anii 1980, Ștefan Andrei, afirmă că inclusiv Gheorghiu-Dej ar fi recunoscut, într-o conversație particulară, imposibilitatea lui Antonescu de a proceda în alt mod[111]. Iar în 1939, în loc să descurajeze apropierea României de forțele Axei, Marea Britanie negocia cu Germania integrarea țării în sfera de influență nazistă[112]. După război, Occidentul ar fi acceptat din nou varianta conform căreia România antonesciană nu se putea sustrage sub nicio formă de la invazia Uniunii Sovietice[113].

Ceea ce intrigă aici nu este neapărat lipsa de soluții militare și politice, nici angajarea împotriva Uniunii Sovietice pentru a recupera teritoriile pierdute, un argument des utilizat, dar, așa cum vom vedea, invalid, ci profunda convingere ideologică a lui Antonescu – sprijinit, repet, de marea majoritate a populației țării – că are misiunea istorică de a lupta împotriva și de a extermina în cele din urmă, alături de Germania nazistă, „flagelul bolșevic". Această lipsă de măsură (geo)politică se va

dovedi catastrofală nu numai pentru România antonesciană, ci mai ales pentru România postbelică, în care partidele politice tradiționale, „istorice", s-au lăsat animate de aceeași viziune ideologică, în ciuda unor reflexe democratice care ajunseseră să conteze prea puțin în acest caz. Iată ce declară fostul lider de cabinet al mareșalului Antonescu, Gheorghe Barbul, într-un schimb epistolar cu scriitorul Ion Solacolu:

> Pentru Ion Antonescu problema trecerii Nistrului nu se punea. El n-a intrat în război pentru redobândirea Basarabiei și a nordului Bucovinei – ele ne reveneau implicit în caz de victorie –, ci pentru distrugerea bolșevismului. Titlul răsunător de *cruciadă împotriva comunismului* era, fără îndoială, emfatic, dar corespundea convingerilor profunde ale lui Antonescu. Or, *cruciada împotriva comunismului* nu se oprește pe Nistru [*subl.m.*].[114]

„Cruciada" anticomunistă era justificată cu ajutorul unor (pseudo)teorii neomalthusiene, Antonescu argumentând că dacă în 1800 Rusia avea optzeci de milioane de locuitori, în 2000 ar fi avut patru sute de milioane[115]. Jafurile, atrocitățile și crimele antisemite flagrante ale armatei române înfăptuite pe teritoriile sovietice sunt admonestate de Antonescu doar pe motiv că ar crea imaginea unei armate necivilizate, neordonate, prea apropiată temperamental de „suboamenii" slavi, aserviți rudimentarei propagande comuniste[116].

Spre deosebire de fostul său șef de cabinet, Antonescu nu considera că Basarabia și Bucovina de Nord ar fi fost realipite în mod „implicit" României în caz de victorie. Pledoaria sa pentru atacarea în profunzime a Uniunii Sovietice alături de Germania nazistă, respectiv ceilalți membri ai Axei pornește de la necesitatea de a elimina „sentimentalismul", respectiv

afinitățile abstracte din politica internațională românească, față de Franța sau de Marea Britanie. Doar Germania, considera Antonescu, reprezenta pentru România și pentru micile state est-europene în general, în contextul respectiv, opțiunea realistă pentru o alianță pragmatică și totodată solidă. „Istoria se scrie cu spada", începe Antonescu pretențios, parafrazându-l, de fapt, pe Hitler, care în *Mein Kamf* scrie undeva – citez din memorie – că, de-a lungul istoriei, sabia a făcut loc plugului. După care continuă:

> În circumstanțele internaționale de azi, pe ce ne puteam sprijini situația noastră? Pe germani. Nu ne sprijinim pe Germania, suntem sfârtecați. Dacă o făceam la timp, scăpam statul românesc. Și în lupta pe care o purtăm, puteam eu, când se băteau germanii cu rușii, după ce am luat Basarabia, puteam să mă opresc? Sau să fi făcut cum spun unii: să fi așteptat, că ne-ar fi dat-o, la pace, englezii? Puteam să stau cu brațele încrucișate când germanii se băteau cu rușii și să aștept ca să ni se dea Basarabia de către englezi? Și dacă am pornit la luptă, fără Germania nu ne puteam lua Basarabia. Bravura soldatului român? Priceperea generalului Antonescu? Sunt mofturi. Putea să fie generalul Antonescu de un miliard de ori mai priceput și soldatul român de un miliard de ori mai brav: Basarabia și Bucovina nu le luam de la ruși. Și după ce le-am luat cu ajutorul armatei germane, puteam să le opresc [sic!] la Nistru? Puteam eu să spun: eu mi-am luat partea mea, mă opresc aici? Ca și doi țărani, care pun ce au împreună ca să-și are locul și după ce unul și-a arat, să spună celuilalt: eu nu te mai ajut, fiindcă mi-am făcut treaba mea. Dar aceasta n-o fac nici doi țărani. Și atunci cum mi se poate pretinde să fac eu aceasta, pe plan militar? Ar însemna să dezonorez și armata și poporul român pe veci. Ar fi o dezonoare pentru noi, să mă fi dus până la Nistru și să le fi spus nemților apoi: la

revedere. Vedeți în ce stare de decadență se găsește conducerea acestui stat, dacă se găsesc între conducători oameni cu o astfel de mentalitate, care ne cer să lăsăm pe nemți să se bată și noi să așteptăm de la englezi Basarabia și Bucovina. Se înșală cine crede că ne-ar fi dat cineva Basarabia și Bucovina, dacă nu ne-am fi bătut pentru ele cu rușii. Ba poate că atunci ne-ar fi întors foaia și ne-ar fi spus că am făcut o rea politică, pentru că nu ne-am bătut[117].

Toată argumentația lui Antonescu, plastică și aparent foarte convingătoare, este demantelată, așa cum urmează să constatăm într-unul dintre capitolele următoare, de faptul că decizia de a trimite armata română, alături de cea germană, italiană și maghiară, adânc în interiorul Uniunii Sovietice, a fost una locală, nu una impusă de naziști[118]. Antonescu încerca să câștige astfel bunăvoința principalului membru al Axei supralicitând și sperând că va putea păstra după război și Transnistria, la care nu avea de gând să renunțe[119], respectiv să recupereze Transilvania de Nord de la Ungaria[120]. Puțin a lipsit însă, în absența actului de la 23 august 1944, ca România să nu piardă și Transilvania de Nord, și Basarabia, și Bucovina de Nord[121].

Și fostul rege Carol al II-lea considera că, pe Frontul de Est, se ducea o luptă a „civilizației" împotriva bolșevismului, respectiv că Marea Britanie ar trebui să înțeleagă acest lucru și să se alieze cu Germania împotriva sovieticilor[122]. Dincolo de considerentele doctrinare, Antonescu spera că, odată Uniunea Sovietică învinsă, Marea Britanie nu ar mai fi avut motivația necesară să continue războiul; o astfel de aserțiune speculativă era foarte contestabilă, ținând cont mai ales de resursele coloniale considerabile ale britanicilor, respectiv de interesele americane în Europa postbelică, interese ostile unei hegemonii germane[123]. Argetoianu, ianuarie 1942:

Că o victorie anglo-rusească ar însemna pentru Europa distrugerea ei prin anarhia bolșevică, nu încape nicio îndoială. Am spus-o totdeauna: mai bine alături de o Germanie înfrântă decât de o Anglie victorioasă, căci Anglia, chiar victorioasă, nu va putea niciodată impune ceva Rusiei, pe când o Germanie chiar învinsă, tot ar mai putea stăvili puhoiul...

Dar pentru binele omenirii, Rusia Sovietică nu trebuie și nu poate să învingă... Așa să ne ajute Dumnezeu!

Noi nu ne îndoim de bunele intenții ale Angliei; noi nu uităm oroarea poporului englez manifestată până în vara trecută împotriva comunismului, nici cuvintele lui Churchill care a definit în 1925 guvernul din Moscova „o bandă de conspiratori cosmopoliți ieșiți din pleava Europei și Americii", dar ne îndoim de putința Angliei, chiar victorioasă, de a stăvili propășirea bolșevismului. Iată de ce vom lupta până la disperare în acest război alături de Germania și împotriva Angliei și a Statelor Unite [*subl.m.*].[124]

Alianța germano-română dintre 1940 și 1944 nu a fost deloc ușoară[125]. Dacă excesele și abuzurile Armatei Roșii în România de după 1944 sunt atent documentate și analizate, mai ales în lumina unei memorialistici elitiste, promonarhiste, sau direct legionare, care domină, de altfel, abordarea întregii perioade comuniste[126], problemele cauzate de armata germană, respectiv injoncțiunile economice ale statului german în ceea ce privește România nu par să-i indigneze pe istorici sau opinia publică în general la fel de mult. Însă, în ciuda unor opinii contrare[127], ele au existat, și nu au fost puține[128]. Mai mult, au fost puse pe tapet începând cu Antonescu însuși[129]. Trebuie însă recunoscut faptul că, începând mai ales cu 1944, germanii au făcut tot mai multe concesii economice României, motivați fiind în primul rând de posibilitatea de a pierde acest aliat indispensabil continuării

războiului pe Frontul de Est[130]. De aici însă și până a afirma că „Deși se angajase în războiul antisovietic alături de Germania, românii continuau să dușmănească și extrema dreaptă hitleristă, și extrema stângă stalinistă", așa cum procedează istoricul Ion Oprea, este totuși cale lungă[131]. Așa cum am argumentat deja, și după cum urmează încă să mai constatăm, România – politicieni și opinia publică deopotrivă – nu a fost deloc imparțială ideologic în anii 1940, așa cum nu a fost nici în deceniile precedente, balanța înclinând în mod irefutabil spre dreapta.

Gheorghe Alexianu, fost guvernator al Transnistriei în perioada 1941–1944, își amintește, cu ocazia unui interogatoriu la care a luat parte în Uniunea Sovietică, în cadrul anchetării „lotului" Antonescu, următoarele:

> Antonescu [...], vorbind despre obligațiile mele, a spus că după ce voi completa aparatul său administrativ eu trebuie să iau imediat măsuri de a inventaria toată producția colhozurilor, inventarul de mașini și a instalațiilor întreprinderilor, a lucrurilor prețioase istorice și de artă și să organizez trimiterea lor în România.
>
> [...] Adică, să vă ocupați imediat cu organizare predărilor în masă a bunurilor sovietice, care nu v-au aparținut niciodată?
>
> [...] Da. Anume aceasta avea în vedere Antonescu.
>
> [...] Și dumneavoastră ați început să prădați tot ce vă cădea sub mână?
>
> [...] Recunosc, în aceasta eu sunt vinovat. Trebuie să spun că eu n-am fost de acord cu prădările în masă și cu rechizițiile, însă să mă împotrivesc la aceasta n-am vrut, temându-mă să nu-mi stric cariera.
>
> [...] Povestiți, cum ați înfăptuit practic măsurile dumneavoastră de prădare?

[...] La sosirea în Tiraspol la 25 sau 26 august 1941, eu împreună cu grupul de funcţionari care se aflau cu mine am împărţit imediat tot teritoriul „Transnistriei" în judeţe şi regiuni. Am numit în ele funcţionarii răspunzători pentru formarea administraţiei judeţene şi raionale, prin care am început inventarierea tuturor maşinilor agricole, a întreprinderilor industriale şi a instalaţiilor lor.

Trebuie să spun că eu n-am putut să fac această inventariere completă, chiar la jumătatea lunii octombrie a anului 1942 primisem ordin scris de la Mihai Antonescu, numit atunci în postul de vicepreşedinte al României, să trimit imediat în România 1 500 de tractoare împreună cu toate lucrurile trebuincioase lor şi cu maşinile agricole. Acest ordin al lui Mihai Antonescu eu l-am îndeplinit, dar nu complet, din cauza inventarierii neprecise am putut să trimit numai 500 de tractoare.

[...] Aşa însă a fost numai la început?

[...] Da. Mai târziu de mine au fost trimise în România nu numai tractoare, ci şi altă avere sovietică.

Trebuie să anunţ că cu ridicarea instalaţiilor întreprinderilor sovietice, a lucrurilor preţioase de artă şi istorice, în afară de mine s-au ocupat generalul Moisiu, generalul [...] Vasiliu şi generalul [Potopeanu] care soseau în „Transnistria" în calitate de împuterniciţi speciali.

[...] Povestiţi concret ce bunuri sovietice prădate au fost trimise de d-stră în România?

[...] În perioada cât am fost eu la postul de guvernator al „Transnistriei", de la 19 august 1941 până în februarie 1944, eu am rechiziţionat de la populaţie şi am trimis în România mai mult de 75 de mii de vite cornute, 12 000 de cai, 100 de mii de oi, 25–30 de mii de porci, mai mult de 300 de mii de păsări de casă, dintre care aproape 150 de mii eu am trimis în Germania şi mai mult de 11 mii de stupi de albine.

Paralel cu aceasta, din [ordinul] mareşalului Antonescu eu am trimis în România 19 staţii de maşini şi tractoare cu

toată instalația, 4 ateliere de mașini și tractoare, 26 de ateliere pentru repararea mașinilor agricole, și tot inventarul agricol al colhozurilor [...].

[...] D-stră ați trimis în România nu numai mașini agricole și alimente, ci și alte lucruri de preț, care erau proprietatea statului sovietic.

De ce d-stră tăceți despre aceasta?

[...] Eu am să povestesc și despre aceasta. Conform hotărârii Consiliului de Miniștri din noiembrie 1941, toate instalațiile fabricilor, zăvoadele sovietice [în acest caz, tehnologia navală, *n.m.*], lucrurile prețioase de artă și istorice, instalațiile instituțiilor de învățământ și culturale au fost înscrise la capturi de război.

Pe baza acestei hotărâri, eu am trimis în România instalația fabricii de fabricație a pieselor pentru mașinile agricole din Odessa, fabrica de aparate cinematografice, instalația zăvodului de reparare a vapoarelor, instalația epronului [echipament special pentru recuperarea încărcăturii vaselor scufundate/avariate și a submarinelor, *n.m.*], [instalațiile a] trei fabrici de mobilă, a 10 tipografii, instalația fabricii de producție de medicină, instalații și lucruri prețioase ale altor întreprinderi [...].

Nelimitându-se la aceasta, guvernul român în continuu cerea mărirea trimiterii averii sovietice, însă eu cu aparatul meu nu puteam să îndeplinesc problema pusă, [motiv pentru care, *n.m.*] mareșalul Antonescu în anul 1942 l-a trimis la Odessa pe generalul Potopeanu, care la început s-a ocupat cu întocmirea planului de ridicare a instalațiilor, dar pe urmă a condus una din așa-numitele „comisii de capturi"[132].

Toate acestea nu-l împiedicau pe Antonescu să considere guvernarea lui Alexianu în Transnistria drept una „superioară" celei sovietice sau chiar germane, parțial și din cauza faptului că românii ar fi fost mai empatici, având elemente slave în

structura lor etnică[133]. Nici pe Mihai Antonescu să considere că armata română nu putea fi acuzată de comportament abuziv în Basarabia și Transnistria, deoarece lupta pentru recuperarea tezaurului pierdut în timpul Primului Război Mondial – în timp ce armata sovietică era, evident, blamabilă din plin pentru ce făcea în România[134]. Mai mult, deoarece România era o țară cu structură agrară, același Mihai Antonescu era de părere că această constatare va feri, cumva, societatea de problemele predilecte din campaniile propagandistice sovietice[135]. Cum anume, nu ni se mai comunică.

Iată dimensiunile reale ale jafului sistematic și în același timp haotic practicat de armata română și administrația antonesciană în colaborare cu armata germană pe teritoriul sovietic[136]. În cuvintele aceluiași Alexianu, „Toată lumea din țară, indiferent dacă aparținea unui partid politic sau nu, era înclinată a se îmbogăți pe seama Transnistriei"[137]. Efortul de război al României a fost acoperit integral numai din bunurile jefuite din această regiune[138]. Amploarea acestui reprobabil fenomen nu va putea fi niciodată cunoscută integral deoarece, dincolo de faptul că majoritatea ordinelor în acest sens s-au făcut pe cale exclusiv verbală, puținele acte relevante au fost distruse în februarie 1944 la inițiativa lui Mihai Antonescu[139]. Mai mult, ofițerii români au fost șantajați în această perioadă pentru a fi cât mai combativi: li s-a transmis că, în cazul în care nu vor fi capabili să livreze rezultatele militare dorite de regimul Antonescu, li se vor anula pensiile, li se vor confisca terenurile și vor pierde de asemenea și alte tipuri de beneficii[140]. În acest context, afirmația ironic-malițioasă a unor istorici români cum că, la finalul războiului, „Aliatul din Răsărit ne-a ușurat de vagoane de aur adunate cu grijă de Antonești"[141] este cel puțin cinică.

Cu toate acestea, în timpul războiului și în perioada postbelică, liderii național-țărăniști nu au ezitat să afirme că armata română s-ar fi comportat mult mai moderat și mai civilizat pe teritoriul Uniunii Sovietice decât s-a comportat Armata Roșie pe teritoriul României[142]. Lungul paragraf de mai sus contrazice flagrant această enormitate. În plus, este emblematic și am considerat că merită redat, pentru scopurile prezentului demers, într-o manieră cât mai amplă; totuși, el este departe de a oferi o panoramă exhaustivă sau cel puțin cât mai cuprinzătoare referitor la abuzurile române comise dincolo de Prut, care s-au desfășurat și în Basarabia, și în alte porțiuni ale Ucrainei, și, în sfârșit, mult mai adânc spre est în teritoriul sovietic. Astfel, numai în iulie 1941 au fost aduse în România aproximativ 5 000 de vagoane cu cereale. Apoi, între 1941 și 1944, în lagărele românești de pe teritoriul sovietic au fost deținuți aproximativ o sută șaizeci de mii de cetățeni sovietici, dintre care, recunoaște același Alexianu, „au fost nimiciți mai toți și au rămas vii numai unii, cărora le-a ajutat ocazia"; la acest proces de exterminare a luat parte și armata germană[143]. Mesajul trasat de Mihai Antonescu după trecerea Nistrului, în iulie 1941, era deosebit de clar. Acesta se pronunța în favoarea „emigrării forțate a elementului evreiesc din Basarabia și Bucovina care trebuie zvârlit peste graniță. De asemenea [...], pentru emigrarea forțată a elementului ucrainean [...]. Dacă este nevoie, să trageți cu mitraliera. Să fiți fără cruțare. Chiar românii care au ajuns să fie rătăciți și au intrat în valul de anarhie și întuneric al bolșevismului, chiar și aceștia vor fi exterminați [...]". Mai mult, continuă fostul ministru de externe, „Îmi iau răspunderea în mod formal și spun că nu există lege"[144].

La intrarea Armatei Roșii în România, legea a reapărut dintr-odată în mod miraculos, iar încălcarea ei în mod

repetat și scandalos de către sovietici ar fi constituit un act de mare nedreptate la adresa României, nesancționat în mod corespunzător de puterile occidentale. Cam așa poate fi rezumat discursul de dreapta, cu diferitele sale variații, asupra relațiilor internaționale ale României postbelice. Sigur că, după 23 august 1944, România era în mod oficial aliată a Uniunii Sovietice (alianță consfințită de abia în 12 septembrie), în timp ce până atunci cele două state fuseseră inamice. Chiar și așa, comportamentul reprobabil al armatei și al administrației române pe teritoriul sovietic nu putea fi pur și simplu șters cu buretele; de aici tergiversările, șicanele, condescendența și mefiența permanentă a Moscovei față de noul său aliat foarte grăbit, dacă îmi este permisă exprimarea poate prea colocvială, să tragă taurul de coadă, dar și să ceară ajutor în mod foarte vocal și indignat odată ce acesta reușise să se întoarcă și să îl ia în coarne.

Aceeași ocazie care i-a favorizat pe puținii prizonieri sovietici din lagărele de concentrare românești care au rămas în viață trebuia probabil să ajute și România după 23 august 1944. Dar, în mod nejustificat pentru unii, justificat pentru alții, aceasta nu și-a mai făcut simțită prezența. Nu este de mirare, așa cum apreciază unul dintre membrii „lotului" Antonescu anchetați la Moscova – în condiții foarte bune, mai bune decât cele în care au fost anchetați în România, așa cum Antonescu singur recunoaște și reproșează autorităților române, alături de fostul lider al serviciilor secrete, Eugen Cristescu[145] –, că România a fost, în cei patru ani de guvernare antonesciană, statul european în care „greutățile războiului s-au simțit cel mai puțin"[146], în primul rând pentru elitele politico-economice. Ipoteza este confirmată, printre alții, și în memoriile soldatului britanic Eric Tappe, care ajunge în România la puțin

timp după 23 august 1944 și se miră sistematic de calitatea și abundența mâncării din România comparativ cu cea din Italia, de exemplu, unde fusese cantonat înainte de a fi trimis aici[147]. Soldații americani, de exemplu, făceau eforturi pentru a ajunge să fie cantonați în România: „În toată Europa nu aveai să găsești ceva mai bun. Bucureștiul era plin de lucruri pe care niciun londonez și puțini newyorkezi și le puteau cumpăra ușor pe timp de război. Aici, toți aveau ceas de mână. Puteau să mănânce și să bea cât pofteau, iar traiul era ușor [...]"[148].

Cum s-a ajuns la această cornucopie în România în timpul războiului și cum de s-a degradat ea mai încet decât în alte state occidentale și nu numai implicate în război, în ciuda percepției populației și a partidelor istorice – parțial îndreptățită, desigur, așa cum vom vedea în continuare – că țara este supusă unui jaf de zile mari? Cum s-a ajuns la atitudinea – pe care unii încă o considerau rezonabilă chiar, așa cum vom vedea – Armatei Roșii față de România, la care ne vom opri de asemenea mai pe larg? Aș recomanda în acest sens recitirea citatului anterior. Liliana Saiu observă cu acuratețe că prețurile reduse la alimente între 1942 și 1944 s-au datorat în primul rând spolierii sistematice a teritoriilor sovietice; după război, bunurile artistice jefuite din Uniunea Sovietică au fost cele recuperate în cea mai mică măsură, deoarece ajunseseră majoritatea pe mâinile speculanților, respectiv ale colecționarilor privați de artă din România[149]. Comportamentul depreciativ și ocazional agresiv al sovieticilor în România postbelică datorează mult acestei bunăstări vinovate, cuplată cu opacitatea ideologică și corupția elitelor politice; așa cum vom vedea, sovieticii nu aveau niciun interes să destabilizeze deliberat România, o țară din care aveau de primit resurse importante în contul reparațiilor de război[150].

În continuare, armata română, care după ieșirea Finlandei din război, a adus, după Germania, cea mai mare contribuție militară la frontul antisovietic[151] – așa cum, poate deloc paradoxal, a adus una dintre cele mai mari contribuții și la frontul antisovietic după 23 august 1944 – era marginalizată și umilită aproape sistematic de armata germană[152]. Un paragraf din jurnalul lui Grigore Gafencu despre această temă este revelator:

> Cu toate jertfele sângeroase pe care le facem, nu am izbutit să câștigăm nici „stima", nici încrederea [germanilor, *n.m.*]. Îndeosebi, clasele noastre conducătoare sunt prost văzute. Țăranul român e „admirabil", adică poate fi folosit și exploatat cu prisosință; clasele suprapuse trebuiesc însă înlocuite. Nemții pregătesc astfel stăpânirea României, și de ce n-ar pregăti-o? Cine-și poate închipui că ei vor face o excepție cu noi? „Ordinea nouă" la care s-au înhămat cu atâta însuflețire toți zevzecii de la noi înseamnă stăpânirea germană pe continent, stăpânirea totală. Cum am putea râvni să se mântuie de această stăpânire tocmai țara cea mai bogată? Jertfele noastre ne slăbesc, adică ne pregătesc și mai bine ca să fim supuși și robi. Iar lichelismul unei anume pături de politicieni și economiști germanofili nu ne pot, firește, ridica în ochii unor cuceritori realiști care nu respectă decât forța. [...] Antonescu și-a croit o soartă tragică: dacă nemții ies învingători, el va avea dezamăgiri mai crunte decât în cazul unei victorii anglo-saxone[153].

Fost ministru de externe al României în perioada dictaturii regale și ulterior ambasador la Moscova, între 1940 și 1941, Gafencu încearcă să pună în practică aici o politică antigermană, anticipând că victoria forțelor occidentale este mult mai probabilă decât cea a Reichului nazist. Ministrul de externe german Joachim von Ribbentrop a utilizat atitudinea neloială a lui Gafencu de la Moscova drept pretext, printre altele,

pentru a impune României cedarea nordului Transilvaniei către Ungaria[154].

De menționat și faptul că, din punct de vedere propagandistic, România antonesciană insista pe războiul de eliberare națională dus prin intermediul „cruciadei" generalizate împotriva bolșevismului, în timp ce propaganda sovietică specula tensiunile existente între români, germani și maghiari[155]. Așa cum observă Pătrășcanu, PNȚ și PNL, dincolo de nevoie de „liniște" și înțelegerea pe care considerau că trebuie să i-o acorde lui Antonescu în acest context politic extrem de delicat, nu au criticat niciodată propaganda antisovietică construită în jurul semnificantului gol „cruciadă antibolșevică"[156]. Nici nu aveau de ce: sinergia ideologică anticomunistă își spunea, ca întotdeauna, cuvântul, dincolo de anumite nuanțe mai mult sau mai puțin îngroșate.

*

Am constatat deja că perioada cuprinsă între 1940 și 1944 a permis PCdR să inițieze primele încercări de autonomie în raport cu Moscova. Însă contextul politic este unul tot mai defavorabil. Dictatura regală din 1938 abolește pluralismul politic în favoarea unui unic partid al națiunii, alcătuit în proporție de 50% din politicieni ai partidelor politice istorice. Așa cum afirmă Pătrășcanu, marea burghezie implicată în afaceri cu armament și industrie grea înlocuiește mica burghezie orientată spre activități comerciale. Dictatura regală consfințește de asemenea eforturile regelui Carol al II-lea de a discredita și de a elimina efectiv partidele istorice, considerate responsabile pentru erodarea imaginii publice a acestuia. Din numeroase puncte de vedere apoi, dictatura regală nu scurtcircuitează democrația viciată din perioada interbelică, ci reprezintă o

încununare a tendințelor autoritare existente în epocă[157]: prin desemnarea de către rege a unui prim-ministru care să organizeze alegerile, evident, în beneficiul propriului partid, „democrația" interbelică funcționa fix invers ca în democrațiile liberale, unde șeful statului numește un prim-ministru din rândurile partidului care reușește să obțină majoritatea electorală, eventual în cadrul unui cabinet de coaliție[158]. Dacă adăugăm la acest aspect procedural faptul că peste jumătate din populație era analfabetă și deci ușor manipulabilă politic, respectiv propensiunile spre dreapta radicală ale intelectualității și ale tineretului, a cărui majoritate, conform seniorului liberal Dan A. Lăzărescu, era câștigată de partea fascismului italian[159], devine tot mai clar de ce dictatura regală reprezintă o împingere către ultimele consecințe a sistemului politic interbelic, nu o deraiere pe coordonate nedemocratice a acestuia. Frontul Renașterii Naționale (1938–1940), partidul unic înființat de regele Carol al II-lea, nu este popular, în ciuda discursului și a imagisticii de extrema dreaptă afișate; PNȚ și Legiunea, deși oficial desființate, sunt cele mai populare formațiuni politice din țară[160].

Mai mult decât acest episod politic intern, pactul sovieto-nazist din 23 august 1939 îngreunează suplimentar activitatea PCdR, nevoit, ca celelalte partide comuniste europene, să condamne aliații social-democrați de ieri, abținându-se de la orice fel de comentarii legate de agresiunile naziste din Polonia și ulterior Europa occidentală[161]. Câțiva ani mai târziu, contactele cu PSD sunt reluate în vederea stabilirii Frontului Unic Muncitoresc (FUM), platformă continuată și după 23 august 1944[162].

Situația PCdR devine tot mai complicată. Între 1938 și 1940, partidul pierde aproximativ jumătate dintre membri,

iar în 1941, după invazia nazistă a Uniunii Sovietice, contactul cu Internaționala Comunistă este pierdut. În ciuda unor tentative sporadice de a relua legăturile cu Moscova în anii următori, acestea vor fi restabilite pe deplin de abia în martie 1944[163]. Chiar și așa, PCdR este deosebit de activ în situația dată, împrăștiind numeroase manifeste, reușind să se sustragă în general urmăririi autorităților, spre marea nemulțumire a lui Antonescu și fiind, până la urmă, singurul partid politic din România acelor ani care s-a opus fățiș alianței cu Germania nazistă[164], reușind să aibă acces, clandestin, la o tipografie[165]. Astfel, în noiembrie 1941, pe teritoriul României ar fi fost încarcerați, conform guvernului antonescian, 11 000 de comuniști[166], iar în octombrie 1940 au fost dejucate de către Siguranță unele întâlniri conspirative comuniste, ocazie cu care au fost confiscate două mii de exemplare din *Scînteia*[167].

Anticomunismul paroxistic al regimului Antonescu ripostează luând ca sprijin recentul fost aliat, Garda de Fier, și afirmă că cele mai odioase acte de cruzime din timpul rebeliunii legionare ar fi fost comise de fapt de către comuniști infiltrați în organizațiile legionare – aspect care reiese cu asupra de măsură din rapoartele serviciilor secrete ale epocii, de exemplu[168]. Putem citi, într-unul dintre acestea, că încurajarea violenței și a anarhiei de către Sima „imprimă Mișcării Legionare un caracter comunist"[169]. Rezultă că, în imaginarul politic antonescian, legionarismul, asociat anarhismului, este cumva de stânga, deoarece deranjează ordinea politică existentă[170]. Ideea că excesele legionarilor se datorează comuniștilor infiltrați în mișcare se bucură însă de o largă acceptare în epocă în mediile de dreapta, inclusiv printre diplomați, neputând fi redusă la antonescianism. PNL considera, de exemplu, încă din 1938, că Legiunea reprezintă o „mișcare neocomunistă"[171].

Pe lângă aceasta, se pare că ar fi existat unele tentative ale comuniștilor de a infiltra, în 1940 și 1942, Legiunea, aceasta acționând la rândul ei în ilegalitate și arogându-și cu aplomb „vitejiile" armatei române pe Frontul de Est[172]. Așa cum urmează să constatăm, și legionarii au încercat, în perioada în care au fost la guvernare, să trimită informatori în PCdR. Se pare însă că nu ar fi reușit. Oricum, indiferent de câți comuniști ar fi intrat până la urmă în Mișcarea legionară în timpul războiului și invers, câți legionari ar fi reușit să fie acceptați în PCdR (PCR începând cu dizolvarea Cominternului în 1943), ceea ce este important, în definitiv, rezidă în faptul că ambele grupări au păstrat identități ideologice cum nu se poate mai diferite, în ciuda faptului că, din cauza violenței politice de la care nu se dădeau în lături nici comuniștii, nici, mai ales, legionarii, comportamentul politic al celor două părți ar fi putut părea – privit din acest unghi atât de apreciat și realmente exacerbat de către dreapta istoriografică postcomunistă – similar. Un argument interesant în sprijinul poziției pe care o avansez aici este acela că nici comuniștii, nici legionarii nu ar fi colaborat în organizarea grevelor muncitorești din timpul războiului[173]. Și totuși, pentru regimul antonescian, tineretul legionar trebuie recuperat și reintegrat social, nu martirizat, în timp ce comuniștii sunt pasibili chiar și de pedeapsa cu moartea[174], pentru a cărei extindere Antonescu milita chiar și în opoziție cu propriul guvern[175]. În aceeași ordine de idei, Antonescu aprecia, întocmai ca legionarii, moartea eroică, obținută în urma unei lupte neînfricate, bazată pe principii morale și politice ultranaționaliste[176].

Întocmai ca Antonescu, și fostul rege Carol al II-lea discuta în memoriile sale despre „ramura comunistă a legionarilor", o afirmație lipsită de suport empiric, bazată doar pe un soi de

melanj ideologic susceptibil de a destabiliza o ordine politică autoritară dată[177]. În plus, pentru orice infracțiune politică petrecută între 1940 și 23 august 1944, comuniștilor li se dubla automat pedeapsa, deși, după Bătălia de la Stalingrad, se observă diminuarea severității acestei prevederi legale[178]. Dublarea pedepselor se practica și în cazul infracțiunilor comise de către străini, inclusiv evrei[179]. Pentru Antonescu, cele mai acute probleme interne ale țării erau, exact în această ordine, comunismul, evreii și francmasoneria. Prima problemă, și cea mai importantă, urma să fie combătută prin informarea populației, respectiv prin evidențierea greutăților din alte țări, pentru a submina astfel propaganda comunistă bazată pe reliefarea inegalităților și a nedreptăților de tot felul[180].

Rapoartele serviciilor secrete din epocă, în ciuda precauțiilor cu care trebuie tratate, relevă o activitate propagandistică intensă a comuniștilor până în 1942, moment în care mai mulți membri ai partidului sunt arestați[181]. În 1941, aceștia ajungeau până acolo încât încercau chiar să prezinte înlăturarea Legiunii de la putere drept o consecință a creării, de către PCdR, a unui climat social favorabil în acest sens[182]. Evident, din punct de vedere empiric, este vorba de o absurditate; propagandistic însă, și asta nu este cu siguranță valabil numai în cazul partidelor comuniste, orice absurditate își poate dovedi la un moment dat utilitatea. Un an mai târziu, se constată un recul important al propagandei comuniste, cel mai probabil din cauza desființării Cominternului, respectiv din cauza dezorganizării și divizării partidului, incapabil să pună în practică atentate împotriva forțelor germane de pe teritoriul țării, așa cum se întâmpla, de exemplu, în Bulgaria vecină, în Franța sau în Olanda[183]. Este foarte posibil ca PCR, ținând cont de slăbiciunea sa structurală și de persecuțiile intense la adresa membrilor săi, nici să nu își

fi propus așa ceva. Începând cu 1944, pe măsură ce rezultatul războiului devine din ce în ce mai previzibil, propaganda comunistă clandestină crește în intensitate[184].

Aceasta nu a împiedicat-o însă pe Ana Pauker să critice slaba rezistență a partidului împotriva regimului antonescian[185]; dincolo de o simplă constatare, și aceea discutabilă, poziția rivalei lui Dej denotă, în profunzime, încercarea de a compromite facțiunea comunistă fidelă conducerii locale – locale, nu „native"; este o distincție asupra căreia voi mai insista de-a lungul acestei cărți – în beneficiul facțiunii comuniste care îi era devotată și care aștepta de la ea recompense administrative și politice de tot felul.

Am menționat deja că în toamna lui 1940 – după ce Ungaria horthistă anexează nordul Transilvaniei, iar Uniunea Sovietică, conform unor protocoale secrete ale pactului Ribbentrop-Molotov, Basarabia și nordul Bucovinei –, Carol al II-lea este alungat de la putere printr-o lovitură de stat care instituie așa-numitul „stat național-legionar", sub conducerea mareșalului Antonescu. Regele Mihai revine pe tron, dar rolul său politic este mai degrabă simbolic. Pentru marea majoritate a populației, lucrul acesta nu echivalează cu o catastrofă; o dictatură este pur și simplu înlocuită de alta. Din motive asupra cărora nu mai are rost să insistăm, prestigiul partidelor politice nu era deloc ridicat în România interbelică; corupția și tendințele centrifugale politic ale partidelor erau substituite, în imaginarul populației, de către monarhie, respectiv armată, percepute ca instituții capabile să asigure unitatea într-un context haotic, incert și corupt[186].

Cât despre Legiune, am amintit deja că influența ideologică era din ce în ce mai mare în anii 1930, în ciuda dificultăților sale legale și politice. Sprijinită financiar de naziști, care aveau

nevoie de petrolul și cerealele românești în cazul unui război, cum, de altfel, s-a și întâmplat, și propulsată pe plan intern datorită susceptibilității anticomuniste generalizate și a sprijinului aproape direct acordat de partidele istorice, care sperau astfel să își reîmprospăteze electoratul, dar au sfârșit, de fapt, prin a-l îndepărta, Legiunea reprezenta spiritul de revoltă nesistematic al unor categorii sociale afectate din plin de criza economică: mici meșteșugari, studenți, țărani, și mai puțin, așa cum vom vedea, funcționari și militari[187]. Conform regelui Carol al II-lea, o parte însemnată dintre studenții naționaliști nu ar fi fost favorabili Legiunii din cauza filogermanismului declarat al acesteia[188]. O observație foarte interesantă în vederea unei mai bune comprehensiuni a compoziției sociale a Legiunii este dată de dispariția Partidului Conservator, imediat după Primul Război Mondial. Astfel, foarte mulți boieri tineri, frustrați din cauza reformei agrare din acea perioadă, care le limitează proprietățile funciare, respectiv de absența unei voci politice reprezentative pentru categoria socială pe care o încarnau, devin cu timpul legionari[189]. Acest semnificativ amănunt confirma încă o dată apropierea doctrinară substanțială existentă între conservatorism și fascism, asupra căreia am insistat în paginile de mai sus.

Numai că la fel ca regele Carol al II-lea, și mareșalul Antonescu reprezenta interesele marii burghezii producătoare de armament și industrie grea, burghezie care acum, alianța cu Germania nazistă fiind declarată deschis și trupele lui Hitler fiind invitate să staționeze în țară[190], avea oportunități importante de fructificat[191]. Această burghezie era deranjată de jafurile sistematice practicate de echipele de șoc legionare asupra marilor, nu neapărat și a micilor proprietăți evreiești, fiind de asemenea nemulțumită de climatul economic tot mai incert.

În plus, propaganda legionară în interiorul armatei nu avusese decât un succes marginal: armata era ostilă Legiunii, întrucât direcționase România înspre o alianță cu Germania nazistă, responsabilă de pierderile teritoriale grele din 1940[192]. Apoi, legionarii nu aveau pur și simplu prestanță cazonă, mulți dintre ei apărând militarilor ca niște arivişti lipsiți de scrupule, puși pe jaf și căpătuire cu orice preț. În sfârșit, armata nu putea uita asasinarea recentă a unor ofițeri în închisoarea de la Jilava. În concluzie, relația dintre Antonescu și Legiune fiind oricum una deja tensionată, mareșalul a obținut permisiunea Germaniei naziste de a desființa cu mână forte „statul național-legionar"[193]. Dar, exact ca în cazul instaurării dictaturii regale în 1938, mulți legionari au primit azil politic în Germania, așa cum se va întâmpla, de altfel, și după 23 august 1944. În sfârșit, birocrații, o categorie profesională care numai de deontologie nu dăduse dovadă până atunci, erau oripilați la rândul lor de corupția, violența și lipsa de scrupule a membrilor Legiunii[194].

Dictatura fascistă legionară și apoi cea militară a lui Antonescu au obținut tacit aprobarea PNȚ-ului aflat în ilegalitate, dar mai ales a PNL-ului aflat de asemenea în ilegalitate, un partid în care interesele industriei grele și a celei producătoare de armament au ajuns să predomine[195]. Ambele partide și-au sfătuit simpatizanții să nu rişte pentru a protesta față de pierderile teritoriale recente[196]. Ocazional, sprijinul acordat dictaturii legionare și apoi dictaturii antonesciene de către cele două partide era oferit fie în mod direct, prin intermediul presei[197], fie prin intermediul unor specialiști, membri ai PNȚ[198]. Judecând după resurse, Maniu era ferm convins, încă de la începutul conflagrației, de victoria taberei aliate, dar se pronunța pentru neutralitate strictă, pentru a nu oferi motive

germanilor de a ocupa efectiv țara[199]. La puțin timp după încheierea rebeliunii legionare, Antonescu era chiar simpatizat de național-țărăniști; susținerea primită din partea PNȚ a avut la bază argumentul că guvernarea militară a mareșalului reprezintă o „necesitate" impusă din considerente externe, aceasta neputând fi înlăturată cu ajutorul mijloacelor politice mai mult sau mai puțin democratice ale opoziției interne[200]. Mai mult, Maniu ar fi recunoscut chiar că, în condițiile date, nu se putea discuta despre o „opoziție propriu-zisă" la adresa regimului antonescian[201], deși au existat fără doar și poate critici ale PNȚ și PNL, aflate în ilegalitate, la adresa colaborării dintre Antonescu și legionari, respectiv a alianței României cu Germania nazistă[202]. Armata, care îi era loială lui Antonescu la început deoarece înlăturase Legiunea de la putere și stabilizase oarecum țara, reprezenta un alt factor de descurajare a unei opoziții active[203].

La rândul său, mareșalul Antonescu, deși îi considera pe liderii partidelor istorice „falși naționaliști" pe motiv că nu ar fi fost suficient de antisemiți, respectiv de anticomuniști, nu a ezitat să-i protejeze de germani atunci când aceste partide, deși dizolvate oficial, deranjau prin criticile aduse guvernării antonesciene interesele germane în regiune[204]. În rest, partidele istorice erau inactive[205]. Este foarte probabil ca amabilitatea lui Antonescu față de PNȚ și PNL să se fi datorat aprehensiunii acestuia relativ la o eventuală resurgență politică a Legiunii[206]. Ocazional, liderii partidelor istorice erau admonestați în felul următor:

> Ar fi bine să lăsați vechile procedee politicianiste [...], cel puțin în ceasurile acestea de furtună și de pericol [...]. Vă tăiați singur[i] craca de sub picioare [...], cu aceste agitații.

> Orice nouă mişcare socială, pe orice temă, va nărui definitiv şi total, tot ceea ce dumneavoastră, cei bogaţi, aţi agonisit. Va fi moartea dumneavoastră. V-am scăpat o dată. Nu voi mai putea să vă scap a doua oară dacă scap ordinea şi liniştea din mână. Această elementară prudenţă ar trebui să vă îndemne pe toţi să staţi alături de mine, în aceste grele clipe şi să puneţi umărul la muncă, împreună cu mine, ca prin muncă, prin sfaturi, prin exemplul unirii să antrenăm la linişte, la muncă, la răbdare, la înţelegere, masele.[207]

Genul acesta de poziţionare a partidelor conservatoare şi de dreapta în general faţă de dictaturile fasciste şi militare este răspândit în Europa Centrală şi de Est în perioada interbelică şi în timpul războiului. Conservatorii, chiar dacă nu s-au raliat făţiş de partea fascismului, l-au sprijinit ca mijloc adecvat necesităţilor de apărare a „civilizaţiei" împotriva pericolului bolşevic pe care îl percepeau ca fiind omniprezent[208]. Filosofic apoi, curentele existenţialiste şi mistice promovate de Nae Ionescu, mentorul intelectual al legionarilor, sau de Lucian Blaga, printre alţii, pe lângă faptul că nu erau deloc sau aproape deloc originale, denotă împletirea profundă a ideilor conservatoare şi fasciste în epocă: „trăirismul" legionar este unul dintre cele mai la îndemână exemple în acest sens[209].

În continuare, se pare că Antonescu ar fi avut planuri pentru a unifica aşa-zisa opoziţie a partidelor istorice în 1942, probabil pentru a putea declina sau minimaliza mai uşor unele cereri ale germanilor. Aparent, în încercarea de a nu se compromite mai mult decât era cazul, PNŢ şi PNL au refuzat acest proiect politic. În acelaşi an, Maniu a venit cu o cerere insolită faţă de puterile occidentale, rapid abandonată: liderul PNŢ propunea un guvern român în exil la Londra şi, odată războiul încheiat, recunoaşterea graniţelor României din

1919, respectiv abolirea monarhiei[210]. Iar câțiva ani mai devreme, în 1940, imediat după abdicarea regelui Carol al II-lea, numeroși lideri național-țărăniști sunt nemulțumiți deoarece nu s-a profitat de conjunctură pentru a se instaura un regim republican[211]. Se pare că, dincolo de mult clamata afinitate față de monarhie, Maniu era obstrucționat în planurile sale politice de regele Mihai. Această atitudine va deveni, de altfel, mult mai clară după 23 august 1944, așa cum urmează să constatăm, fiind împărtășită de mai mulți membri ai PNȚ[212].

Revenind la Antonescu, simpatizanții săi din perioada postbelică și nu numai s-au grăbit să afirme că, dacă regele și forțele politice nu s-ar fi pripit cu actul de la 23 august 1944, mareșalul ar fi reușit să obțină condiții de armistițiu mai bune[213]. Chiar și mareșalul, la procesul care i-a fost intentat în 1946, a susținut acest lucru, spunând că nu a mai apucat să semneze armistițiul cu puterile occidentale – care ar fi fost în faza de finalizare – deoarece a fost arestat[214]. La fel s-a spus și că Antonescu ar fi renunțat oricând la putere în favoarea partidelor istorice, dacă acestea ar fi desemnat un candidat capabil și responsabil, nu unul „ambițios" și un „aventurier"[215]. Mai mult, mareșalul însuși îl critica pe Maniu, cu ocazia aceluiași proces, deoarece nu și-a asumat sarcina grea a conducerii țării în timpul războiului, preferând soluția comodă de a critica liniștit guvernul din interiorul opoziției[216]. Aceste ipoteze nu au acoperire, ele fiind formulate doar pentru a consolida și augmenta mitul tragic al conducătorului dezinteresat și loial care a fost Antonescu, sacrificat pe altarul convențelor occidentalo-sovietice[217]. Ca de obicei, lucrurile sunt mai complicate. De fapt, a înțelege lucrurile în simplitatea lor fenomenologică este poate una dintre cele mai dificile sarcini ale filosofiei în general și ale filosofiei politice în particular, ca să-l parafrazăm pe Hegel.

În primul rând, Antonescu nu avea de gând să încheie niciun armistițiu și tergiversa pur și simplu lucrurile, așteptând să vadă ce se va întâmpla și sperând probabil într-o soluție militară sau politică miraculoasă care întârzia să apară[218]. Chiar și fostul său șef de cabinet, Gheorghe Barbul, confirmă acest lucru[219]. Conform Lilianei Saiu, Antonescu tolera negocierile pentru un armistițiu duse de partidele istorice cu reprezentanții puterilor aliate, dorind, în cazul în care s-ar fi ajuns la un rezultat concret, să-i informeze și pe germani că urma să părăsească Axa[220]. Adică să compromită din start orice inițiativă de acest fel, riscând ocuparea militară directă de către Germania nazistă, așa cum s-a întâmplat în Ungaria? Nu considera această ipoteză fezabilă, deși este în schimb foarte probabil că pe sovietici i-ar fi avantajat un armistițiu încheiat direct cu Antonescu: mareșalul era conducătorul armatei române, care putea fi astfel orientată mult mai rapid și eficient împotriva armatei germane și, de asemenea, un guvern autoritar și profascist putea fi demis mult mai repede imediat după război decât unul democratic[221]. Există și voci care susțin că efortul mareșalului Antonescu în direcția unei păci separate cu aliații ar fi fost substanțial, deoarece condițiile aliaților din 1943, capitularea necondiționată, au devenit mult mai avantajoase în aprilie 1944[222]. Faptul că, într-un an, Moscova a ajuns să devină mai flexibilă față de aliații est-europeni ai Germaniei ține însă de dinamica frontului și de dorința de a facilita accesul trupelor sovietice înspre Berlin, nu de vreun efort coordonat al regimului Antonescu de a obține un armistițiu din partea aliaților.

În al doilea rând, pe lângă faptul că aprecierea calităților personale ale eventualului succesor al lui Antonescu urma să fie făcută strict după exigențele mareșalului, retorica

abandonării voluntare a puterii dacă situația ar fi cerut-o este totuși una lipsită de conținut, deoarece Germania nazistă nu ar fi acceptat aproape niciodată așa ceva[223]. Și, oricât l-ar fi criticat în mod mai mult sau mai puțin ipocrit pe Maniu, Antonescu și ministrul său de externe, Mihai Antonescu, sperau amândoi, între 1943 și 1944, că, în eventualitatea puțin probabilă în care s-ar fi putut ajunge cumva la un armistițiu cu forțele aliate, acesta trebuia să excludă din start Uniunea Sovietică[224]. Iată unul dintre multele puncte de vedere în care părerile politice ale lui Antonescu și cele ale lui Maniu coincid. Ne vom opri mai pe larg asupra acestora într-unul din următoarele capitole ale cărții. Nu înainte de a reliefa oportunismul politic al lui Antonescu, asupra căruia vom mai insista, de altfel; în iulie 1943, când înfrângerea Germaniei se conturează tot mai clar, mareșalul, pentru care comunismul reprezenta pericolul umărul unu, devine subit simpatizant al „muncii" în conflictul global al acesteia împotriva capitalului internațional, chiar dacă se teme în continuare de „anarhia" pe care victoria „muncii" ar antrena-o:

> marea tragedie a lumii de astăzi, toată lupta ce se duce în omenire acum, nu este nici pentru granițe – noi ne batem pentru granițe –, nu este nici pentru ideologie, pentru ideologia național-socialistă sau altceva. Aceasta este praf în ochii mulțimii. Ce-l interesează pe american că în Germania este la conducere național-socialismul sau cutare ideologie? Întrucât era America amenințată să fie invadată de germani?
>
> Nu! Lupta ce se duce acum nu este nici pentru ideologie de natura aceasta, încât anarhia s-a asociat cu capitalul. Este o confuzie nemaipomenită în spirite. Toate ideologiile se amestecă. Unii luptă pentru o ideologie, dar în cadrul acestei lupte se apropie de altă ideologie, ceea ce produce confuzie.

> Lupta, în realitate, este între capital și muncă; între capitalul care caută cu orice preț ca să jupoaie munca și s-o exploateze. Toată tragedia lumii are la bază lupta între capital și muncă. [...] toată averea și munca omenirii se duce în foc, pentru că aceasta este o luptă titanică – poate ultima – între capital și muncă.
>
> Dacă iese capitalul victorios, intră lumea în sclavie; dacă iese munca victorioasă, intră lumea în anarhie. Aceasta este lupta în care ne zbatem astăzi[225].

Dincolo de confuzia logică legată de asocierea anarhiei când cu capitalul, când cu munca, Antonescu începe să simpatizeze tot mai mult anumite aspecte sociale și economice ale Uniunii Sovietice (am constatat deja că aprecia productivitatea agriculturii sovietice). „Vedeți ce a făcut Rusia. A fost statul cel mai dezorganizat din lume. Cu un soldat care nu lupta; cu un om care trăia numai din furt și lene, un om complet alcoolizat. Ei bine, în 20 de ani în Rusia s-a ajuns că nimeni nu mai fură, s-a suprimat alcoolismul, nu mai există boli venerice, nu mai există oameni care să trăiască parazitar. În Rusia, toată lumea trăiește și muncește", asta deoarece „parazitismul social" a cărui origine se află în însăși societatea liberală produsă de către Revoluția Franceză, consideră mareșalul, ar fi fost eradicat[226]. Ciudat melanj ideologic, și care reflectă în bună măsură confuzia logică mai sus amintită, mai ales că bolșevismul este o continuare pe coordonate radicalizate a iluminismului francez, nu o suprimare a sa, așa cum încearcă să argumenteze Antonescu. În plus, în aprilie 1944, odată ce Armata Roșie trecuse Prutul, Antonescu, al cărui anticomunism vehement nu mai trebuie amintit, constata că, totuși, soldații sovietici nu se comportă atât de rău cu populația[227].

Tot referitor la cochetarea mareșalului Antonescu cu ideea ieșirii din război, documentele de arhivă indică foarte clar că această posibilitate nu era luată în calcul, cel puțin nu la modul serios. În noiembrie 1943, cu ocazia unei ședințe de guvern, acesta declara: „Eu prefer să mor cu demnitate, luptând, decât să mor ca un laș"[228]. În ianuarie 1944, încă spera la schimbarea bruscă a cursului războiului, făcând apel la bătălii istorice decisive cum a fost cea de la Waterloo (1815) sau cea de la Marna (1914)[229]. Iar la finalul lui iulie afirma cu aplomb că, orice s-ar întâmpla, „neamul românesc" nu va dispărea, deoarece s-a mai confruntat în trecut cu situații similare, chiar mai grele, și a supraviețuit. „Vom lupta înainte în condițiile care se vor crea, pentru a salva ființa neamului nostru"[230]. Toate acestea confirmă ipoteza de mai sus, și anume că Antonescu nu urmărea ieșirea din război ci spera, tot mai rupt de realitate, ca Hitler, de altfel – într-un eveniment neașteptat care să pună lucrurile pe un alt curs. Cine știe, poate se ajunsese aici și din cauza faptului că perioada eroică în care mareșalul introdusese România nu fusese imortalizată suficient de corespunzător în arta propagandistică a regimului: societatea per ansamblu nu se ridica la înălțimea așteptărilor inflexibilului și nefastului mareșal[231].

Istoriografia național-comunistă de la finalul anilor 1980 a încercat reabilitarea mai mult decât tacită a mareșalului Antonescu. Au fost reluate astfel vechile argumente demontate mai sus, cum că acesta avea de gând să semneze armistițiul cu aliații, dar nu a mai apucat să o facă[232]. În plus, s-a încercat conturarea unei imagini evazive a armatei române pe Frontul de Est, care nu ar fi luptat în mod convingător împotriva Uniunii Sovietice[233]. Imaginea este falsă: deși subechipați, soldații români au fost foarte eficienți pe Frontul de Est[234].

Să ne întoarcem la Maniu, un naționalist pentru care românii aveau drepturi speciale față de celelalte minorități și pentru care orașele țării trebuiau românizate, alături de economie, pentru ca România să își poate împlini în mod adecvat destinul național[235] – și-a sfătuit adepții să nu protesteze în fața cedării nordului Ardealului, deoarece trupele naziste erau deja în țară și consecințele politice și mai ales umane ar fi fost incalculabile. Iar el personal, alături de alți oameni politici proeminenți, l-au lăudat pe Antonescu pentru decizia de a interveni, alături de germani, în Uniunea Sovietică[236]. Chiar și așa, deși PNȚ era indubitabil un partid (încă) democrat, ataşat de micii producători agricoli și ideologic de un liberalism comercial echitabil, nefalsificat de monopolurile practicate de PNL[237], despre care vom mai avea ocazia să discutăm, vorbim totuși de un partid impregnat de corupția specifică epocii. Deși inclusiv un lider comunist notoriu ca Pătrășcanu avea cuvinte de laudă față de PNȚ[238] , aceasta nu însemna că o atitudine politică mai fermă față de arbitrajul de la Viena[239] a acestui partid nu ar fi fost de dorit: România a pierdut atât nordul Transilvaniei, cât și Basarabia (despre care Pătrășcanu scrie în alți termeni), fără a trage un singur foc de armă. E drept că într-o situație similară, și chiar pentru mai puțin, iugoslavii au protestat față de compromisul cu naziștii al prințului Paul și au înlăturat de la putere guvernul său pronazist, cu prețul unei ocupații militare directe; totuși, poate că pierderea fără măcar a unui protest diplomatic serios a acestor teritorii arăta că însăși elita politică românească, comodă și poltronă, se raporta la România Mare nu ca la un stat „organic", ci ca la o construcție politică a marilor puteri europene alcătuită din teritorii exploatabile și la nevoie dispensabile, gândind exact cum gândeau comuniștii.

Pentru PCdR, o acțiune antinazistă directă ar fi însemnat posibilitatea de a obține capital politic, organizatoric și militar, exact cum s-a întâmplat cu mișcarea de partizani a lui Tito, care ulterior a putut comuniza Iugoslavia prin forțe proprii, rezistându-i de asemenea lui Stalin atunci când a fost cazul. PCdR nu avea nici aderență populară, nu reușea să profite nici de pe urma crizelor politice care au culminat cu implicarea României în cel de-Al Doilea Război Mondial; mai mult decât atât, nu reușea nici măcar să devină o organizație realmente coerentă[240], aspect care a amplificat în viitorul nu foarte îndepărtat ambițiile în direcția unei autonomii cât mai mari a României populare și ulterior socialiste în raport cu restul „țărilor frățești", în special în raport cu Uniunea Sovietică.

Începând cu 1943, când era clar că cel de-Al Treilea Reich va fi, în cele din urmă, învins, partidele istorice și regele Mihai încep negocieri secrete cu aliații, încercând să obțină condiții cât mai bune pentru România în eventualitatea părăsirii de către aceasta a forțelor Axei și pentru evitarea capitulării necondiționate. Încă din 1942, regele Marii Britanii îl avertizează pe regele Mihai, care încă spera să evite implicarea sovietică în politica României postbelice, că o pace separată cu Statele Unite și Marea Britanie, care să excludă Uniunea Sovietică, este imposibilă[241]. La fel spera și ministrul de externe Mihai Antonescu în aceeași perioadă, organizator al unui „real balet diplomatic" de-a lungul întregului război, balet eșuat deoarece acesta (și nu numai) refuzase „sistematic" să negocieze inclusiv cu Moscova[242]. Dar, pe măsură ce frontul se schimbă în favoarea Armatei Roșii, și ținând cont de devastările pe scară largă și crimele efectuate de armata română în peninsula Crimeea, Basarabia și în sudul Ucrainei[243], Stalin are din ce în ce mai puține motive să ia în serios propunerea României.

Odată cu avansul frontului sudic în vara lui 1944, ocuparea militară a României devenea mai avantajoasă pentru sovietici decât semnarea unui simplu tratat de pace[244].

Mai mult, chiar și britanicii și americanii, nu numai sovieticii, considerau România o țară inamică și nu vedeau de ce ar trebui să precupețească prea multe eforturi diplomatice pentru a-i susține cauza după încheierea războiului. Grecia, respectiv Polonia reprezentau adevăratele mize est-europene postbelice ale puterilor occidentale[245]. Chiar și așa, americanii și britanicii considerau condițiile de pace propuse de sovietici României „ireproșabile", respectiv „generoase"[246], Uniunea Sovietică urmărind astfel să arate că era dispusă să coopereze cu Occidentul în probleme internaționale[247]. O explicație suplimentară, nu alternativă, pentru comportamentul realmente altruist al sovieticilor este avansată de un fost demnitar al regimului Antonescu, Gheorghe Barbul. Acesta este de părere că deschiderea celui de-al doilea front european în vara lui 1944 a impulsionat competiția existentă între aliați pentru a ajunge la Berlin cât mai repede. Sovieticii nu aveau de gând să o piardă, neștiind că pe occidentali, în special pe americani, Berlinul ca centru strategic nu îi interesa prea mult, mai ales că se afla în viitoarea zonă de ocupație sovietică, așa cum se decisese la Ialta[248]. Armata Roșie a fost lăsată deci să poarte această ultimă mare bătălie a războiului de una singură. De aici graba lui Stalin de a nu-și speria prea mult noul aliat, România, astfel încât acesta să ajungă să regrete decizia luată în august[249]. Dimpotrivă, viitorul prim-ministru, generalul Constantin Sănătescu, este indignat tocmai de cererile de despăgubire formulate de americani și britanici la adresa României: „Este de mirare", scrie acesta, „ce datorii ne cer anglo-americanii, deși nu le-am pricinuit niciun rău, iar sondele și instalațiile

petrolifere le-au distrus ei, prin bombardament. Rusia văd că ne apără în această privință"[250].

În acest context, arestarea mareșalului Antonescu și întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste de România în 23 august 1944 apare ca o opțiune – riscantă și curajoasă, nimic de spus, dar o opțiune – a unui stat care rămânea pe zi ce trece fără opțiuni și, așa cum a observat Henry Roberts, încerca în mod obstinat să evite consecințele propriei înfrângeri militare, amănunt care îi exasperează efectiv pe sovietici[251] și, parțial măcar, îi intrigă, așa cum vom constata, și pe occidentali.

Despre 23 august 1944 s-a scris mult și s-a publicat și o colecție de documente importantă, unele dintre ele citate deja în paginile anterioare. Voi reveni la acest episod politic proeminent în capitolele următoare. Până atunci, este suficient să menționăm că, într-adevăr, reorientarea militară a scurtat per ansamblu războiul, a ajutat decisiv la prăbușirea fontului nazist în est și la avansul Armatei Roșii, l-a convins pe Stalin să ofere Transilvania României și nu Ungariei, care a luptat până la capăt alături de forțele Axei și, în general, a mai atenuat din percepțiile negative ale marilor puteri asupra României[252]. Era însă imposibil să le înlăture cu totul, așa cum se așteptau partidele istorice. Împreună cu PCR și în cadrul Blocului Național Democratic (BND), în care era inclus și Frontul Plugarilor (FP) – un fel de replică de stânga la PNȚ lipsită de aderență, ambiguă ideologic și constituită în jurul personalității avocatului Petru Groza, viitor prim-ministru al țării între 1945 și 1948[253] –, PNȚ, PNL și PSD au înfăptuit actul de la 23 august, în care tânărul rege Mihai a jucat un rol central și decisiv[254]. Maniu, după ce a refuzat ofertele de colaborare ale comuniștilor din anii anteriori, acceptă ca PNȚ să intre în BND la câteva zile după deschiderea celui de-al doilea front european, în Franța. Conștient că preconizatul

front din Balcani nu se va mai deschide și că în această regiune Moscova va avea de spus un cuvânt hotărâtor după război, Maniu acceptă practic, prin aderarea partidului pe care îl conducea la BND, faptul că politica internațională pe care o orchestrase în ultimii ani fusese complet eronată[255]. Însă nu neapărat de bunăvoie: regele Mihai intervine ferm pentru includerea PCR în BND, în ciuda opoziției inițiale a partidelor istorice[256]. Pe lângă aceasta, liderul PNȚ este revoltat de faptul că liderii PCR, în cadrul discuțiilor din interiorul BND referitoare la compoziția viitorului guvern, nu au încredere în el, reproșându-i tergiversările politice infinite, respectiv refuzul de a ocupa funcția de prim-ministru. Însă cel puțin aceeași neîncredere o avea și conducătorul național-țărănist în comuniști, chiar și în social-democrați, până la un anumit punct, pe care nu și i-ar fi dorit ca parteneri în BND, dar a fost obligat să-i accepte din cauza avansului sovietic pe Frontul de Est[257]. Evident, preluarea guvernării după înlăturarea regimului Antonescu era o sarcină extrem de dificilă și de delicată. PNȚ nu dorea să-și erodeze capitalul politic în acest mod, oferind de asemenea motive forțelor de stânga pentru a critica guvernul și a-și consolida la rândul lor capitalul electoral. Numai că, așa cum vom vedea, această precauție a lui Maniu, alături de multe altele, vor fi utilizate de către comuniști și aliații lor cel puțin la fel de bine pentru subminarea PNȚ și a partidelor istorice în general.

Deși, conform unei tendințe discursive deja amintite, odată ajunși la putere, comuniștii au resemnificat acest gest politic pentru a-și extinde în mod disproporționat importanța în cadrul său[258], asta nu înseamnă deloc că implicarea PCR în scoaterea României din alianța cu forțele Axei a fost una minoră, chiar dacă, desigur, nu a fost nici pe departe cea mai importantă: rolul lui Pătrășcanu, comunist agreat de partidele

istorice, inclusiv de Casa Regală, în acest plan a contat[259]. Drept urmare, el a reprezentat România în tratativele de semnare a armistițiului cu Uniunea Sovietică în septembrie 1944, așa cum tot el a colaborat cu partidele istorice în timpul războiului pentru înfăptuirea BND[260]. Sigur că partidele istorice și monarhia au luat în calcul varianta că ar fi indicat să încerce o apropiere de PCR în perspectiva alianței cu fostul inamic, Uniunea Sovietică[261], dar, dincolo de aceste considerente pragmatice, PCR a adus fără doar și poate o contribuție efectivă la întoarcerea armelor împotriva trupelor germane, alături acum de o armată pe teritoriile căreia trupele române făcuseră ravagii, punându-și însă cu însuflețire și cu un nejustificat optimism încrederea în bunăvoința, poate chiar în amnezia subită a soldaților sovietici.

*

Odată acest lung și în același timp necesar preambul pentru înțelegerea proceselor și a pozițiilor politice asupra cărora urmează să ne axăm încheiat, vom trece acum la ceea ce Zbigniew Brzezinski a numit „domesticism". Adică, altfel spus, la adaptarea partidelor comuniste la condițiile locale în vedere maximizării puterii politice proprii[262] . În termenii discursului comunist local, este vorba despre etapa „democrației populare" în care PCR[263] depune diligențe majore pentru a ajunge la guvernare și ulterior pentru a exercita puterea în cadrul unul Front Național Democratic (apărut în septembrie 1944), în care sunt incluse diferite grupări disidente din cadrul PNȚ și PNL. Era însă tranziția de la democrație la republică populară una prestabilită, ținând de un plan ferm al lui Stalin de a sovietiza Europa de Est? Înclin să cred că nu, și voi detalia acest răspuns în capitolele următoare.

3

Sovietizarea Europei de Est în contextul relațiilor postbelice dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică. O analiză comparativă

Un amănunt crucial în ceea ce privește contextul internațional postbelic rezidă în discrepanța majoră dintre cele două viitoare superputeri ale Războiului Rece. Astfel, în timp ce Uniunea Sovietică a fost statul cel mai devastat în perioada conflagrației, pierzând aproximativ o treime din populație și având pagube infrastructurale enorme[1], pe care și le-a refăcut parțial prin exploatarea economiilor statelor est-europene, Statele Unite au ieșit întărite din război, care nu s-a purtat pe teritoriul lor, cu o economie prosperă și un PIB de invidiat, aproape dublu în 1945 față de 1939, anul începerii războiului. Între 1940 și 1944, PIB-ul Uniunii Sovietice a scăzut de la 377,4 miliarde de ruble la 303,1 miliarde. Anul următor a cunoscut o ușoară revenire, după ce a început să colecteze despăgubiri de război și să aibă acces la economiile statelor est-europene, și a ajuns la 331,1 miliarde. Între 1937 și 1949, deși nu exista convertibilitate oficială între monedele celor două state, paritatea dolar-rublă era de aproximativ 1 la 5,30. Asta înseamnă că PIB-ul sovietic era de 712,07 miliarde de dolari în 1940 și de 571,8 miliarde în 1944. Prin comparație, PIB-ul Statelor Unite

era în 1940 de 1 330 de miliarde de dolari, iar în 1944 ajunsese la 2 352 de miliarde. Altfel spus, în 1944, anul în care Moscova începuse deja să recupereze din pierderile provocate de război odată cu venirea toamnei și a iernii, când Armata Roșie ajunsese în Europa de Est – PIB-ul sovietic reprezenta 24,31% din PIB-ul american[2]. Aceste cifre sunt oricum departe de a arăta întreaga magnitudine a dezastrului, în al doilea caz, respectiv ridicarea nivelului economic și mai ales geopolitic, în primul caz. Așa cum opinează Michael Neiberg, avantajele Statelor Unite în urma celui de-Al Doilea Război Mondial nu au probabil precedent la nivel istoric[3].

Reprezentare grafică a PIB-ului Uniunii Sovietice ca parte a PIB-ului Statelor Unite, 1944

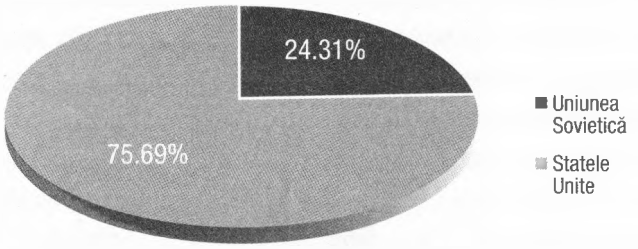

Pentru a menține acest ritm economic, dar și pentru a preveni prezumtiva expansiune a comunismului sovietic la nivelul întregii Europe, Statele Unite pun în aplicare în 1947 planul Marshall prin care este revitalizată economia statelor vest-europene, în special a Germaniei, așa cum s-a investit simultan și în refacerea Japoniei. Transformându-și foștii inamici în parteneri comerciali sustenabili, capitalul american a contribuit la configurarea unei economii mondiale având trei poli principali de prelucrare a plusvalorii astfel create, împreună cu o

componentă redistributivă importantă, menită să atenueze traumele războiului și să clădească încrederea într-un viitor prosper, cel puțin pentru aliații acestuia[4]. Așa cum amintește Wilfried Loth, economia americană era în recesiune încă de la finalul anilor 1920, iar New Deal-ul președintelui Roosevelt nu fusese decât un paliativ care îi încetinise efectele. De abia cu ocazia războiului și, ulterior, prin intermediul planului Marshall, nimic altceva decât dimensiunea economică a doctrinei Truman[5], asupra căreia ne vom opri puțin mai încolo, vor reuși Statele Unite să ajungă din nou la o creștere economică sustenabilă, mai ales că noii săi parteneri economici, statele vest-europene postbelice, nu se aflau în poziția de a negocia oferta care le fusese făcută[6]. De fapt, este foarte posibil ca în absența planului Marshall, Statele Unite să fi experimentat din nou o recesiune economică de proporții, similară cu cea care a împins finalmente administrația Roosevelt în cel de-Al Doilea Război Mondial[7]: în 1946, Produsul Național Brut american se contractase cu 11,6%[8].

Statele Unite au oferit ajutor economic prin intermediul planului Marshall și Uniunii Sovietice, respectiv viitorilor săi aliați est-europeni[9]. Unii dintre aceștia, așa cum a fost cazul Cehoslovaciei, Poloniei și Ungariei[10], au fost tentați să accepte inițial oferta americană, dar sovieticii s-au opus ferm, constrângându-i să renunțe. „Imperialismul dolarului", așa cum a numit ministrul sovietic de externe Veaceslav Molotov planul generalului american Marshall, ar fi legat economia sovietică, devastată, centralizată și greoaie, de economia dinamică a dolarului, inducând o relație asimetrică între cele două părți care s-ar fi soldat foarte probabil cu subordonarea economică, dar și politică a Moscovei față de Washington[11]. Nici vest-europenii nu au fost atât de încântați de ofertă, deoarece li se

interzicea să inițieze relații comerciale cu statele est-europene și cu Uniunea Sovietică, li se vindeau mărfuri proaste sau expirate, care nu aveau căutare pe piața americană, iar cel puțin jumătate dintre mărfurile comercializate sub egida planului Marshall trebuiau transportate de către nave americane[12], dar au acceptat-o, întrezărind în ea posibilitatea unei viitoare independențe economice[13]. În plus, descurajarea fățișă a sindicalizării și a guvernelor de stânga de către administrația Truman reprezentau chestiuni de la sine înțelese pentru statele occidentale care doreau să beneficieze de pe urma planului Marshall, fapt care a impulsionat alianța anticomunismelor locale cu cele mai reacționare forțe politice în detrimentul proiectelor reformiste[14].

Reforma monetară care a culminat cu crearea Germaniei Federale în 1948 trebuie înțeleasă tot în contextul mai amplu al planului Marshall. Nicio reformă monetară nu este neutră din punct de vedere ideologic. Inflația și piața neagră din teritoriile germane postbelice nu erau chiar la cote de avarie și puteau fi gestionate fără eforturi prea mari de către autorități. Problema era că nu erau profitabile pentru Statele Unite, nu produceau suficiente stimulente pentru investiții și nu contribuiau nicicum la subordonarea economiei germane față de cea americană. Au existat și alte proiecte de reformă monetară și economică, de origine germană, care erau mult mai sensibile la costurile sociale presupuse în mod inevitabil de către un astfel de proces. Deși au fost acceptate inițial de către Statele Unite pentru a menaja susceptibilitățile sovietice, au fost de asemenea rapid marginalizate cu proxima ocazie. Marea majoritate a populației germane a fost profund nemulțumită de această reformă, în timp ce o mână de afaceriști speculanți au prosperat[15]. Tot în acest context trebuie amintite și presiunile

administrației Truman la adresa Marii Britanii pentru a interzice planurile de naționalizare ale autorităților locale din Germania postbelică (mine, industria grea, transport, bănci, asigurări); în ultimă instanță, Bizona și Trizona, părți ale viitoarei Germanii Federale, au fost construite pentru a preveni opoziția Franței și a Marii Britanii față de politicile americane de restaurare a capitalismului în Germania[16]. În cuvintele lui Geoff Eley, „Capitalismul - în calitate de revenire economică și eventual prosperitate – va pune bazele democrației, depășind distrugerile din perioada războiului și amenințarea radicală a stângii; democrația va fi transformată în ceva inofensiv, blocând speranțele mai radicale. Această unitate a capitalismului cu democrația, a interesului cu altruismul, a reprezentat scopul definitoriu al planului Marshall"[17].

Problema germană a divizat radical interesele marilor puteri. Statele Unite doreau reconstruirea economiei germane. După Primul Război Mondial, datoria nesustenabil de mare a Germaniei impusă prin intermediul Tratatului de la Versailles a creat o inflație enormă și tensiuni sociale majore. Datoria a fost restructurată în 1924 prin intermediul Planului Dawes, care prevedea în același timp eliminarea datoriilor Franței și Marii Britanii către Statele Unite, tocmai pentru ca aceste state să reducă presiunile financiare asupra Germaniei. Pe cale de consecință, Statele Unite au achitat în cele din urmă datoria germană, fără a putea împiedica în același timp apariția nazismului și declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial. Marea Britanie dorea la rândul său reconstruirea economică a Germaniei deoarece avea nevoie, în perspectivă, de un partener comercial de încredere odată războiul încheiat. Uniunea Sovietică, „dimpotrivă, trăsese concluzia din exemplul de la Versailles că luarea despăgubirilor ar trebui să aibă loc înaintea

oricărei refaceri economice a Germaniei, pentru a garanta că germanii nu vor putea relua ostilitățile pe viitor. Americanii și britanicii tindeau să argumenteze, însă, că Germania trebuie să aibă ceva ca să dea ceva"[18].

Din cauza devastării majore pe care o suferise în timpul războiului, Uniunea Sovietică nu își permitea să fie la fel de răbdătoare și de rezonabilă ca puterile occidentale în privința Germaniei. Plata urgentă a datoriilor de război reprezenta pentru sovietici o necesitate, aceștia neputând să-și permită luxul de a gândi în perspectivă viitorul Germaniei. Soluția la care s-a ajuns a fost aceea a extragerii despăgubirilor de război la nivel regional, fapt care a condus ulterior la divizarea Germaniei și la începutul Războiului Rece[19]. Așa cum plastic descrie fostul diplomat liberal Grigore Nandriș problema în jurnalul său, americanii se aflau în următoarea situație: „ori hrănesc Europa industrială apuseană cu bugetul lor, ori această Europă" se afundă tot mai adânc într-o situație economică dezastruoasă și „cade [...] ca o prună coaptă în gura lui Stalin. Pentru ruși, dilema e inversă: dacă Europa se reface, șansele lor scad. De aceea voiau să dea o lovitură dublă: să facă din Germania un fel de sac fără fund în care americanii să toarne bani până se vor slei, iar rușii să stea la celălalt capăt și să care acești bani acasă sub formă de reparații"[20].

Statele Unite au pus pe seama Uniunii Sovietice creșterea influenței stângii în Europa de Vest. Au greșit, deși popularitatea Uniunii Sovietice în perioada postbelică era desigur la cote înalte la nivel global, concomitent cu scăderea „uimitoare" a simpatiei pentru capitalism peste tot în lume: în majoritatea statelor se făceau auzite acum cereri consistente în favoarea protecției sociale, fiind amintite de asemenea legăturile dintre capitalism și fascism[21]. Racilele sociale ale vechii

ordini conservatoare sunt de blamat în acest caz. Pentru a nu antagoniza inutil puternicul aliat occidental, Stalin renunță la stânga vest-europeană. Desființarea Cominternului poate fi considerată cea mai importantă măsură în acest sens. Se poate argumenta că, alegând să renunțe la orice tip de sprijin pentru partidele de stânga aflate în sfera de influență anglo-americană, Stalin a salvat într-un fel capitalismul în această regiune, partidele de stânga beneficiind de o uriașă popularitate aici și putând ajunge la putere pe cale legală pentru a crea societăți non-capitaliste în mod pașnic. Acceptând explicit hărțuirea stângii occidentale prin intermediul planului Marshall, Uniunea Sovietică demonstra că este mai interesată de considerente de echilibristică geostrategică globală decât de imperativul ideologic suprem, și anume exportarea revoluțiilor de tip comunist[22]. Mai mult, Cominternul a avut și o importantă dimensiune defensivă pentru sovietici. După cum argumentează diplomatul american Davies, care, așa cum am amintit deja, a servit ca ambasador în Uniunea Sovietică între 1936 și 1938, Stalin ar fi renunțat și mai devreme la Comintern dacă ar fi fost sigur că pacea pe continentul european poate fi păstrată și amenințările la adresa Uniunii Sovietice evitate[23].

Planul Marshall și acceptarea, respectiv respingerea lui în Europa vestică, respectiv Europa estică, induce în general o viziune dihotomică asupra contextului postbelic european, care nu este însă sustenabilă din simplul motiv că eforturile de reconstrucție post-război sunt foarte similare în ambele părți ale continentului. Este vorba despre o politică generalizată de stimulare a productivității care, dincolo de disputele politice de la suprafață, probează consonanțe structurale. Altfel spus, etern clamata ipoteză a dreptei radicale și/sau liberale cum că Europei de Est i-ar fi fost răpită o fabuloasă dezvoltare

ulterioară prin captarea acesteia în sfera geopolitică sovietică nu are pur și simplu acoperire în economia politică postbelică pusă în practică pe bătrânul continent[24]. Mai departe, politicile de naționalizare a industriilor principale puse în practică în Europa de Est nu sunt de fapt decât renaționalizări în diferite măsuri ale unor industrii pe care dictaturile militare profasciste din prima jumătate a anilor 1940 le-au aplicat pentru a face față eforturilor de război[25].

Iată ce declara în 1946 ministrul de externe sovietic Molotov, cu ocazia unei întâlniri cu unele state est-europene pe tema reparațiilor de război, când discuțiile preliminare referitoare la un ajutor economic american pentru Europa erau în toi:

> În Uniunea Sovietică, [...], cotropitorii străini au distrus în timpul războiului 31 850 de întreprinderi industriale, printre care multe uzine și fabrici mari. În aceste întreprinderi lucrau înainte de război aproximativ 4 milioane de muncitori. Aceasta a zdruncinat industria noastră. Din fericire Statele Unite n-au fost invadate de dușman. În Statele Unite au fost construite în acești ani mai multe întreprinderi noi. În acești ani, industria s-a dezvoltat acolo considerabil, atingând o amploare pe care n-a avut-o niciodată în America. Acolo au fost construite nu numai uzine noi pentru producția de pace, dar au fost instalate și noi uzine puternice pentru industria de război, probabil, pentru orice eventualitate, pentru timpurile ce vor veni. [...].
>
> Delegația sovietică speră că vor fi just înțelese atât năzuința noastră de a pune capăt mai repede distrugerilor pe care ni le-a pricinuit războiul, cât și dorința noastră de a folosi în acest scop toate posibilitățile existente, inclusiv acele plăți relativ reduse de reparații prevăzute în clauzele armistițiului. Și, desigur, noi nu putem fi de acord cu acele propuneri care ar putea împiedica refacerea vieții economice

a Uniunii Sovietice, care ar putea frâna refacerea vieții economice în acele regiuni ale Uniunii Sovietice care au suferit ocupația inamică[26].

Reiese foarte clar de aici insecuritatea aflată mai presus de orice considerente ideologice[27] pe care o simțea Uniunea Sovietică față de aliatul occidental cu o economie de patru ori mai mare decât a ei și al cărei plan de refacere a Europei era dublat și de anumite măsuri militare care au culminat ulterior cu crearea NATO și care, în contextul dat, aveau rolul de a transmite un mesaj destul de clar nu numai Moscovei, dar în primul rând Moscovei. Războiul Rece începuse, și fiecare superputere înțelegea să își antameze resursele prin metodele cele mai facile: comerț global pentru Statele Unite, acestea având o industrie puternică și prosperă, care nu putea aduce profituri decât prin identificarea și prin subordonarea unor noi piețe de desfacere, respectiv plata despăgubirilor de război și spolierea economiilor statelor est-europene foste aliate ale Reichului nazist pentru Uniunea Sovietică, lipsită de departe de anvergura industrială și de posibilitățile comerciale ale Washingtonului. Vremurile în care președintele Roosevelt încercase o cooperare economică sinceră cu sovieticii – argumentând că Moscova are o îndreptățită nevoie de siguranță în perioada postbelică pe care capitalul american o poate întâmpina și totodată tempera în sensul unui parteneriat comercial echitabil, nu printr-o subordonare geoeconomică agresivă și lipsită de empatie – erau departe[28]. Situația internațională era percepută în mod diferit de către administrația Truman, putând fi rezumată printr-un paragraf simplu și elocvent din *Jurnalul* diplomatului Gafencu: „Bolșevismul privează continentul european de cea mai întinsă piață de desfacere și de consumație

și împiedică, astfel, refacerea și normalizarea vieții și a raporturilor economice, în lume"[29]. Altfel spus, normalizarea este posibilă doar în termeni capitaliști, adică în favoarea intereselor occidentale. Orice altceva nu poate fi decât un atac direct și impardonabil la adresa fundamentelor civilizației europene înseși. Nu în ultimul rând, administrația Truman avea ferma impresie că, în absența unui ajutor economic acordat Europei, un nou război va izbucni pe bătrânul continent în mai puțin de un deceniu[30]. Prin urmare, „amenințarea sovietică" a fost exagerată de către Statele Unite în perioada postbelică, atât involuntar, cât și voluntar, ulterior[31]. În viziune occidentală, noua ordine postbelică includea accesul nelimitat la resursele economice și naturale globale, intervenția neîngrădită în regiunile și statele care dețineau astfel de resurse în numele „amenințării comuniste", respectiv consolidarea și expansiunea sistemului capitalist mondial[32].

În cifre, Uniunea Sovietică a pierdut 128 de miliarde de dolari din cauza invaziei naziste și a cheltuit pentru a finanța efortul de război încă 357 de miliarde. Cheltuielile de război americane au fost de aproximativ 330 de miliarde de dolari, dintre care aproximativ 11 miliarde, la cursul din 1941, au fost alocate pentru susținerea efortului de război sovietic. Din punct de vedere al victimelor, în jur de 11,4 milioane de soldați sovietici și-au pierdut viața, comparativ cu numai 400 000 de soldați americani. Pierderile totale ale Uniunii Sovietice s-au ridicat la aproximativ 26,6 de milioane de victime[33]. În plus, 80% dintre pierderile armatei germane au fost înregistrate pe Frontul de Est[34]. Mai mult, în timp ce dezvoltarea Uniunii Sovietice a fost întârziată cu cel puțin un deceniu, puterea industrială a Statelor Unite a crescut cu 40% în intervalul 1939–1945[35]. Însă, așa cum statul-major american avertiza încă din

1943 că nu va putea câștiga războiul fără Uniunea Sovietică, asta însemnând inevitabil creșterea preeminenței sovietice în Europa de Est[36], și Stalin recunoștea, un an mai târziu, că este puțin probabil ca statul pe care îl conducea să fi făcut față invaziei naziste în absența sprijinului american[37]. Este însă foarte posibil ca această atitudine a lui Stalin să fi fost doar precaută, respectiv politicoasă, liderul de la Kremlin căutând să își menajeze aliații, mai ales în perspectiva eforturilor și a ajutoarelor de reconstrucție postbelică, din care dorea să obțină o parte cât mai mare posibil, fără a fi însă condiționat prin intermediul planului Marshall. Per ansamblu, sprijinul acordat de către Statele Unite sovieticilor în timpul războiului rămâne unul nesemnificativ raportat la capacitățile de producție ale Uniunii Sovietice[38], reprezentând, în 1942, 5% din efortul de război american și un sfert din ajutorul acordat de administrația Roosevelt Marii Britanii[39]. Pentru anii 1943 și 1944, ajutorul american acordat sovieticilor s-a dublat, dar a rămas în continuare, în economia efortului de război sovietic, minimal[40].

Întreaga dinamică a războiului a contribuit, din motivele mai sus amintite, la producerea unui sentiment antigerman extrem de profund printre sovietici, unul pe care occidentalii nu l-au înțeles cu adevărat și nici nu au reușit să îl pună în context. Dacă ținem cont de faptul că Uniunea Sovietică a pierdut în timpul conflagrației 13,9% din populație, în timp ce Marea Britanie a pierdut doar 0,94%, iar Statele Unite 0,32%, acest sentiment antigerman al sovieticilor nu pare nejustificat[41].

Așadar, sovieticii au preferat să își refacă infrastructura economică prin secătuirea resurselor statelor est-europene. O bună parte dintre acestea fuseseră oricum aliate ale Reichului nazist și, în această calitate, armatele lor și-au adus din plin aportul la devalizarea teritoriilor sovietice pe care au ajuns.

Chiar și un om politic anticomunist ca Gafencu recunoaște că, prin felul în care a fost formulat, Uniunii Sovietice îi era pur și simplu imposibil să accepte planul Marshall, deși, pentru o scurtă perioadă de timp, cochetase cu această posibilitate[42]:

> Ce însemna, în realitate, propunerea americană? Alcătuirea unui plan pentru a scoate pe ruși din Europa. Ideea e excelentă: rușii trebuie scoși neapărat din Europa. Metoda întrebuințată este, și ea, foarte bună: propunerea unui sprijin material atrage toate popoarele spre Apus. Nu se putea însă pretinde sovieticilor să joace după cum cântau apusenii. Nu li se putea cere să colaboreze la alcătuirea unui plan care n-ar face decât să nimicească nu numai năzuințele lor spre o ordine comunistă universală, dar chiar pretenția lor de a rămâne stăpâni în răsăritul european. Oricare sovietic ar fi acceptat asemenea propunere (chiar și stăpânul Stalin, în persoană) ar fi fost înlăturat. Rușii au intrat în angrenajul unei politici internaționale, care îi împiedică să se retragă. Ei sunt nevoiți să-și apere pozițiile, chiar în condițiile cele mai grele, când toate „argumentele" bune sunt de partea adversarilor. Iscusința americanilor a fost că au știut, *de această dată*, să pună argumentele bune de partea lor. [...] Generozitatea lor a pus pe ruși in situația cea mai dificilă, nu numai față de țările apusene, nu numai față de popoarele răsăritene, dar chiar și față de partidele comuniste din lumea întreagă. A împiedica lumea să se refacă, a sili popoarele să trăiască în mizerie, a împiedica soluția ordinii internaționale – și toate astea, în numele unui naționalism economic și politic pe care comunismul internațional l-a combătut întotdeauna! –, situația în care a fost prins dl Molotov e absurdă și paradoxală [*subl.m.*][43].

De fapt, planul Marshall a fost deliberat conceput de către partea americană pentru a fi imposibil de acceptat de către sovietici. Au existat chiar temeri cum că Stalin ar putea aproba

participarea țării pe care o conducea la această inițiativă de redresare economică. Se urmărea astfel evitarea unei subminări deliberate a proiectului din interior, datorată reticențelor și tergiversărilor sovietice, respectiv consolidarea unei zone americane de influență în vestul Europei. Prin intermediul serviciilor sovietice de spionaj, Molotov fusese informat, de altfel, cu privire la planul Marshall ca modalitate de dominare economică a Europei de către Statele Unite încă din prima fază a discuțiilor diplomatice purtate în acest sens[44].

În plus, prin intermediul celebrului acord al procentajelor dintre premierul britanic Churchill și Stalin (1944) – acord pentru care liderul britanic nu avusese susținerea parlamentului[45] și care, deși prezentat ca un compromis militar temporar, i-a nemulțumit pe americani[46] –, interesele comerciale și politice britanice în Grecia erau respectate, așa cum și britanicii și, implicit, și americanii se angajau să respecte interesele sovietice în România, o țară de ale cărei resurse sovieticii aveau imediată și disperată nevoie pentru a-și repune economia pe picioare[47], mai ales că nou dobândita supremație militară americană prin intermediul bombei atomice (1945) adâncea la rândul ei tensiunile dintre viitorii foști aliați împotriva nazismului. Polonia, a cărei dezmembrare prin intermediul pactului sovieto-nazist a reprezentat scânteia celei de-a doua conflagrații mondiale, aceasta fiind a doua țară, după Uniunea Sovietică, cea mai grav afectată de război[48], era următoare ca importanță pe lista occidentalilor. În rest, sovieticii urmau să aibă o preponderență de 75% în Bulgaria, iar în Iugoslavia și Ungaria raportul de forțe urma să fie egal[49].

Acordul procentajelor nu îi nemulțumea numai pe americani, ci nemulțumea inclusiv Europa occidentală: părea o cedare în fața presiunilor staliniste și un pact cu Stalin, ceea ce

era inadmisibil pentru opiniile publice conservatoare din statele occidentale; în plus, doctrina sferelor de influență creează resentimente și în Uniunea Sovietică, mulți bolșevici fiind nemulțumiți de reinstaurarea tacită a capitalismului în țări eliberate de Armata Roșie, capitalism care fusese responsabil pentru ascensiunea fascismului[50].

Că lucrurile nu au evoluat până la urmă în conformitate cu înțelegerea dintre Churchill și Stalin, partea sovietică având, cu excepția Greciei, câștig de cauză, nu se datorează neapărat duplicității sovietice (deși aceasta a existat din plin) sau principialității americane (mulată pe un pragmatism feroce, totuși importantă din perspectiva tradiției moraliste existente în politica externă americană) – așa cum argumentează unii cercetători[51]; de fapt, în interiorul fiecărui discurs de mare putere, principialitatea și pragmatismul sunt inseparabile, orice discurs articulând și interpelând „faptele" din interiorul unui câmp discursiv dat prin intermediul unei logici a echivalenței cu care nu ne putem întâlni în mod fertil analitic în termeni moraliști, ci mai degrabă din perspectivă comparativ-structuralistă.

Lucrurile nu au evoluat conform acordului procentajelor din simplul motiv că estul Europei nu era profitabil pentru capitalul american[52], care a preferat să îl cedeze unei Uniuni Sovietice extrem de slăbite, chiar dacă agresivă retoric[53], considerând în mod foarte rezonabil până la urmă că nu are de ce să rişte un al treilea război mondial pentru nişte câştiguri materiale secundare; a preferat deci să se retragă tactic, fructificând situația în termeni morali și întreținând mediatic în regiune anumite așteptări nerezonabile care au antrenat consecințe dezastruoase cu ocazia revoluției maghiare din 1956[54]. Mai mult decât atât, prin intermediul doctrinei Truman, Statele Unite

au alimentat suplimentar insecuritatea sovietică și au grăbit declanșarea Războiului Rece; mai multe detalii referitor la acest subiect se găsesc în capitolul referitor la percepțiile americanilor și ale britanicilor referitoare la procesul de sovietizare al României.

Un alt amănunt important este acela că diplomația sovietică se baza pe continuitate, fermitate și experiență, pe când cea americană era afectată de schimbarea administrației Roosevelt de către administrația Truman și nici nu excela la capitolul experiență[55], aspect care se va schimba însă destul de curând. Această confuzie diplomatică americană era dublată și de o confuzie politică. Astfel, la Conferința de la Ialta, chiar și în timpul administrației Roosevelt deci, președintele american părea să nu aibă obiective și poziții ferme, spre deosebire de omologii săi Churchill și Stalin, care știau exact ce doreau să obțină[56]. Să îi dăm din nou cuvântul lui Gafencu, un diplomat onest și profund și, așa cum am constatat deja, deloc susceptibil de simpatii filosovietice: „Bătrânul Stalin este singurul care joacă jocul, așa cum trebuie jucat. Nici o greșeală tactică, nici o zăbavă, nici un gest zadarnic. Tot este socotit pentru a asigura izbânda, acolo unde trebuie, în clipa în care trebuie, și în domeniul politic și în cel militar. Pe când Apusenii..."[57]. Sau, mai pe larg,

> Anglo-saxonii, și îndeosebi americanii, nu sunt destul de bine pregătiți politic, pentru a face față situației. Statele Unite, cea mai mare putere militară, nu este încă o mare putere politică. Cârmuitorii anglo-saxoni nu dispun de informatori lucizi, nici de sfătuitori cu o matură judecată politică. Principiile și lozincile politice care influențează lumea apuseană sunt încă de o înspăimântătoare naivitate. Chiar „experții" cei mai de seamă dovedesc o necunoaștere și o nepricepere a istoriei

europene, și a problemelor europene, care – orice s-ar zice și orice s-ar face – rămân în centrul greutăților ce trebuiesc rezolvate, azi. Acolo însă, unde naivitatea apuseană atinge culmi uimitoare, este în felul de a judeca Uniunea Sovietică. Prea puțini sunt aceia care-și dau seama că au în fața lor un program politic, metodic alcătuit, și a cărui împlinire guvernul sovietic o urmărește, în ciuda greutăților zilei de azi, cu o înverșunată tenacitate. Diplomații americani – cei mai mulți improvizați – caută să facă față greutăților, pe măsură ce se ivesc. Ei își concentrează atenția când în Balcani, când în Iran, când în Asia Mică, când în China, și caută să dezlege fiecare chestie în parte. Rușii știu să ridice cu măiestrie un incident după altul: căutând să obțină dezlegarea în favoarea lor, a incidentelor celor dintâi, prin însemnătatea și gravitatea pe care o dau incidentelor următoare. Occidentalii au astfel impresia că ajung la o compensare a intereselor în cauză, atunci când, în adevăr, cedează necontenit, într-o chestiune, după alta. Faptul că rușii înțeleg să rămână stăpâni în zona lor, în vreme ce se împotrivesc ca apusenii să alcătuiască un bloc „Atlantic" sau occidental, ar fi trebuit să deschidă ochii cârmuitorilor anglo-saxoni. Aceștia însă nu se încumetă să „dezlege" alte probleme, decât cele ridicate de sovietici. De aceea, pierd o poziție, după alta[58].

Retrospectiva istorică a arătat că „planul metodic" al sovieticilor la care face referire Gafencu a existat numai sub forma consolidării propriei poziții internaționale și mai ales a pozițiilor regionale, nu sub cea a unui avans ideologic global care oricum, odată cu războiul, se transformase într-un patriotism sovietic din care rămăsese doar o inerție internaționalistă[59]. Foarte interesant, Gafencu este de părere că, totuși, universalismul ideologic remanent, chiar dacă în subsidiar, în viziunea sovietică asupra lumii, oferă măsura succesului diplomatic al

Moscovei. Nu există, consideră Gafencu, niciun universalism, niciun imperialism occidental care i-ar putea face față. Statele Unite și Marea Britanie pun problemele în termenii egoiști ai intereselor politice naționale, fără a fi capabile să articuleze un ideal capabil să anime alte state în favoarea cauzei lor. Însă atunci când își apără propriile interese în regiunile ocupate de după război, sovieticii folosesc la rândul lor o retorică limitată, conservatoare, și anume pe cea a suveranității naționale și a neamestecului în afacerile interne a altor state, în timp ce „puterile anglo-saxone" ar fi cele realmente revoluționare, deoarece urmăresc o nouă arhitectură internațională bazată pe instituții cum ar fi Organizația Națiunilor Unite în care deciziile să fie luate cu majoritate de voturi[60].

> Este evident că rușii joacă mai bine; ei dovedesc că sunt poporul cel mai modern, căutând să pătrundă în tabăra adversarilor, cu ideile și cu sistemul lor. Ei sparg rezistența și urmăresc întinderea și așezarea în lume a ordinii unitare sovietice, în spiritul vremii. Atât timp cât ciocnirea se va produce intre naționalismul anglo-american și internaționalismul sovietic, victoria va fi de partea sovieticilor. Naționalismul, oricât de puternic ar fi sprijinit, nu mai poate ține piept internaționalismului. Salvarea Occidentului și a Europei? Trebuie ca Occidentul să se hotărască să fie tot atât de modern, ca și Răsăritul, adică tot atât de universal. Până mai ieri, comuniștii erau atacați cu porecla de internaționaliști, azi, ei se ascund sub diferite lozinci naționale și internaționale. În realitate, rușii au rămas internaționali; aici rezidă puterea lor... Dacă tabăra apuseană vrea sa țină piept și să învingă, trebuie să schimbe porecla în renume! Adică, trebuie să aibă curajul de a da lupta pe tărâm internațional, depășind cu ideile, cu planurile și cu intențiile ei, hotarul dintre est și vest. Lupta între state a ajuns la un punct mort. Trebuie puse mulțimile

> în mișcare; trebuie formate pretutindeni „majorități", pentru suprema încercare de forțe și de voințe politice. E periculos și absurd ca Apusul să încremenească într-o poziție de rezistență, determinată de voința unor state naționale, în timp ce mișcarea maselor să se producă de la est spre vest, împingând înainte și întărind pretutindeni idei și principii care în nicio țară nu obțin aprobarea majorității populației[61].

Observațiile diplomatului român nu sunt lipsite de acuitate: Statele Unite au remediat gradual problema și s-au întărit pe plan diplomatic, respectiv ideologic, producând un universalism democratic de mare succes. Însă nu se poate afirma că Statele Unite nu au avut doctrine universaliste și imperialiste înaintea Războiului Rece. Doctrina Wilson, de exemplu, vădește contrariul. Însă, pe linia de argumentare deschisă de Gafencu, se poate afirma că universalismul american de dinaintea celei de a doua jumătăți a secolului XX este unul foarte antreprenorial, pragmatic, practic, universalismul efectiv derivând din ducerea până la ultimele consecințe globale a acestui soi de mercantilism jovial care știa și să-și protejeze ferm și chiar agresiv interesele atunci când situația o cerea[62]. Construit pe o infrastructură economică globală, universalismul occidental a reușit să se impună deoarece, în termeni marxiști, beneficia deja de o structură și nu a făcut decât să îi adauge o suprastructură ideatică; universalismul sovietic, lipsit de mijloacele materiale americane, de puterea persuasivă a dolarului victorios, a încercat să procedeze exact invers, sperând ca prin forța ideilor să câștige cât mai rapid posibil o bază economică relativ sustenabilă. Nu a obținut-o și nici nu avea cum, deoarece ideile pun lumea în mișcare numai după ce au fost ele însele produse de un anumit tip de lume, de un mod de producție specific. Lumea

nu se schimbă începând cu idealuri abstracte, știm asta încă de la Hegel, ci prin practici transformative concrete care să construiască idealul nu numai ca libertate, ci ca spirit plenar, provenit din depășirea și asumarea propriilor necesități.

Universalismul ideatic, „slab", al sovieticilor, în perioada postbelică, îl conduce pe Wilfried Loth la concluzia că Moscova nici măcar nu beneficia de o politică globală în acea perioadă, spre deosebire de Statele Unite, care însă nu reușeau, și poate nici nu erau interesate în ultimă instanță, să își teoretizeze în mod adecvat propriul universalism antreprenorial. Însă atitudinea intransigentă a sovieticilor, cuplată cu experiența lor diplomatică incontestabilă, ofereau o altă impresie[63].

În altă ordine de idei, nu numai Statele Unite, ci și Uniunea Sovietică a avut un capital de imagine foarte bun la sfârșitul războiului; contribuise decisiv până la urmă la înfrângerea nazismului[64]. Acest capital s-a erodat însă pe măsură ce Războiul Rece își intra în drepturi, isteria anticomunistă americană[65] alimentând temerile și conspirativitatea antiimperialistă și antioccidentală a sovieticilor, și invers, haosul inflaționist și agitația propagandistică fiind întreținute voluntar de către Armata Roșie în teritoriile germane ocupate și nu numai, obligându-i pe americani să recurgă fără sovietici la măsuri de reconstruire economică în viitoarea Republică Federală Germană și conducându-i în mod ferm la concluzia că Stalin nu este un aliat de încredere. De ce ar fi fost, până la urmă? După ce și-au dublat PIB-ul pe timp de război și căutau să-și consolideze nou obținuta preeminență geopolitică globală, Statele Unite își permiteau să fie generoase și moraliste. După ce a pierdut o treime din populație și cam tot atât din infrastructură și industrie – ultimele două edificate recent, începând cu anii 1920, cu costuri sociale și politice enorme, dar și din cauza presiunilor

economice britanice și a crizei generalizate din anii 1930, nu numai din rațiuni „ideologice", așa cum am amintit deja – diplomația sovietică își pierduse din maniere. Nu excelase oricum niciodată la acest capitol, spre deosebire de eficiență. Așa cum nici Stalin nu excela la capitolul răbdare, mai ales că primea sistematic semnale relativ descurajatoare din partea Occidentului. Din nou, Gafencu, a cărui îngrijorare manifestată încă de la începutul lui 1944 relativ la cum trata presa americană și nu numai această temă, merită să o redăm pe larg:

> Ziare americane, dintre cele mai însemnate, sunt în ceartă deschisă cu Uniunea Sovietică, învinuind-o că nu-și ține angajamentele luate la Moscova și Teheran (*New York Times*). Iar multe ziare neutre – în Elveția, bunăoară –, gata să apere oricând înăuntru, și în afară, un punct de vedere burghez, și confundând prea adesea problemele sociale interne cu cele de politică externă, se aruncă în vâltoare, folosind cuvinte pătimașe, care, dacă ar avea o înrâurire oarecare, ar putea mai mult să încurce lucrurile decât să le limpezească. Mă întreb dacă această campanie de neîncredere și de vădită ostilitate, ce se duce în Occident împotriva Uniunii Sovietice învingătoare, poate sluji cauza statelor limitrofe; și dacă nu cumva, se tulbură, pe această cale, și cele câteva intenții bune pe care totuși guvernul sovietic le are, și care ar putea fi de atât de mare folos vecinilor, în aceste tragice împrejurări [...].
>
> Nimic mai gingaș decât această luare de contact politic, între URSS-ul victorios (dar atât de crunt pustiit și pârjolit de invazia hitleristă) și statele continentale, care, multe dintre ele, au participat, alături de nemți, la războiul de cucerire al acestora. Presa cu un rol de îndrumător ar trebui să se ferească de orice prejudecăți și orice critici și învinuiri pătimașe. Este nevoie de a ajuta la dezlegarea unei foarte grele probleme de înțelegere mutuală și de conciliațiune. Bănuielile, chiar dacă

par îndreptățite, nu sunt de nici un folos, dacă sunt exprimate și repetate cu stăruitoare ostilitate[66].

În definitiv, Uniunea Sovietică, departe de a fi o putere ofensivă, așa cum și-o imaginau americanii – deși avea ca obiectiv general și mai degrabă declarativ „revoluția" globală, care venea la pachet cu extinderea „democrației" de factură sovietică, tot la nivel global –, nu era nici o putere strict defensivă, trădată în aspirațiile sale pașnice și de bună-credință. Avem de a face mai degrabă cu un comportament sovietic internațional pragmatic și precaut, repet, în ciuda retoricii bombastic-agresive, care nu făcea decât să expună o vulnerabilitate de fond substanțială. Așa cum argumentează psihanaliza lacaniană, genul acesta de poziționări trădează propensiunea inconștientului de a ieși la suprafață în ciuda eforturilor unui eu anemic de a-l reprima și totodată de a conviețui cu el ca loc al simbolurilor asociate cu figura „tatălui", figură producătoare, cu toate aceste angoase constitutive, de legi și implicit de civilizație[67]. Pe scurt, conduita internațională a sovieticilor era axată pe fructificarea spontană a circumstanțelor locale mai degrabă decât pe trasarea unor planuri geopolitice laborioase în culisele Kremlinului[68]. Această abordare diplomatică, departe de a fi apărut în perioada postbelică, era efectiv consubstanțială apariției statului sovietic însuși, care a practicat încă de la început un pragmatism variabil și totodată ferm, mulat atât pe circumstanțe, cât și pe interlocutori[69].

Ceea ce este cu adevărat regretabil din perspectiva unui alt potențial curs al relațiilor dintre Washington și Moscova este faptul că, în primii ani postbelici, economia americană și cea sovietică erau realmente compatibile. Mai mult decât atât, ambele state doreau să mențină pacea atât de greu câștigată[70].

Dar lipsa de experiență diplomatică a americanilor, cuplată cu exacerbarea unei amenințări sovietice existente mai degrabă la nivel retoric și cu manipularea tendințelor anticomuniste ale populației de către administrația Truman pentru a sprijini noua politică de *containment* (îngrădire) au trasat o direcție radical diferită relațiilor americano-sovietice. Simplu spus, Statele Unite au optat pentru planul Marshall ca mijloc de consolidare a propriei poziții globale împotriva Uniunii Sovietice, iar nu în cadrul unui parteneriat solid și echitabil, așa cum îl anticipase președintele Roosevelt[71], care fusese împiedicat să îl pună în practică din cauza influențelor republicane profund antisovietice existente în Congresul american. Ceea ce s-a schimbat în primul rând a fost politica americană față de sovietici. Reciproca este valabilă într-o măsură mult mai mică, și poate fi înțeleasă ca o reacție la un fapt deja împlinit; Războiul Rece, produsul direct al acestei schimbări, nu poate fi descifrat fără a lua în calcul reorientarea geopolitică radicală a Washingtonului în 1945[72]. Un alt aspect care i-a deranjat foarte mult pe sovietici a fost acela că americanii făceau publice tensiunile și problemele existente în cadrul alianței antinaziste, punând astfel Moscova într-o lumină proastă[73].

Această reorientare a politicii externe americane, care a devenit tot mai vizibilă începând cu 1946 și mai ales cu 1947, odată cu tratatele de pace de la Paris, nu trebuie înțeleasă numai în sensul deplângerii lipsei accesului economic pe piețele est-europene, respectiv pe cea sovietică; interesele economice ale Statelor Unite în Europa de Est erau oricum minore. Odată ce administrația Truman s-a împăcat cu această idee – și a făcut-o destul de rapid – nu îi mai rămânea decât să convingă societatea americană de perpetua și omniprezenta amenințare sovietică și să regândească un nou tip de consens internațional, unul

care va abandona cooperarea, așa cum fusese ea configurată de către administrația Roosevelt, în beneficiul politicii de îngrădire globală a comunismului[74]. Truman regreta, de altfel, că Statele Unite nu au fost capabile, după Primul Război Mondial, să-și transforme puterea economică obținută în capital politic, ci doar în capital moral[75]. Războiul Rece începuse.

Dincolo de aspectele ideologice și de mizele internaționale, observă Henry Roberts, Statele Unite și Uniunea Sovietică se întâlnesc după război din cauza vidului de putere creat prin colapsul Europei[76], pe de o parte, respectiv Statele Unite se simțeau amenințate de politica industrială a Uniunii Sovietice, pe care o percepeau drept un viitor competitor redutabil, pe de altă parte. Un astfel de comportament nu era nicidecum o noutate în istoria statelor moderne. Și industrializarea Germaniei din a doua jumătate și mai ales de la finalul secolului al XIX-lea a fost interpretată de către Marea Britanie drept o amenințare[77]. Competițiile între puteri consacrate și puteri în ascensiune sunt constante; ceea ce se schimbă sunt mizele, interesele și narativele în cadrul cărora sunt formulate primele. De fapt, între americani și ruși existau semne consistente de simpatie în a doua jumătate a secolului al XIX-lea: tendințele anemice de industrializare ale primilor nu erau și nici nu aveau cum să fie văzute drept un pericol de către primii. Cu toate tensiunile din perioada interbelică dintre cele două părți, deja menționate, evenimentele de după 1945 reprezintă un nou capitol în istoria relațiilor americano-sovietice și trebuie tratate ca atare[78].

*

Sovietizarea Europei de Est a fost deci – și urmează să mai insistăm asupra acestui aspect în paginile următoare – un proces sinuos, ambiguu, nesistematic, nu un plan[79]. Asta în

ciuda celor (aparent) declarate de Stalin comunistului iugoslav Milovan Djilas, cum că „În războiul acesta nu este la fel ca în trecut [...], cel care ocupă un teritoriu își impune și sistemul său social. Fiecare își impune sistemul său acolo unde ajunge armata sa", respectiv în ciuda unor opinii ca cea formulată de către istoricul Mircea Chiriţoiu în acest sens[80]. Sigur că sovieticii urmăreau crearea unui cordon geopolitic de state fidele care să amortizeze, pe viitor, orice agresiune asupra granițelor lor vestice, dar, în același timp, nu erau deloc dispuși să își asume, așa cum vom vedea, riscuri inutile. Mai trebuie amintite aici și sugestiile unor intelectuali occidentali din perioada interbelică referitoare la încorporarea Europei de Est în Uniunea Sovietică pentru a pune capăt astfel influenței germane în acest areal, eventual și violenței politice de tip „balcanic". Atitudinile de acest gen și-au pus cu siguranță amprenta asupra viitorului politic al regiunii după 1945[81].

De obicei, Djilas este citat pentru a ilustra principiul sovietic al ocupării și „ideologizării" unor teritorii de către marile puteri în timpul războiului, principiu care s-ar fi impus prin intermediul dreptului forței și ar fi fost acceptat ulterior ca un fapt împlinit. Dar iată ce declara în ianuarie 1944 un raport al Departamentului de Stat al Statelor Unite privitor la iminenta ocupație militară a României: „Este de așteptat ca forțele sovietice să intre în România și să ocupe o parte sau toată țara înainte ca forțele americane și britanice să ajungă acolo. Dacă cele trei puteri nu cad de acord anterior să prevadă o participare americană și britanică la conducerea militară [așa ceva nu s-a discutat niciodată, *n.m.*], ocuparea și administrarea teritoriului românesc este de așteptat să rămână în întregime în mâinile Armatei Roșii"[82]. Prin urmare, prezența aliaților occidentali în politica românească ar fi fost redusă

la un rol pur simbolic. Acest lucru era deja înțeles și asumat de către Washington înainte cu câteva luni ca trupele sovietice să treacă Prutul, în marșul lor înspre teritoriile Germaniei naziste. Conform aceluiași raport, „Comandantul șef sovietic de pe acest teatru ar reprezenta, totuși, toate cele trei puteri și s-ar presupune să acționeze în concordanță cu directive politice generale agreate de cele trei guverne [...]"[83].

Ocuparea și gestionarea unor state mai mici și a unor întregi regiuni nu a reprezentat în niciun caz o moștenire sovietică a celui de-Al Doilea Război Mondial, ci un rezultat dictat de necesitățile militare și administrative de la fața locului, respectiv de necesitatea de a purta războiul în continuare, lansând operațiuni de pe teritoriile unor foste state inamice. La acest deznodământ au contribuit în primul rând realitățile dinamice ale războiului, constrângând astfel toate marile puteri să recurgă la el ori de câte ori se impunea acest lucru.

În ceea ce privește statele est-europene după Al Doilea Război Mondial, mai trebuie făcută o distincție extrem de importantă, aceea între partide comuniste locale ajunse la putere în mod autonom – Iugoslavia, parțial Albania –, respectiv partide comuniste aduse la guvernare din exterior: România, Polonia, Bulgaria, Cehoslovacia. Nedepinzând de Uniunea Sovietică, primul stat care a devenit comunist prin eforturi proprii, Iugoslavia și Albania, iar în Asia, puțin mai târziu, China au devenit în scurt timp independente, renunțând la tutela ideologică, partinică a Moscovei și eventual păstrând relații cu Uniunea Sovietică doar la nivel de stat, așa cum s-a întâmplat cu Iugoslavia după moartea lui Stalin. Statele care nu au devenit comuniste din interior, pentru că nu depindeau în general de simpatia populațiilor locale, nu își permiteau deteriorarea relațiilor cu sovieticii[84].

De ce în primăvara lui 1946, respectiv în toamna lui 1945, Cehoslovacia și Ungaria au avut alegeri libere, iar România, în toamna anului următor, nu? De ce atitudinile sovietice au variat foarte mult de la un stat la altul? De ce nu trebuie să generalizăm procesul de integrare a Europei de Est în sfera de influență sovietică, ci trebuie să procedăm de la caz la caz și de abia ulterior să avansăm o soluție comparativă având invariabil o capacitate explicativă limitată?[85]

Tabelul nr. 1. Transformarea „democrațiilor populare" est-europene în „republici populare"

Statul	Anul transformării
Iugoslavia	1945
Bulgaria	1946
Albania	1946
Polonia	1947
Cehoslovacia	1948
Ungaria	1948
România	1948

Sursa: adaptare după Ioan Scurtu, „Instaurarea regimurilor democrat-populare în statele din Europa Centrală și de Sud-Est. O analiză comparativă", în *6 martie 1945*, pp. 232–233.

În cazul Iugoslaviei, lucrurile sunt destul de clare. La începutul anilor 1920, partidul comunist local, într-un context violent, multietnic și fragmentat, reușește să devină a treia forță politică din țară[86]. Treptat, Iosip Broz, cunoscut sub pseudonimul Tito, reușește să mute centrul de greutate al partidului înspre Belgrad. Invadată în 1940 de către forțele naziste ca urmare a înlăturării guvernului pronazist al prințului Paul și a înscăunării tânărului rege Petru al II-lea, cu mențiunea curioasă că iugoslavii vor respecta totuși tratatul semnat cu Reichul nazist, Iugoslavia se prăbușește rapid, dar oferă în

același timp comuniștilor lui Tito șansa de a se afirma politic. Forțele mai conservatoare, monarhiste, organizează la rândul lor o rezistență antinazistă, dar mai ambiguă și mai puțin hotărâtă decât cea a partizanilor; în scurt timp, cetnicii grupați în jurul lui Dragoljub „Draža" Mihailović și partizanii lui Tito ajung să lupte atât între ei, cât și împotriva naziștilor. De menționat faptul că în absența contactului cu sovieticii din acești ani, forțele lui Tito sunt nevoite să colaboreze cu aliații occidentali, în special cu britanicii; după conflictul cu Stalin și excluderea Iugoslaviei din blocul socialist, aceste vechi alianțe au fost reactivate, permițând construirea unui socialism iugoslav insolit, fără presiuni atât de mari asupra industriei și agriculturii, și cu un aport capitalist hotărâtor, comuniștii iugoslavi permițând, de altfel, cu timpul afișarea de imagini publicitare occidentale. Când Armata Roșie ajunge în Belgrad în octombrie 1944, Tito reușise deja să elibereze restul țării prin forțe proprii și să îi învingă și pe cetnici. Un an mai târziu, monarhia este abolită și se proclamă Republica Socialistă Federală Iugoslavia[87].

Bulgaria, un stat la rândul său preponderent agricol, are un partid comunist marginal în viața politică interbelică, totuși cu o pondere cel puțin dublă în politica internă a țării comparativ cu PCdR. În plus, liderul bulgar al Cominternului în perioada 1934–1943, Gheorghi Dimitrov, a contribuit la vizibilitatea partidului comunist bulgar, acesta din urmă responsabil de numeroase atentate violente împotriva guvernului bulgar progerman, soldate cu mulți morți și răniți. În aceeași măsură, atentatele interbelice erau și opera extremei drepte. Curtată atât de Germania, cât și de Uniunea Sovietică, Bulgaria se aliază cu prima pentru a obține anumite concesii teritoriale pe seama vecinilor, dar păstrează relații diplomatice

cu Uniunea Sovietică și nu participă la invadarea acesteia în 1941. Trei ani mai târziu, când Armata Roșie intră în țară, este întâmpinată în mod foarte favorabil de către populație. Ca în aproape toate celelalte state est-europene, apar diviziuni între comuniștii locali, care activaseră și continuau să activeze în țară, respectiv comuniștii bulgari sau membri ai Partidului Comunist Bulgar de la Moscova, aceștia din urmă amintind de perioada Cominternului. Așa cum voi argumenta mai încolo, diviziunile acestea sunt sensibile și foarte ușor pretabile la interpretări eronate. Cert este că imediat după război se constituie și în Bulgaria o largă coaliție democratică avându-i în frunte pe comuniști; paradoxal, în statul în care au existat cele mai puține crime de război, sunt judecați și executați după 1945 cei mai mulți criminali de război. Monarhia bulgară neavând o aderență populară atât de mare, spre deosebire de simpatiile slavofile și prosovietice, Bulgaria este sovietizată integral în 1946[88].

Albania, de departe cel mai puțin dezvoltat stat est-european, a parcurs o tranziție abruptă de la un fel de feudalism tardiv la începutul secolului XX la o modernizare rapidă și agresivă, făcută sub auspiciile comunizării de factură iugoslavă. Și aici au existat conflicte și atentate zguduitoare în perioada interbelică, iar între 1914 și 1920, interstiții de efectivă anomie, marile puteri europene disputându-și controlul asupra țării. Ocupată de fasciștii italieni în 1939 și doi ani mai târziu de naziști, alături de Iugoslavia, Albania nu pare destinată unui viitor politic independent. În ciuda tuturor sorților, va avea unul. În 1941, Tito trimite emisari aici pentru a forma un partid comunist albanez. Misiunea îi reușește și, trei ani mai târziu, odată armata nazistă alungată din țară, Albania intră în faza democrației populare. De menționat faptul că aici, într-o

țară atât de mică și de izolată, nu existau comuniști albanezi care să fi avut legături cu Moscova. Au existat însă dispute interne în partidul comunist albanez între membrii sprijiniți de iugoslavi și „intelectuali" ca Enver Hodja, care au preluat până la urmă puterea fără a se afla în grațiile lui Tito și așteptând anxioși anexarea Albaniei de către Iugoslavia. Însă în 1948, la doi ani după ce s-a proclamat republică populară, Albania a profitat din plin de conflictul sovieto-iugoslav pentru a se debarasa ferm de influența iugoslavă – așa cum s-a debarasat în 1956, în timpul destalinizării, de influența sovietică și, după moartea liderului comunist chinez Mao Zedong în 1976, de influența chineză –, elaborându-și propriul model de comunism autarhic extrem[89].

Polonia reprezintă un caz aparte în panoplia statelor est-europene postbelice. Sacrificată pe altarul convențelor sovieto-naziste, țara spera să nu fie abandonată în brațele lui Stalin odată războiul încheiat. Nu a fost să fie așa. Alegerile din primăvara lui 1945 au fost masiv trucate, iar când noul președinte Harry Truman a obiectat în acest sens (F.D. Roosevelt decedase cu câteva săptămâni înainte), replica lui Stalin nu a întârziat să apară:

> Problema Poloniei este pentru securitatea Uniunii Sovietice ceea ce este problema Belgiei și a Greciei pentru securitatea Marii Britanii.
>
> Dv., pe cât se vede, nu sunteți de acord cu punctul de vedere că Uniunea Sovietică are dreptul să facă totul pentru ca în Polonia să existe un guvern prietenos față de ea și că guvernul sovietic nu poate accepta ca în Polonia să existe un guvern ostil lui. Acest punct de vedere este impus, în afară de alte considerente, de sângele oamenilor sovietici, vărsat din belșug pe câmpiile Poloniei pentru eliberarea ei. Nu știu

dacă în Grecia a fost format un guvern cu adevărat reprezentativ și dacă în Belgia există un guvern cu adevărat democratic. Uniunea Sovietică nu a fost întrebată atunci când au fost formate acolo aceste guverne. Guvernul sovietic nici nu a pretins să se amestece în acest treburi, întrucât înțelege întreaga însemnătate a Belgiei și a Greciei pentru securitatea Marii Britanii. Este de neînțeles de ce, atunci când examinați problema Poloniei, nu vreți să țineți seama de interesele Uniunii Sovietice și din punctul de vedere al securității[90].

Răspunsul a venit din partea lui Churchill și a fost pe măsură:

În nenumărate rânduri am dat indicații ca interesele Dv. în România și Bulgaria să fie recunoscute ca precumpănitoare. Totuși, nu putem fi înlăturați cu totul din aceste țări și nu vrem ca purtarea subalternilor Dv. de acolo față de noi să se deosebească atât de mult de purtarea amabilă pe care, în mod constant, o aveți față de noi, cei care ocupăm funcții înalte. În Grecia noi căutăm numai prietenia ei, care ne leagă de ea de multă vreme, și nu dorim decât independența și integritatea ei. Nu avem însă intenția de a încerca să hotărâm dacă ea trebuie să fie monarhie sau republică. Unica politică pe care o ducem noi în Grecia constă în restabilirea cât mai grabnică a unei situații normale și în asigurarea unor alegeri juste și libere [...]. Aceste alegeri trebuie să hotărască regimul, iar mai târziu constituția. Trebuie să precumpănească voința poporului, exprimată în condițiile libertății și ale dreptului de vot universal. Acesta este principiul nostru fundamental.

[...] În ceea ce privește Belgia, nu punem niciun fel de condiții, deși, firește, am fi neliniștiți dacă ea ar începe să construiască rampe pentru lansarea de proiectile cu reacție etc. îndreptate împotriva noastră, și sperăm că, oricare ar fi forma de guvernământ pe care ar adopta-o belgienii prin hotărârea poporului, ei vor intra în sistemul defensiv comun, care are drept scop prevenirea unui atac german în vest[91].

La prima vedere, Churchill l-a redus la tăcere fără drept de apel pe Stalin. Dar, pentru a problematiza mai bine această dispută, trebuie să o încadrăm într-un context lărgit. Și anume: Marea Britanie nu avea nevoie să impună Greciei sau Belgiei un regim politic similar cu al ei deoarece acestea erau deja state capitaliste, indiferent de forma politică republicană sau monarhică adoptată, acceptau deja „sistemul defensiv comun" propus de către britanici și, mai important, Marea Britanie încă dispunea de numeroase colonii care erau administrate în cadrul aceluiași regim politic, monarhia constituțională; ca o scurtă paranteză, Statele Unite au susținut decolonizarea postbelică tocmai pentru a avea acces la noi piețe de desfacere[92], dincolo de argumentele etice arhicunoscute, în timp ce sovieticii au susținut același proces tot din rațiuni economice, deși nu capitaliste. Din acest motiv, Statele Unite, în special în timpul administrației Roosevelt, preferă Uniunea Sovietică în calitate de partener internațional în detrimentul imperialismului britanic[93]. Conștient sau nu de acest aspect, Churchill exagerează voit „pericolul sovietic" în relația cu Statele Unite pentru a contrabalansa această tendință, respectiv pentru a abate atenția alegătorilor britanici de la problemele economice interne înspre problemele internaționale[94]. Uniunea Sovietică, stat care a dus greul războiului, nu dispunea nici de colonii, nici de un „sistem defensiv comun", deoarece era în plin proces de negociere al arealului său geopolitic postbelic, areal care nu se compara cu cel britanic, global și consolidat deja de câteva secole bune.

Pentru a-și susține cauza în ceea ce privește delimitarea sferelor de influență postbelice, în cazul Japoniei, reamintea Stalin, Uniunea Sovietică s-a oferit să ajute cu trupe la stabilizarea situației politice a țării, dar Statele Unite s-a opus, dând

de înțeles că Japonia aparține exclusiv sferei americane de interes[95]. Mai mult, sovieticii aveau la rândul lor o prezență politică formală în Italia sau Franța, așa cum aveau occidentalii în Europa de Est, mai exact în România, Bulgaria și Ungaria[96].

Revenind la Polonia, aceasta în perioada interbelică reușise să respingă cu succes încercările Armatei Roșii de după Primul Război Mondial de a o reintegra în fosta sferă de influență țaristă. Avea de asemenea un partid comunist important din punct de vedere al numărului de membri și cu o pondere electorală de aproximativ 10%. În anii 1930, acest partid a fost epurat gradual de către Stalin, multe dintre cadre fiind la Moscova, până în 1938, când a dispărut efectiv. Reînființat patru ani mai târziu, pe când Polonia se afla sub ocupație nazistă, de către Władisław Gomułka, partidul comunist polonez va menține în permanență o componentă locală puternică, aceasta intrând deseori în conflict cu cea aparținând comuniștilor polonezi rămași la Moscova în timpul războiului. Întocmai ca în celelalte cazuri, ambele facțiuni – și cea locală, „națională", și cea „moscovită", „internațională" – erau staliniste și diverse din punct de vedere etnic, aspect care nu le-a împiedicat să lupte pentru putere căutând, fiecare în parte, să câștige încrederea Kremlinului. Pentru moment, comuniștii polonezi – care în timpul ocupației naziste continuaseră să rămână la Moscova în virtutea inerției Cominternului recent dizolvant de care aparținuseră ca secție bine definită – au avut câștig de cauză, mareșalul Konstantin Rokosovski și adepții săi reușind să se impună și să satelizeze Polonia după modelul sovietic în 1947.

Dintre toate statele est-europene intrate în sfera de influență sovietică, Polonia a fost de departe cazul cel mai delicat. Spre deosebire de alte state est-europene, rata alfabetizării era ridicată, fiind de aproximativ 70%, fapt care îngreuna în mod

suplimentar tentativele de sovietizare a țării[97]. Armata Roșie ajunsese aici înaintea trupelor americane și britanice, la fel cum trupele americane ajunseseră la Praga înainte celor sovietice, dar, respectând înțelegerea de la Ialta, asupra căreia voi insista în continuare, s-au retras; Armata Roșie nu s-a retras, Stalin testând probabil capacitatea de anduranță și interesele occidentale în Polonia. Un guvern polonez se afla în exil la Londra, iar un altul la Lublin, instituit de către sovietici. După încercări eșuate de a-și impune fiecare propriul guvern, sovieticii și occidentalii au abandonat problema. În schimb, premierul britanic Churchill încerca să-i convingă pe sovietici să accepte o Polonie independentă, argumentând că Marea Britanie a intrat în război tocmai pentru a proteja integritatea și independența Poloniei, la care Stalin a răspuns că Polonia a fost utilizată drept coridor pentru invazia nazistă și nu dorea ca acest scenariu să se repete.

În final, s-a agreat formula unui guvern provizoriu de uniune națională, dar, în practică, americanii au acceptat ascendentul implicării sovietice în Polonia după ce Stalin a promis că va ajuta trupele americane în războiul împotriva Japoniei și nu va obstrucționa constituirea Organizației Națiunilor Unite (ONU)[98]. Sovieticii nu aveau încredere în ONU, deoarece reprezenta o continuare a Ligii Națiunilor, care interzisese integrarea Uniunii Sovietice până în 1934. De asemenea, sovieticii nu aveau încredere în statele mici care urmau să fie suprareprezentate politic în cadrul ONU, deoarece considerau că majoritatea conflictelor secolului XX porniseră de la acestea. În sfârșit, sovieticii se temeau că ONU ar putea deveni un fel de front comun global condus de Occident împotriva propriului stat[99]. Astfel, în schimbul acceptării Italiei în ONU, americanii au devenit mai maleabili în ceea ce privește granițele Poloniei postbelice[100].

În Cehoslovacia, cel mai industrializat stat est-european, centru important al austro-marxismului din perioada fostului imperiu austro-ungar, simpatiile de stânga erau cele mai ridicate. La alegerile din 1946, partidul comunist și cel socialist strâng împreună aproape 40% din sufragii. Sigur că, la fel ca peste tot în regiune, au existat șicane ale comuniștilor în ceea ce privește apariția ziarelor opoziției, declarații de presă intimidante etc., așa cum și PCR a fost cenzurat, de exemplu, unele discursuri ale liderilor partidului fiind interzise la radio[101]. Am mai amintit aceste lucruri și ne vom apleca în continuare mai detaliat asupra motivelor. Cert este că alegerile au fost libere, iar capitalul de simpatie al Uniunii Sovietice – singura mare putere care a protestat în 1938 când, la Conferința de la München, Cehoslovacia a fost dezmembrată de către Germania nazistă, iar Franța și Marea Britanie au acceptat acest sacrificiu în vederea prezervării păcii pe continent –, ridicat. Deși rolul sovietic în transformarea Cehoslovaciei în republică populară a fost dominant, partidul comunist local a fost influent în perioada interbelică iar marea majoritate a populației a îmbrățișat, într-o primă fază, schimbarea politică petrecută[102].

La fel ca Bulgaria, Polonia și România, Ungaria a avut la rândul ei un partid țărănesc foarte important, unul care a câștigat detașat alegerile din 1945, fiind totodată timorat de consecințele acestei victorii electorale. Socialiștii și comuniștii au obținut fiecare aproximativ 17% din voturi. Și aici, alegerile au fost libere. Am văzut deja că la începutul perioadei interbelice Ungaria a cochetat cu statutul de republică sovietică pentru câteva luni. În perioada interbelică, partidul comunist maghiar a fost marginal în viața politică, la un nivel similar cu PCdR, deși totuși mai ridicat. Și aici apar conflicte interne între comuniștii locali și cei care din varii motive se aflaseră

la Moscova în timpul războiului, și aici situația e complicată, dar sovieticii, sesizând indiferența de fond a britanicilor și a americanilor, o speculează în folos propriu[103]. Mátyás Rákosi, cel care reușește să se impună în această fază drept secretar general al partidului comunist maghiar, se face remarcat, pe lângă planurile de industrializare rapidă și agresivă, respectiv persecutarea oponenților politic – și pentru așa-numita „tactică a salamului", prin intermediul căreia opoziția este „feliată" pas cu pas[104]. Sigur, aici este vorba mai degrabă de o strategie politică locală, nu neapărat una impusă de Moscova, deși evident că fusese agreată în prealabil de Stalin; coordonarea între sovietici și partidele comuniste locale în etapa „democrațiilor populare" nu este atât de fermă pe cât se crede de obicei. Oricât ar părea de contraintuitiv, Stalin nu căuta neapărat să dicteze în politica internă a statelor est-europene, cât mai degrabă consilierii locali aveau un comportament care inducea în mod oarecum firesc această bănuială[105].

În sfârșit, înainte de a trece la România, este indicat să luăm în calcul și cazul Finlandei. Parte a fostului imperiu țarist, Finlanda devine independentă după Primul Război Mondial, dar sovieticii nu renunță atât de ușor la ambițiile teritoriale pe care le aveau față de acest stat. Acesta este motivul pentru care, în iarna dintre anii 1939–1940, Uniunea Sovietică i-a declarat război, dar nu a reușit să învingă armatele finlandeze decât după îndelungi eforturi și numeroase eșecuri inițiale. Probabil că acesta a fost unul dintre motivele care l-au făcut pe Hitler să se simtă încrezător că poate învinge Armata Roșie. Odată cu deschiderea Frontului de Est prin intermediul invaziei naziste, finlandezii și-au recuperat teritoriile, dar nu au avansat adânc în teritoriile sovietice și au luptat fără a brutaliza civilii, fără a-i jefui și fără a-i considera, conform ideologiei naziste,

suboameni. După război și aici sovieticii au permis alegeri libere, chiar dacă au fost câștigate de către social-democrați și de către partidul agrarian (PNȚ-ul finlandez); la insistența sovieticilor, comuniștii au primit șefia Ministerului de Interne, iar coaliția guvernamentală s-a abținut de la orice gesturi gratuite care ar fi iritat sensibilitățile sovietice și așa șifonate. Neavând o poziție geopolitică atât de expusă la influența occidentală, Moscova a acceptat o politică internă finlandeză liberă, în cadrul căreia ponderea forțelor de stânga a crescut în mod inevitabil, concomitent cu o politică externă obedientă față de interesele vecinului de la răsărit. Insolitul și în același timp funcționalul compromis a ajuns să fie cunoscut sub numele de finlandizare[106]. În același timp, pe lângă faptul că nu a invadat teritoriul sovietic decât în limitele fostelor granițe naționale, Finlanda nu și-a abuzat, terorizat și ucis populația evreiască așa cum a procedat România, acesta fiind, printre altele, unul din motivele importante pentru care România a ratat statutul de victimă a războiului[107]. În plus, economia Finlandei postbelice a avut și de câștigat de pe urma relației cu Uniunea Sovietică prin comenzi masive care îi revitalizează sectorul industrial, respectiv printr-o atitudine flexibilă a Moscovei față de diferite alte probleme ale acestui stat[108].

Între înțelegerea de la Ialta (februarie 1945) și cea de la Potsdam (august 1945)[109], politica externă americană s-a schimbat în mod palpabil: președintele Roosevelt a fost înlocuit de Harry Truman; s-au făcut astfel primii pași către viitoarea doctrină Truman, conform căreia Statele Unite ar ajuta în mod principial orice popor a cărui libertate este amenințată din exterior[110]; sovieticii nu au înțeles principialitatea mesajului american, ci au întrezărit în el o asertivitate îngrijorătoare: nu cumva statul care s-a îmbogățit cel mai mult de pe urma

războiului îi adresează amenințări voalate statului care a suferit cel mai mult și în același timp a contribuit cel mai mult la încheierea lui, lăsându-l să înțeleagă că acordurile de la Ialta nu ar mai fi valabile?

România, 1944–1947: scurtă cronologie evenimențială

Imediat după 23 august 1944, partidele politice, intrate din nou în legalitate, încep consultări pentru formarea viitorului guvern. Având de a face cu o stare de criză, Armata Roșie fiind deja prezentă în toată țara, regele îl numește la sfârșitul lunii august prim-ministru pe generalul Constantin Sănătescu. Pătrășcanu devine ministru interimar al justiției, fiind totodată primul comunist din România care ajunge într-o poziție guvernamentală[111]. În scurt timp, din cauza presiunilor exercitate de comuniști, care nu considerau guvernul reprezentativ și organizau diferite campanii sociale pentru a-și augmenta popularitatea și numărul de membri, cabinetul Sănătescu este remaniat și îi cuprindea la începutul lunii noiembrie pe același Pătrășcanu, de data aceasta ministru plenipotențiar, pe Gheorghiu-Dej ca ministru al Comunicațiilor, pe Teohari Georgescu în calitate de subsecretar de stat la Interne și pe liderul Frontului Plugarilor, Petru Groza, în calitate de vicepremier. PCR a evitat în mod deliberat Ministerul Economiei, preferând, în contextul postbelic dificil din punct de vedere economic, să lase partidele istorice să se compromită[112]. După numai o lună, al doilea guvern Sănătescu a fost înlocuit de guvernul condus de către generalul Nicolae Rădescu, acesta preluând totodată Internele, în speranța că va reuși să sustragă această importantă poziție membrilor Frontului Național Democrat (FND, continuatorul BND după întoarcerea armelor împotriva Germaniei

naziste, fără partidele istorice). Acest cabinet Sănătescu remaniat a fost subminat constant de intrigile PNȚ și PNL, care așteptau compromiterea comuniștilor și refuzau totodată să introducă membri prestigioși în coaliția guvernamentală[113]. Mai concret, liderii partidelor istorice îi reproșau lui Sănătescu mărirea salariilor muncitorilor, incapacitatea de a neutraliza trupele de șoc ale comuniștilor, acceptarea preluării puterii în provincie de către FND, care se datora tocmai dezorganizării partidelor istorice pe plan local, consecvența cu care evidența și sancționa neîndeplinirea condițiilor de armistițiu și/sau încetinirea procesului criminalilor de război și, în sfârșit, cedarea prea rapidă în fața cererilor Moscovei. Abordarea politică moderată a lui Sănătescu urmărea menținerea coaliției guvernamentale până la încheierea războiului, moment în care anticipa că presiunile sovietice asupra țării se vor reduce în intensitate. PNȚ și PNL percepeau flexibilitatea lui Sănătescu drept slăbiciune politică și considerau că orice concesie făcută sovieticilor și comuniștilor locali grăbește integrarea României pe orbita geopolitică a Moscovei[114].

După înlocuirea lui Sănătescu de către Rădescu, componența guvernului rămâne aceeași. Rădescu nu își atinge nici el obiectivele[115]. În ianuarie 1945, Dej și Ana Pauker călătoresc, din proprie inițiativă, la Moscova. Se pare că stabilitatea guvernului Rădescu și maniera în care acesta își îndeplinea obligațiile care îi reveneau în urma acordului de armistițiu erau acceptabile pentru sovietici, dar îi neliniștea pe comuniștii locali, care își vedeau șansele de ajunge mai repede la putere încetinite. La întoarcere, liderii comuniști locali pun în practică o serie de acțiuni antiguvernamentale pentru care nu aveau neapărat acordul Moscovei și care nu îi îngrijorau prea tare nici pe occidentali. Rădescu, în schimb, aprecia că agitațiile

comuniste erau orchestrate tocmai de către Moscova. Într-o primă etapă, se pare că sovieticii îi temperează pe comuniștii locali. La finalul lunii, Dej reafirmă încrederea FND în monarhie și disponibilitatea comuniștilor de a colabora în mod onest cu celelalte forțe politice în procesul de reconstrucție al țării. Însă, la scurt timp după aceasta, Ana Pauker reia ofensiva împotriva guvernului Rădescu, de data aceasta cu succes. Care ar fi explicația acestei reușite? Războiul se apropia tot mai clar de sfârșit. Dacă în toamna lui 1944 și în iarna următoare un guvern de stânga ar fi putut destabiliza țara și pune în pericol operațiunile militare sovietice, România fiind situată fix în spatele frontului, deja în februarie 1945, o astfel de eventualitate începe să conteze din ce în ce mai puțin. Pe de o parte. Pe de altă parte, motivul principal al schimbării atitudinii politice a Uniunii Sovietice față de România pare să rezide în Conferința de la Ialta (februarie 1945), unde sovieticii și occidentalii păreau că au ajuns la un consens în ceea ce privește Europa postbelică: Declarația asupra Europei Eliberate este și a libertăților civice de care urmau să se bucure țările europene și a fost interpretată în sens liberal de către Statele Unite și Marea Britanie, dar în sens literal de către Stalin, care înțelegea prin eliberarea Europei eliberarea statelor est-europene de fascism, fără a lua în calcul posibilitatea ca, după război, acest document să fie utilizat împotriva intereselor sovietice în Europa de Est. În plus, odată cu deschiderea celui de-al doilea front european în vara lui 1944, Uniunea Sovietică nu dorea să se ajungă la finalul războiului fără a oferi un mesaj clar referitor la teritoriile europene asupra cărora considera că este îndreptățită să emită diverse pretenții. Această relaxare geopolitică pripită, consideră Liliana Saiu, este responsabilă pentru aducerea la putere a guvernului Groza[116].

Pe cale de consecință, la 6 martie 1945 este instaurat primul guvern cu majoritate comunistă, avându-l ca prim-ministru pe Petru Groza. Partidele istorice nu mai fac parte din componența noului cabinet; sunt incluse în schimb aripile disidente PNȚ – Anton Antonescu la 6 martie 1945, despre care vom mai discuta. Regele Mihai caută tot felul de eschive legale pentru a tergiversa formarea cabinetului Groza, dar, confruntat cu reacția dură și rău prevestitoare a sovieticilor, semnează în cele din urmă actul de constituire al noului guvern. Neînțelegerea de la Ialta descrisă în paragraful anterior continuă. Principalul motiv de instabilitate al guvernului Groza nu trebuie căutat în rațiunile politice interne, ci în faptul că, obiectând la încălcarea declarației de la Ialta de către sovietici, Statele Unite, urmate în scurt timp de către Marea Britanie, mai puțin convinsă, au decis să nu îl recunoască. Noua atitudine internațională a administrației Truman îngrijora nu numai Moscova, ci și FND-ul: în cazul în care sovieticii ar fi acceptat presiunile occidentale și ar fi remaniat guvernul Groza cu miniștri moderați, sau l-ar fi înlocuit pur și simplu, oameni politici locali ca Tătărescu sau Groza – primul deja compromis de colaborarea cu regele Carol al II-lea – ar fi avut mari probleme. În plus, întreaga Europă de Est era percepută în Occident prin prisma unui balcanism care ar fi fost eminamente instabil și violent politic, de unde și necesitatea de a stabiliza în mod cât mai durabil regiunea[117]. În primăvara lui 1945, atenția internațională este însă centrată asupra Poloniei, așa că problema românească intră, temporar, într-un con de umbră[118].

Aceste reorientări importante din politica externă americană, care devine mai asertivă, îngrijorează Uniunea Sovietică și pe comuniștii locali, oferind totodată speranțe

disproporționate partidelor istorice, până atunci relativ inactive politic[119]. Însă Occidentul trimite semnale foarte clare conducerii partidelor istorice cum că nu trebuie să aștepte prea mult pe plan politic de pe urma acestei situații conjuncturale: dacă FND nu era agreat la Washington și la Londra, asta nu însemna că PNȚ sau PNL ar fi fost[120].

Guvernul Groza nemaifiind recunoscut de către puterile occidentale, regele refuză să mai semneze actele guvernamentale punând astfel de facto guvernul în ilegalitate. Gestul monarhului a rămas cunoscut sub numele de „greva regală"[121]. Finalmente, după ce menținuse o poziție inflexibilă față de această problemă, Uniunea Sovietică decide că nu are rost să deterioreze relațiile cu Statele Unite pentru România, mai ales să riște posibilitatea obținerii unui împrumut în dolari cu dobândă mică din partea Washingtonului. Miezul discordiei nu era însă neapărat România, argumentează Liliana Saiu, ci trebuie căutat la nivel global: pe măsură ce aspirațiile sovietice în Italia, Japonia și în Africa de Nord erau respinse frontal de către occidentali, poziția acestora față de guvernul Groza rămânea intransigentă. Din cauza tacticilor diplomatice foarte complicate ale sovieticilor, diplomații americani și britanici au crezut inițial că sursa principală a neînțelegerilor este de găsit în Europa de Est[122]. Prin această atitudine, Occidentul ar fi dorit să atragă atenția sovieticilor că nu este cazul să se întindă mai mult decât le este plapuma la nivel internațional, nu să le pericliteze dreptul de a se bucura de roadele victoriei[123].

Foarte interesante în acest context sunt și divergențele ocazionale între britanici și americani, primii fiind nemulțumiți din cauza deciziilor internaționale tot mai unilaterale ale ultimilor. Marea Britanie a căutat, de altfel, o soluție diferită de cea americană la greva regală și a încercat să convingă administrația

Truman să nu mai interpreteze atât de ferm principiile agreate la Ialta deoarece, în acest caz, propriile interese coloniale ar putea fi amenințate de către sovietici. Soluția „diluării" guvernului Groza le aparține britanicilor. Americanii, care inițial nu o agreează, se lasă totuși convinși, deoarece riscau să piardă din vedere alte chestiuni internaționale importante[124].

La un moment dat, pentru a menține în funcție guvernul Groza, Uniunea Sovietică a luat în calcul chiar posibilitatea unei păci separate cu România înainte de conferința pentru semnarea tratatelor de pace (Paris, 1947). O inițiativă similară au avut și oficialii americani în Italia. Finalmente, aceste planuri au fost abandonate, pentru că, dincolo de faptul că era vorba în ultimă instanță de niște mize modeste, ar fi complicat și mai mult situația internațională[125].

Cert este că, în România, mesajul a fost înțeles și în ianuarie 1946 cabinetul Groza este remaniat pentru a-i include pe Mihail Romniceanu din partea PNL, respectiv pe Emil Hațieganu din partea PNȚ în calitate de miniștri fără portofolii, astfel că occidentalii recunosc în aceste condiții noul cabinet Groza[126]. În toamna aceluiași an, mai târziu deci ca în multe alte state est-europene, sunt organizate primele alegeri postbelice. FND-ul amână voit data organizării acestora în speranța că va reuși să submineze cât mai eficient partidele istorice și să se consolideze cât de cât în perspectiva provocării politice care urma. Un alt motiv al amânării l-a constituit speranța că recolta agricolă din timpul verii va fi una bogată iar populația, mulțumită, va vota în mod corespunzător. Așa cum observă istoricul Gabriel Kolko, seceta masivă din anii 1945–1946 ar fi condus la sancționarea electorală a oricărui guvern s-ar fi aflat la putere, procomunist sau nu[127]. Un alt motiv pentru întârzierea alegerilor este dat de invocarea

nemulțumirii puterilor occidentale față de guvernul Groza: numai după soluționarea acestora s-ar fi putut organiza alegeri corespunzătoare[128]. Odată organizate, alegerile au fost fraudate masiv, aliații occidentali au protestat timid, iar noul guvern Groza se considera acum legitimat prin vot popular. Șicanele la adresa presei de opoziție și a partidelor istorice s-au amplificat[129]. Comparativ cu perioada antonesciană însă, perioada postbelică este incomparabil mai permisivă în ceea ce privește presa[130]. În general, la protestele americane și britanice legate de campania electorală violentă a FND și de abuzurile sistematice la care era supusă opoziția, guvernul Groza răspundea condescendent cum că nu a primit plângeri similare din partea Uniunii Sovietice, al treilea membru al Comisiei Aliate de Control din România[131], și că regretă, dar se vede nevoit să nu le ia în considerare[132].

Problemele presei românești din perioada postbelică merită încadrate însă într-un context mai cuprinzător. Da, presa partidelor istorice era supusă la tot felul de injoncțiuni, mai mult sau mai puțin subtile: subfinanțare, sechestrarea apariției unor anumite titluri, cenzură etc. Pe lângă acestea, Ministerul Informațiilor, înființat în 1945, contribuie în mare măsură, așa cum observă ministrul liberal Romniceanu, la generalizarea cenzurii și la limitarea drastică a libertății de exprimare. La obiecțiile perfect întemeiate ridicate de către Hațieganu și Romniceanu în ședințele de guvern, Groza răspundea că cenzura se practică, dar este impusă de către Comisia Aliată de Control pentru a face față, în contextul situației excepționale postbelice, provocărilor de tot felul întâmpinate în ceea ce privește reconstrucția țării. Problema ar trebui ridicată deci la Comisia Aliată de Control, nu la guvern. Miniștrii partidelor istorice înțelegeau necesitatea parțială a cenzurii în

acel moment politic, dar replicau – și aveau perfectă dreptate – că semnificanții goi preferați ai presei FND, democrația și fascismul, sunt extinși și instrumentalizați conjunctural pentru a exercita o cenzură suplimentară cu mult peste cea instituită de către Comisia Aliată de Control. De asemenea, șicanarea presei partidelor istorice era făcută și cu scopul de a pregăti și consolida terenul propagandistic pentru viitoarele alegeri parlamentare. Dincolo de aceste nuanțe, să nu uităm că producția de hârtie a scăzut dramatic după război, fapt care s-a repercutat din plin asupra presei dincolo de jocurile politice ale momentului. În plus, în perioada postbelică au apărut mult mai multe titluri decât în interbelic, iar tirajele erau la rândul lor mai mari[133]. Unele ziare au fost nevoite să își reducă numărul de pagini. Apoi, în raport cu produsele de primă necesitate, prețul ziarelor a fost păstrat de către guvern la un nivel foarte mic: din cauza inflației debilitante, numeroase stocuri de hârtie sunt vândute pe piața neagră la prețuri mult mai mari înainte de a ajunge la tipografii; odată ajunse în tipografii și la sediul diferitelor publicații, înseși conducerile acestora vindeau la rândul lor aproximativ 90% din hârtia primită pe piața neagră pentru a putea achita salariile angajaților, pentru a menține tipografiile și publicațiile pe care le administrau pe linia de plutire și, desigur, pentru a obține foloase personale. Din cauza acestor motive, Romniceanu propune majorarea oficială a prețurilor ziarelor, dar propunerea este respinsă[134].

Revenind, în 1947, în urma unei tentative eșuate a unor lideri PNȚ de a părăsi ilegal țara și a forma un guvern în exil, despre care sovieticii nu ar fi avut cunoștință[135], Iuliu Maniu a fost arestat și PNȚ desființat. În aceste condiții, PNL își încetează de facto activitatea, iar PNL-Tătărescu este dizolvat în vara lui 1947 sub pretext că liderul partidului, fost ministru al

Externelor şi reprezentant principal al României la Comisia de Pace de la Paris, ar fi spion occidental. În decembrie, regele Mihai este constrâns să abdice, monarhia fiind abolită. În tot acest timp, social-democraţii sunt atraşi tot mai mult pe orbita PCR, partid în care vor fi integraţi definitiv în 1948, an în care România devine republică populară şi PCR îşi schimbă denumirea în Partidul Muncitoresc Român (PMR)[136].

4

Fără imprudențe: perspectiva occidentală

Referitor la Conferința de la Ialta, în istoriografia română s-a creat o adevărată mitologie conform căreia România, aliat de bună-credință al Uniunii Sovietice, chiar dacă pe ultima sută de metri, a fost trădat și abandonat în brațele lui Stalin de către Statele Unite și Marea Britanie, în ciuda contribuției importante aduse la încheierea conflagrației[1]. Am văzut că de fapt lucrurile nu stau deloc așa. Să vedem în continuare cum se raportau americanii și britanicii la România postbelică, ce așteptări și totodată ce temeri manifestau relativ la politica sa internă. Nu am considerat necesară defalcarea punctelor de vedere ale celor două puteri occidentale în privința politicii românești din acei ani; fiind o țară mică și având o situație geopolitică relativ clară, Statele Unite și Marea Britanie nu au avut divergențe notabile în privința României, ci mai degrabă poziții nuanțate, și acelea destul de rar. Pentru scopurile prezentei lucrări, acestea pot fi abordate dintr-o perspectivă unitară.

Am menționat deja că nu numai pentru sovietici, ci și pentru britanici și americani, România era finalmente o țară inamică, armatele sale luptând alături de forțele Axei timp de trei ani; în plus, interesele occidentale majore erau în Grecia în primul rând, respectiv în Polonia, în al doilea rând. În ciuda

speranţelor locale, România nu câştigase simpatia occidentalilor după întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste, dar, pentru a nu descuraja gesturi similare din partea unor alţi membri ai Axei, aceştia au evitat să trateze România în mod condescendent[2]. Preeminenţa sovietică asupra României era indisputabilă, iar Statele Unite recunoşteau, aşa cum am mai amintit până acum, acest aspect[3]. Doar forma pe care urma să o ia această preeminenţă era, până la un anumit punct, negociabilă. Generalul Susaikov, membru al Comisiei Aliate de Control, se exprimase foarte clar că problema compensaţiilor pe care România trebuie să le plătească sovieticilor este o chestiune strict sovieto-română, în care americanii nu trebuie să intervină[4]. Tocmai din acest motiv SUA tergiversează şi implicit dezaprobă planul unor diplomaţi români, probabil simpatizanţi ai partidelor istorice, de a înfiinţa o Comisie de Reparaţii care să supravegheze procesul plătirii reparaţiilor de război faţă de Uniunea Sovietică[5]. Iar membrii britanici ai Comisiei Aliate de Control recunosc deschis în rapoartele pe care le trimit la Londra că rolul lor este unul preponderent decorativ, moral, şi că nevoile „uriaşe" ale sovieticilor au fost create tocmai de către invazia nazistă, la care România a participat, aşa cum ne amintim, din plin. În acelaşi timp, aceştia se arată totuşi deranjaţi de nerespectarea, măcar formală, a tratatului de armistiţiu de către sovietici, care practică în România un „jaf organizat şi legalizat"[6].

Cortland van Schuyler, reprezentantul Statelor Unite în cadrul Comisiei Aliate de Control, era dezamăgit în primul rând de liderii partidelor istorice, pe care îi considera incompetenţi şi nerealişti[7]. Alte caracterizări elocvente ale ofiţerilor americani şi britanici la adresa conducătorilor PNŢ şi PNL merită de asemenea amintite: „senili" şi „negativişti"[8]. Redăm o

evaluare interesantă a situației politice de la începutul lui august 1945:

> Atitudinea tuturor claselor din România față de ruși este în general ostilă. Până și comuniștii așteaptă în mod sincer momentul în care rușii se vor retrage. Ei au impresia că prezența trupelor rusești împiedică mult procesul de răspândire al comunismului românesc. Se pare că și forța partidelor istorice în aceste zone se află de fapt în declin. Liderii locali ai acestor partide sunt acum relativ inactivi și mulți par de-a dreptul incompetenți. Partidele însele nu oferă niciun program constructiv, pledoariile lor fiind bazate în mare parte pe atacuri distructive la adresa actualului guvern, despre care pretind că este nedemocratic și dictatorial. Mare parte din țărani par cu totul indiferenți față de politica de partid și, în cazul organizării de alegeri, vor vota probabil cu indiferent care partid, ce desfășoară o campanie electorală activă în sat. De vreme ce această campanie se desfășoară exclusiv de către Frontul Plugarilor, este de așteptat un vot masiv al țăranilor în favoarea acestui partid. În orașele mai mari și cele mai mici, social-democrații câștigă mult teren. Nimic nu dovedește că Partidul Comunist ar câștiga, întrucât atât țăranii, cât și orășenii sunt supuși unor mari presiuni pentru a face față cererilor prevăzute de Armistițiu, iar de această povară sunt considerați vinovați comuniștii din administrațiile locale care, în majoritatea cazurilor, se află în fruntea bucatelor[9].

Este foarte ușor și foarte eronat să adoptăm un discurs moralist-culpabilizator în raportarea la această perioadă, așa cum s-a procedat în mare măsură în perioada postcomunistă. Emoțional, abordarea aceasta poate fi înțeleasă: regimul comunist căzuse, iar în literatura de specialitate și în discursul public sunt exacerbate vocile anterior reprimate, chiar dacă

este vorba în principal de voci extremiste, legionare și/sau radical-naționaliste, antisemite, xenofobe etc. Științific însă, nu există nicio scuză pentru preluarea necritică a unui astfel de discurs după 1989.

Revenind la Schuyler, acesta era îngrijorat de asemenea de lipsa de perspicacitate politică a lui Iuliu Maniu care îi propunea în vara lui 1945 nici mai mult, nici mai puțin decât răsturnarea guvernului Groza:

> Fără a-și dezvălui planurile, Maniu a lăsat clar să se înțeleagă că partidul său este acum gata să treacă la acțiune, cerând demiterea actualului guvern, dar cu condiția de a primi garanția că va avea sprijinul Statelor Unite și [al, *n.m.*] Marii Britanii. El ne-a spus că Petrescu, liderul socialiștilor, era gata oricând să se retragă din Frontul Național Democratic, provocând astfel o criză. El afirmă că Petrescu ar putea aduce împreună cu el întregul Partid Socialist, cu excepția unui grup redus de simpatizanți ai extremei stângi. El și-a mai afirmat convingerea că îl poate determina pe rege să ceară în orice moment demiterea guvernului [...]. I-am explicat lui Maniu că nu putem, bineînțeles, face afirmații oficiale referitoare la atitudinea guvernului nostru față de o astfel de mișcare, dar că putem declara deschis că, după părerea noastră, *Rusia ar fi pe deplin îndreptățită să folosească măsuri drastice pentru a anihila orice încercare de răsturnare a guvernului care să implice o revoltă sau un conflict armat*. I-am spus că guvernul Statelor Unite nu consideră că actualul guvern român este reprezentativ pentru poporul român și că problema nu este considerată deloc drept încheiată. Am spus că suntem aproape siguri că se va ajunge la un acord în ceea ce privește România și alte națiuni europene, într-un viitor nu foarte îndepărtat, probabil în cadrul unor convorbiri personale între cei trei șefi ai principalelor State Aliate și că suntem de părere că orice tulburări

provocate între timp în România ar face realmente mai mult rău decât bine cauzei națiunii. *Maniu a fost foarte dezamăgit și ne-a spus că nu se gândește să provoace tulburări decât în cazul în care ar fi sigur de sprijinul Statelor Unite și al Marii Britanii* [*subl.m.*][10].

Ambasadorul Statelor Unite la Moscova, Averell Harriman – care considera România „o țară frumoasă, lipsită de dreptate socială"[11] –, a transmis la începutul lui 1946 țărăniștilor mesajul că au adoptat o „conduită" politică nepotrivită în raport cu situația internațională a României, în care influența sovietică predomină deoarece guvernele occidentale au fost nevoite să ajungă la o înțelegere cu Uniunea Sovietică atât pentru a liniști opinia publică din propriile țări, cât și pentru a obține noi concesii din partea sovieticilor în alte zone delicate de pe glob în care interesele occidentale erau însemnate.

Harriman i-a spus clar lui Maniu că prezența lui și a ministrului englez nu sunt decât formale și pentru a da o oarecare satisfacție Coroanei și opiniei publice românești, că cei doi miniștri noi care vor intra în guvern [în urma încheierii „grevei regale" desfășurată între august 1945 și ianuarie 1946, cei doi miniștri fără portofoliu fiind, așa cum știm deja, Mihail Romniceanu de la PNL și Emil Hațieganu de la PNȚ, *n.m.*] vor trebui să accepte linia impusă de actualul guvern, care la rândul său urmează linia indicată de Moscova și că aceasta vrea liniște în Balcani. Maniu și liberalii să facă toate posibilitățile pentru a se apropia de sovietici. Să părăsească linia politică de până acum și să nu opună rezistență guvernului[12].

Citatele de mai sus subliniază lipsa de rezonabilitate a PNȚ și starea de disconfort pe care o provocau liderii partidului occidentalilor; inclusiv Churchill a fost pus într-o postură

inconfortabilă de către Maniu, atunci când acesta l-a întrebat fără ocolișuri și în mod repetat dacă are de gând să cedeze total România Uniunii Sovietice[13]. Aceeași întrebare este adresată de către liderul PNȚ și diplomaților americani[14]. Așa cum argumentează Joachim Joesten, nici chiar cei mai antisovietici politicieni americani sau britanici nu aveau de gând să-și complice relațiile cu Uniunea Sovietică de dragul României[15]. De fapt, argumentează Ion Alexandrescu, PNȚ ar fi urmărit declanșarea unui scandal politic intern de proporții care să conducă la ocuparea militară directă a țării de către Moscova, antrenând astfel reacții occidentale mai ferme, posibil chiar pe plan militar[16]. În plus, comuniștii locali nu uitaseră propensiunile legionare ale național-țărăniștilor în anii 1930, sprijinul direct acordat Gărzii de Fier de către PNȚ pentru a o orienta într-o direcție cât mai anticomunistă, motiv pentru care Pătrășcanu îl informa pe trimisul special al președintelui american Truman, Mark Ethridge, că PNȚ nu este indicat să ajungă la guvernare din cauza atmosferei reacționare și antisovietice care predomină în partid. De aceeași părere era și Gheorghiu-Dej, care includea pe lista partidelor nefrecventabile și PNL[17]. Însă, așa cum voi argumenta în continuare, PCR nu avea o poziție unitară în această privință.

La fel ca în perioada interbelică, politicienii români neocomuniști manifestau pronunțate simpatii de extrema dreaptă și pretindeau mai mult de la occidentali decât puteau primi în condițiile obiective date[18]. Generalul Rădescu, de exemplu, era un notoriu xenofob și antisemit[19], fapt care reiese și din declarațiile date cu prilejul incidentelor violente din februarie 1945, când afirma că „veneticii", trădătorii și „ungurii" conduc România spre distrugere[20]. Dincolo de replica sovieticilor, care îl cataloghează pe Rădescu drept fascist și solicită schimbarea

guvernului, avem de a face fără doar și poate cu o mentalitate autoritară, cazonă, radical conservatoare[21]. În plus, faptul că Rădescu nu desfășurase toate trupele române împotriva celor naziste și păstrase cam 300 000 de soldați în țară, față de cei numai 120 000 de soldați trimiși să lupte împotriva Germaniei naziste alături de trupele sovietice li se părea comandanților sovietici suspect. Aceștia au argumentat că, după instaurarea guvernului Groza, situația s-a inversat, noul guvern trimițând 300 000 de soldați români alături de cei sovietici și implicându-se „mult mai activ decât predecesorul său în continuarea războiului"[22].

Rădescu fusese de asemenea un simpatizant deschis al legionarului disident Mihail Stelescu, asasinat ulterior de către foștii săi „camarazi"[23], deși argumenta că l-a sprijinit pentru a submina Garda de Fier[24]. Împreună au contribuit la apariția, în 1935, a publicației xenofobe și antisemite *Cruciada românismului*[25]. Generalul fusese de asemenea membru, în perioada interbelică, al asociației Cultul patriei, al cărei titlu nu mai are nevoie de explicații suplimentare. Pentru Rădescu, ideologia comunistă era, prin definiție, „teroristă". Deși li se împotrivise în mod deschis naziștilor și avusese de suferit pentru îndrăzneala sa, generalul considera guvernul Groza ca fiind mai rău decât dictatura „legionar-antonesciană"[26].

Mai departe, succesorul lui Sănătescu în funcția de prim-ministru deplângea, în iunie 1944, includerea forțelor de stânga în nou apărutul BND[27], platformă politică deja amintită, care cuprindea PCR, PSD, PNȚ și PNL. După înlăturarea din viața politică, acesta spera într-un nou război al Occidentului împotriva Uniunii Sovietice și afirma că situația internațională nu se poate calma decât prin „cedarea integrală din partea rușilor în fața punctului de vedere anglo-american"[28]. Chiar înainte de

a fi înlăturat din funcția de prim-ministru, Rădescu jubila la ideea, chiar și deloc fezabilă, a unei păci separate a Germaniei naziste cu Occidentul, orientată bineînțeles împotriva Uniunii Sovietice[29]. În primăvara lui 1945, numai legionarii și naziștii mai nutreau asemenea aspirații.

În exil, generalul a reușit să adune în jurul său numeroși simpatizanți legionari și, de pe poziții de genul acesta, să lanseze numeroase apeluri imprudente la solidaritate și la luptă împotriva „liftelor păgâne" care ar fi distrus țara[30]. În 1947, exilul românesc era dominat, de altfel, de legionari[31]. Această atitudine îl exaspera efectiv pe Gafencu, care îl acuza în plus pe general de eșecul constituirii unei uniuni politice relevante a exilului românesc, deși, referitor la atitudinea față de politica internă românească, îl considera totuși pe fostul prim-ministru bine intenționat, la fel cum diplomatul Raoul Bossy îl considera la rândul lui un „om de caracter"[32].

> Ca toți militarii care au jucat la bătrânețe un rol politic, generalul, cu tot patriotismul său, fără îndoială generos și nobil, a fost cuprins și el de anumite ambiții. Și își exprimă „îndemnurile către țară", în acel stil militar, cules fără grijă de sintaxă și de gramatică, din scrierile cronicarilor, stil care a înflorit pe vremea Antoneștilor, după ce oglindise toată „înălțimea de vederi" și „profunzimea de gândire" a legionarilor.
>
> „Ținut cu porțile sub lacăt de zbirii «patrioți» [...] și urmărit de mafia roșie, care stă la pândă [...], glasul a trebuit să-mi rămână mut vreme de mai bine de doi ani. Cu toate asupririle fără seamăn, cu toată urgia dezlănțuită asupra voastră, de către gâzii venetici, [...] de liftele păgâne care ne-au batjocorit pământul" etc. etc.
>
> Și-apoi, unele vești și făgăduieli din cele mai pripite și neîntemeiate: „Ceasul dezrobirii de sub jugul comunist s-a apropiat... Nelegiuiții care te-au adus la sapă de lemn [...] vor fi,

în scurtă vreme, puși pe fugă din stăpânirea în care, cu sprijin străin, au fost înscăunați... (vai!)... Marile Puteri, care luptă pentru mai-binele întregii omeniri, ne cunosc durerea; iar gândul lor e la aflarea celor mai potrivite mijloace de a o face să ia sfârșit, cât mai curând..." (Cine i-o fi spus așa ceva?)

Bizuit pe asemenea „informații", generalul dă îndemnuri și comenzi: „De la mic la mare, strângeți rândurile. Făuriți un mănunchi puternic, un zid care să constituie Scutul Patriei, nădejdea de mâine, stai neclintit la post de onoare... Cu arma la picior, stai de veghe. Dumnezeu cu noi!" etc. etc. Iscălit: General-Adjutant Nicolae Rădescu și antedatat: Alexandria, martie 1947.

Toată această manifestație dă dovadă, [...] de multă ușurință, și de o cumplită lipsă de seriozitate. În împrejurările de azi, îndemnurile generalului sunt nu numai inoportune, ele pot fi de-a-dreptul primejdioase (fără nici un rost și nici un folos) pentru nenorociții care le-ar da ascultare. Și pe deasupra, toate, toate cuvintele întrebuințate amintesc, dureros, jalnica epocă de glorie a Gărzii de Fier![33]

Nu numai elita politică, ci și populația per ansamblu, observă același Schuyler, este, în mod tradițional, profund naționalistă[34]. Diplomatul american Harriman confirmă constatarea lui Schuyler[35]. Această constatare îi îngrijora pe observatorii americani deoarece aceștia anticipau, în mod corect, fricțiuni majore în viața politică internă a fostului aliat al Germaniei naziste. Au fost avansate la un moment dat chiar și propuneri pentru a atenua orientarea de dreapta, excesiv antisovietică a societății românești în perspectiva alegerilor din toamna lui 1946[36].

Mai departe, Schuyler nu intenționa câtuși de puțin să mușamalizeze presiunile în direcția cenzurii făcute de comuniștii locali și îngreunarea apariției ziarelor opoziției sau să abată atenția de la incidentele violente provocate de forțele

comuniste peste tot în țară, inclusiv asupra membrilor PNȚ și PNL din cabinetul Groza, Hațieganu și Romniceanu. De fapt, Schuyler considera că sovieticilor li se fac prea multe concesii în România[37]. Chiar și familia regală era îngrijorată, regele Mihai primind amenințări cu moartea[38]. Și mai interesant, toate aceste observații proveneau de la o persoană cu formație cazonă, care critica de exemplu bunăvoința arătată de către francezi prizonierilor de război germani, în loc să îi pună la muncă forțată pentru reconstruirea țării și, în general, deplângea „alunecarea" Franței tot mai mult spre stânga, poate chiar spre comunism[39]. Nu este deci deloc greu să intuim preferințele ideologice ale generalului Schuyler, observator – de altfel, foarte atent și pertinent – al meandrelor politice ale României postbelice. Așa cum și xenofobia jurnalistului american Reuben Markham, admirator declarat al mareșalului Antonescu[40], este afirmată explicit în cartea sa de impresii despre România, dar ignorată din păcate de către istoriografia postcomunistă:

> Românii cei mai slugarnici, mai duri și mai incompetenți, disprețuiți de concetățenii lor, s-au declarat comuniști, au intrat iute în clica lui Groza și au dat năvală spre proprietățile nemților [mulți dintre aceștia, din cauza unor vini reale sau imaginare de a fi colaborat cu naziștii, sunt deportați imediat după încheierea războiului la muncă silnică în Uniunea Sovietic, *n.m.*]. Clădirile au fost lăsate pradă deteriorării, câmpurile au fost invadate de buruieni, utilajele au fost stricate, animalele cele mai bune au fost tăiate. *Țiganii, căci așa le spuneau românii de bună credință, domneau peste oamenii respectabili.* Întregul respect pentru proprietate și pentru munca stăruitoare au fost subminat [sic!], iar violența răsplătită. Aceasta părea a fi esența noului sistem, marea contribuție pe care Rusia o aducea Europei. Românii s-au întrebat dacă toate acestea nu erau un simbol și un semn care prevestea

ceea ce urma să se întâmple cu ei toți. Fărădelegea și violența domneau acum în toate fostele comunități germane și se pregăteau să cuprindă întreaga țară. Cuvântul la ordinea zilei devenise jaful, iar românii se întrebau pe drept cuvânt: „Dacă un *țigan* pune stăpânire pe casa unui sas, pe motivul că acesta fusese nazist, oare mâine nu va pune și pe cea a românului, sub pretextul că el a fost fascist?" [*subl.m.*].[41]

Ca o paranteză, rasializarea sărăciei nu este o noutate în discursurile dreptei radicale, așa cum nu este o noutate nici faptul că PCR s-a bazat, în acea perioadă, pe minoritățile etnice și pe membri ai categoriilor sociale defavorizate pentru a guverna: într-o țară structural anticomunistă, de la elite la populație și invers, prin concursul direct al elitelor interbelice[42], singurul mod de a face față presiunilor sovietice pentru o guvernare decentă, presiuni care se puteau transforma în dezamăgiri având consecințe îngrijorătoare, era acela de a se baza pe minoritățile care fie erau sărace (romi, majoritatea evreilor[43]), fie suferiseră persecuții în timpul dictaturilor legionară și antoneciană (evrei, romi, bulgari, maghiari), fie persecutaseră la rândul lor populația din Ardealul de Nord în timpul ocupației horthiste (maghiari), fie făcuseră parte din Legiune și, la fel ca maghiarii cu simpatii prohorthiste, căutau să se pună la adăpost de pedepsele binemeritate și să se facă utili unui regim politic aflat în curs de constituire și având nevoie disperată de orice fel de aliați[44]. Nu este deci de mirare că, la jumătatea lui martie, cu ocazia festivităților de realipire a Nordului Transilvaniei la România, desfășurate la Cluj, majoritatea participanților erau maghiari, aceștia cântând în limba maghiară și purtând drapele oficiale ale statului vecin. Însuși Petru Groza, la încheierea festivităților, s-a adresat celor prezenți în limba maghiară și a subliniat, într-o ședință de guvern, necesitatea menajării

minorității maghiare cu orice preț în această situație[45]. Ulterior, după instaurarea administrației române în regiune, foarte mulți etnici maghiari au fost păstrați în structurile administrative locale, în perspectiva detensionării raporturilor și așa încordate dintre populația majoritară și minoritari[46].

Populația maghiară din Transilvania avea la rândul său motive serioase de nemulțumire, dincolo de faptul că o parte a acesteia colaborase cu regimul horthist. Înființată în februarie 1945, Casa pentru Administrație și Supraveghere a Bunurilor Inamice (CASBI) a fost utilizată pe post de instrument administrativ pentru deposedarea de bunuri a tuturor persoanelor care se plecaseră din Transilvania odată cu retragerea trupelor germane și maghiare la finalul lui 1944 și la începutul anului următor. Odată revenite în Transilvania, aceste persoane, în principal etnici maghiari, constatau că li se retrăsese cetățenia română, respectiv că bunurile lor (imobile, terenuri etc.) intraseră sub incidența CASBI. Șansele de a le recupera erau extrem de mici, chiar inexistente, ținând cont de faptul că, oficial, aceste persoane erau din punct de vedere legal străini apatrizi[47]. În acest context, guvernul maghiar își manifesta fățiș nemulțumirea pe lângă marile puteri, argumentând că situația acestor maghiari, colaboratori sau nu ai fostului guvern horthist, trebuia reglementată prin intermediul viitoarelor tratate de pace de la Paris, nu în mod unilateral, de către guvernul român[48]. Situația era deci cum nu se poate mai tensionată, iar guvernul Groza avea toate motivele să fie precaut și conciliant în relația cu minoritatea maghiară.

În același timp, din cauza faptului că evreii erau asociați de către țărani și nu numai cu mișcarea comunistă, antisemitismul populației românești a crescut în perioada postbelică, aceasta considerând că evreii sunt responsabili pentru lipsurile

asociate cu ajungerea comuniștilor la guvernare[49]. Apăruse de asemenea o întreagă mitologie – prizată, din păcate, de către populație – cum că evreii contribuie la penuria alimentară din țară deoarece ajutoarele externe care ajung în porturile românești sunt direcționate către Palestina[50]. Nici guvernul Groza nu avea o opinie unitară în ceea ce privește imobilele retrocedate evreilor după încheierea războiului. Prim-ministrul considera că aceste imobile trebuie rechiziționate oricând în interesul statului, întocmai ca imobilele cetățenilor majoritari, pentru a nu alimenta antisemitismul și așa ridicat al populației, în timp ce alți membri ai guvernului considerau că evreii au suferit destul în timpul războiului și ar trebui exceptați de la această măsură oricum nepopulară[51].

Dar, așa cum vom vedea, pe lângă confuzia și incompetența comuniștilor locali, cuplată cu temerea că nu se vor ridica la înălțimea așteptărilor sovietice, factorii fundamentali care au condus la contractarea economiei în acele vremuri sunt: pagubele produse de război, secetele prelungite din anii 1946 și 1947, respectiv întreținerea unui număr de câteva sute de mii de soldați ai Armatei Roșii din resursele deja împuținate ale populației. Față de 1938, anul de referință din interbelic, industria și agricultura s-au redus la jumătate[52]. În timpul războiului, salariile reale au scăzut cu peste 50%[53]. Sarcina financiară cea mai grea din cadrul acordului de armistițiu era dată de hrănirea și cazarea soldaților sovietici; rechiziționările industriale, o recunoaște până și un anticomunist convins precum fostul rege Carol al II-lea, nu au fost chiar atât de mari[54]. Însă, pentru o populație greu încercată de război și de calamități naturale, genul acesta de nuanțe abstracte nu avea cum să conteze prea mult, fapt pentru care acordul de armistițiu creează nemulțumiri sociale majore[55]. În plus, drept urmare a secetei devastatoare din

perioada postbelică, în 1946 Uniunea Sovietică va reduce masiv cantitățile de cereale care trebuiau livrate de România în contul despăgubirilor de război[56]. Aceste cereale aparținând Uniunii Sovietice erau preluate oricum din depozitele românești în contul rechizițiilor de război, așa că o parte dintre ele au rămas pur și simplu în depozite[57]. Producția agricolă din 1945, de exemplu, strict raționalizată, acoperea doar 85% din necesarul intern de consum[58]. De menționat faptul că efectele secetei postbelice au fost amplificate și de înapoierea tehnologică a agriculturii românești din acea perioadă, care era o agricultură extensivă, nu intensivă, respectiv de faptul că o bună parte a teritoriului românesc, în special Moldova, fusese teatru de război în prima parte a lui 1944[59]. De asemenea, spirala descendentă în care intrase agricultura era amplificată și de faptul că țăranii, neavând cu ce să hrănească vitele, le tăiau pe scară largă, contribuind astfel și la specula cu carne[60].

Tabelul nr. 2. Creșterea costului vieții în România, 1943–1945 (1933=100)

Anul	Prețul	Costul vieții	Produse alimentare	Îmbrăcăminte și încălțăminte	Combustibil
1943	1 206,3	773,7	702,5	831,9	495,8
1944	3 458,8	1 922,6	1 063,3	1 460,9	882,2
1945 (martie)	4 928,7	2 712,2	4 395,0	4 902,2	3 202,5

Sursa: Chiper, Constantiniu, Pop, *Sovietizarea României*, p. 157.

Tabelul nr. 3. Creșterea costului vieții în România, 1938–1947

1938	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945	1946	1947
100	–	145	–	–	413,9	–	3 678,7	46,140	525,688

Sursa: adaptare după Roberts, *Rumania*, p. 317.

Cert este că până la impunerea guvernului Groza, americanii nu erau siguri de intențiile sovieticilor în România. După 6 martie 1945, încep să ia în calcul tot mai mult perspectiva sovietizării țării[61], fără a o cupla însă cu propria contribuție la acest deznodământ. Mai exact, schimbarea de optică se produce în vara lui 1945, cu ocazia unei conferințe a miniștrilor de externe ținută la Londra și având ca temă încheierea tratatelor de pace în Europa, conferință care anunța deja doctrina Truman. Evenimentul i-a îngrijorat pe sovietici și pe comuniștii locali deopotrivă și s-a concretizat, la nivelul României, prin nerecunoașterea reprezentativității guvernului Groza, fapt care l-a încurajat pe monarh să declanșeze greva regală, după ce inițial, în mai 1945, regele Mihai era reticent în ceea ce privește schimbarea guvernului Groza[62]. Pe scurt, administrația Truman nu mai recunoștea guvernele României, Bulgariei și Ungariei și argumenta că aceste state nu trebuie să intre în sfera de influență a niciuneia dintre marile puteri. Sovieticii au replicat că, dimpotrivă, guvernul Groza este reprezentativ, iar americanii și britanicii nu fac decât să intervină în mod nejustificat în politica internă românească[63]. De fapt, deși știa cât de sensibili sunt sovieticii în privința României, administrația Truman își propunea să ajungă la același nivel de influență cu cel al Moscovei în această țară. Rezultatul a fost că, dimpotrivă, atitudinea americană nu a făcut decât să amplifice controlul sovietic asupra țării[64]. Nu degeaba nota fostul rege Carol al II-lea în memoriile sale, la finalul lui 1945, că democrațiile occidentale pun în practică în România o „politică stupidă" care „mai mult încurcă lucrurile decât ajută"[65].

Aparent, la nivelul politicii internaționale globale, președintele Truman era nemulțumit de presiunile exercitate de sovietici asupra Iranului, a strâmtorilor Bosfor și Dardanele,

respectiv asupra Greciei (deși Stalin respectase ferm partea sa de înțelegere cu Churchill și nu intervenise în Grecia, chiar dacă Moscova afirmase public în 1946 faptul că Marea Britanie ar trebui să își retragă trupele de acolo[66]. Asta după ce, un an mai devreme, comuniștii greci, care ocupaseră trei sferturi din țară și nu suferiseră vreo înfrângere militară majoră, acceptaseră să predea armele și să ofere practic victoria forțelor pro-monarhiste[67]; Tito, în schimb, intervenise în Grecia, ceea ce l-a determinat pe Stalin să îi atragă atenția că nu e momentul tensionării relațiilor cu puterile occidentale).

Truman contempla cu îngrijorare posibilitatea ca „infecția" comunistă să se extindă și în Europa occidentală, unde erau partide comuniste locale foarte puternice (Franța, Italia), din Turcia înspre Africa și din Iran înspre Asia, motiv pentru care a decis să adopte o poziție mai tranșantă în Balcani, în vederea descurajării ambițiilor geopolitice globale ale Moscovei[68]. Ceea ce președintele american percepea drept ambiții nu erau de fapt decât specularea unor oportunități; confruntați cu intransigența occidentală, sovieticii și-au retras armatele din Iran și nu au mai pus presiune, prin Bulgaria, pe strâmtorile Bosfor și Dardanele[69], deși Stalin nu a ezitat să evidențieze și în acest caz ipocrizia occidentală: Statele Unite aveau acces preferențial la canalul Panama, iar Marea Britanie la Canalul Suez, în timp ce sovieticilor le era negat, în numele unor principii umanitare simulate, accesul la gurile Dunării, respectiv la strâmtorile mai sus amintite[70]. În același timp, a fost vorba cu siguranță și de motive electorale, Truman nefăcând decât să încerce să acumuleze capital de imagine în perspectiva viitoarelor alegeri prezidențiale din Statele Unite: „Opinia publică americană ar fi profund dezamăgită dacă, după toate sacrificiile făcute în acest război, ar trebui să vadă în această parte a lumii

noi tiranii înlocuindu-le pe cele vechi"[71]. Partidul Republican critica, de altfel, poziția prea relaxată pe care administrația democrată a președintelui Truman ar fi avut-o față de Moscova, reușind să câștige astfel o parte tot mai mare a opiniei publice americane[72].

Un alt gest care i-a neliniștit și dezamăgit pe sovietici, dar și pe europeni în general, a fost retragerea *Lend-Lease Act* din 1941, prin care Washingtonul împrumuta în condiții foarte avantajoase sau dona bunuri statelor care înfruntau amenințarea nazistă, permițând Statelor Unite să rămână neutre, cel puțin până la incidentul de la Pearl Harbor din decembrie 1941. Marea Britanie și Uniunea Sovietică au fost principalii beneficiari ai acestui act legislativ. În mai 1945, președintele Truman a stopat acest ajutor acordat Uniunii Sovietice, privând-o de resurse importante și alimentându-i suspiciunile și neîncrederea în noua administrație americană[73]. Motivul principal al anulării acestui acord economic, măsură pe care americanii au luat-o unilateral, fără nici măcar să îi anunțe pe sovietici, a fost acela de a pune presiune suplimentară asupra Moscovei în vederea implicării sovieticilor în războiul cu Japonia[74]. Sovieticii nu au uitat niciodată declarația lui Truman din 1941 pentru cotidianul *New York Times*: „«Dacă vedem că Germania se apropie de victorie, ar trebui să ajutăm Rusia, iar dacă se apropie de victorie Rusia, trebuie să ajutăm Germania, și astfel să îi lăsăm să se omoare între ei pe cât posibil»"[75]. Cum nu au uitat nici declarația generalului american George Patton din mai 1945: „«Să ne păstrăm cizmele lustruite, baionetele ascuțite și să afișăm în fața acestor oameni o imagine de forță, de putere. Este singurul limbaj pe care îl înțeleg și îl respectă. Dacă nu faceți asta, atunci vreau să vă spun că i-am învins pe germani și i-am dezarmat, dar am pierdut războiul"[76].

Degeaba încercau americanii să-i convingă pe sovietici că asemenea ieșiri ocazionale nu erau reprezentative pentru politica externă a Statelor Unite. Ele erau percepute ca manifestări de ipocrizie și de trădare, dincolo de istoria tensionată a relațiilor sovieto-americane, și din cauza faptului că politica sovietică din perioada stalinistă nu era deloc una polifonică: nu existau voci divergente, nici măcar diferite, în ceea ce privește transmiterea pozițiilor oficiale ale guvernului, care se considera că erau integral reprezentative, iar orice contestare a lor era susceptibilă la rândul ei de trădare și de pactizare cu inamicii interni și externi ai regimului.

Așa cum am amintit, guvernul Groza a fost remaniat finalmente în ianuarie 1946, greva regală a încetat, spre marea mulțumire a prim-ministrului și a celorlalți membri ai cabinetului[77], dar suspiciunile sovietice cum că americanii ar căuta să se eschiveze de la înțelegerea convenită la Ialta, nu. Acestea din urmă s-au amplificat, iar planul Marshall nu a făcut decât să îi întărească lui Stalin convingerea că trebuie să își consolideze urgent firavele câștiguri geopolitice din Europa de Est: politica globală americană devenea tot mai volatilă și mai imprevizibilă[78]. Generalul Susaikov, vicepreședintele Comisiei Aliate de Control din România, afirma amenințător că greva regală se putea finaliza mai rapid și mai eficient pentru Moscova, fără atâtea tergiversări diplomatice, prin arestarea regelui Mihai. Statele Unite creaseră, de altfel, un precedent în această direcție atunci când, după capitularea Japoniei, împăratul acesteia a fost arestat[79]. Sigur, România nu era nici pe departe Japonia; ideea era însă că dacă americanii nu au ezitat să adopte măsuri tranșante față de o mare putere ca Japonia, căreia i-au interzis de asemenea să aibă o armată proprie până în anii 1970, măsură pe care sovieticii nici nu au luat-o în calcul

pentru statele est-europene care au intrat sub sfera lor de influență, nici Moscova nu ar fi trebuit să fie atât de galantă cu România, un stat aproape insignifiant comparativ cu Japonia. Uniunea Sovietică era desigur constrânsă de aliații occidentali să respecte niște măsuri democratice formale, spre deosebire de Statele Unite în Japonia, unde sovieticii nu aveau niciun cuvânt de spus[80]; în același timp însă, Uniunea Sovietică nu dorea să lase impresia de slăbiciune, deși, după cum am văzut, războiul o afectase enorm, tocmai pentru a-și putea negocia interesele internaționale cât mai eficient.

România, știm deja, nu era o prioritate pentru guvernul de la Washington[81]. Se străduia însă să rămână pe cât posibil în grațiile americanilor, guvernul Groza afirmând în 1946 că va achita toate datoriile țării față de Statele Unite, solicitând însă refinanțarea acestora[82]. Rezultatul alegerilor din noiembrie 1946 nu este recunoscut de către americani și britanici, dar aceștia nici nu își manifestă prea vizibil iritarea. Se pare că PNȚ ar fi știut că va pierde până la urmă alegerile din cauza serviciului informal de spionaj de care dispunea, și care îi informase pe liderii partidului de infiltrarea masivă a FND în administrație, armată, poliție și jandarmerie[83]. Romniceanu și Hațieganu părăsesc în semn de protest guvernul în care oricum aveau un rol pur ornamental, unele proiecte de lege ajungând spre aprobare la regele Mihai fără ca acestea să fi fost remise în prealabil și celor doi miniștri fără portofolii[84] - guvern care se va reconstitui după alegeri, ca în martie 1945, cu membri ai disidențelor partidelor istorice[85]. În 1947, când persecuțiile la adresa opoziției ating punctul culminant, reprezentanța americană de la București nu poate decât să recunoască situația disperată a opoziției și atât[86]. În iarna aceluiași an, britanicii dezbăteau strategia propagandistică preferabilă în cazul

României şi ajungeau la concluzia că, deşi nu ar fi indicat să creeze aşteptări nerealiste în cadrul societăţii româneşti, nici să instige la gesturi necugetate, era totuşi necesar ca serviciul de radio BBC să ţină cont în transmisiunile sale şi de criterii legate de profitabilitatea acestui trust mediatic, nu numai de raţiuni geopolitice: „Oamenii care trăiesc pe vârful unui vulcan au nevoie de transmisiuni pline de imbold şi îndemnuri la luptă; o orientare neutră ar putea duce la scăderea numărului de ascultători. Sunt sigur că susţinătorii Occidentului din România doresc să audă că noi încă apărăm lucrurile pentru care ne-am luptat şi intenţionăm să continuăm lupta”[87].

5

„Voi sunteți răspunzători de aceste încurcături": perspectiva sovietică

Am constatat, în subsecțiunea referitoare la sovietizarea comparativă a Europei de Est, că partidul comunist din România era, din varii motive, cel mai subdezvoltat partid de acest gen din această regiune, pe locul următor, la o diferență totuși notabilă, situându-se Partidul Comunist Bulgar. Mai departe, România era și cea mai anticomunistă țară europeană, cu o structură agrară care propulsa inevitabil partide de tipul PNȚ, așa cum s-a întâmplat și în Polonia, Ungaria, Bulgaria și Finlanda. Nefiind o țară cu populație slavă, nu existau nici simpatii slavofile care să o apropie de Moscova. În sfârșit, geografic vorbind, era țara cea mai apropiată de Uniunea Sovietică (exceptând Finlanda), fiind de asemenea una dintre cele mai mari și mai pline de resurse (cu excepția Poloniei). La toate acestea dacă adăugăm, din nou, jafurile și atrocitățile comise de armata română pe teritoriile sovietice, avem piesele principale pentru înțelegerea unui puzzle geopolitic aproape tragic, în care, într-o formă sau alta, România nu putea evita subordonarea față de interesele sovietice. Chiar și așa, elita locală, am prezentat și voi mai insista asupra acestui aspect, a agravat în mod iresponsabil situația. Nu putem ști dacă sovieticii ar fi

acceptat aici un regim politic asemănător cu cel al Finlandei, în cazul unei elite politice cooperante; destul de puțin probabil, pentru că România era relativ expusă influenței occidentale, chiar dacă nu la fel de expusă ca Polonia, Ungaria sau Cehoslovacia. Însă proverbul rusesc – trebuie să știi cum să trăiești cu ursul în aceeași cușcă fără să te mănânce – avea rezonanțe importante pentru cazul românesc, rezonanțe rămase din păcate ininteligibile pentru partidele politice locale.

Importanța foarte mare atribuită de către sovietici României apare pregnant în jurnalul din 1945 al ministrului german al propagandei, Goebbels, care constată că războiul de pe Frontul de Vest este foarte vag mediatizat în presa sovietică în comparație cu evenimentele politice din România, care erau tratate mult mai pe larg[1]. Observația lui Goebbels confirmă cele amintite mai sus, și anume că Moscova nu avea de gând să renunțe prea ușor la resursele românești pentru a-și reface economia atât de greu încercată de război. În plus, oficialul nazist laudă capacitatea organizatorică sovietică din România, Moscova reușind, cu oameni puțini și fără a forța prea tare nota, deoarece nu dispunea de o bază politică locală puternică, să își consolideze gradual interesele în această țară[2]. În același timp, liderii politici români au impresia că, părăsind alianța cu Germania nazistă, au adus o contribuție enormă la cauza aliaților, care nu le este recunoscută însă în mod corespunzător de către sovietici; o astfel de atitudine, cuplată și cu alte gafe ale politicienilor români pe care le voi discuta în continuare, amplifică animozitatea deja considerabilă a Uniunii Sovietice față de România[3].

Spre deosebire de state ca Bulgaria, de exemplu, care nu invadase Uniunea Sovietică alături de forțele Axei și care avea o tradiție slavofilă veche[4], în România, Armata Roșie

s-a comportat ca pe un teritoriu ocupat, și a constituit totodată principalul resort politic pentru PCR, chiar dacă acest lucru nu era recunoscut la modul oficial[5]. În ceea ce privește condițiile armistițiului cu România – pe care am amintit deja că diplomații occidentali nu le considerau drept excesive în lumina contribuției românești la invadarea Uniunii Sovietice –, sovieticii aveau motive întemeiate să se arate inflexibili, deși păreau uneori că înțeleg situația economică și climatică grea a țării din primii ani postbelici, măcar pentru a nu periclita îndeplinirea condițiilor de către partea română pe viitor[6]. Acest ultim aspect era cel mai important pentru Moscova, nu un pretins plan de sovietizare a țării[7], care a început să prindă contur de abia după instalarea administrației Truman la Casa Albă și nu era o certitudine, așa cum urmează să constatăm, nici măcar în toamna lui 1947. „România nu avea dreptul să rupă pacea cu URSS", îi transmitea Molotov ambasadorului român la Moscova, Gafencu, atunci când România decide în 1941 să invadeze Uniunea Sovietică alături de Germania, Italia și Ungaria, ocazie cu care a adus, după Germania, contribuția de război cea mai însemnată.

> Știa că, după reluarea Basarabiei, nu mai aveam nici o pretenție împotriva ei. Am declarat în mai multe rânduri, în termeni categorici, că doream o Românie pașnică și independentă. Voința noastră pe care am dovedit-o prin fapte era să întărim raporturile dintre noi. Când Germania v-a dat așa-zisa garanție [teritorială, *n.m.*], am protestat împotriva acestei garanții fiindcă presimțeam că e menită să tulbure raporturile dintre URSS și România. Această garanție însemna sfârșitul independenței dvs. Ați intrat sub dependența Germaniei. Câteva luni mai târziu, ați și fost ocupați de fapt, de trupele germane. Nu era nevoie să vă asociați la agresiunea

banditilor împotriva noastră. Suntem siliți să tragem toate consecințele acestor fapte[8].

La replica ambasadorului român cum că ultimatumul din vara lui 1940 privind cedarea Basarabiei și a Nordului Bucovinei către Uniunea Sovietică – pe lângă climatul de incertitudine și chiar de ostilitate ocazională manifestat între cele două părți în ultimele două decenii – a contribuit în mod decisiv la decizia luată de guvernul român, Molotov a răspuns implacabil:

> În ce privește Basarabia, am părerea mea. Dacă ați fi vrut, am fi putut găsi, din vreme, o înțelegere cu privire la ea, care ne-ar fi scutit de multe neplăceri. Azi însă, problema e alta. Vă gândiți la teritorii. Si nu vă dați seama că sunt în joc independența și însăși ființa dvs. de stat. Noi nu v-am pus niciodată independența în primejdie. Dimpotrivă. Am luptat odată pentru ea [în Primul Război Mondial, *n.m.*]. Ne datorați existența statului român liber. De atunci, până în zilele de azi, cele din urmă, v-am asigurat necontenit că suntem hotărâți să vă respectăm țara și neatârnarea. Totuși, *v-ați supus nemților. V-ați alăturat atacului lor banditesc. Vă veți căi.* Germania a dovedit cu prisosință cât de puțin îi pasă de ființa și de voința statelor mici. Chiar în cazul unei victorii germane, sunteți pierduți. România e în primejdie de a nu mai fi [*subl.m.*][9].

Același Gafencu este nevoit să recunoască faptul că, pe parcursul războiului, respectiv în perioada premergătoare acestuia, „Guvernul sovietic nu a încercat niciodată, prin oferte sau propuneri, să ne atragă de partea sa și împotriva Germaniei. Niciodată nu a dezvăluit față de mine o atitudine ofensivă, sau vreo intenție de agresiune împotriva Germaniei, agresiune la care ar fi vrut să ne asociem". Motivele erau desigur politice. „Cuvintele sale «bune» nu aveau alt scop decât să ne liniștească

și să ne împiedice, poate, ca să facem jocul Germaniei împotriva Rusiei"[10]. Însă, odată ce sfârșitul războiului începea să se contureze, Gafencu realizează că „Rușii sunt porniți împotriva noastră. Vor să ne desființeze. (Megalomania militară a mareșalului Antonescu și excesele de limbaj ale sinistrului zevzec Ică [Mihai Antonescu, *n.m.*] ne sunt fatale!!)"[11]. Sau: „Disprețul întreținut, la noi, de o anumită propagandă oficială, față de tot ce e rusesc sau sovietic, e complet greșit și o primejdioasă aberație"[12]. Problema „desființării" politice a României postbelice am observat deja că nu s-a pus; probabil că de aici a pornit, fie și parțial, mirarea puterilor occidentale față de mărinimia condițiile sovietice de armistițiu oferite țării noastre, mai ales că România tergiversase foarte mult ieșirea din războiul împotriva Uniunii Sovietice și, la nivel politic, propagandistic și mediatic, întreținuse o iresponsabilă campanie antisovietică până pe ultima sută de metri, atunci când Armata Roșie se afla deja în proximitatea granițelor românești.

> Țara trebuie pregătită pentru ca înaintarea rusească să nu-i fie fatală. Declamațiile împotriva Rusiei, slavismului și bolșevismului nu pot opri înaintarea armatelor Uniunii Sovietice. Aceste declamații pot săpa însă o prăpastie și mai adâncă între ruși și noi. Dacă susținem cu îndărătnicie că interesele noastre, de viață, ar fi și ar rămâne pe veci opuse intereselor sovietice; că latinitatea noastră nu s-ar putea împăca în niciun fel cu slavismul răsăritean; că între URSS și noi n-ar exista mijloc de înțelegere, de împăcare, de convietuire, atunci rușii nu vor avea altă grijă, în ce ne privește (și cine, în locul lor, nu ar face la fel?), ca să ne înlăture din calea lor, adică să ne nimicească. Sunt unele formule ce nu ne mai pot apăra și nu mai pot sluji: trebuie să ne lepădăm de ele. Trebuie să știm să întindem, între ruși și noi, cuvinte, formule, idei împăciuitoare, liniștitoare…[13]

Pentru a avea cât de cât șanse de a juca un rol politic util la nivel regional și, în cele din urmă, pentru a-și păstra independența, politica externă românească față de Moscova trebuia schimbată radical. Pentru a face acest lucru, mirajul ideologic și politic al Occidentului trebuia abandonat până nu era prea târziu:

> O țară se teme totdeauna mai mult de o putere vecină, decât de puteri depărtate, mai ales dacă vecinul e foarte puternic și are alte concepții politice și sociale. Nu e de mirare dacă, până în prezent, România a avut mai multă încredere în puterile occidentale, decât în Rusia. Există și acum mulți români care nădăjduiesc că puterile anglo-saxone vor fi mijlocitoare, binevoitoare, între România și URSS. Eu socotesc că asemenea vederi trebuiesc considerate depășite: România trebuie să încerce să stabilească direct, prin propriile ei mijloace, raporturi prietenești cu Rusia, pe baza unei reciproce încrederi. Sunt convins că acțiunea asta este posibilă. România nu trebuie să vadă în anglo-saxoni niște intermediari, dimpotrivă, trebuie să încerce să fie ea însăși un intermediar, o punte, o trăsătură de unire între Orient și Occident. În acest fel, o țară limitrofă, ca România, își poate îndreptăți existența și îndeplini misiunea[14].

Declarațiile lui Molotov față de aliații occidentali din primăvara lui 1944 cum că sovieticii vor încorpora Basarabia și nordul Bucovinei – teritorii pe care le consideră ale lor, dar ne garantează integritatea teritorială în rest, fără să se intereseze de schimbarea sistemului politic al țării – îl entuziasmează efectiv pe Gafencu, a cărui orientare anticomunistă o cunoaștem deja, mai ales că, după încheierea războiului, acesta a ales să rămână în Elveția. „Sunt din ce în ce mai mult

reprezentantul Uniunii Sovietice, pe pământ! [...] Faptul important este că aceste declarații, înainte de a fi fost rostite, au fost comunicate Aliaților, care le-au aprobat. Deci, manifestare de voință colectivă și angajament colectiv!"[15]. Dincolo de faptul că sovieticii erau preocupați de despăgubirile de război la care erau îndreptățiți din partea României, Molotov era și precaut: aliații occidentali nu debarcaseră încă în Franța, iar războiul cu Japonia putea să mai dureze destul de mult. Într-un context militar volatil, nu era deci momentul pentru angajamente politice prea ferme, mai ales că acestea nici nu ajunseseră încă la stadiul de proiect[16].

Petrolul românesc a contat în proporție de aproximativ 22% în cadrul efortului de război al Germaniei naziste[17]. Pe cale de consecință, România era un aliat important al Reichului, căruia îi erau permise ocazional anumite tergiversări în livrarea unor diverse mărfuri în Germania, precum și unele șicane și eschivări în îndeplinirea angajamentelor asumate[18]. Toate aceste mici gesturi de frondă erau, per ansamblu, irelevante, deoarece obiectul politic major al Germaniei naziste în România, așa cum a fost el formulat de către liderul aviației militare germane Hermann Göring prim-ministrului român Ion Gigurtu în vara lui 1940, imediat după Arbitrajul de la Viena, era perfect conștientizat și asumat de către regimul antonescian: „Înțeleg perfect situația domniei voastre dificilă. Am totuși speranța că România va ieși întărită din punct de vedere intern. Puterea unei națiuni stă mai puțin în kilometrii pătrați ai suprafeței țării și în numărul locuitorilor, decât în concentrarea propriei puteri naționale și în limitarea țelurilor politice posibile"[19]. Reiese din cinismul nici măcar disimulat al acestei poziționări cum trata Reichul România și la ce se putea aștepta aceasta din urmă de la Hitler în cazul în care

parteneriatul dintre cele două state nu ar fi funcționat satisfăcător pentru cel mai puternic dintre ele.

Nu este deci de mirare că hidrocarburile românești i-au interesat și pe sovietici, și pe occidentali. Ultimii au încercat chiar să achite cea mai mare parte a datoriilor de război ale României față de Uniunea Sovietică în schimbul obținerii de acces nelimitat la câmpurile petrolifere de lângă Ploiești[20]. Confruntați cu un refuz, americanii și britanicii au protestat vehement, fiind nemulțumiți totodată și de preluarea tehnologiei de exploatare a petrolului de către sovietici în contul despăgubirilor la care aveau dreptul în urma armistițiului semnat în septembrie 1944[21]. Însă și

> rușii au reacționat foarte dur la protestele anglo-americanilor față de mutarea echipamentului petrolier de la Ploiești. Argumentul rușilor că echipamentul este „de prisos" sau „german" nu are o valoare prea mare. Ceea ce este important este să recunoaștem premisele nedeclarate ale poziției rușilor.
>
> Petrolul românesc a permis înaintarea camioanelor și tancurilor românești și germane până departe în inima Rusiei. Diviziile române, luptând alături de nemți, i-au forțat pe ruși să-și distrugă propriile rezervoare și instalații la Groznîi și Maikop și au devenit o amenințare pentru zona Baku. Rusia este acum slab dotată cu echipament petrolier și poate intra în posesia celor de la Ploiești. Este, de aceea, puțin probabil ca, în această situație, rușii să acționeze respectând cu strictețe drepturile internaționale privind proprietatea sau măcar prevederile Convenției de Armistițiu. Este chiar de așteptat ca „un amestec" din partea anglo-americanilor să fie privit ca o dorință de a pune mai presus interesele câtorva acționari decât pe cele ale unui aliat biruitor și epuizat[22].

În ceea ce privește comportamentul Armatei Roșii în România există niște nuanțe pe care istoriografia dominantă tinde să le scape din vedere. Și anume, pe lângă faptul că țara era considerată esențialmente una inamică și resentimentele soldaților sovietici față de cei români nu se puteau estompa atât de ușor[23], politica militară sovietică, ținând cont de situația economică efectiv catastrofală a Uniunii Sovietice, impunea supraviețuirea trupelor din resursele existente pe teritoriile în care ajungeau[24]. Apoi, unii dintre soldații sovietici ajunși în România, nu puțini, erau infractori care preferau să își reducă din pedepse luptând pe front[25]. Alții, aproape 80 000 la finalul lui 1944, erau dezertori sau separați din varii motive de diviziile de care aparțineau[26]. În plus, trebuie recunoscut că România era pentru mulți soldați sovietici prima țară capitalistă pe care o întâlneau. Ținând cont de faptul că aceștia erau formați încă din perioada copilăriei în cadrul unei intense propagande anticapitaliste, abrutizați de lipsuri severe și de agresiunea nazistă, devine explicabil de ce o bună parte dintre ei au ales să se comporte cum s-au comportat[27]. Mai departe, după 23 august 1944, în armata română au fost inițiate campanii de propagandă antisovietică, unii ofițeri și generali îndemnându-i pe soldați să se organizeze împotriva și chiar să atace trupele sovietice[28]. Au existat chiar cazuri în care generali români au dezertat și s-au alăturat trupelor germane în retragere, asistate de către comandouri legionare care comiteau acte teroriste[29]. Aceste campanii prelungeau de fapt propaganda antonesciană antisovietică, în care Armata Roșie era prezentată în cele mai sumbre culori. S-a inoculat astfel populației o stare de panică și de anxietate care a contribuit la rândul ei la consecințele mai sus amintite[30]. În același timp, sovieticii epurau armata română orientându-se în primul rând după soldații care au luptat pe

Frontul de Est împotriva Armatei Roșii[31]; genul acesta de practică, mai ales în contextul unui conflict militar aflat în desfășurare, nu este deloc ieșită din comun, chiar dimpotrivă.

În definitiv, așa cum recunoscuse generalul Sănătescu din postura de prim-ministru, sovieticii nu aveau încredere în Armata română și nu doreau să își asume riscuri inutile[32]. Ținând cont de toate aceste argumente, Divizia „Tudor Vladimirescu" – formată din prizonieri de război români din Uniunea Sovietică și având rolul de a contribui la instalarea noii ordini politice în armată prin propagandă și eventual alături de echipele de șoc ale comuniștilor[33] – nu mai apare ca o manevră reprobabilă a sovieticilor, ci ca un tip de practică militară generalizată în epocă, deși nu în aceeași măsură peste tot. Referitor la formațiunile paramilitare comuniste, pentru că asta erau, numărul acestora era de fapt exacerbat de către conducerea PCR, fapt care indică temeri legate de un context politic național și internațional fluid și imprevizibil[34]. Cu toate acestea, „gărzile Iuliu Maniu", a căror reorganizare începuse încă din septembrie 1944[35], erau totuși mai puține și mai slab înarmate decât trupele de șoc ale comuniștilor locali[36]. Însă, foarte important, gărzile țărăniste erau construite după modelul cuiburilor legionare, utilizând inclusiv salutul roman[37].

Și tot referitor la armată, sovieticii erau îngrijorați, și simultan probabil că își făcuseră așteptări în ceea ce privește serviciile secrete militare românești. De o notorie flexibilitate politică în perioada interbelică, când partidele aflate la guvernare le spionau pe cele din opoziție și invers[38], serviciile secrete românești în general – Siguranța, nu numai cele militare – rămâneau în aceiași parametri definitorii și în perioada postbelică. Mai exact, între 23 august 1944 și 6 martie 1945, atunci când presiunile Moscovei asupra României se amplifică,

serviciile secrete militare oferă, se pare, cel mai bogat material informativ referitor la Uniunea Sovietică americanilor, întrecut doar de calitatea materialelor germane pe această temă[39].

Aducând în discuție numărul foarte mare de soldați sovietici din statele est-europene postbelice, Sergiu Verona susține că aceştia încercau să compenseze numeric avantajul nuclear american şi că încercau să evite, dacă ar fi fost cazul, surpriza confruntării cu o armată redutabilă, așa cum a fost cea nazistă. În conversațiile diplomatice cu partea occidentală, sovieticii încercau să diminueze numărul real al trupelor lor aflate pe teritoriile statelor din Europa Centrală și de Est. Britanicii estimau că în 1950 în Europa de Est se aflau 2,8 milioane de soldați sovietici, iar americanii apreciau că Armata Roșie avea în total în 1947–1948 între patru și șase milioane de oameni[40]. La fel ca Verona, Walter LaFeber afirmă că, per total, numărul soldaților sovietici a scăzut de la 12 milioane în 1945 la 3–4 milioane în 1947[41]. În orice caz, 40% din sumele datorate de către România Uniunii Sovietice în contul reparațiilor de război erau cheltuite pentru întreținerea soldaților sovietici. Acești bani ar fi fost suficienți, se pare, să întrețină o armată de câteva milioane de oameni[42], de unde și desele impresii eronate și exagerate referitoare la numărul real al soldaților Armatei Roșii staționați sau aflați în trecere prin România (vezi nota explicativă a tabelului de mai jos).

Tabelul nr. 4. Prezența Armatei Roșii în Europa de Est, 1945–1952

	1945	1946	1947	1948	1949	1950	1952
Austria	230 000 (noi.)	65 000 (noi.)	–	43 000 (oct.)	35 000 (oct.)	35 000 (sep.)	35 000 (sep.)
Ungaria	500 000 (noi.)	55 000 (noi.); 350 000 (mar.)	–	20 500 (oct.)	28 000 (oct.)	31 500 (sep.)	31 500 (sep.)
România	500 000 (noi.)	240 000 (noi.); 615 000 (mar.)	–	32 000 (oct.); 30 000 (dec.)	19 000 (oct.)	32 000 (sep.)	32 000 (sep.)
Bulgaria	130 000 (noi.)	126 000 (noi.); 130 000 (mar.)	–	2 000 (dec.)	–	–	–
Finlanda	–	–	–	10 000 (dec.)	–	–	–

Sursa: Verona, *Military Occupation and Diplomacy*, adaptare după tabelele și estimările de la pp. 19, 49–51, 55, 60. Pentru anii 1946 și 1948 am preferat să redau prezența estimată a trupelor sovietice în România, Bulgaria și Ungaria în două faze, pentru a oferi o mai bună viziune de ansamblu asupra situației. Oricum, trupele sovietice fiind în mișcare, aceste cifre, preluate din informațiile spionajului militar american și britanic, trebuie interpretate ca fiind aproximative. Totuși, cifra avansată de către Paul Quinlan, respectiv de către Constantin Cesianu și fostul rege Carol al II-lea – un milion de soldați sovietici în vara lui 1945 (*Ciocnire deasupra României*, p. 134; „Preliminariile", în Câmpeanu, *6 martie 1945*, p. 12; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. IV, *1943–1945*, p. 406) – este pur fantezistă; conform tabelului de mai sus, cei mai mulți soldați sovietici au staționat în România în martie 1946 (615 000), în timp ce în noiembrie 1945 se ajunsese la jumătate de milion de soldați. Era imposibil ca doar în urmă cu trei, patru luni, această cifră să fi fost dublă, chiar și luând în considerare unitățile Armatei Roșii care se retrăgeau de acum spre casă și care, conform lui Schuyler (*Jurnal*, p. 133), erau neînarmate[43]. Cea mai neverosimilă cifră este avansată însă de către Paul Poenaru, președintele Mișcării Naționale a Românilor Democratici, organizație obscură aflată în exil – cu ocazia Conferinței de pace de la Paris din 1946: două milioane de soldați sovietici s-ar fi aflat în acel moment pe teritoriul României. Vezi Danielopol, *Jurnal parizian*, p. 190. Conform tabelului de mai sus, cifra reală este de aproape patru ori mai mică.

Chiar și în aceste condiții în care erau aspru pedepsiți pentru abaterile de la morala militară, soldații sovietici care atacă și jefuiesc civili români (unii dintre acești soldați sovietici fiind, așa cum am menționat deja, dezertori) sunt drastic sancționați, mergându-se uneori până la execuții[44]. Au existat chiar și cazuri în care ofițerii sovietici au fost atacați de către caporali pentru că fuseseră somați să înceteze jefuirea unor gospodării și terorizarea locuitorilor acestora. Pentru stoparea abuzurilor asupra populației locale au fost constituite echipe mixte sovieto-române, dar fără rezultate notabile. O parte dintre infracțiuni erau comise de către români sau basarabeni îmbrăcați în uniforme sovietice, aceștia din urmă fiind mai aspru pedepsiți decât soldații sovietici atunci când erau descoperiți[45]. O altă parte era comisă de infractori de drept comun eliberați din închisori de către sovietici pentru a amplifica probabil, într-o primă fază, procesul de intimidare a populației, cu scopul de a o face mai docilă și mai dispusă să accepte condițiile grele de după război[46]. În sfârșit, au existat și soldați români care s-au dedat la jafuri alături de cei sovietici[47]. Este posibil ca unele dintre abuzurile Armatei Roșii să fi fost comise doar pentru a oferi impresia Occidentului că România este o țară neguvernabilă, în care nu are rost să se implice prea mult, însă aceasta nu este mai mult decât o simplă speculație[48].

Nu sunt însă speculații, ci fapte dovedite, alianțele ocazionale dintre jandarmii români și soldații sovietici pentru jefuirea civililor, antisemitismul jandarmilor și al soldaților români, care susțineau că membri ai minorității evreiești îi conduceau pe soldații sovietici la gospodăriile vecinilor cu care avuseseră probleme în trecut (chiar dacă au existat cazuri de acest gen, respectiv acte simbolice de răzbunare ale evreilor odată cu retragerea trupelor române din Basarabia în 1940, acestea, pe

lângă faptul că au fost exagerate și mistificate, trebuie interpretate în lumina persecuțiilor la care au fost supuși evreii în timpul războiului, nu numai de către Germania nazistă, ci foarte mult și de către populații est-europene precum polonezii, basarabenii sau românii[49]); în sfârșit, s-a întâmplat și ca soldații sovietici să fie îmbătați cu bună știință de țăranii români înainte de a se deda la practici de acest gen[50]. Un soldat sovietic rezuma cinic și totodată lucid situația pentru niște țărani români păgubiți și totodată revoltați, „așa au făcut și românii voștri când au fost în Rusia"[51]. Pe lângă sancțiunile mai sus amintite, au existat și ofițeri sovietici superiori care au încurajat tacit comportamentul agresiv al soldaților față de civilii români[52].

În ciuda acestei întâlniri mutual ostile a soldaților sovietici cu populația locală, au existat și cazuri în care, după ce Armata Roșie a trecut Prutul, săracii din satele moldovenești au așteptat „voioși" sosirea acesteia. Nu toți soldații sovietici au tratat rău populația; au existat și cazuri de comportamente decente și înțelegătoare din partea noilor veniți care, în ciuda comportamentului armatei române pe teritoriul sovietic, au înțeles că nu populația civilă este responsabilă pentru invadarea Uniunii Sovietice de către al doilea stat membru al Axei ca pondere militară pe Frontul de Est, ci guvernarea antonesciană. În Basarabia, înainte de a intra în România, Armata Roșie a oferit casele părăsite săracilor și a distribuit alimente populației[53]. Nu în ultimul rând, Armata Roșie a amânat unele rechiziționări de alimente care incumbau României în conformitate cu armistițiul semnat la Moscova în septembrie 1944, a oferit credite pentru combaterea efectelor secetei în mediul rural și a ajutat la mecanizarea agriculturii[54].

Într-un asemenea climat de ostilitate și suspiciune reciprocă, Armata Roșie intervine ocazional în viața politică internă, dar

o face mai degrabă ca reacție la anumite evenimente locale. Și anume, manifestații ale partidelor istorice cu participare legionară, despre care vom mai discuta, sau proteste ale civililor, evident justificate, dar în cadrul cărora se trag focuri la întâmplare care alertează trupele sovietice și care, alături de trupele de șoc ale comuniștilor locali, de abia așteaptă să intervină pentru a dispersa manifestațiile. Astfel de cazuri au avut loc în februarie 1945, precipitând reacția xenofobă a generalului Rădescu mai sus amintită, respectiv în 8 noiembrie 1945, cu ocazia zilei onomastice a regelui, un eveniment serbat anual, când au murit treisprezece oameni, iar în jur de o sută au fost răniți[55]. Evident, s-a căutat cel mai mic pretext în ambele cazuri pentru împrăștierea rapidă a manifestanților – care, nu trebuie să uităm, au scandat, cel puțin unii dintre ei, lozinci antisemite, și au devastat sediul revistei *Scânteia*, respectiv sedii ale FND din București[56] –, dar, în ciuda victimizării opoziției, care susținea că aceste adunări populare erau spontane, mai ales cea din noiembrie 1945, este foarte clar că a fost vorba de evenimente politice sau cel puțin infiltrate politic[57]. Acest lucru este recunoscut și de către reprezentanți ai PNȚ: membrii partidului aveau bentițe tricolore la braț pentru a se putea recunoaște în mulțime[58]. În 1989, Anton Rațiu, membru PCR de rang secund, recunoaște într-un interviu clandestin că, în februarie 1945, comuniștii au deschis primii focul, nu reprezentanții guvernului Rădescu[59].

Foarte important, cel puțin în cazul evenimentelor din noiembrie, forțele de ordine și trupele de șoc ale comuniștilor au deschis focul în legitimă apărare, după ce au fost agresați de protestatarii monarhiști, unele camioane fiind incendiate și câțiva muncitori care scandau în favoarea guvernului, răniți[60]. Au existat însă și voci care au afirmat că victimele din

rândul manifestanților care s-au poziționat de partea guvernului Groza au fost provocate tocmai de către forțele de ordine, pentru a se oferi astfel ocazia discreditării partidelor istorice[61]. Deși Maniu susține că a cerut explicit membrilor PNȚ care au participat la eveniment să nu vină înarmați[62], la fel de bine se poate spune că a cerut același lucru și gărzilor Maniu care au comis atrocități în Ardealul postbelic, despre care vom mai avea ocazia să discutăm în continuare. Prin reprimarea dură și rapidă a manifestanților promonarhiști, guvernul Groza dorea să demonstreze Moscovei că deține controlul asupra situației și că nu este cazul să fie remaniat/înlocuit. Ordinul de a opri focul la adresa manifestanților de dreapta a venit din partea sovieticilor, ceea ce arată că inițiativa înăbușirii protestelor a aparținut Bucureștiului, nu Moscovei[63].

De menționat că în aceeași zi au mai avut loc acțiuni spontane de protest în alte orașe mari ale țării, la care au participat însă doar forțe anticomuniste, și că liderii PNȚ cei mai importanți s-au abținut să participe la manifestație pentru a nu oferi guvernului Groza ocazia de a ataca suplimentar partidul. Maniu îi admonesta condescendent pe protestatarii care au strigat lozinci antisemite și profasciste, catalogându-i drept „descreierați" care nu aveau cum să facă parte din PNȚ. Liderii PNL nu au avut însă rețineri de acest gen, Constantin Brătianu însuși participând la manifestație[64], după ce au fost liniștiți în prealabil de Maniu: dacă situația va degenera, gărzile țărăniste vor fi la datorie[65]. Evenimente la fel de politice se organizau și de către FND, la care participanții erau recrutați în mare parte prin amenințări și șantaje, având indicații clare de a nu îl ovaționa pe rege sau pe Maniu[66].

Per ansamblu, nu trebuie exacerbat rolul negativ pe care Armata Roșie l-ar fi jucat în România acelor ani, așa cum nu

este cazul să îi fie imputate nici problemele persistente de politică internă ale țării, pe care le vom detalia în capitolele următoare. Apoi, interacțiunile dintre soldații sovietici și populație nu erau numai dramatice, așa cum le prezintă istoriografia contemporană dominantă.

> Rușii nu sunt nici mai blânzi, nici mai răi decât îi bănuiam. Trecerea armatelor prin țară a pus satele și orașele la grea încercare: siluiri, jaf, asasinate. Apoi, cu încetul, ordinea s-a restabilit. Se mai întâmplă „incidente", pe străzi și în localuri. Viața și-a reluat firul, capitala se mai și distrează, până la orele 10 noaptea. Rușii iau parte la această viață, intră în localuri, se amestecă cu populația. Echipa lor mondenă, cu Vinogradov în frunte, ia parte la anumite petreceri, dansează. *Rușii nu se amestecă în politică. Greutățile de care se lovește guvernul au un caracter intern.* La început, a fost o uniune sacră [de fapt, acest proiect de „uniune sacră" a fost propus, așa cum vom vedea, în 1943 de către Gheorghe Tătărescu celorlalte partide politice pentru a realiza o coaliție politică aptă de a scoate România din război: Tătărescu a fost refuzat, *n.m.*]. Apoi, au început certurile: cutezanța comuniștilor, și atacurile din ziarul *Scânteia*, neîndemânarea lui Maniu, atitudinile sale negative, obișnuita și îndărătnica fugă de răspunderi și de putere ale lui Maniu, toate acestea au pricinuit crize prelungite la nesfârșit [*subl.m.*][67].

Vom mai avea ocazia să ne oprim asupra criticilor abrazive pe care Gafencu le aduce politicienilor români din acea perioadă. Să vedem însă și impresia acestuia referitoare la politicienii sovietici: „Sovieticii au multe cusururi, dar sunt serioși, cu mult mai serioși decât politicienii noștri, îndeosebi cei de nuanța Guță Tătărescu. Oportunismul nu are trecere la Moscova. Nu-i nevoie de a îmbrățișa cauza comunistă. Este

neapărată nevoie de a privi politica altfel decât sub unghiul portofoliilor ce trebuie ocupate"[68].

Lilly Marcou, copil fiind în acea perioadă, rememorează primul contact cu Armata Roșie din perspectiva comunității evreiești din România, mai ales că acesteia i se datorează de fapt supraviețuirea minorității evreiești în întreaga Europă de Est[69]:

> Întâlnirea mea cu Armata Roșie face parte din aceste câteve [sic!] momente rare care marchează pentru totdeauna o existență. După atâta așteptare și frică (eram încercuiți de o armată a Wermachtului și știam foarte bine că nemții ucid în retragere), m-am trezit emoționată. Tata cobora, plângând și poticnindu-se, treptele pivniței în care luni de zile ne făcuserăm adăpost; el ne anunță marea veste: „Putem ieși: au venit rușii!". Cum să uiți această frază? Cum aș putea uita bucuria acestei dimineți când, urcând pe scara pivniței, m-am trezit în fața Armatei Roșii? Ea avea fața radioasă și plină de bunătate a unui căpitan uriaș care mă luă în brațe cu căldură; ce stare de siguranță! Pentru a mă îmblânzi – mai era nevoie? – îmi arătă două fotografii pe care le purta în buzunarul de la piept: prima era a fiicei lui, Natașa; ea era de vârsta mea; a doua era fotografia lui Stalin. În brațele pline de căldură ale unui căpitan rus a avut loc prima mea întâlnire cu Armata Roșie, cu Stalin și comunismul. Realitate și mit, trăite în același timp; nu le mai putem [sic!] distinge, nici despărți.
>
> Începând din ziua aceea și multe luni la rând, am trăit adorând Armata Roșie. Fascinată de ofițerii, de soldații sovietici, îi cercetam fermecată: sfârșisem prin a învăța câteva cuvinte rusești. Nimic nu mă mai putea despărți de ei. Erau acolo, plini de căldură, veseli, generoși. O sărbătoare permanentă[70].

În sfârșit, Mihail Sebastian este intrigat de comportamentul neobișnuit de cordial al soldaților sovietici în București, ținând cont de faptele comise de către armata română pe teritoriul Uniunii Sovietice: „Soldații ăștia ruși, care trec pe străzile Bucureștiului, cu zâmbetul lor de copil și cu bădărănia lor cordială, sunt niște îngeri. De unde iau puterea să nu pună foc peste tot, să nu ucidă, să nu prade, să nu prefacă în scrum orașul ăsta în care locuiesc mamele, nevestele, surorile, amantele celor care au asasinat, incendiat și nimicit propria lor țară?”[71]. Per ansamblu însă, capitala nu avea cum să nu exercite o atracție puternică asupra unor soldați abrutizați și înfometați, alimentându-le instinctele reprobabile. „La urma urmelor, Bucureștiul ăsta îmbelșugat, nepăsător, frivol e o provocare pentru o armată care vine dintr-o țară pustiită”[72].

Am amintit deja iritarea sovietică din vara lui 1945, când americanii și britanicii declară guvernul Groza nereprezentativ[73]. Groza refuză să demisioneze, deși nu i se cere aceasta în mod explicit de către rege, și contracarează afirmând că guvernul pe care îl conduce este mai puternic și mai consolidat ca niciodată[74]. De fapt, Groza ar fi demisionat dacă i s-ar fi solicitat de către Moscova să o facă, dar sovieticii se opun categoric prin vocea reprezentantului Uniunii Sovietice în Comisia Aliată de Control, generalul Susaikov: „După ce a făcut această declarație, Susaikov a spus că această atitudine va fi adusă la cunoștința primului ministru [sovietic, *n.m.*] și reprezentanților în Comisia Aliată de Control. A plecat apoi, dar s-a oprit din drum pentru a arunca o privire pătrunzătoare către un mic grup de consilieri ai regelui și pentru a le spune: «Voi sunteți răspunzători de aceste încurcături. Mulți dintre voi veți plânge curând cu lacrimi amare»”[75].

Același Susaikov era dezamăgit de comuniștii locali, considerați responsabili pentru guvernarea deficitară și dezastrul din economie[76]. Nu sunt de acord însă cu Schuyler atunci când afirmă că sovieticii amplificau deliberat haosul economic și turbulențele sociale pentru a putea impune mai eficient un regim politic fidel intereselor moscovite[77]. Dimpotrivă, consider, pe urmele lui Maurice Pearton, că tocmai comuniștii locali aveau nevoie de dezordine pentru a pescui, vorba proverbului, în ape tulburi, a recruta cât mai mulți simpatizanți și a aduce populația la o stare de anxietate resemnată, iar asta numai până la un anumit punct deoarece, în cele din urmă, erau constrânși să și guverneze; sovieticii aveau în schimb nevoie de ordine și predictibilitate pentru a fi siguri că România își achită despăgubirile de război pe care le datora Uniunii Sovietice[78], mai ales că, dintre toate statele est-europene în care intrase Armata Roșie, România era cea mai dezorganizată din punct de vedere economic[79].

O ultimă observație: instalarea administrației românești în Transilvania de Nord s-a făcut la câteva luni de la cucerirea acesteia de către armata sovietică împreună cu cea română. Această tergiversare a fost utilizată desigur ca instrument politic, pentru a obține pe plan local o formulă guvernamentală avantajoasă în cel mai înalt grad pentru Moscova, dar a avut în același timp rațiuni militare prea puțin luate în considerare. Astfel, armatele Axei au opus în Ungaria o forță considerabilă, neanticipată de către Armata Roșie, fapt care a indus o anumită neliniște la Moscova și necesitatea unui front cât mai consolidat. În spatele acestui front, gărzile Maniu au organizat acțiuni de pedepsire, mergând până la asasinate, a populației maghiare care colaborase cu administrația horthistă și comisese abuzuri la adresa populației române[80]. Chiar dacă oficial

conducerea PNȚ și Maniu însuși se disociaseră de aceste formațiuni paramilitare și le solicitaseră depunerea armelor, neoficial există argumente care acreditează ipoteza că Maniu nu ar fi fost deloc străin de aceste acțiuni de „pedepsire" a „secuimii", ba chiar le-ar fi încurajat până la un anumit punct[81] pentru a putea exploata situația acuzând Uniunea Sovietică că își încalcă promisiunea și nu permite reatașarea nordului Transilvaniei la România[82]. Ori, tocmai de asemenea acțiuni destabilizatoare nu aveau sovieticii nevoie în spatele frontului, motiv pentru care au acuzat guvernele Sănătescu și guvernul Rădescu de rea-credință și incompetență în ceea ce privește capacitatea acestora de a ține sub control și de a neutraliza forțele reacționare și profasciste de pe întreg cuprinsul țării, nu numai din Transilvania[83]. De abia după instaurarea guvernului Groza i s-a permis administrației române să revină în Transilvania de Nord. Această măsură nu trebuie înțeleasă doar ca o recompensare a României de către Uniunea Sovietică pentru întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste, deși, în cea mai mare măsură, asta a fost[84], ci și drept un mijloc de a consolida și legitima guvernul Groza[85].

Câte ceva și despre celebrele sovromuri, înainte de a trece la subsecțiunea următoare. Companiile mixte sovieto-române – instrumente economice de acest gen au apărut și în alte state est-europene în acea perioadă – au reprezentat un mijloc legal de a extrage resurse de toate tipurile din România în favoarea Uniunii Sovietice, pe lângă datoriile care erau plătite în contul armistițiului. Presiunile puse de către sovromuri – la care sovieticii își aduceau contribuția în special prin intermediul activelor germane rămase pe teritoriul țării, așa cum procedau și în restul regiunii[86] – asupra economiei românești postbelice, aflată deja într-o stare deplorabilă, au fost enorme.

Acestea nu au fost desființate decât după moartea lui Stalin, unele continuând să funcționeze și până la jumătatea anilor 1950[87]. Însă, afirmă Alexandru Iacob, membru al PCR în acele timpuri, „Sovromurile au jucat un rol hotărât negativ, dar au ridicat industria românească. Industria era la pământ, ei au impus să facem pentru prima dată nave, cazane etc., necesare sovieticilor"[88].

Sovromurile au avut monopol asupra economiei românești numai începând cu 1948; până atunci, activitatea lor a fost deseori exagerată și mitologizată. În 1945, de exemplu, firmele engleze și franceze preluau 51,13% din petrolul românesc, cele americane 11,16%, iar Uniunea Sovietică 28,2%. Cu alte cuvinte, în primul an al guvernului Groza, nici măcar o treime din petrolul românesc nu ajungea în Uniunea Sovietică[89]. De abia începând cu 1946 sunt devansate Statele Unite și Marea Britanie în raport cu Uniunea Sovietică relativ la ponderea care le revenea din producția românească de petrol[90]. Pentru a pune lucrurile în perspectivă diacronică, în 1939, la începutul războiului, 70% din petrolul românesc era deținut de către companii cu sediul în Marea Britanie, Olanda, Franța și Statele Unite[91]. Nu era ca și cum, pentru prima dată în istoria țării, petrolul românesc ajungea să fie exportat în proporție de peste 50%, deși la începutul anilor 1920, de exemplu, guvernul liberal adoptă politici protecționiste în afacerile cu petrol care nemulțumesc profund Statele Unite, acestea fiind tot mai interesate de resursele naturale din zonă[92]. Țărăniștii, guvernul Tătărescu și camarila politică a regelui Carol al II-lea vor inversa gradual această politică – care, oricum, într-un stat subdezvoltat și preponderent rural cum era România de atunci, nu a adus beneficii decât oligarhiei liberale, permițându-i să consolideze și totodată să controleze sistemul bancar – pentru

a câștiga mai întâi favorurile Franței, iar ulterior pe cele ale Germaniei. Aceste calcule nu au adus însă câștigurile scontate deoarece, pentru a apela la două maxime populare, socoteala de acasă nu se potrivește cu cea din târg, pe de o parte, respectiv cine fuge după mai mulți iepuri nu prinde niciunul, pe de altă parte.

6

„Deși o țară mică, românii sunt cunoscuți mai de mult pentru ideile și marile lor pretenții...” Perspectiva comunistă locală și problema legionară

„...dar nu era de dorit ca ei să devină mărul discordiei între Marile Puteri”, îi relata Ana Pauker lui Mark Ethridge, cu ocazia unei discuții purtate în toamna lui 1945[1]. Diplomații britanici din cadrul Comisiei Aliate de Control îi împărtășeau părerea, afirmând în rapoartele lor că politicienii români membri ai partidelor istorice erau „stupizi” și „visători”[2]. Reprezentantă emblematică a membrilor PCdR aflați la Moscova, Pauker a fost de asemenea o figură proeminentă a comunismului pe plan global. La fel ca Pătrășcanu, a intrat în conflict cu Gheorghiu-Dej și a fost până la urmă înlăturată din poziția de ministru de externe, pe care se pare că nici nu și-a dorit să o ocupe în primul rând[3]. Transformarea ei în liderul comuniștilor „moscoviți”, grupare care ar fi avut misiunea de a sovietiza România, dar s-a lovit de opoziția comuniștilor „nativi”, români și patrioți, este falsă[4], în ciuda faptului că este acceptată de anumiți cercetători, dar și de numeroși protagoniști ai evenimentelor de atunci[5]. Inclusiv administrația Truman reproducea acest clișeu, fapt care denotă nu numai lipsa de

abilități diplomatice deja menționată a Statelor Unite în perioada postbelică, ci și neglijență și superficialitate în analiza politică a statelor est-europene[6].

În cadrul istoriografiei din perioada comunistă, analiza intervalului 1944–1947 cunoaște o evoluție sinuoasă. Dacă în perioada Dej, cel puțin până la începutul anilor 1960, se insista asupra rolului Uniunii Sovietice în eliberarea României și a întregii Europe de Est de sub ocupația nazistă[7], în perioada Ceaușescu, începând cu anii 1970, dar mai ales în deceniul următor, implicarea sovietică în politica României postbelice este radical reconsiderată în cheie negativă și ajunge să fie comparabilă parțial, așa cum vom constata, cu perspectiva național-țărănistă asupra subiectului. Hegemonia unilaterală a Moscovei în afacerile interne ale țării, prezența pur simbolică a Statelor Unite și a Marii Britanii, integrarea Basarabiei, a nordului Bucovinei și a ținutului Herța în Uniunea Sovietică, tratamentul nedrept la care a fost supusă armata română de către Armata Roșie după întoarcerea armelor împotriva Germaniei naziste și a aliaților săi, minimalizarea importanței loviturii de stat din 23 august 1944, nivelul nerezonabil de mare al reparațiilor de război, opoziția sovietică la obținerea de către România a statutului de țară cobeligerantă la Conferința de la Paris – toate aceste chestiuni sunt acum aspru criticate de pe o poziție asemănătoare nu numai cu cea național-țărănistă, ci chiar cu poziția regimului antonescian, a cărui reabilitare tacită, deja menționată, va deveni deschis fascizantă, xenofobă și antisemită după 1989[8].

Într-o biografie minuțioasă, rolul Anei Pauker în procesul de sovietizare al României este reconsiderat, aceasta opunându-se unei colectivizări prea rapide și încercând, în general, să atenueze impactul unor măsuri politice și economice

oricum impopulare într-o țară sărăcită de război, frustrată de prezența Armatei Roșii și foarte refractară la ideologia comunistă[9]. Poate că o altă departajare între comuniștii români, și anume între o facțiune pragmatică, administrativ orientată, și una mai aplecată spre probleme teoretice, ideologice, ar aduce clarificări suplimentare în această privință. Dan Cătănuș este convins că Gheorghiu-Dej făcea parte din prima categorie, iar Ana Pauker din a doua[10].

Lucrurile sunt însă mai nuanțate decât par la prima vedere. Conform biografiei mai sus menționate a Anei Pauker, aceasta s-a dovedit foarte practică și perspicace atunci când a căutat să întârzie pe cât posibil colectivizarea agriculturii, substituindu-i întovărășirile agricole, o formă mai laxă de asociere. Dej era și el practic, în sensul că urmărea să transforme cât mai repede structura agricolă a țării într-una industrială, sau măcar să atenueze asimetria dintre cele două părți pentru a crea o bază socială de putere pentru PCR, să crească PIB-ul și așa anemic al țării, respectiv să extragă, brusc și dureros, fără îndoială, o societate subdezvoltată – funcționând într-un regim neofeudal și cu o pauperitate extremă a marii majorități a populației – din starea în care se afla. În același timp, așa cum îi declara Liuba Chișinevschi, soția lui Iosif Chișinevschi – principalului ideolog al PMR până în 1957, când cade în dizgrație –, lui Alexandru Șiperco, este foarte posibil ca Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, „moscoviții" acuzați în 1952 de deviere de dreapta, să fi căutat să protejeze România de ravagiile unui stalinism dezlănțuit, pe când Gheorghiu-Dej, „nativul", o „vindea" fără niciun fel de scrupule, acceptând și punând în aplicare fără nicio obiecție directivele sovietice[11]. Dej a învățat însă din timp că Stalin, care se arătase la un moment dat îngrijorat de naționalismul existent în PCR –, înțelegea, prin

naționalism, mai ales orice se opunea sau se putea opune la un moment dat intereselor sovietice[12].

Ambii politicieni erau deci pragmatici și abili, chiar dacă, indiscutabil, Gheorghiu-Dej, care nu urmase decât ciclul primar de studii și își petrecuse o perioadă importantă a vieții de adult încarcerat, era mai slab pregătit din punct de vedere teoretic. O confirmare în acest sens vine de la un fost membru de partid care s-a întors în România din Uniunea Sovietică după 23 august 1944: „ne-am dus împreună la o adunare pe linie sindicală – o aniversare etc. – la care a vorbit Gheorghe Apostol, un fel de expunere-raport. În această expunere, Apostol a amintit despre cuvintele lui Lenin: că mișcarea muncitorească trebuie transformată în mișcare socialistă. Gheorghiu mă întreabă în șoaptă: «mișcarea muncitorească nu e mișcare socialistă?»"[13].

Dacă tot am început această subsecțiune cu prima femeie ministru de externe din lume, să continuăm cu opinia acesteia referitoare la România în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial:

> Ca nicio țară din Europa, de când există România Mare, duce o politică de vrăjmășie împotriva Uniunii Sovietice, o politică din cele mai reacționare. De ce? [...] Pentru că România, cu pretențiile enorme pe care le are, pretenții mirositoare a imperialism, este totuși o țară înapoiată din punct de vedere capitalist și de aici o serie întreagă de contraziceri puternice. Avem clase stăpânitoare din cele mai reacționare, pentru că avem mase care au nevoie de regimul cel mai democratic. Masele țărănești numeroase, sărace ca nicăieri în Europa și un proletariat din cele mai exploatate și de aici, ca o contramăsură, burghezia și moșierimea și regimul cel mai reacționar. [...] războiul împotriva Uniunii Sovietice își avea logica lui, în teama permanentă a claselor stăpânitoare

din România de vecinătatea cu Uniunea Sovietică. După ce avea butoiul plin cu pulbere în țară, muncitori și țărani permanent nemulțumiți, și pofta de câștiguri noi, de pământuri noi, de bogății noi [...]. Mă rog, România a contat să meargă cu alți aliați în război, dar, neavând încotro, a mers și cu dracul, cu Germania. Așa stând lucrurile, socotind cu faptul că la începutul războiului, avantajele erau pe tavă: Transnistria, Odessa, jaf, îmbogățire, afaceri cu nemții, care la început n-au prea făcut afaceri, dar după Stalingrad au început să dea cât mai mult os de ros, ca să-și păstreze aliații, aliați care aveau petrol, grâne și carne de tun[14].

După ce „osul" s-a consumat, finalmente, liderii partidelor istorice au căutat să scoată România din război „pe o cale demnă de conducătorii burgheziei românești: era o credință a lor că se va produce o spărtură în Coaliția antihitleristă și că, prin această spărtură, ei se vor strecura, și cu sacul plin. Căci în această spărtură ei vor trece de partea Angliei, și vor mai obține și ceva avantaje"[15]. Duplicitatea partidelor istorice, pe care am cunoscut-o încă din perioada interbelică, deși ea se suprapune practic peste formarea României moderne, nu mai era un secret pentru nimeni. În această privință, opiniile comuniștilor locali și ale celor sovietici coincideau: „Când trec vârfurile burgheziei române, vârfurile așa-ziselor partide democratice la o formare de front împotriva lui Antonescu? Trec când șireangul le este de gât, când Armata Roșie este gata să pornească spre București. Sar în barcă, înainte de a părăsi barca malul"[16].

Spre apărarea PNȚ și a PNL, actul de la 23 august 1944 a avantajat mult mai mult societatea românească și situația postbelică a României în contextul est-european; dacă s-ar fi luptat până la capăt alături de Germania nazistă, era foarte probabil

că sovieticii să trateze populația și mai nemilos, iar situația economică să devină, oricât de greu ar fi de imaginat asta, și mai dificilă decât a fost în cele din urmă. Ungaria vecină a experimentat această ingrată situație, iar sărăcia și disperarea populației erau mai pronunțate aici decât în România[17]; Maniu însuși a fost foarte îngrijorat de ocuparea militară a Ungariei de către Germania în martie 1944[18]. Molotov recunoștea, de altfel, încă din 1943 că Ungaria s-a purtat mai rău decât România față de Uniunea Sovietică, deși, pe Frontul de Est, Ungaria a practicat o politică militară evazivă, trimițând puține divizii în luptă pentru a avea la îndemână trupe, în cazul în care situația o cerea, împotriva unei Românii care s-ar fi angajat militar în recuperarea Transilvaniei de Nord[19]. Hitler este foarte deranjat de această tergiversare militară a maghiarilor[20]. Însă Ana Pauker ar fi preferat ca trupele sovietice să elibereze Bucureștiul în absența unui 23 august 1944, deoarece un astfel de deznodământ ar fi avantajat-o politic în raport cu aripa locală a PCR[21].

Deși o forță politică slabă, comuniștii locali aveau totuși capacități logistice și organizatorice importante, în special la București, unde reușeau să mobilizeze zeci de mii de oameni pentru a protesta împotriva opoziției[22]. O bună organizare a fost necesară și pentru asigurarea evadării lui Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol și alții de la penitenciarul de la Târgu Jiu înainte de 23 august 1944, deși au apărut probleme pe parcurs[23]. De asemenea, în anumite județe ale țării, cum ar fi Severinul, comuniștii aveau foarte mulți simpatizanți printre muncitori, iar în unele comune din Banat, FND/PCR avea mai mulți membri decât partidele istorice[24].

În toată criza economică și politică, emblematică pentru intervalul 1945–1947, guvernul Groza a luat și măsuri (relativ)

eficiente. În primul rând, combaterea speculei cu produse de consum prin intermediul introducerii cartelelor alimentare şi a planificării economice parţiale[25], specula alimentară fiind crescută mai ales din cauza penuriei de fond şi a secetei prelungite deja amintite[26] (care a afectat şi Franţa postbelică[27], de exemplu), cât şi din cauza inflaţiei declanşate de sovietici prin intermediul rublei. Soldaţii sovietici achitau orice produse doreau cu ruble sau cu bonuri valorice având o legalitate cel puţin incertă, iar statul român era obligat să returneze aceste ruble statului sovietic. Rubla aproape că a dublat masa monetară aflată în circulaţie în ţară, diminuând drastic valoarea leului, care, în timpul guvernării Groza, a ajuns şi la neverosimilul raport de zece milioane pentru un dolar[28]. Până în decembrie 1944 toate aceste ruble de război au fost convertite în lei, dar consecinţele inflaţioniste pe care le-au produs nu au dispărut atât de repede[29].

Apoi, în 1945 sunt expropriate proprietăţile agricole de peste 50 de hectare, fapt apreciat de către o importantă parte a ţăranilor sărăciţi de război[30]. Nu şi de către foştii moşieri, care nu mai reuşeau să mituiască la fel de mulţi judecători ca în timpul reformei agrare de după Primul Război Mondial, protejându-şi astfel interesele[31]. Numărul proprietarilor de terenuri având până la cinci hectare a crescut astfel substanţial[32]. Bisericile sunt exceptate de la această măsură, în speranţa că vor fi câştigate de partea forţelor progresiste[33]. În calitate de prim-ministru, generalul Rădescu s-a opus, alături de partidele istorice, reformei agrare, argumentând că aceasta trebuie făcută după ce se întorc ţăranii de pe front, altfel va cauza nelinişti inutile şi va submina efortul de război[34]. Conducerea FND a ripostat: reforma agrară era, în perspectiva necesităţii achitării despăgubirilor de război şi a relansării economiei,

urgentă[35]. Poziția antireformistă a guvernului Rădescu a prejudiciat la capitolul imagine partidele istorice, mai ales că țăranii, în acele condiții de penurie acută, începuseră ei înșiși să împartă pământul, fără să mai aștepte decizia autorităților în acest sens[36]. Opiniile exprimate mai sus de către partidele istorice, dar și cele care urmează în continuare, confirmă diagnoza jurnalistei Elizabeth Barker, pentru care opoziția nu era interesată neapărat de reforme sociale, ci de posibilitatea unui nou război cu Uniunea Sovietică, oportunitate care ar fi scos probabil Armata Roșie din țară și ar fi reinstalat la putere forțele conservatoare[37]. Mai important, PNȚ considera reforma agrară un „bun" politic propriu, pentru a cărui exclusivitate s-ar fi dispensat, în ultimă instanță, și de PNL. Liderii PNȚ știau foarte bine că reforma agrară este urgentă, respectiv că întârzierea ei va avantaja, întocmai ca după 1918, clasele avute, numai că făceau tot posibilul pentru a nu permite FND să devină prima voce politică în această chestiune[38]. Doi ani mai târziu, în 1947, guvernul Groza insistă în continuarea asupra reformei agrare și a necesității de a ridica la standarde tehnologice adecvate educația în domeniul agricol. Rolul „opoziției" din interiorul guvernului revine de data aceasta partidului liberal condus de Tătărescu, acesta argumentând, prin vocea ministrului de finanțe Alexandru Alexandrini, că este de acord, în linii mari, cu această inițiativă, dar nu dorește să fie lăsată exclusiv în sarcina statului[39], adică a FND.

Prin intermediul împroprietăririi țăranilor în 1945, guvernul Groza spera, pe lângă rațiunile electorale imediate, să pună bazele relansării unei piețe interne. Însă din cauza faptului că industria era în cădere liberă, acest obiectiv nu s-a materializat, schimburile dintre sate și orașe rămânând la un nivel extrem de redus, iar țăranii consumând surplusul de produse

agricole sau speculându-l pur şi simplu pe piaţa neagră[40]. În perioada interbelică, acest surplus agricol era fie absorbit de către o industrie uşoară în ascensiune, dar totuşi redusă ca procent în cadrul economiei naţionale, fie, în cea mai mare parte, destinat exportului. Începând cu 1948, opţiunea de a exporta cereale şi produse agricole pe piaţa occidentală dispare pentru noua Românie populară, mai ales că piaţa europeană era la rândul ei, din cauza războiului, la un nivel minimal. Piaţa sovietică absorbea oricum produse româneşti, agricole şi industriale deopotrivă, în contul reparaţiilor de război. Pe cale de consecinţă, colectivizarea agriculturii, cu toate neajunsurile ei majore, apare în acest context regional şi internaţional drept singura opţiune viabilă în vederea configurării, pe termen scurt, a pieţei mai sus amintite, în noile condiţii autarhice. Dezvoltarea industrială, cu accent pe industria grea, dublează, în mediul urban, colectivizarea agriculturii în mediul rural, punând astfel bazele unei economii închise, austere şi greoaie, dar care reprezenta poate singura opţiune reală de dezvoltare a ţării în condiţiile date[41].

Revenind la guvernul Groza, chiriile sunt plafonate şi evacuările chiriaşilor după bunul plac al patronilor sunt interzise[42]. În calitate de membru al guvernului Groza, liberalul Romniceanu se opune sistematic acestui proiect invocând interesele micilor proprietari afectaţi de criză[43]. O face chiar şi după ce guvernul hotărâse, un an mai devreme, introducerea unor cote de impozitare progresivă a veniturilor obţinute din chirii, urmărind în primul rând avantajarea chiriaşilor, dar ţinând cont şi de proprietari, mai ales cei lipsiţi de posibilităţi, respectiv de interesele acestora[44].

Cunosc un reviriment şi economatele, înfiinţate încă din timpul războiului[45], care, deşi inevitabil sărăcăcioase în

acel context de penurie, sunt totuși de un real ajutor pentru populație[46], fiind totodată utile deoarece constrâng patronatele să suporte la rândul lor efortul de reconstrucție postbelică prin obligativitatea de a achiziționa mărfuri la prețul pieței și de a le vinde ulterior la prețuri oficiale, mult mai mici. Economatele au fost desființate în 1946 deoarece nu mai erau sustenabile, dar această măsură nu atestă atât eșecul lor[47], cât mai degrabă eșecul guvernului Groza de a continua să ofere o supapă de detensionare economică a populației. Acest eșec este oarecum anticipabil, dacă ținem cont de faptul că, până în 1945, 94% din industria românească era alcătuită din afaceri având maximum zece angajați, în interbelic această cifră fiind de asemenea mai mare de 90%[48]: astfel de firme mici nu prea aveau cum să facă față cu succes vortexului economic postbelic. La începutul lui 1946 existau 978 de economate care deserveau aproximativ cinci milioane de cetățeni, adică o treime din populația României postbelice. Deoarece guvernul Groza nu a reușit să constrângă patronatele să contribuie mai mult la efortul de reconstrucție postbelică prin intermediul economatelor, naționalizarea Băncii centrale apărea astfel ca unică soluție pentru rezolvarea acestei spinoase probleme, alături de cea a inflației[49]. Măsura nu era deloc una „comunistă". Pentru a face față dificultăților economice, și marile bănci franceze au fost naționalizate la finalul lui 1945[50].

Dar problemele concrete ale economatelor nu erau puține. Existau diferențe uriașe de aprovizionare, în funcție de veniturile întreprinderilor, fapt care antrena nemulțumiri și tensiuni în rândurile angajaților. Statul este astfel nevoit să intervină pentru omogenizarea mărfurilor disponibile în economate și pentru a pedepsi patronii care introduc tipuri de mărfuri interzise. Mai mult decât atât: ținând cont de criza economică

postbelică generalizată, mulți patroni preferau să vândă mărfurile destinate economatelor pe piața neagră pentru a-și rotunji veniturile sau pentru a menține întreprinderile pe linia de plutire, motiv pentru care acestea nu erau alimentate în mod corespunzător[51]. În cadrul guvernului Groza, remaniat în urma grevei regale, liberalul Romniceanu argumenta că economatele, fiind slab aprovizionate, contribuie la ridicarea prețurilor pe piața neagră prin competiția dintre fabrici pentru o aprovizionare cât mai bună; Dej îl contrazice susținând că, în respectivul context economic, economatele, chiar dacă funcționează inevitabil defectuos, sunt indispensabile. Romniceanu este de acord că, ținând cont de greutățile antrenate de război și de calamitățile naturale, raționalizarea economică este o măsură necesară pentru ca guvernul să poată face față cât de cât nevoilor sociale presante în acea stare de excepție; problema este însă – și aici liberalul pune punctul pe i – că această raționalizare-etatizare a economiei nu ar fi fost făcută în mod corespunzător, anumite stocuri de mărfuri fiind manevrate în mod tendențios pentru a manipula politic prețurile[52].

Sindicalizarea funcționarilor și a muncitorilor în general este o altă inițiativă progresistă adoptată în acea perioadă (în ciuda opoziției vehemente a PNȚ[53]), alături de contractele colective de muncă – fiind implementată desigur în beneficiul FND[54], organizație care și-a sporit astfel considerabil capitalul de imagine în rândurile salariaților din mediul urban[55]. Deși, în cele din urmă, sindicalizarea a fost apreciată de muncitorii înșiși ca fiind inutilă, contractele colective, deși pline de erori, au fost salutate, deoarece introduceau salarizarea unitară și aboleau așa numitele „regiuni salariale" din interbelic, un sistem financiar extrem de rigid, de ierarhizat și de

inechitabil. Inițiative de acest gen fac parte dintr-un lung șir de testări și tatonări reciproce între muncitori și guvernul Groza, care au continuat de-a lungul existenței întregului regim comunist. Important de reținut aici este faptul că radicalismul muncitorilor industriali în special, dar și radicalismul difuz al angajaților din mediul urban s-a suprapus cu radicalismul politicilor oficiale dintre 1945 și 1947 doar parțial, cele două tabere având agende relativ divergente în fond. De exemplu, Ana Pauker critica la un moment dat ultrastângismul muncitorilor care doreau să socializeze o fabrică și să treacă direct în proprietatea lor mijloacele de producție, ea argumentând că au înțeles eronat marxismul și că se bucură că planul de edificare al socialismului asumat de către PCR are în spate prezența reconfortantă a Armatei Roșii[56]. De fapt, respectivii muncitori înțeleseseră foarte bine la nivel practic, imediat, marxismul; acestei înțelegeri, Ana Pauker și elita comunistă îi opuneau un tip de înțelegere politică, bazat pe necesitățile de reconstrucție economică postbelică, respectiv de îndeplinirea condițiilor de armistițiu față de principalul aliat al țării, un aliat suspicios, mefient, susceptibil și punitiv.

În general, partidele politice nu fac gesturi dezinteresate. Mai ales cele mici și nepopulare, cum era PCR în acea perioadă. Măsuri redistributive de acest gen în agricultură, dar și în industrie, cu toată eficiența lor limitată în anumite cazuri, au fost apreciate și în alte state est-europene, cum ar fi Cehoslovacia sau Republica Democrată Germană[57]. Chiar și colectivizarea demarată în 1948, cu toată subordonarea ei violentă a țăranilor față de stat și sincoparea imaginarului antropologic al acestora, ferm ancorat în tradiția individualistă a posesiei de pământ, a fost benefică pentru păturile rurale cele mai precare și a permis totodată mecanizarea și

modernizarea agriculturii, crescând foarte mult productivitatea în domeniu[58].

Un motiv important de disensiune între conducerea partidelor istorice și cea a FND l-a reprezentat chestiunea epurării aparatului administrativ antonescian. Problema colaboraționismului a fost una deosebit de importantă în întreaga Europă postbelică, foarte mulți membri ai fostelor guverne pronaziste, pe lângă simplii colaboratori ai forțelor de ocupație, fiind judecați și condamnați[59]. Partidele istorice acuzau graba FND în această privință, considerând că, deși aproximativ 20% dintre funcționarii superiori ar trebui demiși pe motiv că au contribuit la crime în cadrul războiului, procedura trebuia făcută ținând cont de capacitatea logistică și organizatorică foarte slăbită a țării în perioada postbelică, și care putea fi astfel vulnerabilizată suplimentar. Necesitățile frontului și necesitățile acoperirii datoriilor de război trebuiau puse în acest caz pe primul loc: epurarea corpului administrativ ar crește, într-o perioadă și așa critică, nivelul șomajului, încetinind capacitatea țării de a plăti datoriile de război. Cel puțin așa considera generalul Rădescu[60]. Conform altor opinii, în jur de 50% dintre membrii aparatului antonescian ar fi trebuit să sufere rigorile legii[61]. Cifrele propuse în cadrul unei ședințe a guvernului Groza din primăvara lui 1946 variază între 30 și 40%; Groza însuși propune 25%[62].

Comuniștii și aliații acestora acuzau tergiversarea nepermisă a întregului proces, fapt care afecta imaginea țării la Moscova, și îi acuzau pe liderii partidelor istorice de simpatii profasciste. În același timp, FND-ului îi convenea de minune acest deznodământ, deoarece profita și recruta astfel noi membri pentru PCR, Frontul Plugarilor, PNL-Tătărescu etc. „Vrem îndreptarea, nu uciderea păcătosului", afirma Groza într-o

ședință guvernamentală consumată în 1945 pentru a justifica pe cât posibil dublele standarde mai mult decât evidente pe care le aplica în această privință. Liberalul Romniceanu replica, ironic și îngrijorat deopotrivă, că spera ca guvernul să dea dovadă de aceeași clemență și în cazul funcționarilor compromiși care au ales să rămână sau să se înscrie în PNL și în PNȚ[63].

Politic, FND acționa pentru a slăbi partidele istorice, marea majoritate a funcționarilor fiind înscriși în PNȚ sau în PNL, căutând să își consolideze totodată propria poziție; chiar și așa, dincolo de considerentele politice imediate, procesul celor vinovați de colaborationism a fost întârziat excesiv. De abia odată cu instaurarea guvernului Groza s-a mai recuperat din acest decalaj[64]. Profitând de escamotarea partidelor istorice a procesului colaboraționiștilor și a criminalilor de război[65], FND demarează propria campanie de democratizare administrativă, militară și economică, percepută de către partidele istorice drept violentă și ilegitimă[66], campanie continuată și după 6 martie 1945. Astfel, deși era departe de popularitatea partidelor istorice, FND a reușit să închege un program politic atractiv și coerent, care a contribuit la creșterea numărului de membri ai PCR dincolo de considerentele generale și totodată banale legate de simplul oportunism individual[67]. Într-o primă fază, la începutul lui 1945, partidele istorice nu s-au opus proiectului de lege pentru arestarea criminalilor de război și a colaboraționiștilor în forma redactată de către PCR (Pătrășcanu), sperând că o astfel de inițiativă profund nepopulară îi va compromite și mai tare pe comuniști[68]. La nici două săptămâni de la preluarea mandatului, guvernul Groza emite un decret pentru arestarea a opt generali considerați criminali de război. În luna mai, dreptul de a profesa este retras definitiv

pentru douăzeci și nouă de ziariști, iar pentru alți cincisprezece doar temporar[69].

În același timp, PNȚ și PNL tergiversau efectiv epurarea aparatului birocratic din motive la fel de politice: pentru a strânge rândurile în perspectiva unor alegeri în care își puneau toate speranțele[70]. Chiar și generalul Sănătescu, departe de a fi un simpatizant comunist, recunoaște că lucrurile trenează de prea mult timp în această privință, și că prefecții și primarii compromiși ar trebui eliberați din funcție urgent[71]. Statele Unite se arătau la rândul lor deranjate în această privință[72]. Foarte interesant, imediat după încetarea ostilităților la adresa Uniunii Sovietice, presa național-țărănistă condamna și ea tergiversarea arestării funcționarilor compromiși în timpul dictaturii antonesciene. Pe atunci, PNȚ era la guvernare. Puțin mai târziu însă, deja din perioada celui de-al doilea guvern Sănătescu, dar mai ales după ce observă probabil că, în opoziție fiind, această măsură nu mai avantajează partidul, ba dimpotrivă, presa național-țărănistă schimbă radical tonul, epurarea aparatului birocratic devenind acum grăbită și incorectă[73].

Atitudinea partidelor istorice în acest caz ar putea fi probabil mai bine înțeleasă prin referire la procesul legionarilor aflați în exil în Germania, finalizat la începutul lui 1946, proces pe care fruntașul național-țărănist Hudiță îl aprecia ca un simplu moft, o „mascaradă" „făcută numai din slugărnicie față de ruși"[74]. În această optică, în care culpabilitatea politică a legionarilor este discutabilă, este mai mult decât evident faptul că vinovăția funcționarilor antonescieni devine efectiv inexistentă, iar luarea în discuție a acestei ipoteze, de-a dreptul scandaloasă. *Fiat iustitia, et pereat mundus* avea niște rezonanțe foarte ciudate în politica românească din perioada postbelică. În același timp, trebuie recunoscut faptul că unii membri ai

aparatului administrativ antonescian care intraseră între timp în FND se puseseră la adăpost, fie și temporar – ambele părți având nevoie în context una de cealaltă – de astfel de neplăceri[75]. De asemenea, Groza a mărturisit la un moment dat că au existat și exagerări și s-au plătit destule polițe cu ocazia epurării aparatului administrativ antonescian[76]. Așa cum excelent observa inepuizabilul Gafencu în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial,

> O victorie la care va participa Rusia va fi oare victoria Revoluției? O propagandă abilă încearcă să ne convingă că da. Ordinea europeană atât de încercată deja se va afla sub lovitura unui pericol cu atât mai amenințător, cu cât pare mai complex și mai nedefinit.
>
> Dar neliniștea care provoacă frica de bolșevism nu are doar o cauză exterioară; pericolul de care se tem atât de mulți se află în interiorul fiecărei țări. Se consideră că avansarea sovieticilor este un pericol mai mic decât plecarea trupelor de ocupație; ceea ce agită spiritele este teama de a rămâne singuri în fața problemelor tulburătoare de ordin social, ca și de ordin național. Astfel de sentimente nu pot decât să denatureze rațiunea [...] și niciodată pacea din interiorul unei țări nu va fi restabilită de către o poliție străină. Fiecare va trebui să facă față cu curaj datoriei sale de a stabili acasă, chiar cu prețul unor sacrificii grele, o ordine justă[77].

Fiecare cu excepția României, se pare, unde elitele intelectuale, pe lângă cele politice, se temeau efectiv de muncitori și de posibila lor organizare politică[78]. O nuanță suplimentară a acestei probleme legate de aducerea în fața justiției a funcționarilor din perioada dictaturii antonesciene este aceea că în guvernul Sănătescu II era dezbătută forma legală pe care trebuia să o adopte această inițiativă de „purificare" a aparatului

birocratic. Membrii FND se pronunțau pentru sancționarea acelor funcționari care s-au pus în slujba unor forțe antidemocratice. Membrii partidelor istorice considerau această formulare ca fiind prea vagă. În opinia lor, termenul de dictatorial era mai precis din punct de vedere juridic decât cel de antidemocratic. Miza disputei era următoarea: în formularea FND, anumiți membri proeminenți ai elitei politice și administrative din timpul dictaturii regale puteau fi exceptați de la epurare și utilizați în calitate de parteneri politici, așa cum a fost cazul fostului premier Tătărescu. Spre deosebire de dictatura antonesciană și de statul național-legionar care a precedat-o, dictatura regală a lui Carol al II-lea nu putea fi considerată atât de antidemocratică deoarece nu fusese impusă din exterior și întrunise un anumit consens politic național. Mai departe, Pătrășcanu plusa și încerca să acrediteze ideea că, prin pedepsirea lui Tătărescu, Maniu ar dori de fapt să-l disculpe pe Antonescu[79], ceea ce reprezintă desigur o exagerare pe care național-țărăniștii s-au grăbit să o infirme, dar care oferă totodată măsura mizelor importante aflate în joc. Juridic, sigur că partidele istorice aveau dreptate. Însă acest artificiu a fost speculat politic de FND, care avea mare nevoie de colaboratori utili, obedienți și șantajabili în vederea subminării graduale a partidelor politice tradiționale[80].

Tot pe plan juridic, merită menționate dezbaterile din cadrul ședințelor guvernului Groza, remaniat în urma încheierii grevei regale pentru a include membri PNL și PNȚ. Romniceanu și Hațieganu, ale căror poziții practic se confundau și care se substituiau reciproc în anumite ocazii, considerau, în special Romniceanu, că proiectul constituțional din septembrie 1944 (Reprezentanța Națională), făcut în preajma semnării armistițiului cu Moscova și în perspectiva viitoarelor

alegeri parlamentare, nu este unul valid. Adevărata Constituție a țării ar fi cea din 1923, deoarece noul proiect constituțional nu este suficient de clar în privința drepturilor cetățenești și a separării puterilor în stat. În plus, noul proiect constituțional oferă drept de vot militarilor, aspect considerat neoportun de către Romniceanu deoarece ar diviza forța și loialitatea armatei față de instituțiile statului, oferă drept de vot femeilor și elimină Senatul[81] – măsuri neesențiale din punctul de vedere ale ministrului liberal. Pătrășcanu, în calitate de ministru al justiției, contracarează afirmând că, dimpotrivă, numai aceste prevederi certifică faptul că s-a făcut deja un progres juridic major. Chiar și așa, introducerea femeilor pe listele electorale, respectiv actualizarea acestor liste, care aveau deja o vechime de un deceniu, puteau genera confuzii nedorite, replica Romniceanu[82].

Dincolo de dezbaterile asupra unor chestiuni mai mult sau mai puțin principiale, rolul decorativ al celor doi miniștri ai partidelor istorice în cabinetul Groza este evidențiat de prevaricațiunile fățișe la care erau aproape constant supuși de către miniștrii FND. Astfel, diferite măsuri vizând creșterea implicării statului în producerea și distribuirea de bunuri economice erau aprobate în guvern fără a fi fost prezentate în prealabil acestor doi miniștri; motivele invocate de Groza erau fie mai complexe (nu s-a dorit alarmarea inutilă a pieței, pentru a nu compromite eficiența acestor măsuri), fie efectiv derizorii: lipsa timpului, întârzieri etc. Dincolo de penibilul situației, reticența miniștrilor FND de a prezenta măsurile de creștere a implicării statului în economie miniștrilor aparținând partidelor istorice era măcar parțial justificată de faptul că ministrul liberal Romniceanu critica vehement ori de câte ori avea ocazia noul tip de comerț controlat de stat, care se impunea în detrimentul comerțului privat[83].

În cadrul unor discuții private, liderii comuniști au recunoscut foarte clar că erau nevoiți să colaboreze cu forțe politice compromise din perioada dictaturii regale, tocmai pentru că PNȚ, cel mai important partid de opoziție, le refuza în mod sistematic orice tip de alianță[84]. Dar și național-țărăniștii, nu numai comuniștii, acceptaseră sau re-acceptaseră în partid persoane compromise, tot felul de afaceriști oneroși din perioada afacerii Skoda și nu numai; deși unii membri PNȚ s-au opus, Maniu a argumentat că respectivii ar fi influenți, nefiind înțelept să fie cooptați de către alte partide, pe de o parte, iar pe de altă parte, că acele fapte reprobabile din trecut nu mai erau importante în prezent și deci nu ar mai fi putut suscita polemici[85]. Ceea ce, așa cum vom vedea mai ales în continuare, nu s-a întâmplat. Mai mult, deși partidele istorice doreau condamnarea politică și a colaboratorilor importanți ai dictaturii regale, nu numai ai celei antonesciene, în 1940, când regimul Antonescu declanșase propriul proces de judecare a demnitarilor carliști, Maniu ar fi intervenit pentru grațierea lui A.C. Cuza, notoriu exponent al antisemitismului și al ideilor de extrema dreaptă în România antebelică și interbelică, din a cărui Ligă a Apărării Naționale Creștine (LANC) s-a desprins, în 1927, Legiunea condusă de Codreanu[86]. În treacăt fie spus, emblema oficială a LANC era tricolorul având în centru o zvastică.

Numărul membrilor PCR crește exponențial după război, ajungând la 720 000 în 1948. Așa cum am constatat, creșterea forțelor stângii este un fenomen postbelic generalizat, și are loc pe întreg continentul european. În acel an, partidul începe însă să fie „epurat" la inițiativa lui Gheorghiu-Dej, pierzând aproximativ 192 000 de membri la finalul acestei campanii. Inițiativa permite facțiunii dejiste să se întărească în raport cu

cea paukeristă, mai adăugându-se astfel o piesă la dosarul viitorului conflict politic din 1952. Odată procesul de verificare al membrilor de partid încheiat în 1950, s-au stabilit următoarele: din 913 027 de membri de partid verificați, 98,24% intraseră în partid după instaurarea guvernului Groza. În ceea ce privește componența socială a partidului, lucrurile stau în felul următor: 35,25% țărani, 38,52% muncitori, 26,23% intelectuali și funcționari din mediul urban. Politic, 11,72% fuseseră membri în trecut ai partidelor istorice, în special PNȚ și Garda de Fier (2,88%)[87].

În această situație, PCR nu putea avea încredere în majoritatea membrilor săi, darămite în restul societății. Însă trebuie menționat faptul că înscrierile în partid după 23 august 1944 și mai ales după 6 martie 1945 nu s-au făcut numai din arivism, așa cum clama în general presa național-țărănistă și nu numai[88], ci și din convingere, mulți simpatizanți ai stângii alegând să nu riște să-și afirme simpatiile politice în interbelic, mai ales cu un partid comunist fățiș antinațional și unul socialist împins în irelevanță, printre altele, de combinația dintre țărănism și legionarism din a doua jumătate a anilor 1930. Altfel spus, „În societatea românească exista o dorință de reînnoire, pe care Partidul Comunist a știut să o valorifice în folosul său"[89]. Chiar și așa, conchide în perspectivă sociologul marxist Henri H. Stahl, „oportuniștii" au predominat indiscutabil. Iată un citat interesant, care ne va ajuta să aprofundăm relația dintre Legiune și PCR în paginile următoare:

> [...] așa de bine se aseamănă Legiunea cu comunismul [sic!], încât este uluitor. Același lucru! Cu o deosebire. Foarte importantă. Anume aceea că Legiunea a fost într-adevăr un curent de mistică populară, colectivă. Nu se poate nega

acest lucru. Pe când dincolo, nu. Comunismul a fost o adunătură de... din asta..., cum să spun eu..., de lichele. De oameni care s-au transformat dintr-o zi pe alta, în comuniști, în dorința ca să le meargă bine. Atât. Pentru că comuniști [sic!] – comuniști, am cunoscut și d-ăia – au existat. Belu Zilber nu poate să spuie nimeni că n-ar fi fost comunist adevărat. Lucrețiu Pătrășcanu că n-ar fi fost comunist adevărat, și încă vreo câțiva, care mi-au fost buni prieteni... dar masa mare era o masă de lichele. Pe când dincolo, la legionari... au fost câțiva legionari care au crezut, dar o masă întreagă care a crezut și ea. Era mistică populară[90].

Făcând abstracție de abordarea suprastructurală, deloc marxistă a problemei, așa cum reiese ea din acest citat, respectiv de similaritățile de suprafață dintre cele două părți, pentru că fondul lor diferă profund, se constată încă un motiv de îngrijorare pentru PCR. Un partid foarte vocal propagandistic și care utilizează discursiv violența pentru a recrea societatea în conformitate cu propria logică a echivalenței, nu doar pentru a se detașa represiv de ea pentru a o ține mai bine sub control[91], un astfel de partid care este literalmente înconjurat de poziționări ostile sau cel puțin apatice, așteptând momentul potrivit pentru a deveni fățiș nefavorabile, nu poate avea încredere nici măcar în sine însuși. O astfel de nesiguranță profundă induce aproape la fel de inevitabil un autoritarism profund mai ales că, întocmai ca omologii lor sovietici, liderii PCR nu fuseseră niciodată democratici în sensul occidental, liberal-social-democrat al termenului. Singura lor experiență democratică, mă refer la cei care nu au ieșit din țară până după 23 august 1944, a constituit-o „democrația" interbelică[92], iar principală școală politică, „universitatea", așa cum era ocazional numită închisoarea, în care majoritatea își petrecuseră o

bună parte a vieții de adult. Comuniștii sovietici, la fel: dincolo de propaganda în sine, care putea să fie sau nu convingătoare într-o anumită măsură, au existat invaziile militare și presiunile economice ale Occidentului din primele două decenii de existență a Uniunii Sovietice, care au lăsat urme adânci în conștiința politică populară, nu numai în cea a elitei bolșevice și ulterior staliniste.

Presa național-țărănistă vehicula la rândul ei frecvent asocierea dintre naziști și comuniștii locali, pe care o împingea uneori până la paroxism, contribuind cu bună știință la antagonizarea relațiilor dintre PNȚ și FND în cadrul unui cerc politic vicios și tot mai lipsit de perspective. Reproducem mai jos un extras din ziarul *Dreptatea* (iunie 1946):

> Democrații de modă nouă seamănă cu naziștii ca două picături de apă. Sunt tot atât de siguri pe ei, tot atât de dinamici, tot atât de aprigi în voința lor de putere. Adoră marșurile, cântecele, pancartele, întreg ritualul totalitar și nu-și ascunde [sic!] ostilitatea față de sceptici, față de singuratici, față de „batjocoritori", față de oamenii liberi în general, obișnuiți să cugete înainte de a alege, să compare înainte de a adera și să refuze cu mândrie lanțurile unei nedreptăți chiar când ea devine lege comună.
>
> Nu, Hitler n-a fost încă răpus, așa cum ne închipuiam în luna mai. Șuvița de pe frunte, mustața tăiată scurt, răcnetele isterice, cizmele de iuft și alte asemenea accesorii au dispărut firește din circulație. Dar pe toate străzile câte un „führer" care se ignoră, se pregătește să ne „convingă", în perfect stil münchenez, despre avantajele democrației de modă nouă[93].

Nu înțeleg de ce jurnalistul Nicolae Carandino, directorul *Dreptății*, principalul organ de presă al PNȚ, nu era agreat în

interiorul conducerii partidului, fiind considerat arogant și lipsit de talent[94]. Poate din cauză că punea semnul egalității între comunism și nazism, în timp ce liderii partidului apreciau în general că nazismul era preferabil comunismului. Pot înțelege însă, raportat la contextul perioadei, de ce sediul ziarului a fost devastat, acesta încetându-și pentru un timp apariția în 1945; este vorba despre cercul politic vicios mai sus amintit, în care național-țărăniștii preferau să își asume statutul de victime, iar comuniștii locali și aliații lor pe cel de întemeietori ai unei noi ordini politice, radical diferită de precedenta, dar, în același timp, folosind din plin capitalul social al „cadrelor" din interbelic, respectiv din perioada dictaturilor carlistă, național-legionară și antonesciană. Dialectica hegeliană ne învață că noul nu își poate face apariția ocolind vechiul, ci numai traversându-l, cu toate riscurile și neplăcerile care pot decurge din asumarea acestui traiect. La fel, vechiul ripostează argumentând că noul nu este virtuos în sine, ci numai în măsura în care se angajează la modul constructiv în soluționarea problemelor concrete. Din această dilemă nu se poate ieși probabil decât ascultând sfatul lui Oscar Wilde: în artă, la fel ca în politică, bunicii nu au niciodată dreptate.

Revenind, acest PCR fragil – susținut masiv de sovietici, aspect care inducea frustrări destul de serioase de ambele părți, deoarece ultimii își pierdeau uneori răbdarea și încrederea în primii[95] – se vedea nevoit să găsească un *modus vivendi* cu marea masă a legionarilor fanatici pentru care perioada postbelică era la rândul ei una de încercări și de incertitudini. Aflat în exil la Viena, iar după înaintarea frontului sovietic, refugiat sub nume false în diferite alte state europene, fostul lider legionar Sima îi încurajează pe membrii organizației din România să se înscrie în PNȚ, ocazional și în PCR[96]. Documente recent

publicate ale discuțiilor dintre membrii conducerii PCR arată că și aceștia făceau eforturi să îi coopteze pe legionari, respectiv pe alți membri ai unor organizații maghiare prohorthiste din Transilvania, cel puțin pe cei care nu avuseseră funcții în mișcare, nu erau prea compromiși și puteau fi recuperabili din punct de vedere politic[97]. Atât Ana Pauker[98], cât și Gheorghiu-Dej s-au pronunțat explicit în acest sens. Iată ce declara Dej în 1951:

> Aici trebuie văzut câți legionari avem în organizația de partid și ce facem cu ei, ce reprezintă ei față de toată masa. Probabil că este număr [sic!] destul de important. Trebuie văzut care dintre ei au avut rol de conducere sau au luat parte la anumite acțiuni. În general, nu putem primi și ține în partid pe foști legionari decât în mod excepțional. Pentru aceasta trebuie să fi dat dovezi peste dovezi; cu atât mai puțin în conducerea organizației. Avem unii care cu mult înainte de 23 august [1944, *n.m.*] au venit spre noi; pe alții care n-au avut roluri așa mari în organizațiile fasciste, am reușit să-i reeducăm. Cu toate acestea, din când în când, influența educației pe care au primit-o pe timpuri în organizația fascistă străbate și apar iar manifestări caracteristice legionarilor. Oricând li se pot adresa foști camarazi cu anumite rugăminți, mâna nu le este destul de tare când trebuie să lovească în foștii lor camarazi. Este o chestiune foarte grea. Iată de ce trebuie bine cunoscute organizațiile de bază, cunoscuți membrii organizațiilor de bază, ținute evidența elementelor care au fost cândva în diferite organizații cu caracter fascist, sionist, căci cam toți sunt o familie[99].

Dincolo de antisemitismul voalat de care dă dovadă și Dej, antisemitism ca ideologie populară generalizată care va ieși pregnant în evidență în rândurile partidelor comuniste

est-europene și ale celui sovietic exact în perioada de început a anilor 1950, problema legionară este sensibilă și în 1951, când republica populară avea deja trei ani de la instaurare. Cu atât mai sensibilă este problema între 1945 și 1947, când PNȚ, de departe cel mai popular partid politic, având un lider charismatic pe măsură (Maniu), începe să primească în rândurile sale foști legionari[100], deși nu se arată prea dornic să o facă, cel puțin nu oficial. În 1953, anchetată fiind de către o comisie de partid care îi reproșa în mod unilateral că a deschis „porțile" partidului pentru legionari, când de fapt fusese, așa cum am văzut, o decizie colectivă a conducerii PCR, Ana Pauker a răspuns franc: o făcuse „«pentru a împiedica PNȚ să utilizeze în scopurile sale masa celor ce fuseseră înscriși în Garda de Fier»"[101]. Se pare totuși că „porțile" partidului s-au deschis cam larg, astfel că în aprilie 1945 sovieticii au început să le facă reproșuri comuniștilor locali pe motiv că primesc prea mulți legionari în PCR[102]. Dincolo de îngrijorarea sovieticilor, se pare că Dej însuși se temea de capacitățile organizatorice ale legionarilor, care le întreceau pe cele ale partidelor istorice și rivalizau îndeaproape cu cele ale comuniștilor[103].

Nu numai PCR era fragil, divizat și lipsit de experiență politică, așa cum recunoștea public ministrul justiției, Pătrășcanu, în decembrie 1945[104], ci și FND. În cadrul său, premierul Groza era nemulțumit pentru că, la nivel local, organizațiile comuniste le ignorau sau le făceau tot felul de șicane organizațiilor Frontului Plugarilor[105]. FND nu acționa deci ca un autentic front, ci ca un fel de camuflaj organizatoric pentru PCR, având o existență aproape simbolică[106].

Legionarii înșiși căutau să submineze, independent sau din interiorul noilor partide politice în care se înscriau, ordinea postbelică din România[107]. Iar în perioada în care s-au aflat la

guvernare, mai exact în 1941, au încercat la rândul lor să recruteze comuniști, dar au fost refuzați[108], deși, pe atunci, influența Legiunii în mediile muncitorești se extindea în detrimentul celei comuniste[109]. Au existat chiar comploturi legionare care au vizat readucerea țării în alianța cu Axa la începutul lui 1945 prin dinamitarea frontului sovietic din interior și eventuala prăbușire a acestuia. Mai mult fanteziste decât fezabile, acestea au eșuat, dar actele teroriste legionare au continuat și în 1946[110]. Ulterior, chiar și în interiorul PCR, unii legionari au constituit rețele care urmăreau obiective proprii, spionând, făcând speculă financiară și cu diferite tipuri de produse (o mare parte din populație, pentru a supraviețui, era nevoită să recurgă pe atunci la acte de acest gen) sau chiar plătind polițe comuniștilor cu care avuseseră divergențe în trecut[111]. Apoi, în cazul represiunilor și al crimelor din închisori, legionarii au jucat și aici un rol central. Conform lui Eugen Bantea, membru de partid cu funcții în cadrul Armatei în anii 1950,

> Legionarii au creat în închisori o organizație O.D.C.C. – Organizația Deținuților cu Convingeri Comuniste. S-a constatat la proces că e o manevră a Gărzii de Fier, ca să îndrume Securitatea pe o pistă greșită și să-și acopere activitatea. Practic, pe baza unei hotărâri a Securității, închisorile politice (*nu toate*) au fost predate pe mâna O.D.C.C. Au fost făcute niște monstruozități care au speriat și Securitatea. Securiștii din închisori nu aveau voie nici ei să intre peste legionarii care torturau. Aceștia descopereau tot felul de amănunte – că un anume ofițer de Securitate avea rude chiaburi etc.[112]

Emilian Angheliu, sindicalist și fost ministru adjunct al industriei în 1948, arestat ulterior în 1952 pentru zece ani pentru „răspândire de publicații interzise"[113], își amintește și el:

> A reieșit că legionarii urmăreau, pe de o parte, compromiterea regimului, apărând că operează în numele partidului și al statului (M.A.I.), că reprezintă partidul și statul. Pe de altă parte, ei căutau să extindă cât mai mult masa celor supuși represiunii. Prin declarațiile smulse, ei implicau mii de oameni, care erau arestați. Aceștia erau cercetați de M.A.I. și trimiși [...] în închisoare. Aici erau iarăși preluați de legionari, care storceau de la ei mii de alte nume. Indicațiile, ei le-au primit prin Aiud [închisoarea de la, *n.m.*] de la secretarul general al Mișcării Legionare, Pătrașcu [Nicolae, *n.m.*], venit în țară clandestin, care a luat legătura cu ei la o vie pe care o lucrau deținuții legionari la Aiud, unde a avut loc ședința conspirativă[114].

Un amănunt important: interviurile lui Alexandru Șiperco au fost făcute în exclusivitate înainte de 1989, clandestin și fără absolut nicio miză politică; este puțin probabil ca protagoniștii să fi mințit deliberat, deși este posibil să fi recosmetizat cât de cât „faptele" sau să se fi autocenzurat într-o anumită măsură în eventualitatea în care aceste informații ar fi fost aduse la cunoștința Securității. Cert este că atât legionarii, cât și comuniștii au încercat sau efectiv s-au folosit reciproc, dar, în ceea ce privește aspectele carcerale reprobabile, responsabilitatea individuală aparține în primul rând legionarilor, așa cum responsabilitatea sistemică aparține regimului dejist aflat în plină fază de consolidare postcapitalistă. Nu în ultimul rând, inițiativa de a tortura a pornit din partea deținuților, nu a conducerilor închisorilor sau a Ministerului de Interne[115].

Dincolo de faptul că, după naționalizarea comunismului românesc începând cu anii 1960, Securitatea a susținut și probabil amplificat varianta compromiterii regimului și a forțelor sale de ordine din interior, prin intermediul aportului voluntar

al legionarilor[116], asta nu înseamnă că astfel de practici trebuie minimalizate sau decredibilizate strict pe acest considerent. Chiar și diplomați americani ca Burton Berry observau cu acuitate că foști legionari, respectiv membri ai administrației horthiste din Transilvania încercau să intre în PCR în număr cât mai mare pentru a submina și dezorganiza partidul din interior[117]. Și din exterior, trebuie adăugat: după 1948, serviciile secrete occidentale au căutat să atragă cât mai mulți legionari aflați în exil pentru acțiuni anticomuniste subversive[118]. Iar un an mai devreme, Sima a încercat chiar organizarea unui serviciu clandestin de spionaj legionar în favoarea puterilor occidentale[119].

În interiorul fostei Legiuni nu exista o strategie clară cu privire la opțiunea politică de urmat în perioada postbelică. De exemplu, Horațiu Comaniciu, important lider legionar, susține integrarea foștilor membri ai mișcării în PNȚ fără a avea, se pare, aprobarea lui Sima în acest sens. Acesta din urmă dorea o abordare mai subversivă a situației politice și încuraja paraşutarea unor comandouri legionare în țară care să incite la violență (aparent, în jur de o mie de legionari ar fi fost introduși clandestin în țară în acest fel). Legionarii deja înscriși în PNȚ nu ar fi fost de acord cu această abordare riscantă și lipsită de șanse de succes reale, pe motiv că ar fi compromis eforturile legionarilor înscriși în PNȚ și nu numai de a se reintegra social și profesional în noul context[120].

În acele vremuri tulburi, pentru a fi ținuți sub control, utilizați politic și reeducați ideologic, dacă era cazul – și pentru PNȚ nu prea era –, legionarii erau deosebit de utili și pentru echipele de șoc comuniste, respectiv pentru „gărzile Maniu", echipe de șoc național-țărăniste care agresau ocazional populația maghiară din Transilvania, dar de care liderul PNȚ se

disocia public, deși acestea existau și acționau fără doar și poate[121], fiind înființate încă de la jumătatea anilor 1930 pentru a face față violențelor legionare. Deși îndeplineau exact rolul de braț armat al PNȚ, conducerea partidului nu a recunoscut niciodată faptul că aceste gărzi erau formațiuni paramilitare[122] care, acum, își puteau dovedi utilitatea împotriva violențelor comise de către comuniști și aliații lor[123]. Fiind nevoit să recurgă la forțe politice compromise pentru a se întări politic, așa cum am amintit, PCR nu își putea permite să fie prea pretențios în privința noilor săi membri[124]. Odată guvernarea comunistă consolidată în 1948, în același an a început și campania de epurare a partidului, operată atât din rațiuni principiale, cât mai ales din rațiuni politice, Dej deja căutând să o marginalizeze pe Ana Pauker în partid.

In summa, din cele afirmate mai sus se poate trage concluzia conform căreia comuniștii locali nu au fost deloc forța monolitică impenitentă având ca unic obiectiv distrugerea „democrației" și a societății românești[125], așa cum nici despre sovietici nu se poate spune așa ceva, deși se spune și mai ales se scrie. Situația era extrem de complicată, volatilă, incertă, fiecare parte căutând, în ciuda pozițiilor formale, fie să își atenueze mefiența și anxietatea în raport cu celelalte (comuniști locali vs. sovietici), fie să le subordoneze până la integrare (comuniști locali vs. partide istorice și legionari; partide istorice vs. legionari). Să ne oprim acum mai detaliat asupra rolului PSD în această perioadă.

7

Tovarăși de drum reticenți. Perspectiva social-democrată

Au fost deja amintite desprinderea PCdR din PSD în 1921, precum și provocările, respectiv eșecurile prin care a trecut acest partid în perioada interbelică. Nu am menționat însă că unii membri ai PSD, cum a fost cazul lui Ion Flueraș, au colaborat cu dictatura regală și cu regimul antonescian[1], compromisuri la care comuniștii nu au recurs niciodată. Prin urmare, PSD este caracterizat de Pătrășcanu drept reprezentant al „unei subțiri pături din aristocrația muncitorească" integrată în „aparatul de stat și în toate instituțiile care reflectează spiritul armoniei și colaborării între capital și muncă"[2]. Cu toate acestea, nu trebuie neglijată existența unei aripi de stânga importante a partidului care, la finalul lui 1944, proclama PSD drept un partid revoluționar, anticapitalist, nu unul al armoniei sociale[3]. Cu un an mai devreme, PSD trecea deja printr-un proces de reformă internă care se soldează cu înlăturarea de la putere a tuturor liderilor partidului care colaboraseră cu regimul antonescian[4]. Chiar și așa, nemulțumirile PSD față de PCR sunt deja foarte mari încă din toamna lui 1944, social-democrații acuzându-i pe comuniști că utilizează metode politice „fasciste"[5]. Așa cum vom constata în acest capitol,

acuza nu este una gratuită, ci reflectă în bună măsură modul în care aripa de dreapta a PSD se raporta la PCR, mai ales prin vocea celui care a fost liderul partidului până în 1946, Titel Petrescu.

După 23 august 1944, partidul a cunoscut o perioadă de înflorire, ajungând în 1947 la 753 212 de membri. În același timp, am văzut că PSD și PCR erau aliate în cadrul FUM încă din mai 1944, deși un an mai devreme socialiștii refuzaseră propunerea comuniștilor de a colabora[6] – constituirea frontului fiind o inițiativă a Moscovei în perspectiva deja anticipabilă a consolidării influenței sovietice nu numai în România, ci în întreaga Europă de Est. La pachet cu extinderea aderenței postbelice a partidului vin și presiunile și boicoturile constante din partea comuniștilor locali, care iau decizii în cadrul FUM și FND fără să se consulte cu socialiștii, deși aceștia aveau trei locuri de ministru în cabinetul Groza, două de subsecretar de stat și o influență importantă printre membrii micii burghezii, ai muncitorimii și ai țăranilor. Este vorba despre miniștrii Ștefan Voitec la Educație, Lothar Rădăceanu la Muncă și Tudor Ionescu la Mine și Petrol, respectiv un subsecretar de stat la Interne și altul la Industrie și Comerț. Primii doi vor fi, de altfel, principalii susținători ai contopirii PSD cu PCR[7]. În același timp, PSD nemulțumește PCR prin faptul că, în octombrie 1944, nu consideră necesar ca FND să ajungă la guvernare și, prin intermediul lui Titel Petrescu, se opune propunerii de premier din partea FND înaintată de către Pătrășcanu, și anume Groza[8].

În 1945 apar primele propuneri de unificare a celor două partide sub denumirea inițială de Partidul Unic Muncitoresc (PUM). Tendințe de fuzionare între partidele comuniste și cele social-democrate există însă și în partea vestică a Europei, în

Franța și Italia mai exact; nu se poate vorbi deci neapărat de o specificitate est-europeană sau românească în acest sens[9]. Comuniștii locali erau îngrijorați probabil de succesele electorale ale socialiștilor englezi, norvegieni și francezi și doreau să obțină control absolut asupra PSD, desființându-l. Sunt elocvente replicile pe care și le-au adresat în august 1945, cu ocazia unei ședințe purtate în cadrul FUM, Titel Petrescu și Gheorghiu-Dej, referitor la unele probleme de politică internațională, respectiv la strategia cea mai eficientă pe care alianța socialisto-comunistă trebuia să o adopte față de partidele istorice. Referitor la ultimul caz, trebuie menționate oscilațiile PSD înspre național-țărăniști, care îi îngrijorau și nemulțumeau pe comuniști. Titel Petrescu, de exemplu, care fusese simpatizant al bolșevismului în tinerețe[10], regretase la un moment dat alianța cu PCR în cadrul guvernelor postbelice, și sperase să poată guverna în scurt timp alături de PNȚ[11]. De asemenea, liderul PSD ar fi acceptat și să facă parte dintr-un guvern Rădescu care nu includea PCR, numai că, la presiunea propriului partid, a renunțat[12]. Maniu i-a propus chiar lui Titel Petrescu să devină prim-ministru, caz în care ar fi fost considerat „salvatorul României de comunism"; dând dovadă de discernământ politic, liderul social-democrat refuză[13]. Se confirmă astfel, inclusiv de către lideri național-țărăniști, ceea ce PCR va afirma, într-un limbaj desigur contondent și propagandistic, la adresa liderului social-democrat: Titel Petrescu era în mod lipsit de echivoc antisovietic și anticomunist, fiind însă nevoit să se arate mai conciliant din cauza PSD per ansamblu, în special a membrilor de partid care înclinau spre stânga[14].

În politica externă, Titel Petrescu se arătase entuziasmat de doctrina Truman – ca, de altfel, marea majoritate a populației – și spera ca presiunile puterilor occidentale asupra guvernului

român să se concretizeze prin înlăturarea cabinetului Groza și slăbirea alianței PSD-PCR, oferind social-democraților oportunitatea unei noi formule de guvernare, din care presiunile comuniste vor fi dispărut[15]. Liderii PCR nu erau străini de simpatiile și intențiile conducătorului social-democrat. Gheorghiu-Dej încerca să-i atragă atenția lui Titel Petrescu să nu se angajeze într-o politică riscantă, pentru că va avea numai de pierdut.

> Trebuie să știți că nu va tolera URSS un regim, la granița ei, decât unul în care are deplină încredere, supere-se englezii și americanii... că dacă nu-l recunosc Anglia și America, apoi n-au recunoscut URSS 25 de ani, vorbind așa ca socialist... Englezii și americanii au ce pierde în România, noi nu avem ce pierde la ei. Noi nu avem sonde și capitaluri investite în America și Anglia, ci ei la noi, [...] și se prea poate într-o bună zi ca poporul nostru să se supere pe acești americani... Noi avem marele avantaj să fim vecini cu marea și puternica URSS, cu unicul Stat socialist din lume; ce ar fi fost oare dacă am fi fost în situația grecilor sau în situația oamenilor care trăiesc în teritorii controlate de reprezentanții celorlalte democrații?... Noi încă n-am discutat în această privință și, la întruniri, nu ne-am ocupat de principiile înalte „democratice" ale celor de la Londra și Washington. Ne place să privim mai mult interesele noastre românești și ele au cerut acest Guvern de concentrare[16].

Revenind la chestiunile de politică internă, social-democrații argumentau în favoarea cooperării cu partidele istorice, ai cărei membri puteau fi integrați astfel în PSD și ulterior în FUM. PNȚ nu trebuie persecutat și nici Maniu transformat într-un martir politic, atrăgea atenția Titel Petrescu; prin uzură politică fină, dar sistematică, partidul putea fi „dezagregat" încetul

cu încetul[17]. Dar Dej și Ana Pauker nu sunt convinși că așa stau lucrurile. „Nu te-am văzut niciodată deschizând gura împotriva lui Maniu și Brătianu, ca socialist moderat; o singură dată nu te-am văzut luând atitudine împotriva categoriei celei mai conservatoare, celei mai reacționare din țara noastră", vitupera Dej. În loc să întărească FUM, strategia social-democrată de tolerare tactică a opoziției o făcea pe aceasta (să nu uităm că reprezenta aproximativ 80% din electoratul românesc) să își pună speranțele în social-democrați ca alternativă politică la comuniști[18]. „În punctul dvs. de vedere despre socialism s-au strecurat asemenea păreri că miroase mai degrabă a politicianism decât a socialism. Se împacă așa socialismul cu Evanghelia, cum se împacă munca cu capitalul, cum se împacă focul cu apa. Asta poate doar pe proști să-i înșele". Însă nici liderul social-democrat nu se lasă mai prejos: „Eu cred că-s mai socialist ca voi, care faceți mai mult oportunism". Situația se precipită, și Dej devine agresiv verbal: „[...] când s-o pune chestia înfăptuirii societății socialiste, Titel, ține minte ce-ți spun eu acuma: așa ai să fugi de socialism ca dracul de tămâie. N-are nimic comun socialismul cu concepția ta..."[19].

Dincolo de principiile teoretice socialismului, interpretabile în numeroase direcții, se aflau imperativele politice ale unei situații de criză, în care orice decizie greșită putea avea consecințe mai grave și mai impredictibile ca de obicei, și în care atât PSD, cât și PCR încercau să manevreze lucrurile în direcția intereselor politice ale fiecărui partid în parte, nu în direcția intereselor FUM, o alianță, așa cum se poate constata, mai degrabă conjuncturală și lipsită de perspective pe termen lung. După cum îi spunea Pătrășcanu lui Maniu într-o ședință de guvern din septembrie 1944, „fiecare pas pe care îl facem este interpretat și cântărit"[20]. Ținând cont de acest ultim

aspect, rechizitoriul pe care îl face Dej liderului social-democrat crește în intensitate, devenind o critică ireconciliabilă și totodată amenințătoare a PSD:

> Ai început să înghiți partizanii lui Maniu și Brătianu; sunt obligat să recunosc că ai avut succes cu acești oameni ai lui Maniu și Brătianu, dar mă tem ca nu cumva, tot înghițind la membri național-țărăniști și liberali, să nu te umfli așa tare, că ai să pocnești într-o bună zi și nu va trebui decât un ac comunist să pocnească acest balon. Căci pentru oameni care vorbesc despre socialism, dar care uneltesc împotriva unității clasei muncitoare și nu fac nimic pentru restabilirea F.U.M.-ului și unității politice a clasei muncitoare, dar și ai poporului întreg, indiferent dacă aceasta se petrece conștient sau inconștient. Eu spun singur că dacă am să iau un ciocan, să-ți trag un ciocan să-ți sparg capul, dacă o fac dinadins sau din greșeală, nu te doare capul? Capul nu ar rămâne crăpat? Inconștient sau conștient, lucrând împotriva F.U.M.-ului, ești un dușman al clasei muncitoare. [...].
>
> Sunt partizanul adâncirii F.U.M.-ului, creării condițiunilor prealabile unității clasei muncitoare pentru această luptă. Însă nu prin înțelegeri cu Maniu și Brătianu. Azi spun părerea mea deschis, sincer. D-ta te-ai făcut un moment instrumentul lui Maniu și Brătianu, al acelor elemente care doresc subjugarea economică, politică și socială a țării noastre, doresc împiedicarea adâncirii regimului democratic la noi în țară, a acelora care se tem că procesul acesta duce tocmai la socialism[21].

Din cauza faptului că Lothar Rădăceanu și Ștefan Voitec, secretarii generali ai partidului, pun tot mai multe presiuni asupra președintelui PSD, Titel Petrescu[22], acesta convoacă în primăvara lui 1946 un congres extraordinar al PSD

având ca unic subiect de dezbatere participarea pe liste comune cu PCR la alegerile din toamnă sau nu. Deja infiltrat masiv de comuniști[23] – nu trebuie să neglijăm însă nici atmosfera politică generală, care predispunea la simpatii (și oportunități) de stânga tot mai accentuate –, marea majoritate a membrilor congresului au decis participarea la alegeri pe liste comune cu PCR. În felul acesta, sperau comuniștii locali, se va suplini oarecum și lipsa de popularitate electorală a PCR[24]. Au existat chiar și violențe la adresa unor socialiști care votaseră pentru liste separate, un membru al partidului fiind ucis de către un fost legionar încadrat în PCR[25]. Nemulțumit, Titel Petrescu se retrage din PSD și înființează Partidul Socialist Independent (PSDI), un partid bazat mai degrabă pe prestigiul său personal decât pe o infrastructură și o logistică funcționale. Majoritatea întâlnirilor de partid aveau loc, de exemplu, la reședința acestuia. Concomitent, PCR obstrucționa sistematic activitatea PSDI, considerat acum un partid burghez, aproape cu nimic diferit de partidele istorice reacționare. Cu ocazia alegerilor din noiembrie 1946, partidul nu a reușit să strângă nici măcar 2% din voturi. După această dată, partidul devine din ce în ce mai irelevant. La începutul lunii martie a următorului an, peste 2 000 de „titeliști" fuseseră arestați, fapt care punea efectiv partidul în imposibilitatea de a-și desfășura în mod normal activitățile. La fel ca liderii partidelor istorice, și pentru că nici nu îi mai rămăseseră prea multe soluții, Titel Petrescu se adresează reprezentanților americani și britanici din România pentru ajutor, dar, evident, nu obține succesul scontat[26].

Din păcate, în PSD au existat manifestări izolate de antisemitism, probabil din perspectiva alianței dificile pe care partidul o avea cu PCR, reproducând, în acest fel, clișeele mai sus

amintite. În același timp, în Banat, foarte mulți dintre membrii PSDI s-au alăturat așa-numitei „rezistențe din munți", aceasta fiind, așa cum urmează să vedem, dominată ideologic de legionari, în cadrul unui proces de radicalizare politică progresivă, deși, în anumite astfel de grupuri de rezistență armată, legionarii erau întâlniți în proporții destul de mici[27].

Continuând, în PSD se depun tot mai multe diligențe în vederea unificării cu PCR, simultan cu anumite tendințe de apropiere de PSDI și de reintegrare a acestuia în PSD[28]. Membrii de partid care se opun sau sunt bănuiți că s-ar opune unificării sunt excluși din partid. Gheorghiu-Dej îi atrage la un moment dat atenția lui Lothar Rădăceanu cum că marea „masă" a membrilor PSD nu se deosebesc ideologic de membrii PNȚ, la care Rădăceanu răspunde că e vorba doar de un apendice al partidului, pe care PSD îl are oricum sub control. Tendențiozitatea și nuanțele nu le scăpau însă niciunuia. De aici și până la acuza PSD că este infiltrat de legionari nu mai era decât un singur pas. În plus, liderii comuniști sunt deranjați de monarhismul afișat al socialiștilor, care ar fi afișat peste tot portrete ale regelui și ar fi început orice ședință cu imnul monarhist[29]. Așa cum recunoștea fățiș în 1945 un membru al PSD, „Noi toți suntem regaliști"[30]. La fel ca PSDI, și PSD este „feliat" politic, deși reprezintă teoretic aliatul cel mai de încredere al PCR din cadrul FUM și FND. Socialiștii încep să fie scoși din sindicate și din administrație, iar în 1947, conform noii legi a „raționalizării forței de muncă", foarte mulți membri ai partidului devin șomeri. În sfârșit, în septembrie 1947 are loc un congres comun al PSD și PCR având misiunea de a elabora procedurile necesare fuzionării celor două partide, iar în februarie 1948 ia naștere PMR care susține cu această ocazie și primul său congres[31].

Mai mult, socialiștii români recunoșteau ascendentul ideologic al socialismului european și încurajau persoane cu vederi procapitaliste să se înscrie în partid, capitalismul fiind considerat, în acele momente, un sprijin de neocolit pentru reconstrucția țării[32]. În vara lui 1945, când administrația Truman nu mai recunoaște guvernul Groza, Titel Petrescu afirmă, așa cum am constatat deja, că guvernul României trebuie recunoscut și de americani, și de britanici, nu numai de sovietici, chiar dacă PSD sprijină în „unanimitate" guvernul Groza[33]. Iar în martie 1946, cu ocazia lansării manifestului de la constituirea PSDI, Titel Petrescu a făcut o declarație care cu siguranță nu a fost pe placul sovieticilor:

> Nu știm cine a conceput groaznica idee de a împărți lumea întreagă – deci și țara noastră – în două tabere: pentru sau contra puternicului nostru vecin de la răsărit, URSS.
>
> Păstrăm convingerea fermă că țara nu trebuie să fie silită a alege între cele două părți, azi când se cere unitatea tuturor celor care au câștigat sângerosul război.
>
> Pentru a scăpa de această nefericită alternativă nu se deschide decât un singur drum: acela al social-democrației internaționale. Civilizația modernă a creat între toate națiunile o solidaritate de neînlăturat.
>
> Organizarea păcii și acțiunea de reconstrucție atât pe plan național, cât și pe cel internațional, trebuie întreprinse de pe acum printr-o sforțare comună de înțelegere și colaborare a tuturor popoarelor, mari și mici[34].

În situația geopolitică existentă în acel moment în Europa de Est, orice poziționare abstract-umanitară și obiectivă de acest gen demonstra, în viziunea dihotomică sovietică – viziune impusă de fapt de structura bipolară a însuși Războiului Rece

aflat pe atunci în fază incipientă – o pactizare de fond cu noul inamic, imperialismul american. Încă o dată, Gafencu rezumă perfect situația: „în împrejurările de azi nu există și nu poate exista o «a treia forță»! Ideea pare frumoasă, dar nu are niciun înțeles. Comunismul, sprijinit de Moscova și îndrumat de Moscova, este o forță. Și anticomunismul – dacă își găsește o formă potrivită de exprimare – poate fi o forță. Între aceste două puteri nu mai e însă loc pentru nimic"[35]. Naivitatea politică a lui Titel Petrescu este, de altfel, amintită și criticată constant de către liderul național-țărănist Ioan Hudiță[36], respectiv în presa național-țărănistă a perioadei[37]. Mai mult, Hudiță nu manifestă nicio rezervă în a-l caracteriza foarte peiorativ pe Titel Petrescu, utilizând, pe lângă mai sus amintitul „naiv", apelative ca „fricos", „nepriceput", „ridicol", „idiot", „bleg", „dobitoc sinistru" sau „prost"[38]. Motivele condescendenței lui Hudiță nu țin numai de niște aprecieri generale ale calităților politice ale lui Titel Petrescu. Unele dintre ele sunt foarte concrete, cum ar fi, pe lângă oscilarea politică a PSD, care ar dori să se apropie ocazional de PNȚ (în privința reformei agrare, de exemplu[39]), dar se teme de represalii din partea comuniștilor – concurența politică pe care PSD o făcea PNȚ, căutând să recruteze muncitori național-țărăniști[40]. În plus, se pare că liderul social-democrat ar fi emis tacit, în vara lui 1945, pretenții la funcția de prim-ministru într-un eventual guvern rezultat în urma demiterii guvernului Groza, odată cu declanșarea „grevei regale"[41].

Odată procesul de verificare al membrilor PMR declanșat în 1948, majoritatea foștilor socialiști erau îngrijorați pe bună dreptate că vor fi excluși din partid ca „«elemente [...] mic burgheze, chiabure sau intelectuale [...]. În general toți se consideră victime ale regimului și comuniștilor, iar Congresul

PMR este socotit ca o ceremonie funerară în care va fi înmormântat PSD și elementele socialiste de dreapta»"[42].

În mai 1948 Titel Petrescu este arestat. Conducerea PSDI este preluată de Dan Romulus și Ilie Predaru, dar, un an mai târziu, întreg comitetul executiv al partidului este arestat pe motiv că ar fi încercat să ia legătura cu Internaționala Socialistă. În 1952, Titel Petrescu este condamnat împreună cu alți membri importanți ai PSDI. Acesta primește închisoare pe viață, dar este eliberat în 1955, când laburiștii englezi fac presiuni asupra lui Nikita Hrușciov în acest sens. În scurt timp sunt eliberați și ceilalți lideri socialiști, departe de a mai constitui acum o amenințare pentru PMR. După eliberare, Titel Petrescu nu a mai inițiat activități politice, dar chiar și așa a fost izolat prin toate mijloacele posibile, inclusiv față de cercul de prieteni intimi. Va muri în 1957 în urma unui infarct[43]. Odată cu el va dispărea și amintirea unui partid socialist independent, partid care, în contextul tulbure al politicii postbelice, așa cum s-a întâmplat și în alte state est-europene, nu prea avea nicio alternativă în afara contopirii cu partidele comuniste locale.

8

Amenințarea „hoardelor bolșevice": perspectiva partidelor „istorice"

Partidele istorice au divizat încă de la început PCR în privința strategiei politice optime în raport cu acestea. Astfel, Ana Pauker și Vasile Luca doreau, înainte de constituirea cabinetului Groza, ca PNȚ și PNL să facă parte din noul guvern, în timp ce Gheorghiu-Dej prefera facțiunile disidente ale acestor partide PNȚ-Alexandrescu și PNL-Tătărescu, cele care au și intrat până la urmă în executivul care și-a preluat atribuțiile în martie 1945. Dej nu a uitat acest amănunt cu ocazia „devierii de dreapta" din 1952 și i-a reproșat Anei Pauker că a încercat să aducă „fasciști" din partidele istorice în PCR, pe lângă legionarii pe care oricum i-a adus, chiar dacă nu de una singură[1].

Nu am de gând să reiau în această subsecțiune informațiile deja prezentate despre partidele istorice și/sau despre liderii acestora. Am să mă concentrez în schimb pe situația PNȚ și PNL, respectiv disidențele acestor partide, între 1944 și 1947, cu un bemol asupra ideologiei țărăniste, și voi încerca să aduc în prim-plan motivele pentru care PCR a căutat să neutralizeze cât mai eficient și mai rapid acest redutabil concurent politic care a fost PNȚ.

PNȚ: metamorfoze ideologice și incertitudini politice

Cel mai important motiv este dat de aderența populară masivă, PNȚ fiind partidul în care se regăsea majoritatea electoratului românesc postbelic, iar asta a fost dureros de evident pentru PCR cu ocazia alegerilor din noiembrie 1946, în timp ce liderul său Maniu era de departe cea mai bine văzută personalitate politică a epocii. Conștient de acest atu, Maniu își permitea să atragă atenția asupra abuzurilor sovieticilor în România încă din noiembrie 1944, printr-o scrisoare trimisă diplomatului Andrei Vîșinski, gest care a atras mai degrabă atenția asupra lui, asta neînsemnând cumva că fusese neglijat până atunci de către sovietici[2].

Acest capital electoral se eroda însă masiv pe coordonate nedemocratice. Un motiv era dat de inactivitatea liderilor PNȚ și incapacitatea lor de a lua decizii politice inspirate în noul context postbelic. Apoi, din cauza războiului, partidele istorice pierduseră în mare măsură legăturile cu organizațiile din provincie; profitând de ocazie, FND impune, cu ajutorul Armatei Roșii, propriii oameni în instituțiile din mediul rural și din orașele mici. Alt motiv era acceptarea masivă de legionari în partid, la care vom ajunge puțin mai încolo. Foarte important este și comportamentul reprobabil al lui Maniu față de evreii care își pierduseră proprietățile în timpul regimului Antonescu: aceștia, conform liderului național-țărănist, ar fi urmat să fie despăgubiți numai în ceea ce privește bunurile și proprietățile; pământul pe care îl pierduseră avea însă să fie păstrat de către noii proprietari români[3].

Dincolo de îngrijorarea sovietică existau și resentimente ale liderilor PCR față de Maniu, pe lângă teama justificată a celui mai anemic partid politic local, aflat însă pe un traseu

ascendent de neoprit, în fața celui mai puternic partid politic local, supus la rândul său unui rapid proces de disoluție, proces direct proporțional ca intensitate cu simpatia populară și capacitatea organizațională de care se bucura. Ne amintim că Maniu a îndemnat membrii PNȚ să nu protesteze cu ocazia arbitrajului de la Viena din cauza prezenței trupelor naziste în țară, fapt echivalat de comuniștii locali cu un act de trădare. Mai important, liderii partidelor istorice nu fuseseră încarcerați în perioada interbelică și pe timpul războiului, ba dimpotrivă, își păstraseră aproape nealterate privilegiile, în ciuda vicisitudinilor politice succesive; spre deosebire de ei, Gheorghiu-Dej, Gheorghe Apostol, Vasile Luca, Constantin Pârvulescu, Ana Pauker și mulți alții, toți au petrecut un timp mai mult sau mai puțin îndelungat în închisorile interbelice și/sau antonesciene. Nu era neapărat necesară sugestia Moscovei pentru ca Gheorghiu-Dej să pună semnul egalității între Maniu și mareșalul Antonescu; frustrările personale erau suficiente[4]. La rândul lor, liderii comuniști români erau tratați condescendent de către vechea elită aristocratică, dar și de marea burghezie, fiind expediați de exemplu ca niște simpli „pușcăriași" de către Jacques Vergotti, colaborator apropiat al regelui Mihai[5].

Tergiversările liderului PNȚ din perioada războiului relativ la schimbarea alianței României i-au dezamăgit și indignat chiar pe unii membri de partid, pe politicienii români, pe anumiți militari cu funcții de răspundere și pe diplomații occidentali[6], și au furnizat un prețios capital politic PCR, care ulterior l-a utilizat pentru subminarea sistematică a PNȚ[7]. PCR invitase PNȚ să colaboreze pentru a scoate țara din Axă încă din decembrie 1942 și insistase în acest demers și în 1943, dar Maniu se opusese invocând ca motiv „abținerea comuniștilor de a-și defini atitudinea față de retrocedarea către România a

provinciilor de nord luate de Rusia"[8]. Această poziție a PNȚ se configurase, de altfel, cel puțin cu un an mai devreme[9]. Deși nu numai PNȚ, ci și celelalte partide politice erau reticente în legătură cu o posibilă alianță cu PCR din cauza problemei Basarabiei și a Bucovinei de Nord, cererile pe care le emitea Maniu în această privință erau nerealiste și efectiv ofensatoare pentru comuniștii locali, respectiv pentru sovietici[10]. Un an mai târziu, cu o zi înainte de actul de la 23 august, Pătrășcanu[11], în calitate de reprezentant al PCR, îi cere lui Maniu să formeze noul guvern și să semneze armistițiul cu Națiunile Unite. După ce inițial acceptă, Maniu se răzgândește rapid, considerând că armistițiul trebuie semnat de către Antonescu[12], probabil pentru ca cedarea Basarabiei și a nordului Bucovinei către Uniunea Sovietică să nu fie consfințită politic prin semnătura sa. Liderul PNȚ își apără poziția afirmând că Antonescu deține „imensa autoritate morală", respectiv puterea politică necesară pentru a duce la bun sfârșit acest demers. Opoziția, lipsită de autoritate politică[13], nu poate decât să aștepte cuminte scoaterea castanelor din foc în favoarea ei. Chiar și după răsturnarea dictaturii antonesciene și instaurarea guvernului Groza, Maniu a continuat să îi irite pe diplomații occidentali aflați în România printr-o atitudine de superioritate și prin acuzarea Statelor Unite și a Marii Britanii că au permis ca țara să fie „«pierdută în favoarea rușilor»"[14]. Se pare că refuzul de a forma un nou executiv în august 1944 a fost unul dintre cele mai răsunătoare eșecuri ale politicii național-țărăniste postbelice și ale lui Maniu personal, care a ratat astfel momentul de a coagula cea mai mare parte a societății în jurul celui mai relevant partid politic existent la acea dată – pe lângă faptul deja menționat că a oferit o nesperată oportunitate PCR și aliaților acestora în lupta pentru putere[15].

Iar motivele pentru care aliații, nu numai cei occidentali, erau siderați de escamotările politice ale liderului PNȚ nu se opresc aici. La o discuție privată din primăvara lui 1943 cu un reprezentant al comuniștilor în vederea scoaterii României din războiul antisovietic, discuție care a ajuns foarte probabil mai devreme sau mai târziu la cunoștința Moscovei, Maniu opinează că România nu poate fi considerat stat agresor deoarece Marea Britanie și Statele Unite nu au declarat război acesteia începând cu 22 iunie 1941, data efectivă a angajării României în conflict, ci de abia o lună mai târziu, odată cu trecerea Nistrului de către armata română[16]. Dacă astfel de tertipuri avocățești ridicole erau utilizate pentru a eluda rolul militar substanțial al României, mai important chiar decât cel al Italiei, în cadrul războiului dus de către forțele Axei pe Frontul de Est, împotriva Uniunii Sovietice, orice comentariu este de prisos.

Discutând în cadrul unei ședințe de guvern din septembrie 1944 despre condițiile recent încheiatului armistițiu cu sovieticii, care erau nu atât de bune ca cele oferite în luna aprilie, Pătrășcanu identifică momentul oportun pentru a-l trage la răspundere pe ministrul fără portofoliu Maniu în ceea ce privește acest regretabil deznodământ.

> Există un vinovat, și eu vorbesc foarte deschis, există un vinovat pentru ce România nu a încheiat armistițiul pe baza armistițiului din aprilie [1944, *n.m.*], și acest vinovat sunteți dv., dle Maniu, fiindcă sunteți singurul om politic căruia i-au fost transmise aceste condiții și ați avut posibilitatea neașteptată să interveniți efectiv în politica românească. Și nu ați făcut-o. Dacă ați fi fost de acord cu noi – eu am fost în martie – să activăm pentru salvarea, pentru scoaterea României din război în cel mai bun moment istoric trupele

ruseşti făcuseră spărtura de la Uman, dar nu trecuseră Bugul şi România ar fi putut atunci discuta condiţiile armistiţiului. Nu aţi făcut-o invocând aşteptarea unui răspuns de la dl. Ştirbei [prinţ român exilat în 1931, care negocia la Cairo cu aliaţii occidentali din dispoziţiile lui Maniu, *n.m.*], care a venit într-un moment când situaţia era schimbată. Noi am fost puşi într-o situaţie foarte penibilă, pentru că politica de luni de zile de aşteptare, de tergiversare, din partea opoziţiei, şi în special din partea Partidului Naţional-Ţărănesc, nu a putut să inspire nicio încredere Aliaţilor şi nu ne-am găsit în faţa tuturor aliaţilor, ci a tuturor Aliaţilor care s-au declarat de acord cu aceste condiţiuni noi. [...]

Este o mare răspundere istorică, dle Maniu, că la propunerile de armistiţiu din aprilie dv. aţi răspuns în iunie, fiindcă Aliaţii, în două luni, nu de la guvernul Antonescu au aşteptat răspuns, ci de la dv., răspuns care a venit după două luni de zile. Vă rog să credeţi că aţi pus delegaţia română într-o situaţie grea. Noi am venit în numele blocului [BND, *n.m.*] şi al opoziţiei şi în faţa acestei situaţii ni s-a spus: Ce aţi făcut 3-4 luni, dacă spuneţi că aţi fost gata, căror fapte se datoreşte prezenţa armatelor sovietice în marş în Moldova, când noi am fost gata din martie? Şi eu am răspuns: noi am propus armistiţiul cu mult înainte, dar în faţa acestei situaţii, adevărata politică românească, opoziţia s-a găsit în carenţă. Aşa încât nu aveţi răspunderea acestui document, aveţi o răspundere mai gravă, că aţi făcut posibil acest document prin atitudinea opoziţiei, prin tergiversare, aţi făcut posibil ca un text propus în aprilie să-l discutăm la începutul lui septembrie. Am fost puşi într-o situaţie foarte grea noi, delegaţia [de la Moscova, cea care a negociat semnarea armistiţiului în data de 12 septembrie, *n.m.*], fiindcă elementele de neîncredere se bazau pe o politică de tergiversare, care nu este imputată nici delegaţiei, nici guvernului actual[17].

Un astfel de rechizitoriu politic precis și tăios nu avea cum să nu atragă o replică pe măsură din partea experimentatului lider politic național-țărănist. Și aceasta merită reprodusă pe larg deoarece reflectă presiunile enorme și incertitudinile agonice în care opoziția politică la regimul Antonescu, deloc una coezivă și sinergică, era nevoită să își desfășoare activitatea.

Într-adevăr, eu mă ocupam cu ideea, dar și lucram ca să fac această lovitură atunci când s-a întâmplat catastrofa armatei germane la Uman. Firește, am stat în legătură cu marii comandanți ai armatei noastre. Am discutat chestiunea și nu am făcut această lovitură atunci fiindcă domnii comandanți ai mai multor unități mi-au adus la cunoștință și mie și celorlalți mai înalți că nu se poate face acțiunea, fiindcă dumnealor dacă veneau și spuneau da, se poate face, neapărat o făceam. [...]. Mă găseam înaintea situației. Cum s-o fac? S-o facem pe cale normală, sau pe cale de lovitură? Cine a făcut o revoluție, ca mine, nu o mai face a doua oară. Pentru că se știe cum începi, dar nu știi cum termini. Și atunci am văzut spiritul public. Este dispus sentimentul public la jertfe superioare? Am discutat cu prietenii d-tale și pătura muncitorească și când le-am pus în vedere că ar trebui să facem o mare demonstrație ca să forțăm puterea constituită a statului să se gândească la armistițiu și la schimbarea politicii, atunci mi s-a spus: Dar, domnule Maniu, răspunzi că armata este cu noi? Eu însă nu putea răspunde atunci. Și atunci, examinând condițiunile, când am văzut că sentimentul public nu este pregătit pentru așa ceva și când cei răspunzători îmi spuneau că nu pot face în acel moment, puteam eu să risc la acel moment?

Atunci când ni s-au propus condițiile de armistițiu și le-am studiat au cerut de la mine, cei de la Cairo, răspuns categoric: Acestea sunt condițiile mai bune nu le mai au. Te obligi să semnezi? Și am răspuns în 2–3 zile: Mă oblig să fac armistițiul cu aceste condiții. Prin urmare din partea mea și a

partidului nostru nu a fost niciun fel de tergiversare. Acum nu e vorba să facem istorie, e vorba ce trebuie făcut. Atrag atenția dv. ca să știți unde să puneți un punct deosebit și să accentuați că nu România este de vină că a făcut armistițiul acum. Dl. Buzești știe că am precizat anumite modalități și nu ni s-a răspuns din partea Aliaților 7 săptămâni și pe urmă s-a răspuns: Faceți dv. pe puterea dv. că noi nu putem face nimic, și s-a făcut pe putere proprie. Aceasta este situația, am fost într-o situație groaznică, tragică. Vedeam că nu putea întârzia lucrurile și nu aveam niciun ajutor de nicăieri. Și a trebuit să găsim momentul cel mai potrivit. Pe câtă vreme nici de la Italia, nici de la Franța nu au cerut să facă acțiune pe puteri proprii, și am făcut cu puteri proprii, riscând viața, existența, dinastia și tot bunul pe care îl are România. [...] Și cred că va constata și istoria și opinia publică românească că am reușit s-o facem în momentul politic cel mai potrivit, ca să aibă sfârșit bun[18].

În apărarea lui Maniu, este clar că situația putea degenera rapid în cazul unor gesturi precipitate, așa cum s-a întâmplat la începutul lunii august 1944 în Varșovia când locuitorii orașului au încercat să se elibereze singuri de sub forțele de ocupație naziste; revolta a fost reprimată brutal și sângeros de către germanii care aveau polițe politice mai vechi de plătit polonezilor în timp ce sovieticii, de cealaltă parte a râului Vistula, asistau impasibili la acest tragic episod. Armata de eliberare poloneză fiind în mare măsură și anticomunistă, nu numai antinazistă, Stalin a sesizat oportunitatea eliminării unor dificultăți politice ulterioare prin intermediul acțiunii reprobabile a Wehrmachtului[19]. Însă genul acesta de interpretări retrospective nu aveau nimic de a face cu imperativele politice ale momentului, în care PCR, forța politică cea mai nesemnificativă, dar în ascensiune, urmărea să își facă

loc pe scena politică limitând, dezbinând și finalmente lichidând PNȚ, forța politică cea mai însemnată, aflată însă, conform caracterizării de mai sus a liderului social-democrat Titel Petrescu, în plin proces de „dezintegrare".

Revenind la comportamentul liderului național-țărănist în timpul războiului, acesta este neinspirat și ambivalent, iritând și chiar sfidând Uniunea Sovietică. În august 1943, Maniu declară prin reprezentanții săi puterilor occidentale că este gata de negocieri pentru scoaterea României din război, atâta timp cât acestea nu includ Moscova. Poziția acestuia i-a frapat pe diplomații britanici, care o consideră „exorbitantă". O lună mai târziu, ținând cont atât de dinamica frontului, cât și de lipsa de tact a conducerii opoziției române, sovieticii resping negocierile și solicită capitularea necondiționată. Treptat, Maniu înțelege că Basarabia și Bucovina de Nord sunt definitiv pierdute și își temperează atitudinea în această privință, dar solicită totuși un referendum în cel mai scurt timp posibil pentru a legitima situația în ochii opiniei publice. Principala preocupare pentru sovietici era însă frontul, nu potențialele turbulențe sociale din spatele acestuia, nici gesturile favorabile adresate unui politician care continua să-i desconsidere. O nesperată oportunitate apare în martie 1944, când, din cauza presiunilor reînnoite ale Germaniei la adresa României, Moscova este dispusă să negocieze și cere drept de liberă trecere a diviziilor Armatei Roșii pe teritoriul țării. Maniu își afirmă acordul de principiu, dar solicită negocieri suplimentare, nemulțumindu-i din nou pe sovietici, respectiv pe britanici[20]. În februarie 1943 ar fi existat chiar un diferend pe tema Uniunii Sovietice în PNȚ: Mihalache i-a propus lui Maniu să nu mai facă oferte de pace aliaților care să nu ia în calcul Moscova, dar acesta din urmă s-ar fi opus[21].

Chiar și Maniu recunoștea, în cadrul unei ședințe a primului guvern Sănătescu, din care a făcut parte ca ministru fără portofoliu, că a dus o politică eronată în timpul războiului, efectiv „catastrofală", deși responsabilitatea principală din acest punct de vedere ar fi aparținut numai guvernării antonesciene[22]. Așa să fie oare? Motivul pentru care Maniu nu ar fi acceptat condițiile de armistițiu ale Moscovei este acela că documentul respectiv urma să fie semnat la Moscova, nu la Cairo, acolo unde fusese trimis diplomatul Cretzianu pentru negocieri, „Ceea ce nu găseam de bine pentru țara noastră"[23]. Să vină muntele la Mahomed, cu alte cuvinte. Pe scurt, imposibilitatea de a coagula o opoziție serioasă la adresa guvernării antonesciene se datorează aproape exclusiv precauțiilor excesive, tatonărilor, oscilațiilor și gafelor liderului PNȚ[24]. Și tot referitor la primul guvern Sănătescu, există o informație, pe care nu am identificat-o în alte surse, conform căreia Maniu, după acceptarea guvernului militar de tranziție mai sus amintit, s-ar fi răzgândit și ar fi dorit să devină totuși prim-ministru pentru a evita o eventuală punere între paranteze din punct de vedere politic a partidelor istorice[25].

Cu ocazia procesului lui Antonescu, în care a fost citat ca martor, Maniu caută să justifice tergiversările legate de semnarea unei păci separate și aroganța uluitoare față de Moscova prin faptul că el pusese două condiții. În acea situație de maximă urgență și de extremă volatilitate, Maniu punea condiții. Prima: „ca ofensiva rusească să fie în curs și ca trupele rusești să ajungă în apropierea frontului românesc, pentru că socoteam, împreună cu militarii, că dacă rușii nu fac ofensivă și noi facem armistițiu, [...] deschidem poarta granițelor noastre", pe care „o vor ocupa armatele germane"[26]. O temere justificată în sine, așa cum am argumentat mai sus, dar tot mai greu

de susținut în contextul dinamicii din ce în ce mai previzibile a războiului. A doua condiție consta în aceea că s-a cerut un ajutor militar din partea Marii Britanii și a Statelor Unite, pe care, anticipabil, guvernele acestor state l-au respins[27], cel mai probabil pentru a nu oferi motive de anxietate suplimentară Moscovei, relațiile dintre cei trei aliați împotriva Germaniei naziste fiind, așa cum am constatat, jalonate de tensiuni și suspiciuni tot mai mari de-a lungul anilor.

Presa național-țărănistă a intuit foarte bine faptul că procesul lui Antonescu simboliza, pentru comuniștii locali și aliații lor, procesul întregii clase politice de dinainte de 23 august 1944. Nu era însă de acord cu aceste concluzii, transformându-l pe Maniu – cu un aplomb encomiastic și niște acrobații interpretative jenante – în victima inocentă a unor mașinațiuni politice impertinente.

> Cât despre tendința de a implica întreaga clasă conducătoare, [...] în procesul criminalilor de război, ea era inițial lipsită de autoritate morală.
>
> Atitudini care au poate un rost în Iugoslavia, în Grecia, în Bulgaria, în Franța, nu se pot concepe în țara noastră, unde nici sabotajul muncitoresc, nici împotrivirea maselor proletare n-au depășit decât individual și sporadic limitele ascultării tacite [ca și cum fragilitatea opoziției confirmă practic legitimitatea unei dictaturi, *n.m.*].
>
> Trebuie să recunoaștem spre dezvinovățirea generală că situația politică a țării a fost cu totul deosebită de a statelor mai sus citate.
>
> N-am intrat în război împotriva Națiunilor Unite [această „tribună internațională de trăncăneli inutile"[28], în accepțiunea lui Hudiță, *n.m.*], decât DUPĂ sugrumarea libertăților, DUPĂ aplicarea corsetului totalitar, DUPĂ desființarea tuturor instituțiilor de rezistență națională (parlament, presă etc. etc.).

De aceea procesul criminalilor de război este strâns legat – politic, juridic și sufletește legat – de acela al făuritorilor dictaturii.

Toată lumea cade principial de acord asupra acestui punct de plecare.

Prea puțini par însă dispuși să-i accepte consecințele.

Suntem de părere – pentru facilitarea discuției – că partidul național-țărănesc ar fi putut face mai mult decât a înregistrat cronica ultimilor ani.

Dar vina lui de a fi „rezistat" relativ puțin și în general până la anumite limite nu este compensată de gloria altei organizații care să fi adus pe altarul politicii externe tradiționale un aport tehnic superior, o pregătire politică mai amănunțită, sau chiar jertfe mai semnificative.

A fost o vreme în care toată țara atârna de partidul național-țărănesc și întreg partidul de Iuliu Maniu.

Omul de la Bădăcin a dus atunci împotriva cotropitorilor germani, *cea mai riscantă, cea mai subtilă, cea mai eficientă politică* [*subl.m.*]. Noi toți, de la liberali și până la comuniști, ne-am aflat înapoia lui.

N-a cerut pentru acest lucru vreo recompensă. Dar nu și-a imaginat desigur că atâția eroi de a doua zi îi vor cere, lui, la procesul Antoneștilor, socoteală![29]

În țară, nu doar comuniști ca Pătrășcanu aveau o părere negativă despre aptitudinile politice ale lui Maniu, ci chiar simpatizanți național-țărăniști cum ar fi fostul diplomat, deja citat copios în prezenta lucrare, Gafencu[30]. Acesta îl stima pe Maniu și îl considera un om de caracter, deși era afectat de faptul că liderul național-țărănist nu îi propune să revină din exilul elvețian pentru a lua parte la reconstrucția politică a României[31], om care, în condițiile politice respective, ar trebui ajutat, nu obstrucționat, în eventualitatea în care țara ar fi

putut, ipotetic vorbind, în viitorul apropiat, să iasă de pe orbita sovietică: „personalitatea lui Maniu (cu toate cusururile bătrânului!) are [...] mare preț. Nu trebuie făcut nimic pentru a micșora prestigiul său. Este o forță reală, cu atât mai trebuincioasă, cu cât în haosul de azi, forțele și valorile adevărate sunt foarte rare"[32].

Însă „cusururile" amintite de Gafencu nu erau puține. Iată o intrare din jurnalul celebrului diplomat, datată 9 aprilie 1945: „Mă gândesc de câte crize ar fi putut fi scutită țara noastră, dacă Maniu ar fi avut curajul și înțelepciunea să treacă pe la Moscova. Toată lumea merge azi la Moscova: Churchill, De Gaulle, Beneș, Tito... numai dl. Maniu s-a codit și a trimis «un reprezentant». Si s-a pomenit cu Ana Pauker și cu Gheorghiu-Dej"[33]. Și încă una din 8 martie a aceluiași an:

> Ce-a făcut Maniu, de opt luni, de când tot „rezistă"? Era șeful, admis de toți, al Blocului Național [Democrat, *n.m.*]. A respins pe carliști. S-a luptat cu stânga, pentru locurile în guvern. Nu a îndrăznit să ia singur, în mână, puterea. A trimis, în guvernul de colaborare, niște nătărăi [...]. A încercat, prea pe față, jocul primejdios de a se propti pe anglo-saxoni pentru a rezista muscalilor (după cum, în negocierile de pace, s-a ferit de ruși, căutând numai alipirea de anglo-saxoni); într-un cuvânt, a făcut față vremurilor noi, care cer înțelegere și mlădiere, cu un caracter de bronz, dar cu moravuri învechite. A pierdut astfel – ceea ce este foarte grav: încrederea ruşilor. A pierdut-o prea devreme, când putea încă, datorită ei, să fie folositor țării; a pierdut-o degeaba, fiindcă azi, nimeni nu-i mai poate veni in ajutor[34].

Este foarte posibil ca sovieticii să nu fi avut niciodată mare încredere în anticomunistul Maniu care, spre deosebire de alți politicieni români, a încercat la rândul său, așa cum

vom vedea în continuare, să-și orneze ideologia politică utilizând diferite elemente progresiste, dar nefiind dispus totuși să facă vreo concesie politică majoră. În 1940, într-un memoriu adresat lui Hitler și Mussolini în care protesta față de arbitrajul de la Viena, Maniu le reamintea celor doi lideri fasciști ce datorie istorică au față de România și cât de mult rezonează, de altfel, cu anticomunismul lor visceral afirmând că, în 1919, aceeași Ungarie în favoarea căreia România a pierdut în vara lui 1940 Nordul Ardealului, „a fost salvată din ghearele bolșevismului de români"[35]. Iar în 1943, imediat după desființarea Cominternului, operațiune inițiată după ce Stalin conștientizase că ajutorul Occidentului devenise în acel moment mai important decât ajutorul celorlalte partide comuniste[36], același Maniu jubila considerând că PCR va putea să urmeze în perioada postbelică o strategie politică proprie, locală, fără să mai țină cont de „normativul dat de Moscova"[37]. Mai departe, în ianuarie 1945, Maniu declara public, în cadrul unei conferințe a PNȚ, următoarele: „comunismul nu este un articol de export și într-un timp nu prea îndepărtat nu se va mai găsi în România nici urmă de el". Tot cu această ocazie, acesta își avertiza partidul să „evite diferitele organizații de stânga"[38].

În sfârșit, în septembrie 1944, atunci când era foarte mare nevoie de calmarea spiritelor și liniștirea opiniei publice, Armata Roșie fiind deja prezentă în toată țara, Maniu afirma, deși sublinia că se abține să nu o spună public, faptul că aceasta se comportă „groaznic", dar interese politice superioare cer ca acest lucru să fie trecut sub tăcere: „Am închis ochii și am înghițit. Eu multe înghit; n-aveți idee cât pot să înghit, când trebuie să fie în interesul țării noastre". Pornind de la acest discernământ politic asumat, PCR îi cerea, în baza autorității și

prestigiului pe care îl avea ca personalitate politică de top, să încerce să calmeze situația „pentru ca lumea să evite să se provoace incidente mai regretabile", însă Maniu se mulțumea să afirme că „acestea sunt lucruri trecătoare, sunt neplăceri de moment", dar că „Nu se poate pretinde de la mine, atunci când lumii întregi, începând de la rege și până la ultimul om cu care am vorbit, i-am spus: am condiții liniștitoare de la Aliați, să vină armata aceasta, să facă ce a făcut, iar eu să spun: te salut, domnule ocupator al nostru". După care le reamintea interlocutorilor din primul guvern Sănătescu: „Eu n-am venit în viața publică românească ca un copil sărac, ci [ca, *n.m.*] *dictator la Transilvaniei* [*subl.m.*], recunoscut de regele României și proclamat de opinia publică întreagă din acea regiune". Astfel învestit cu o „încredere nemaipomenită", Maniu considera deci că nu se poate totuși coborî sub un anumit nivel politic și în ultimă instanță moral. Pătrășcanu îi amintea însă că „dictatorii" „exploatează" sentimentul public, dar că acest lucru este o „crimă", mai ales în România, unde respectivul „sentiment public a fost indus în eroare de ani de zile", prioritatea fiind acum ca acesta să fie „îndreptat". Iar în ceea ce privește interacțiunea armatei sovietice cu populația țării, același Pătrășcanu evidenția că „o armată care se pregătea să intre victorioasă în România, o armată ucraineană, care trecuse prin satele devastate din Ucraina, trupe care fuseseră întâmpinate de populația ucraineană cu strigăte: Să ne răzbunați, trupe care aveau în ochi imaginea vie a ruinelor, pe care le-a lăsat armata română, au sosit în țară. Ce sentimente doriți dv. să aibă această armată?" Sigur că, în lumina informațiilor mai sus expuse, „detașamente izolate, grupuri răzlețe, au prădat și au făcut anumite excese, dar sub niciun motiv unități compacte nu au făcut asemenea lucruri"[39].

Evident, astfel de poziționări din partea liderului național-țărănist nu aveau cum să câștige încrederea Uniunii Sovietice, ba dimpotrivă. Mai ales că Maniu afirmase cu subiect și predicat că armata română nu s-ar fi purtat chiar atât de abuziv în Uniunea Sovietică și că, oricum, acest aspect nu ar trebui evidențiat prea mult deoarece nu ajută cauza țării în ceea ce privește obținerea unor condiții de armistițiu avantajoase din partea Moscovei[40].

Disputa dintre Maniu și Pătrășcanu a atins și probleme teoretice, cum ar fi natura democrației românești de până atunci și perspectivele ei imediate. În timp ce ultimul declara tăios că s-a săturat de „democrație imbecilă", primul riposta argumentând că, într-adevăr, se poate vorbi de o democrație „anemică", dar că această democrație, cu toate imperfecțiunile ei, este „adevărată, patriotică și națională" și nu are nevoie de nicio „protecție", așa cum era cazul democrației promovate de către PCR și aliații săi[41]. Am putut constata deja cât de adevărată și de națională a fost democrația interbelică: antisemită, xenofobă[42], orientată împotriva unor revendicări sociale minimale, misogină[43]. Dovezi suplimentare în sprijinul acestei afirmații se găsesc în jurnalul lui Hudiță, ministru al agriculturii din partea PNȚ în al doilea guvern Sănătescu și în guvernul Rădescu, unde ieșirile antisemite, antirome, xenofobe și ocazional misogine, alături de rasializarea sărăciei, sunt la ordinea zilei[44], iar noii aliați sovietici sunt expediați rapid ca „primitivi", „țigani", „brute barbare", „hoți", „bețivi", „murdari" sau, mai simplu, „porci"[45]. În schimb, comuniștii locali sunt prezentați ca niște simpli „aventurieri":

> Toată această pleavă morală, fără rădăcini adânci în trupul neamului nostru, s-au pus fără rușine [sic!] în slujba ocupației

> străine pentru a-i fi ei bine şi, *ca aventurieri ce sunt, ce le pasă lor dacă mâine vor înfunda puşcăriile sau vor bate drumurile pribegiei* [*subl.m.*]. Ce-am avut şi ce-am pierdut, deviza tuturor escrocilor şi aventurierilor internaţionali! Naţiunea noastră nu va trebui să uite niciodată pe aceşti trădători, cărora le-a permis, în generozitatea ei, să ajungă la posturi de conducere în viaţa statului nostru. Eu singur va trebuie să-mi revizuiesc, în viitor, dacă voi supravieţui acestor timpuri, concepţiile mele de spre lume, democraţie şi diferite aspecte ale interesului nostru naţional[46].

Poate nu ar fi stricat ca această revizuire a ideilor lui Hudiţă despre politică şi lume în general să fi avut loc în acele timpuri, sau înaintea lor, nu după ele. Oricum, reiese foarte clar din paragraful citat mai sus cum înţelegea democraţia naţional-ţărănistă să îşi trateze adversarii politici: trimiţându-i la puşcărie. Se poate argumenta că aceasta nu este decât o reacţie la un comportament similar din partea comuniştilor locali. Da şi nu. Da, pentru că PNŢ şi partidele istorice au fost indiscutabil persecutate în perioada postbelică. Nu, pentru că mulţi membri ai partidelor istorice, mai ales cei din eşaloanele superioare, se compromiseseră în perioada dictaturilor carlistă şi antonesciană şi, aşa cum ar trebui să se întâmple în orice stat cât de cât democratic, trebuiau oricum deferiţi de urgenţă justiţiei, aşa cum s-a întâmplat, de altfel, în Europa occidentală începând cu 1945. Dar, aşa cum am putut observa şi vom observa şi în continuare, partidelor istorice, şi mai ales PNŢ, o astfel de abordare, bazată pe un minim de rezonabilitate, li se părea o nedreptate flagrantă, o persecuţie comisă de către „bestiile" atee şi „străine de neam şi ţară" împotriva „fiinţei morale" a „poporului român", respectiv a „eroilor" şi „sfinţilor neamului".

În Transilvania, unde PNȚ avea structuri locale puternice, retragerea multor etnici germani locali odată cu armata nazistă este deplânsă de către acest partid: casele germanilor harnici și curați ajung să fie locuite de către romi leneși și infractori, care ar compromite astfel bunul renume al Transilvaniei[47].

Mai departe, atitudinile xenofobe sunt puternic înrădăcinate și la nivelul elitei politice a PNL. Într-o ședință a celui de-al doilea guvern Sănătescu, liderul liberal Constantin Brătianu, confruntat cu accepțiunea acordată de comuniști și de FND în general democrației, se plânge: „Am ajuns să nu mai pot fi nici antimaghiar". „Sigur că nu mai puteți fi", argumentează Gheorghiu-Dej. „Asemenea atitudini nu mai pot fi permise". „Să astupi gura cuiva care a pătimit din partea ungurilor și să nu-l lași nici măcar să vorbească", continuă Brătianu cu indignare. „Într-un regim democratic, cineva nu mai poate spune: vine democrația integrală, care îți astupă gura". Gheorghiu-Dej are răspunsul pregătit: „Noi nu înțelegem prin libertate, libertatea antisemiților, care sunt elemente reacționare. Democrația nu include activitate pentru antisemiți"[48]. Din perspectiva partidelor istorice, care contau pe un sprijin popular imens, dar nu beneficiau de o marjă de manevră politică pe măsură, așa cum fuseseră obișnuite în ultimele decenii, în ciuda unui sprijin popular fluctuant pe atunci, situația devenea exasperantă. În cuvintele generalului Rădescu, „dvs. sunteți o grupare mai mică decât celelalte, și terorizați țara, pentru ca toată țara să admită punctul dvs. de vedere. Nu e posibil. Dorește toată lumea colaborarea cu dvs., dar nu dorește nimeni tirania dvs."[49]. Sau, ca să redăm și formularea lui Maniu, exprimată cu altă ocazie, „democrația poate fi interpretată în multe feluri, dar nimeni în lume nu va putea spune că democrația înseamnă lagăre, dictaturi și teroare"[50]. Însemna însă, pentru

adepții partidelor istorice și pentru generalul Rădescu, disciplină și ordine. Grevele, de exemplu, nu cadrau cu ideea lui Rădescu despre „democrație ordonată". Acestea, dacă urmau totuși să aibă loc, nu puteau fi făcute decât duminica, în mod civilizat, pentru a nu perturba producția țării. La rugămintea lui Dej de a defini mai clar conceptul de „democrație ordonată", Rădescu răspunde fără ocolișuri: „fiecare om să-și vadă de treaba lui"[51].

Democrația socială și redistributivă a FND[52], impusă rapid și haotic asupra unei societăți profund conservatoare și monarhiste, nu avea cum să nu irite, ba chiar să scandalizeze majoritatea populației, mai ales că toate aceste măsuri erau aplicate într-un context de criză datorat războiului, secetei, prezenței armatei sovietice în țară, inflației etc. În plus, democrația promovată de FND avea de asemenea un caracter punitiv foarte accentuat, bazat pe pragmatism politic imediat și pe luarea în calcul a necesităților militare ale prezentului, deoarece războiul încă nu se încheiase, iar consecințele sale, odată încheiat, reclamau oricum o prezență militară accentuată peste tot în Europa din partea coaliției antinaziste[53]. Era mai degrabă o democrație prospectivă, făcută în favoarea claselor sociale precare și orientată împotriva elitelor politice și culturale și, per ansamblu, împotriva societății și a prejudecăților adânc înrădăcinate ale acesteia, dar pentru progresul fără doar și poate al acestei societăți, chiar dacă nu neapărat prin ea însăși. O democrație bazată pe drepturi colective, sociale, mai puțin pe drepturi individuale, care utiliza cenzura în scopuri conjunctural-politice, ocazional chiar și progresiste, oricât de paradoxal ar putea părea acest lucru. O democrație care, în contextul postbelic românesc, se găsea într-o perpetuă stare de excepție și, confruntată fiind cu atâtea

lipsuri și nemulțumiri, nu avea cum să recurgă doar la mijloace rezonabile pentru a le soluționa. O democrație care, din perspectiva conservator-naționalistă a PNȚ, era echivalată cu „obrăznicia unei minorități"[54]. O democrație în care considerentele substanțiale primau în raport cu cele procedurale. O democrație care insista asupra drepturilor și mai puțin asupra libertăților, respectiv asupra voinței conjuncturale a majorității populației, catalogată de Alexis de Tocqueville prin intermediul celebrei sintagme „tirania majorității". O democrație tot mai autoritară și, desigur, tot mai puțin democratică din acest punct de vedere (și nu numai), în care germenii dictatoriali se profilau tot mai amenințător la orizont și în care categoria generic-abstractă a „poporului" subordona categoria individual-abstractă a libertăților individuale, poate la fel de abstracte pentru marea majoritate a populației cum era „poporul", de exemplu, pentru elite[55]. În cuvintele lui Vasile Luca,

> Trebuie să înțelegem că democrația nu e ceva absolut, ci poate fi întrebuințată în folosul unei clase privilegiate, care are milioane de mijloace ca să o facă să fie de fapt dictatură, sau poate fi o democrație populară, în care majoritatea poporului impune voința sa. Democrația poartă în sine asuprirea unei părți din populație. Când nu vor mai fi clase, când nu vor mai fi contraziceri, vor dispărea și statul, și democrația, căci democrația presupune o majoritate și o minoritate. În democrația burgheză se impune voința unei minorități asupra poporului. Pe baza libertăților democratice se permite existența organizațiilor fasciste și a celor care-i protejează [sic!]. Noi, masele, îi putem împiedica, dar printr-un guvern în formă legală nu putem face aceasta. Aceste organizații au încercat atentate și pogromuri, cu ajutorul autorității de stat. Noi suntem o forță populară, care nu vom lăsa ca o

> minoritate să dicteze asupra poporului și astfel introducem o adevărată democrație, indiferent cu ce forme. Dacă vorbim de democrație nu înseamnă că nu se poate întrebuința violența. Să luăm democrația burgheză cea mai largă din lume, America. Aceasta nu a făcut ca [...] să nu se tragă în muncitori, să nu se întrebuințeze pompierii și tot felul de mijloace de asuprire. Democrația este dictatură pentru ce-i [sic!] pe care-i asupresțe, pe când dictatura este democrație pentru minoritatea pe care o protejează. Noi avem de dus abia o luptă pentru democrație, nu avem libertăți democratice și există o forță care sprijină direct pe fasciști, chiar dacă vorbesc [sic!] despre democrație[56].

În cadrul ședințelor guvernului Groza din prima parte a lui 1947, problema democrației postbelice este clarificată suplimentar. Nu în avantajul FND. Este drept că, într-un climat politic tot mai radicalizat și ai dihotomic – atât la nivel internațional, cât și la nivel național – nu există și nu poate exista un tip de organizare democratică seren, metafizic și total decuplat de presiunile contextuale. Chiar și așa, nicio democrație care își merită numele nu poate apela la infamul și bine-cunoscutul principiu dictatorial conform căruia cine nu este cu noi este împotriva noastră. Groza a făcut-o, dar, după cum urmează să vedem, este posibil să fie vorba despre o chestiune de tactică politică. În plus, afirmația lui Groza era limitată strict la nivelul membrilor partidelor politice, neavând aplicabilitate pentru cetățenii care nu aparțineau niciunui partid politic, și se referea la chestiunea înființării unor comisii interimare locale și județene care să devină, cu timpul, viitoare consilii comunale și județene. Membrii acestor comisii interimare urmau să fie selectați exclusiv din cadrul partidelor „democratice", adică al FND. Practic, autoritățile locale

erau dublate de către aceste comisii interimare, care le puteau exercita în mod legal atribuțiile, iar autoritatea guvernului pe plan local urma să fie pe deplin consolidată. Propunerea a întâmpinat rezistență chiar și în interiorul unui guvern Groza bazat pe o majoritate ultraconfortabilă, un guvern din care partidele istorice, cu o prezență politică și așa simbolică, fuseseră expulzate după alegerile din toamna anului anterior. „Un cetățean cinstit", afirma prim-ministrul, „sau este înglobat într-unul dintre partidele noastre [aparținând FND, *n.m.*], sau este adversar fățiș al regimului. Acela care stă deoparte să stea deoparte și să n-aibă pretenția să participe la administrarea bunurilor comune, la îndrumarea obștei; să stea acasă și eu n-am nimic de zis. Dar ca cineva", continua Groza, „pe de o parte să-și afirme neutralitatea, iar pe de altă parte să vrea totuși să participe la viața publică, să dezvolte o activitate publică, aceasta nu este nici cinstit, nici corect"[57]. Dej îi atrăgea atenția prim-ministrului că face exces de zel și că da, partidele din cadrul FND și comisiile înființate de către acestea au fost infiltrate de tot felul de persoane oportuniste și duplicitare, numai că situația țării este de așa natură încât, la nivel administrativ cel puțin, oamenii competenți și neafiliați politic sau afiliați doar de fațadă sunt preferabili activiștilor incompetenți și poate chiar dăunători la un moment dat. Cu alte cuvinte, părea să atragă atenția Dej, strategia morcovului este mai eficientă decât strategia bățului în ceea ce privește recrutarea de noi membri pentru partidele din cadrul FND și pentru ameliorarea imaginii unui guvern și așa extrem de nepopular. Groza înțelege și se repliază cu deferență, nu înainte de a adăuga că doar a „anticipat", „pentru a capta bunăvoința celor care vor vedea lucrurile așa cum văd eu [sic!]. Să nu deschidem o portiță foarte primejdioasă, dacă am admite oameni neutri,

care nu s-au încadrat până astăzi în formațiunile democratice nenumărate [...]. Democrația", încheia apoteotic Groza, „este o activitate, nu un spectacol la care poți privi de la distanță"[58].

În strânsă legătură cu această democrație postbelică *sui-generis* se poate plasa și intervenția grobiană a lui Dej, la nivel de guvern, atunci când un prefect al unui județ din sudul țării, confruntat cu penuria alimentară de proporții, afirma că anumite cantități nerepartizate de porumb aflate în vagoane sunt sustrase de către populație și că, dacă nu primește în timp util dispoziții de la guvern referitoare la modul în care i se solicită să procedeze în această privință, va acționa așa cum crede de cuviință: „Îi rupem gâtul dlui prefect dacă se bagă în această chestiune"[59].

Mai departe, discuția despre cenzura presei din perioada 1944–1947 este una amplă și nu poate fi redusă la o ruptură radicală cu trecutul, așa cum s-a mai încercat[60], deoarece, pur și simplu, nu este cazul. Am constat deja că cenzura era utilizată pe scară largă și înainte de 23 august 1944 și, de fapt, de-a lungul întregii istorii moderne a României. Dar, în scurtul și totodată tumultuosul interval politic postbelic, nu numai comuniștii și aliații lor au făcut apel la cenzură sau s-au pronunțat în favoarea acesteia. Nicolae Carandino, directorul publicației *Dreptatea*, principalul organ de presă al PNȚ, solicita încă din octombrie 1944 desființarea *Scânteii*, respectiv a *României libere*, ziare din tabăra adversă, pe motiv că răspândesc minciuni și calomnii la adresa țărăniștilor[61]. Iar Hudiță, fost ministru al agriculturii în guvernul Rădescu, personaj cu care ne-am mai întâlnit deja, își manifesta explicit neîncrederea în și chiar ostilitatea față de ziariști în general[62]. Dincolo de componenta politică a acestei atitudini, care este una reciprocă, deși asimetrică, mai există o componentă a acesteia pe

care am putea numi-o psihologic-istorică. Ea este exemplificată în mod elocvent prin intermediul dialogului purtat între Pătrășcanu și liberalii George Fotino, respectiv Constantin Brătianu în mai 1945, cu ocazia unei ședințe de lucru a guvernului Rădescu: „Dl. Prof. Gh. Fotino: Este și în interesul dvs. ca asemenea fapte să nu se întâmple, pentru că veți fi și dvs. cenzurat. Dl. L. Pătrășcanu: Douăzeci de ani ne-ați cenzurat, și am tăcut. Dl. C. Brătianu: Este foarte interesantă această declarație. Vasăzică, în poziția aceasta ne punem"[63]. Orice s-ar putea spune despre ea, era o poziție care încă producea consecințe.

Revenind la democrația postbelică, în termenii filosofiei politice hegeliene, este vorba de aducerea unei cantități la nivelul unei calități date, sau de „universalul vid" la care a dus teroarea revoluției franceze, o democrație ideală care suprimă în practică tensiunile, contradicțiile și imperfecțiunile unei societăți reale, aflată într-un context istoric dat. O democrație mult prea avansată și astfel nerealistă pentru orice societate, nu numai pentru societatea tradiționalistă a României postbelice. O democrație în care, spre deosebire de democrațiile liberale, forțelor antidemocratice în sensul de xenofobe și antisemite nu le este permis să se manifeste, mai ales că, repet, discutăm despre o situație de război, în care manifestarea acestora ar cauza neplăceri suplimentare aliatului sovietic deja exasperat de comportarea de până atunci a României, poate chiar destabilizarea întregului Front de Est. O democrație militantă, pe cât de nepopulară, pe atât de agresivă, care va aluneca după un timp în siajul ideologiilor populare, conservatoare, mistice, naționaliste, devenind astfel o parte importantă a național-comunismului protocronist din perioada regimului Ceaușescu.

O altă caracteristică a acestei democrații insolite este dată de caracterul ei exogen, nu endogen, așa cum există în cazul democrațiilor deja consolidate. Viitorul politic al României nu se decidea atunci în România, ci în afara ei, în jocul de interese al marilor puteri, care căutau toate să își aproprieze discursiv conținutul semnificantului gol democrație. Însă indiferent de accepțiunea liberală sau sovietică a termenului, am constatat deja că anumite elemente emancipatorii erau încurajate într-un caz, în timp ce altele erau neglijate sau chiar reprimate fățiș, în celălalt caz, și invers. Se pare că tocmai acest aspect exogen al democrației postbelice nu a fost înțeles de către conducerea PNȚ, care nu a încetat să spere că rezultatul alegerilor parlamentare ar fi putut, în contextul excepțional în care se desfășurau lucrurile, să limiteze sau chiar să deturneze urmărirea de către Moscova a intereselor sale economice și geopolitice în România. „Eu aș vrea să vedem care este într-adevăr voința muncitorimii", afirma Maniu în cadrul unei ședințe a primului guvern Sănătescu. „Se vor face alegeri, foarte bine. Veți avea majoritatea – trebuie să mă închin; vor avea majoritatea ai noștri, trebuie să vă închinați dvs."[64]. Și, implicit, Uniunea Sovietică. Este foarte ușor să clamezi democrația pe criterii procedurale atunci când beneficiezi de un consistent sprijin popular, așa cum era cazul PNȚ-ului postbelic; cât de democrat și cât de atent la nevoile sociale a fost însă guvernul PNȚ cu ocazia grevelor muncitorilor de la atelierele Grivița din 1933 – ca să alegem doar un singur exemplu –, pe care le-a reprimat într-o baie de sânge, după ce impusese în prealabil, chiar și din cauza crizei economice mondiale, curbe de sacrificiu insuportabile pentru muncitorii din mediul urban?[65] Această constatare nu îl împiedica însă pe Corneliu Coposu să afirme, la câțiva ani după revoluția din 1989, că guvernările PNȚ dintre 1928–1933

nu au fost capabile să instituie în mod adecvat reformele pe care le aveau în vedere deoarece Maniu ar fi fost excesiv de corect, „ultralegalist", respectiv din cauză că structurile administrative corupte ar fi sabotat sistematic proiectele național-țărăniste de reformă[66] – fapt care este, până la un punct, adevărat.

În sfârșit, un alt indiciu referitor la felul în care partidele istorice, respectiv comuniștii și aliații lor înțelegeau democrația transpare din disputa din cadrul primului guvern Sănătescu legată de constituirea unui minister fie al minorităților, așa cum cerea PNȚ, fie al naționalităților, așa cum cerea FND, care să ajute imaginea României în perspectiva Conferinței de pace de la Paris din 1946. Fideli poziției naționaliste bine-cunoscute, reprezentanții PNȚ argumentau că, pe un anumit teritoriu dat, trebuie să se facă distincția între majoritatea care oferă drepturi și minoritatea care le primește. Minoritățile, oricât de recunoscute și de protejate ar fi, nu pot aspira totuși la statutul majorității. Doar acestea din urmă ar avea dreptul la autodeterminare; dacă am considera toate minoritățile naționalități, acestea ar putea pretinde în bloc dreptul de autodeterminare, conducând astfel la disoluția statelor care le acordaseră aceste drepturi. Reprezentanții FND erau de altă părere și considerau că, deși numeric reduse în raport cu populația majoritară, minoritățile ar trebui să aibă drepturi egale cu aceasta, iar acest fapt să fie consfințit prin formula de naționalități conlocuitoare[67]. Cât despre posibila amenințare la adresa integrității teritoriale a statelor provenind din acest principiu, aceasta nu era una credibilă, deoarece ar fi antrenat un principiu al dominoului cu urmări neplăcute pentru orice stat cu populație neomogenă din punct de vedere etnic, adică toate sau aproape toate. La final, primul guvern Sănătescu a optat pentru denumirea de Minister al Naționalităților Minoritare[68].

Revenind, filosoful Constantin Rădulescu-Motru, notoriu filogerman și antisemit, considera la rândul său că cel mai mare pericol pentru stabilitatea politică a României postbelice era dat nu de către comuniști și aliații lor, ci tocmai de către PNȚ. Iată ce scria acesta în jurnalul său în februarie 1947:

> Acum, când văd purtarea anglo-americanilor, încep a recunoaște oarecare merite guvernului comunist din România. Dacă n-ar fi fost un asemenea guvern și am fi avut în locul lui un guvern Iuliu Maniu, care s-ar fi luat la ceartă cu Rusia, acuzând-o de jaful făcut, unde am fi ajuns? Rusia ne-ar fi jefuit mai rău și poate ar fi început și cu deportările, pretextând că România este plină de fasciști! Am fi avut îndoite jafuri și omoruri, de cum am avut. Astfel, guvernul nostru comunist n-a făcut decât să continue tradiția țării. Capul plecat, sabia nu-l taie. Guvernul comunist a făcut aceea ce au făcut voievozii trecuți în fața turcilor. După un voievod decapitat sau surghiunit, suia pe tronul României un voievod slugarnic sultanului. Așa și acum. Guvernul lui P. Groza. El este pe linia vechii noastre umilințe naționale, dar de aceea tocmai el a mijlocit evitarea unui dezastru național. Un guvern dârz, cum ar fi fost acela al lui Iuliu Maniu, ar fi împins Rusia la acte de răzbunare, fără ca anglo-americanii să le poată împiedica. Ei ar fi intervenit, probabil, dar nu pentru a scăpa România din gheara Rusiei, ci pentru a obține de la Rusia compensații![69]

Un argument foarte similar, deși dintr-un cu totul alt punct de vedere, exprima și Gafencu la începutul lui 1945, anticipând poziția lui Rădulescu-Motru.

> Comuniștii români (sprijiniți sau nu de ruși) sunt bucluca și pretențioși, dar încă nu au pus mâna pe putere. Păturile burgheze rezistă, iar sovieticii tolerează această

rezistență. Din când în când, Comisia de Armistițiu, se încurcă. Atunci sosește câte un comisar de la Moscova, care caută să înlăture neînțelegerile. Se spune că trecerea lui Vîșinski pe la București a potolit multe temeri, și că a fost binefăcătoare. Nu este mai puțin adevărat că procesul de adaptare al României la noua situație, creată de victoriile sovietice în Europa răsăriteană, își urmează cursul. Grija cea dintâi a rușilor țintește să elimine pe „dușmanii" Uniunii Sovietice. Cea de-a doua lor grijă va fi de a elimina pe toți românii independenți. Elitele trebuie să se ascundă, apoi să dispară. De pe acum, strădaniile lui Maniu – spre a păstra țării legile și deprinderile ei – sunt criticate cu îndârjire de comuniștii de la București și de Radio Moscova. În curând, Maniu [...] va ajunge să fie „dușmanul" nr. 1 al regimului. Este firesc – și nu poate fi altfel – ca Moscova să încerce la noi, cum încearcă în Polonia, cum se căznește în Iugoslavia, cum va îndrăzni, probabil, în Ungaria și în Cehoslovacia, să întindă o ordine unitară, adică anumite așezăminte de stat asemuitoare, strâns legate de Uniunea Sovietică, și înrudite de-aproape cu regimul intern al Marii Republici[70].

Maniu îi deranja inclusiv pe reprezentanții americani ai Comisiei Aliate de Control din România prin comportamentul considerat arogant și prin neconsultarea acestora cu ocazia episoadelor politice tensionate, cum a fost cazul evenimentelor care au dus la căderea guvernului Rădescu[71]. Însă cel mai mult îi deranja pe FND și pe sovietici prin nerecunoașterea și criticarea acerbă a guvernului Groza, de unul singur sau prin intermediul unor comunicate și scrisori oficiale ale PNȚ[72]. Nici britanicii nu aveau o părere foarte bună despre discernământul politic al lui Maniu, așa cum reiese dintr-un raport al ambasadorului Adrian Holman la București, redactat în martie 1947, din care merită să redăm pe larg:

> Partidul Național-Țărănesc avea de suferit de pe urma unei imagini negative în presa din Marea Britanie, în mare parte în urma unor convorbiri iresponsabile avute la București de unii membri reacționari din partid. De fapt, cu câtva timp în urmă existase o tendință a partidului de a se concentra mai degrabă asupra organizării rezistenței naționale și mai puțin de pregătirea unui program, repetând astfel o greșeală făcută și în timpul ocupației germane, având ca rezultat faptul că, după lovitura de stat din 1944, se trezise fără oameni pregătiți și fără un program adevărat, constituind astfel o pradă ușoară tacticilor comuniste inspirate și conduse de la Moscova. Mulți membri ai Partidului Național-Țărănesc considerau că era de maximă importanță să înlăture regimul aflat la putere și că, până la realizarea acestui deziderat, poporul român nu era interesat într-o platformă politică anume. Ei scăpau din vedere faptul că în eventualitatea, puțin probabilă, că s-ar întoarce în curând la putere, dacă nu aveau un program progresist și democratic și oameni pregătiți să-l aplice, țara s-ar afla în mare pericol de a avea o reacție prea extremistă de dreapta, lăsându-se și mai mult descoperită în fața amestecului rusesc[73].

Maniu nu ar fi însemnat mare lucru fără PNȚ, așa cum niciun lider politic nu se poate afirma, oricâte calități personale ar avea, fără un aparat organizatoric bine pus la punct; însă, foarte important, în perioada postbelică, PNȚ ajunge să se confunde tot mai mult cu figura acestui lider „mesianic" la care voi reveni, pentru că acest argument este important pentru un punct de vedere pe care îmi propun să îl dezvolt ulterior. Până atunci, pe filieră ideologică, platforma partidului este foarte interesantă: „Partidul Național-Țărănesc este pentru independență națională, pentru monarhie, pentru dreapta credință strămoșească, pentru familie, pentru libertatea individuală, pentru proprietate și în cadrul acestor principii

pentru reforme cât mai largi, mai ales pentru muncitorii de toate categoriile"[74]. Principalii piloni ideologici ai țărănismului erau „«morala creștină», «naționalismul curat», necontaminat de atitudini șovine", respectiv „egalitate pentru toți, indiferent de rasă, limbă și religie"[75].

Astăzi, un astfel de program politic ar trece în cel mai bun caz drept conservator-liberal-social. În România anului 1946, climatul ideologic general era atât de orientat înspre dreapta încât Maniu putea afirma în mod serios că PNȚ este un partid de centru-stânga[76]. Alți lideri național-țărăniști mergeau și mai departe, argumentând că programul socioeconomic postbelic al PNȚ este mai la stânga decât cel al laburiștilor britanici[77], asta după ce, imediat după instaurarea dictaturii legionar-antonesciene, se pare că Maniu ar fi făcut apel la noul lider al statului pentru a se sprijini pe toate forțele politice de centru și de dreapta, cooptându-le la guvernare[78]. Sigur, adaptabilitatea face parte întotdeauna din calitățile unui politician renumit, dar chiar și așa, lăsând oportunismul la o parte, Maniu părea perfect sincer atunci când, imediat după încheierii grevei regale în ianuarie 1946, afirma în cadrul unei ședințe de partid următoarele:

> Sunt adânc întristat că există păreri interne și externe care clasifică Partidul Național-Țărănesc unele ca fiind prea de stânga, altele ca fiind de dreapta și îmi pare bine că în interiorul partidului nu există deosebiri în această privință.
>
> Partidul nostru este și a fost întotdeauna un partid de stânga. Eu însumi toată viața mea am fost stăpânit de concepția radicală și am simpatizat întotdeauna cu năzuințele de dreptate socială pentru cei mici și loviți de soartă.
>
> Mă întreb de asemenea cine ar putea contesta că dl. Mihalache nu este un om de stânga și că are o politică radicală.

> Nu poate fi deci vorba de o deosebire între membrii aceluiaşi partid care, toţi deopotrivă, sunt hotărâţi să lupte pentru largi reforme sociale şi pentru o politică în favoarea claselor de jos[79].

Economic apoi, există elemente clare care includ PNŢ în categoria unui conservatorism social difuz şi nesistematic. Maniu, conform aceluiaşi ambasador Holman,

> credea în naţionalizarea la scară mare a principalelor industrii, fără a ştirbi libertăţile întreprinderilor private şi spera să întocmească un program socialist adaptat unui stat agrar şi înapoiat, cu o ţărănime conservatoare, program ce ar fi apelat la elemente moderate, progresiste din sânul tuturor partidelor şi ar fi constituit cea mai bună apărare împotriva comunismului. Şi-a dat seama că unii membri reacţionari din propriul său partid aveau să se opună acestui scop, dar, pe de altă parte, ar fi avut sprijinul majorităţii tineretului. Prin urmare, şi-a exprimat speranţa că indiferent de Camera ce va fi aleasă în viitor, nu putea să obţină mai mult de 60% din locuri şi că opoziţia, inclusiv comuniştii, va fi destul de puternică ca să-i disciplineze propriul partid care, îşi dădea şi el seama, fusese ţinut prea mult timp înlăturat de la putere[80].

Intervine, în acest punct, necesitatea de a face o scurtă incursiune în istoria intelectuală şi doctrinară a PNŢ, care nu a avut niciodată o ideologie coerentă. În timp ce vechiul partid ţărănesc al lui Mihalache profesa un populism rural critic destul de radical, Partidul Naţional al lui Maniu, provenit din Transilvania şi având o cu totul altă experienţă politică, avansa un fel de naţionalism emancipat care se confunda într-o anumită măsură cu lupta împotriva opresiunii imperiale habsburgice şi, la nivel local, cu denunţarea abuzurilor administraţiei

maghiare[81]. Am văzut cum, de-a lungul anilor 1930, acest naționalism a dobândit, sub influența creșterii ponderii dreptei radicale, un caracter reacționar tot mai pronunțat, la care a contribuit din plin și pactul electoral încheiat cu Garda de Fier în 1937, acesta oferind practic respectabilitate politică legionarilor care nu beneficiaseră până atunci de ea și permițându-le să devină o voce imposibil de neglijat pe scena politică românească[82]. Această rușinoasă înțelegere politică dintre Codreanu și Maniu a fost inițiată de către legionari[83]. Datorită ei, Legiunea a ajuns atât de respectabilă încât a ajuns să fie confundată frecvent în mediul rural cu PNȚ[84], fapt care invalidează impresia liderului național-țărănist Hudiță, conform căreia respectivul armistițiu politic nu s-ar fi tradus printr-o congruență ideologică pe măsură[85]. În cadrul programului electoral al PNȚ din 1937, ideile progresiste, legate de critica socială, erau aproape inexistente[86]. Mai mult decât atât, au existat chiar acțiuni comune ale celor două forțe politice în unele localități din Transilvania[87].

Dar PNȚ s-a dezis rapid de influențele sale de stânga atunci când a ajuns la guvernare în 1928[88], deși acestea nu păreau a fi superficiale. Ornată cu elemente pașoptiste, sămănătoriste și romantice, doctrina țărănistă a anilor 1920, de dinaintea înființării PNȚ, proclama lupta de clasă ca principiu politic fundamental, dar numai în limitele ordinii social-politice existente[89]. Putem înțelege mai bine astfel de ce, atunci când s-a înființat în 1918, Partidul Țărănesc (PȚ) a avut ca obiective centrale introducerea controlului statului în economie pentru eliminarea speculei, în special a celei cu produse agricole, reducerea rolului politic al moșierimii, împroprietărirea țăranilor cu pământ și evitarea pericolului bolșevic, totul în cadrul unei „democrații rurale" în curs de constituire.

Antibolșevismul este specificat ca principiu lipsit de echivoc în însuși documentul de înființare al partidului[90]. Putem înțelege astfel și de ce liderul politic național-țărănist Ion Mihalache s-a înrolat voluntar în războiul împotriva Uniunii Sovietice în 1941, chiar dacă nu a mai apucat să lupte efectiv, argumentând că, odată Basarabia realipită României, un astfel de demers nu mai este necesar[91]. Adoptând o astfel de poziție, Mihalache urmărea probabil două lucruri: nici să nu expună prea tare partidul din punct de vedere politic și geopolitic după încheierea războiului, deși răul era deja făcut, respectiv să achieseze la teza lui Maniu, pentru care armata română nu avea ce căuta dincolo de Nistru[92].

Mai departe, „socialismul rural" la care aspirau vechii naționali-țărăniști, și care urma să îi aducă laolaltă pe țărani, muncitori și intelectuali urmărea, la nivel urban, românizarea orașelor țării și interzicerea partidelor politice pentru minoritățile etnice și naționale[93], respectiv evitarea supradimensionării industriei[94]. Toate aceste măsuri trebuie înțelese în cadrul unui context demografic dinamic. În perioada interbelică, populația României crește cu aproximativ 25%, marea majoritate a sporului natural înregistrându-se în mediul rural[95]. La un an de la apariție (1919), PȚ era deja cel mai important partid politic din Muntenia, după PNL[96].

Doi ani mai târziu, în ciuda profesiei de credință antibolșevică, PȚ consideră PCdR, proaspăt înființat, drept un aliat temporar împotriva capitalismului. În același timp, îi apără pe comuniști de persecuțiile la care sunt supuși de către autorități, cerând ca aceștia să nu mai fie arestați și umiliți inutil. Deja din 1922, PȚ renunță la lupta de clasă și la anticapitalism, iar în 1925, cu un an înaintea fuziunii dintre PȚ și PN, pe lângă solicitarea – născută moartă – de a oferi drept de vot femeilor în

consiliile administrative, bolșevismul este condamnat din nou, fără drept de apel, probabil pentru a-l sensibiliza pe Maniu care, înaintea unirii celor două partide, încearcă să îi tempereze pe național-țărăniști, aceștia dându-i impresia că sunt prea „radicali". La fel gândeau, de altfel, și Nicolae Iorga, și Constantin Argetoianu, care resping fuziunea politică din care a rezultat PNȚ pe motiv că noul partid va fi neapărat unul de „extrema stângă". Un deceniu mai târziu, PNȚ încă mai era acuzat de bolșevism, de data aceasta de către legionari. Contopirea celor două partide, efectuată explicit cu scopul de a înlocui PNL la guvernare, aduce cu sine respingerea oricărei forme de colaborare cu PCdR. Oarecum replicând în miniatură istoria viitorului PNȚ, cu excepția atitudinii față de rege, nu de monarhie, PȚ alunecă progresiv spre dreapta și abandonează pas cu pas punctele radicale din programul său politic, încercând să devină un partid frecventabil în ochii regelui Ferdinand[97]. După unificare, PNȚ nu va fi niciodată foarte popular în Muntenia, deoarece va fi perceput ca un partid „ardelenesc", pe măsură ce facțiunea național-țărănistă era estompată progresiv de naționalismul venit pe filiera fostului PN[98].

Mai departe, cu ocazia scrutinului electoral din 1928 și mai ales a instaurării noului guvern național-țărănist, Maniu se comportă efectiv despotic, alienând forțe politice importante cu care PNȚ ar fi putut colabora, dincolo de comuniști[99]; aflat în ilegalitate, PCdR își va îndruma totuși susținătorii să voteze cu PNȚ la alegerile locale în anumite circumscripții, aceasta până în 1937, când pactul național-țărăniștilor cu legionarii va încheia abrupt această colaborare politică sinuoasă și dificilă. Nici PSD nu va mai colabora în 1937 din același motiv cu PNȚ; mulți membri de partid național-țărăniști sunt de asemenea nemulțumiți pe motiv că Garda de Fier a

fost astfel consolidată și legitimată, în ciuda faptului că, patru ani mai devreme, PNȚ a fost primul partid politic suficient de curajos pentru a scoate Mișcarea legionară în afara legii. Cu ocazia scrutinului din 1937, PNȚ va duce o campanie politică deosebit de violentă, forțele paramilitare ale partidului fiind solicitate din plin. Congruența doctrinară tot mai mare dintre țărăniști și legionari face loc acum unei congruențe politice practice pe măsură. Totuși, nu trebuie trecută cu vederea nici introducerea în 1929 a contractului colectiv de muncă de către guvernul național-țărănist, o măsură de care, în contextul crizei economice globale și ulterior naționale, patronatele, care oricum nu aveau de gând să o respecte, s-au debarasat în mod facil. Tot în același an sunt crescute și impozitele, dar, în același timp, sindicatele unitare, ceea ce astăzi am numi ramurile sindicale, sunt desființate pe motiv că ar face propagandă marxistă. Pe fondul crizei economice și sociale care ia amploare, respectiv al măsurilor de austeritate introduse de către guvernul național-țărănist în încercarea de a contracara criza, protestele muncitorilor, ale țăranilor și ale intelectualilor nu întârzie să apară[100].

Să nu uităm nici că în 1926, PNȚ a sprijinit procesul de sindicalizare, s-a exprimat în favoarea salariului minim pe economie și a reluării relațiilor dintre România și Uniunea Sovietică[101]. Iar PN, deși un partid naționalist, avea o componentă de clasă importantă, fiind partidul transilvănenilor preponderent români din mediul rural și reprezentând interesele acestora împotriva aristocrației latifundiare maghiare, pe care reforma agrară de după Primul Război Mondial, așa cum am amintit deja, a deposedat-o de marile proprietăți, reforma fiind gândită practic pentru acest scop. Asta nu împiedica însă conducerea PN și ulterior pe cea a PNȚ să întrețină relații

comerciale, și nu numai, importante cu latifundiarii maghiari din Transilvania și de la Budapesta[102]; pe cale de consecință, ținând cont și de alte argumente mai sus menționate, putem aprecia că PNȚ a fost nu un partid al țărănimii, ci un partid al burgheziei mici și mijlocii care căuta să se impună, dar nu a mai reușit, împotriva marii burghezii liberale. Și, referitor la pactul electoral cu legionarii, oricât de reprobabil a fost acesta, trebuie să concedem faptul că guvernul Tătărescu a folosit în permanență extrema dreaptă împotriva țărăniștilor[103], fapt pentru care aceștia din urmă s-au gândit că a venit în sfârșit timpul să o folosească ei împotriva guvernului, respectiv a unui rege care manifesta propensiuni dictatoriale tot mai fățișe; până la urmă, cei mai câștigați pe termen scurt din acest joc politic au ieșit tot legionarii. Iată cum rezuma Maniu întreaga poveste în septembrie 1938:

> Pentru a se ajunge în România la democrație, în primul rând trebuie să se ajungă la un lucru: trântirea guvernului dictatorial al M.S. Regelui și constrângerea lui de a instala un regim absolut constituțional. După ce vom fi realizat aceasta atunci va veni rândul să ne socotim cu Garda de Fier. Eu nu sunt nici comunist, nici social-democrat și nici gardist. Eu sunt național-țărănist cu convingeri democratice în contra oricărei dictaturi. Condamn atât dictatura fascistă, cât și dictatura comunistă și dictatura regală. *Acum avem o dictatură a M.S. Regelui. După ce vom trânti această dictatură voi avea eu grijă să nu se instaleze o alta nici gardistă, nici comunistă* [*subl.m.*]. Dar până atunci de ce să fac eu actualei dictaturi plăcerea să mă lupt cu gardiștii, cu comuniștii sau cu social-democrații, în loc să concentrez toate forțele și toate simpatiile față de mine și în contra actualei dictaturi. Nu, această plăcere nu o fac guvernului[104].

Revenind la palierul ideologic, „naționalismul curat", „lipsit de șovinism"[105], al național-țărăniștilor se dorea a fi diferit de naționalismul reacționar, deoarece era disponibil pentru și accesibil tuturor claselor sociale[106]. După înființarea PNȚ în 1926, lupta de clasă dispare din programul politic al noului partid; așa cum am văzut deja, ea dispăruse chiar cu un an mai devreme din cadrul doctrinei PȚ. Se dezbat însă tot mai mult concepte ca „proletarizarea țărănimii", respectiv „micul capitalism" și apărarea proprietății individuale, indivizibile, pe care partidul o apără, cerând să fie protejată de stat, și „marele capitalism", de ale cărui abuzuri micul proprietar rural și nu numai trebuie ferit, iarăși prin intermediul statului[107]. Țărănismul oscilează în privința anticapitalismului, pe care încearcă într-un fel să și-l însușească, dar nu să-l și ducă până la ultimele sale consecințe, care ar eroda, se pare, baza electorală a partidului[108].

Mai departe, devine tot mai clar că o astfel de doctrină politică nu putea fi decât critică la adresa colectivizării agriculturii, așa cum fusese practicată ea în Uniunea Sovietică. Ocazional, lideri național-țărăniști ca Mihalache și Maniu exprimă public laude pentru Mussolini[109]. Primul îl simpatiza și pe generalul Antonescu[110]. Nu numai Mussolini, ci și Hitler făcea din când în când obiectul admirației celor doi fruntași național-țărăniști[111], așa cum o atestă declarația lui Iuliu Maniu cu ocazia procesului conducerii PNȚ din septembrie 1947:

> Am fost, întotdeauna, aderentul politicii naționaliste și al ideilor naționaliste, pe care însă le-am îmbinat, întotdeauna, cu celelalte două mari principii legate de sufletul meu și pentru care am luptat: Democrație și Dreptate Socială.
>
> Mussolini și Hitler reprezentau ideea naționalistă și au reușit să ridice conștiința națională a popoarelor lor și să aducă realizări importante pentru popoarele lor.

Realizările acestor doi oameni de Stat pe tărâm politic le-am admirat, cunoscându-le la fața locului.

Acești doi oameni de Stat, Hitler și Mussolini, puteau să rămână între cei mai mari oameni istorici, dacă respectau și cele două principii: Democrația și Dreptatea Socială și dacă nu declarau Al Doilea Război Mondial.

Deci aceasta a fost ideea de bază pe care am dezvoltat-o [...] și pe care o susțin și astăzi[112].

Idee dezvoltată începând cu a doua jumătate a anilor 1930. Cu ocazia unui discurs din 1937, Maniu este deosebit de concludent: „«Avem ca exemplu pe Mussolini în Italia și pe Hitler în Germania, care prin voințele lor nestrămutate au reușit să trezească conștiințele [sic!] națiunilor respective, ajungând azi la realizări invidiate de lumea întreagă»"[113]. Deloc surprinzător, și Mussolini, și Hitler au pretins că încarnează nu numai metafizica propriilor națiuni, ci și democrația și dreptatea socială a celor puternici și adecvați din punct de vedere cultural-național (fascismul italian), respectiv biologic-rasial (nazismul german). Exact aceeași opinie o susținea și Maniu, încă de dinaintea fuziunii dintre PN și PȚ: „libertatea" și „dreptatea socială" nu au un înțeles universal, ci unul strict național, limitat la constituția culturală și istorică a fiecărui stat în parte. Eșuarea conservatorismului interbelic în fascism, fără a se confunda totuși cu acesta, este încă o dată, dacă mai era cazul, confirmată.

Când vorbim [...] de libertate și dreptate socială, să ținem seama de structura sufletească a poporului român și să nu ne lăsăm seduși de lozinci care pot fi bune pentru alte neamuri, care nouă însă nu ni se potrivesc [...]. Haina trebuie să fie croită pe făptura omului și ideologia pe structura sufletească

> și economică a națiunii. Vopseaua de pe haină o spală ploaia, tot așa cum ideologiile improvizate le roade dintele timpului. Ideologia partidului nostru, care există dincolo de munți de 100 de ani [în Transilvania, *n.m.*], iar dincoace de munți de jumătate de secol, n-a ros-o timpul, ci strălucește tot mai luminos[114].

Continuând cu chestiunile legate de doctrină, „liberalismul țărănist" înlocuiește gradual „socialismul rural" și, odată cu ascensiunea extremei drepte în a doua jumătate a anilor 1930, un limbaj tot mai organicist își face loc în propaganda partidului. Se vorbește acum de degenerarea „rasei" noastre din cauza alcoolismului, printre altele, iar „liberalismul țărănist" este devansat la rândul său de concepții etnocentriste și antiindividualiste referitoare la viitorul „stat țărănesc", inspirat direct din practicile statelor fasciste europene.

Pendulând între capitalism și un socialism rural cu tușe conservatoare tot mai groase, „statul țărănesc" urmează să fie edificat pe o bază economică de tip corporatist, având ca sursă de inspirație fascismul italian[115], deși după 23 august 1944 acest lucru este camuflat cu grijă de către propaganda PNȚ. Statul țărănesc devine pe nesimțite „stat național-țărănesc" și nu poate funcționa decât pe bazele unei „democrații naționale", asta deoarece țărănismul nu poate însemna altceva decât naționalism[116], fie el și „curat". Putem înțelege acum de ce simpatia manifestată ocazional în presă a liderilor național-țărăniști față de Mussolini nu este numai una spontană, conjuncturală și electorală; din păcate, aceasta are rădăcini mai adânci în ideologia țărănească a anilor 1930, fără ca prin aceasta PNȚ să devină efectiv un partid fascist. Și totuși, cochetarea cu fascismul nu se oprește aici. În cadrul ședințelor Comitetului Central Executiv al PNȚ din aprilie 1937 putem citi următoarea declarație a lui Mihalache:

„Se vorbește astăzi de mistică, de mistica de dreapta, de mistica de stânga [...] nu cred să fie o mistică mai puternică decât mistica pământului, decât mistica țăranului care cere pământul pe care să muncească"[117], sau pe care să sângereze, pentru a intra direct în siajul ideologic al nazismului german.

În plus, dincolo de aspectele ideologice, statul țărănesc nu era pur și simplu o opțiune fiabilă din punct de vedere economic deoarece conducea la subdezvoltare, așa cum s-a văzut în timpul guvernării național-țărăniste dintre 1928 și 1931, când problema țărănească a ajuns într-o situație critică și PNȚ a reintrodus, în 1929, posibilitatea vânzării pământului de către micii agricultori, amplificând-o. Mica industrie casnică preconizată de către statul țărănesc nu avea cum să se dezvolte într-un stat subdezvoltat ca România începutului de secol XX în absența unei industrii naționale funcționale, care să o utileze și să îi dezvolte productivitatea[118]. Micile gospodării agricole autonome prosperă astăzi în primul rând în statele capitaliste dezvoltate, alături de o industrie pe măsură. Mediul rural nu se poate dezvolta în absența dezvoltării mediului urban, și invers: iată, printre multe altele, și o lecție de economie politică pe care național-țărăniștii nu au reușit să o asimileze. Statul țărănesc nu a reprezentat niciodată mai mult decât o strategie electorală: PNȚ nu a prezentat niciodată mijloacele concrete necesare implementării ei[119].

Încercând să îl convingă în 1938 pe regele Carol al II-lea să nu desființeze pluralismul politic, Maniu declara ritos că „totalitarismul" este la fel de legitim ca democrația, dar numai atunci când reprezintă rezultatul unui proces istoric, social și intelectual organic, nu produsul unei decizii politice arbitrare. Mai mult, ca orice conservator respectabil, Maniu apără totalitarismul de dreapta ca reacție firească, naturală, am

putea spune, împotriva pericolului „real": bolșevismul. Atunci partidul totalitar de extrema dreaptă devine în mod miraculos legitim, chiar dacă nu se dezvoltă de jos în sus. Ca un noroc nesperat însă, comunismul nu are cum să „prindă rădăcini" în România interbelică – ceea ce era cât se poate de adevărat; ne-am convins deja că, după război, comunismul românesc, hăituit politic și delegitimat intelectual înainte de 1939 a fost „altoit", dacă îmi este permisă exprimarea, în contextul social și cultural al României prin decizii politice rapide, violente și inevitabil haotice, de sus în jos adică – motiv pentru care interzicerea partidelor politice nu se susține.

> Statul însuși devine fascist, național-socialist, corporativ etc. după partidul căruia îi datorează forma lui de guvernământ autoritar. Dar chiar și asemenea partide totalitare nu sunt creația unei legi, ci sunt produsul unei dezvoltări politice și istorice naturale, creat de aspirații naționale, de împrejurările sociale și de interesele morale ale unui popor. Ele n-au pus legea în serviciul formării lor, ci au pus formațiunea lor politică în serviciul interesului național și au luptat pentru dobândirea puterii prin mijloace legale. Ca atare preocuparea lor a fost și este de a menține un contact permanent cu masele populare și a lucra fără preget în slujba națiunii. Scopul constant al partidului totalitar ca și cel al partidelor politice ale regimurilor democratice este orientarea opiniei publice și prin ea dobândirea și menținerea majorității, formând totodată și o supapă de siguranță pentru orice împrejurare. De altminteri, formarea partidelor totalitare n-a reușit decât în state cu tendințe imperialiste și ca o reacție împotriva bolșevismului, [acesta, *n.m.*] reprezentând un pericol real. În celelalte state, astfel de experiențe au dat greș și regimul de autoritate a luat forma de tiranie sau de despotism, provocând reacție bolșevică. Țara noastră n-are tendințe

imperialiste. Cât privește comunismul, el n-a putut prinde rădăcini la noi, într-un pământ udat de sângele vărsat pentru idealul național și muncit de milioanele de țărani, care au pasiunea proprietății individuale și tradiția latină și creștină a familiei și a moștenirii[120].

Distanțarea lui Maniu de Carol al II-lea în anii 1930 nu trebuie confundată cu disocierea între o viziune democratică și una autoritară, chiar dacă Maniu caută să îl convingă pe Carol al II-lea să nu desființeze partidele politice; dimpotrivă, nu este vorba decât de departajarea a două tipuri diferite de autoritarism[121].

Avertizat, tot în 1938, de către anumiți democrați, comuniști, țărăniști radicali și reprezentanți ai muncitorilor și țăranilor maghiari (MADOSZ) pe care încerca să îi coopteze împotriva dictaturii regale cum că echivalează nepermis comunismul cu fascismul – la fel cum le echivalează pe amândouă în citatul de mai sus cu democrația, chiar dacă din rațiuni preponderent politice în sensul de partinice –, Maniu se replia parțial în funcție de interlocutori, dar revine rapid la adevăratele sale mize politice, tot mai greu de disociat, din păcate, de afinitățile sale doctrinare:

> Dictatură este și a lui Hitler, și a lui Mussolini, și a lui Stalin. Nu accept niciuna din ele și voi lupta contra tuturor. Comunismul are însă marele avantaj că e progresiv, pe când fascismul e reacționar. Comunismul, ca principiu, lucrează în favoarea maselor mari și pentru umanitate, pe când fascismul e pur și simplu reacționar. Recunosc că prin comunism se realizează mari reforme sociale în favoarea întregii omeniri, pe când prin fascism se urmărește asuprirea omenirii în favoarea unei singure clase sociale. Nu accept însă metodele comunismului,

> sunt contra nu numai a lor, ci şi a social-democraţilor, căci eu sunt numai naţionalist. Dar într-un sistem naţionalist democrat, pentru care militez eu, se poate colabora cu social-democraţii şi chiar cu comuniştii. Trebuie însă recunoscut că şi în mişcarea legionară sunt elemente cinstite. Au vederi greşite, ceea ce nu mă poate împiedica însă să colaborez cu ei pe teren tactic pentru ajungerea la un anumit scop, combătându-i totodată pe teren ideologic şi programatic[122].

Colaborarea dintre legionari şi naţional-ţărăniști nu s-a încheiat la finalul anilor 1930, aceasta fiind reluată după 23 august 1944; de fapt, încă din timpul războiului, naţional-ţărăniştii speculau nemulţumirile existente în Legiune între „codreniști" şi „simişti", căutând să le capitalizeze în folos propriu[123]. Tinerii legionari era utili politic pentru Maniu, care spera să îi înregimenteze în PNŢ în număr cât mai mare, să îi disciplineze şi să îi utilizeze în diferite cazuri de forţă majoră, eventual chiar şi împotriva guvernului Groza[124]. Legionarii erau consideraţi „curajoşi" şi folositori, iar educaţia lor politică era apreciată de către Maniu, care făcea tot posibilul ca aceştia să nu ajungă la PCR sau la FND[125]. Presa naţional-ţărănistă nu se lăsa mai prejos: tineretul naţionalist şi monarhist trebuia sustras aproape prin orice mijloace posibile influenţei FND[126]. Am mai afirmat aceasta într-un capitol anterior: gărzile Iuliu Maniu conţineau fără doar şi poate numeroşi legionari, care se simţeau în PNŢ, ideologic vorbind, tot mai acasă.

Programul „României noi" naţional-ţărăniste are ca pietre unghiulare autoritatea, ordinea, creştinismul, democraţia (anticomunistă şi nefascistă), în timp ce în plan extern, în ciuda creşterii ponderii ideologice a ideilor dreptei radicale, se argumentează în favoarea politicii externe tradiţionale din interbelic, şi anume menţinerea alianţei cu Franţa, puterea

care a făcut posibilă existența României Mari, evitând astfel bolșevizarea țării și fiind deci cu atât mai prețuită de către național-țărăniști, respectiv cu Marea Britanie[127]. Nu este de mirare că, în 1936, Maniu se pronunțase împotriva politicii de apropiere progresivă pe care Titulescu, urmând a fi demis în scurt timp, o practica față de Uniunea Sovietică[128].

Deriva tot mai spre dreapta a PNȚ în perioada interbelică a fost taxată cu acuitate de către Pătrășcanu încă din 1935, care avertiza că dictatura de dreapta care obține tot mai mulți aderenți în România, după modelul fascist european, se va repercuta în mod negativ asupra partidelor politice, organizațiilor muncitorești și țărănești și, finalmente, asupra anemicei democrații românești, atâta cât și cum exista ea[129].

Dincolo de aceste clarificări ideologice, obstinația lui Maniu de a implementa o guvernare PNȚ în acel context postbelic inducea tensiuni și iritări chiar și în interiorul partidului, nu numai în afara lui. „Astfel, Mihalache și partizanii săi din vechiul regat critică politica de rezistență, atașamentul față de anglo-americani, spiritul de veșnică opoziție și negativismul lui Maniu. Aceștia cer o verificare a liniei politice a partidului, pentru a se ajunge la o înțelegere cu grupările de stânga, în special cu Partidul Comunist Român și la o atitudine logică față de Uniunea Sovietică". Disensiunile dintre aripa națională și cea țărănistă a partidului nu erau însă o noutate[130]. După 1944, acestea au contribuit la scăderea substanțială a tirajului principalului ziar țărănist *Dreptatea*; în provincie, presa național-țărănistă nu prea mai apărea oricum[131], atât din cauza dezorganizării partidului, despre care am discutat deja, cât și, evident, din cauza presiunilor FND.

În octombrie 1946, aflat într-un turneu de vizite de lucru la niște filiale teritoriale ale PNȚ în perspectiva alegerilor, Maniu

este ignorat de unii lideri național-țărăniști locali, care refuză să îl întâlnească[132]. Un an mai târziu, când PNȚ intrase în vizorul autorităților din cauza operațiunii Tămădău, secțiunea ardeleană a partidului este criticată pentru deteriorarea relațiilor cu Moscova. Aceasta ripostează și contraatacă, argumentând că secțiunea regățeană ar fi fost de fapt responsabilă pentru primirea de legionari în partid[133].

Ne putem imagina confuzia indusă unui observator lucid și angajat al politicii postbelice românești, poate chiar unui membru PNȚ, de către argumentația lui Maniu cum că „ar fi o nebunie să se adopte o linie opusă Uniunii Sovietice [aceeași expresie o utilizase la un moment dat și Ana Pauker, *n.m.*], dar că partidul său n-ar putea niciodată aproba ca o minoritate comunistă incompetentă să conducă România"[134]? Și dacă PNȚ ar fi fost realmente de stânga, așa cum pretindea, ar fi fost Maniu deranjat de triumful laburiștilor englezi din vara lui 1945, considerând că îi va încuraja pe comuniștii locali să pună o presiune și mai mare pe viața politică internă[135]? Așa cum am văzut deja, presiune au pus, dar nu din cauză că au fost încurajați, ci dimpotrivă, pentru că au fost descurajați că acest rezultat va favoriza PSD și îi va consolida poziția în cadrul FND[136]. Ceea ce nu a mai apucat până la urmă să se întâmple, injoncțiunile PCR la adresa PSD crescând în mod exponențial.

În sfârșit, presa național-țărănistă utiliza numeroase tehnici discursive pentru a încetăți ideea conform căreia PNȚ poate fi, temporar, în opoziție, dar, de fapt, acest partid ar reprezenta stăpânul „necontestat al sufletelor", iar alături de PNL, celălalt partid istoric, „esențele vieții politice contemporane", asta deoarece „un partid care nu este istoric, adică făuritor de istorie, adică exponent autorizat de opinie și de simțire colectivă, nu poate aspira la alt titlu decât [acela, *n.m.*] de

simplă și amorfă adunătură"; mai departe, PNȚ se „află pentru moment în asentimentul deplin al opiniei publice" și încarnează efectiv „instinctul național, adică totalitatea aspirațiilor unei colectivități"; în continuare, PNȚ este în „comuniune permanentă cu sufletul colectiv", având de asemenea „răspunderea morală a întregii colectivități", pentru că „în apărarea ideii naționale a democrației, a dreptății sociale și a moralei creștine n-au fost afirmări mai hotărâte decât ale noastre, nici atitudini publice mai pline de risc, nici împotriviri mai rodnice"; în sfârșit, Coposu, pe un ton mai moderat, prezintă PNȚ ca pe un „partid de masă", nu unul de clasă, așa cum a fost vechiul Partid Conservator pentru aristocrație sau PNL pentru burghezie, având un mesaj politic reprezentativ pentru toate categoriile sociale, nu numai pentru țărănime[137]. Este adevărat că „democrația stil 1945–1947" îi prezenta pe Maniu și pe Mihalache drept „fasciști", în timp ce în perioada interbelică cei doi fuseseră acuzați deseori de „comunism"[138]. Adevărat, dar, în lumina argumentelor aduse de prezenta lucrare, nu paradoxal, ci dialectic, din perspectiva unei desfășurări simbiotice de evenimente, idei și procese care au sens numai la modul retrospectiv. Repet, dacă mai era cazul, faptul că PNȚ nu a fost un niciodată un partid fascist, dar s-a jucat cu acest „foc" ideologic, sperând să îl utilizeze pentru îndeplinirea propriilor ambiții politice tot mai mari și mai puțin democratice până și-a dat singur foc la valiză; ca să o stingă, a sărit în cea mai adâncă apă pe care a găsit-o și nu a mai reușit să iasă vreodată de acolo.

Toate aceste dispozitive discursive nu reușesc să certifice caracterul superpozabil fără rest al aspirațiilor unui singur partid politic, oricât de important și de popular ar fi acesta, raportate la restul societății; chiar și parțială însă, această suprapunere

era totuși considerabilă în epocă. Aceasta nu anulează însă, în termenii analizei de discurs ai lui Laclau și Mouffe, amintiți la începutul cărții, eforturile constante ale particularului de a aspira spre universal, ci le confirmă, ca parte a unor procese democratice și/sau de democratizare permanente. Pot însă, atunci când este cazul, așa cum își propune prezenta analiză, să le și deconstruiască.

Cu toate escamotările doctrinare și politice ale lui Maniu de după 23 august 1944, PNȚ a fost și a rămas un partid de dreapta care, de-a lungul timpului, a virat tot mai la dreapta ajungând, în 1947, așa cum voi argumenta mai jos, să fie portavocea legionarismului rezidual și a diverselor tendințe reacționare și antisemite preluate din ideologiile celorlalte partide, respectiv din ideologiile populare[139]. Destui membri sau foști membri proeminenți ai partidului recunoșteau fățiș acest lucru[140]. Și, încă o dată, aranjamentul pentru cooptarea legionarilor în PNȚ începuse, de altfel, oficial, imediat după 23 august 1944[141]. Neoficial, conform unor rapoarte credibile ale Siguranței, în acest caz, în aprilie 1943, liderul național-țărănist a primit în audiență un grup de legionari care îl curtau politic, afirmând că atât la preluarea, cât și la pierderea puterii de către Legiune, aceasta ar fi acționat la ordine externe. Respectivii legionari regretau cele petrecute atunci și sperau să fie primiți în PNȚ. Maniu se arată de acord să ia în calcul această posibilitate atunci când va fi cazul, dar recomandă, evident, ca întreaga chestiune să fie tratată în mod extrem de prudent și confidențial[142].

De asemenea, Maniu era un admirator al generalului Rădescu și al activității politice a acestuia în exil care, considera liderul național-țărănist, este concordantă cu linia PNȚ[143]. Perfect adevărat. Nu degeaba era recunoscut liderul PNȚ în România postbelică în calitate de idol al „naționaliștilor

politici"[144]. Aceasta nu îi împiedica însă pe propagandiștii PNȚ să afirme că, în 1919, Maniu îl sprijinise pe Béla Kun și făcuse campanie pentru o Ungarie sovietică![145] În realitate, Maniu fusese totalmente ostil efemerei republici maghiare bolșevice a lui Béla Kun[146]. Este drept, alunecarea spre extrema dreaptă a partidului în perioada postbelică, deși nu se întâmpla pentru prima dată în istoria sa, era masiv influențată de noua conjunctură politică și de prezența Armatei Roșii în țară[147].

Toate acestea i-au permis lui Hudiță să noteze cu mândrie în *Jurnalul* său că legionarii integrați în PNȚ începând cu august 1944 ar fi fost disciplinați și ar fi respectat integral programul partidului[148]. Asta deoarece probabil nu au întâmpinat dificultăți doctrinare majore în acest sens. Iar atunci când, în perspectiva alegerilor care s-au ținut până la urmă în toamna lui 1946, PNL spera să câștige voturile membrilor fostelor partide de extrema dreaptă (legionari, cuzișți, vaidiști, goghiști), același Hudiță era convins că voturile respectivilor vor merge de fapt către PNȚ[149]. Ceea ce s-a și întâmplat. Chiar și așa, PNȚ nu ezita să se prezinte în fața electoratului evreiesc postbelic drept un partid democratic, tolerant, și care nu a ezitat să îi apere pe evrei în trecut de persecuțiile la care fuseseră supuși de către membri ai partidelor de extrema dreaptă[150]. Asta după ce, așa cum am amintit deja, PNȚ nu dorea restituirea pământurilor către proprietarii evrei care fuseseră deposedați între 1941 și 1944, optând în schimb doar pentru restituirea proprietăților și a bunurilor.

Într-o dispută în cadrul PNȚ din 1946 pe tema prezenței Armatei Roșii în țară în care un membru de partid a declarat că sovieticii sunt aici pentru a rămâne și că vor subordona economia românească Moscovei întocmai cum au procedat naziștii între 1940 și 1944, Maniu ar fi răspuns că nu îl interesează

poziția rușilor, doar poziția americanilor și a englezilor ar fi fost decisivă în cazul României[151]. Referitor la alegerile din 1946, ocazie cu care și trupele de șoc național-țărăniste au produs violențe, din proprie inițiativă, nefăcând doar să reacționeze la alte violențe[152] – și au devastat peste nouăzeci de secții de vot[153] –, liderul național-țărănist le considera neconcludente și își reafirma încrederea „în triumful politicii anglo-americane, fie pe cale pașnică, fie prin război"[154]. Presa național-țărănistă era mai onestă și dădea dovadă de o memorie politică mai bună, considerând că falsificarea alegerilor din toamna lui 1946 a fost instrumentată cu ajutorul unor tehnici „argetoianiste"[155]. Partidele istorice au cerut fățiș Occidentului anularea rezultatului alegerilor[156]. Un amănunt foarte interesant legat de planificarea alegerilor din 1946 este acela că, la începutul anului, lideri comuniști proeminenți ca Pătrășcanu sau Iosif Șraer ar fi fost convinși de către liderii partidelor istorice să accepte alegeri libere. Libere nu în sensul interbelic al termenului, în care guvernul deja desemnat organiza și câștiga scrutinul, ci fix invers, așa cum se practica în democrațiile liberale occidentale. În cazul (foarte probabil) în care PCR ar fi pierdut alegerile, ar fi câștigat totuși respectul electoratului și ar fi intrat într-o formă sau alta la guvernare; altfel, ostilitatea față de PCR ar fi crescut și șansele Uniunii Sovietice de a avea un guvern realmente prietenos în România vecină ar scădea dramatic. Sovieticii nu agreează însă această punere în problemă, pe motiv că, odată câștigate alegerile de către partidele istorice, influența Moscovei asupra țării ar fi fost foarte greu de restabilit[157]. Plauzibilitatea acestei ipoteze – probată de către Liliana Saiu cu documente din arhivele americane – este dată și de evoluția ulterioară a carierei politice a lui Pătrășcanu, care a reușit astfel să amplifice atât neîncrederea sovieticilor relativ

la persoana sa, cât și pe cea a unor lideri comuniști locali care oricum îi erau ostili, și anume Gheorghiu-Dej.

Se pare că Maniu spera la o democrație locală edificată pe baze englezești încă din perioada interbelică. Petru Groza, într-o discuție cu liderul național-țărănist, a afirmat că, în viitor, este aproape inevitabil ca influența rusă să predomine în România, din cauza proximității geografice și a dezvoltării accelerate a Uniunii Sovietice. Maniu i-a răspuns că se înșală, viitorul României fiind legat în mod indisociabil de Occident[158]. Chiar și așa, nu trebui uitate eforturile național-țărăniștilor din anii 1920–1930 de a dezvolta relațiile cu Uniunea Sovietică prin intermediul inspiratei diplomații a lui Titulescu. Maniu nu contenea să amintească acest episod pentru a se apăra de acuzele de antisovietism care i se aduceau constant din partea FND[159]. Numai că, lăsând tacticile politice la o parte, anticomunismul național-țărănist frizând pe alocuri extrema dreaptă reprezenta, din păcate, o tristă realitate ideologică, așa cum reiese fără echivoc din citatele atât de mai sus, cât și de mai jos. Și mai îngrijorător era faptul că, tot în 1946, PNȚ constituise o formațiune militară proprie intitulată Cercul Militar Profesional, alcătuită din diverși generali și ofițeri superiori, aceasta având rolul de a contribui activ, în cazul în care se întruneau condițiile, la debarcarea prin forță a guvernului Groza[160].

În continuare, Maniu era deranjat de decorația primită de Petru Groza din partea regelui, așa cum nu îl încânta probabil nici decorarea regelui Mihai de către Stalin[161]. Aceste mici gesturi de bunăvoință îi păreau suspecte și le interpreta probabil ca o tehnică de dezarmare politică a unui rege oricum nu prea experimentat, la douăzeci și puțin de ani, din acest punct de vedere. Maniu era nemulțumit însă și de respingerea cererilor

de grațiere făcute de fostul lider Ion Antonescu și de ministrul de externe din acea perioadă, Mihai Antonescu. La procesul acestora, nu a ezitat să-i strângă mâna la plecare fostului Conducător[162].

Mai departe, să vedem cum se împacă firavele elemente de stânga din programul PNȚ cu antisemitismul, xenofobia și simpatia pentru mareșalul Antonescu care reies din manifestele împărțite de către membrii partidului de-a lungul lui 1947:

> Un om a cărui întreagă viață nu a cunoscut decât iubire de țară [Maniu, *n.m.*], care n-a cunoscut altceva decât binele țării, și care n-a luptat și suferit decât pentru iubirea țării, ei bine, veți lăsa voi ca acest om să fie ucis de o adunătură de trădători, de Ana Pauker și de toată jidănimea din conducerea țării [...]? [...] Iuliu Maniu, omul care și-a jertfit întreaga viață României și dreptății lumii întregi va fi spânzurat de o ceată de tâlhari, de trădători și de jidani. [...] Moarte lui Petru Groza și curvei de Ana Pauker! [...] În clădirea de pe un vârf de deal, în clădirea cu trei fronturi a școli de război [sic!], care întruchipează pe dealul Golgotei cele trei cruci ale răstignirii, iudeii și fariseii vieții noastre politice încep zilele acestea, partea finală a celei mai odioase crime, răstignirea unui nou Cristos, judecarea lui Iuliu Maniu și a celorlalți luptători [...]. Ne adresăm, în special, ofițerilor, subofițerilor și trupei, la vederea cărora ne creștea inima, cum suportă onoarea lor de român și militar ca un Maniu și ceilalți să fie insultați, batjocoriți și suprimați de o Ana Pauker, Leibovici, Groza, Dej, Pătrășcanu și alți jidovi și trădători de neam [...]? [...] Cum a fost posibil să fie suprimați: Duca, Iorga, Madgearu, Armand Călinescu etc. și cum nu e posibil pe orice cale să fie suprimați Ana Pauker, Groza, Teohari Georgescu, Dej, Pătrășcanu și toți ticăloșii, toți jidani și toate lichelele [sic!] care îndrăznesc să murdărească cu balele și veninul lor țara

și pe cel mai curat fiu al țării, pe Maniu? Moarte tuturor celor care au asasinat pe mareșalul Antonescu, arhanghelul și martirul neamului![163]

Sau, într-o exprimare aparent mai elaborată, aparținând organizației locale Dolj a PNȚ, în vara aceluiași an:

> Domnule prim-ministru, din presa comunistă am luat cunoștință de noua mârșăvie comisă de către clica Anei Pauker – arestarea marilor conducători ai Partidului Național Țărănesc, constituie al doilea act de chemare la datorie a conștiinței naționale. Am primit știrea cu zâmbetul firesc al românului și cu sinceră compătimire pentru acei români care primesc să facă nenorocitul joc al elementului străin ce încearcă prin mizere constrângeri să determine cel puțin provizoriu capitularea de formă a cinstitei intransigențe a conștiinței românești, ceea ce, desigur, nu vor reuși valeții iudaismului să facă dovada că până la urmă au reușit să mulțumească pe stăpânii lor. Cu minimul de risc vă rugăm să luați cunoștință de protestul nostru categoric care exprimă indignarea întregii mase românești, asigurându-vă că până la urmă noi și cu poporul vă va ierta pentru păcatele și mârșăvia ce ați comis, știind că nu ați făcut-o decât din ordin și nu puteați să faceți altfel[164].

Sigur, se poate afirma foarte facil că, puși în situația extremă de a-și vedea partidul dizolvat în urma unei operații elaborate care a implicat serviciile secrete – tentativa de fugă cu un avion de mici dimensiuni de pe aeroportul Tămădău a unor lideri național-țărăniști, excluzându-l pe Maniu, în afara țării, pentru a crea un guvern în exil și pentru a atrage atenția asupra abuzurilor sistematice comise de către sovietici și de către comuniștii locali în România[165] –, membrii PNȚ,

mai ales cei din gărzile Maniu, şi-au pierdut cumpătul şi au reacţionat într-o manieră extremă[166]. Însă această manieră a fost, cu toată violenţa structurală a contextului dat, definitorie pentru poziţionarea ideologică a unei părţi însemnate a membrilor PNŢ. În mediul rural, manifestările şovine şi antisemite ale organizaţiilor local ale PNŢ erau, de altfel, destul de frecvente[167]. Au existat încercări repetate ale legionarilor din Germania de a contacta conducerea PNŢ, mai exact pe Maniu, „«pentru a-i transmite, din partea dlui Horia Sima, şeful Mişcării legionare, unele probleme»"[168]. Nu ştim în ce măsură au fost duse la bun sfârşit. În plus, Maniu era considerat un „sfânt al neamului" şi un „martir" nu numai de către membri PNŢ de rang secund, ci şi de lideri ai partidului ca Hudiţă, respectiv de către fosta şefă de cabinet a generalului Rădescu, Adriana Georgescu[169].

În lumina celor discutate mai sus, devine tot mai justificabilă opţiunea Anei Pauker de a afirma, alături de Dej, dar nu împreună cu el, că a încercat să coopteze câţi mai mulţi legionari în PCR pentru a-i împiedica să fie preluaţi de PNŢ. Iar Vasile Luca atingea cu siguranţă un punct sensibil în octombrie 1944, atunci când deplângea „mentalitatea otrăvită a poporului [...] şi mai ales agitaţia aceasta fascistă, ura împotriva Uniunii Sovietice", anticipând „ce luptă trebuie să ducem noi acum ca să scoatem fascismul din minţile oamenilor"[170]. Sigur, putem diseca politologic şi respinge ca pe un nonsens conspirativ acest fascism omniprezent în discursul comunist local, respectiv în cel sovietic, dar, aşa cum am argumentat deja, germenii dreptei conservatoare, care a luat extrema dreaptă sub protecţia sa pentru a proteja România anilor 1930 de eterna ameninţare comunistă, înmuguriseră cam peste tot între timp, iar în unele locuri, nu puţine, rodiseră cu folos.

Cele două citate de mai sus denotă în mod explicit construcții discursive specifice logicii legionare a echivalenței, în care evrei=comunism=anticreștinism=imperativul purificării, efectuat prin mijloace specific legionare, pe care nu mai este nevoie să le amintesc[171]. Pătrășcanu avea dreptate atunci când observa infuzarea constitutivă a țărănismului anilor 1930 cu elemente de legionarism, infuzare tactică, politică (compromisul electoral din 1937 dintre PNȚ și Garda de Fier), respectiv infuzare ideologică, vizibilă din plin, iată, în intervalul 1945–1947. Pe cale de consecință, (auto)încadrarea doctrinară a PNȚ ca partid de centru-stânga este departe de a fi adevărată. Fără a uita niciun moment meritele partidului din anii 1920, când a luptat cu succes împotriva latifundiarilor și a contribuit din plin la reforma agrară de după Primul Război Mondial, fără a uita nici critica fermă a lui Mihalache la adresa oligarhiei românești, începând cu a doua jumătate a anilor 1930 și mai ales în primii ani de după Al Doilea Război Mondial avem de a face cu un partid conservator care alunecă tot mai mult spre extrema dreaptă.

Ion Mihalache, reprezentând aripa țărănistă din Regat a PNȚ, aripa considerată cea mai de stânga, care avusese, așa cum am constatat, fricțiuni cu aripa manistă pe motiv că aceasta din urmă este nerezonabilă politic și prea ostilă Uniunii Sovietice – tocmai acest Mihalache se declarase public alături de Maniu, așa cum am menționat deja, drept un admirator al lui Mussolini, iar în timpul celui de Al Doilea Război Mondial se pronunțase negativ la adresa Uniunii Sovietice, căutând chiar să se înroleze voluntar pentru a lua parte la invadarea teritoriilor sovietice de către naziști, așa cum am amintit deja[172]. În octombrie 1946, Mihalache încearcă să însuflețească trupele de șoc național-țărăniste, sfătuindu-le să își concentreze

propaganda pe „acțiunea de sărăcire a țării începută de ruși cu concursul comuniștilor români. Li s-a spus să atace veneticii ce conduc țara. În acest scop s-au dat acestora sume importante [...]". După desființarea partidului, foștii membri PNȚ sunt sfătuiți să se înscrie în PSD sau PSDI, în niciun caz în partidele din cadrul FND; un astfel de gest ar fi fost echivalat cu trădarea partidului și ar fi fost sancționat „la timp", deși nu ni se spune exact cum[173]. Dar, inclusiv în 1948, foști membri ai PNȚ și ai Gărzii de Fier încercau să coaguleze posibile alianțe electorale, în eventualitatea tot mai îndepărtată a răsturnării guvernării comuniste[174].

Pe lângă Maniu și Mihalache, din această panoplie ideologică a liderilor PNȚ nu trebuie omis Hudiță, fost ministru al agriculturii în cabinetul Rădescu, admirator declarat al generalului Franco și al prim-ministrului pronazist Ion Gigurtu[175], un personaj pe care l-am mai apelat, în paginile acestei cărți, în calitate de autor. În aprilie 1944, anticipând amenințarea tot mai conturată venită din partea sovieticilor, Hudiță regreta că forțele politice interne nu au decis să reziste militar împotriva Arbitrajului de la Viena; în felul acesta, spera Hudiță, anexarea Basarabiei și a nordului Bucovinei de către Uniunea Sovietică ar fi fost, în ochii occidentalilor, la fel de condamnabilă ca anexarea Transilvaniei de nord de către Ungaria horthistă. Am fi avut șanse, în cazul intervenției americanilor și a britanicilor, să recâștigăm cele două provincii[176]. Orice comentariu este de prisos.

Ca orice conservator român din acea perioadă care se respecta, Hudiță nu ezita să afirme constant preferința pentru alianța României cu Germania nazistă în raport cu alianța cu Uniunea Sovietică[177], încerca să prezinte PNȚ ca un partid de stânga, și pe Maniu ca fiind cel mai de stânga membru

al acestuia[178], deplângea poziția prea conciliantă pe care ar fi avut-o Statele Unite relativ la Uniunea Sovietică în anii de după război[179], respectiv nerecunoștința acesteia din urmă pentru faptul că ar fi fost salvată atât de generos de Germania nazistă de către puterile occidentale[180], îi aprecia mai degrabă pe englezi decât pe americani, care ar fi avut mai mult simț politic, dar regreta preluarea puterii de către laburiști în 1945[181], nu era de acord cu procesul postbelic al decolonizării, care ar fi favorizat mai mult propaganda sovietică decât pe cea americană[182], contribuia activ la comploturi mai mult sau mai puțin tacite împotriva guvernului Groza, mergând până la ideea războiului civil, rezumată în formula-cheie „un nou 23 august"[183] și, în sfârșit, argumenta cu aplomb în favoarea unui nou război mondial care să îi pună pe sovietici la punct odată pentru totdeauna, redând libertatea tuturor statelor oprimate în mod diabolic de către Moscova (în cuvintele autorului, care apar frecvent în volumele citate ale jurnalului, „să li se dea peste bot porcilor de ruși", chiar dacă Hudiță recunoștea că această idee este tot mai puțin fezabilă pe plan internațional). Altfel spus,

> ce nu înțeleg eu la americani este neînțelegerea lor a primejdiei la care este expus globul întreg atâta timp cât rămâne în picioare imperialismul rusesc. Washingtonul nu pricepe că, odată dispărute marile puteri mondiale, Anglia, Franța, Germania și Japonia, care prin forțele lor reprezentau o formulă de echilibru mondial, de azi înainte imperialismul rusesc nu mai găsește în calea lui decât Statele Unite. Vor putea ele singure face față acestui imperialism, înarmat acum până în dinți și acoperit de prestigiul victoriei din ultimul război? Dând o lovitură mortală imperiilor colonialiste, Washingtonul a provocat slăbirea totală a propriilor săi aliați, Anglia și Franța, care au ajuns acum în situația de a nu se

mai putea reface decât cu ajutorul Statelor Unite. Din aliați ieri, aceștia au ajuns o povară pentru Washington. Dacă mai ții apoi seama că imperialismul rusesc folosește azi ca propagandă comunismul și că sărăcirea globului, chemat acum la o viață independentă, este mai accesibilă acestei concepții retrograde decât regimului democratic, atunci *este ușor de înțeles la ce probleme grave se expun Statele Unite dacă ele nu profită de totala lor superioritate politică, economică și militară, pentru a lichida cuibul de agitație mondială de la Moscova, eliberând totodată și poporul rus* [*subl.m.*]. Am impresia că oamenii politici americani nu-și dau seama de un adevăr simplu ca lumina zilei și anume că *pacea lumii nu poate fi asigurată decât într-un regim de democrația adevărată, extins asupra globului întreg* [*subl.m.*]. Popoarele de pe tot globul, când vor fi stăpâne definitiv pe destinele lor și aceasta nu se poate decât numai într-un regim de autentică democrație, ele se vor înțelege foarte ușor între ele pentru că toate vor pacea și detestă războiul. Cât timp mai rămâne pe glob o putere imperialistă, înarmată, bogată și condusă de o bandă de tirani, ca cei de la Kremlin, *degeaba își fac iluzii politicienii americani care umblă cu căciula* [sic!] *în mână după o înțelegere cu așa bandiți* [*subl.m.*]. Cu cât aleargă mai mult și se arată mai dispuși să colaboreze cu ei cu atât mai mult aceștia înțeleg slăbiciunea lor și-și văd mai departe în liniște de problemele lor *machiavelice* [*subl.m.*]. A nu înțelege aceste lucruri simple înseamnă că într-adevăr Statele Unite au ajuns printr-o întâmplare la hegemonia lumii, dar fără să fie pregătite pentru a face față rolului lor hegemonic pe care Dumnezeu l-a pus în mâinile lor[184].

Este vorba, desigur, despre același Dumnezeu al lui John Locke, de exemplu, care îi blama pe băștinașii din Americi că, având un pământ atât de mănos și de productiv, respectiv zăcăminte minerale fabuloase, nu îl lucrează, în primul caz,

și nu le exploatează, în al doilea caz, bătându-și joc de darul divinității, motiv pentru care orice bun creștin are nu numai dreptul, ci și datoria morală de a lua în posesie aceste pământuri pe care băștinașii au dovedit cu prisosință că nu le merită, pentru a le fructifica roadele în mod corespunzător[185]. Un Dumnezeu cu Biblia într-o mână și cu pușca în cealaltă. Un Dumnezeu care punea la grea încercare răbdarea politică a liderilor PNȚ, exasperându-i prin semnalele negative pe care le transmiteau americanii la adresa posibilității de a răsturna în mod violent guvernul Groza, posibilitate la care achiesau mai mulți conducători politici și militari, nu numai PNȚ și elita sa politică[186]. Redăm mai jos conținutul unei discuții dintre câțiva membri proeminenți ai PNȚ în februarie 1947:

> Maniu se întreabă dacă Sănătescu nu exagerează când atribuie regelui atâta curaj pentru a încerca un nou 23 august. După informațiile sale și după cât cunoaște el pe rege, nu-l vede în postura de a brava pe ruși și cu atât mai puțin pentru a ține piept camarilei din jurul său, în cap cu regina mamă [pe care Hudiță o caracterizează în numeroase ocazii drept „lacomă" și „avidă după bani", *n.m.*]. În orice caz Maniu își rezervă dreptul de a lămuri el cu regele, la prima ocazie, această chestiune. *Pentru cazul că regele se arată dispus pentru un astfel de act curajos, Maniu e de părere că în niciun caz anglo-americanii nu pot fi puși la curent înainte de realizarea actului, deoarece ei practică o politică de loialitate totală față de Soviete și ar fi în stare să-i prevină pentru a-și degaja orice răspundere* [*subl.m.*]. În orice caz, după ce va vorbi cu regele, el va „căuta să sondeze pe Berry și pe Schuyler" în legătură cu o astfel de ipoteză. *Maniu ne cere la toți o discreție totală asupra acestei chestiuni. Săptămâna viitoare el va veni în București pentru a pune la punct planul nostru de luptă* [*subl.m.*]. E furios pe anglo-americani pentru a fi permis rușilor să păstreze

trupe pe teritoriul nostru și după semnarea tratatului [de la Paris, *n.m.*]. „Această concesie, inadmisibilă pentru noi, zice Maniu, dovedește în ce măsură oamenii aceștia sunt hotărâți să-i menajeze pe ruși, evitând orice confruntare cu ei. De aceea o provocare a Sovietelor, în împrejurările acestea, trebuie calculată cu multă grijă"[187].

Nu era prima oară când regele Mihai era contactat de către conducerea PNȚ, care îl desconsidera, considerându-l imatur, fricos, influențabil și „oportunist", la fel ca mareșalul Antonescu, am putea adăuga[188], în vederea unei lovituri de stat împotriva guvernului Groza[189]. În cuvintele regelui Mihai, care nu era lipsit totuși de un anumit fler politic, „Maniu le avea pe ale lui, foarte curioase, de altfel, dar cel puțin avea onoare. Și opinii ferme, câteodată cam prost plasate, pentru că venea cu soluții care nu erau posibile. Cum să spun, să-i iau pe ruși să le dau în cap ca să se schimbe lucrurile"[190]. Din exil, fostul monarh Carol al II-lea percepea situația cu luciditate și era îngrijorat ca nu cumva fiul său să dea curs inițiativelor politice ale PNȚ:

Sub Antonescu nu s-a manifestat, [dar, *n.m.*], acuma, cum Maniu își vede situația compromisă, îl împinge [pe regele Mihai, *n.m.*] la inițiative periculoase. Acest bătrân negativ este, totdeauna, prezent pentru a provoca neliniște. El crede într-un sprijin al Angliei, care pentru viitor poate fi bun, dar acuma este inefectiv și deci primejdios. Mihăiță, sfătuit prost, pare a crede același lucru și-și primejduiește situația. Azi, Sovietele sunt mai mari la noi, plăcut ori neplăcut, este un fapt și trebuie înghițit. O altă primejdie este că, într-o bună zi, această atitudine poate fi interpretată ca părtinirea unei clase sociale și duce la alt soi de tulburări[191].

Miting organizat pe stadionul ANEF în sprijinul Frontului Național Democrat la 8 octombrie 1944.

Sursa: Fototeca Online a Comunismului Românesc, Cota 2/1944

Gheorghe Gheorghiu-Dej, în balconul Palatului Sturza din Piața Victoriei, la 7 noiembrie 1944.

Sursa: Fototeca Online a Comunismului Românesc, Cota 37/1944

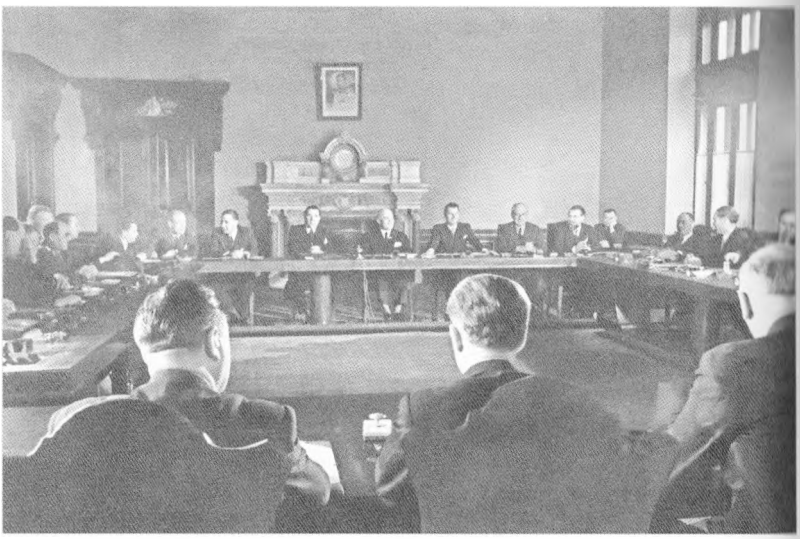

Prima ședință a guvernului dr. Petru Groza, în sala Marii Adunări Naționale la 6 martie 1945. Printre participanți: Gheorghe Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, Petre Constantinescu-Iași, Lothar Rădăceanu, Ștefan Voitec, G. Nicolau, Gheorghe Tătărescu, Mihai Ralea.

Sursa: Fototeca Online a Comunismului Românesc, Cota 92/1945

Integrarea Diviziei Tudor Vladimirescu în armata română. Festivitatea a avut loc la cazarma „Mihai Viteazul" din Strada 13 Septembrie din București la 26 aprilie 1945. Regele Mihai I primește salutul soldaților.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

Regele Mihai împreună cu reprezentanții Comisiei Aliate de Control, în 1945.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

Mesajul Tronului la deschiderea Parlamentului la 1 decembrie 1946. În prim-plan pot fi văzuți, printre alții, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Gheorghe Tătărescu, Petru Groza, regele Mihai I, Mihail Sadoveanu, Lucrețiu Pătrășcanu.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

Desen publicat în revista *Glasul armatei*, în plină campanie electorală pentru alegerile generale din noiembrie 1946.

Sursa: *Glasul armatei*

De la dreapta la stânga: Gheorghe Tătărescu, Serghei Kavtaradze, dr. Petru Groza, generalul Ivan Susaikov, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Teohari Georgescu, la festivitatea din 1 mai 1946.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

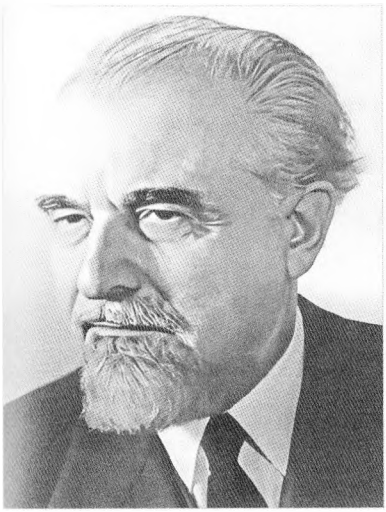

Ștefan Voitec, secretar general al PSD (1944–1948) și ministru al educației naționale (1944–1947). Ulterior, a ocupat funcții importante, cum ar fi vicepreședinte al Consiliului de Miniștri, ministru, vicepreședinte al Consiliului de Stat, președinte al Marii Adunări Naționale.

Lothar Rădăceanu, ministru în guvernele din perioada 4 noiembrie 1944 – 28 iulie 1952, adept al ideii unificării Partidului Social-Democrat cu Partidul Comunist Român.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

Imagine de la Congresul Partidului Social-Democrat din 5 octombrie 1947 la care s-a votat unificarea cu Partidul Comunist Român. În prim-plan, de la stânga la dreapta: Miron Constantinescu, Șerban Voinea, Petru Groza, Ana Pauker, Ștefan Voitec, Gheorghe Vasilichi, Lothar Rădăceanu.

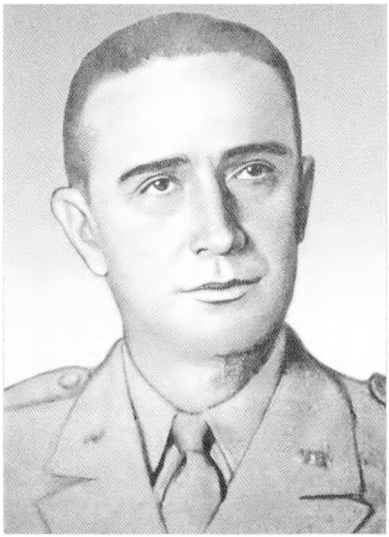

Cortlandt van Rensselaer Schuyler, reprezentantul SUA în Comisia Aliată de Control (noiembrie 1944 – septembrie 1946).

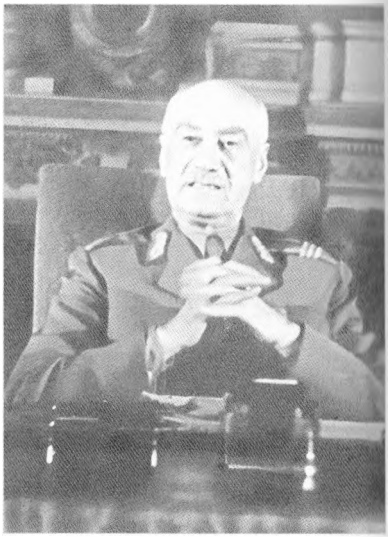

Generalul Nicolae Rădescu, prim-ministrul României în perioada 2 decembrie 1944 – 6 martie 1945.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

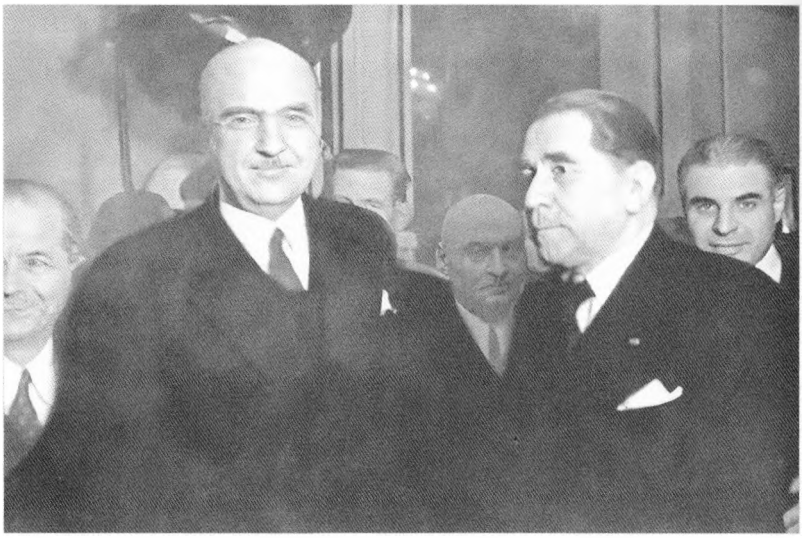

Constantin C. (Bebe) Brătianu (stânga) și Gheorghe Tătărescu, doi lideri liberali cu traiectorii politice diferite după 23 august 1944.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

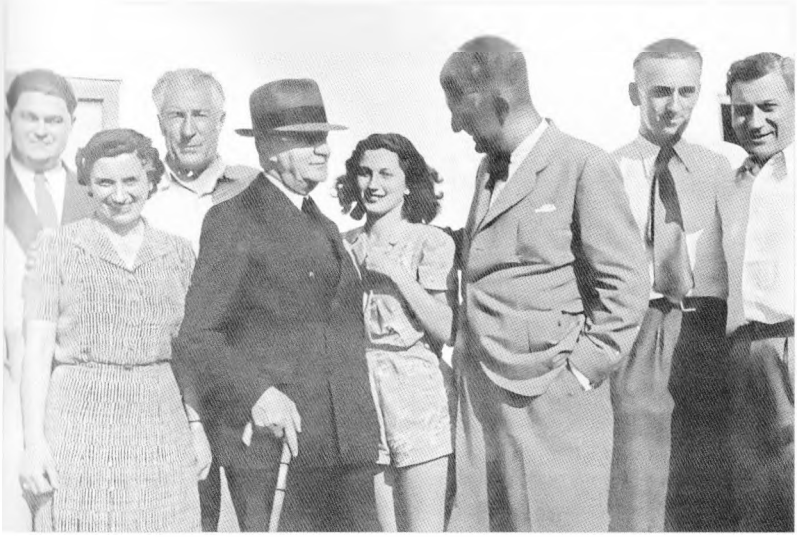

Iuliu Maniu, alături de colaboratorii săi apropiați (Corneliu Coposu, Ilie Lazăr – primii doi din stânga), la o întâlnire cu emisarii occidentali în 1946.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

Imagine din timpul procesului intentat conducerii Partidului Național-Țărănesc în 1947. În prim-plan, Iuliu Maniu, iar în spatele său, Emil Oprișanu, Nicolae Penescu și colonelul Ștefan Stoika.

Sursa: Fototeca Online a Comunismului Românesc, Cota 8

Semnarea Tratatului de prietenie, colaborare și asistență mutuală între URSS și România la 4 februarie 1948. De la dreapta spre stânga: Gheorghe Vlădescu-Răcoasa, Lothar Rădăceanu, Ana Pauker, Vasile Luca, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Iosif Stalin, Veaceslav Molotov, Petru Groza, Andrei Vîșinski.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

De la stânga la dreapta: Petru Groza, Gheorghe-Gheorghiu-Dej și Ana Pauker, cu ocazia ratificării Tratatului româno-sovietic, la 13 februarie 1948.

Sursa: Arhivele Naționale ale României

Referitor la superioritatea Germaniei naziste față de Uniunea Sovietică și la câștigurile mai mari pe care le-ar fi avut România din partea primei până la 23 august 1944, Hudiță își va schimba în scurt timp părerea. La începutul lui 1945, liderul național-țărănist considera că dominația sovietică asupra țării este preferabilă deoarece România se poate elibera mai repede de un aliat „inferior" decât de unul „superior"; sigur, elitele sunt îngrijorate de o astfel de posibilitate, dar, fiind atât de reduse numeric în raport cu restul populației, părerile și inclusiv supraviețuirea lor în calitate de clase conducătoare contează prea puțin[192]. De menționat că Hudiță făcea toate aceste observații fără să fi experimentat vreodată o disonanță cognitivă în privința raportului dintre principiile sale pretins democratice și soluțiile sale politice, aflate foarte des în contradicție fățișă cu primele.

Se pare că la începutul lui 1947, în ciuda sfaturilor sistematice date de către diplomații și militarii americani partidelor istorice și mai ales PNȚ între 1945 și 1947, liderii PNȚ erau pregătiți pentru o lovitură de stat chiar și în absența acordului occidentalilor, sperând că astfel le vor forța mâna pentru a interveni într-un final împotriva Uniunii Sovietice. Parafrazându-l pe Caragiale, dacă e democrație, și dacă interesele partidului o cer, fie, dar să știm și noi... Hudiță era perfect conștient că subteranele politicii național-țărăniste postbelice erau extrem de periculoase și chiar scandaloase pe alocuri. Maniu la fel. „Maniu, care știe că eu adun material în vederea memoriilor și trec în *Jurnalul* meu tot ce mi se pare demn de reținut, se teme ca nu cumva aceste însemnări să cadă în mâini străine, lucru care ne-ar putea provoca mari neajunsuri [...]. L-am asigurat [...] că am eu grijă cum redactez aceste însemnări în *Jurnal* pentru a nu putea fi descifrate de nimeni, fără cheia care [sic!] o cunosc numai eu [*subl. în orig.*]"[193].

Tot în același an, cu ocazia procesului conducerii PNȚ, Maniu se încăpățâna să revină la vechile și pernicioasele sale idei politice responsabile de prăbușirea partidului pe care îl conducea, respectiv de nemulțumirea transformată în exasperare a diplomaților occidentali, respectiv sovietici: „Nicio țară din lume nu este astăzi mai nedreptățită ca România"; „Nu acceptăm comunismul, care este străin de mentalitatea poporului român"; „Națiunea americană reprezintă astăzi cea mai înaltă forță morală și materială din lume. Ei ne adresăm, pentru a-i obține verdictul final"[194]. Sau, revenind la Hudiță și la nonșalantele duble standarde și amnezii politice ale acestuia, „Tristețea și aripa morții s-au întins peste tot. Sfinte Ilie, fă minunea și trăsnește cu fulgerele tale astăzi pe toți dușmanii neamului nostru, începând cu trădătorii noștri mai întâi, căci neamul nostru nu s-a lăcomit niciodată la drepturile altora, este bun, omenos și cu frică față de Dumnezeu"[195]. Care Dumnezeu, s-a văzut mai sus. Fără nicio intenție ironică, fraza aceasta ar putea reprezenta foarte bine un fel de „tatăl nostru" politic al PNȚ, rugăciunea unui partid autovictimizator și structural incapabil de a înțelege, accepta și asuma consecințele propriilor sale acțiuni. Încă o dată, observăm lentul și inexorabilul declin al ideologiei țărăniste într-o teologie politică de proastă calitate și ulterior într-un misticism abscons, agresiv și opac, mai ales față de propriile condiții de posibilitate.

Nu este de mirare că acordul procentajelor, de exemplu, a fost interpretat de către național-țărăniști drept o negociere „ca la tarabă" a lui Churchill cu Stalin, liderul britanic plusând pentru a compensa, chipurile, eșecurile sale militare din Primul Război Mondial – un „târg infam" și „monstruos, în care s-a ținut seama de anumite interese ale Vestului, fiind sacrificați cu cinism 200 de milioane de europeni". Coposu,

autorul acestei analize, continuă nonșalant: acordul procentajelor „nu poate fi cu nimic justificat și nu poate fi explicat decât *de panica în care intrase probabil Regatul Unit – poate și America – în fața tăvălugului sovietic, care acum, datorită greșelilor lor, avea resurse inepuizabile, în timp ce armatele lor erau stoarse, erau la pământ*" [*subl.m.*]. Această gravă eroare geopolitică „a determinat dictatura imperiului comunist timp de 50 de ani asupra Europei"[196]. Nu intenționez să mă repet inutil, și sper totodată că am reușit să arăt, pe parcursul acestei cărți, cât de eronate și de abracadabrante sunt poziționările de această factură.

Revenind, cât de nedreptățită ar fi fost România postbelică se poate deduce și din compararea pierderilor militare pe Frontul de Est, respectiv pe Frontul de Vest. Astfel, în războiul împotriva Uniunii Sovietice, România a avut aproape șase sute de mii de victime, incluzând aici morți, răniți și dispăruți, în timp ce în războiul împotriva Germaniei naziste această cifră s-a ridicat la în jur de o sută șaptezeci de mii[197]. Alte estimări avansează cifra de șapte sute douăzeci de mii de victime pentru întreg intervalul 1941–1945[198]. Chiar dacă în primul caz războiul a durat trei ani, iar în al doilea caz, aproape nouă luni, nimeni nu a obligat România să furnizeze atât de multe divizii pe Frontul de Est, divizii care întreceau la un moment dat numărul diviziilor italiene, transformând România în principalul aliat militar al Germaniei naziste pe Frontul de Est[199]. Orice efort ar fi depus România pentru a compensa politica anterioară, devenind chiar și a patra forță, după Uniunea Sovietică, Statele Unite și Marea Britanie, în războiul împotriva Germaniei naziste, nu avea cum să răscumpere greșeala făcută. Poate numai în cazul în care războiul ar mai fi durat trei ani, o ipoteză contrafactuală pe care nici nu are rost să o luăm în calcul.

România a fost încurajată de exemplul Italiei, care a obținut cobeligeranța la finalul războiului, deși luptase la rândul ei mai bine de jumătate din durata conflagrației de partea Germaniei naziste. Statele Unite nu ar fi fost neapărat ostile cobeligeranței, dar Marea Britanie și Uniunea Sovietică sunt, ultima mai ales din perspectiva accesului diminuat pe care l-ar fi avut în acest caz la resursele românești[200]. Uniunea Sovietică nu a impus României o participare militară atât de extinsă împotriva Germaniei naziste după 23 august 1944: dimpotrivă, România a supralicitat ca aliat al sovieticilor în speranța că va obține cobeligeranța[201], așa cum a supralicitat și împotriva sovieticilor pentru a impresiona Germania și pentru obține cât mai multe teritorii sovietice numai bune de exploatat, fără a pierde însă din vedere nici Transilvania de Nord. România a solicitat de asemenea despăgubiri de război de la Germania și Ungaria, însă marile puteri s-au opus, mai ales că acest stat, așa cum am menționat, avea cel mai ridicat nivel de trai la finalul războiului[202].

În plus, Italia era un stat mult mai important decât România în geopolitica postbelică europeană: chiar dacă a reprezentat a doua forță a Axei, în cazul în care nu ar fi primit cobeligeranță, puternicul partid comunist italian ar fi presat cu siguranță pentru o apropiere și mai mare de Uniunea Sovietică, proces pe care puterile occidentale căutau să îl limiteze cu orice preț. De asemenea, Biserica Catolică a avut un cuvânt greu de spus în această privință[203]. Deși PNL atrăgea atenția în cadrul conferinței de pace de la Paris, prin intermediul unui memoriu, cum că Italia, deși are o populație de trei ori mai mare decât cea a României, are de achitat drept despăgubiri de război o sumă aproximativ egală cu cea a României, beneficiind însă de perspective industriale net superioare și de amânări

considerabile ale scadențelor[204] – toate aceste amănunte, deși empiric valide, nu rezistau în fața considerentelor politice expuse mai sus. Aceleași considerente politice au făcut ca cerințele – perfect rezonabile, de altfel – din cadrul memoriului liberal mai sus amintit referitoare la scăderea din cuantumul datoriilor de război ale României față de Uniunea Sovietică a cheltuielilor necesare întreținerii trupelor sovietice, respectiv a rechizițiilor forțate care depășeau prevederile armistițiului, să nu fie acceptate[205]. Chiar și așa, după cum relevă Richard Franasovici, ambasadorul României în Marea Britanie în 1946 și totodată membru în comisia care a reprezentat țara în cadrul conferinței de pace de la Paris, Uniunea Sovietică a reprezentat marea putere cea mai indulgentă în raport cu cererile diplomaților români. A urmat apoi Franța, „platonic binevoitoare" față de România, Statele Unite, relativ ostile și, în sfârșit, Marea Britanie, de departe cea mai mare putere nefavorabilă în mod deschis intereselor României[206].

Aș aduce aici în discuție o paralelă deosebit de interesantă și de instructivă între comportamentul politic al lui Maniu, respectiv cel al mareșalului Antonescu. Am văzut deja că primul era considerat un „sfânt al neamului", un om „providențial" și politic infailibil, un „ascet"[207], urmând să devină în scurt timp un „martir" al comunismului. Anumiți membri ai PNȚ nu ezitau să îl eticheteze drept un „dictator" cu „mănuși" și cu „surâsul pe buze"[208]. Iată cum îl caracteriza diplomatul Alexandru Cretzianu:

> Impresia predominantă pe care și-o putea face cineva despre Maniu era aceea a rigidității. Felul în care vorbea, în care se mișca, felul cum se relaxa erau deosebit de rigide. Nu l-am văzut niciodată așezat comod într-un fotoliu; întotdeauna se

> așeza, bățos, pe scaunul cel mai incomod pe care-l putea găsi. Fața sa virilă, agreabilă, părea gravată în lemn, iar limpezimea de gheață a ochilor săi sporea impresia de răceală și de atitudine distantă. Am avut împreună discuții numeroase și intime. Niciodată nu l-am auzit să ridice glasul. Mai mult, niciodată n-am distins nici cel mai slab semn de aprobare sau dezaprobare, o cât de mică schimbare a expresiei feței sale. El asculta cu o curtoazie plină de răbdare ceea ce avea de spus interlocutorul său, fără să-l întrerupă vreodată. După ce-l asculta până la capăt, el își spunea propria părere în câteva fraze scurte. Tot ceea ce spunea era perfect logic și existau momente când, în numai câteva cuvinte și întotdeauna într-un mod extrem de politicos, el spulbera anumite teze cu care nu era de acord[209].

Un portret de-a dreptul „ascetic" al unui neobosit căutător al „binelui", exclusiv din punctul de vedere al propriei interpretări asupra acestuia. Deloc surprinzător, și Antonescu este prezentat în timpul guvernării sale ca un „ascet" și un „disprețuitor al bunurilor lumești": toate energiile, ambițiile și interesele sale ar fi fost canalizate exclusiv în beneficiul scopurilor superioare ale națiunii[210]. În jurul „conducătorului" s-a construit un adevărat „mit", atât în timpul războiului[211], cât și, aș adăuga, mai ales după 1989. La fel și în jurul lui Maniu. Avem de a face deci cu două personalități cu profil moral și politic foarte asemănător. Un profil moral și politic nedemocratic, în sensul exacerbării providențialității și al calităților personale considerate ca fiind ieșite din comun, în detrimentul unei democrații organizaționale și politice autentice. Am constatat oricum deja că o parte a conducerii PNȚ se simțea mai apropiată de Antonescu, pe care îl considera un patriot, cu toate defectele sale, decât de PCR, calificat drept un partid de „trădători"[212].

Aici rezidă ceea ce politologul american Kenneth Jowitt a identificat foarte bine, pe urmele lui Max Weber, ca fiind „charisma impersonală" care își face apariția în societățile moderne: charisma „birocratică", rațională, organizațională a aparatelor administrative și a partidelor politice moderne. Partidele comuniste beneficiază și ele de ea: legitimitatea partidului este deasupra oricărui conducător temporar al acestuia; personalizarea puterii nu face decât să dea măsură unui proces de regres al democrației, atât în cadrul partidelor comuniste, cât și al diverselor organizații moderne în general[213]. Partidele fasciste sau cu propensiuni fascizante nu sunt, din acest punct de vedere, capabile de democrație internă: nu poate exista echivalentul unei destalinizări în cadrul partidului național-socialist, ne spune Jowitt, deoarece figura lui Hitler se suprapune aproape integral peste ceea a partidului, iar arbitrariul voinței sale înlocuiește orice regulament intern de partid. Ar fi posibilă, așadar, o „de-manizare" a PNȚ-ului, atât interbelic, dar mai ales postbelic? Cu toate escamotările relativ la conducerea partidului de-a lungul timpului, respectiv cu ieșirile (studiat) modeste din prim-plan, sau mai degrabă cu vehicularea atentă a posibilității acestora – înclin să cred că nu. Oricum, iată o întrebare asupra căreia cercetările ulterioare referitoare la perioada postbelică ar merita să se aplece.

În concluzie, consider că PNȚ a experimentat, de-a lungul timpului, o serie de metamorfoze ideologice care ar putea fi descrise destul de precis în felul următor: conservatorism popular antioligarhic și parțial anticapitalist (PȚ și PNȚ în 1926–1928), conservatorism non-oligarhic (1928–1937), conservatorism reacționar cu tușe de extrema dreaptă de inspirație legionară tot mai pronunțate (1937–1947).

Rezumând, s-ar putea afirma că ambivalența ideologică manifestată de către social-democrați față de comuniști poate fi extrapolată și în cadrul relației dintre țărăniști și legionari, mai ales din a doua jumătate a anilor 1930 și, cu precădere, după 23 august 1944. Dar genul acesta de derapaje specifice extremei drepte cum sunt cele enumerate în paginile de mai sus se întâlneau și la liberali. Este vorba în primul rând de o facțiune disidentă aproape irelevantă a partidului care, la alegerile din martie 1948, după instaurarea republicii populare, s-a exprimat în favoarea democrației, dar nu a democrației comuniste și „jidovești"[214]. Însă în PNL începuseră să se înscrie deja legionari la scurt timp după 23 august 1944[215], încercând să mențină totodată secretul acestei operațiuni față de FND[216].

PNL: un partid în derivă

La fel ca PNȚ, însă mai degrabă în umbra acestuia, și PNL – un partid care a încurajat monopolurile economice mai degrabă decât competiție și a cărei moștenire politică în anii 1930 consta în neglijarea flagrantă a celei mai largi pături sociale, țăranii, limitarea libertăților civile și impunerea austerității economice[217] – critică în mod repetat guvernul Groza[218]. La fel ca PNȚ, și PNL devine, mai ales în perioada postbelică, un partid conservator[219].

Apariția facțiunii disidente PNL-Tătărescu în 1945 creează îngrijorare în partid din cauza eroziunii capitalului de imagine al PNL din direcția FND[220]. Colaborând însă aproape de pe poziții de egalitate cu PCR și atrăgând numeroși membri importanți din partidul Brătienilor, PNL-Tătărescu trebuie considerat mai mult decât o simplă disidență liberală; practic, în perioada postbelică, această facțiune ajunge să fie mai

reprezentativă pentru liberalismul românesc decât facțiunea brătienistă[221]. După unele calcule, PNL-Tătărescu ajunsese să înglobeze chiar trei sferturi dintre membrii fostului partid liberal[222]. Deoarece pozițiile politice ale PNL-Brătianu sunt practic aceleași cu pozițiile politice ale PNȚ – critica regimului antonescian[223], speranța într-o România postbelică dominată de forțele occidentale[224] și critica măsurilor economice redistributive din 1947[225] – cu excepția reformei agrare din 1945, pe care PNȚ o acceptase principial, dar PNL-Brătianu, nu o admisese[226], mă voi raporta în continuare la PNL în perioada postbelică în primul rând prin intermediul PNL-Tătărescu.

Fostul premier liberal între 1933 și 1937 era un personaj politic foarte compromis încă din perioada interbelică. Carol al II-lea l-a folosit pentru a submina de fapt PNL, pentru a sustrage partidul de sub controlul familiei Brătianu. Tătărescu avusese poziții foarte anticomuniste în trecut, fapt pentru care avea tendința să treacă cu vederea tot mai multe Gărzii de Fier în perioada în care a fost prim-ministru, conlucrând cu regele pentru a diminua și influența PNȚ, Maniu fiind un critic aproape permanent al celor doi[227]. Nimeni din lumea politică românească, și cu atât mai puțin sovieticii, nu uitase că Tătărescu fusese în 1924 coordonatorul reprimării rebeliunii comuniste de la Tatar-Bunar. După ce va fi arestat, în 1950, aceasta va deveni denumirea sa operativă[228]. Iată ce declara Tătărescu în 1924, cu ocazia reprimării revoltei de la Tatar-Bunar: „comunismul revoluționar este o maladie asiatică care [sic!] nu prinde în sufletul țăranului moldovean". Apoi continua:

> dacă crezul comunist poate fi prezentat, aiurea, ca un ideal suprem, ca idealul de perfecțiune, către care trebuie să tindă întreaga omenire, dacă cultul comunist poate fi apărat aiurea,

ca ceva ce poate aduce fericirea eternă pe pământ, socotesc că aici la noi, în colțul acesta de lume, unde trăiește un popor dornic de libertate și de claritate, căruia îi repugnă și excesele sângeroase și robiile tiranice, un popor stăpânit de dragostea de proprietate individuală, și de brazdă, și de puterea unui instinct, și care este legat prin toate fibrele sale de rege și dinastia sa – aici, la noi, propaganda comunistă este un atentat împotriva sufletului însuși al neamului nostru.

Și, dacă alte popoare mai bătrâne ca noi, în civilizație, au putut lăsa ca pământul lor să fie transformat într-un laborator „de experiențe sociale", și dacă prețul de sânge cu care au plătit aceste experiențe nu li s-a părut nici prea mare, nici prea crud, apoi nu de la ele vom lua pildă noi, popor tânăr, care de abia ne-am închegat forțele risipite, care nu ne-am spus încă cuvântul în istoria civilizației lumii.

Avem la baza vieții noastre de stat un patrimoniu de așezăminte, moștenit din truda și jertfele veacurilor; pentru apărarea acestui patrimoniu am mobilizat toate forțele statului.

Am apărat și încă apărăm proprietatea individuală, împotriva acțiunii de propagandă pentru comunizarea ei; am apărat și apărăm regimul reprezentativ împotriva dictatului de clasă și pentru această apărare nu am ezitat să recurgem la rigoarea tuturor legilor și a tuturor măsurilor, și pentru această operă nu cred că ni se poate aduce vreo învinuire. Ni s-a spus, uneori, că am exagerat aplicând măsurile excepționale la răsăritul graniței noastre[229].

Anticomunismul se pare că a fost una dintre puținele, dacă nu singura trăsătură politică autentică, nu simulată, a lui Tătărescu. Recunoscând, cel puțin până la demiterea lui Titulescu în 1936, necesitatea unei înțelegeri politice cu Uniunea Sovietică, Tătărescu era de părere că împăcarea cu statul sovietic nu însemna în niciun caz împăcarea cu Internaționala a Treia[230]. Simpatiile de extrema dreaptă, pe care le-a ascuns cu

grijă după război, nu i-au fost nici ele străine[231]. În timpul cabinetului pe care l-a condus între 1933 și 1937, acțiunile subversive sovietice din Basarabia au fost reprimate deosebit de dur[232]. La începutul lui 1944, după ce încercase cu un an înainte să colaboreze cu PNȚ pentru a înlătura regimul antonescian, dar fusese refuzat din cauza asocierii sale iremediabile cu dictatura carlistă[233], Tătărescu spera ca armata germană să învingă în cele din urmă sau măcar să reușească să oprească „puhoiul sovietic"[234]. Ostilitatea PNȚ față de Tătărescu s-a prelungit și în perioada postbelică, Maniu acuzându-i pe comuniști că aceștia nu se pot pretinde democrați și să colaboreze simultan cu un personaj politic responsabil în cel mai înalt grad de implementarea dictaturii regale la sfârșitul anilor 1930[235].

Însă autoritățile de la Moscova i-au sfătuit pe comuniștii locali să îl utilizeze pe Tătărescu, tot ca un mijloc pentru a contracara influența național-țărănistă asupra FND. Tătărescu, se pare, nu se aștepta la o astfel de oportunitate pentru a-și continua cariera politică, devenind un devotat aliat al noilor săi protectori politici[236]. Condiția principală pentru ca PNL-Tătărescu să fie primit în FND era aceea de a critica sistematic PNȚ; ținând cont de relațiile politice precedente dintre Tătărescu și Maniu, respectiv de ostilitatea fățișă și ireconciliabilă a ultimului față de primul în ultimul deceniu, condiția PCR nu părea nici deplasată, nici greu de îndeplinit[237]. Interesant este că și PSD, cooptat la rândul său în FND, se opune inițiativei comuniste de a critica PNȚ[238]. În plus, PNL-Tătărescu era util comuniștilor pentru marginalizarea partidelor istorice în Occident și pentru subminarea continuă a PNL-Brătianu, care rămânea astfel fără tot mai multe cadre proeminente[239].

„Tătărescu, [...] stăruie asupra necesității de a lega, odată pentru totdeauna, politica noastră de cea sovietică. Toate bănuielile

și greutățile trebuie să piară, suntem sortiți să trăim alături ca frații și ar fi trebuit s-o facem totdeauna? etc. Nu mă pot împiedica", notează maliții și în același timp savuros Gafencu în jurnalul său, „să-mi amintesc discursul prin care Tătărescu oferea plenipotențiarului german Fabricius (la 30 mai, 1940), o amiciție eternă, invocând aceleași argumente istorice și geopolitice, ca și azi"[240]. În definitiv, ceea ce contează este că „amicul Guță Tătărescu e din nou la putere. S-a înclinat în fața realității sovietice, așa cum pe vremuri, se înclinase în fața realității Carol, și în fața realității Hitler, și ca întotdeauna, s-a folosit de greșelile lui Maniu. Tătărescu va rămâne, în istoria noastră politică, omul care a zis da, de câte ori Maniu a zis nu"[241].

O particularitate interesantă a PNL-Tătărescu este aceea că deși se considera că ar fi avut o doctrină liberală mai progresistă, „constructivă", acesta atrăgea mai degrabă liberali în vârstă, în timp ce liberalii mai tineri se orientau spre PNL-Brătianu, considerat reacționar. Probabil că avem de a face în acest caz, din cauza vârstei, cu o intransigență crescută. De asemenea, PNL-Tătărescu înglobase o mulțime de facțiuni liberale, unele dintre ele având o vechime considerabilă; partidul era deci unul foarte eclectic, fiind echilibrat și adus la un numitor comun de omul politic Tătărescu[242].

În cadrul FND, deși se arătase a fi un colaborator loial[243], PNL-Tătărescu demarează o serie de acțiuni propagandistice pe cont propriu care îi irită pe partenerii comuniști. În calitate de membru al guvernului Groza, Tătărescu critică în 1945 proiectul legii agrare bazat pe exproprieri fără despăgubiri și, în general, pe etatizare, mai ales în ceea ce privește pădurile[244]. În același an, cu ocazia reintroducerii oficiale a administrației românești în Transilvania, Tătărescu este nemulțumit – deși nu se exprimă public în acest sens – de politica filomaghiară a

lui Groza, considerând că nu ar fi fost prudentă și că ar fi fost demarată doar de către Groza personal, fără să fi avut aprobarea prealabilă a guvernului[245]. În 1947, acuză inflația galopantă la care a contribuit în mod direct și statul, prin tipărirea de bani fără acoperire în economia reală[246]. În vara aceluiași an, după măsurile anunțate de către guvernul Groza în direcția naționalizării băncilor, PNL-Tătărescu emite un memoriu (cu un considerabil impact internațional) în care critică această măsură, dar și persecuțiile la care erau supuși în provincie membrii săi de către comuniști. Se pare că Tătărescu își supraestima ponderea politică, sperând, cu ajutorul Occidentului, să devină prim-ministru[247]. Acesta comunica, de altfel, foarte deschis cu diplomații americani din țară[248], probabil pentru a-și asigura continuitatea politică la nivel înalt în eventualitatea în care România ar fi ieșit în viitorul mai mult sau mai puțin îndepărtat din sfera de influență sovietică.

Geneza acestui memoriu și a distanțării tot mai mari, în interiorul guvernului Groza, între partidul condus de către Tătărăscu și FND, este foarte interesantă și merită relatată mai pe larg. Am văzut că Tătărăscu începuse să se opună, tot mai puțin subtil, procesului de raționalizare economică dirijat de guvern. Cu ocazia discutării în mai 1947 în cadrul cabinetului a unei propuneri de lege vizând înființarea unor oficii industriale care să amplifice și mai mult controlul statului asupra industriilor private, tensiunile din coaliție ating cote explozive. Dej este cel care prezintă proiectul de lege prin intermediul căruia celor șase membri aleși de către adunările generale ale companiilor le sunt adăugați încă trei membri reprezentanți ai Ministerului Comerțului, deciziile urmând a fi luate cu o majoritate de trei pătrimi. Pe cale de consecință, nicio decizie nu putea fi luată fără un minim de șapte voturi, fapt care le oferea

reprezentanților guvernului control efectiv asupra firmelor din sectorul industrial. Membrii PNL-Tătărescu, în special prin vocea ministrului de finanțe, Alexandru Alexandrini, critică vehement acest proiect, afirmând că va descuraja concurența și implicit productivitatea capitalului și va spori astfel confuzia și marasmul economic generalizat. Argumentele lui Dej nu sunt nici ele mai prejos, acesta susținând că legea cererii și a ofertei se aplică numai într-o situație economică „normală", nu una excepțională, așa cum este cea postbelică. „Ori, când mărfuri sunt puține pe o piață", condițiile concurențiale nu mai sunt prioritare, pe lângă faptul că nici nu mai funcționează așa cum trebuie: „Cine are bani poate cumpăra, cine n-are bani poate crăpa de foame. De aici necesitatea de a reglementa circulația mărfurilor și prețurile". Problema nu este numai economică, argumentează Dej în continuare. Ține în mare măsură și de „interesul politic" al unor producători din domeniul industrial „de a nu ridica producția" și de „a o menține la un nivel cât mai scăzut, cu scopul de a slăbi baza economică a regimului și a lovi astfel, din punct de vedere politic, în acțiunea Guvernului [...]". Cât despre descurajarea capitalului străin prin intermediul acestei măsuri, Dej afirma că oricum problemele comerciale ale țării sunt și așa ridicate, mai ales în ceea ce privește importurile: „dăm aur pentru porumb și încă nu avem siguranța deplină că ne va sosi, așa cum nădăjduim noi. [...]. România este o țară mică și bogată, cei care vor găsi interes să acorde României împrumuturi o vor face", deși s-ar putea ca statul să nu accepte toate condițiile de împrumut, ci numai pe cele care îi sunt avantajoase. Mai departe, această lege a oficiilor industriale nu va arunca țara într-o criză și mai mare, așa cum susțineau reprezentanții PNL-Tătărescu – dimpotrivă; va crea condițiile degenerării anarhice și astfel a protejării proprietății

private. În sfârșit, își încheia Dej pledoaria, noul proiect de lege oferea PNL-Tătărescu oportunitatea de a se reinventa „ca un partid realist, ca un partid care apără interesele generale ale poporului și nu numai interesele clasei pe care o reprezintă [...]". Abil ca întotdeauna, Groza mulțumea PNL-Tătărescu pentru aprobarea principială a proiectului de lege, cu anumite amendamente, și nu uita să le amintească faptul că, în calitate de proprietar de întreprindere, acesta și angajații săi consideră legea ca fiind benefică pentru relansarea economică a țării. În definitiv, încheia satisfăcut prim-ministrul, „nimeni n-are interesul ca să nu-i lovească pe cei care nu vor să renunțe la profituri enorme"[249].

În continuare, în mai 1947, măsura propusă de către anumiți membri ai guvernului de a subordona cei aproximativ cinci mii de grăniceri ai României, aparținând armatei, Ministerului de Interne, pe motiv că aceștia ar fi corupți și neloiali, antrenează o cascadă de replici violente în cadrul coaliției de guvernare. Tătărăscu se simte lezat, în calitatea sa de ministru de externe, de această măsură, afirmând că, după semnarea tratatului de pace de la Paris[250], România s-a angajat în fața ONU să mențină un corp grăniceresc responsabil; situația economică este de așa natură încât aproape nimeni nu poate supraviețui în România postbelică fără a fi corupt, continua Tătărescu. Grănicerii nu fac excepție, dar asta nu înseamnă că trebuie desființați și arondați Internelor. În plus, presa occidentală și presa de opoziție din țară ar interpreta gestul ca o slăbiciune a guvernului, care nu este capabil de a asigura ordinea în țară fără a-și extinde disproporționat de mult atribuțiile[251]. Creșterea graduală a controlului forțelor procomuniste asupra instituțiilor și organizațiilor cheie îl neliniștea profund pe Tătărescu, acesta gândindu-se probabil că nu mai poate sta mult în expectativă

deoarece fie va fi înlăturat de la putere, serviciile partidului său nemaifiind atât de valoroase după alegerile din toamna lui 1946 și înființarea unui parlament subordonat FND, fie va rata șansa de a reveni în prim-planul politicii interne, așa cum am menționat mai sus.

Măsura de trecere a grănicerilor sub controlul Internelor crea greutăți Ministerului de Finanțe, condus, așa cum am menționat, de un membru al PNL-Tătărescu, Alexandru Alexandrini, acesta având la rândul lui dese luări de poziție în contradictoriu față de alți membri ai cabinetului aparținând partidelor afiliate FND. Tătărescu este surprinzător de tranșant: „Este ministrul de finanțe, pentru că aparține Partidului meu, un lepros? N-am știut-o până acum. Lipsa aceasta de încredere în Departamentul Finanțelor, ar zice opinia publică, nu cadrează [...] cu ceea ce este raportul de forțe în colaborarea noastră [...]". „Eu înțeleg să fiu concesiv", continua Tătărescu, „însă când spiritul de concesiune și actele de concesiune lovesc în fundamentul ordinii interne și în apărarea externă, atunci nu pot face acest lucru". Soluția propusă de Tătărescu este fie ca grănicerii să rămână în subordinea armatei, fie să fie reorganizat pe o bază tripartită de către ministerele de Interne, Finanțe, respectiv de către armată. „Dacă nu ajungem la una dintre aceste soluții", avertiza fără echivoc Tătărescu, „și încă o dată, sunt conștient de tot ceea ce declar, regret că dl. Ministru de Finanțe nu va putea semna acest proiect de Lege și deci el nu va putea avea ființă legală, iar eu n-am să mă pot asocia unui act pe care îl socotesc păgubitor pentru marilor interese ale Statului"[252].

Groza intervine, conciliant, și afirmă că nu Ministerul de Finanțe conduce corpul grăniceresc și că de fapt nici nu contează cine îl conduce, atâta timp cât acesta este eficient, Alexandrini

îi răspunde că acesta se află sub control guvernamental, deși se subordonează în mod direct armatei, iar Groza încheie finalmente ședința guvernamentală cu o pledoarie patetică, jalonată de numeroase inserții principiale, în vederea convingerii lui Tătărescu să cedeze și de această dată, așa cum o făcuse de multe ori până atunci. Începe prin a arăta că România se află totuși într-o situație privilegiată, deoarece nu a suferit până la capăt consecințele acțiunilor sale din timpul războiului, și continuă lăudând disproporționat „masele", „straturile de jos" care se „fortifică" și de care reprezentanții burgheziei, așa cum este însuși prim-ministrul, nu mai trebuie să se teamă în mod nejustificat, așa cum procedaseră până atunci. Ceea ce urmează poate fi descifrat inclusiv în cheie psihanalitică. „În decurs de doi ani și jumătate de când am *nenorocul [sic!] și cinstea de a colabora* cu dvs., m-am edificat" [*subl.m.*]. „Am beneficiat din plin de vechile sisteme și regimuri politice", recunoaște Groza. „Am o situație materială care nu mă îndeamnă să pledez pentru idei de stânga", dar, din punct de vedere politic și uman, susține liderul Frontului Plugarilor, este nevoie de „o atitudine de apropiere de acești prieteni de stânga, o atitudine de adâncire cât mai mult a cooperării cu ei, de cooperare cât mai sinceră, fără rezerve și plină de încredere, fiindcă ei sunt aceia care au dus-o greu sub regimurile istorice. Noi am fost beneficiarii acestor regimuri; ei au fost platnicii"; prin urmare, este „foarte natural ca ei să aibe mai puțin încredere în noi decât avem noi în ei"[253]. „Mai greșesc și comuniștii din când în când, o știu ei foarte bine", își admonesta jovial și precaut Groza anumiți colegi de cabinet.

> Din această cauză, am avut multe certuri cu ei, mult mai multe decât cu reprezentanții celorlalte partide. Dar tocmai

din această cauză trebuie să fim unii lângă alții și să reducem cât mai mult posibilitățile de neînțelegeri. E mult mai bine, mai patriotic și mai aproape de realitate să facem așa. Îmi amintesc zilele trăite cu ocazia constituirii diferitelor guverne de după 23 August. Colegii mei cunosc zilele și nopțile de agitații pierdute cu acest prilej. Îmi amintesc câtă îngrijorare a produs dlor Maniu și Brătianu vestea că ministrul de interne va fi comunist. Și istoricii [partidele istorice, *n.m.*] și mulți prieteni de ai mei s-au temut de această eventualitate. Ei spuneau: pentru Dumnezeu, cum poți să susții o temă ca aceasta? Comunist, ministrul de interne? Spânzurătoarea ne așteaptă pe toți. Și eu îmi amintesc argumentul pe care l-am adus atunci: nu pot să pășesc la guvernare, decât numai cu un comunist la Ministerul de Interne. Argumentul acesta l-am adus de trei ori: și la constituirea guvernului Sănătescu, și la constituirea guvernului Rădescu, și la formarea acestuia [guvernul Groza, *n.m.*]. Și l-am și motivat: oricine ar fi la Interne, ar fi mereu bănuit de mase că nu este destul de radical.

Pe când eram în guvernul Sănătescu, a venit într-o zi la mine acasă ministrul de interne din vremea aceea și mi-a spus: „Gem străzile capitalei de oameni care cer spânzurarea mea". I-am răspuns: „Nu te va spânzura nimeni" și am adăugat cu această ocazie: „Nu este bine să fii ministru de Interne astăzi și să nu fii comunist"[254].

Finalul pledoariei este efectiv dramatic:

[...] eu nu pot dori decât pacea și liniștea acestei țări. Eu n-am bani depuși în străinătate și n-am nici existența mea asigurată undeva într-o țară străină, pentru eventualitatea când nu voi mai avea această funcție – așa cum au făcut mulți din cei care au guvernat această țară. Eu voi rămâne aici, fiindcă instinctul meu de conservare, mintea mea îmi spune că sunt pe calea cea bună.

În situația politică de astăzi, față de calitățile pe care le au comuniștii noștri, față de faptul că ei susțin independența țării noastre și iubesc acest popor, nu mă tem decât de un singur lucru: de o îndepărtare de ei. Vreau să stau alături de ei; și chiar dacă alții mă îndeamnă la o altă atitudine, eu nu cedez.

Eu fac un apel călduros la dl. Tătărescu, care mi-a acordat această încredere, și la 6 martie [1945, *n.m.*], spre norocul țării, spre norocul celor de stânga și spre norocul Partidului condus de dl. Vicepreședinte al Consiliului [Tătărescu îndeplinea și această funcție în cadrul guvernului Groza, pe lângă cea de ministru de externe, *n.m.*], și-l rog să cedeze.

Am câștigat cu toții de pe urma acestei tovărășii. Fiecare din partidele noastre a obținut în alegerile în care am candidat pe liste comune mai mulți deputați, decât ar fi obținut dacă ar fi mers singure în fața alegătorilor. Să mergem cu toții înainte, împreună, fiindcă niciodată nu vom câștiga atât cât putem câștiga prin înțelegerea și colaborarea noastră.

Acesta este felul meu de a vedea. Să nu riscăm să pierdem totul dintr-odată. O pierdere ușoară nu ne doare. Cu toții am pierdut câte ceva în viață, dar aceasta nu contează: sănătoși să fim. Să rămânem pe linia evoluției liniștite, să nu riscăm zguduiri, fiindcă atunci s-ar putea ca mâine să regretăm situația de astăzi. Și dacă printr-o Lege se mută un organism de bază de la un Minister la altul, nu se face gaură în cer, nu se întrerupe mersul administrației statului. Trebuie să ne adaptăm vremurile de astăzi și în privința reglementării Corpului de Grăniceri, așa cum ne-am adaptat și la alte probleme. [...].

Eu fac apel, încă o dată, la dl. Tătărescu și-l rog să aibă în considerare raporturile de până acum și tot ceea ce ne-a legat unii de alții. Eu am avut aceeași Dragoste și pentru cei de Dreapta și pentru cei de Stânga. Rațiunea mă așează însă, vă mărturisesc, mai aproape de cei de Stânga, chiar dacă uneori nu sunt convins, și chiar dacă aș fi atras, din cauza situației mele personale, spre Dreapta. Îmi stăpânesc însă această

pornire gândindu-mă la marile interese ale țării și rămân tot alături de cei de Stânga, fiindcă așa cred eu că este bine[255].

Tătărescu a cedat în problema grănicerilor, așa cum cedase și cu alte ocazii, dar se pare că era deja prea târziu. În toamna lui 1947, așa cum am menționat deja, PNL-Tătărescu este îndepărtat de la guvernare pe baza unor acuzații fabricate de spionaj în favoarea unor puteri străine. Printre altele, partidul refuzase să consimtă la desființarea PNȚ[256]. Cert este că după căderea PNȚ, PCR se pregătea să treacă de etapa guvernărilor de coaliție și să își definitiveze politic influența în țară. Într-un raport trimis cu această ocazie de către un membru al legației americane de la București la Washington putem citi:

> Tătărescu a anunțat în ziarul său că acum partidul său este în mod oficial în opoziție față de guvern, dar în România de azi o astfel de opoziție pare să fie sortite unei existențe scurte, iar declarația a fost probabil doar o ultimă încercare a lui Tătărescu de a atrage opinia publică de partea sa.
>
> Căderea lui Tătărescu și partidului lui [sic!] marchează finalul tentativelor capitalului român de a conlucra cu comunismul așa cum o făcuse cu dictatura regelui Carol și cu regimul pronazist al mareșalului Antonescu. Bancherii și industriașii avuți pe care i-a reprezentat Tătărescu au pierdut acum toate șansele, oricât de mici, pe care le-au avut înainte, de a-și salva bogăția și influența, și se pare că procesul de comunizare completă a României va fi acum accelerat și se va desfășura fără nicio opoziție organizată[257].

În concluzie, la fel ca PNȚ, și PNL-Brătianu spera la un conflict între marile puteri pentru a-i constrânge pe sovietici să se retragă sau cel puțin să colaboreze „sincer" cu partidele istorice în politica internă[258]. Ideologic, PNL-Brătianu

se pronunța pentru „naționalismul monarhic, proprietatea individuală și independența țării", sfătuind „«tinerimea intelectuală»" să se organizeze „«contra comunismului, care prin metodele aplicate a înstrăinat complet sufletul popoarelor. În curând se va constitui, peste tot globul, asociația de luptă contra comunismului, care va duce lupta împotriva doctrinei și ordinii bolșevice, până la desființarea definitivă»"[259]. Sufletul poporului din interbelic era pe culmi spirituale nemaivăzute printre monopolurile PNL, țărănismul tot mai de dreapta al PNȚ, legionarism, crize economice și sociale, toate acestea într-un climat general de subdezvoltare cronică.

Nu putem încheia acest subcapitol despre PNL în perioada postbelică fără o scurtă analiză a așa-numitei „Organizația T". Alcătuită la scurt timp după 23 august 1944 din tineri liberali și național-țărăniști tot mai radicali anticomuniști, organizația avea ca scop rezistența, inclusiv armată, împotriva procesului de sovietizare a țării. Aceasta era organizată ierarhic, aproape militar, și se ocupa cu tipărirea unor manifeste/broșuri propagandistice (în care declarațiile antimaghiare și antisemite erau la ordinea zilei), confecționarea de acte false, achiziționarea de armament etc. Cea mai importantă sarcină a organizației era aceea de a coagula o mișcare națională de rezistență împotriva „străinilor cotropitori" și a „dușmanilor neamului". „Trădătorii" urmau să fie împușcați fără discuție. Oficial, partidele istorice și regele Mihai nu cunoșteau existența acesteia, dar în privat o simpatizau și căutau să o ajute pe cât posibil. Membrii Organizației „T" (numită așa probabil după liderul său, Remus Țețu), între care predominau liberalii, aveau impresia (corectă) că, necriticându-le în mod deschis acțiunile, conducerea PNL le aproba indirect. Probabilitatea ca organizația să fi fost finanțată din exterior pentru a submina guvernul Groza

este deloc neglijabilă. Organizația a fost desființată în toamna lui 1945, în urma unui proces în care s-au descoperit legături cu alte formațiuni ale tineretului orientate spre dreapta radicală sau chiar extrema dreaptă. Dezamăgiți, o mare parte dintre membrii organizației care reușesc să evite închisoarea devin parte a „rezistenței din munți", alături de țărăniști, legionari și alți adepți ai ideologiilor dreptei radicale/extremiste[260]. Adriana Georgescu, fosta șefă de cabinet a generalului Rădescu, a făcut parte din organizație; odată arestată, Pătrășcanu intervine, fără prea mult succes, pentru grațierea ei. De menționat și că lui Rădescu i se oferise conducerea organizației, dar, cel mai probabil din precauție, acesta a declinat oferta[261]. Conducerea PNL a fost ulterior criticată de către tinerii liberali pentru gestionarea defectuoasă a Organizației „T", respectiv pentru împingerea partidului în irelevanță[262].

În definitiv, ambele partide istorice aveau viziuni politice perimate, tributare lumii de la 1919. România Mare însă nu mai exista de mult. În plus, chiar dacă ar fi permis „reîntinerirea" politică a propriilor partide, ceea ce elitele politice gerontocratice care le conduceau este destul de puțin probabil să fi luat în calcul, PNȚ și PNL tot nu ar fi reușit să obțină mai mult în contextul politic și geopolitic dat, nici să evite integrarea României în sfera de influență sovietică[263]. Poate doar să asigure vieți individuale relativ liniștite pentru foștii național-țărăniști și liberali după 1948. O astfel de problematizare nu a fost însă luată în calcul în perioada postbelică, cel puțin nu până la procesul liderilor național-țărăniști din toamna lui 1947. Chiar și cu puțin timp înainte de acest eveniment, Maniu era în continuare convins că viitorul țării va fi alături de Occident, nu de Uniunea Sovietică[264].

Este foarte tentant să se interpreteze pozițiile și aspirațiile PNL și mai ales ale PNȚ ca reacții disperate la adresa sovietizării României. Dar, așa cum am tot amintit în prima jumătate a acestui studiu, în ciuda diferențelor importante care îi separau, liberalii și național-țărăniștii gândeau și acționau la fel și în perioada interbelică relativ la „amenințarea comunistă". După 1945, confruntați cu o violență politică nemaiîntâlnită, nu au făcut decât să-și etaleze și să-și exacerbeze cele mai intime trăsături ideologice, perfect consonante în cazul liberalilor cu principiile dictaturii carliste. Doar social-democrații au reacționat realmente democratic și decent în raport cu ceea ce se întâmpla, fără să alunece în capcana antisemitismului, naționalismului, nici măcar a anticomunismului; însă abstracțiile iluministe vide care animau ideologia socialistă postbelică – abstracții specifice unui Occident care nu mai exista nici el de mult, avuseseră grijă cele două războaie mondiale de asta – probau, oricât de îndreptățite și de vibrante erau acestea în sine, o inadecvare crasă la condițiile locale, o sublimă naivitate care, mai devreme sau mai târziu, nu le putea aduce decât neplăceri. În termeni hegelieni, am putea spune că este vorba de un în-sine care aspiră să se substituie pentru-sinelui, în loc să-l acceseze dialectic prin intermediul contradicțiilor date sau fezabile.

9

Speranțe amânate: perspectiva monarhistă

„«Ne dăm seama că o mare parte din populația românească e în favoarea monarhiei, de aceea socotim că putem sluji mai bine țara colaborând cu regele și patrioții monarhiști. Asta nu înseamnă că noi credem în principiul monarhiei»"[1] – declara Gheorghiu-Dej în 1945 unui jurnalist francez la Paris, cu ocazia prezenței la lucrările conferinței de pace care se va finaliza doi ani mai târziu. În teritoriu, organizații procomuniste ca Partidul Național-Popular nu ezitau să utilizeze simbolistica monarhică în încercarea de a capta un electorat cât mai divers[2]. Iar Pătrășcanu i-a transmis regelui Mihai încă din aprilie 1944, atunci când fuseseră primite primele condiții de armistițiu din partea sovieticilor, că PCR intenționează să impună ca formă de stat republica după război, dar, dacă va colabora cu noile forțe politice, va beneficia de sprijinul PCR[3]. Altfel spus, „noi suntem cu el, dacă el e cu poporul. Dacă nu, e singur și vinovat de atitudinea ce o va lua poporul dacă acesta va vedea că în loc să susțină cerințele lui, regele susține banda de fasciști din jurul lui"[4]. Încă din primăvara aceluiași an, regele Mihai și familia regală erau deja „resemnați în fața inevitabilului"[5], deși atitudinea sovietică față de monarhia română a fost una surprinzător de oscilantă. Imediat după actul de la 23 august

1944, este foarte posibil ca Stalin să nu fi manifestat o poziție amenințătoare față de regele Mihai pentru a preveni solidarizarea ofițerilor și a unei părți importante a armatei române cu Germania nazistă, aflată în plin proces de retragere de pe Frontul de Est, dar încă extrem de puternică și de periculoasă[6].

Retrospectiv, dinamica politică pare una predeterminată. Încă din primăvara lui 1945, serviciile secrete americane atrăgeau atenția că în România se acționează conform unui plan de comunizare pe trei ani care ar include: restructurarea armatei, desființarea băncilor, colectivizare, desființarea monarhiei, reorientarea comerțului țării dinspre Occident spre Uniunea Sovietică, suprimarea pluralismului politic, înființarea unei poliții politice similare cu cea sovietică, industrializarea țării și, în sfârșit, „Niciunui străin, cu excepția celor din țările de sub influența sovietică, nu i se va permite intrarea în România"[7].

Două precizări: aceste „planuri" au fost descoperite după instalarea administrației Truman la Washington, când diplomația americană a devenit mai agresivă, încercând să compenseze probabil prestațiile anterioare îndoielnice, care i-au încurajat pe sovietici, în loc să le traseze limite; Truman, președintele unui stat cu un PIB mai mare cu peste 75% decât PIB-ul sovietic, stat care s-a implicat în Al Doilea Război Mondial pe continentul european mai degrabă din teama de a nu fi contribuit cu mare lucru la înfrângerea Germaniei naziste și pentru a se asigura că interesele sale în Europa postbelică sunt ferm reprezentate, chiar dacă nu proporțional cu nivelul de implicare al Washingtonului în războiul european[8] – ei bine, succesorul lui Roosevelt descoperea subit pericolul „infectării" Asiei, a Orientului și a Europei de Est cu virusul comunist. Aceasta în primul rând.

În al doilea rând, au existat cazuri ale unor cetățeni americani, nu numai sovietici, de exemplu, care, în 1950, au solicitat vize de intrare în România pentru a se stabili și a profesa aici. Este vorba de o familie cu vederi progresiste, a cărei cerere a fost aprobată în scurt timp[9]. Oricât de profetice ar părea aceste „planuri", ele nu reflectă o strategie bine conturată de a prelua puterea în România, respectiv în celelalte state est-europene, ci simpli pași aleatorii de urmat ca mijloc de a testa în permanență reacția occidentalilor, fără a forța nota. Și cum altfel decât diplomatic, eventual, să forțezi nota în fața unui stat de patru ori mai puternic?

Cât despre monarhia română, Vasile Luca oferă o diagnoză politică interesantă în martie 1945:

> [...] noi nu dorim înlăturarea monarhiei. România nu e încă coaptă [sic!] pentru republică acum. Chiar dacă ar fi vorba să se ia anumite măsuri, ca în Iugoslavia sau Grecia, s-ar instala o regență, nicidecum o republică, așa că nu trebuie să atacăm monarhia. Noi atacăm banda care înconjoară monarhia și care împiedică pe rege să vadă situația. Regele e fals informat și dacă pe baza presiunilor el e forțat, noi trebuie să lichidăm această bandă și să dăm sfetnici democrați. Pentru noi să fie clar că nu ne atingem de rege și dacă vom fi nevoiți să luăm măsuri, nici atunci nu va fi vorba decât de o regență, dar nu de schimbarea constituției, căci *aceasta e o chestiune de viitor, care depinde de felul cum se desfășoară evenimentele*. Oricât de stânga am fi noi, trebuie să știm că dezvoltarea istorică a ultimelor decenii a arătat că *o monarhie poate fi mult mai democratică decât o republică fascistă*, așa că noi nu urmărim forma, ci conținutul și *dacă putem da un conținut democratic, pentru o dezvoltare progresistă mai departe, nu suntem pentru dărâmarea formei de stat*. Dacă monarhia poate să meargă pe calea aceasta un timp mai

> îndelungat, e liberă să o facă. Nu punem aceste principii acum în joc, dar atacăm banda care înconjoară pe rege și împiedică rezolvarea problemelor pe cale constituțională, pentru ca țara să pășească înainte [*subl.m.*][10].

Se pare că sovieticii și comuniștii locali ar fi cochetat cu ideea readucerii pe tron a regelui Carol al II-lea, pentru a discredita prestigiul monarhiei, atât de puternic în România[11]. Inițiativa a fost abandonată în cele din urmă, fiind lipsită de fezabilitate. În memoriile sale, Carol al II-lea pretinde că a fost deranjat de către aceste mașinațiuni și că nu ar fi dorit să îl înlocuiască pe fiul său la domnie, ci, eventual, să acționeze ca locțiitor al acestuia până la stabilizarea situației politice din țară[12]. Însă încă din 23 august 1944, acesta se arăta dezamăgit că Uniunea Sovietică nu s-ar fi ținut de cuvânt și nu l-a readus pe tron; mai mult, domnia regelui Mihai nu ar fi fost decât provizorie, nefiind niciodată ratificată de Parlament și, pe cale de consecință, revocabilă oricând de către el însuși[13]. Toate acestea reconfirmă absența unui plan prestabilit de sovietizare a României, fiind vorba în primul rând de așteptări, tatonări și avansuri politice extrem de conjuncturale din partea sovieticilor, dar mai ales a comuniștilor locali aflați, repet, într-o situație deloc de invidiat, dar pe care au reușit să o speculeze finalmente în folos propriu.

Am amintit deja rolul crucial jucat de rege cu ocazia evenimentelor din 23 august 1944. Inițial, se pare că arestarea mareșalului Antonescu a fost gândită pentru ziua de 24 august de PCR, însă lucrurile s-au precipitat, luându-i pe comuniștii locali pe nepregătite. Ca în multe alte dăți, aceștia au fost nevoiți, alături și de partidele istorice și de rege, evident, să improvizeze[14].

Profilul ideologic al regelui Mihai este foarte interesant, acesta reflectând până la urmă contextul interbelic în care s-a format. Regele, simpatizant al falangei spaniole în adolescență[15], considera, întocmai ca ceilalți conservatori români, că alianța României cu Germania a fost posibilă din cauza „pericolului comunist", și că cele mai mari „nenorociri" pentru țară au venit întotdeauna de la Răsărit[16]. Mai departe, regele era de părere că soldații români au fost cei care au eliberat în august 1944 țara, nu cei sovietici, care ar fi venit aici doar într-o „plimbare de sănătate"[17]. Este evident însă, din informațiile prezentate mai sus, că în absența avansului Armatei Roșii spre vest, răsturnarea de regim din 23 august 1944 nu s-ar fi produs. Apoi, clișeele anticomuniste sunt la ele acasă: dictatura antonesciană ar fi fost preferabilă „jugului sovietic", pus în practică de „hoardele mongole" necivilizate; Occidentul este vinovat „moral" pentru abandonarea României în brațele Uniunii Sovietice, ale cărei pretenții față de România ar fi fost „exorbitante"; românii nu ar fi fost niciodată mai liberi decât în perioada monarhică, aceasta având o întindere „bimilenară" în România, încă de pe vremea romanilor[18]. Regele își exprima de asemenea simpatia pentru generalul Rădescu, considerat un om „direct" și „integru"[19]. Mai departe, într-o ultimă carte de interviuri, fostul monarh redă clișee anticomuniste pe bandă rulantă: anii 1930 au fost cei mai prosperi din ultimul secol de existență a României – „țara era țară, oamenii erau oameni"; monarhia nu a făcut decât să construiască, pe când comunismul doar a dărâmat, fără a pune nimic în loc; sindicatele nu prea au loc într-un regim monarhic constituțional, comunismul reprezintă ceva nenatural, „împotriva firii" și, nu în ultimul rând, corupția din România secolului XX, ba chiar și de la începutul secolului XXI, provine din Rusia[20].

La toate acestea trebuie să adăugăm și homofobia urmașului lui Carol al II-lea, care se pronunță explicit împotriva homosexualității și a avortului[21]. Nu în ultimul rând, trebuie menționat și faptul că regele Mihai era deranjat de prezența numeroasă a evreilor în funcții-cheie în timpul regimului lui Carol al II-lea, respectiv că presa vremii semnala cazuri de simpatie reciprocă între legionari și viitorul rege și invers. Însă antisemitismul de care îl acuză istoricul ultranaționalist Petre Țurlea pe regele Mihai pare mai degrabă, în acel context, o reacție personală foarte emoțională la legătura tatălui său cu celebra evreică Elena Lupescu, aspect de care tânărul Mihai, și nu numai, era profund nemulțumit. Apoi, Țurlea, simpatizant fățiș al mareșalului Antonescu, încearcă în mod evident relativizarea portretului moral al ultimului rege al României pentru a acorda un credit disproporționat figurii politice a mareșalului. Cât despre cochetarea Legiunii cu urmașul la tron și invers, identificate de Țurlea în presa interbelică, aceasta este foarte posibil să fie adevărată, dar simultan exacerbată și instrumentată politic prin intermediul aceleiași formule neconvingătoare de exonerare istorică și ideologică a lui Antonescu[22].

În continuare, nu este de mirare că, imediat după 23 august 1944, regele și anturajul său se îndreaptă spre vestul țării, de teamă să nu fie arestat de către sovietici[23], deși o astfel de posibilitate nu apăruse niciodată pe agenda Moscovei. Redăm mai jos un extras din memoriile lui Jacques Vergotti, fost prefect al Palatului, emblematic pentru propaganda anticomunistă preluată necritic de către Casa Regală. Acțiunea are loc pe Frontul de Est, în timpul invaziei naziste a Uniunii Sovietice, la care Vergotti luase parte în calitate de ofițer:

> Soldaţii care supravieţuiseră campaniei din Rusia povestiseră, la înapoierea lor acasă, cât de primitivă era viaţa în republicile socialiste, la 25 de ani de la revoluţia bolşevică. Era evident că analfabetismul fusese eliminat pentru ca propaganda comunistă, care se trâmbiţa prin megafoane bine plasate în locuinţe şi întreprinderi, să poată fi citită şi pe afişele din locurile publice. Ostaşul român nu s-a lăsat impresionat de proiecte de electrificare şi vestigii de căi ferate, care, ca şi [sic!] noul armament motomecanizat sovietic, îşi aveau originea în America. Lipsa bisericilor şi a crucilor din cimitire atrăseseră atenţia soldaţilor mei. Cum am menţionat mai devreme, era curios să nu găseşti lacăte sau chei la uşi, cum nu puteai să vezi nici câini care ar fi putut să protejeze oarecum viaţa sau avutul personal al cetăţeanului sovietic[24].

Neadevărurile grosolane referitoare la ridicarea nivelului cultural al populaţiei sovietice, făcută în scopul creşterii productivităţii în primul rând, nu neapărat al propagandei, respectiv referitoare la industria sovietică, în cea mai mare parte autohtonă, se îmbină cu un individualism exacerbat, pentru care absenţa mijloacelor uzuale de protecţie a avuţiei părea neverosimilă şi condamnabilă. Acest citat confirmă încă o dată succesul propagandei anticomuniste interbelice care, cuplat cu propaganda sovietică antiromânească, a condus la vecinătatea dificilă, uneori imposibilă, pe care am abordat-o în primul capitol al lucrării de faţă. Degeaba propaganda sovietică de pe front încerca să inducă ideea că soldaţii români ar lupta fără convingere, fiind controlaţi de germani[25]; ţinând cont de toate argumentele prezentate în capitolele anterioare, ideea nu se susţine.

Acelaşi tip de poziţionări stridente şi maliţios interpretate se regăsesc şi în propaganda militară legionară[26]. Ne-am mai

întâlnit deja cu Platon Chirnoagă, general și membru în guvernul din exil al lui Sima. Acesta afirma batjocoritor că, pe Frontul de Est, soldații sovietici ar fi luptat cu sticle de vodcă în buzunar, respectiv că faptele de arme ale acestora s-ar fi datorat strict comisarilor politici care îi supravegheau constant[27]. Aveam de a face cu o punere a problemei pur vindicativă și resentimentară, care nici nu ar merita comentată mai departe. Totuși, de dragul onestității și al echilibristicii interpretative, să nu uităm că, până la Bătălia de la Stalingrad, Uniunea Sovietică se afla într-o situație disperată, mulți soldați nefiind înarmați și hrăniți în mod corespunzător. Acești soldați se vedeau confruntați cu un inamic implacabil, care îi considera drept suboameni și ducea efectiv un război de exterminare, căutând să anihileze și cât mai mulți civili, nu doar militari. De menționat aici că, pe lângă naziști, și diplomații americani și britanici îi considerau pe ruși un popor „inferior"[28]. În ceea ce privește rolul comisarilor politici în mobilizarea Armatei Roșii, departe de mine intenția de a nega că acesta nu ar fi existat, însă reactivarea patriotismului popular sovietic în fața invaziei naziste, recuperat și valorificat apoi de către naționalismul militar oficial profesat de către Moscova în timpul războiului, constituie cu siguranță factorii principali pentru înțelegerea comportamentului soldaților Armatei Roșii, nu amănunte disparate cu iz picant.

Într-o carte de conversații publicată în 1991, fostul monarh se disocia fără echivoc de legionari, iar despre mareșalul Antonescu spunea că a fost categoric un „dictator", dar nu unul „periculos", „instigator la crimă" ca Hitler sau Mussolini, ci unul care „ar fi vrut să semene mai degrabă cu dictatorii Romei antice, sobru, sever, salvator al virtuților, dușman al risipei și al frivolității"[29]. Un dictator totuși respectabil, cu alte cuvinte.

Dacă interpretarea poate părea tendențioasă, ea este revalidată cu asupra de măsură într-o altă carte de interviuri. Aici, după ce regele nu ascunde că Antonescu îl disprețuia, considerând că are nevoie de o „dădacă" politică în permanență și plasând sursele acestui dispreț nu neapărat în comportamentul său, ci în asocierea pe care Antonescu ar fi făcut-o între Mihai I și tatăl său Carol al II-lea, putem citi următoarele:

> Aș putea spune, în rezumat, că [Antonescu, *n.m.*] era un *patriot*, își iubea foarte mult țara, era un *ofițer bun*. Avea însă meteahna asta de a fi foarte încăpățânat pe anumite lucruri și nu se putea discuta cu el deloc. Dar ca persoană, în ansamblu, eu aș zice totuși că era un *om serios, iubitor de țară*. Chiar în chestiunea cu Basarabia, cu Bucovina, cu războiul, chiar dacă el gândea diferit de ceea ce gândeam, în chestiunea asta cu Basarabia, toată lumea a fost de acord. Dar nu mai departe. Încăpățânarea lui legată de Hitler, că e bine să mergem în Rusia ca să ne dea înapoi Transilvania, era cam trasă de păr. În fine, asta era meteahna lui. În linii mari, cred că totuși *omul era cumsecade*. Dar o luase puțin... așa... [*subl.m.*][30].

Răspunsul consternat al interlocutorului nu se lasă așteptat, insistând asupra caracterului „totalitar" indiscutabil al dictaturii antonesciene, în timp ce regele ar fi fost „*un democrat*", „*un om care aparține clar democrațiilor europene și tradiției democratice* [*subl. în orig.*]". Însă regele nu sesizează subtilitățile îngrijorate subiacente acestui răspuns și se menține pe poziții: „Așa cum am spus, cred că era un om bun și capabil în felul lui. De ce să îi placă lui deodată să fie dictator, și Conducătorul Statului, nu prea știu"[31]. Poate că poziția regelui poate fi înțeleasă mai bine dacă o punem în legătură cu telegrama trimisă de către acesta lui Antonescu în 1941, cu ocazia trecerii Prutului de armata română:

> În clipele când trupele noastre trec Prutul și codrii Bucovinei pentru a reîntregi sfânta țară a Moldovei lui Ștefan cel Mare, gândul meu se îndreaptă către domnia voastră, domnule general, pentru că numai prin munca, tăria și stăruința domniei voastre, neamul întreg și cu mine trăim bucuria zilelor de glorie străbună, iar ostașilor noștri bravi le urez sănătate și putere ca să statornicească pentru vecie dreptele granițe ale neamului[32].

Dacă această telegramă poate părea, din cauza împrejurărilor, o simplă datorie oficială, lipsită deci de valoare morală și politică, să ne îndreptăm atenția spre reacția regelui Mihai față de intrarea Armatei Roșii în România. Pentru tânărul monarh, era pur și simplu „de neînțeles cum armata germană poate fi înfrântă de aceste ființe sub-umane"[33]. Nu este nevoie să mai amintim ce tip de rezonanță ideologică și discursivă indică semnificantul gol „ființe sub-umane" din exprimarea regelui. Trebuie să amintim însă un catren foarte popular printre soldații români la începutul războiului, de care regele avea cu siguranță cunoștință: „Țara noastră românească nu va rămânea Regat. / Ea va fi Împărăție și Mihai va fi-mpărat!"[34]. Mai mult, colonelul Magherescu, simpatizant al mareșalului Antonescu, nu se sfiește să îl acuze direct pe regele Mihai de „sentimente legionare", amintind de unele planuri de culise care vizau preluarea conducerii Legiunii de către rege pentru a o menține la guvernare alături de Antonescu și a o feri de represaliile pe care începuse să le atragă asupra sa[35]. Nu știm dacă regele a avut cunoștință despre astfel de planuri, motiv pentru care această informație, neidentificată în alte surse, trebuie tratată cu circumspecție. Cert este că Antonescu însuși, cu ocazia procesului din 1946, dezminte ferm zvonurile conform cărora regele Mihai ar fi fost simpatizant legionar, acuzându-l în schimb de oportunism[36].

Într-o altă lucrare alcătuită din interviuri, Antonescu este caracterizat drept un „naționalist cu mână de fier", singurul care ar fi putut asigura stabilitatea țării în acele momente delicate, „singurul care putea să-și asigure atât bunăvoința germanilor, cât și pe cea a unei populații române profund nemulțumite"; „militar legitimist", Antonescu nu era neapărat antimonarhist, ci un general preocupat, mai presus de toate, de „viitorul țării sale"; progerman, dar nu antibritanic, nici antisemit[37], consideră fostul rege, acesta avea o personalitate „destul de greu de înțeles". Per ansamblu, „Antonescu a fost un bun român, un patriot care nu se gândea decât la binele țării sale, chiar dacă aceasta l-a condus la opțiuni greșite"[38].

Poziția mareșalului Antonescu față de monarhie reiese însă foarte clar din stenogramele guvernării din acea perioadă. Acesta o considera un simplu „simbol", căruia nu îi era permis niciun fel de rol politic[39]. Motiv pentru care mareșalul nici nu s-a obosit să îl informeze pe regele Mihai că a decis intrarea României în război împotriva Uniunii Sovietice alături de Germania[40]. În cazul în care monarhia s-ar fi dedat în continuare la tot felul de „intrigi", fără să fie capabilă să se ridice „deasupra" unui astfel de comportament și nu s-ar fi situat „pe alte baze decât acelea care au dus-o la prăpastie", aceasta ar fi fost „condamnată"[41]. La urma urmelor, se pare că nu numai comuniștii s-au gândit la abolirea monarhiei: Antonescu și, așa cum am constat deja, Maniu le-au luat-o înainte. Strategia comunistă postbelică de preluare a puterii a mizat, printre altele, și pe erodarea masivă a monarhiei care a avut loc în această perioadă, respectiv pe descreșterea partidelor istorice[42].

Cât despre faptul că Antonescu nu ar fi fost antisemit, este suficient să extragem anumite citate din aceleași stenograme pentru a ne edifica în această privință. Astfel, Antonescu se

pronunța în cadrul ședințelor guvernului relativ la „păduchii aceștia jidănești cu două picioare"[43], la „cârciumile jidănești", „pline cu toți țăranii și cu toți țiganii"[44], în timp ce ministrul de externe Mihai Antonescu dorea să pară mai moderat și propunea un antisemitism „creativ", care să nu antagonizeze degeaba populația iudaică, deoarece exista riscul ca alarma și panica legate de deportări să complice inutil acest proces: „la ei e o problemă de viață și de moarte; preferă viața ca orice animal și aruncă moartea pe altul"[45]. Pe scurt, burghezia evreiască trebuia expropriată pentru a se crea o altă burghezie, românească, atât în mediul urban, cât și în mediul rural[46], dar, ocazional, sensibilitatea lui Mihai Antonescu era ultragiată de ororile la care erau supuși evreii români și basarabeni, motiv pentru care recomanda o atitudine mai liniștită în această privință, care s-ar fi dovedit totodată și una mai productivă. Mai departe, Antonescu este scandalizat deoarece Crucea Roșie se interesa de soarta evreilor din Moldova și din Transnistria, dar de soldații români care luptau pe Frontul de Est, nu[47], respectiv de faptul că evreii nu aveau tot timpul un comportament adecvat atunci când erau puși să presteze munci forțate. Personal, Antonescu nu ar fi avut nimic de împărțit cu niciun evreu; pe plan național însă, își propusese să stopeze „jaful" la care evreii ar fi supus sistematic populația română[48].

În decembrie 1941, din cauza rezistenței „dezagreabile" pe care o opunea Armata Roșie în Sevastopol, și care putea crea probleme Odessei ocupate de către armata română, Antonescu îi ordonă guvernatorului Transnistriei, Gheorghe Alexianu, ca „jidanii din Odessa" să fie evacuați „imediat din oraș". „Le-am dat termen ca să-și lichideze totul și v-aș ruga să-mi dați un vas", răspunde Alexianu. „Ca să-i dai la fund", vine replica lui Antonescu. Alexianu: „Ca să-i duc la Oceakov". Antonescu

pare oarecum dezamăgit: „Știi că am mai pierdut un vas [...]. Mie nu mi-e de jidani, ci de vas"[49]. Altfel spus, „Bagă-i în catacombe, bagă-i în Marea Neagră, dar scoate-i din Odessa. Nu vreau să știu nimic. Poate să moară o sută, poate să moară o mie, poate să moară toți [sic!], dar nu vreau să moară niciun funcționar sau ofițer român"[50].

În aprilie 1944, când contextul militar și internațional se schimba în ritm alert, Antonescu se erijează rapid în protectorul evreilor români, care s-ar încăpățâna să nu înțeleagă situația în care se află, condamnându-se astfel singuri la moarte.

> Eu le-am spus evreilor de la început: „Atâta vreme cât n-am țara invadată, eu vă apăr. În ziua când țara mea va fi invadată, eu nu mai răspund de viața dvs." și a sosit, din nenorocire, acel moment. Am dorit, totuși, să-i apăr, dar să-i și folosesc.
>
> Sunt mai multe probleme, mai multe soluții. Îmi bat capul care din ele [sic!] s-o adoptăm, căci Bacăul este un oraș evreiesc, Romanul, de asemenea. Pe cei de la Piatra Neamț i-am dus la Buhuși, și am făcut un centru evreiesc. La Roman și la Bacău forfotesc în toate părțile. Am observat evrei, cu ochelarii pe nas, care fac pe indiferenții pe stradă și care, desigur, își notează în mintea lor ce văd și apoi notează pe hârtie. Și, desigur, că printre aceștia sunt mulți în serviciul inamicului și care au aparate de transmisiune, cu care informează pe englezi și ruși.
>
> S-au găsit apoi mulți evrei, luați de la Bacău, care s-au întors înapoi, și pe care a pus să-i împuște. I-am trimis în Ucraina, și astăzi au apărut în Bacău. Dacă erau comuniști, trebuiau să rămână acolo. Ne făceau și acolo un rău, pentru că la Botoșani, la Dorohoi și în toate părțile sunt numai primari evrei. Și vor plăti nenorociții aceștia foarte scump. Apoi, toate călăuzele care duc pe ruși prin munți sunt evrei din Târgu-Neamț și

din toată regiunea. Ca să vedeți ce rasă păcătoasă și cum se omoară singură această rasă. Ne-am purtat, cum ne-am purtat cu ei; le-am salvat viața. Am tras în români, ca să-i salvez de la moarte, când erau legionarii, și vedeți cu ce monedă ne plătesc. Se omoară singuri; n-am ce să le fac[51].

Interesant cum Antonescu devine peste noapte apărătorul evreilor în fața legionarilor, când, de fapt, acesta nu a făcut decât să își consolideze poziția și să înlăture un competitor important de la conducerea țării. În problema legionară, Antonescu nu a fost altceva decât un veritabil „oportunist", așa cum singur se califică: „Au fost unii [...] legionari, care au fost oportuniști, cum am fost și eu, un oportunist politic. Nu puteam veni [la putere, *n.m.*] decât aducând regimul legionar. L-am pus să facă treabă. Nu a făcut, a fost dat peste cap"[52]. Iar în *Raportul final* asupra Holocaustului din România, citat în capitolele anterioare, se menționează foarte clar implicarea regimului Antonescu în deportarea evreilor români și basarabeni, mai ales în perioada 1941–1942[53]. Depărtările minoritarilor, trecerea Nistrului de către armatele române, jefuirea teritoriilor sovietice și înrobirea populației locale, alături de cea evreiască, transformarea Băncii Naționale „în depozit pentru bunurile și banii jefuiți", toate acestea s-au făcut în primul rând din propria inițiativă a regimului antonescian, și abia ulterior din considerații internaționale[54]. Fidelă oportunismului cu care și-a început mandatul, conducerea antonesciană devine ambivalentă în „chestiunea" iudaică pe măsură ce războiul începe să-și schimbe cursul, tergiversând deportările evreilor. Mihai Antonescu ajunge chiar să condamne „excesele" comise în acest sens: „nu vreau să-mi atrag provocări inutile, nu vreau să creez adversități, care să se întoarcă împotriva istoriei neamului acesta și în momentul când spunem că luptăm pentru civilizație

să facem acte de barbarie inutilă"[55]. Mareșalul Antonescu nu se lasă nici el mai prejos: „Când am trecut [...] în Rusia, instrucțiunile au fost: ceea ce găsiți, perfecționați; nu distrugeți. Procedați așa chiar cu ceea ce aparține inamicului. Trebuie să lăsăm urme bune. Omul civilizat lasă în urma sa urme bune. Altfel neamul întreg plătește"[56]. În privința deportărilor ucrainenilor din Basarabia, Antonescu era precaut încă din decembrie 1941, declarând că „românii slavizați" trebuie separați de ucrainenii care urmează să fie expulzați deoarece „într-o zi se va pune și această chestiune. Când? Nu știu. Este în funcție de circumstanțele internaționale. Bineînțeles, această chestiune rămâne între noi [...]"[57]. Dar, până la urmă, continua Antonescu, „trebuie să ne apărăm. Mai sentimental ca mine nu cred să fie cineva, și nici mai milos. Nu dau voie la mine acasă să se taie un pui de găină. Cu toate acestea spun că un popor nu se poate dezvolta dacă se îmbrățișează mereu cu dușmanii lui. Poporul trebuie să urască pe dușman"[58]. Iar dușmanul era, în acel regretabil context, evreul, asimilat – printr-o logică a echivalenței de tristă amintire – străinului, comunistului, eternei alterități a inconștientului lacanian care scurtcircuitează și amenință să dărâme, în închipuire mai degrabă decât în realitate, ordinea simbolică dată. Mareșalul era, de altfel, nemulțumit că, în învățământ, ura față de dușman nu era cultivată sistematic, nici împinsă la „extrem", așa cum ar fi trebuit, pentru a ridica, în prezent și pe viitor, capacitatea combativă a soldaților[59]. „E momentul să rezolvăm problema evreiască", ar fi spus Antonescu la un moment dat. „N-avem martori"[60].

Un om decent, respectabil, cam încăpățânat, pus la încercare de vremuri, iată deci portretul lui Antonescu în viziunea fostului monarh. Dintr-odată, atitudinea condescendentă a lui Antonescu față de regele Mihai, pe care îl asocia cu scăderile

tatălui său, nu mai pare deloc atât de deplasată. Iată că – surpriză! – mult lăudatul ultim rege al României are și el carențe democratice grave. La fel ca partidele politice din perioada interbelică, la fel ca sovieticii, la fel ca membrii PCR. Totul depinde de practica articulatorie din perspectiva căreia este semnificat semnificantul gol democrație; dar despre asta, mai multe în partea de concluzii.

Provenit dintr-o lungă descendență a unor regi care s-au adaptat democrației simulate locale, făcând afaceri serioase cu statul și cumpărând pachete de acțiuni la diferite firme[61], în timp ce monarhia înstărită în care societatea abrutizată de lipsuri și nevoi avea atâta încredere nici măcar nu plătea impozite[62], regele Mihai nu s-a compromis, din acest punct de vedere, ca antecesorii săi. Posibil să nu fi avut nici timpul, nici oportunitățile necesare în acest sens. Era considerat însă de liderul PNL Dinu Brătianu ca fiind lipsit de „perspicacitate politică"[63], în timp ce generalul sovietic Susaikov aprecia că regele „nu strălucește prin calități intelectuale deosebite. Nu are păreri ferme și convingeri personale în probleme de principiu"[64]. Nici germanii nu îl apreciau[65], inclusiv Hitler[66], în timp ce regina-mamă recunoștea că este lipsit de experiență politică[67]. Nici național-țărăniștii nu aveau o părere bună despre el; capitolul referitor la partidele istorice abordează, printre altele, și această chestiune. Chiar și sovietologi liberali ca Adam Ulam argumentau că Stalin a greșit când l-a decorat pe regele Mihai cu ordinul Victoria, acordându-i astfel o importanță politică nemeritată[68]. Regele avea însă o părere fermă, pe care o împărtășea cu restul clasei politice românești: orice, numai comunism nu, deoarece comunismul este „împotriva firii"[69]. Nu este deci o surpriză pentru nimeni faptul că diplomații americani considerau monarhia română un cap de

pod ideologic al influenței occidentale în România[70]. Exact pe acest principiu anticomunist s-a mizat în anii 1930, când, pentru a proteja țara de „amenințarea" bolșevismului, PNȚ, PNL și regele Carol al II-lea au făcut din Mișcarea legionară o forță politică respectabilă care a ajuns, ironia istoriei, să fie utilizată împotriva lor. Nu strică să amintim aici faptul că regele Mihai a fost un admirator al rezistenței din munți, al cărei profil ideologic îl cunoaștem deja, respectiv că, în anii 1980, acesta a devenit un simpatizant înfocat al președintelui american Ronald Reagan, promotor al dreptei radicale republicane[71].

Am menționat deja că la puțin timp înainte de instaurarea guvernului Groza, de exemplu, partidele istorice și regele discutau posibilitatea instaurării unui guvern de „specialiști"[72], nepolitic, fapt care relevă oarecum mai sus menționata lipsă de perspicacitate nu numai a regelui, ci și a liderilor PNȚ și PNL. În același timp, printr-un guvern de tehnocrați, consolidat cu militari de rang înalt, PNȚ spera să poată opune rezistență sovieticilor, în cazul în care lucrurile s-ar fi precipitat[73]. Însă odată instaurat guvernul Groza, chiar și fostul prim-ministru, generalul Sănătescu, un apropiat al casei regale, a recunoscut că, în condițiile date, niciun alt guvern nu ar fi putut câștiga încrederea Moscovei[74].

Pe lângă tergiversarea instaurării guvernului Groza, urmată de anxietatea provocată de administrația Truman, care decisese să nu mai recunoască guvernele din România, Bulgaria și Ungaria, agitând suplimentar politicile interne ale acestor țări și așa greu încercate, regele a renunțat de facto la orice încercare „nesăbuită", cum se exprima Schuyler, în august 1946, când a semnat decretul de pensionare a zece mii de ofițeri și subofițeri selectați de FND și care erau desigur loiali monarhiei[75].

Regele era însă simpatizat de diplomaticii britanici, care recunoșteau postura ingrată în care se afla și îl considerau „mai matur decât vârsta sa"[76]. Chiar și Vîșinski și Stalin îl apreciau pentru rezistența ingenioasă, deși inutilă, pe care o opunea procesului de sovietizare a României, primul referindu-se la monarh ca la o „nucă tare"[77]. Dar, după desființarea partidelor istorice în 1947, monarhia își pierduse rolul stabilizator în noul context politic și a fost în cele din urmă desființată[78], deși, foarte important, în septembrie 1947 PCR nu lua în calcul abolirea monarhiei[79], aspect care arată încă o dată că sovietizarea României și a statelor est-europene în general nu s-a făcut după un traseu prestabilit[80]. Se pare că regele însuși luase în calcul posibilitatea abdicării ca formă de presiune împotriva comuniștilor locali și a sovieticilor, fără a se fi așteptat ca aceasta să îi fie impusă[81].

În ceea ce privește averea impresionantă cu care familia regală ar fi părăsit România, este clar că această problemă a fost exagerată în istoriografia din perioada comunistă[82]. A existat în schimb o dispută reală pe tema veniturilor pe care le-a solicitat familia regală înainte de plecarea în exil, venituri care au fost mai mari decât cele pe care a reușit să le obțină. „Administratorul Coroanei a cerut pentru noi uzufructul anului 1947: acesta reprezenta aproximativ patru milioane de franci elvețieni. Comuniștii au răspuns că tezaurul Băncii Naționale era gol. Ne-au acordat suma de două sute optzeci de mii de franci elvețieni și cincizeci de mii de dolari", cu asigurarea, neonorată în cele din urmă, că aceasta va fi suplimentată de un venit anual decent[83]. Probabil că pretențiile financiare ale familiei regale au alimentat la rândul lor exagerările mai sus amintite.

Tabelul nr. 5. Desființarea monarhiilor est-europene

Statul	Anul
Iugoslavia	1945
Albania	1946
Ungaria	1946
Bulgaria	1946
România	1947

Sursa: adaptare după Nicoleta Ionescu-Gură, *op. cit.*, p. 19.

Datele din tabelul de mai sus confirmă ceea ce am menționat deja despre politica interbelică, și anume faptul că monarhia și, la o distanță considerabilă, armata reprezentau instituțiile cele mai credibile într-o societate subdezvoltată și măcinată de corupție politică. Tocmai din acest motiv instaurarea guvernului Groza nu a fost resimțită nici de către elite, nici de către societate drept o alterare a democrației, ci, dimpotrivă, a părut o altă banală schimbare de guvernare bazată pe negocieri de culise și cosmetizată retoric pe cât posibil[84]. Numai Vîșinski, din exterior, a văzut altceva: la o săptămână după instaurarea guvernului Groza, acesta a susținut „un discurs care-i neliniștește considerabil pe tradiționaliștii români. În esență, a afirmat că spiritul democrației triumfă acum, în România, pentru întâia dată"[85].

Abdicarea regelui Mihai și instaurarea republicii – care, s-a argumentat, nu ar fost făcută pe căi legale[86], deși există și opinii contrare[87] și, oricum, toată această discuție nu ar fi contat prea mult în contextul dat – nu au constituit, așa cum am încercat să argumentez de-a lungul aceste întregi cărți, ultima piesă dintr-un puzzle politic prestabilit cu trei ani înainte și urmat cu o consecvență de invidiat; dimpotrivă, reamintesc faptul că,

în septembrie 1947, PCR nu lua în calcul răsturnarea monarhiei, așa cum am menționat mai sus. Integrarea României și a Europei de Est în sfera de influență sovietică a fost un proces punctat cu multe necunoscute, replieri strategice și forțări de note, nu un plan complex și elaborat de la care nu ar fi existat abateri, eventual numai unele minore. Stau mărturie în acest sens, dacă mai este cazul, politicile postbelice incoerente aplicate de Stalin în regiune: preluarea de teritorii poloneze în Est, fapt care a afectat fără doar și poate cauza comunismului în Polonia, respectiv pledoaria pentru dezindustrializarea Germaniei și pentru plătirea cât mai rapidă a reparațiilor de război, care arată că nu se gândea, în primii ani de după război, la crearea Republicii Democrate Germane[88].

Câteva concluzii. A cui democrație? Sovietizarea României ca proces sinuos, ambiguu și plurivalent

Putem răspunde acum, în sfârșit, la întrebarea pe care am adresat-o la finalul introducerii acestei cărți: de ce a ajuns cel mai redus și dezorganizat partid comunist est-european de la finalul celui de-Al Doilea Război Mondial să se transforme, câteva decenii mai târziu, în partidul comunist est-european cu cel mai mare număr de membri? Cum a fost posibilă o astfel de contradicție? Și cum o putem aborda și înțelege, altfel decât prin clișeele dreptei intelectuale, care bagatelizează explicația reducând-o la mentalități, la servilism, la cruzime, la machiavelism, la tot felul de metafizici găunoase ale răului absolut și în același timp banal? Redau aici un citat care reușește performanța de a condensa și totodată de a concentra, în doar câteva rânduri, principalele clișee de acest gen:

> În 1946–1947, comuniștii români au beneficiat de pe urma *falsului pluralism* al regimului Petru Groza. Ca rezultat al presiunilor occidentale, partidele istorice au fost reprezentate în guvern, pentru o scurtă perioadă de timp, *la un nivel relativ minor*. Atât liderul țărănist Iuliu Maniu, cât și liderul

liberal Dinu Brătianu au înțeles că *prietenii lor occidentali îi abandonau treptat. Războiul civil din Grecia reprezenta principala prioritate occidentală* și, pe măsură ce fosta coaliție antinazistă se deteriora, *forțele democratice din România* au fost lăsate să se descurce singure. Democrațiile occidentale nu intenționau să intervină printr-o acțiune fermă în favoarea *democraților asediați* ai României. Nu exista practic nicio modalitate realistă de acțiune față de abuzurile comuniste în afara protestelor diplomatice. [...] *Apetitul pentru putere al PCR a crescut exponențial ca urmare a convingerii sale că nicio forță externă nu putea interveni pentru a împiedica triumful său final. Liderii PCR au simțit că istoria era de partea lor și au acționat în consecință*[1].

Sper că această lucrare a contribuit într-o oarecare măsură la elucidarea contextului politic al României postbelice, context extrem de complex și de volatil, respectiv la demantelarea sau cel puțin la necesitatea de a analiza critic genul acesta de poziționări bazate pe generalizări pripite și nepermise, pe stereotipii care, dacă ar fi să-l parafrazăm pe filosoful german Martin Heidegger, mai mult ascund decât relevă ceea ce este de relevat în cadrul discuției noastre. Astfel, „falsul pluralism" invocat în citatul de mai sus nu rezistă unei cercetări serioase și amănunțite: pluralismul politic postbelic a fost cu siguranță unul limitat și, începând cu 1947, chiar simulat – dar în niciun caz unul fals. O dovedesc cu prisosință conflictele interne din cadrul guvernelor Sănătescu, Rădescu și inclusiv Groza, respectiv tensiunile din cadrul sistemului politic postbelic per ansamblu. Apoi, PNL și PNȚ au avut un rol „relativ minor" în cadrul guvernului Groza, perfect adevărat, dar problemele puse pe tapet de către Romniceanu și Hațieganu nu au fost în niciun caz minore, antrenând polemici destul de

aprinse asupra cărora ne-am oprit deja în volum. Acest aspect, cuplat cu faptul că PNȚ reprezenta de departe principala forță politică a țării în perioada postbelică, având, așa cum am putut constata, mize cu totul diferite decât guvernul Groza, oferă o altă perspectivă generală asupra ponderii partidelor politice în cadrul guvernului Groza, cel puțin până la finalul lui 1946.

Mai departe, sunt suficiente argumente în această lucrare, și nu are rost să le mai repet aici, referitoare la „prietenii occidentali" care i-ar fi „abandonat" pe Iuliu Maniu, respectiv pe Dinu Brătianu; „prietenii occidentali", așa cum am putut constata, aveau de cele mai multe ori o optică politică asemănătoare cu cea a sovieticilor, nu cu cea a forțelor politice locale. „Abandonul" invocat în acest citat nu face decât să reia, pe coordonate mai subtile, mitul Ialtei, deja demolat în volum, mit întreținut de către o întreagă pleiadă de poziții naționaliste, șovine, xenofobe, sau pur și simplu ignorante.

În continuare, „războiul civil din Grecia reprezenta principala prioritate" britanică, nu occidentală; americanii erau mai interesați, așa cum am putut observa, de Japonia, de Italia, de Iran, sau de nordul Mediteranei, decât de păstrarea Greciei în sfera de influență a colonialismului britanic. Tensiunile dintre Statele Unite și Marea Britanie în ceea ce privește imperiul colonial al ultimei au fost deja amintite în volum: acestea preveneau accesul capitalului american la noi și promițătoare piețe de desfacere care erau altfel inaccesibile ca dominioane britanice. Aceste tensiuni vor reverbera mult mai amenințător la puțin mai mult de un deceniu de la finalizarea războiului, cu ocazia crizei Suezului din 1956.

„Forțele democratice din România" au fost lăsate să se descurce singure de către occidentali, este adevărat. Numai că, așa cum am insistat în cadrul acestui volum în capitolul dedicat

partidelor istorice, este dificil, dacă nu chiar imposibil să caracterizăm aceste forțe politice drept democratice. Singurul partid politic realmente democratic al perioadei – în sensul contemporan al termenului – este PSD și, ulterior, PSDI. În sfârșit, „apetitul pentru putere al PCR" era într-adevăr mare, dar nu mai mare decât precauția și îngrijorarea acestui minuscul și neexperimentat partid politic relativ la obstacolele pe care le întâmpina în ceea ce privește consolidarea propriei poziții pe scena politică locală. Paradoxal, aceste îngrijorări erau cel puțin la fel de ridicate în raport cu Uniunea Sovietică pe cât erau de ridicate în raport cu Occidentul. Am amintit în volum lipsa de răbdare a comuniștilor locali, care doreau să înlăture cât mai rapid de la putere guvernul Rădescu, respectiv precauțiile și tergiversările sovietice, care nu doreau inflamarea suplimentară a unui context politic deja volatil și imprevizibil. Dincolo de retorica anticomunistă a guvernului Rădescu, Moscova constatase că acest guvern îndeplinea într-o măsură satisfăcătoare obligațiile care îi reveneau conform armistițiului încheiat între cele două părți și, ținând cont că războiul nu era încă finalizat la începutul lui 1945, nu doreau să își asume riscuri suplimentare în spatele frontului, mai ales că principala rezistență antisovietică a Germaniei naziste fusese concentrată în Ungaria.

Cât despre afirmația „Liderii PCR au simțit că istoria era de partea lor și au acționat în consecință", nici aceasta nu rezistă unei investigații mai atente. Așa cum am tot argumentat pe parcursul prezentului volum, sovietizarea României și a Europei de Est a reprezentat un proces punctat de numeroase nuanțe, replieri și incertitudini prin intermediul căruia Moscova își negocia precaută interesele pe plan regional cu un Occident la fel de precaut, care însă își negocia interesele pe plan global – nu un plan prestabilit. Propaganda comunistă care a devenit

în scurt timp dominantă a transformat în mod autoritar și expeditiv acest parcurs foarte nesigur într-o dinamică dialectică imbatabilă, care nu se putea finaliza decât cu instaurarea republicii populare și cu triumful absolut al marxism-leninismului în România. Nu trebuie să luăm această propagandă „de bună", așa cum nu trebuie să luăm de bune nici celelalte tipuri de propagande care au concurat în contextul discursiv postbelic: național-țărănistă, liberală, legionară, social-democrată etc. Niciuna nu reflectă în mod convingător și nu epuizează o efectivitate fenomenologică mult prea diversă, complexă și instabilă pentru a fi redusă pe coordonatele schematice ale unui tip de propagandă sau altul.

Într-o societate ostilă, cu o elită politică ostilă și cu un protector internațional circumspect și dificil de mulțumit, PCR nu putea fi decât un partid autoritar și grăbit să-și creeze o bază de putere socioeconomică proprie. Muncitorimea care a rezultat în urma procesului de industrializare – pentru a cărui ducere la bun sfârșit comuniștii români au sacrificat orice, inclusiv relația cu Moscova, la începutul anilor 1960 – nu avea însă cum să fie un partener politic deoarece vulnerabilitatea inițială din perioada interbelică, internă și externă, a partidului, a continuat să rezoneze și să producă efecte mult timp după ce această condiție a fost depășită.

Acumularea economică în vederea consolidării structurale a unui partid politic prea puțin încrezător, din rațiuni evidente, în propria societate, nici măcar în eșaloanele sale inferioare – deși cu timpul această mefiență a lăsat loc unei toleranțe reciproce limitate – contrasta flagrant cu prioritatea asigurării unui minim de bunăstare a acesteia din urmă în perioada postbelică, influențată fiind, această societate, începând în special din anii 1960, și de tendințele consumeriste globale.

Mai ales că această acumulare economică era produsă în primul rând de către o clasă socială care considera că nu se bucură de beneficiile ei în măsura în care ar fi meritat: la niciun deceniu de la sovietizarea Europei de Est, muncitorii maghiari, polonezi, cehoslovaci sau est-germani aveau un nivel de trai mai ridicat decât cei români.

Calitatea de membru de partid a devenit calea de acces către un nivel superior de consum, într-o societate în care ponderea bugetară alocată consumului era una minimală. În anii 1980, odată cu impunerea unei austerități masive, influențată și de crizele petrolului din deceniul precedent, această formă de contract social a devenit din ce în ce mai irelevantă, în timp ce tensiunile și nemulțumirile din societate cunoșteau o creștere exponențială.

Multe dintre caracteristicile dezvoltate de către comunismul românesc în deceniile următoare se regăsesc, într-o formă embrionară, în intervalul 1944–1947: neîncrederea în și teama față de Occident, urmată la mică distanță de neîncrederea în și teama față de Uniunea Sovietică, urmată de neîncrederea parțială în propria capacitate de a depăși această subdezvoltare instituțională debilitantă prin intermediul transformării radicale a uneia dintre cele mai anticomuniste societăți est-europene.

Aici, rolul intelectualilor a fost unul central. După 1989, intelectualitatea formată în perioada regimului Dej și/sau a regimului Ceaușescu a fost discreditată și acuzată de colaboraționism, la fel cum s-a întâmplat cu intelectualitatea carlistă și/sau antonesciană, dar și cu o importantă parte a intelectualității interbelice, între 1944/1948 și 1989. Numai că, spre deosebire de perioada de dinainte de 1944/1948, când intelectualitatea de atunci se punea direct în slujba puterii, intelectualitatea din

perioada comunistă făcea exact același lucru, dar se pretindea totodată marxistă. Pe lângă cei câțiva intelectuali marxiști autentici, toată clasa intelectuală din perioada comunistă s-a format colaborând cu puterea și acceptând favorurile derivate de aici, nu criticând-o. Ori, marxismul este, prin definiție, o ideologie critică la adresa unui *status-quo* dat. În alte state est-europene s-a putut vorbi cu adevărat de o inteligheție marxistă (în sensul de circumspect-ostilă la adresa mai marilor zilei, oricare ar fi ei) care a criticat puterea și în 1953 (Republica Democrată Germană), și în 1956 (Ungaria, Polonia), și în 1968 (Cehoslovacia), și în 1970, 1976, 1980–1989 (Polonia). Această inteligheție marxistă se formase înaintea impunerii regimurilor comuniste în aceste state; în România, din rațiunile structurale și nu numai pe care le-am amintit pe întreg parcursul cărții, nu s-a format o astfel de pătură intelectuală, cel puțin nu una relevantă; paradoxul este că ea nu se putea forma nici prin colaborarea cu o putere așa-zis de stânga, sau de stânga până la un anumit punct – pentru că raportul privilegiat al politicului în raport cu intelectualul se păstrează și aici. Ba chiar se amplifică, și nu neapărat la modul represiv, ci prin intermediul avantajelor uriașe pe care le aveau scriitorii „de casă", mai ales în perioada lui Ceaușescu. De aceea, cu mici excepții, intelectualitatea română formată în comunism este covârșitor naționalistă, nu marxistă.

Mai departe, odată perioada dejistă încheiată, viitorul național-comunism a fost influențat de patriotismul unui Pătrășcanu, de exemplu, care, așa cum am constatat, dorea sustragerea ideologică a naționalismului din sfera ideologiilor de dreapta, respectiv de naționalismul dacist afișat cu mândrie de către Groza, care fusese înainte de 1918 membru al Partidului Național al lui Maniu[2].

*

În ciuda criticii stereotipice conform căreia partidele comuniste locale est-europene au reprezentat forțe politice ale căror priorități în perioada postbelică nu au mers în direcția consolidării naționale, adevărul este că, dimpotrivă, acestea au orchestrat campanii de omogenizare etnică (mai ales Polonia și Cehoslovacia), socială și culturală și, cu ajutorul Uniunii Sovietice, au jucat cartea „întregirilor" național-teritoriale, deși mai degrabă spre vest, și pentru a compensa în primul rând pierderile teritoriale în favoarea Moscovei, pierderi ireversibile și devenite, de acum înainte, subiect tabu[3].

În jurnalul său deja citat, universitarul Constantin Rădulescu-Motru, neimplicat niciodată politic și ale cărui simpatii doctrinare ocoleau, așa cum am constatat, de departe stânga[4] – un om pe care noul regim nu l-a încarcerat, nu avea de ce, dar pe care l-a îndepărtat din viața publică și i-a anulat aproape toate mijloacele de existență –, face niște observații foarte interesante și totodată consonante în diferite dozaje cu argumentația prezentului studiu, chiar dacă le interpretează metafizic. Iată ce notează acesta în jurnalul său în septembrie 1945:

> Văd în jurul meu oameni revoltați de sălbăticia rușilor, dar în același timp acești oameni nu reacționează, ci așteaptă să fie salvați de sub ocupația rusească de către americani! Aud în jurul meu numai înjurături, când se pomenește de Ana Pauker și de ceilalți tovarăși ai ei din guvernul lui P. Groza, dar n-am auzit încă să fi refuzat cineva de a întinde mâna acestor agenți ai Moscovei! Acei cărora eu le reproșez pasivitatea au pe buze un singur răspuns: să plece rușii, domnule, că atunci ai să vezi cum vom pune la locul lor pe aceste

năpârci! După ce vor pleca rușii?... De atunci înainte ține-te la curajul românului! Ia-l de pe mine, că-l omor, vorba *țiganului*... Și aceea ce este mai trist pentru mine este când văd că agenții Moscovei, care constituie guvernul României, au libertatea să practice sub firma comunismului bolșevic, *metodele de corupție pe care le-au practicat la noi regimurile odioase din trecut*. Comunismul care se practică în România nu este comunismul lui Lenin și lui Stalin. Acesta din urmă este brutal, dar nu necinstit; este fără idealism, în schimb el este un materialism fără ură și părtinire pentru toată suflarea românească [*subl.m.*][5].

Motru continuă afirmând că în Uniunea Sovietică regimul comunist a întărit statul, pe când în România acesta îl demantelează. Chiar dacă este „brutal", comunismul sovietic „nu se aplică prin mijloace josnice, imorale", pe când în România lucrurile se întâmplă exact invers. Narativa sovietică este cu adevărat o ideologie, pe când discursul comunismului local nu reprezintă decât „o abilitate în serviciul unui partid care urmărește distrugerea statului român"[6]. Și mai departe:

> Constat, vai!, că degradarea ideologiei comuniste la o simplă abilitate de partid, nu este fără precedent în viața politică românească. Oare practica instituțiilor împrumutate de la popoarele apusului, în timpul generației mele [Motru s-a născut în 1868, *n.m.*], nu era ea oare o practică degradantă? Ce fel de regim parlamentar am realizat noi, de fapt, în cursul celei de-a doua jumătăți a secolului al XIX-lea? Era el un regim sincer parlamentar, sau era o mască, sub care politicienii de meserie își făceau interesele? Este drept că eu am protestat contra politicianismului, și în același timp cu mine mulți alți compatrioți, l-am vestejit în mod public, prin presă și în Parlament, nu mai puțin adevărat este însă că politicianismul

> ne-a biruit pe toți și el a sfârșit prin a degrada toate realizările noastre în direcția europenizării. În România, așadar, nu izbutește acum să se aplice în mod sincer ideologia comunismului, cum n-a izbutit în secolul trecut să se aplice ideologia democrației occidentale[7].

Tonul lui Motru este apropiat, chiar dacă dintr-o perspectivă istorică radical diferită, de tonul lui Henri Stahl, dar și de al lui Gafencu, ambii citați mai sus. Motru înțelege foarte bine niște efecte sociale și politice, dar caută cauzele tot printre efecte, în moralitate, cultură sau obiceiuri. În prezentul studiu am căutat să procedez tocmai invers și să identific resorturile anumitor procese sociale și politice generale în dezvoltarea structurală a societății românești în context internațional din prima jumătate a secolului XX. Dacă am reușit sau nu, rămâne la latitudinea cititorului.

De asemenea, același Motru consideră că funcționarii publici au devenit mai eficienți și mai responsabili după instaurarea comunismului decât în perioada interbelică: „Astăzi funcționarii administrativi și fiscali știu de frică și se poartă mai corect. Nu de tot corect, dar ceva mai corect. Frica a trezit la unii dintre ei simțul datoriei". De asemenea, naționalizarea industriei a permis evitarea intereselor capitaliste externe care „amenințau pe viitor să transforme România într-o colonie a bancherilor străini din New York, Londra sau Berlin". Antisemitul și xenofobul Motru nu se dezminte, jubilând că „evreii" și „elementele străine" din industrie și comerț au fost astfel „epurate". Învățământul, care era înainte prea teoretic, a devenit mai aplicat, contribuind astfel la o mai bună gospodărire a țării. Și infracționalitatea a scăzut: „Regimul comunist, după ordinele Moscovei, a micșorat, dacă nu chiar oprit năvala

tinerimii spre cartierele neproductive din punct de vedere economic și totodată a pus ordine în circulația prea liberă de tot felul de elemente necinstite pe teritoriul țării"[8].

Concluzia fostului academician este tăioasă, precisă și în același timp dificil de contrazis: „Suntem aserviți economic și reduși la mimetism cultural. La această situație ajungeam și fără ocupația rusească în bună măsură. Ocupația rusească, cu regimul ei comunist, a fost numai prea crudă și neașteptată"[9]. Și, aș adăuga, sub raport ideologic, mult prea diferită de ceea ce societatea și elitele românești experimentaseră sau își doriseră până atunci.

România postbelică a avut fără doar și poate un regim politic democratic, deși această democrație a fost una fragilă, distorsionată și complicată, iar forțele politice dominante o considerau o fază tranzitorie în direcția unui nou tip de echilibru politic. Foarte interesant, această calitate democratică era recunoscută și de puterile occidentale, chiar dacă simultan era considerată ca fiind pe o pantă descendentă – și de către Uniunea Sovietică, pentru care democrația românească progresa, nu regresa. Să fie aici doar un simplu joc de cuvinte, o fantasmagorie ideologică revoltătoare, numai bună de aruncat la gunoi? Pentru istoriografia dreptei autohtone, cu siguranță. Dar, ca întotdeauna, lucrurile sunt mai complicate. Ele se clarifică, ne-o spune Hegel, numai dacă le privim rațional. Rațional însemnând din toate perspectivele posibile, fără a aluneca în relativism și fără a porni la drum cu același bagaj de prejudecăți morale și particulare care ne împiedică să accesăm mizele profunde ale situației date.

Tabelul nr. 6. Partidele politice din România postbelică[10]

Partidul	Anul înființării	Anul desființării
PCR	1921 (PCdR); 1944–1947 (PCR); 1948–1965 (PMR); 1965–1989 (PCR)	1989
PNL	1875	1947
PNL-Tătărescu	1944	1947
PNL-Bejan	1947	1949
PNȚ	1926	1947
PNȚ-Alexandrescu	1945	1948
PNȚ-Lupu (Partidul Țărănesc Democrat)	1946	1950 (?)
PNȚ-Iliescu (România noastră)	1946	1946
PSD	1910	1948
PSDI	1946	1947
PSDdR (Flueraș)	1946	1946
Frontul Plugarilor	1933	1953
Partidul Popular Românesc	1946	1946
Partidul Radical al Micii Burghezii	1945	1947
Partidul Socialist Țărănesc	1944	1944
Partidul Naționalist Democrat (Iorga)	1946	1947
Uniunea Națională: Muncă și Refacere (Argetoianu)	1946	1948
Partidul Țărănesc-Radical (Iunian)	1946	1946
Partidul Socialist (Popovici)	1944	1944
Partidul Popular Țărănesc	1944	1944

Partidul Umanitarist	1944; din 1945 – Partidul Socialist Român	1946
Partidul Național Democrat al Luptătorilor din Războaiele României	1944	1946
Uniunea Populară Maghiară (fosta MADOSZ)	1944	1953
Uniunea Evreilor Români Partidul Evreiesc din România Comitetul Democratic Evreiesc	1944 1944 1945	1947 1947 1953
Uniunea Poporului Sas	1945	1946 (?)
Uniunea Asociațiilor Slave din România	1946	1946
Uniunea Democratică a Musulmanilor din Dobrogea	1945	1946
Uniuni ale rușilor, polonezilor, armenilor, cehilor, slovacilor, sârbilor	1945/1946	1946

Surse: adaptare după Onișoru, *Alianțe și Confruntări*; Ioan Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945, 1946, 1947*; Moraru, Moraru, *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. V, pp. 31–42, 108–109, 111–116, 202–210; Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, p. 267; Ioniță, Țuțui, *Frontul plugarilor*, pp. 288–296.

Tabelul de mai sus ne oferă o idee despre diversitatea vieții politice postbelice. Observăm că unele partide politice, mai ales cele ale minorităților, dar și facțiunea PNL tătărească, condusă între 1947 și 1949 de către un lider politic obscur, Petru Bejan, au rezistat câțiva ani după instaurarea republicii populare, deși își încetează de facto activitatea în 1948[11]. Procedural cel puțin, condițiile unui sistem politic democratic

se confirmă. Substanțial, așa cum am afirmat anterior, nu suntem în niciun caz la ani lumină depărtare de sistemul politic interbelic; dacă ținem cont de exproprierea marilor moșii, deja amintită, de îmbunătățirea, fie și minimală, într-un context economic extrem de dificil, a condițiilor de trai pentru anumite categorii de muncitori, chiar dacă preponderent pentru aceia care se declarau fideli noii puteri (majoritatea nu erau, așa cum se va vedea foarte clar cu ocazia alegerilor din 1946); în sfârșit, dacă ținem cont de inițierea primelor discuții legate de impozitul progresiv pe venit, avem deja câteva departajări pozitive importante față de economia politică anterioară.

Desigur, după 1947 se constată un regres accentuat al pluralismului politic. Unii i-ar spune dispariție, dar încă nu este cazul. Cel mai corect ar fi să punem problema în termenii unei transformări de anvergură. Odată gravele dezechilibre provocate de război, de seceta prelungită din 1945 și 1946[12], de despăgubirile plătite sovieticilor, de staționarea trupelor sovietice în țară, de sovromuri, cât de cât depășite, a fost demarat un amplu proces de creare a unei piețe interne prin intermediul dezvoltării sectorului construcțiilor[13]. În acest fel, subdezvoltarea interbelică moștenită direct din ceea ce Constantin Dobrogeanu-Gherea numea neoiobăgia secolului al XIX-lea și începutului de secol XX este finalmente lichidată. Costurile sunt mari, iar represiunea politică deosebit de dură. Să nu uităm însă că opoziția, în special grupurile armate ale rezistenței anticomuniste din munți, este alcătuită preponderent din legionari sau din grupuri cu ideologii de dreapta radicală care trec printr-un proces de osmoză ideologică în care elementele discursive centrale sunt lupta până la sacrificiu cu ateismul comunist, redobândirea și repurificarea țării[14], refacerea eventual, dacă s-ar fi putut, a vechii axe Roma-Berlin-Tokyo. Mistica

legionară infuzase din plin aceste grupuri răzlețe de insurgenți în timp ce, în închisori, legionarii privați de libertate luptau și ei mai degrabă împotriva decât în favoarea comunismului din interior, torturând, adunând informații și stând în expectativă[15]. „S-au organizat sub nasul nostru"[16], așa cum plastic se exprima colonelul de Securitate Mișu Dulgheru, chiar dacă, retrospectiv, s-au organizat degeaba. O dovadă suplimentară în sprijinul acestei ipoteze rezidă în alianța legionarilor cu național-țărăniștii împotriva FND cu ocazia alegerilor din 1946[17]. Chiar și la începutul anilor 1950, odată cu izbucnirea Războiului din Coreea și cu trecerea Israelului în tabăra occidentală, regimurile comuniste est-europene nu erau încă pe deplin consolidate.

În termenii analizei critice de discurs, dinamizarea câmpului discursiv postbelic a produs frecvente practici articulatorii parțial superpozabile, în care semnificanți goi ca democrație, independență, reconstruire sau popor s-au lăsat interpelați în permanență din perspectiva mai multor logici ale echivalenței fără a face trimitere, mai ales ultimul, la realități „tari", asaltate și dezintegrate pas cu pas de către un comunism presupus a avea la rândul lui o existență monolitică și o capacitate de invidiat de a acționa sistematic în favoarea propriilor interese; dimpotrivă, este vorba de ansambluri de practici discursive solidificate temporar în semnificanți goi contextualizați și contextualizanți, ansambluri discursive traversându-se reciproc fără a se lua realmente în posesie unele pe altele, chiar dacă perspectiva comunistă locală a devenit până la urmă dominantă în câmpul discursiv dat[18].

Dominantă, nu hegemonică. La începutul Războiului Rece Statele Unite reprezentau forța hegemonică din punct de vedere geopolitic, dar încă nu la nivel ideologic, în timp ce Uniunea

Sovietică reprezenta forța contrahegemonică aflată în ascensiune, dar care nu a făcut față, nici nu prea avea cum, forței economice și propagandistice a Statelor Unite, sfârșind prin a rămâne subordonată pe toate planurile hegemoniei globale occidentale și prin a se prăbuși în cele din urmă în fața acesteia. Distincția dintre hegemonie și dominație este una crucială, pe care un om politic având pregătirea teoretică precară a lui Gheorghiu-Dej o înțelegea totuși în mod corespunzător, chiar dacă dădea dovadă de un optimism prematur la sfârșitul lui 1947, atunci când jubila afirmând că, după desființarea PNȚ și a PNL, „proletariatul și aliații săi nu mai împart puterea cu exponenți politici ai claselor exploatatoare. Rolul de hegemon al forțelor democratice jucat de clasa muncitoare a fost întărit"[19]. Hegemonia politică a proletariatului nu s-a tradus niciodată prin hegemonia marxismului, fie el leninist sau nu, și a sfârșit prin a sucomba în fața inerției conservator-reacționare a societății românești, căreia nu a reușit să îi imprime temeinic propria logică a echivalenței. Aici, mai sus amintita absență a intelectualilor critici, marxiști, și-a spus cuvântul. Dimpotrivă, hegemonia politică a socialismului dirijist (socialism din perspectivă fenomenologică, comunism din perspectivă teleologică) a procedat oarecum invers: ideologia PCR, autointitulată a „proletariatului", s-a lăsat transformată de ideologiile populare – de care nu fusese niciodată complet separată – până în punctul în care a ajuns să recupereze și să integreze tacit în propriii parametri discursivi semnificanți specifici naționalismului antonescian și reflexe patriotarde și antisemite amintind de „democrația" interbelică.

La șapte decenii de când a fost publicată pentru prima dată, concluzia cărții lui Henry Roberts, *Romania. Political Problems of an Agrarian State*, este mai actuală ca niciodată. Comunismul

a venit simultan cu trei componente care lipseau în contextul românesc: industrializare, egalitarism și dezvoltare prin forțe proprii. Guvernul Groza și ulterior guvernarea comunistă de-a lungul întregului deceniu 1950–1960 nu a fost, în contextul istoric est-european al intervenției și ocupației de către mari puteri a teritoriilor din regiune, ceva ieșit din comun. A reușit însă ceva ieșit din comun, cel puțin pentru România: scoaterea unei societăți tradiționaliste și ostile din starea de subdezvoltare pe care o cunoscuse până atunci. Liberalii au mers pe mâna industrializării și au neglijat egalitarismul, transformându-se într-o oligarhie care a devenit pepiniera dictaturii carliste și mai apoi antonesciene. Național-țărăniștii au mers pe mâna unui egalitarism popular care nu implica însă industrializarea, pe care o percepeau ca pe o formă de violență modernă evitabilă la adresa unei societăți în esență arhaice, nepregătită pentru un asemenea proiect. În sfârșit, legionarii au urmat dintotdeauna o regretabilă direcție extremistă, chiar dacă tot modernizatoare, într-un fel aparte, și au reușit să tragă mult prea multă lume după ei, în timp ce social-democrații nu au fost capabili să reconcilieze imperativele industrializării, în care credeau, cu structura de clasă a unei societăți preponderent agrare[20]. Așa cum a observat un istoric al stângii europene a secolului XX, comuniștii au de obicei succes în societăți subdezvoltate, pe care le industrializează, în timp ce social-democrații au succes în societăți deja industrializate, pe care nu trebuie decât să le gestioneze, fapt pentru care nu se confruntă cu dificultăți atât de mari ca primii[21].

Conform lui Zeletin, capitalismul cunoaște trei faze succesive: comercială, industrială și financiară[22]. În România, etapa comercială a început în secolul al XIX-lea, iar cea industrială mai ales în perioada interbelică; într-o țară având însă 80%

populație agrară, capitalismul industrial nu avea cum să devină dominant: exporturile, în principal cele de materii prime, au păstrat România interbelică în sfera capitalismului comercial incipient. Industrializarea a venit mai târziu, și a fost efectuată de către un regim politic anticapitalist. Așa cum recunoaște și Zeletin, încă din anii 1920, altă soluție la ieșirea României din subdezvoltare și fragmentarea permanentă a proprietății agricole nu exista. Numai că nu PNL a fost partidul care a orchestrat aceàstă uriașă transformare socială, gândită inițial în beneficiul burgheziei liberale oligarhice. După 1989, capitalismul industrial s-a diversificat enorm, în timp ce capitalismul financiar, preponderent bancar, își consolidează tot mai mult prezența în România. Așa cum se întâmpla pe vremuri în cazul capitalismului industrial, și capitalul bancar este deținut în principal de către firme străine[23].

Ce nu a înțeles Zeletin este faptul că un stat periferic sau semiperiferic, așa cum este România din ultima jumătate de secol, nu are cum să devină realmente un reprezentant central al capitalismului financiar. Acest rol este rezervat marilor puteri ale lumii, cele care și-au permis să-și exteriorizeze producția în regiuni ale lumii mai puțin costisitoare și, în același timp, mai puțin sensibile la probleme umanitare și ecologice, și care își permit acum să se angreneze în speculații și tranzacții financiare care mai de care mai profitabile, fără a uita însă, deși preferă să îl facă tot mai puțin vizibil, de aspectul productiv industrial care le asigură în cele din urmă supremația globală. Așa cum scria Marx în prefața primului volum al *Capitalului*, „Țara mai dezvoltată din punct de vedere industrial arată țării mai puțin dezvoltate doar imaginea propriului ei viitor"[24]. Imaginea nu trebuie să devină neapărat realitate; deseori chiar, de păstrarea acesteia în calitate de ideal fantomatic și imposibil de atins

depinde însești supremația capitalului financiar, singularitatea lui autoreproductivă. Principiul lui Marx este aplicabil, parțial, în cazul capitalului industrial, a cărui apogeu l-a observat și teoretizat ca nimeni altul. În cazul capitalismului financiar nu, deoarece și capitalismul financiar tot pe capitalism industrial se bazează, chiar dacă îl exclude din centru spre periferiile globale pentru a proiecta imaginea unui paradis postmodern centrat pe căutarea plăcerii și pe elaborarea tehnicilor de *self-help* și *mindfulness*. Iar concurența și ceea ce Marx a numit rata tendențială de scădere a profitului[25] arată foarte clar că egalitatea între statele industriale și cele în curs de industrializare reprezintă un miraj, chiar dacă unul convingător (încă) și profitabil.

Nu putem descifra prezentul dacă nu știm decât să condamnăm trecutul, așa cum nu putem pătrunde trecutul dacă urmărim, conștient sau nu, să substituim condamnarea înțelegerii. Iată sarcinile științifice pe care le avem când vine vorba de investigarea trecutului într-un context în care structura de clasă a interbelicului a dispărut de mult, dar inerția ideologică a perioadei mai puțin, asortată în schimb cu noi narative ale dreptei corporatiste autocolonizate, și vechiul discurs fundamentalist al oligarhiei postcomuniste sunt cu atât mai mari. Vechea structură de clasă nu mai există, dar inerția ideologică interbelică a supraviețuit și s-a actualizat cum nu se poate mai bine, chiar după o jumătate de secol de socialism de stat care nu a făcut decât să o păstreze în amorțire, aceasta așteptând parcă momentul propice pentru a reveni în poziția discursivă privilegiată cu care a fost obișnuită – teafără, nevătămată și în pas cu vremurile. E cumva o lecție neasimilată aici, sau o simplă speculație dialectică?

Note

În loc de introducere: de la dreapta interbelică la dreapta postcomunistă și retur – curiosul caz al instaurării comunismului în România postbelică

1 Gheorghe Onișoru, *Alianțe și confruntări între partidele politice din România (1944–1947)*, Fundația Academia Civică, București, 1996; *6 martie 1945. Începuturile comunizării României*, Editura Enciclopedică, București, 1995; Dinu Giurescu, *Falsificatorii. „Alegerile" din 1946*, Editura Enciclopedică, București, 2015; Dinu Giurescu, *Lichidatorii. România în 1947*, Editura Enciclopedică, București, 2012; Dinu Giurescu, *Uzurpatorii. România, 6 martie 1945 – 7 ianuarie 1946*, Editura Vremea XXI, București, 2004; Gheorghe Onișoru, *Operațiunea Tămădău: Desființarea Partidului Național Țărănesc (1947)*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2008; Florin Constantiniu, *P.C.R., Pătrășcanu și Transilvania (1945–1946)*, Editura Enciclopedică, București, 2001.

2 Henry L. Roberts, *Rumania. Political Problems of an Agrarian State*, Archon Books, North Haven, 1969; Liliana Saiu, *The Great Powers and Rumania, 1944–1946. A Study of the Early Cold War Era*, Columbia University Press, New York, 1992; Victor Frunză, *Istoria stalinismului în România*, Editura Humanitas, București, 1990 (1984).

3 Mihai Fătu, *Alianțe politice ale Partidului Comunist Român, 1944–1947*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979; Valeriu Florin

Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii (1945–1947)*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1988; Ion Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944–1947*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1979.

4 Grigore Gafencu, *Jurnal*, 6 volume, 1941–1957, disponibil pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, https://www.iiccmer.ro/resurse/arhiva/manuscrisul-memoriile-lui-gafencu/; Silviu Brucan, *Generația irosită. Memorii*, Editurile Universul & Calistrat Hogaș, București, 1992; Gheorghe Apostol, *Eu și Gheorghiu Dej*, Ediție de casă, Regie proprie, București, 1998; Paul Sfetcu, *13 ani în anticamera lui Dej*, Editura Curtea Veche, București, 2008; Gheorghe Brătescu, *Ce-a fost să fie. Notații autobiografice*, Editura Humanitas, București, 2003; Lavinia Betea, *Alexandru Bârlădeanu despre Dej, Ceaușescu și Iliescu*, Editura Evenimentul Românesc, București, 1997; Lavinia Betea, *Convorbiri neterminate. Corneliu Mănescu în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Polirom, Iași, 2001; Lavinia Betea, *Maurer și lumea de ieri. Mărturii despre stalinizarea României*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 2001; Constantin Sănătescu, *Jurnal*, Editura Humanitas, București, 1993; Mircea Ionnițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, Editura Enciclopedică, București, 1993; Nicoleta Franck, *O înfrângere în victorie. Cum a devenit România, din Regat, Republică Populară (1944–1947)*, Editura Humanitas, București, 1992; Cortland van Schuyler, *Misiune dificilă. Jurnal (28 ianuarie 1945–20 septembrie 1946)*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, Alina Petricel, Editura Enciclopedică, București, 1997; Ulrich Burger, *Misiunea Ethridge în România*, traducere de Florica Mateiaș și Raluca Schiau, Fundația Academia Civică, București, 2000; Reuben Markham, *România sub jugul sovietic*, traducere de George Achim, Fundația Academia Civică, București, 1996; Sorin Toma, *Privind înapoi. Amintirile unui fost ziarist comunist*, Editura Compania, București, 2004; Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, Editura Polirom, Iași, 2002; Constantin Rădulescu-Motru, *Revizuiri și Adăugiri*, opt volume, *1943–1952*, Editura Floarea Darurilor, București, 1996–2001; Mircea

Ciobanu, *Convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 1991; Mircea Ciobanu, *Nimic fără Dumnezeu. Noi convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Humanitas, București, 1992; Stelian Tănase, *Conversații cu Regele Mihai*, Editura Corint, București, 2018; Ioan Hudiță, *Jurnal politic*, douăzeci de volume, *1938–1947*, apărute la diferite edituri (Pro, Institutul European, Lucman, Comunicare.ro, Roza Vânturilor, Paralela 45, Dominor, Cetatea de Scaun) între anii 2002 și 2015; Burton Y. Berry, *Romanian Diaries, 1944–1947*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 2000; Donald Dunham, *Assignment: Bucharest: an American diplomat's view of the communist takeover in Romania*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 2000.

5 Ioan Scurtu (ed.), România. *Viața politică în documente, 1945*, Arhivele Statului din România, București, 1994; Ioan Scurtu (ed.), *România. Viața politică în documente, 1946*, Arhivele Statului din România, București, 1996; Ioan Scurtu (ed.), *România. Viața politică în documente, 1947*, Arhivele Statului din România, București, 1994; Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Adrian Pop (ed.), *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, Editura Iconica, București, 1993; Radu Ciuceanu, Corneliu Mihail Lungu (ed.), *Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R., 23 septembrie 1944–26 martie 1945*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Arhivele Naționale ale României, București, 2003; Radu Ciuceanu (ed.), *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România. Documente secrete*, traducere de Alexandru Bârlădeanu, Ioan Chiper, Florin Constantiniu, Vitalie Văratec, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 1997; Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, *23 August 1944. Documente*, 4 volume, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984–1985; Marcel-Dumitru Ciucă, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, Editura Saeculum I.O., București, 2011; Marcel-Dumitru Ciucă, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, Editura Saeculum I.O., București, 2012; Marcel-Dumitru Ciucă, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Nicolae Rădescu*, Editura Saeculum

I.O., București, 2013; Stelian Neagoe, *Istoria politică a României, 1944–1947. Crestomația tranziției dintre două dictaturi*, Editura Noua Alternativă, București, 1996.

6 Stelian Tănase, *Elite și societate. Guvernarea Gheorghiu-Dej, 1948–1965*, Editura Humanitas, București, 2006; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx. O introducere în istoria comunismului românesc*, Editura Curtea Veche, București, 2005.

7 Vladimir Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate. O istorie politică a comunismului românesc*, traducere de Cristina Petrescu și Dragoș Petrescu, Editura Polirom, Iași, 2005; Gabriel Liiceanu, *Apel către lichele*, Editura Humanitas, București, 2005; Ioan Stanomir, *Apărarea libertății, 1938–1947*, Editura Curtea Veche, București, 2010. Vezi și Claudia-Florentina Dobre, „Comunismul românesc: mituri politice și memorie colectivă", în Claudia-Florentina Dobre, Valeriu Antonovici (ed.), *Prezentul comunismului. Memorie culturală și abordări istoriografice*, Editura Ratio et Revelatio, Oradea, 2016, p. 236.

8 Ion Șuța, *România la cumpăna istoriei. August '44*, Editura Științifică, București, 1991; Nicolae Baciu, *Yalta și crucificarea României*, Fundația Europeană Drăgan, Lugoj, 1990; Titu Georgescu, *România între Yalta și Malta*, București, Casa de Editură și Presă ȘANSA S.R.L, 1993; Ion Coja, *Marele manipulator și asasinarea lui Culianu, Ceaușescu, Iorga*, Editura Antet, București, 2012.

9 Vezi, pentru o foarte bună analiză a acestui tip de literatură, William Totok, Elena-Irina Macovei, *Între mit și bagatelizare. Despre reconsiderarea critică a trecutului, Ion Gavrilă Ogoranu și rezistența armată anticomunistă din România*, Editura Polirom, Iași, 2016.

10 Unele excepții relevante sunt date de cartea lui Cătălin Augustin Stoica, *România continuă. Schimbare și adaptare în comunism și postcomunism*, Editura Humanitas, București, 2018; Norbert Petrovici, *Zona urbană. O economie politică a socialismului românesc*, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2017; Călin Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii. Construcția identităților politice în discursul oficial în România, 1948–1965*, Editura EIKON, Cluj-Napoca, 2007, respectiv articolul lui Kevin Adamson,

„Discourses of Violence and the Ideological Strategies of the Romanian Communist Party, 1944–1953", *East European Politics and Societies*, vol. 21, nr. 4, 2007, pp. 559–587.

11 Stanomir, *Apărarea libertății*, p. 183.

12 Nicolae Păun, Raluca Ana Bădilă, *Dincolo de Europa. Conferința de pace de la Paris, 1946*, Editura Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2018, p. 531.

13 Vezi, de exemplu, Vladimir Tismăneanu, *Diavolul în istorie. Comunism, fascism și câteva lecții ale secolului XX*, traducere de Marius Stan, Editura Humanitas, București, 2013; Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*.

14 Tănase, *Elite și societate*, p. 42. De fapt, chestiunea aceasta referitoare la cel mai mic partid comunist postbelic reprezintă un alt mit predilect al dreptei istoriografice și nu numai. Urmează să constatăm, în cele ce urmează, că foarte mulți membri ai partidului erau în închisoare la 23 august 1944 și puțin probabil să fi fost contabilizați în cadrul numărătorii oficiale, în timp ce alții operau clandestin, din cauza represiunilor majore la care fuseseră supuși comuniștii în perioada celui de-Al Doilea Război Mondial, represiuni incomparabil mai mari decât în cazul altor forțe politice aflate în ilegalitate (partidele „istorice", PNȚ și PNL, de exemplu). PCR era însă cu siguranță cel mai slăbit și dezorganizat partid comunist postbelic din Europa de Est; să admitem deci, cu rezervele de rigoare, că ar fi fost și cel mai mic, deși rapoartele serviciilor secrete americane din 1943 aproximau că în România se află în jur de 30–40 000 de comuniști. Vezi Nicolae Dascălu, „Aspecte ale situației din România în viziunea Administrației Roosevelt", în Gheorghe Buzatu (coord.), *Actul de la 23 august 1944 în context internațional. Studii și documente*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 406.

15 Vezi excelenta lucrare a lui Stoica, *România continuă*, p. 133.

16 Roberts, *Rumania*, p. 250; Mirel Bănică, *Biserica Ortodoxă Română, stat și societate în anii '30*, Editura Polirom, Iași, 2007, pp. 113–115; Alina Tudor-Pavelescu (ed.), *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial*, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, pp. 95, 115, 123–125.

17 Ernesto Laclau, Chantal Mouffe, *Hegemony and Socialist Strategy. Towards a Radical Democratic Politics*, Verso Books, New York, 2001.

18 Emanuel Copilaș, *Națiunea socialistă. Politica identității în Epoca de Aur*, Editura Polirom, Iași, 2015; Emanuel Copilaș, *Cetățenii și revoluția. Contradicții între partid și stat în Epoca de Aur*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2017; Emanuel Copilaș, *Generația anului 2000. Cultură și subculturi ale tineretului în România socialistă. Studiu de caz: Timișoara*, Editura Tritonic, București, 2019.

19 Doresc să menționez aici în mod explicit autori simpatizanți ai fostei Securități comuniste, xenofobi, naționaliști, antisemiți, negaționiști ai Holocaustului – pe care i-am citat în volum, mai ales în calitate de editori ai unor volume de documente sau ai unor lucrări colective: Mihai Pelin, Gheorghe Buzatu, Cristian Troncotă, Mihai Fătu, Ion Spălățelu, Ion Ardeleanu, Ion Oprea, Petre Țurlea, Marcel-Dumitru Ciucă, Ilie Ceaușescu etc. A utiliza astfel de surse în construirea propriului parcurs analitic nu echivalează însă nici pe departe cu subscrierea la discursurile și la perpectivele ideologice promovate de către aceștia.

20 Max Horkheimer, Theodore Adorno, *Dialectica luminilor. Fragmente filozofice*, traducere de Andrei Corbea, Editura Polirom, Iași, 2012, p. 240. Proiectul filosofic al comunismului din secolul al XIX-lea nu trebuie nici disociat radical de experiența comunistă a secolului XX, nici pus într-o continuitate directă cu aceasta. În definitiv, leninismul nu a fost decât o formă de marxism diferită de contextul occidental în care acesta din urmă și-a făcut apariția, o versiune a marxismului dezvoltată într-un mediu politic mult mai represiv, mai violent și mai intolerant, pe care marxismul leninist l-a depășit împrumutând, cum altfel, o parte importantă a arsenalului său metodologic.

1 – Vecinătăți dificile: relațiile româno-sovietice în perioada interbelică

1 Alexandru-Murad Mironov, *Vremea încercărilor. Relațiile româno-sovietice, 1930–1940*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2013, pp. 31–32; Bănică, *Biserica*

Ortodoxă Română, p. 114. În secolul al XIX-lea însă, respectiv în primele decenii ale secolului XX, o parte importantă a țărănimii, a muncitorimii incipiente și a intelectualității române erau favorabile reformelor economice și sociale desfășurate în Rusia țaristă (abolirea iobăgiei în 1861, de exemplu, care a stat la baza reformei agricole românești din 1864) și, ulterior, în Rusia revoluționară, căutând în acestea surse de inspirație pentru un proiect mai larg de emancipare națională, internă și externă deopotrivă. Vezi Stephen Fischer-Galați, „Rumania and the Sino-Soviet Conflict", în Kurt Londra, ed., *Eastern Europe in Transition*, The John Hopkins Press, Baltimore, 1966, p. 262.

2 George Schöpflin, *Politics in Eastern Europe, 1945–1992*, Blackwell Publishers, Oxford, Cambridge, 1993, pp. 43–44; Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, traducere de Ion Stanciu, Editura Litera, București, 1994, p. 39. Au existat dispute chiar și între comuniștii maghiari și comuniștii români din Ungaria referitor la modul de organizare administrativ-teritorială al tinerei republici sovietice, ultimii ajungând chiar să creeze o republică sovietică și o Armată Roșie proprii, nerecunoscute însă de primii. Vezi Florin Constantiniu, *PCR, Pătrășcanu și Transilvania*, pp. 20–22.

3 Gabriel Kolko, *The Politics of War. The World and United States Foreign Policy, 1943–1945*, Pantheon Books, New York, 1990, p. 156; Costin Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, Editura Academiei Republicii Populare Române, București, 1956, p. 17. Într-o primă fază, s-a luat în calcul formarea unei confederații danubiene care să includă Ungaria, România, Iugoslavia și Cehoslovacia, oferind astfel o piață de desfacere și o sursă de materii prime mult mai profitabile pentru capitalul francez și cel britanic. Exceptând Ungaria, toate celelalte state balcanice s-au opus acestui proiect, care a fost astfel abandonat. Vezi Eliza Campus, *Politica externă a României în perioada interbelică, 1919–1939*, Editura Politică, București, 1975, pp. 11–13; Eliza Campus, *Din politica externă a României, 1913–1947*, Editura Politică, București, 1980, pp. 221–225; Eliza Campus, *State mici și mijlocii din centrul și sud-estul Europei în relațiile internaționale. Prima jumătate a secolului al XX-lea*, Editura Politică, București, 1988, pp.

92–98; Eliza Campus, „Proiecte de uniuni și uniuni zonale în perioada 1919–1939", în Viorica Moisuc (coord.), *Probleme de politică externă a României, 1918–1940. Culegere de studii*, Editura Militară, București, 1988, pp. 67–118; Hans-Christian Maner, *Parlamentarismul în România, 1930–1940*, traducere de Adela Motoc, Editura Enciclopedică, București, 2004, p. 302. Perspectiva asupra României Mari ca tampon geopolitic împotriva expansiunii bolșevismului nu este specifică abordărilor istoriografice și politologice critice. Ea se regăsește și în lucrarea fostei căpetenii legionare George Manu, *În spatele Cortinei de Fier. România sub ocupație rusească*, Editura Mica Valahie, București, 2011, p. 102, fiind, de altfel, înțeleasă și acceptată în epocă pe scară largă.

4 Elena Mușat, Laura Dumitru, ed., *Constantin Diamandi, ministru al României la Petrograd. Memorii, corespondență diplomatică: 1914–1915*, vol. I, Arhivele Naționale ale României, București, 2020, pp. 95–97.

5 În cadrul unor state care au pierdut Primul Război Mondial (Germania, Austria, Bulgaria, Ungaria), elitele capitaliste locale au fost primele care au agitat spectrul revoluțiilor socialiste pentru a intimida statele învingătoare (Franța, Marea Britanie, Statele Unite) și pentru a le convinge să le păstreze la putere, cât mai nereformate posibil și fără a fi constrânse să contribuie la cheltuielile uriașe rezultate în urma războiului. Vezi Constantin Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, Editura Nemira, București, 1998, pp. 310–311.

6 Vezi, pentru o caracterizare a oligarhiei române în perioada de tranziție dintre secolele XIX și XX, Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, pp. 254–255, 260–261. Conform lui Ștefan Zeletin, această oligarhie juca, din punct de vedere politic, rolul de echivalent al absolutismului monarhic occidental. Sociologul ieșean nu se abține de a pune problema în termenii „dictaturii oligarhice", care s-a continuat și adaptat fără mari probleme în perioada interbelică. Ștefan Zeletin, *Burghezia română. Originea și rolul ei istoric*, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 95–98, 183–184. Pentru structura extrem de inegală a proprietății agricole țărănești în 1907, vezi Șerban Rădulescu-Zoner, „Marile reforme liberale

și întregirea României", în Șerban Rădulescu Zoner (coord.), *Istoria Partidului Național Liberal*, Editura ALL, București, 2000, p. 131. Aproximativ jumătate dintre țărani dețineau maximum trei hectare de pământ, dintre care jumătate nu aveau pământ deloc, în timp ce aproape 40% dețineau proprietăți de peste 500 de hectare. O situație total nesustenabilă din punct de vedere al echității sociale, care este de mirare că a reușit să dureze atât cât a durat. În timpul răscoalei, printre militarii care au ordonat să se tragă asupra țăranilor se afla și viitorul mareșal Antonescu. Zoner, „Marile reforme liberale", în Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, p. 136; Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, Arhivele Naționale ale României, București, 2001, p. 428. De menționat și faptul că, deși socialiștii și liberalii deplângeau situația critică a țărănimii, a existat un consens politic aproape perfect în ceea ce privește necesitatea neutralizării rapide și radicale a răscoalei: în caz contrar, se argumenta, România ar fi riscat să fie ocupată de către una dintre marile puteri vecine, Imperiul Austro-Ungar sau Imperiul Rus. Vezi Henry L. Roberts, *Eastern Europe: Politics, Revolution, & Diplomacy*, Alfred A. Knopf, New York, 1970, pp. 196–197.

7 Roberts, *Rumania*, pp. 23–32; Constantin Hlihor, „Rolul armatei sovietice de ocupație în schimbarea regimului politic din România", în *6 martie 1945*, p. 13; I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. II, Jon Dumitru-Verlag, München, 1981, pp. 162–203; I.G. Duca, *Amintiri politice*, vol. III, Jon Dumitru-Verlag, München, 1982, pp. 44–64; Petru Groza, *Articole, cuvântări, interviuri. Texte alese*, Editura Politică, București, 1973, p. 223; Lucrețiu Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, Atelierele Grafice SOCEC & CO., S.A.R. București, 1944, pp. 80–81; Ioan Scurtu, *Monarhia în România, 1866–1947*, Editura Danubius, București, 1991, pp. 63–64; Fischer-Galați, „Rumania", în Londra, *Eastern Europe*, p. 262. Paul Quinlan, *Clash over Romania, vol. II. British and American Policies towards Romania: 1938–1947*, American Romanian Academy of Arts and Sciences, 2014, pp. 10, 15; Ion Popescu-Puțuri, „România în timpul celui de-al doilea război mondial", în *August*

'44. Culegere de studii, Institutul de Studii Istorice și Social Politice de pe lângă CC al PCR, București, 1971, p. 10; Vladimir Zaharescu, Gheorghe Zaharia, „Premisele revoluției", în Gheorghe Zaharia (coord.), *România în anii revoluției democrat-populare, 1944–1947*, Editura Politică, București, 1971, pp. 13–14; Ion Agrigoroaiei, „Regimul politic din România după Marea Unire. Situația factorului monarhic", în Dumitru D. Rusu (coord.), *Republica în România. De la idee la faptă*, Editura Junimea, Iași, 1988, pp. 60–61; Natalia Tampa et al. (ed.), *Casa regală. Documente oficiale. Inventar arhivistic*, vol. II, 1901–1930, Arhivele Naționale ale României, București, 2004, pp. 170–171; Keith Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, traducere de Sorana Georgescu-Gorjan, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 138–139; Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, pp. 13–14, 22. Deși fără îndoială o lucrare cu utilitate în primul rând propagandistică, *Manualul de istorie al RPR* al lui Mihail Roller conține informații interesante și folositoare referitoare la perioadele interbelică și postbelică; vezi deci și Roller, *Istoria R.P.R. Manual pentru învățământul mediu*, Editura de Stat Didactică și Pedagogică, București, 1956, pp. 554–557; Ioan Scurtu, Liviu Boar (coord.), *Minoritățile naționale din România, 1918–1925. Documente*, Arhivele Statului din România, București, 1995, pp. 120, 159–160, 196–197, 272–294, 297–299. De menționat că, în Transilvania, reforma agrară a fost făcută cu scopul explicit de a demantela marea proprietate maghiară. Scurtu, Boar, *Minoritățile naționale din România, 1918–1925*, pp. 365–371, 595–597. Unirea „mică" din 1859 a fost făcută din motive similare: Moldova era subdezvoltată comparativ cu Țara Românească; în general, prima își dorea investițiile ultimei, iar ultima resursele naturale ale primei. Mai important, pentru a limita influența țarismului în Balcani, Franța susține unirea celor două principate, consolidându-și astfel propria piață de desfacere în regiune. Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Un veac de frământări sociale, 1821–1907*, Editura Politică, București, 1969, pp. 221–227; Elizabeth Barker, *Truce in the Balkans*, Percival Marshall, Londra, 1948, pp. 127–128; Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, pp. 81–82.

8 Ilie Marinescu, *Politica socială interbelică în România. Relațiile dintre muncă și capital*, Editura Tehnică, București, 1995, pp. 237–238; Roller, *Istoria RPR*, pp. 658–659; Nicolae Titulescu, *Discursuri*, Editura Științifică, București, 1967, p. 187.

9 Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 267–269.

10 *Ibidem*, pp. 278–283.

11 Mironov, *Vremea încercărilor*, p. 60; Alexandru Cretzianu, *Relapse into Bondage. Political Memoirs of a Romanian Diplomat, 1918–1947*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 1998, p. 31.

12 Mironov, *Vremea încercărilor*, p. 31.

13 Quinlan, *Clash over Romania*, pp. 22–28.

14 Scurtu, Boar, *Minoritățile naționale din România, 1918–1925*, pp. 382–383.

15 Mironov, *Vremea încercărilor*, p. 34.

16 Bogdan Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, Editura RAO, București, 2019, pp. 130–132; Roberts, *Rumania*, pp. 100–101, 133, 190, 250; Nicolae Ciachir, *Marile puteri și România, 1856–1947*, Editura Albatros, București, 1996, pp. 208–213; Ion. M. Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, 1924–1947, Editura Albatros, București, 2003, pp. 5–33.

17 Roberts, *Rumania*, pp. 34–35; Lucrețiu Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, Editura Politică, București, 1970, pp. 88–91. În 1929, PNȚ, pe lângă eliminarea barierelor vamale pentru capitalul extern, a inițiat, la sugestia lui Ion Mihalache, o nouă lege agrară în vederea dinamizării sistemului agricol falimentar. Legea prevedea posibilitatea ca țăranii împroprietăriți în 1918 să își poată vinde pământurile. Anticipabil, s-a ajuns astfel la potențarea efectelor crizei economice globale aflată în curs de desfășurare: țăranii săraci, nedispunând de mijloacele necesare pentru a cultiva propriile terenuri, le-au vândut țăranilor mai înstăriți și au sărăcit. Industria se contractă, la rândul ei, și nu mai este capabilă să susțină aceeași cerere pentru produse agricole din mediul rural, ceea ce duce la scăderea prețurilor la cereale, mijloc gândit de guvern pentru a stimula cererea în mediul urban, respectiv exporturile, dar care conduce în final la accentuarea pauperizării țărănimii. Așa cum constată și diplomatul Grigore Gafencu,

PNȚ se relevă astfel ca fiind un partid mai mult proburghez decât proțărănesc, ideologia sa radical emancipatorie din anii 1920 invalidând categoric practica sa politică. Vezi Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, pp. 85–86, 91–93, 107–108, 238–239; Nicolae Păun, *Viața economică a României, 1918–1948. Dezvoltare, modernizare, europenizare*, Presa Universitară Clujeană, Cluj-Napoca, 2009, p. 160, respectiv Grigore Gafencu, *Însemnări politice, 1929–1939*, Editura Humanitas, București, 1991, p. 199 și Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, pp. 44–45. Inițial, pe când se aflau în opoziție, național-țărăniștii promiseseră o a doua expropriere, fără a face referire la posibilitatea vânzării pământului. Nivelul de îndatorare a țăranilor a crescut din cauza dobânzilor uriașe practicate de bănci: 40%, 60%, chiar 100%. S-a ajuns astfel ca 60% dintre pământurile țăranilor să fie scoase la vânzare. Pentru a atenua tensiunile sociale provocate de această măsură, guvernul a introdus în 1932 legea conversiunii agricole, prin intermediul căreia țăranii având datorii nesustenabile, dar care doreau să își păstreze pământurile au fost obligați să cultive doar ceea ce le impunea Ministerul Agriculturii. Vezi Roller, *Istoria RPR*, pp. 615–618. În 1934, pentru a contracara efectele crizei economice din mediul rural generate de această lege, apare o alta, care viza reducerea datoriilor agricole cu 50–70% pentru persoanele care obțineau minim 30% dintre venituri din agricultură. Datoriile rămase trebuiau însă achitate cât mai rapid. Țăranii au fost obligați să plătească urgent, în lei valoroși, iar marilor moșieri li s-a permis tergiversarea datoriilor, care au fost astfel erodate de către inflație. Vezi Aurel Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit. Participant și observator*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1980, pp. 8–9.

18 Constantin Dobrogeanu-Gherea, „Social-democrația și epoca cadrilaterală", în *Opere complete*, vol. V, Editura Politică, București, 1978, p. 155. Raporturile extrem de tensionate dintre țăranii români și moșieri își au originea în faptul că, spre deosebire de restul regiunii balcanice, Principatele Române nu au fost ocupate și administrate direct de Imperiul Otoman. Acest lucru a permis boierilor locali să prospere. Otomanii, având conștiința faptului

că sunt priviți cu ostilitate de către populațiile locale, nu și-au permis să impună măsuri administrative excesiv de nepopulare în teritoriile pe care le administrau în mod direct. Boierii români nu erau însă restricționați de un astfel de considerent. Scrie Lev Troțki, aflat în România în timpul războaielor balcanice în calitate de jurnalist stipendiat de un ziar ucrainean: „Lichidarea relațiilor de vasalitate față de Turcia nu a clintit câtuși de puțin feudalismul național românesc. Proclamarea independenței statale a României nu l-a salvat pe țăran de jugul moșieresc, ea l-a eliberat doar pe moșier de necesitatea de a împărți plus-produsul muncii țăranului cu vistieria turcă. E drept că, în 1864, s-a petrecut, după modelul rus, «eliberarea» țăranilor. Dar condițiile marii proprietăți funciare nu au fost lezate, iar după reformă țăranii au ajuns în cea mai cruntă dependență față de moșieri. Anulată formal, iobăgia s-a păstrat practic până în ziua de azi [1913, *n.m.*]". Lev Troțki, *România și Războiul Balcanic*, traducere de Radu Pârpăuță, Editura Polirom, Iași, 1998, pp. 40–42.

19 Frunză, *Istoria stalinismului în România*, pp. 315–316. Diplomatul Maksim Litvinov, care s-a opus anulării datoriilor externe a bolșevicilor în primii ani după preluarea puterii, este de acord cu cedarea definitivă a Basarabiei către România în 1924, în baza recunoașterii Uniunii Sovietice de către occidentali. În ambele cazuri însă, poziția sa a fost marginală la nivelul conducerii sovietice. Vezi Roberts, *Eastern Europe*, pp. 106–107; Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România, 1944–1965, rivalități, represiuni, crime... Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. V, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2021, pp. 337–338.

20 Maner, *Parlamentarismul în România*, p. 39. Referitor la PNL și, în general, la mediul politic românesc de la începutul secolului XX, Troțki emite niște observații incisive și interesante: „O parte însemnată a capitaliștilor financiari și industriali, care sunt în același timp cei mai bogați moșieri, intră în componența așa-numitului Partid Liberal. Acesta și-a manifestat până acum liberalismul prin masacrarea sălbatică a țăranilor, prin menținerea relațiilor agrare de aservire, prin întărirea nelegiuirilor antievreiești și prigonirea organizațiilor muncitorești.

Aripa de stânga a Partidului Liberal este formată din așa-numiții populiști, narodnici. Majoritatea acestora au trecut în anii '80 prin stadiul «socialismului», și în România, ca și în general, în toate țările tinere, mai bine zis înapoiate, au jucat rolul de clasă politică pregătitoare pentru largi cercuri ale intelectualității. Dar poporaniștii n-au păstrat nimic din trecutul lor radical. Problema fundamentală a dezvoltării sociale românești – cea agrară – nu poate fi, se înțelege, soluționată din interiorul unui partid în care tonul îl dau moșierii, partizani ai iobăgiei, dar cu veșminte europene liberale. Poporaniștii sunt sortiți să aibă pe lângă aceștia rolul unei cozi neputincioase. [...]. La putere se află conservatorii [1913, *n.m.*], prin două grupări: junimiștii (Titu Maiorescu) și conservatorii democrați (Take Ionescu). Ce «protejează» conservatorii români? Marea proprietate funciară, lipsa de drepturi politice a maselor, legi revoltătoare împotriva evreilor. Însă în toate acestea liberalii nu rămân în urma lor cu niciun pas. Toți au același lucru de protejat. Când conservatorii se află la putere, sporesc cheltuielile pentru armată, construiesc căi ferate, măresc impozitele, fac noi impozite [...]. Însă toate aceste lucruri le fac și liberalii! Nu există diferențe programatice. Există nuanțe în tactica acestor clici, în mijloacele de corupție, în tradițiile familiale ale șefilor". Troțki, *România și Războiul Balcanic*, pp. 43–44.

21 Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, p. 13; Bogdan Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, pp. 401–402; Camil Petrescu, *Însemnări de război*, Editura Militară, București, 1980, pp. 120–121.

22 Ion Calafeteanu, *Politică și interes național în România interbelică*, Editura Enciclopedică, București, 1997, pp. 218–225.

23 Dan A. Lăzărescu, *Confesiuni*, Editura Hestia, Timișoara, 1997, p. 65.

24 Ion Grecescu, Vasile Popa, *Gândirea juridico-diplomatică a lui Nicolae Titulescu*, Concernul Presa, Chișinău, 1997, pp. 144–145; Ion Calafeteanu, *Politică și interes național în România interbelică*, pp. 229–239; Gheorghe Zaharia, Constantin Botoran, *Politica de apărare națională a României în contextul european interbelic, 1919–1939*, Editura Militară, București, 1981, pp. 188–189.

25 Nicolae Titulescu, *Politica externă a României (1937)*, Editura Enciclopedică, București, 1994, p. 101.

26 Andreas Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu. Relațiile germano-române, 1938–1944*, traducere de Stelian Neagoe, Editura Humanitas, București, 1994, pp. 45–46; Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, *1924–1947*, pp. 107–108. Ca fapt divers, lui Hitler i se atrăsese atenția, de către regele Ferdinand al Bulgariei, că Titulescu este un diplomat coruptibil. Vezi Adolf Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, traducere de Anca Irina Ionescu, Editura Corint, București, 2017, p. 380; vezi și Grigore Nandriș, *8 ani din viața României: 1940–1948. Pagini de jurnal*, Editura Saeculum & Vestala, București, 1999, p. 327.

27 Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, *1924–1947*, pp. 66–73, 110–111, 134.

28 Grecescu, Popa, *Gândirea juridico-diplomatică a lui Nicolae Titulescu*, pp. 181–183, 186–189, 195–199, 206; Mihail Romniceanu, *Zece luni în guvernul Groza. Documente, memorii, note*, Editura „Jurnalul Literar", București, 2003, p. 38; Ioan Scurtu et al., *Istoria României între anii 1918–1944. Culegere de documente*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1982, p. 392; Constantin Hlihor, Ioan Scurtu, *The Red Army in Romania*, The Center for Romanian Studies, Iași, Oxford, Portland, 2000, pp. 17–19; Liviu Vălenaș, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică, 1934–1947. Convorbiri cu Alexandru Danielopol*, Editura Vremea, București, 2001, pp. 17–18.

29 Cretzianu, *Relapse into Bondage*, pp. 49–50.

30 Laurențiu Constantiniu, Alin-Victor Matei, Andrei Șiperco, ed., *Documente diplomatice române*, seria a II-a, vol. XVIII, partea a II-a, 1 iulie–30 decembrie 1936, Editura Conphys, Râmnicu-Vâlcea, 2010, p. 853; vezi și Alin-Victor Matei et al., *Documente diplomatice române*, seria a II-a, vol. 19, partea I, 1 ianuarie–30 iunie 1937, Monitorul Oficial, București, 2016, pp. 540–543.

31 Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. II, Editura Enciclopedică, București, 1993, pp. 233–235.

32 Nicholas Dima, *Bessarabia and Bukovina. The Soviet-Romanian Territorial Dispute*, Columbia University Press, New York, 1982,

p. 21; Șuța, *România la cumpăna istoriei*, pp. 38–39; Duca, *Amintiri politice*, vol. III, pp. 46–47.

33 Mioara Anton, Ioan Chiper (ed.), *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu", București, 2003, pp. 172–175.

34 Anton, Chiper, *Instaurarea regimului Ceaușescu*, p. 173.

35 Roberts, *Rumania*, p. 250; Roller, *Istoria RPR*, pp. 593, 595.

36 Carol al II-lea, *În Zodia Satanei. Reflexiuni asupra politicii internaționale*, Editura Universitaria, București, 1994, p. 25.

37 Maner, *Parlamentarismul în România*, p. 249.

38 Eliza Campus, „România și Conferințele Balcanice (1930–1934), în *Studii privind politica externă a României (1919–1939)*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Editura Militară, București, 1969, p. 83; Viorica Moisuc, „Imperativul organizării securității și păcii europene și politica externă a României în ultimele luni de pace (aprilie-august 1939)", în *Studii privind politica externă a României (1919–1939)*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., Editura Militară, București, 1969, pp. 253–254. Mareșalul Antonescu aprecia, de altfel, în 1942 că minoritățile au reprezentat, pentru statul autoritar și represiv creat după 1918, cea mai mare problemă politică. Vezi Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, februarie-aprilie 1942, Editura Mica Valahie, București, 2002, p. 515.

39 Dennis Deletant, *Teroarea comunistă în România. Gheorghe Gheorghiu-Dej și statul polițienesc, 1948–1965*, traducere de Lucian Leuștean, Editura Polirom, Iași, 2001, p. 23. Conform regelui Carol al II-lea, criza economică interbelică a fost amplificată de discrepanța tot mai mare dintre statele industriale și cele agrare. Carol al II-lea, *În zodia Satanei*, pp. 221–223.

40 Între 1929 și 1933, salariile reale scad cu aproape 63%. Din cauza fluctuațiilor monetare, capitalul străin începe să părăsească piața românească în favoarea celui autohton. Vezi Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, p. 33, 52; Natalia Tampa et al.

(ed.), *Casa regală. Documente oficiale. Inventar arhivistic*, vol. III, 1930–1937, Arhivele Naționale ale României, București, 2005, p. 72.

41 Dragoș Sdrobiș, *Limitele meritocrației într-o societate agrară. Șomaj intelectual și radicalizare politică a tineretului în România interbelică*, Editura Polirom, Iași, 2015; Ionuț Butoi, *Mircea Vulcănescu. O microistorie a interbelicului românesc*, Editura Eikon, București, 2015.

42 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 58–240; vezi și Armand Călinescu, *Însemnări politice, 1916–1939*, Editura Humanitas, București, 1990, p. 303; Mihai Fătu, *Sfârșit fără glorie. Partidul Național Țărănesc (Maniu) și Partidul Național Liberal (Brătianu) în anii 1944–1947*, Editura Științifică, București, 1972, p. 19.

43 Tuvia Friling, Radu Ioanid, Mihail E. Ionescu, *Comisia Internațională pentru Studierea Holocaustului în România. Raport final*, Editura Polirom, Iași, 2005, p. 29.

44 Ioan Opriș, *Procesul ziariștilor „naționaliști", 22 mai – 4 iunie 1945*, Editura Albatros, București, 1999, p. 103.

45 Roberts, *Rumania*, pp. 188–189, 232; Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 105–108; Zigu Ornea, *Anii treizeci. Extrema dreaptă românească*, Editura Fundației Culturale Române, București, 1996, p. 70; Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 172–173; vezi și Katherine Verdery, „National ideology and national character in interwar Romania", în Ivo Banac, Katherine Verdery, ed., *National character and national ideology in interwar Eastern Europe*, Yale Center for International and Area Studies, New Haven, 1995, p. 109; Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul marii trădări naționale. Mareșalul Antonescu în fața istoriei*, vol. I, Editura Publisol, București, 2022, pp. 315–316.

46 Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, pp. 133–134, 138, 155–165, 169, 207, 300–306; Călinescu, *Însemnări politice*, pp. 82, 94, 147–148, 169, 309–310; Tampa, *Casa regală*, vol. III, p. 215; Natalia Tampa et al. (ed.), *Casa regală. Documente oficiale, inventar arhivistic*, vol. IV, 1938–1947, Arhivele Naționale ale României, București, 2006, p. 6; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. I, *1904–1939*,

Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 68; Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 116–118.

47 Suprapunerea marxismului cu iudaismul este centrală în lucrarea de căpătâi a antisemitismului european din secolul XX, *Mein Kampf*. Vezi Adolf Hitler, *Mein Kampf*, traducere de Maria Florea, Editura Pacifica, Sibiu, 1993, pp. 36, 43, 46, 116, 160, 227–228, 257, 387, 470; Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, pp. 38–39.

48 Cătălin Zamfir (coord.) *Istoria socială a României*, Editura Academiei Române, București, 2018; Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 120–122, 244–248; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, *31 iulie 1937–31 decembrie 1937*, Editura Machiavelli, București, 2001, p. 204. Vezi și Grigore Gafencu, *Last Days of Europe. A Diplomatic Journey in 1939*, Yale University Press, New Haven, 1948, pp. 24–25; Quinlan, *Clash over Romania*, p. 51; Zaharescu, Zaharia, „Premisele revoluției", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 30–31. Carol al II-lea a adunat o avere impresionantă prin tot felul de practici oneroase, care implicau mărirea de până la zece ori a prețurilor produselor livrate statului prin intermediul uzinelor Malaxa, de exemplu, iar oligarhia liberală care controla sistemul financiar al țării l-a susținut, pentru a putea proceda exact la fel. Nici regele Ferdinand nu era străin de genul acesta de comportamente economice imorale. Vezi N. Petreanu, *Republica în conștiința poporului român*, Editura Enciclopedică Română, București, 1972, pp. 176–178, 198–204; Henri Prost, *Destinul României, 1918–1954*, traducere de Valer Moga și Valeria Pioraș, Editura Compania, București, 2006, pp. 152–153. Pentru începuturile diplomatice ale apropierii româno-germane, vezi rezumatul conversației dintre liderul liberal Gheorghe Brătianu și Adolf Hitler din 16 noiembrie 1936, unde se afirmă condiționarea dezvoltării raporturilor economice de asumarea fermă a unei misiuni ideologice anticomuniste: România, argumenta Hitler, trebuia să devină o „barieră împotriva comunismului", consolidându-și prezența pe Nistru și, în special, în bazinul Mării Negre. Constantiniu, Matei, Șiperco, *Documente diplomatice române*, 1 iulie–30 decembrie 1936, pp. 606–608.

49 Bănică, *Biserica Ortodoxă Română*, pp. 50–51, 116–126; Franck, *O înfrângere în victorie*, p. 126.

50 Groza, *Articole, cuvântări, interviuri*, p. 163. Regele Carol al II-lea declara frecvent în ultimii ani de domnie că Uniunea Sovietică este principalul inamic al României. Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937–1951*, vol. III, 15 decembrie 1939 – 7 septembrie 1940, Editura Scripta, București, 1998, pp. 90, 105. Ungaria vecină, de exemplu, fabrica fără menajamente „comploturi comuniste", nimic altceva decât înscenări stângace ale poliției maghiare menite să discrediteze politica externă a Uniunii Sovietice și tendințele acesteia de a consolida legăturile cu anumite state europene. Vezi Laurențiu Constantiniu, Alin-Victor Matei, ed., *Documente diplomatice române*, seria II, vol. VXIII, partea I, 1 ianuarie–30 iunie 1936, Editura Academiei Române, București, 2008, p. 138. Dar, așa cum subliniază Henry L. Roberts, pe urmele lui Groza, conflictele sociale interbelice din Europa de Est, oricât au încercat autoritățile locale, nu pot fi reduse la simple provocări comuniste. Vezi Roberts, *Eastern Europe*, pp. 70–71.

51 La modul general, ideologia revoluționară a Uniunii Sovietice se opunea complet principiului modern al suveranității așa cum fusese acceptat el de către comunitatea internațională începând cu secolul al XVII-lea. Pe cale de consecință, un astfel de stat nu avea cum să fie primit/privit cu simpatie pe plan internațional. De abia odată cu doctrina stalinistă a „socialismului într-o singură țară" și cu amânarea *sine die* a revoluției internaționale începe Uniunea Sovietică să fie considerată un partener relativ acceptabil de dialog de către celelalte state europene. Vezi E.H. Carr, *International Relations Between the Two World Wars (1919–1939)*, MacMillan & Co. Ltd., Londra, 1947, pp. 72–78; John Lewis Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War, 1941–1947*, Columbia University Press, New York, 1972, p. 354; vezi și Geoff Eley, *Forging Democracy. The History of the Left in Europe, 1850–2000*, Oxford University Press, New York, 2002, p. 157. Chiar și așa, au existat destule voci, inclusiv în rândurile emigrației românești postbelice, care considerau că Uniunea Sovietică nu ar trebui tratată ca un stat obișnuit, cu interese și

aspirații proprii, ci mai degrabă ca o anomalie istorică nedemnă de a face parte din marea familie a națiunilor. Vezi Liviu Mihai Nicola, „Lovitura de Stat", în Radu Câmpeanu et al., *6 martie 1945. Aservirea*, Jon Dumitru Verlag, München, 1983, p. 19.

52 Conform unor argumente importante din literatura de specialitate referitoare la Primul Război Mondial, invadarea Uniunii Sovietice de către forțele occidentale după Pacea de la Brest-Litovsk nu ar fi urmărit neapărat răsturnarea regimului bolșevic, ci împiedicarea Germaniei de a avea acces la porturile rusești nordice și de a obține astfel un avantaj strategic major în cadrul conflagrației. Japonia a trimis de asemenea trupe în Rusia revoluționară pentru a obține câștiguri teritoriale, dar acest obiectiv nu necesita neapărat înlăturarea bolșevicilor de la putere. În sfârșit, existau și populații minoritare ca cehii, grecii sau estonii, care au profitat de noul context și au părăsit Rusia; ciocnirile acestora cu Armata Roșie au fost sporadice și accidentale, în niciun caz planificate. Îi mulțumesc lui Călin Morar-Vulcu pentru această informație. În memoriile lui Averell Harriman, liderul diplomației americane în timpul celui de-Al Doilea Război Mondial, se specifică însă foarte clar motivul pentru care Statele Unite nu recunoșteau Uniunea Sovietică în anii 1920: confiscarea proprietăților americane din Rusia prerevoluționară de către autoritățile bolșevice. Vezi Averell Harriman, Elie Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin, 1941–1946*, Random House, New York, 1975, pp. 49, 51; G.A. Deborin, „Politica externă sovietică în primii ani de existență a statului sovietic (1917–1920)", în *Politica externă a URSS și relațiile internaționale contemporane*, Editura ARLUS – „Cartea Rusă", București, 1952, pp. 93–130; N.L. Rubinstein, „Întărirea pozițiilor internaționale ale Uniunii Sovietice în perioada trecerii la munca pașnică de refacere a economiei naționale (1921–1925)", în *Politica externă a URSS*, p. 156; vezi și Tampa, *Casa regală*, vol. II, p. 196. Statele Unite au trimis, conform lui Walter LaFeber, peste 10 000 de soldați împotriva Rusiei revoluționare. Walter LaFeber, *America, Russia and the Cold War, 1945–2006*, McGraw-Hill, New York, 2008, p. 3; vezi și Edvard Radzinsky, *Stalin*, traducere de Maria Leu, Editura Aquilla 93, Oradea, 2003, pp. 153–155. Este foarte probabil

ca invazia occidentală a Rusiei revoluționare în 1918 să nu fi fost animată numai de motive pur tactice, ci și de motive politice și, implicit, ideologice.

53 Colectivizarea și mecanizarea agriculturii, pe lângă susținerea procesului de industrializare per ansamblu, i-a deprins pe țăranii sovietici cu tehnologia modernă, pregătindu-i astfel pentru provocările celui de-Al Doilea Război Mondial. Vezi Isaac Deutscher, *Stalin. A Political Biography*, Vintage Books, New York, 1961, p. 550.

54 Mironov, *Vremea încercărilor*, pp. 105–108; Moshe Lewin, *Lenin's Last Struggle*, The University of Michigan Press, Ann Arbor, 2005, pp. 12–13; Moshe Lewin, *The Soviet Century*, Verso Books, New York, 2005, pp. 108–110; Felix Chuev, *Molotov Remembers. Inside Kremlin Politics*, Ivan R. Dee, Chicago, 1993; N.N. Iakovlev, *Istoria contemporană a S.U.A., 1917–1960*, traducere nespecificată, Editura Politică, București, 1963, pp. 15, 22–23, 55, 56, 59; Roberts, *Eastern Europe*, pp. 86–87. Uniunea Sovietică a perceput încercările economice americane de relansare a industriei germane din anii 1920 drept tentative de a menține subordonarea economică a statului sovietic față de Occident prin transformarea Uniunii Sovietice într-o piață pentru produsele germane. De asemenea, tratatul de la Locarno din 1925, care garanta practic acceptarea Germaniei în comunitatea de securitate apuseană, a neliniștit Uniunea Sovietică, care avea relații diplomatice precare cu Occidentul, fiind de exemplu recunoscută de Statele Unite de abia în 1933. Vezi I.F. Ivașin, „Marea revoluție din octombrie și împărțirea lumii în două sisteme", în *Politica externă a URSS*, pp. 21–23; A.D. Niconov, „Lupta statului sovietic pentru asigurarea condițiilor politice externe în vederea industrializării socialiste a țării și colectivizării agriculturii (1925–1930)", în *Politica externă a URSS*, pp. 189–191, 197, 199; LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 5. În plus, renunțarea Marii Britanii la etalonul aur în septembrie 1931, pentru a ușura, prin intermediul inflației, presiunile crizei economice globale, conduce la creșterea tendințelor autarhice și protecționiste în statele agrare est-europene și în Uniunea Sovietică pentru a minimaliza impactul devalorizării exporturilor acestor state (cereale și

diferite alte materii prime) înspre Occident. Terenul este pregătit astfel din punct de vedere structural pentru ascensiunea fascismului și pentru expansiunea sa în estul Europei, tot mai aproape de granițele vestice ale Uniunii Sovietice. Vezi Ionescu, *Comunismul în România*, p. 54. Insistența sovietică asupra industrializării este dată și de epuizarea posibilităților agriculturii acesteia, o agricultură în primul rând extensivă, nu intensivă, așa cum era și este cazul în continuare în statele capitaliste dezvoltate. Mecanizarea cât de cât corespunzătoare a agriculturii sovietice va avea loc după moartea lui Stalin, și nici atunci nu se va apropia, din varii motive, de standardele occidentale în domeniu. Prin urmare, creșterea cea mai eficientă a productivității nu putea avea loc decât în industrie. Mai departe, colectivizarea agriculturii s-a făcut și pentru a combate, în perspectivă, spectrul foametei, nu numai pentru a susține un program masiv de industrializare. Din cauza boicotului economic al Occidentului la adresa Uniunii Sovietice, nu se puteau obține împrumuturi pentru a plăti eventualele importuri de alimente, iar aceste importuri nu ar fi făcut decât să pună între paranteze efortul de industrializare și să mențină Uniunea Sovietică vulnerabilă în fața Occidentului. Pentru liderii sovietici, industrializarea reprezenta principalul mijloc de a evita, pe viitor, penuria de alimente – dar nu se poate trece aici peste ironia tragică a faptului că a provocat foametea cruntă din Ucraina –, respectiv de a diminua inegalitatea tot mai mare dintre mediul urban și mediul rural. Henry L. Roberts, *Russia and America. Dangers and prospects*, Mentor Books, New York, 1959, p. 95; Deutscher, *Stalin*, p. 322. Occidentul nu este deloc străin de turnura tot mai nedemocratică a regimului bolșevic petrecută începând cu a doua jumătate a anilor 1920. Șerban Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, Fundația Constantin Titel Petrescu, București, 2007, p. 110.

55 Joseph Davies, *Mission to Moscow*, Victor Gollancz Limited, Londra, 1945, pp. 71–77, 127–129, 237, 272, 354–355.

56 Vezi Theda Skocpol, *States and Social Revolutions. A Comparative Analysis of France, Russia & China*, Cambridge, Cambridge University Press, 1987, pp. 94, 110.

57 Davies, *Mission to Moscow*, pp. 112, 135–138.

58 *Ibidem*, p. 152.
59 *Ibid.*, p. 201.
60 Mironov, *Vremea încercărilor*, pp. 147–151.

2 – Al Doilea Război Mondial, PCdR și actul de la 23 august 1944: implicații politice și geopolitice

1 Vezi, mai pe larg, Emanuel Copilaș, „Roots of Bolshevism: an Ideological Overview of the 19th Century Russian Intelligentsia", *Polis*, nr. 2, 2013, pp. 131–153.

2 Mironov, *Vremea încercărilor*, p. 81. „Rebeliunea" de la Tatar-Bunar a fost, de fapt, o răscoală țărănească influențată de Uniunea Sovietică în vederea destabilizării politice a României, nu a ocupării imediate a Basarabiei, deoarece statul sovietic nu era încă suficient de consolidat pe plan intern și extern pentru o astfel de operațiune și nici nu o avea în vedere, pentru moment. Miza principală a incidentului este mai degrabă una internațională, vizând atragerea atenției puterilor occidentale asupra vulnerabilității aliaților est-europeni a acestora, respectiv recunoașterea tânărului stat sovietic în calitate de membru legitim al comunității internaționale. Vezi Igor Cașu, „Exporting Soviet Revolution: Tatarbunar Rebellion in Romanian Bessarabia (1924)", în *The International Journal of Intelligence, Security, and Public Affairs*, 2020, pp. 1–20.

3 Ghiță Ionescu, *Comunismul în România*, pp. 42–53; Michael Shafir, *Romania. Politics, Economics, and Society. Political Stagnation and Simulated Change*, Frances Pinter, Londra, 1985, pp. 22–24.

4 Dan Cătănuș, Ioan Chiper, *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Editura Vremea, București, 1999; Tudor-Pavelescu, *Partidul Comunist din România în anii celui de-al Doilea Război Mondial.*

5 Pavel Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, p. 155.

6 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 8–9; Deletant, *Teroarea comunistă în România*, p. 16; Dennis Deletant, *Romania under Communism: Paradox and Degeneration*, Routledge, New York, 2019, p. 5; Constantiniu, *PCR, Pătrășcanu și Transilvania*, pp. 32–34, 63; King, *A History of the Romanian Communist Party*,

pp. 18–20; vezi, pentru mai multe detalii personale și anecdote, Stelian Tănase, *Clienții lu' Tanti Varvara*, Editura Humanitas, București, 2009. După 1965, imixtiunea Cominternului în politica internă a PCdR este condamnată direct și vehement, uitându-se în mod convenient că partidul nu reprezenta pe atunci decât o simplă „secție" a Internaționalei comuniste și, spre deosebire de alte state est-europene, stânga locală per ansamblu nu era chiar atât de bine dezvoltată – fapt pentru care nu a avut de ales și a trebuit să fie cât mai obedient față de Moscova pentru a putea supraviețui. Vezi Fătu, *Alianțe politice*, pp. 36–50, 58–59, 62–70; Mihai Fătu, *Contribuții la studierea regimului politic din România (septembrie 1940-august 1944)*, Editura Politică, București, 1984, pp. 309, 315–317; Mary Ellen Fischer, *Nicolae Ceaușescu. A Study in Political Leadership*, Lynne Riener Publishers, Boulder & Londra, 1989, pp. 15, 21–22; *PCR – continuator al luptei revoluționare și democratice a poporului român, al tradițiilor înaintate ale mișcării muncitorești și socialiste*, Editura Politică, București, 1972, pp. 80–81.

7 Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, pp. 119–124; Ion Ardeleanu, Vasile Arimia, Mircea Mușat, *23 August 1944. Documente, 1939–1943*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, p. 6.

8 Titel Petrescu, *Socialismul în România, 1835–6 septembrie 1940*, Biblioteca Socialistă, București, 1946; Adrian Dohotaru, *Socialiștii. O moștenire (1835–1921)*, Editura Cartier, Chișinău, 2019; Alina-Sandra Cucu, *Planning Labor. Time and the Foundations of Industrial Socialism in Romania*, Berghan, New York, Oxford, 2019, p. 28; Maria Cernat, Adina Mocanu (ed.), *Despre creierul femeii și alți demoni. Antologia textelor publicistice ale Sofiei Nădejde*, Editura Paralela 45, Pitești, 2019.

9 Roberts, *Rumania*, pp. 17–20, 142–143.

10 Vezi Adrian Cioroianu, „Un stalinist de catifea: prof. Petre Constantinescu-Iași – militant pro-comunist, abonat la trenurile europene, inculpat într-un proces politic, propagandist al guvernului Petru Groza și pensionar al lui Nicolae Ceaușescu", în Adrian Cioroianu (ed.), *Comuniștii înainte de comunism. Procese*

și condamnări ale ilegaliștilor din România, Editura Universității din București, București, 2014, pp. 130, 167–168.

11 Gh. I. Ioniță, *P.C.R. și masele populare, 1934–1938. Partidul Comunist – inițiator, conducător și dinamizator al mișcării democratice, antifasciste din România în anii 1934 – februarie 1938*, Editura Științifică, București, 1971, p. 30.

12 Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, pp. 158–159. În a doua jumătate a anilor 1930, muncitorii ajung să însumeze 16–17% din forța de muncă a țării, iar industria ajunge la o pondere de 30% la nivelul întregii economii. Războiul va reduce acest procent cu aproape o treime. Vezi Zaharescu, Zaharia, „Premisele revoluției", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 18–19.

13 Gh. Țuțui, A. Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, Editura Politică, București, 1971, pp. 13–14. De menționat că această alianță cu PNȚ, încheiată în 1933, nemulțumește destui social-democrați aflați la stânga PSD. Vezi Nicolae Jurca, *Istoria social-democrației din România*, Editura Științifică, București, 1994, p. 188; Hitchins, *Mit și realitate în istoriografia românească*, p. 244.

14 Fătu, *Alianțe politice*, pp. 41–42, 51–52; Scurtu, *Istoria României între anii 1918–1944*, pp. 284–285, 296–299; Ștefan Voitec, „Din istoria luptei pentru clasa muncitoare", în *Momente din istoria Partidului Comunist Român. Culegere de articole*, Editura Politică, București, 1966, p. 63; Alexandru Sencovici, „P.C.R. – militant consecvent pentru făurirea Frontului Unic Muncitoresc", în *Momente din istoria Partidului Comunist Român*, p. 73.

15 Garda de Fier fiind denumirea politică oficială a Mișcării legionare, care intrase în ilegalitate cu câțiva ani mai înainte. Acest pact a fost făcut pentru a împiedica fraudarea alegerilor de către guvernul liberal condus de Gheorghe Tătărescu, dar a dezorientat suplimentar electoratul național-țărănist, împingându-l și mai mult în brațele propagandei legionare. Vezi Vladimir Solonari, *Purificarea națiunii. Dislocări forțate de populație și epurări etnice în România lui Ion Antonescu, 1940–1944*, Editura Polirom, Iași, 2015, p. 41; Tampa, *Casa regală*, vol. III, p. 257.

16 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi.*, pp. 105–108, 116; King, *A History of the Romanian Communist Party*, pp. 26–27; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, pp. 203, 239.

17 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. I, 1904–1939, pp. 172, 233; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. IV, *1943–1945*, Editura Curtea Veche, București, 2000, p. 297; Carol al II-lea, *În Zodia Satanei*, pp. 38–39.

18 Câmpeanu, *Ceaușescu, anii numărătorii inverse*, pp. 57–60, 106–107, 111–114.

19 Cristina Diac, *Zorii comunismului în România. Ștefan Foriș, un destin neterminat*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, pp. 17, 212–213.

20 Gafencu, *Last Days of Europe*, pp. 7, 87, 124–128, 139–141, 144–155, 223–236; Carr, *International Relations Between the Two World Wars*, pp. 276–277; Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, p. 36; Ștefan Lache, Gheorghe Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris din 1946*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1978, pp. 30–34; Andrei Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste. România, 1944–1965: rivalități, represiuni, crime… Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. IV, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2019, pp. 276–278; Stelian Neagoe, *Cazul Gheorghe Tătărescu. Plata și răsplata „tovarășilor de drum"*, Editura Machiavelli, București, 2003, pp. 236–237, 248; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VI, *1 ianuarie – 30 iunie 1939*, Editura Machiavelli, București, 2003, pp. 253–254, 270, 305, 329, 342; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VII, *1 iulie – 22 noiembrie 1939*, Editura Machiavelli, București, 2003, pp. 74–75, 88; N.G. Kuznețov, „Ocazii ratate", în Ion Cupșa et al., *Memorial de război*, Editura Politică, București, 1976, pp. 72–75; I.M. Maiski, „Cine l-a ajutat pe Hitler", în Cupșa et al., *Memorial de război*, pp. 75–76; Campus, *Din politica externă a României*, p. 470, 486; I.F. Ivașin, „Începutul celui de al doilea război mondial și politica externă a URSS", în *Politica externă a URSS*, pp. 279–281; Deutscher, *Stalin*, 430–431; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941*, Editura Institutul European, Iași, 2000, pp. 224–225; William Z. Foster, *Istoria celor trei internaționale. Mișcările socialiste și comuniste*

din 1948 până în prezent, traducere colectivă, Editura Politică, București, 1959, pp. 496–497.

21 Adam Ulam, *Stalin. The Man and His Era*, The Viking Press, New York, 1973, pp. 400–401; Davies, *Mission to Moscow*, p. 189.

22 Roberts, *Eastern Europe*, p. 113. După încheierea pactului Ribbentrop-Molotov, Uniunea Sovietică se arăta dispusă în continuare să negocieze înțelegeri defensive cu Marea Britanie, atitudine extrem de reprobabilă în opinia regelui Carol al II-lea, specifică unor „bandiți semibarbari". Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. I, *1904–1939*, p. 414. Dincolo de această apreciere justificabilă până la un anumit punct, poziția sovietică trădează atât neîncredere în noul aliat, cât și dorința de a nu rupe definitiv contactele cu puterile occidentale.

23 Deutscher, *Stalin*, p. 437.

24 Richard Overy, *1939. Numărătoarea inversă. Europa înainte de al Doilea Război Mondial*, traducere de Anamaria Schwabb, Editura Litera, București, 2015, p. 114.

25 Winston Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. I, traducere de Any Florea și Virgil Florea, Editura Saeculum I.O., București, 1997, p. 158.

26 Corneliu Mihail Lungu, Ioana Alexandru Negreanu, *România în jocul marilor puteri, 1939–1940*, Editura Curtea Veche, București, 2000, p. 184; Marian Zidaru, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947*, Editura Fundației „Andrei Șaguna", Constanța, 2009, pp. 51–52.

27 Davies, *Mission to Moscow*, p. 290; Camelia Brâncoveanu, *Tensiuni politice și social-economice în Franța postbelică, 1944–1947*, Editura ProUniversitaria, București, 2011, pp. 13–14.

28 Zidaru, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947*, p. 43; Overy, *1939*, p. 20.

29 Mihai Croitor, Sanda Croitor, *Între spiritul de la Camp David și Zidul Berlinului. URSS și chestiunea germană (1959–1961)*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2021, p. 137. De menționat că tatonări diplomatice privitoare la o posibilă reapropiere germano-sovietică fuseseră demarate încă de la începutul lui 1936, continuând de-a lungul anului următor. Constantiniu, Matei, *Documente diplomatice române, 1 ianuarie–30 iunie 1936*, pp. 223, 226–227;

Matei et al., *Documente diplomatice române, 1 ianuarie–30 iunie 1937*, pp. 321–322.

30 Dmitri Volkogonov, *Stalin, Triumph and Tragedy*, George Weidenfeld & Nicolson Limited, Londra, 1991, pp. 356–358, 366.

31 Davies, *Mission to Moscow*, pp. 277, 281.

32 *Ibidem*, p. 289.

33 Thierry Wolton, *Roșu-brun. Răul secolului*, traducere de Mihaela Slăvescu, Fundația Academia Civică, București, 2001; Alain Besançon, *Nenorocirea secolului. Despre comunism, nazism și unicitatea Soah-ului*, traducere din franceză de Mona Antohi, Humanitas, București, 2007; Tismăneanu, *Diavolul în istorie*; François Furet, *The Passing of an Illusion. The Idea of Communism in the Twentieth Century*, The University of Chicago Press, Chicago, Londra, 1999.

34 Vezi Michael Scott Christofferson, *Intelectualii francezi împotriva stângii. Momentul antitotalitar din anii 1970*, traducere de Maria-Magdalena Anghelescu, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2018, pp. 13–31; Lewin, *The Soviet Century*, p. 378. În ultimă instanță, considera în anii 1930 diplomatul american Davies, conceptul de totalitarism nu este aplicabil în aceeași măsură celor două tipuri de regimuri nedemocratice din simplul motiv că bolșevismul este compatibil în ultimă instanță cu principiile creștine, pe când nazismul nu numai că nu este, dar le și respinge fățiș. Davies, *Mission to Moscow*, pp. 310–311.

35 Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. I, p. 23; Winston Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. II, traducere de Any Florea și Virgil Florea, Editura Saeculum I.O., București, 1997, p. 404. Chiar și după alianța cu Uniunea Sovietică împotriva Germaniei, Churchill împreună cu anumiți politicieni britanici încă sperau că „un anumit aranjament cu Germania ar fi putut conduce la utilizarea ulterioară de trupe germane pentru a se împiedica preluarea de către sovietici a Europei răsăritene". Lucian Leuștean, „«De ce n-au venit americanii în Europa Răsăriteană?» Reflecții asupra finalului celui de-al Doilea Război Mondial și începutul Războiului Rece (1943–1947)", în Alexandru Muraru, Andrei Muraru (coord.), *Regele, comuniștii și Coroana. Adevărata istorie a abdicării lui Mihai I*, Editura Polirom, Iași, 2017, p. 62; Saiu,

The Great Powers and Rumania, p. 21; Foster, *Istoria celor trei internaționale*, pp. 506–507.

36 Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. II, pp. 138–139; Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. I, p. 434.

37 Iakovlev, *Istoria contemporană a S.U.A.*, pp. 383–384.

38 Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. II, pp. 222–223; vezi și Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. X, *1 ianuarie – 20 noiembrie 1942, 1 ianuarie – 1 februarie, 30 martie – 22 aprilie 1944*, Editura Machiavelli, București, 2009, pp. 593–594.

39 Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, p. 229; Adolf Hitler, *Însemnări intime și politice, martie 1942-noiembrie 1944*, traducere de Anca Irina Ionescu, Editura Corint, București, 2021, p. 385.

40 Neiberg, *Potsdam*, pp. 277, 280–281.

41 Dana Preston, *Opt zile la Ialta. Cum au configurat Churchill, Roosevelt și Stalin lumea postbelică*, traducere de Oana Barbu, Editura RAO, București, 2022, pp. 44, 123–124.

42 Hitler, *Însemnări intime și politice, martie 1942-noiembrie 1944*, p. 22.

43 Gerhard Weinberg (ed.), *Hitler's Second Book. The Unpublished Sequel to Mein Kampf, by Adolf Hitler*, Enigma Books, New York, 2006, p. 46. Aceasta nu înseamnă că nu au existat tendințe de stânga în partidul nazist: Hitler afirmă că, în anii 1920, 90% din membri partidului său erau de stânga. Vezi Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, p. 233; vezi și Rupert Butler, *Gestapo. Istoria poliției secrete a lui Hitler*, traducere de Radu Cristian Pop, Editura Litera, București, 2020, pp. 61–73. Desigur, este vorba de o exagerare, dar una care arată eforturile ideologice serioase depuse pentru „purificarea" nazismului de influențe socialiste, eforturi care au continuat inclusiv în anii 1930.

44 Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 535. Conform ministrului propagandei al Germaniei naziste, Joseph Goebbels, fostul ministru de externe britanic din anii 1930, Neville Chamberlain, argumentase insistent în favoarea unei păci separate a Marii Britanii cu Germania, afirmând că Uniunea Sovietică este de fapt principalul inamic al Occidentului,

nu Germania lui Hitler. Vezi Joseph Goebbels, *Jurnal, 28 februarie–10 aprilie 1945*, Paul Editions, București, 2019, p. 121.

45 Michael Neiberg, *Potsdam. Sfârșitul celui de-al doilea război mondial și refacerea Europei*, traducere de Corina Hădăreanu, Editura Litera, București, 2020, p. 111.

46 Neiberg, *Potsdam*, p. 110.

47 Iakovlev, *Istoria contemporană a S.U.A.*, pp. 375–376.

48 Vezi și Florin Constantiniu, *Doi ori doi fac șaisprezece. A început Războiul Rece în România?*, Editura Eurosong & Book, București, 1997, p. 40; Mircea Ionnițiu, „American-Romanian Relations during the Reign of King Mihai", în Paul Quinlan (ed.), *The United States and Romania. American-Romanian Relations in the XXth Century*, American-Romanian Academy of Arts and Sciences, Woodland Hills, 1988, pp. 93–94; Valeriu Florin Dobrinescu, Ion Constantin, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial*, Editura Institutul European, Iași, 1995, pp. 295–296.

49 Ion Bucur, *Lupta pentru putere. Instaurarea regimului comunist în România, 1944–1947*, Editura Universității din Bucureşti, București, 2010, p. 18; vezi și Maria Brătianu, *Acordul Churchill-Stalin din 1944*, Editura Corint, București, 2002, p. 25. Hitler, consideră Gafencu, ar fi avut ca inamic principal Marea Britanie, de aici acceptarea în cele din urmă a alianței cu Moscova. Dar, pe măsură ce războiul progresează, sovieticii sunt alarmați de rapidele succese germane și jigniți de maniera tot mai brutală în care sunt tratați, ca un simplu furnizor de resurse pentru efortul de război german. Uniunea Sovietică începe să comită, din perspectivă germană, gesturi imprudente: se arată neliniștită, cu ocazia arbitrajului de la Viena, de reticența Germaniei referitoare la pretenția sovietică asupra Bucovinei de Nord, este nemulțumită de trecerea armatei germane prin Bulgaria, încurajează Turcia să adopte o poziție de rezistență tacită față de Germania pentru a preveni extinderea influenței acesteia asupra strâmtorilor Bosfor și Dardanele, de care Uniunea Sovietică era la rândul său interesată și, finalmente, susține deschis rebeliunea iugoslavă care s-a soldat în scurt timp cu ocuparea țării de către forțele naziste. Acesta ar fi, consideră Gafencu, lanțul de

evenimente care a precipitat ruperea alianței sovieto-germane. Grigore Gafencu, *Preliminarii la războiul din răsărit*, Editura Globus, București, 1996, pp. 160–162; vezi și Davies, *Mission to Moscow*, pp. 302–303. În plus, Hitler este deranjat atunci când Stalin, profitând de invazia Franței din 1940, masează trupe la granița sovieto-germană, deoarece consideră că acest demers militar a fost făcut pentru a temporiza ocuparea Franței de către armata nazistă, în perspectiva începerii întoarcerii acestei armate înspre est, odată ce inamicii din vest erau învinși. Vezi Ulam, *Stalin*, p. 524.

50 Davies, *Mission to Moscow*, p. 325.

51 A.A. Gromîko et al. (ed.), *Corespondența Președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu Președinții S.U.A. și cu Primii Miniștri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941–1945*, vol. I, *Corespondența cu W. Churchill și cu C. Atlee (iulie 1941-noiembrie 1945)*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1958, pp. 22, 71; A.A. Gromîko et al. (ed.), *Corespondența Președintelui Consiliului de Miniștri al U.R.S.S. cu Președinții S.U.A. și cu Primii Miniștri ai Marii Britanii din timpul Marelui Război pentru Apărarea Patriei, 1941–1945*, vol. II, *Corespondența cu F. Roosevelt și H. Truman (august 1941-decembrie 1945)*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1958, p. 50; Iakovlev, *Istoria contemporană a S.U.A.*, pp. 412–417; Adam Ulam, *Expansion and Coexistence. The History of Soviet Foreign Policy, 1917–1967*, Frederick A. Praeger Publishers, New York, 1969, p. 334; V.M. Berejkov, „Formarea coaliției antihitleriste", în Cupșa, *Memorial de război*, pp. 242–245; Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, p. 9.

52 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 114–115, 161, 167–170; Gromîko, *Corespondența*, vol. II, pp. 61, 65, 67, 69–70, 83, 87–90; Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, pp. 121–122, 135–136, 181–182, 212–213, 226–227; Ulam, *Stalin*, p. 572.

53 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 169–170; *subl.m.* Nu este de mirare faptul că, pentru Moscova, aliații păreau să facă doar politică, nu și război, pe care îl lăsau pe seama sovieticilor. Gabriel

Kolko, *The Politics of War. The World and United States Foreign Policy, 1943–1945*, Pantheon Books, New York, 1990, p. 30.

54 Conform generalului american Dwight Eisenhower, neînțelegerea referitoare la localizarea rezistenței germane nu s-a datorat lipsei de onestitate militară a americanelor, ci unei erori de comunicare. Stalin a recunoscut ulterior acest lucru și l-a rugat pe Eisenhower să transmită scuze din partea sa generalului Marshall. Vezi Dwight D. Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, traducere de Nicolae Minei, Editura Politică, București, 1975, p. 581.

55 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 38, 183, 211, 235, 396–399, 451; Gromîko, *Corespondența*, vol. II, pp. 39, 42, 100, 107, 139–141, 146–147, 151, 155–157, 243–244, 255–256. Vezi și Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 119.

56 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 12–13, 72–73, 163–165, 171–173,

57 *Ibidem*, pp. 114, 120–121.

58 *Ibidem*, p. 232.

59 *Ibidem*, vol. II, pp. 270–271; Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, pp. 540–541; Joe Heydecker, Johannes Leeb, *Procesul de la Nürnberg*, traducere de Adela Motoc, Ileana Bărbat-Sgarbură, Editura Politică, București, 1983, pp. 69–71; Jacques Delarue, *Istoria Gestapoului*, traducere nespecificată, Editura Lucman, București, 2006, p. 538; William I. Hitchcock, *Liberation. The Bitter Road to Freedom, Europe 1944–1945*, Faber and Faber Limited, Londra, 2008, pp. 114–115; Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 225. Cu ocazia procesului de la Nürnberg s-a aflat că Himmler ar fi tatonat o pace separată cu occidentalii încă din 1943. Heydecker, Leeb, *Procesul de la Nürnberg*, p. 67.

60 Ian Kershaw, *Sfârșitul. Rezistența sfidătoare și înfrângerea Germaniei lui Hitler, 1944–1945*, traducere de Cristina Ispas, Editura Corint, București, 2013, p. 479.

61 Deutscher, *Stalin*, p. 539.

62 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015, pp. 102–103. Temeri legate de o eventuală pace separată a Uniunii Sovietice cu Germania existau și printre liderii național-țărăniști, încă de la începutul

războiului, deși era conștientizat faptul că sovieticii aveau interese reduse în acest sens, mai ales că s-ar fi antagonizat astfel puterile occidentale, care riscau să se întoarcă împotriva Moscovei după înfrângerea Germaniei naziste. Vezi Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 martie 1942 – 31 ianuarie 1943*, Editura Comunicare.ro, București, 2009, p. 72, 240; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie – 6 decembrie 1944*, Editura Dominor, București, 2007, p. 326.

63 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, p. 431.

64 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IX, *21 aprilie – 31 decembrie 1941*, Editura Machiavelli, București, 2008, p. p. 277; vezi și p. 497; LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 7. Exact la fel gândea și conducerea PNȚ, care, în plus, spera că Uniunea Sovietică ar putea fi înlocuită cu un regim liberal la finalul războiului; dar, în cazul înfrângerii Uniunii Sovietice, mult mai probabil ar fi fost un reviriment al autocratismului țarist, cuplat eventual cu anumite trăsături fasciste. Vezi Hudiță, *Jurnal politic, 1 martie 1942 – 31 ianuarie 1943*, p. 68; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie – 24 august 1944*, Editura Roza Vânturilor, București, 1997, pp. 49, 126–127.

65 Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. X, p. 371.

66 *Ibidem*, pp. 477–478; vezi și pp. 559, 608.

67 Grigore Gafencu, *Jurnal*, vol. I, 1941–1944, p. 186, disponibil pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, https://www.iiccmer.ro/resurse/arhiva/manuscrisul-memoriile-lui-gafencu/.

68 Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 232.

69 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 98, 184–185; Gromîko *Corespondența*, vol. II, pp. 48–49, 101–125; Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 241.

70 Bucur, *Lupta pentru putere*, p. 44.

71 Serhii Plohii, *Ialta. Prețul păcii*, traducere de Alexandru Țîrdea, Editura Litera, București, 2021, p. 145.

72 Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, pp. 16–17.

73 Kolko, *The Politics of War*, p. 22; Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 165.

74 Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, pp. 291–292. Inclusiv Iuliu Maniu recunoștea că România Mare nu este altceva decât o creație a puterilor occidentale. Vezi Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Național-Țărănesc*, vol. I, *Ancheta*, Editura Saeculum I.O., București, 2001, p. 463.

75 Gheorghe Barbul, Ion Solacolu, *Schimbarea alianțelor României. De la Titulescu la Antonescu*, Editura Institutul European, Iași, 1995, p. 250.

76 Rebecca Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, traducere de Cristina Aboboaie, Editura Polirom, Iași, 2003, p. 12, 21; Ciachir, *Marile puteri și România*, pp. 218–219. Este posibil ca acuzația de filobolșevism adusă României de Germania să fi fost influențată de către diplomația aparent prosovietică a lui Titulescu.

77 Gafencu, *Last Days of Europe*, pp. 119–121; Gafencu, *Preliminarii la războiul din răsărit*, pp. 283–284. Șocul prăbușirii Franței în 1940, care reprezenta de un secol principala sursă de inspirație intelectuală și de sprijin politic a României, după numai câteva săptămâni de război este, pentru opinia publică, respectiv pentru elita politică românească, enorm. Vezi Carol II, *În Zodia Satanei*, p. 131; Alexandru Cretzianu, *Ocazia pierdută*, Editura Institutul European, Iași, 1998, pp. 63–64; vezi și Valeriu Florin Dobrinescu, Doru Tompea, *România la cele două conferințe de pace de la Paris: (1919–1920, 1946–1947): un studiu comparativ*, Editura Neuron, Focșani, 1996, p. 48.

78 Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul* Antonescu, pp. 61–62. Regele Carol al II-lea nu era doar antisovietic, ci și profund rasist. Pe când se afla în exil în Brazilia, acesta este alarmat de răspândirea comunismului printre „negri". De asemenea, în memoriile sale apar comentarii jignitoare la adresa romilor. Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. V, *1946–1948*, Editura Curtea Veche, București, 2001, pp. 38, 114.

79 Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 51.

80 Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, p. 278.

81 Haynes, *Politica României față de Germania între 1836 și 1940*, p. 15.

82 Scrie Hitler: „România ar face bine să renunțe pe cât posibil la propria industrie și să se integreze în piața germană pentru a-și vinde acolo bogățiile agricole, mai ales grâul, și pentru a primi în schimb produsele industriale de care are nevoie. Basarabia este un grânar. În felul acesta, proletariatul bolșevizat ar dispărea, iar țara ar avea ce îi trebuie. Trebuie să recunosc că regele Carol a acționat în acest sens". Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, pp. 49–50.

83 Lilly Marcou, *Regele trădat. Carol al II-lea al României*, traducere de Elena Zamfirescu, Editura Corint, București, 2003, pp. 77–81, 297, 323, 333–334; Paul Quinlan, *Regele playboy. Carol al II-lea al României*, traducere de Mona Antohi, Editura Humanitas, București, 2008, pp. 254–255.

84 Guy Gauthier, *Acvile și lei. O istorie a monarhiilor balcanice*, traducere de Ludovic Skultéty, Editura Humanitas, București, 2004, p. 76.

85 Carol Iancu, *Shoah în România. Evreii în timpul regimului Antonescu, 1940–1944. Documente diplomatice franceze inedite*, traducere de Cosmina Ghebaur, Editura Polirom, Iași, 2001, pp. 32–33; Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, pp. 80, 106–107, 131–132, 207–208, 293, 351–352; Hitler, *Însemnări intime și politice, martie 1942-noiembrie 1944*, p. 534.

86 Cu toate acestea, Legiunea și Germania nazistă vor avea o relație ambivalentă după acest incident, bazată, pe lângă afinitățile ideologice de fond, și pe faptul că Hitler nu fusese ostil acestei mișcări per ansamblu, ci numai conducerii ei; dictatorul german îi sugera lui Antonescu să trateze Legiunea așa cum procedase el cu ocazia turbulențelor din propriul partid în 1934, atunci când „batalioanele de asalt", organizație care avusese un rol important în ascensiunea lui Hitler, dar care între timp devenise prea puternică, a fost dezorganizată violent în cadrul a ceea ce s-a numit „noaptea cuțitelor lungi", episod din care nu și-a mai revenit niciodată cu adevărat. Alte opinii îl transformă pe Antonescu într-un fel de „Hindenburg autohton" pentru legionari, care ar fi urmărit diluarea și banalizarea politică a Legiunii prin extinderea ei la nivelul întregii țări. Vezi Gheorghe Buzatu, *România și marile puteri, 1939–1947*, Editura Enciclopedică,

București, 2003, p. 163; Gheorghe Barbul, „Puncte de vedere. Extrase dintr-un schimb de scrisori cu Ion Solacolu", în Ion Solacolu (ed.), *Tragedia României, 1939–1947. Texte apărute în „Dialog", revistă din Germania a exilului politic românesc*, Editura ProHistoria, București, 2004, pp. 96–97; Dennis Deletant, *Hitler's Forgotten Ally. Ion Antonescu and His Regime, Romania 1940–1944*, Palgrave MacMillan, New York, 2006, p. 65. Generalul Platon Chirnoagă, simpatizant legionar și membru în guvernul din exil al lui Horea Sima, afirmă că înlăturarea Legiunii de la putere l-a lăsat pe Antonescu singur; în cazul unei victorii rapide, acest lucru nu ar fi fost o problemă, dar, la cum a decurs războiul, Legiunea l-ar fi ajutat să-și păstreze popularitatea, să nu fie predat sovieticilor și să semneze un armistițiu autentic, nu echivalentul unei capitulări. Vezi Platon Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice, 22 iunie 1941 – 23 august 1944*, Editura Fides, Iași, 1997, pp. 73–74. Genul acesta de punere a problemei este viciat de la un capăt la altul. Nu intru în amănunte, deoarece ele se regăsesc de-a lungul întregii cărți. În altă ordine de idei, se pare că însuși Horia Sima ar fi fost revoltat de amploarea și intensitatea abuzurilor comise de legionari cu ocazia rebeliunii. Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. II, *1939–1940*, Casa de editură și presă „ȘANSA" S.R.L., București, 1996, p. 323; Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, Arhivele Naționale ale României, București, 1997, pp. 247–248, 595–597; Iosif Constantin Drăgan (ed.), *Antonescu. Mareșalul României și războaiele de reîntregire*, Editura Nagard, Milano, 1990, p. 240.

87 Deletant, *Hitler's forgotten ally*, pp. 52–68; Mihail Sebastian, *Jurnal, 1935–1944*, Editura Humanitas, București, 1996, pp. 288–299, 309. Garda de Fier a fost sprijinită din exterior de către Germania nazistă, dar și Marea Britanie a cochetat cu ideea, pentru a face probleme Germaniei și a crea turbulențe în spatele Frontului din Est. Antonescu s-a dispensat până la urmă din proprie inițiativă, după ce a obținut acordul germanilor, de acest aliat incomod. Vezi Florin Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și*

România. România și geneza operațiunii „Barbarossa", Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 166.

88 Manu, *În spatele Cortinei de Fier*, pp. 108–109.

89 Armin Heinen, *„Legiunea Arhanghelul Mihail". Mișcare socială și organizație politică. O contribuție la problema fascismului internațional*, traducere de Cornelia Eșianu și Delia Eșianu, Editura Humanitas, București, 1999, p. 442; Constantin Kirițescu, *România în al doilea război mondial*, vol. I, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, p. 180; Florin Constantiniu și Mihail Ionescu, *August 1944. Repere istorice*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 148–150; Dascălu, „Aspecte ale situației din România în viziunea Administrației Roosevelt", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 406.

90 Dascălu, „Aspecte ale situației din România în viziunea Administrației Roosevelt", în Buzatu, *Actul de la 23 august în context internațional*, p. 400; Iancu, *Shoah în România*, pp. 122–124.

91 Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, Arhivele Naționale ale României, București, 1998, p. 107; Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat, Aurelian Teodorescu (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, Arhivele Naționale ale României, București, 1999, p. 85.

92 Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, vol. I, Editura Saeculum I.O., Europa Nova, București, 1995, pp. 337–338.

93 Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Procesul mareșalului Antonescu. Documente*, vol. III, Editura Saeculum I.O., Europa Nova, București, 1998, p. 505.

94 Radu Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ, Moscova, 1944–1946. Documente din arhiva FSB*, Editura Polirom, Iași, 2006, pp. 67–68, 296–297; Petre Țurlea, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, Editura Semne, București, 2013, p. 320.

95 Arthur Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul. Povestea regelui Mihai al României*, traducere de Maria Bica, Editura Humanitas, 2001, pp. 39–40; vezi și Pavel Moraru, *Armata lui Stalin*

văzută de români, Editura Militară, București, 2006, p. 114; Anthony Beevor, *Stalingrad*, traducere de Delia Răzdolescu, Editura Corint, București, 2009, pp. 259–260, 347.

96 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, p. 14, 69.

97 Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *mai-august 1944*, Arhivele Naționale ale României, București, 2008, p. 328.

98 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, p. 424; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 213.

99 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, p. 480; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, p. 543; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, p. 4.

100 Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, Arhivele Naționale ale României, București, 2000, p. 563. Opinia lui Antonescu este susținută parțial și de Denis Deletant în volumul *Hitler's Forgotten Ally*, p. 17, respectiv în *British Clandestine Activities in Romania during the Second World War*, Palgrave MacMillan, Londra, 2016, pp. 49–50. De fapt, departe de a fi prosovietici și antiromâni sau invers, basarabenii erau interesați în primul rând de un regim politic stabil și predictibil, deziderat care i-a ocolit în prima jumătate a secolului XX. Vezi Igor Cașu, „Începuturile resovietizării Basarabiei și starea de spirit a populației (martie-septembrie 1944)", în Diana Dumitru et al. (ed.), *Al Doilea Război Mondial: memorie și istorie în Estul și Vestul Europei*, Editura Cartier, Chișinău, 2012, p. 126.

101 Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 595.

102 Ion Caraion, „Ion Antonescu", în Solacolu, *Tragedia României*, p. 365.

103 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, pp. 89, 292; Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat

(ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VIII, *august-decembrie 1942*, Arhivele Naționale ale României, București, 2004, p. 486; Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, Arhivele Naționale ale României, București, 2006, p. 411.

104 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 559.

105 Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VII, *mai-iulie 1942*, Arhivele Naționale ale României, București, 2003, p. 537; vezi și pp. 94, 439.

106 Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 429.

107 Ardeleanu, *23 august 1944*, vol. 1, pp. 81–83, 90. România ar fi avut aici mai mult spațiu de manevră, mai ales că relațiile germano-sovietice intraseră pe o pantă descendentă, iar solicitarea Moscovei de a obține și Bucovina de Nord, pe lângă Basarabia și ținutul Herța, i-a iritat pe germani, deoarece nu fusese inclusă în protocolul secret al pactului Ribbentrop-Molotov din august 1939. Vezi James Byrnes, *Speaking Frankly*, Harper & Brothers, New York, 1947, p. 319; Raoul Bossy, *Jurnal, 2 noiembrie 1940–9 iulie 1969*, Editura Enciclopedică, București, 2001; Dobrinescu, Constantin, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial*, pp. 31–32, 152–153; Gheorghe Onișoru, *Stalin și poporul rus... Democrație și dictatură în România contemporană. Premisele instaurării comunismului*, Editura Corint, București, 2021, pp. 65–66. Florin Constantiniu, Alesandru Duțu, „Agravarea situației României în vara anului 1940", în Ilie Ceaușescu (coord.), *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, *Statul național-unitar român în perioada 1919–1939. Impactul declanșării celui de-al doilea război mondial asupra României. Lupta poporului român pentru recucerirea independenței și suveranității naționale*, Editura Militară, București, 1989, pp. 266–267. Inițial, sovieticii ceruseră întreaga Bucovină; confruntați cu nemulțumirea germanilor, care nu uitaseră trecutul habsburgic

al acestei provincii, au solicitat în cele din urmă doar jumătatea de nord a acesteia. Constantiniu, *1941. Hitler, Stalin și România*, pp. 105–109.

108 Gafencu, *Jurnal*, vol. I, p. 107; Dinu Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial, 1939–1945*, Editura ALL, București, 1999, p. 66; Deletant, *Hitler's forgotten ally*, p. 82; Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, 2018, pp. 61–62.

109 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, p. 307; Tampa, *Casa regală*, vol. IV, p. 151.

110 Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial*, pp. 97–99; vezi și Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu*, p. 276.

111 Ștefan Andrei, *Stăpânul secretelor lui Ceaușescu. I se spunea Machiavelli. Ștefan Andrei în dialog cu Lavinia Betea*, Editura Adevărul Holding, București, 2011, p. 193. Vezi și Mihai Croitor, *În umbra Kremlinului. Gheorghe Gheorghiu-Dej și geneza declarației din aprilie 1964*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2012, pp. 364–365.

112 Kirițescu, *România în al doilea război mondial*, vol. I, pp. 46–47.

113 Constantin Hlihor, *Armata Roșie în România. Adversar, aliat, ocupant, 1940–1948*, Editura Pro Universitaria, București, 2012, p. 23.

114 Barbul, Solacolu, *Schimbarea alianțelor României*, p. 139; Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice*, 1997, p. 52. Vezi și Marin Radu Mocanu, *România – marele sacrificat al celui de al doilea război mondial. Documente*, vol. I, Arhivele Statului din România, București, 1994, pp. 67–68, 199; Bossy, *Jurnal*, p. 91, 104, 106; Jacques Vergotti, *Fără drept de înapoiere în țară. Amintiri*, Editura Albatros, București, 2000, p. 42, 59; Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, p. 458; Camil Demetrescu, *Note, relatări*, Editura Enciclopedică, București, 2001, pp. 110–111. În același timp, Antonescu era entuziasmat de agricultura sovietică, mecanizată, rațională și bazată pe semințe selectate – randamentul unui hectar ucrainean era de 4 000 de kilograme de cereale, în timp ce randamentul unui hectar românesc era de numai 800 de kilograme. Vezi Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. X, pp. 188–189.

115 Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, p. 458.

116 Anton, *Propagandă și război*, p. 194; Andrei Șiperco, *Crucea Roșie Internațională și România, 1939–1944*, Editura Enciclopedică, București, 1997, p. 84; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, p. 435; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, mai-august 1944, p. 8; Marcel-Dumitru Ciucă, Maria Ignat (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, Arhivele Naționale ale României, București, 2007, p. 433; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, p. 21.

117 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, p. 569.

118 Florin Constantiniu (coord.), *Antonescu-Hitler, 1940–1944. Corespondență și întâlniri inedite*, vol. I, Editura Cozia, București, 1991, pp. 78, 102–104; Liviu Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret. Convorbiri cu Gheorghe Barbul*, Editura Vremea, București, 2001, pp. 27–28.

119 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, pp. 205–206; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VII, *mai-iulie 1942*, pp. 228–229, 254, 401, 408.

120 În problema Transilvaniei de Nord, Antonescu îi dă de înțeles fără echivoc lui Hitler că, în ultimă instanță, este dispus să accepte și soluția unui schimb de populații, în eventualitatea unei compensări teritoriale mai generoase în est. Constantiniu, *Antonescu-Hitler*, vol. I, p. 44.

121 Vezi Cristian Troncotă, Florin Pintilie, Alin Spânu (ed.), *Documente SSI despre poziția și activitățile politice din România în perioada regimului autoritar, 6 septembrie 1940–23 august 1944*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2006, vol. II, pp. 70–71.

122 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. II, *1939–1940*, pp. 14, 21–22; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. III, *1941–1942*, Editura Satya Sai, București, 1996, p. 320.

123 Hudiță, *Jurnal politic, 1 martie 1942 – 31 ianuarie 1943*, pp. 70–72; Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940 – 8 februarie 1941*, p. 191.

124 Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. X, p. 38.

125 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. 1, pp. 609, 629, 637–638. Regele Carol al II-lea nota indignat în jurnalul său, imediat după ultimatumul sovietic în privința Basarabiei și a nordului Bucovinei, respectiv după sfatul ambasadorului german la București, Manfred von Killinger, cum că Germania are nevoie de pace în Balcani, principalul său inamic în 1940 fiind Marea Britanie: „De fapt, deși ne-am apropiat de Germania, ea ne-a vândut fără scrupule intereselor sale". Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937–1951*, vol. III, p. 221.

126 Mioara Anton, *Propagandă și război. Campania din Est, 1941–1944*, Editura Tritonic, București, 2007, pp. 325–326.

127 Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul*, p. 112. Biograful regelui Mihai era întocmai ca regele, așa cum urmează să vedem, un admirator al mareșalului Antonescu. Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul*, p. 50.

128 Ion Ardeleanu et al., *23 August 1944. Documente*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1984, pp. 212–215, 290, 805; Constantiniu, *Antonescu-Hitler*, vol. I, pp. 198–210; Elizabeth Hazard, *Cold War Crucible: United States Foreign Policy and the Conflict in Romania, 1943–1953*, Columbia University Press, New York, 1996, p. 38; A. Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940 – ianuarie 1941*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1976, pp. 170–172; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1997, pp. 62–65; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 25; V. Liveanu et al., *Din cronica unor zile istorice*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1971, p. 60; Aurel Petri, Dumitru Țuțu, Petre Ilie, „Manifestări ale stării de spirit antifasciste și antihitleriste ale armatei române care au precedat insurecția", în *August '44*, pp. 87–88, 93–95; Ștefan Mușat, „Pregătirea insurecției naționale antifasciste", în *August '44*, pp. 122–123; Gheorghe Zaharia, Aurică Simion, „Politica de alianță a Partidului Comunist Român în pregătirea și înfăptuirea insurecției din august 1944", în Titu Georgescu, Ion Racoș, Gheorghe I. Ioniță (ed.), *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României, 1921–1944. Culegere de studii*, Editura Militară, București, 1971, pp. 370–371; Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. I, pp. 103–113,

119, 134–135, 160, 170–171; Ciucă, *Procesul mareșalului* Antonescu, vol. III, pp. 6–8, 41, 499; Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, pp. 88–90, 97–99, 101, 104–105, 109–113, 125–126, 136–140, 147–151, 153–156, 159–171, 285–288, 314, 324, 377, 388–389, 436–438; Neagu Djuvara, *Misterul telegramei de la Stockholm din 23 august 1944 și unele amănunte de necrezut din preajma dramaticei noastre capitulări*, Editura Humanitas, București, 2012, pp., 58–59; Aurel Sergiu Marinescu, *1944–1958. Armata Roșie în România*, vol. I, Editura Vremea, București, 2001, pp. 62–63; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie – 6 decembrie 1944*, pp. 161–162; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. V, *1946–1948*, p. 141; Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937–1951*, vol. IV, *8 septembrie 1940 – 19 mai 1941*, Editura Scripta, București, 2003, p. 156; Cristian Troncotă, Alin Spânu (ed.), *Documente SSI privind spațiul sovietic, 22 august 1939, 23 august 1944*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004, p. 218; Dan Vătăman, *Politica externă a României de la armistițiu și până la semnarea tratatului de pace, 1944–1947*, ProUniversitaria, București, 2009, p. 41; Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, pp. 252, 507–508, 525; Annie Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat. Memorii, 1944–1947*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 6; Moraru, *Armata lui Stalin văzută de români*, pp. 117, 121, 141–142; Drăgan, *Antonescu*, p. 137; Beevor, *Stalingrad*, p. 126, 133, 256, 378, 400, 567; Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, pp. 139–144.

129 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, p. 144; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, pp. 40–41, 95, 359; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, p. 433; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, pp. 317–318; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *mai-august 1944*, pp. 30–33, 190.

130 Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, pp. 145–147, 150–159, 470–471.

131 Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, 1924–1947, p. 254.

132 Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, pp. 153–154.

133 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, pp. 439–454; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, p. 60.

134 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *mai-august 1944*, pp. 114–115.

135 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, p. 516.

136 Vezi și Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, pp. 5–6; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VII, *mai-iulie 1942*, pp. 228–230; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, pp. 57–63, 222–223; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, pp. 2, 5, 57–59, 62, 201, 317–318, 343–345, 563, 568–569; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, p. 60; Alfred J. Rieber, „The Crack in the Plaster: Crisis in Romania and the Origins of the Cold War", *The Journal of Modern History*, Vol. I, 2004, p. 69.

137 Ciucă, *Procesul marii trădări naționale*, vol. I, p. 486.

138 Tatiana Maliutina, *Aventura lui Ion Antonescu. Românii în războiul împotriva Uniunii Sovietice, 1941–1944*, traducere nespecificată, Casa Rusă, București, 2021, p. 274.

139 Vladimir Solonari, *A Satellite Empire. Romanian Rule in Southwestern Ukraine, 1941–1944*, Cornell University Press, New York, 2019, pp. 152–153; Maliutina, *Aventura lui Ion Antonescu*, pp. 111–112, 302–303.

140 Maliutina, *Aventura lui Ion Antonescu*, p. 115.

141 V. Dobrinescu, N. Niculescu, „România și problemele economico-financiare la Conferința de Pace de la Paris din anul 1946", studiu introductiv în cadrul volumului Dumitru Danielopol, *Jurnal parizian. Documente confidențiale*, Editura Institutul European, Iași, 1995, p. 22.

142 Hudiță, *Jurnal politic, 1 martie 1942 – 31 ianuarie 1943*, p. 460; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie – 24 august 1944*, p. 222. Moderația și afinitățile democratice ale firavei opoziții pusă în practică de partidele istorice în timpul guvernării antonesciene reies și din sugestia acesteia cum că Transnistria nu ar trebui încorporată în statul român, dar populația de origine română a

acestei provincii ar trebui strămutată în Basarabia și Bucovina în locul minorităților naționale din aceste două regiuni, care ar fi urmat să fie expulzate. Vezi Solonari, *A Sattelite Empire*, p. 122.

143 Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, pp. 167, 156.

144 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, pp. 57–59; vezi și Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, p. 229.

145 Deletant, *Hitler's forgotten ally*, p. 249; Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. I, p. 323.

146 Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, p. 298; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 29; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, pp. 405–406; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, p. 255; Vălenaș, *Mareșalul Ion Antonescu și frontul secret*, p. 134; Hazard, *Cold War Crucible*, p. 46; Dinu Giurescu, *De la Sovromconstrucții nr. 6 la Academia Română. Amintiri, mărturii*, Editura Meronia, București, 2008, p. 78; Zidaru, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947*, p. 268; George Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara*, Editura Adevărul Holding, București, 2015, p. 111.

147 Eric Tappe, *Letters from Bucharest/Scrisori din București, 1944–1946*, Editura Limes, Cluj-Napoca, 2006; Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 49; vezi și Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, 2018, pp. 150–151; Robert Bishop, E.S. Crayfield, *Moscova înhață România. O mărturie occidentală din anii 1944–1947*, traducere de Dan Criste, Editura Corint, București, 2022, pp. 31, 126.

148 Bishop, Crayfield, *Moscova înhață România*, p. 102. Istoricul Nicolae Păun consideră că această abundență postbelică s-ar fi datorat „militarizării" economice, țara fiind ferită astfel de penetrarea capitalului german în profunzime. Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, pp. 317–318. Este posibil ca și acest aspect să fi jucat un rol, el este totuși secundar în raport cu jefuirea de către armata română a Transnistriei și Basarabiei în general. De asemenea, pe măsură ce Germania începuse să piardă pe Frontul de Est, așa cum s-a argumentat deja, condițiile economice oferite României deveniseră tot mai generoase.

149 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 34.

150 *Ibidem*, p. 61.

151 Barbul, Solacolu, *Schimbarea alianțelor României*, p. 140.

152 Ardeleanu, *23 august 1944*, vol. II, pp. 383–384.

153 Gafencu, *Jurnal*, vol. 1, p. 143. Analiza lui Gafencu este confirmată de fostul general Franz Halder. Descriind pregătirea operațiunii de invadare a Uniunii Sovietice în primăvara lui 1941, Halder notează: „De la români, în genere, nu ne putem aștepta la nimic. Poate că ei vor fi în stare doar să se apere la adăpostul unui obstacol puternic (curs de apă), și chiar și aceasta numai acolo unde inamicul nu va ataca. Antonescu și-a mărit armata de uscat în loc s-o micșoreze și s-o îmbunătățească. Soarta marilor unități operative germane nu poate fi pusă în dependență de fermitatea marilor unități române...". Vezi Franz Halder, „Jurnal de război", în Cupșa et al., *Memorial de război*, p. 141. De adăugat și că, în cazul în care ar fi câștigat războiul, naziștii ar fi transformat România într-o țară eminamente agricolă, pentru a o feri de pericolul bolșevic. Vezi Popescu-Puțuri, „România în timpul celui de-al doilea război mondial", în *August '44*, p. 34.

154 Mihai Mușat, Mircea Fătu (coord.), *Teroarea horthysto-fascistă în nord-vestul României, septembrie 1940-octombrie 1944*, Editura Politică, București, 1985, p. 18.

155 Anton, *Propagandă și război*, pp. 206–207.

156 Ion Ardeleanu et al., *23 August 1944. Documente, 1944–1945*, vol. III, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1985, pp. 74–75.

157 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 26–31, 36–37; Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, pp. 117–156; Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, p. 150. Pentru o analiză politică a dictaturii regale per ansamblu, vezi Florin Grecu, *Construcția unui partid unic. Frontul Renașterii Naționale*, Editura Enciclopedică, București, 2012. Apropierea economică de Germania creștea inflația, deoarece România importa în principal armament vechi la prețuri mari și exporta materii prime și alimente, tot la prețuri mari. Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, p. 105. De asemenea, Hitler s-a pronunțat fățiș împotriva industrializării României, pentru a nu fi concurată astfel industria germană, în special industria grea. Vezi

N.N. Constantinescu, „Subordonarea economiei românești de către Germania hitleristă și folosirea în acest scop de către ea a grupărilor fasciste", în *Împotriva fascismului. Sesiunea științifică privind analiza critică și demascarea fascismului în România, București, 4–5 martie 1971*, Editura Politică, București, 1971, p. 133.

158 Vezi Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 60. Cu excepția parțială a scrutinelor din 1919, 1928 și 1937, toate celelalte alegeri au fost trucate. În plus, democrația este un sistem politic în care violența politică este limitată, ținută sub control; în România interbelică, tocmai opusul este valabil, violența politică fiind la cote înalte. De asemenea, toate guvernele interbelice și-au exercitat activitatea utilizând deseori starea de excepție, pentru a putea acționa neîncorsetate de considerente democratice atunci când considerau că era cazul. PNȚ a fost singurul partid care a criticat utilizarea excesivă a stării de excepție, dar, după ce a ajuns la guvernare, a utilizat-o din plin împotriva revendicărilor muncitorești. În definitiv, „Parlamentul din perioada interbelică trebuie considerat, din punct de vedere teoretic, precum și practic, drept fațada de vitrină a unui sistem parlamentar care, în realitate, nici nu exista. În orice caz, nu se poate vorbi decât de un sistem conceput pentru o pătură conducătoare subțire". Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 205, 207, 119, 342–358. În acest context, discuția despre pluralism ca valoare politică „definitorie", contrapusă principial „monismului totalitar" nu aduce, dincolo de patosul exprimării și de o metafizică politică greoaie și convolută – o contribuție semnificativă la analiza sistemului politic românesc dintre cele două războaie mondiale, decât în măsura în care ne reamintește că liberalismul și democrația nu înseamnă întotdeauna același lucru. Vezi Stanomir, *Apărarea libertății*, pp. 11–12.

159 Lăzărescu, *Confesiuni*, pp. 86–87.

160 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-6 septembrie 1940*, Editura Institutul European, Iași, 1998, pp. 72–73.

161 Tudor-Pavelescu, *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial*, pp. 239–242.

162 Fătu, *Alianțe politice*, p. 88; Țuțui, Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, pp. 58–63; Zaharia, Simion, „Politica de alianțe a Partidului Comunist Român", în Georgescu, Racoș, Ioniță, *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României*, pp. 377–384.

163 Cătănuș, Chiper, *Cazul Ștefan Foriș*, pp. 17, 104–105, 255–256; Diac, *Zorii comunismului în România*, p. 100.

164 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, pp. 7, 47–48, 122, 139–147, 156, 161–162, 406, 512–515, 609; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, pp. 131–132; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, p. 279; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IX, pp. 340–341; Constantin Olteanu et al., *Armata română în revoluția din august 1944*, Editura Politică, București, 1984, pp. 22–25, 37; Zaharia, Simion, „Politica de alianțe a Partidului Comunist Român", în Georgescu, Racoș, Ioniță, *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României*, pp. 366–369; A. Simion, „Partidul Comunist Român – organizatorul și conducătorul luptei împotriva dictaturii antonesciene, pentru libertatea și independența patriei", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, pp. 74–83; Carol al II-lea, *Însemnări zilnice*, vol. IV, *8 septembrie 1940 – 19 mai 1941*, p. 155; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. II, *1939–1940*, pp. 101, 214; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. III, *1941–1942*, p. 12. Evident, după 23 august 1944, comuniștii și-au exagerat meritele în această privință, mai ales în cazul grevelor și al sabotajelor efectuate de muncitori împotriva efortului de război al administrației antonesciene. Vezi Diac, *Zorii comunismului în România*, pp. 237, 333–334.

165 Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 24; Maria Banuș, *Sub camuflaj. Jurnal, 1943–1944*, Editura Cartea Românească, București, 1978, pp. 307–308, 347.

166 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, p. 196.

167 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, pp. 362–363.

168 Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 85; Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, pp. 103–105; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, pp.

207–208; Constantiniu, *Antonescu-Hitler*, vol. I, pp. 67, 78, 85; Alexandru Popescu, *România și cele trei războaie mondiale în arhive diplomatice germane și austriece*, Editura Institutul European, Iași, 2002, p. 63; Petre Țurlea, *Ion Antonescu între extrema dreaptă și extrema stângă*, Editura Semne, București, 2009, pp. 135, 163, 170, 210. De aceeași părere este și academicianul filogerman, antisemit și ultraconservator Rădulescu-Motru în *Revizuiri și adăugiri*, vol. V, 1947, p. 87, respectiv politicianul conservator și antisemit Argetoianu în volumul *Însemnări zilnice*, vol. IX, p. 142. Dintre multele exemple antisemitism ale lui Argetoianu, cel mai concludent mi se pare unul care îmbină perfect – combinație extrem de frecventă – antisemitismul cu anticomunismul. Este vorba de o remarcă referitoare la pogromul de la Iași din 1941: „nu încape îndoială că 90% dintre evrei sunt comuniști, sau cel puțin partizani ai Sovietelor, de la care singure mai așteaptă scăpare… Îmi pare rău pentru cei 10% evrei cumsecade care plătesc pentru pleava de 90%…". Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IX, p. 320. Deși există voci care susțin că PCdR ar fi susținut indirect Legiunea în timpul rebeliunii pentru a submina ordinea politică existentă, nu trebuie exagerat, în bună tradiție anticomunistă, și responsabilizat PCdR pentru faptele reprobabile ale legionarilor. Vezi Diac, *Zorii comunismului în România*, pp. 163–164.

169 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, p. 156.

170 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, pp. 58, 200; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, pp. 196–197, 200–201, 416–417; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, pp. 651, 655; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, pp. 112–113; Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, pp. 126–127, 289, 563.

171 Țurlea, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, p. 350; Țurlea, *Ion Antonescu între extrema dreaptă și extrema stângă*, p. 26.

172 Cristian Troncotă, Florin Pintilie, Alin Spânu (ed.), *Documente SSI despre poziția și activitățile politice din România în perioada regimului autoritar, 6 septembrie 1940–23 august 1944*, Institutul

Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2005, vol. I, pp. 51–52, 121, 165, 297; Moraru, *Armata lui Stalin văzută de români*, pp. 228–229; Iancu, *Shoah în România*, p. 103; Filon Verca, *Paraşutaţi în România vândută. Mişcarea de rezistenţă, 1944–1948*, Editura Gordian, Timişoara, 1993, p. 165; Ţurlea, *Ion Antonescu între extrema dreaptă şi extrema stângă*, pp. 281–282. Dincolo de instrumentarea lor propagandistică în cheie legionară, faptele de arme ale românilor, maghiarilor şi italienilor pe Frontul de Est, şi mai ales la Stalingrad, sunt evidenţiate în literatura de specialitate referitoare la război. Vezi Guido Knopp, *Războinicii lui Hitler*, traducere de Roland Schenn, Editura Litera, București, 2019, p. 302; Andrew Roberts, *Furtuna războiului. O nouă istorie a celui de-al doilea război mondial*, traducere de Florin Sia, Editura Litera, București, 2020, pp. 619–620.

173 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, p. 136.

174 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, pp. 106–107, 110, 205, 294–295. Ocazional, Antonescu încerca, prea puţin convingător, să pară echidistant atât faţă de comunism, cât şi faţă de legionarism: „Consider comunismul ca cel mai mare duşman al neamului, ca o trădare de patrie şi-l pedepsesc cu moartea, iar pe toţi cei care au îmbrăcat cămaşa verde şi fac acte criminale, îi voi pedepsi la fel [...]. Toţi comuniştii au îmbrăcat cămaşa verde şi au spus că sunt legionari. Ţara românească ştia că ei vor naţionalism şi cinste". Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, pp. 416–417.

175 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, p. 430.

176 Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 3, 87.

177 Carol al II-lea, *Însemnări zilnice*, vol. IV, *8 septembrie 1940 – 19 mai 1941*, p. 148.

178 A. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, pp. 65–66, 183–184, 314–315; Iancu, *Shoah în România*, pp. 24–27. Rapoartele din epocă ale serviciilor secrete şi ale jandarmeriei, incluzând aici şi perioada interbelică, erau ostile nu numai

comuniștilor, ci și minorităților naționale, evreii fiind asociați foarte des cu mișcarea comunistă. Vezi Scurtu, Boar, *Minoritățile naționale din România, 1918–1925*, pp. 206–207, 245, 255–256, 228–229, 246–248, 310–312, 415; Scurtu, Dordea, *Minoritățile naționale din România, 1925–1931*, pp. 204–205, 244–245, 265–266, 322–325, 533–537.

179 Petre Țurlea, *Procesul Organizației „T"*, Editura Libra, București, 2000, pp. 92–93; Iancu, *Shoah în România*, pp. 24–27.

180 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, p. 42, 44.

181 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, pp. 90, 114, 158, 187–188, 190–191, 193, 215–216, 248–249, 255–256, 295–296, 308, 322.

182 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, p. 41, 72.

183 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. II, pp. 103, 210. Un amănunt interesant referitor la dizolvarea Cominternului este anticiparea acestui gest de către diplomația britanică încă din 1936, pe baza observației că politica sovietică devine tot mai naționalistă și mai axată pe interesele statului sovietic, în detrimentul mișcării comuniste internaționale. Tot în acea perioadă, britanicii erau profund reticenți referitor la „cruciada antisovietică" lansată de Germania, fiind mai preocupați de ambiția naziștilor de a obține o parte din coloniile imperiului britanic. De asemenea, odată cu remilitarizarea Renaniei, diplomația sovietică este tot mai preocupată de posibilitatea absenței unei deschideri reale a Occidentului față de interesele Moscovei. Apar primele sugestii referitoare la o posibilă reapropiere sovieto-germană, din partea lui Molotov. Anxietatea sovietică este amplificată odată cu dezmembrarea Cehoslovaciei în 1938, moment în care Stalin devine convins că Franța și Marea Britanie nu numai că ignoră interesele sovietice în perspectiva amenințării germane, ci depun chiar eforturi pentru a deplasa această amenințare cât mai spre est, semnalând direcția geografică dinspre care granițele au devenit negociabile. Vezi Constantiniu, Matei, Șiperco, *Documente diplomatice române, 1 iulie–30 decembrie 1936*, pp. 652–655; Ulam, *Stalin*, pp. 405–406, 494–495; Oleg Hlevniuk, *Stalin. O nouă biografie a unui dictator*, traducere de Anca Simitopol,

Editura Litera, București, 2020, pp. 314–315; Volkogonov, *Stalin*, p. 357.

184 Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 323, 335–336, 338; Troncotă, Spânu, *Documente SSI privind spațiul sovietic*, pp. 363–364, 366.

185 Jean Mouton, *Jurnal. România, 1939–1946*, traducere de Dumitru Hîncu, Editura Vivaldi, București, 2008, pp. 144–145; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, p. 160.

186 Roberts, *Rumania*, pp. 92–93.

187 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 71–72; Mihai Fătu, Ion Spălățelu, *Garda de Fier. Organizație teroristă de tip fascist*, Editura Politică, București, 1980, p. 30; Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 51. Iată ce declara la procesul intentat legionarilor care l-au asasinat în 1934 pe ministrul liberal I.G. Duca, Alexandru Vaida-Voevod, fost membru PNȚ și ministrul de interne al guvernului național-țărănist aflat în funcție în perioada 1928–1930, despre Legiune: „«[...] am căutat să îndrum acest tineret în mișcarea pe care am hotărât s-o duc pentru pacificarea spiritelor și exterminarea curentelor extremiste și dizolvante. Eu însumi am contribuit la controlarea țelurilor Gărzii de fier [sic!], făcând-o să renunțe la un antisemitism negativ, iar pe de altă parte îndreptând atenția organizației spre combaterea comunismului și a curentelor dizolvante»", apud Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, p. 61; vezi și Constanța Bogdan, „Baza social-economică a fascismului în România", în *Împotriva fascismului*, p. 33; Fătu, *Sfârșit fără glorie*, pp. 21–22; Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, Editura Enciclopedică, București, 1994, pp. 152, 202; Țurlea, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, pp. 136, 139. Garda devenise astfel utilă PNȚ în reprimarea violentă a protestelor muncitorești de la începutul anilor 1930. Prost, *Destinul României*, p. 106. De altfel, una dintre propunerile inițiale de denumire a Gărzii de Fier a fost „Falanga anticomunistă". Fătu, Spălățelu, *Garda de Fier*, pp. 59, 71. Chiar regele Carol al II-lea l-a sfătuit pe Vaida să „capteze" Garda, pentru ca aceasta să nu intre prea mult sub influența lui Maniu; la rândul său, Maniu va colabora cu Garda pentru orientarea ostilă camarilei regale a acesteia. Călinescu, *Însemnări politice*, pp. 299–300, 315.

188 Carol al II-lea, *Însemnări zilnice*, vol. IV, *8 septembrie 1940 – 19 mai 1941*, p. 155; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. III, *1941–1942*, p. 13.

189 Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 89; Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara*, p. 58; Ornea, *Anii treizeci*, p. 300.

190 Contingente ale armatei germane, însumând aproximativ 30 000 de soldați, sunt chemate în 12 octombrie 1940 pentru a garanta integritatea teritorială a României după arbitrajul de la Viena și pentru a păstra puțurile petrolifere de la Ploiești în afara razei de acțiune a sovieticilor. Vezi Haynes, *Politica României față de Germania între 1936 și 1940*, p. 152; Quinlan, *Clash over Romania*, pp. 110–111; Ilie Ceaușescu, „Atitudinea și activitatea Marelui Stat Major în perioada septembrie 1940 – 23 august 1944, ostile politicii duse de Germania hitleristă în România, pentru contracararea unor măsuri antipopulare ale dictaturii antonesciene", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 163; Gheorghe Barbul et al., „Opțiuni în politica externă a României, 1939–1944", în Solacolu, *Tragedia României*, p. 55.

191 Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, pp. 114–135.

192 Spre deosebire de Pătrășcanu, respectiv de Ceaușescu, „Atitudinea și activitatea Marelui Stat Major", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 159, Henri Prost argumentează că Legiunea ar fi avut totuși o influență destul de mare printre militarii de rang inferior. Prost, *Destinul României*, p. 139; vezi și Maner, *Parlamentarismul în România*, p. 133. Aceeași părere o emite și mareșalul Antonescu în timpul interogatoriilor preliminare din cadrul procesului criminalilor de război din 1946, probabil pentru a sublinia riscurile pe care și le-a asumat și meritele pe care le-a obținut prin înlăturarea de la putere a Legiunii în ianuarie 1941. Ciucă, *Procesul marii trădări naționale*, vol. I, p. 402.

193 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, pp. 90–91.

194 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 259–269; vezi și Fătu, *Contribuții*, pp. 61, 163–167; Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport Final*, p. 108; Ioan Dumitriu-Snagov, *România în diplomația Vaticanului, 1939–1944*, Editura Garamond, București, 1991, pp.

143–144; Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 89. Într-o primă fază, armata ar fi fost favorabilă Legiunii, dar crimele și jafurile acesteia din urmă ar fi antrenat disensiuni tot mai mari între cele două părți. Vezi Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. I, p. 107.

195 Giurescu, *România în al Doilea Război Mondial*, pp. 59–60; Liveanu et al., *Din cronica unor zile istorice*, pp. 50–53, 79; Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, pp. 421–422; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-6 septembrie 1940*, pp. 155–156; Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, pp. 70, 196, 321.

196 Scurtu, *Istoria României între anii 1918–1944*, pp. 352–353; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 98, 139; Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. I, p. 75; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 6–7; A. Simion, „Partidul Comunist Român", în Buzatu (coord.), *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 71; I. Scurtu, „Poziția Partidului Național Țărănesc și a Partidului Național Liberal față de dictatura antonesciană", în Gh. Buzatu (coord.), *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 108; Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 98, 145, 221, 247; Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. I, p. 70.

197 Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Național-Țărănesc*, vol. II, *Procesul public*, partea I, Saeculum I.O., 2001, p. 50.

198 Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, Editura Saeculum I.O., Europa Nova, București, 1995, p. 10; Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret*, p. 22.

199 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-6 septembrie 1940*, pp. 152–153; Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, pp.148–149.

200 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, pp. 57–58, 128, 134, 180.

201 *Ibidem*, pp. 234–235; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, Editura Institutul European, Iași, 2000, pp. 28, 250–251, 254.

202 Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, pp. 37–38, 56–57, 95.

203 Hudiță, *Jurnal politic, 1 martie 1942-31 ianuarie 1943*, p. 456.

204 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *ianuarie-martie 1941*, p. 57; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 6, 21; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *mai-august 1944*, pp. 512–513; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, pp. 136–137; Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 220; Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, pp. 220, 223, 319.

205 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. III, *1941–1942*, p. 349.

206 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 5.

207 Mareșalul Antonescu, apud Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, p. 222; vezi și Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. III, *1941–1942*, p. 349. Însă nici Antonescu nu putea forța prea tare nota, știind că, în afară de armată, pe care nu putea conta oricum la nesfârșit, o parte tot mai mare din societate îi era ostilă. Vezi Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, p. 260.

208 Jan T. Gross, „Teme pentru o istorie socială a experienței războiului și a colaborationismului", în István Deák, Jan T. Gross, Tony Judt (coord.), *Procese în Europa. Al doilea război mondial și consecințele lui*, traducere de Lucian Popescu, Editura Curtea Veche, București, 2003, p. 46. Pentru liderul național-țărănist Ioan Hudiță, de exemplu, alianța României cu Germaniza nazistă ar fi fost preferabilă alianței cu Uniunea Sovietică. Vezi Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 7 martie-2 august 1945*, Editura Comunicare.ro, București, 2011, p. 387; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 septembrie-31 decembrie 1946*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015, p. 219; vezi și Barker, *Truce in the Balkans*, p. 166.

209 Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Curente și tendințe în filozofia românească*, Editura Politică, București, 1971, pp. 112–113, 133, 142–144, 226. Foarte important, Legiunea nu se considera o mișcare politică, ci una „spirituală", morală. Este și acesta un mijloc de a eluda responsabilitățile politice reprobabile care îi incumbau. În memoriile sale, Mircea Eliade procedează exact în acest sens, refuzând cu ostentație să se dezică de angajamentul politic din tinerețe și de atașamentul nedisimulat față de Codreanu. Vezi

Mircea Eliade, *Memorii. Revoltele solstițiului*, vol. II, *1937–1960*, Editura Humanitas, București, 1991, pp. 24–28.

210 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 6–7.

211 Petre Țurlea, *Regele Mihai și mareșalul Antonescu*, Editura Semne, București, 2011, p. 34.

212 Vezi Brâncoveanu, *Tensiuni politice și social-economice în Franța postbelică*, p. 187.

213 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. I, p. 49. La fel considera și diplomatul Constantin Vișoianu, conform lui Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, p. 188, respectiv Mihalache, tot conform lui Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015, p. 58; simpatizantul legionar și omul de afaceri Iosif Constantin Drăgan ajunge – într-o convorbire cu Gheorghe Magherescu, colonel care fusese sub ordinele lui Antonescu și îl aprecia – la aceeași concluzie. Vezi Drăgan, *Antonescu*, p. 120. Vezi și Dobrinescu, Tompea, *România la cele două conferințe de pace de la Paris*, pp. 122–123.

214 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. III, pp. 351–352, 445; Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, pp. 182–183; Gheorghe Buzatu, „Istoriografia și izvoarele", în Dinu C. Giurescu (coord.), *Istoria Românilor*, Vol. X, *România în anii 1940–1947*, Editura Enciclopedică, București, 2008, p. LXV.

215 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. I, p. 53; Dinu C. Giurescu, „Regimul politic intern", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 114; Stelian Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 16, 18.

216 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. III, pp. 436, 447; vezi și Buzatu, *România și marile puteri*, pp. 303–304.

217 Un mit la augmentarea și intensificarea căruia însuși mareșalul contribuise, imediat după preluarea puterii, argumentând că este vorba despre un mit construit prin „muncă", nu prin propagandă. Vezi Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 21; vezi și Vălenaș, *Mareșalul Ion Antonescu și frontul secret*, p. 180.

218 Djuvara, *Misterul telegramei de la Stockholm*, pp. 9–10, 40, 52; Dinu C. Giurescu, „Actul de la 23 august 1944. Aspecte politice",

in Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 166; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-24 august 1944*, p. 144. De asemenea, Antonescu refuza în mod constant termenii armistițiului propuși de către sovietici și îi considera pe aceștia de rea-credință. Vezi Gheorghe Buzatu, „Despre rațiunile și tehnica loviturilor de stat (23 august 1944)", în Gavriil Preda (coord.), *23 august 1944. Evaluări și controverse. Studii și comunicări prezentate la simpozionul științific „23 august 1944 în Ploiești și Valea Prahovei"*, Editura „Ploiești Mileniul III", Ploiești, 2006, pp. 70–71. Antonescu spera să obțină condiții mai bune de armistițiu decât cele obținute până atunci, însă așa ceva era imposibil, deoarece nici italienii și, ulterior, nici germanii și japonezii nu au obținut mai mult decât capitularea necondiționată. Se pare că Statele Unite aleseseră să procedeze în acest fel după pacea încheiată cu Germania în 1918, pace care nu fusese una necondiționată și ar fi condus astfel, cumva, la apariția nazismului. Vezi Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara*, pp. 204, 237–238.

219 Gheorghe Barbul et al., „Față în față: ziua de 23 august 1944, minut cu minut", în Solacolu, *Tragedia României*, pp. 298–299.

220 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 12; vezi și Vătăman, *Politica externă a României*, p. 42; Călin Vlad, *România și marile puteri, 1944–1947: de la Convenția de Armistițiu la Tratatul de Pace*, Editura Top Form, București, 2014, p. 25.

221 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 14.

222 Vlad, *România și marile puteri, 1944–1947*, pp. 45–46; vezi și Gh. Buzatu, Stela Cheptea, Horia Dumitrescu, „La început a fost sfârșitul: Lovitura de stat de la 23 august 1944", în Gh. Buzatu (coord.), *România în ecuația războiului și păcii. Aspecte și controverse*, Editura Mica Valahie, București, 2009, p. 84.

223 Scurtu, „Poziția Partidului Național Țărănesc", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 121; Emilian Ionescu, *Contemporan cu veacul XX*, Editura Militară, București, 1983, p. 125.

224 Cretzianu, *Ocazia pierdută*, pp. 244–245.

225 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, pp. 289–290.

226 *Ibidem*, p. 430.

227 *Idem*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, p. 436.
228 *Idem*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, p. 541.
229 *Idem*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, pp. 18–19.
230 *Idem*, vol. IX, *mai-august 1944*, p. 513.
231 *Idem*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 20.
232 Gheorghe Zaharia, Vasile Mocanu, Florin Constantiniu, „România în fața actului istoric din august 1944", în Ilie Ceaușescu (coord.), *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. II, *Revoluția de eliberare socială și națională, antifascistă și antiimperialistă din august 1944*, Editura Militară, București, 1989, pp. 57, 60–61.
233 Nicolae Ciobanu et al., „Extinderea războiului în Africa, Europa și Asia, 1940–1941", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, pp. 386–387; Vasile Mocanu et al., „Acțiuni politico-militare și diplomatice în anii 1942–1944", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, pp. 477–478; Ilie Ceaușescu, „Măsuri și acțiuni întreprinse pentru conservarea potențialului militar, lichidarea dominației hitleriste și eliberarea părții de nord-vest a țării de sub ocupația horthystă", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, pp. 550–552, 556–565.
234 Maliutina, *Aventura lui Antonescu*, p. 266.
235 Solonari, *Purificarea națiunii*, p. 40; Dinu Giurescu, *Imposibila încercare. Greva regală, 1945. Documente diplomatice*, Editura Enciclopedică, București, 1999, pp. 112, 116, 124–125. Xenofobia liderului PNȚ și a partidului pe care îl conducea nu era, de altfel, nouă, având destul ocazii pentru a se manifesta în perioada interbelică. Vezi Scurtu, Boar, *Minoritățile naționale din România, 1918–1925*, p. 162, 677; Ioan Scurtu, Ioan Dordea (coord.), *Minoritățile naționale din România, 1925–1931. Documente*, Arhivele Naționale ale României, București, 1996, p. 107.
236 Hlihor, *Armata Roșie în România*, p. 22; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, p. 508.
237 Vezi Onișoru, *Premisele instaurării comunismului*, p. 23.
238 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 102–104, 136–137, 201. Atitudinea era oarecum reciprocă: după discursurile de la Cluj din 1945 și 1946 în care a fost acuzat de naționalism, Maniu ordonă

oficiosului național-țărănist *Dreptatea* să nu-l mai atace pe Pătrășcanu. Se încerca astfel, de către național-țărăniști, fragmentarea conducerii PCR prin consolidarea unor curente de opinie „naționaliste". Vezi Mihai Giugariu (coord.), *Principiul bumerangului: documente ale procesului Lucrețiu Pătrășcanu*, Editura Vremea, București, 1996, pp. 239–240, 322, 378–379, 802–803.

239 Vezi, pentru o descriere succintă a arbitrajului de la Viena, consemnată de către Mihail Manoilescu, pe atunci ministrul de externe al României care a semnat documentul prevăzând cedările teritoriale respective – Fătu, Mușat, *Teroarea horthysto-fascistă*, pp. 18–27. Arbitrajul de la Viena nu a avut numai un impact psihologic asupra populației și a elitelor politice, ci și unul economic profund, contribuind la dezorganizarea industriei și a agriculturii, respectiv la bulversare forței de muncă a țării. Vezi I. Alexandrescu, „Economia României în perioada premergătoare retragerii României din Axa fascistă", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, pp. 195–196; Olimpiu Matichescu, *Istoria nu face pași înapoi (logica istoriei împotriva tratatului de la Viena)*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1985, pp. 329–334.

240 Vezi Cătănuș, Chiper, *Cazul Ștefan Foriș*, pp. 122–124, 130–131, 177–178, 258–259, 261.

241 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, p. 683; vezi și Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, p. 595.

242 Lilly Marcou, *Sub Stalin și Dej. Memoriile unui om de stânga*, Editura Antet, București, 1998, pp. 60–61; vezi și Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, 1924–1947, p. 264.

243 Dennis Deletant, „British Policy Towards Romania: 23 August 1944–6 March 1945", în *6 martie 1945*, pp. 105–106; Maurice Pearton, „The Communization of the Economy: Efforts to Promote and Control Economic Chaos (1945–1947)", în *6 martie 1945*, p. 134; Burger, *Misiunea Ethridge în România*, pp. 110, 118–119; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 74, 182; Marcou, *Sub Stalin și Dej*, pp. 44–45; V.M. Molotov, *Probleme de politică externă. Discursuri și declarații, aprilie 1945-iunie 1948*, Editura de Stat, București, 1951, pp. 131–139, 148; Ivor Porter,

Operațiunea Autonomous. În România pe vreme de război, traducere de George Potra și Delia Răzdolescu, Editura Humanitas, București, 2008, p. 6; Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, Vol. II, *1944*, p. 309; Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, Vol. III, *1945*, p. 256; Hlihor, *Armata Roșie în România*, p. 143; Mocanu, *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial*, p. 325; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IX, pp. 210, 217–218, 226–227, 248, 274–275; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. X, pp. 706–707; Sebastian, *Jurnal*, p. 359.

244 Barbul, Solacolu, *Schimbarea alianțelor României*, pp. 165–166, 194.

245 Dennis Deletant, „British Policy", în *6 martie 1945*, p. 106; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 94; Chiper, Constantiniu, Pop, *Sovietizarea României*, pp. 122–123; Maurice Pearton, „The Communization of the Economy", în *6 martie 1945*, p. 145; Sergiu Verona, *Military Occupation and Diplomacy. Soviet Troops in Romania, 1944–1958*, Duke University Press, Durham & Londra, 1992, pp. 28–29; Dunham, *Assignment: Bucharest*, p. 102. Pentru o opinie diferită, conform căreia britanicii doreau să păstreze o anumită influență în România postbelică și considerau despăgubirile de război impuse de Moscova drept excesive, vezi Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, pp. 103–104.

246 Să nu uităm că România avea o imagine extrem de proastă în Marea Britanie încă din 1940, odată cu abdicarea regelui Carol al II-lea și instaurarea regimului Antonescu, din cauza echilibristicii geopolitice practicate în ultimii ani. Vezi Nandriș, *8 ani din viața României*, pp. 90–91. Ne putem imagina că nici zelul cu care România a luptat alături de forțele aliate după 23 august 1944, deși a fost apreciat pe plan militar, nu a făcut o impresie politică prea bună la Londra.

247 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, pp. 208–29, 550, 597–598; Mocanu, *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial*, p. 245; Porter, *Operațiunea Autonomous*, p. 210; Kolko, *The Politics of War*, p. 130; Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii*, pp. 29–30, 57; Joseph Harrington, Bruce Courtney, *Relații româno-americane, 1940–1990*, traducere de Mihaela Sadovschi, Institutul European, Iași, 2002, pp. 33–37;

Dennis Deletant, „Rezistența împotriva valului dominației sovietice: preludiu la abdicarea regelui Mihai", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, p. 35; Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 336–337; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 43; Vlad, *România și marile puteri, 1944–1947*, p. 41; Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 192.

248 Foarte important de menționat aici este avansul trupelor occidentale pe Frontul de Vest; la un moment dat, acestea au depășit linia de demarcație convenită la Ialta. Churchill va susține cu ardoare păstrarea trupelor pe pozițiile deja ocupate pentru a putea pune presiune ulterior pe sovietici în vederea obținerii unor concesii. Însă americanii se opun, deoarece nu ar mai fi avut posibilitatea de a-i acuza pe sovietici de încălcarea principiilor convenite la Ialta când ei înșiși procedau exact în aceeași manieră. Vezi Neiberg, *Potsdam*, pp. 97–103.

249 Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret*, p. 99; Patrick Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989. The fifty years war*, Bloomsbury, Londra, 1990, p. 16.

250 Sănătescu, *Jurnal*, p. 231.

251 Roberts, *Rumania*, pp. 264–265.

252 Administrația română nu a intrat însă în nordul Transilvaniei decât după instaurarea guvernului Groza. Vezi Groza, *Articole, cuvântări, interviuri*, pp. 220–221; vezi, de asemenea, Marin Radu Mocanu (coord.), *România în anticamera Conferinței de Pace de la Paris. Documente*, Arhivele Naționale ale României, București, 1996, pp. 134–135; Șuta, *România la cumpăna istoriei*; Deletant, *Romania under Communism*, pp. 26–48; Ciobanu, *Convorbiri*, pp. 20–25; Shafir, *Romania*, p. 31; Markham, *România sub jugul sovietic*, pp. 95–109; Franck, *O înfrângere în victorie*, pp. 39–49; Ionescu, *Comunismul în România*, pp. 111–115; Ionnițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, pp. 28–85; Tănase, *Conversații*, pp. 91–95; Ilie Ceaușescu, et al., *România și Marea Victorie. O contribuție de seamă la înfrângerea fascismului, 23 august 1944–12 mai 1945*, Editura Militară, București, 1985; Sănătescu, *Jurnal*, pp. 160–165; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 201–202; Vătăman, *Politica externă a României*, pp. 92–93; Marcela Sălăgean, *Transilvania în jocul de interese al marilor puteri,*

1940–1947, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, pp. 69–70; Molotov, *Probleme de politică externă*, pp. 215–216. După instaurarea regimului comunist și mai ales după ajungerea la putere a lui Nicolae Ceaușescu, istoriografia românească a încercat să acrediteze discutabila teză conform căreia cel de-Al Doilea Război Mondial a fost scurtat cu aproximativ jumătate de an prin actul de la 23 august 1944; vezi, de exemplu, Ceaușescu et al., *România și Marea Victorie*, p. 93. Dar, așa cum subliniază sociologul Andrei Roth, nu s-a depus niciun efort pentru a se calcula prelungirea războiului prin participarea României timp de trei ani la alianța cu Germania nazistă. Andrei Roth, *Opțiunile mele*, Editura Hasefer, București, 2014, p. 101.

253 Gh. I. Ioniță, Gh. Țuțui, *Frontul Plugarilor (1933–1953)*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1970, pp. 168–169, 214–215, 231–232, 245–247; Dorin-Liviu Bîftoi, *Petru Groza, ultimul burghez. O biografie*, Editura Compania, București, 2004, pp. 183–184. Deși la stânga PNȚ, FP va proclama în permanență adeziunea față de monarhie, respectiv față de proprietatea individuală asupra pământului. Vezi Vasile Ciobanu, Sorin Radu, Nicolae Georgescu (ed.), *Frontul Plugarilor. Documente, 1944–1947*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, p. 259, *passim*.

254 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 11–12; Țuțui, Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, pp. 72–73. PCR ar fi dorit să includă în BND și alte formațiuni politice, dar, încercând să prevină revendicarea de către comuniști a unui rol politic postbelic prea important, PNȚ s-a opus. Vezi Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-24 august 1944*, pp. 265–266, 268, 272–273.

255 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 10.

256 Hazard, *Cold War Crucible*, p. 35.

257 Ionescu, *Contemporan cu veacul XX*, p. 134; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 316.

258 Gheorghe Gheorghiu-Dej, „Cuvântare rostită la adunarea festivă pentru sărbătorirea celei de-a 11-a aniversări a eliberării României", în *Articole și cuvântări*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1956, pp. 831–861; Gheorghe Gheorghiu-Dej,

„Raportul de activitate al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român la Congresul al II-lea al Partidului", în *Articole și cuvântări (1955–1959)*, Editura Politică, București, 1960, p. 21; Ceaușescu et al., *România și Marea Victorie*, pp. 31–45; Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944–1947*, pp. 15–49; Aron Petric et al., *Istoria României între anii 1918–1981*, Editura Didactică și Pedagogică, București, 1981, p. 216.

259 Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii*, pp. 24–32. Ulterior, Pătrășcanu a fost acuzat de alți veterani comuniști, cum ar fi Constantin Pârvulescu, de negocierea intereselor Partidului Comunist în relația cu partidele istorice în funcție de beneficii proprii – fapt care nu era neapărat neadevărat, ținând cont că Pătrășcanu îi sugerase regelui, înainte de instaurarea guvernului Groza, să-i încredințeze formarea cabinetului pentru a depăși tensiunile politice ale momentului. Giugariu, *Principiul bumerangului*. Mai departe, în primul guvern Sănătescu, comuniștii au cerut mai multe portofolii, inclusiv Ministerul de Interne, dar nu au primit decât Ministerul Justiției, condus de Pătrășcanu. În acest caz, se pare că nu este vorba decât de o justificare tardivă a înlăturării de la putere al lui Pătrășcanu de către camarila lui Gheorghiu-Dej. Totuși, și conducerea PNȚ apreciază că în ultimii ani de război și imediat după 23 august 1944, Pătrășcanu acționase mai degrabă pe cont propriu. Acuza de naționalism adusă lui Pătrășcanu în cadrul unor discursuri ținute la Cluj în 1945 și 1946 – discursuri în care ar fi fost condamnate disproporționat șovinismul maghiar în raport cu cel românesc, fără ca temele urmând a fi abordate acolo să fi fost aduse în prealabil la cunoștința conducerii partidului – este bine-cunoscută. De fapt, conform Elenei Pătrășcanu, soția fostului ministru al justiției, acesta nu a reprezentat decât un pretext speculat de către Dej pentru a înlătura un posibil rival de la putere: Pătrășcanu instrumentase retoric niște tușe mai patriotice în discursurile ținute în capitala Transilvaniei tocmai pentru a contracara popularitatea masivă pe care o avea PNȚ în regiune. Vezi Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, pp. 18, 36–37, 56; Corneliu Coposu, *File dintr-un jurnal interzis*, Editura

Vremea, București, 2014, p. 285; vezi și Giugariu, *Principiul bumerangului*, p. 39.

260 Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, p. 151; Quinlan, *Cioc nire deasupra României*, p. 105.

261 Sovieticii, care nu mai aveau informații de primă mână despre PCR încă din 1940, l-au tratat foarte expeditiv pe Pătrășcanu, liderul comunist român părându-li-se pretențios și arogant. La rândul său, Pătrășcanu a replicat tăios la propunerile sovietice, aspect care probabil că a contat ulterior în lipsa totală de sprijin a lui Pătrășcanu atunci când a fost marginalizat și apoi arestat de către Dej în 1948. Vezi Vasile Buga, „Politica PCdR față de Uniunea Sovietică în etapa finală a celui de al Doilea Război Mondial", *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3–4, 2005, pp. 12–23 și Dennis Deletant, „British Policy", în *6 martie 1945*, pp. 104–105. Pătrășcanu i-ar fi spus direct lui Stalin că daunele de război impuse de către sovietici României sunt prea mari și că ar trebui să fie anulate, ținând cont de efortul țării în războiul împotriva forțelor Axei. Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, pp. 312, 396–397; vezi și Cătănuș, Chiper, *Cazul Ștefan Foriș*, p. 328. Naționalismul în baza căruia Pătrășcanu a fost incriminat, arestat și condamnat a existat, dincolo de instrumentarea lui politică de către Gheorghiu-Dej și liderii de partid fideli acestuia. Dar nu este vorba de naționalismul de dreapta al partidelor istorice sau al celor de extrema dreaptă, ci de un naționalism creionat pe baze ideologice diferite și care va fi recuperat și actualizat câteva decenii mai târziu, în perioada regimului Ceaușescu. „Mișcarea de dreapta a monopolizat pentru dânsa formula naționalistă. Dar aceasta era o minciună sfruntată. Naționalismul dreptei era artificial, era o formulă în care nimeni nu credea. Pentru că altfel cum se explică faptul că tocmai mișcările de extrema dreaptă, legionariste și cuziste, au stat impasibile în momentul când se sfârteca trupul Ardealului? Dimpotrivă, au făcut o politică alături de revizioniști, au sprijinit armatele lui Hitler, în momentul când Hitler punea semnătura pe arbitrajul de la Viena, atunci când nu era război și nu exista nicio obligație și nicio constrângere la un asemenea act. Erau ei naționaliști? Nu! Ei erau reacționari, și fraza naționalistă a fost o frază de

împrumut, ca să capteze mințile naivilor. Noi vrem să rezolvăm problemele democrației pentru care luptăm, în cadrul națiunii noastre, în care naționalismul să nu însemne nici șovinism, nici antisemitism, în care ideea națională să fie legată de ideea de mase, realizând într-adevăr idealul național prin ridicarea maselor la o viață conștientă. Între credința noastră politică – ca comuniști – și această idee națională astfel înțeleasă nu există niciun fel de contrazicere. Dimpotrivă, în momentul în care noi ne preocupăm de nevoile și aspirațiunile poporului nostru, în acel moment facem operă națională. Așa cum în trecut am fost apărătorii independenței poporului nostru și ai țării noastre, înțelegem și astăzi să apărăm această independență, pentru că, într-adevăr, numai în cadrul unei națiuni libere forțele populare pot fi creatoare și un popor poate da maximum în cultura umană". Lucrețiu Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări, 1944–1947*, Editura Politică, București, 1983, pp. 126–127.

262 Zbigniew Brzezinski, *The Soviet Bloc. Unity and Conflict*, Columbia University Press, 1971, p. 52.

263 Cominformul este dizolvat de către Stalin în 1943 în vederea atenuării temerilor aliaților săi occidentali cum că Uniunea Sovietică ar urmări în continuare răsturnarea capitalismului în Occident și a încurajării acestora de a conlucra cu Moscova în vederea înfrângerii definitive cât mai rapide a Germaniei naziste; pe cale de consecință, nu mai avem de a face cu un partid comunist român secție a internaționalei comuniste, ci cu un partid comunist care, cu ajutorul neprecupețit al sovieticilor, se adaptează în ritm alert la condițiile locale. Prin urmare, de acum înainte va fi utilizată abrevierea PCR și se va renunța la PCdR atunci când ne vom referi la Partidul Comunist Român.

3 – Sovietizarea Europei de Est în contextul relațiilor dintre Statele Unite și Uniunea Sovietică. O analiză comparativă

1 Vezi Jean François Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste (din 1945 până în zilele noastre)*, traducere de Silvia Abișteanu și Ana Zbarcea, Editura Polirom, 1998; Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 403; Ceaușescu et al., *România și marea victorie*, p. XIII.

2 „US GDP by year compared to recessions and events"; https://www.thebalance.com/us-gdp-by-year-3305543;
J. Andelic, „Fortunly's Annotated Guide to a Century of US GDP by Year", 15. 07. 2019, accesat în 14. 02. 2020, https://fortunly.com/statistics/us-gdp-by-year-guide/#gref; Susan Linz, „World War Two and Soviet Economic Growth, 1940–1953", *Faculty Working Paper* no. 1038, Unniversity of Illinois and Urbana-Champaign, 1984, p. 5; *Comparisons of the United States and Soviet Economies. Papers Submitted by Panelists Appearing Before the Subcommittee on Economic Statistics. Joint Economic Committee Congress of the United States*, Part I, United States Government Printing Office, Washington, 1959, p. 431. Vezi și Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, pp. 223–224.

3 Neiberg, *Potsdam*, p. 84.

4 Vezi Yanis Varoufakis, *Minotaurul global. America, Europa și viitorul economiei globale*, traducere de Veronica Tomescu, Editura Comunicare.ro, București, 2017, pp. 93–97; George Marshall apud André Fontaine, *Istoria Războiului Rece. De la Revoluția din Octombrie la Războiul din Coreea, 1917–1950*, vol. II, traducere de George Potra și Delia Răzdolescu, București, Editura Militară, 1992, pp. 97–98.

5 Grigore Gafencu, *Jurnal*, vol. III, iunie 1946-iunie 1949, p. 154, disponibil pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, https://www.iiccmer.ro/resurse/arhiva/manuscrisul-memoriile-lui-gafencu/; Iakovlev, *Istoria contemporană a SUA*, p. 566.

6 Wilfried Loth, *Împărțirea lumii. Istoria Războiului Rece, 1941–1955*, traducere de Ana-Maria Iosup, Editura Saeculum I.O., București, 1997, pp. 27–28, 30, 40, 64, 114; William Appleman Williams, *The Contours of American History*, Quadrangle Books, Chicago, 1966, pp. 439–464; William Appleman Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, W.W. Norton & Company, New York, 2009, pp. 202–275; Paul Nistor, *Înfruntând Vestul. PCR, România lui Dej și politica americană de îngrădire a comunismului*, Editura Vremea, București, 2006, pp. 50–54; Constantin Olteanu, Gheorghe Țuțui, „1947 – an hotărâtor în dezvoltarea revoluției", în Zaharia, *România în anii*

revoluției democrat-populare, p. 300; Roller, *Istoria RPR*, pp. 758–759; Ion Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici, 1945–1947*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1986, p. 210; William Z. Foster, *Schiță a istoriei politice a celor două Americi*, Editura pentru Literatură Politică, București, 1954, p. 446. De menționat faptul că, în linii mari, contururile viitorului plan american de redresare economică a Europei postbelice fuseseră trasate de către președintele Roosevelt încă din 1943. Vezi Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, pp. 21–22.

7 Gabriel Kolko, *The Limits of Power. The World and United States Foreign Policy, 1945–1954*, Harper & Row, New York, 1972, p. 360.

8 Benn Steil, *Planul Marshall. Zorii Războiului Rece*, traducere de Petru Iamandi, Editura Litera, București, 2021, p. 119.

9 Planul, din câte argumentează unii istorici ai economiei postbelice, nu a avut o contribuție semnificativă la revirimentul economic al Europei Occidentale. Utilitatea sa a fost în primul rând politică și a constat, ca parte a politicii mai largi de îngrădire a comunismului (*containment*), în cimentarea alianței americano-europene în perspectiva viitorului Război Rece, ale cărui semne deveneau din ce în ce mai vizibile. Vezi Șassoon, *One Hundred Years of Socialism*, pp. 174–175; Eley, *Forging Democracy*, p. 303.

10 Brogan, *Eastern Europe*, p. 120.

11 LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, pp. 45, 61–70.

12 Iakovlev, *Istoria contemporană a SUA*, pp. 568–569; Williams, *The Tragedy of American Diplomacy*, pp. 202–275. Vezi și John Lewis Gaddis, *The Long Peace. Inquiries into the History of the Cold War*, Oxford University Press, New York, 1987, p. 59.

13 Vezi B.M. Haloșa, *NATO. Blocul agresiv al Atlanticului de Nord*, București, Editura Militară, 1963, p. 14; Loth, *Împărțirea lumii*, pp. 146–147, 160.

14 Daniele Ganser, *NATO's Secret Armies. Operation Gladio and Terrorism in Western Europe*, Routledge, New York, 2005, p. 86; Eley, *Forging Democracy*, pp. 302–303.

15 Kolko, *The Limits of Power*, pp. 428–435.

16 Donald Sassoon, *One Hundred Years of Socialism. The West European Left in the XXth century*, I.B. Tauris, Londra, New York, 2010, pp. 159–160.
17 Eley, *Forging Democracy*, p. 302.
18 Neiberg, *Potsdam*, p. 294.
19 *Ibidem*, pp. 290–302, 314–319, 393.
20 Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 306.
21 Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*, pp. 93, 140.
22 Kolko, *The Politics of War*, pp. 33, 36–37.
23 Davies, *Mission to Moscow*, p. 58.
24 Adrian Grama, *Laboring Along. Industrial Workers and the Making of Postwar Romania*, de Gruyter, Berlin, Boston, 2019, p. 12.
25 Grama, *Laboring Along*.
26 Molotov, *Probleme de politică externă*, pp. 165–166; vezi și Loth, *Împărțirea lumii*, pp. 114–115; Foster, *Schiță a istorie politice a celor două Americi*, p. 480.
27 Grigore Gafencu, *Jurnal*, vol. II, *mai 1944 – iunie 1946*, p. 5, disponibil pe site-ul Institutului pentru Investigarea Crimelor Comunismului și Memoria Exilului Românesc, https://www.iiccmer.ro/resurse/arhiva/manuscrisul-memoriile-lui-gafencu/.
28 Loth, *Împărțirea lumii*, p. 33; Plohii, *Ialta*, pp. 51–52. Stalin a fost foarte îngrijorat de moartea lui Roosevelt, survenită în aprilie 1945, temându-se ca americanii să nu își schimbe totuși politica externă față de Moscova. Președintele american era apreciat în cercurile elitei politice sovietice încă din anii 1930. Vezi Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, pp. 441–442; Davies, *Mission to Moscow*, p. 200.
29 Gafencu, *Jurnal*, vol. 1, p. 42.
30 Dean Acheson, *Present at the Creation. My Years in the State Department*, W.W. Norton & Company, New York, 1987, p. 226.
31 Gaddis, *The Long Peace*. pp. 43–47; vezi și Nistor, *Înfruntând Vestul*, pp. 46–49; LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 66; Davies, *Mission to Moscow*, p. 206. Dincolo de îngrijorarea referitoare la un viitor război mondial, tonul agresiv anticomunist al planului Marshall a fost condiționat și de rațiuni politice interne: în cadrul Congresului, Partidul Republican nu agrea un

astfel de efort financiar destinat reconstruirii Europei și acuza Partidul Democrat de risipirea nejustificată a fondurilor publice, construindu-i de asemenea o imagine negativă la nivelul opiniei publice. Pentru a obține aprobarea Congresului, respectiv a opiniei publice, arhitecții planului Marshall au trebuit să exagereze constant nivelul amenințării sovietice în Europa. Vezi Steil, *Planul Marshall*, p. 472.

32 Mark Curtis, *The Ambiguities of Power. British Foreign Policy since 1945*, Zed Books Ltd., Londra, 1995, p. 50.

33 Christian Hartmann, *Operațiunea Barbarossa. Războiul german din Răsărit, 1941–1945*, traducere de Dragoș Dinulescu, Editura ALL, București, 2012, p. 156; vezi și Mihai Croitor, Sanda Borșa, *Viena 1961. Din culisele unui summit uitat*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2013, p. 134; Bucur, *Lupta pentru putere*, p. 22; LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 20; Rodric Braithwaite, *Moscova, 1941. Sfârșitul Blitzkrieg-ului*, traducere de Gabriel Stoian, Editura Corint, București, 2015, p. 460; Roberts, *Furtuna războiului*, pp. 1070–1072. Enormele pierderi sovietice ar fi putut fi minimalizate dacă Armata Roșie nu ar fi supraestimat puterea armatei germane și ar fi atacat mai incisiv pe Frontul de Est; în acest caz, nu ar fi fost exclus ca războiul să fi fost finalizat încă din 1944. Vezi Hartmann, *Operațiunea Barbarossa*, p. 138. Invers, germanii au subestimat puternic forța militară a sovieticilor, respectiv dificultățile logistice și durata campaniei din Est. Ian Kershaw, *Hitler. A biography*, W.W. Norton & Company, New York, 2008, p. 648. La începutul *Operațiunii Barbarossa*, trupele sovietice luptau destul de ambivalent, unele predându-se fără a se angaja în luptă, iar altele rezistând eroic în fața agresorilor. Au apărut de asemenea gherile ruse care luptau concomitent și împotriva naziștilor, și împotriva sovieticilor. Această degringoladă inițială a fost posibilă – dincolo de nemulțumirea unei părți deloc neglijabile a populației sovietice față de politicile agresiv dezvoltaționiste și represive ale regimului stalinist – din cauza confuziei inițiale: timp de câteva luni de la declanșarea ostilităților dintre cele două foste puteri aliate, cetățenii sovietici nu au considerat efectiv credibile rapoartele și transmisiunile radio oficiale referitoare la amploarea distrugerilor și a

atrocităților produse de către naziști și de către aliații lor. Când s-au convins în sfârșit că nu era vorba doar de propaganda oficială cu care erau obișnuiți, lucrurile au început să capete gradual o altă turnură. Vezi Nicholas V. Riasanovsky, *O istorie a Rusiei*, traducere de Areta Voroniuc, Editura Institutul European, Iași, 2001, p. 538; Martin Malia, *The Soviet Tragedy. A history of Socialism in Russia, 1917–1991*, The Free Press, New York, 1994, p. 286.

34 Roberts, *Furtuna războiului*, p. 1069.

35 Iakovlev, *Istoria contemporană a SUA*, pp. 512–513; Molotov, *Probleme de politică externă*; Vasili Reabov, *Măreața victorie, 1945*, Editura Agenției de Presă Novosti, Moscova, 1980, pp. 69–76; David Harkness, *The Post-War World*, MacMillan Education Ltd., Basingstoke, 1974, p. 18.

36 Loth, *Împărțirea lumii*, p. 63; vezi și Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. I, 1943, p. 198.

37 Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 362; vezi și Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, pp. 69–70.

38 Diac, *Zorii comunismului în România*, p. 233.

39 Foster, *Istoria celor trei internaționale*, p. 505.

40 Roberts, *Furtuna războiului*, p. 747.

41 Neiberg, *Potsdam*, pp. 140–147, pp. 160–164.

42 Acheson, *Present at the Creation*, pp. 234–235.

43 Gafencu, *Jurnal*, vol. III, pp. 166–167; vezi și pp. 203, 242–244; Kolko, *The Limits of Power*, p. 363.

44 Steil, *Planul Marshall*, pp. 170–171, 177, 487–488.

45 Vlad, *România și marile puteri, 1944–1947*, p. 150.

46 Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, vol. II, Hodder & Stoughton, Londra, 1948, pp. 1451–1452; Brătianu, *Acordul Churchill-Stalin din 1944*, p. 87.

47 Iată ce scria în jurnalul său Cortland van Rensselaer Schuyler, reprezentantul Statelor Unite în Comisia Aliată de Control (instituție sovieto-americano-britanică cu rol administrativ în statele est-europene în perspectiva primelor alegeri postbelice) pentru România: „Am impresia că, chiar dacă Rusia ar putea ceda în privința Ungariei și chiar a Bulgariei, România este totuși atât de bogată în resurse naturale, se află atât de aproape

de Rusia, iar Rusia s-a implicat deja atât de mult, încât mă îndoiesc foarte mult că am putea stăvili curentul". Schuyler, *Misiune dificilă*, pp. 128–129. Vezi și Byrnes, *Speaking frankly*, p. 75; Constantiniu, *Doi ori doi fac șaisprezece*, pp. 132–133. De asemenea, argumentau diplomații sovietici, România este vitală pentru securitatea postbelică a Moscovei deoarece, de-a lungul istoriei, foarte multe invazii în Rusia au avut loc prin teritoriile românești. Berry, *Romanian Diaries*, p. 155.

48 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, p. 52.

49 Churchill, *Al Doilea Război Mondial*, vol. II, pp. 381–382, 384–385; Winston Churchill, „The Percentages Agreement", în Gale Stokes (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, Oxford University Press, New York, 1991, pp. 31–32; Dennis Deletant, „British Policy", în *6 martie 1945*, pp. 113–114; Verona, *Military occupation and diplomacy*, pp. 14–15, 18; Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, p. 111; Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, pp. 328–329, 356–358; André Fontaine, *Istoria Războiului Rece. De la Revoluția din Octombrie la Războiul din Coreea, 1917–1950*, vol. I, Editura Militară, București, 1992, pp. 275–276; Ulam, *Expansion and Coexistence*, pp. 364–365; Martin Herz, *Beginnings of the Cold War*, Indiana University Press, Bloomington, 1967, pp. 124–125.

50 Deutscher, *Stalin*, p. 541–542.

51 Mihail E. Ionescu, „6 martie 1945: un test al viitorului Război Rece?", în *6 martie 1945*, pp. 243–244.

52 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 209; Radu Marin Mocanu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite. Documente*, vol. II, Arhivele Statului din România, București, 1995, p. 400; Burger, *Misiunea Ethridge în România*, pp. 173–174.

53 Vojtech Mastny, *The Cold War and Soviet Insecurity. The Stalin Years*, Oxford University Press, New York, 1998, pp. 191–193.

54 Vezi Tibor Méray, *Budapesta 1956. Atunci și după 44 de ani*, traducere de Marilena Alexandrescu, Vlad Ranetescu, Tibor Szabó Zoltán, Editura Compania, București, 2000, p. 231; Adrian Pop, *Tentația tranziției. O istorie a prăbușirii comunismului în Europa de Est*, Editura Corint, București, 2002, pp. 92–93; Bogdan

Barbu, *Vin americanii! Prezența simbolică a Statelor Unite în România Războiului Rece, 1945–1971*, Editura Humanitas, București, 2006, p. 217.

55 Verona, *Military occupation and diplomacy*, pp. 21–22, 35; Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. VII, 1949, pp. 196–197; Bucur, *Lupta pentru putere*, p. 17; Neiberg, *Potsdam*, pp. 71–79; Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 231. George Kennan, diplomatul american care va avea o influență foarte mare asupra reorientării agresive politicii externe a administrației Truman, era de părere că președintele Roosevelt fusese mult prea optimist în ceea ce privește viitorul lumii postbelice și mai ales în privința sovieticilor, care nu ar fi cunoscut îndeajuns de bine lumea exterioară pentru a fi suficient de cooperanți. Lloyd Gardner, *Sferele de influență. Împărțirea Europei de către marile puteri la München și Ialta*, traducere de Anca Angelescu-Boldor, Editura ELIT, București, 1997, pp. 230–231. La nivel diplomatic cel puțin, Kennan se înșela.

56 Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, p. 265.

57 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 275; Vezi și Gafencu, *Last Days of Europe*, p. 31.

58 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 437.

59 *Ibidem*, vol. I, pp. 306–307.

60 *Ibidem*, vol. III, pp. 62–63.

61 *Ibidem*, vol. III, p. 120; vezi și pp. 353–354.

62 Vezi și Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai–18 august 1947*, pp. 213–214.

63 Loth, *Împărțirea lumii*, p. 56.

64 R.J. Crampton, *Europa răsăriteană în secolul al XX-lea... și după*, traducere de Cornelia Bucur, Editura Curtea Veche, București, 2002, p. 241; Soulet, *Istoria comparată a statelor comuniste*, pp. 14–16.

65 Anticomunismul american nu este un produs postbelic; încă din 1939, opinia publică americană, confruntată cu alegerea între comunism și fascism, ar fi preferat fascismul. Vezi Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, p. 32.

66 Gafencu, *Jurnal*, vol. I, pp. 377–378. Vezi și Goebbels, *Jurnal*, p. 167.

67 Jacques Lacan, *Écrits. The First Complete Edition in English*, traducere de Bruce Fink, W.W. Norton & Company, New York, Londra, 2006.

68 Stanley Hoffmann, *Ianus și Minerva. Eseuri asupra teoriei și practicii politicii internaționale*, traducere de Robert Butaru, Editura Știința, Chișinău, 1999, pp. 200–202; LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 23; Gafencu, *Jurnal*, vol. I, p. 377; Loth, *Împărțirea lumii*, p. 56.

69 Cretzianu, *Relapse into Bondage*, p. 30.

70 Vezi Davies, *Mission to Moscow*, p. 267.

71 Roosevelt a fost, de altfel, un președinte favorabil întreținerii unor relații bune de către americani cu Uniunea Sovietică, dirijate ocazional și contextual cu ajutorul unor presiuni diplomatice limitate. Vezi Quinlan, *Clash over Romania*, pp. 141–142; Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, p. 197; Eisenhower, *Cruciadă în Europa*, p. 578.

72 Loth, *Împărțirea lumii*, pp. 64–66, 97–98, 137–140; Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, pp. 186–188; LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 80; Lache, Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris*, pp. 174–186. Chiar și profund anticomunistul diplomat Harriman recunoaște faptul că Uniunea Sovietică este un stat subdezoltat care, în politica internațională, are deseori tendința de a „blufa". Vezi Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 450; Roberts, *Russia and America*, p. 59.

73 Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, p. 182.

74 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 209–211.

75 Neiberg, Potsdam, pp. 31–37

76 Roberts, *Eastern Europe*, p. 30.

77 Roberts, *Russia and America*, p. 56.

78 Roberts, *Eastern Europe*, pp. 16–30.

79 Vezi Crampton, *Europa Răsăriteană*, p. 241; Roberts, *Romania*, pp. 270–273; Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, pp. 179, 181, 183.

80 Milovan Djilas, *Întâlniri cu Stalin*, Editura Europa, Craiova, 1991, pp. 74–75; Mircea Chirițoiu, *Între David și Goliath. România și*

Iugoslavia în balanța Războiului Rece, Editura Demiurg, Iași, 2005, p. 31.

81 Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, p. 122.

82 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, p. 63.

83 *Ibidem*, p. 63.

84 Vezi mai pe larg Chalmers Johnson, „Comparing Communist Nations", în Chalmers Johnson (ed.), *Change in Communist Systems*, Stanford University Press, Palo Alto, 1970, pp. 1–32; King, *A History of the Romanian Communist Party*, p. 39 și Ioan Chiper, Florin Constantiniu, „Modelul stalinist de sovietizare a României II", în *Arhivele Totalitarismului*, nr. 3, 1995, p. 31.

85 Pentru o prezentare detaliată a procentelor obținute de către partidele social-democrate și comuniste la alegerile postbelice din diferite state europene, vezi Eley, *Forging Democracy*, pp. 289–290, 315.

86 Virgiliu Țârău, *Alegeri fără opțiune. Primele scrutinuri parlamentare din centrul și estul Europei după cel de-al Doilea Război Mondial*, Cluj-Napoca, Editura Eikon, 2005, pp. 290–291.

87 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, pp. 145–170; Țârău, *Alegeri fără opțiune*, pp. 267–334; Sabrina Ramet, „Yugoslavia", în Sabrina Ramet, ed., *Eastern Europe. Politics, Culture and Society since 1939*, Indiana University Press, Bloomington, 1998, pp. 160–161.

88 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, pp. 185–208; Țârău, *Alegeri fără opțiune*, pp. 95–209; Crampton, *Europa Răsăriteană*, p. 254; Spas Raikin, „Bulgaria", în Ramet, *Eastern Europe*, pp. 227–232.

89 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, pp. 171–184; Țârău, *Alegeri fără opțiune*, pp. 210–266; Elez Biberaj, „Albania", în Ramet, *Eastern Europe*, pp. 252–260.

90 Gromîko, *Corespondența*, vol. II, pp. 267–268; Gromîko, *Corespondența*, vol. II, p. 414; vezi și Ioan Scurtu, „Instaurarea regimurilor democrat-populare în statele din Europa Centrală și de Sud-Est. O analiză comparativă", în *6 martie 1945*, p. 233; Herz, *Beginnings of the Cold War*, p. 139; Quinlan, *Clash over Romania*, p. 223; Plohii, *Ialta*, p. 21.

91 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 428–429.

92 Vezi LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, pp. 12–13; Neiberg, *Potsdam*, pp. 81–82; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 250–251. În 1945, americanii au cerut britanicilor să-și deschidă imperiul, deja nesustenabil financiar, pentru comerțul internațional și să accepte convertibilitatea lirei în dolari. În schimb, urmau să le ofere un împrumut de 3,75 miliarde de dolari cu o dobândă foarte avantajoasă. Deși reticentă inițial, Marea Britanie acceptă convertibilitatea lirei în dolari, și implicit supremația economică americană, în iulie 1947. Vezi Steil, *Planul Marshall*, pp. 37–38.

93 Plohii, *Ialta*, p. 71; Coposu, *File dintr-un jurnal interzis*, pp. 458–459.

94 Neiberg, *Potsdam*, pp. 102–106, 111.

95 Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, pp. 513–515; Gromîko, *Corespondența*, vol. I, p. 320, 322; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 137, 140, 159–160.

96 *Ibidem*, pp. 29, 71–72, 202–203; Gaddis, *The United State and the Origins of the Cold War*, pp. 90, 95, 274–276; Kolko, *The Politics of War*, p. 129, 139, 141, 409; Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 66–67; Kolko, *The Limits of Power*, p. 216; Arthur Conte, *Ialta sau împărțirea lumii*, traducere de Claudia Dumitriu, Editura Compania, București, 2000, p. 122; Ștefan Lache, „Încheierea celui de-al doilea război mondial. Conferința de pace de la Paris și însemnătatea hotărârilor sale pentru România", în Ilie Ceaușescu (coord.), *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. III, *Eliberarea părții de nord-vest a țării de sub ocupația horthysto-hitleristă. Participarea armatei române la eliberarea Ungariei, Cehoslovaciei și Austriei. Evoluția României în primii ani postbelici*, Editura Militară, București, 1989, pp. 466–467.

97 Ulam, *Stalin*, p. 605.

98 Charles E. Bohlen, „The Yalta Negotiations", în Stokes, *From Stalinism to Pluralism.*, pp. 19–27; Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, pp. 269, 278, 280, 289, 316–324, 339–340, 343–344, 348–349, 405–407, 428–431, 451–454, 467–469; Jack Bielasiak, „Poland", în Ramet, *Eastern Europe*, pp. 127–130; Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 237–243, 256–264, 298–300, 302–303, 404–405, 309–313, 315–317, 327, 347–348, 361–365,

386–387, 391–394, 402–403, 407–408, 411, 413–415, 424–430, 435–437; Gromîko, *Corespondența*, vol. II, pp. 70–72, 211, 216–221, 226–228, 244–248, 256–259, 262–263, 266–268, 275–278, 283. Ca fapt divers, conducerea japoneză spera ca Uniunea Sovietică să o ajute să evite capitularea necondiționată, drept recunoștință pentru că Japonia nu și-a respectat angajamentele militare față de Germania nazistă și nu a invadat Uniunea Sovietică în 1941. Declarația de război a sovieticilor, înmânată ambasadorului japonez de la Moscova doar cu câteva zile înainte de capitularea Japoniei, a indus un sentiment de consternare indignată la Tokyo. Este posibil ca decizia Japoniei de a nu ataca Uniunea Sovietică să se fi datorat, dincolo de propriile priorități strategice, și dezamăgirii pe care i-a cauzat-o aliatul german în 1939, cu ocazia semnării pactului Ribbentrop-Molotov. Japonia nu a fost înștiințată asupra acest demers. Vezi Harry A. Gailey, *Războiul din Pacific. De la Pearl Harbor la Tokio*, traducere de Agop Bezerian, Editura Saeculum I.O., Editura Vestala, București, 1998, pp. 469–470; Robert Guillain, *Sorge. Spionul care a salvat Moscova*, RAO International Publishing Company, București, 1994, pp. 60–62.

99 Neiberg, *Potsdam*, pp. 264–265.

100 *Ibidem*, p. 265.

101 Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 232.

102 Sharon Wolchik, „Czechoslovakia", în Ramet, *Eastern Europe*, pp. 36–37.

103 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, pp. 45–76; Țârău, *Alegeri fără opțiune*, pp. 335–367.

104 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, pp. 115–120; László Kürti, „Hungary", în Ramet, *Eastern Europe*, pp. 71–74.

105 Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România 1044–1965: rivalități, represiuni, crime… Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. II, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2016, pp. 339, 400, 406–407.

106 Țârău, *Alegeri fără opțiune*, pp. 66–69; Molotov, *Probleme de politică externă*, pp. 122–125, 240–243; Bossy, *Jurnal*, p. 75, 89; Ulam, *Stalin*, pp. 591–592.

107 Ioanid, *Lotul Antonescu în ancheta SMERȘ*, p. 80.

108 Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, pp. 183–186.

109 În cadrul ambelor întâlniri, Stalin a fost de departe cel mai bine pregătit lider în ceea ce privește chestiunile militare și tactice. Vezi Plohii, *Ialta*, pp. 134–135. De asemenea, cu ocazia Conferinței de la Potsdam, Stalin a lansat ideea că Hitler ar putea fi încă în viață, idee care s-a perpetuat și a căpătat ulterior proporții nebănuite. Stalin știa desigur că Hitler murise, dar dorea să mențină în alertă puterile occidentale cu privire la pericolul nazismului, care s-ar fi menținut la cote înalte, pe de o parte, respectiv să impună Germaniei sancțiuni cât mai mari posibil, pe de altă parte. Neiberg, *Potsdam*, pp. 267–268.

110 La radicalizarea ideologică a administrației Truman, care a condus la doctrina cu același nume, a contribuit din plin așa numita „telegramă lungă" a diplomatului american George Kennan, aflat în misiune în Moscova postbelică. Documentul, emis în 1946, avertiza conducerea Statelor Unite despre caracterul eminamente agresiv și expansionist al comunismului sovietic, pentru care doar presiunile și eventual forța militară brută ar constitui un răspuns pe măsură. Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, p. 350. Evident, telegrama supraaprecia enorm posibilitățile și intențiile reale ale Uniunii Sovietice postbelice, fiind de asemenea contradictorie și mult prea incisivă pentru un astfel de document. Influența ei asupra carierei diplomatice ulterioare a lui Kennan nu este nici ea de neglijat. Vezi Nistor, *Înfruntând Vestul*, pp. 26–31.

111 Stalin nu are încredere în comunistul Pătrășcanu atunci când acesta ajunge în septembrie la Moscova ca membru al delegației române pentru negocierea armistițiului cu Uniunea Sovietică, deoarece el este parte a unei delegații guvernamentale monarhice; în plus, prezența lui într-o astfel de delegație ar indica faptul că PCR a declarat război Uniunii Sovietice, nu regimul Antonescu. Rezultă deci de aici nu că Stalin nu ar fi avut încredere în opțiunile ideologice ale lui Pătrășcanu, ci să simpla lui prezență la Moscova în acel context reprezenta o gafă diplomatică. Vezi ȘdeoareceConfesiunile elitei comuniste, vol. V, pp. 46–47.

112 Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 191–192.

113 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 41.

114 *Ibidem*, p. 68; vezi și Hazard, *Cold War Crucible*, p. 69.

115 Dintre care se remarcă încercarea de a instaura un guvern care să excludă forțele politice membre ale FND. Fătu, *Alianțe politice*, p. 152.

116 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 73–81, 84–91, 122–123; vezi și Kolko, *The Politics of War*, pp. 157, 404. Un amănunt interesant legat de Conferința de la Ialta este insistența lui Stalin asupra rolului Marilor Puteri în negocierea și prezervarea păcii internaționale, puteri care ar trebui să dețină drepturi speciale în raport cu statele mici în acest proces. Roosevelt a ripostat, afirmând că drepturile micilor națiuni nu ar trebui neglijate, dar Stalin a rămas ferm pe poziții. Conte, *Ialta*, pp. 234–235. Oricât ar părea de altruist, răspunsul președintelui american era influențat în primul rând de considerente electorale. Statele Unite fiind un stat democratic, președintele Roosevelt nu dorea ca Partidul Democrat care îl propulsase la putere să fie penalizat la vot și din punctul de vedere al sponsorizărilor campaniilor politice de către diasporele est-europene, cea poloneză numărând în acel moment aproximativ șapte milioane de membri. Geopolitic apoi, administrația Roosevelt nu dorea să lase impresia că nu este deloc interesată de viitorul politic al micilor state est-europene și atenționa în același timp partea sovietică, fie și doar retoric, asupra eventualei reversibilități a câștigurilor sale postbelice în această regiune. Stalin, în schimb, fiind liderul unui stat nedemocratic, deși poate mai divers și mai multicultural decât Statele Unite, nu era preocupat de genul acesta de considerente și își permitea să afirme, foarte cinic și detașat, că „Vulturul [...] trebuie să le dea voie păsărilor să cânte, dar nu trebuie să-i pese de ce cântă ele". Conte, *Ialta*, 235; vezi și Plohii, *Ialta*, pp. 195–196, 201–202.

117 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 117–118; Byrnes, *Speaking frankly*, pp. 74, 125. Pentru o critică a balcanismului, concept aparținând Mariei Todorova și adaptat după orientalismul lui Edward Said – vezi Roberts, *Eastern Europe*, pp. 199–200. Pe scurt, critica lui Roberts ajunge la concluzia de bun-simț cum că violența este un atribut al politicii internaționale și al politicii în general – marile puteri fiind responsabile din plin

pentru punerea în practică a unor comportamente de acest fel – și nu poate fi redusă sub nicio formă la Balcani.

118 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 102–103, 105–107, 113, 117–118.

119 *Ibidem*, pp. 125–127.

120 *Ibidem*, pp. 175–176.

121 Vezi Marcel-Dumitru Ciucă, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea dr. Petru Groza. Instaurarea regimului pro-comunist*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, Editura Ordessos, Muzeul Județean Argeș, Pitești, 2015, pp. 16–25.

122 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 130–135, 137–142.

123 *Ibidem*, p. 189.

124 *Ibidem*, pp. 149–151, 153, 183, 164–169.

125 *Ibidem*, p. 202.

126 Courtney, Harrington, *Relații româno-americane, 1940–1990*, pp. 62–68.

127 Kolko, *The Limits of Power*, p. 200, 202.

128 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, Editura Comunicare.ro, București, 2012, p. 88; Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, p. 142.

129 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 425–430; Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, pp. 134–139; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 190; Berry, *Romanian Diaries*, pp. 338, 374–375, 377–378, 412, 433; Roy Melbourne, „Witness to the start of the Cold War: the view from Romania", în Quinlan, *The United States and Romania*, p. 99; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 183, 330–331; Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, pp. 53–54. Vezi și Mihai Pelin (coord.), *Cartea albă a Securității*, vol. I, *23 august 1944-30 august 1948*, Serviciul Român de Informații, București, 1997, p. 362 – citez acest ultim titlu cu toate precauțiile de rigoare, fiind vorba de un istoric controversat, ale cărui simpatii pentru fosta Securitate comunistă sunt dincolo de orice dubiu. Un exemplu de șantaj practicat de către presa afiliată FND consta în încercarea de a compromite tot felul de oameni influenți și cu posibilități pentru a-i atrage de partea guvernului Groza prin răspândirea unor informații mai mult sau mai puțin tendențioase, cum că respectivii ar întreține

amante, sau că ar fi delapidat fonduri publice în timpul regimurilor politice anterioare, în special în timpul guvernării antonesciene. Ulterior, acestora li se cerea sprijin financiar. Dacă îl ofereau, acuzațiile în presă încetau subit. Dacă nu, campaniile de denigrare continuau. Bishop, Crayfield, *Moscova înhață România*, pp. 295–296.

130 Mihaela Teodor, *Anatomia cenzurii. Comunizarea presei din România, 1944–1947*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2012, pp. 28–30, 41.

131 Înființată în vara lui 1945, Comisia avea ca scop menținerea unei vieți politice interne relativ normale până la încheierea tratatului de pace cu România, semnat doi ani mai tîrziu la Paris. Antonio Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (sept. 1944-mai 1945). Documente*, Fundația „Cele Trei Crișuri", Oradea, 1995, p. 5.

132 Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, p. 151.

133 În 1945, în România se publicau, conform lui Bishop și Crayfield, 450 de ziare și reviste, cele mai multe per țară din toată Europa de Sud-Est. Bishop, Crayfield, *Moscova înhață România*, p. 287.

134 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 380–394, 401–410, 412–428, 532–538, 540–542.

135 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, p. 143.

136 Vezi Dinu Giurescu, *Falsificatorii*; Adrian Cioroianu, *Pe umerii lui Marx*; Dennis Deletant, Maurice Pearton (1998), *Romania Observed. Studies in Contemporary Romanian History*, Editura Enciclopedică, București, 1998, pp. 119–128; Dinu Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, Editura ALL, București, 1996; Brătianu, *Acordul Churchill-Stalin din 1944*; Copilaș, *Geneza leninismului romantic*, pp. 74–88; Baciu, *Agonia României*, p. 214. Însuși ambasadorul sovietic la București, Serghei Kavtaradze, recunoscuse că alegerile fuseseră masiv falsificate și era îngrijorat că liderii PCR făcuseră prea mare caz de „tehnicile" speciale pe care le dețineau pentru a întoarce rezultatul votului în favoarea lor. Ioan Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 445–446. Chiar și comuniști locali proeminenți ca Simion

Bughici, succesorul Anei Pauker în funcția de ministru de externe în 1952, sau Sergiu Brătescu, un nume mai puțin cunoscut, au recunoscut eșecul categoric al partidului la alegerile din 1946. Vezi Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România, 1944–1965: rivalități, represiuni, crime... Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2015, pp. 301, 338–339, 373.

4 – Fără imprudențe: perspectiva occidentală

1 Baciu, *Agonia României*, p. 62; Baciu, *Yalta și crucificarea României*; Georgescu, *România între Yalta și Malta*; Dinu Zamfirescu, „Ialta – mit și realitate", în Solacolu, *Tragedia României*, pp. 391–394; vezi și Claudia-Florentina Dobre, „Comunismul românesc", în Claudia-Florentina Dobre, Valeriu Antonovici, *op. cit.*, pp. 236–237; Constantin Cesianu, „Preliminariile", în Câmpeanu, *6 martie* 1945, p. 17; Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, 1924–1947, p. 297, 312.

2 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 21.

3 Mocanu, *România și Armistițiul cu Națiunile Unite*, p. 269; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. IV, pp. 242–243; Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 450.

4 Chiper, Constantiniu, Pop, *Sovietizarea României*, pp. 52, 69; vezi și Mocanu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite*, p. 81; Dennis Deletant, „British Policy", în *6 martie 1945*, pp. 104. Conform documentelor editate de către Radu Marin Mocanu, suma despăgubirilor de război pe care România trebuia să o achite Uniunii Sovietice era de trei sute de milioane de dolari la valoarea leului din 1938, nu din 1944, ceea ce însemna o creștere efectivă de aproape patru sau cinci ori a despăgubirilor. Plata acestora urma să se facă eșalonat, câte cincizeci de milioane de dolari pe an, din 1944 până în 1950. Mocanu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite*, pp. 108–165–166, 210.

5 V. Dobrinescu, N. Niculescu, „România și problemele economico-financiare la Conferința de Pace de la Paris din anul 1946", studiu introductiv în cadrul volumului Danielopol, *Jurnal parizian*, p. 22; vezi și pp. 122–124.

6 Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 51–54.

7 Schuyler, *Jurnal*, pp. 21, 169. Diplomaților occidentali, liderii PNȚ și PNL le prezentau situația României postbelice în termenii abstracți ai respectării democrației și drepturilor omului, fără să amintească participarea României la războiul împotriva Uniunii Sovietice și fără să înțeleagă „că învingătorii erau, de fapt, sovieticii, care urmăreau să-i oblige pe cei învinși să plătească din plin și cât mai mult cu putință". Giurescu, *Imposibila încercare*, p. 31.

8 Rieber, „The Crack in the Plaster", p. 70.

9 Schuyler, *Jurnal*, pp. 169–170; vezi și pp. 45, 112, 120, 170–171.

10 *Ibidem*, p. 126; vezi și p. 180; Vezi, de asemenea, Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 125–127; Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, p. 135, Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 305; Mocanu, *România în anticamera conferinței de pace de la Paris*, p. 118; Porter, *Operațiunea Autonomous*, p. 130; Tatiana Pokivailova, „Tratativele româno-sovietice (februarie 1948) și reacția Kremlinului la abdicarea regelui Mihai I", în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, Fundația Academia Civică, București, 1998, pp. 154–155; Daniel Penell, „Politica americană față de România între 1944–1948", în Romulus Rusan (ed.), *Anul 1948 – instituționalizarea comunismului*, Fundația Academia Civică, București, 1998, pp. 717–718; Ioan Scurtu, *Istoria partidului Național Țărănesc*, Editura Enciclopedică, București, 1994, pp. 449–450; Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 106–107. Și alți lideri ai PNȚ, cum ar fi Ioan Hudiță, de exemplu, considerau că Statele Unite sunt prea conciliante față de Uniunea Sovietică. Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 26 aprilie-31 august 1946*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, pp. 83, 91, 102–103, 127–129, 153–154. Chiar și în 1947 Maniu continua să adreseze cereri de acest gen diplomaților americani, pe care efectiv îi exaspera. Vezi Dinu Giurescu, *Cade Cortina de Fier. România, 1947. Documente diplomatice*, Editura Curtea Veche, București, 2002, pp. 82–89, respectiv Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 152, 161; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, p. 196; Marcel-Dumitru Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Național Țărănesc*, vol. III, *Sentința*, Editura Saeculum I.O.,

2001, p. 53. Şi diplomaţii britanici, pe lângă cei americani, considerau conducerea partidelor istorice româneşti ca fiind îmbătrânită şi depăşită de situaţie. Vezi Gafencu, *Jurnal*, vol. III, pp. 87–88 şi Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, p. 238.

11 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 455. Imediat după actul de la 23 august 1944, de altfel, presa internă a FND, dar şi cea internaţională, ocazional, au scos în evidenţă caracterul conservator şi retrograd al partidelor istorice. Vezi I. Saizu, „Importanţa internaţională a cotiturii României reflectată în presa internă", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internaţional*, p. 437; Gh. Buzatu, „Presa internaţională şi evenimentele din România", în Buzatu, *Actul de la 23 august în context internaţional*, pp. 442–466.

12 Vasile Arimia, Ion Ardeleanu, Alexandru Cebuc (ed.), *Istoria Partidului Naţional Ţărănesc. Documente, 1926–1947*, Editura Arc 2000, Bucureşti, 1994, pp. 268–269. În cadrul Comisiei Aliate de Control, îşi aminteşte diplomatul Alexandru Danielopol, în momentele delicate, reprezentanţii englezi şi cei americani pur şi simplu „îşi îndreptau privirile spre tavan". Vălenaş, *În culisele negocierilor cu Uniunea Sovietică, 1934–1947*, pp. 47, 148.

13 Dennis Deletant, „British Policy", în *6 martie 1945*, p. 111; Şerban Rădulescu-Zoner, Daniela Buşe, Beatrice Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, Editura Cavaliotti, Bucureşti, 1995, p. 46; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, p. 339; Dinu C. Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluţia internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 533; Brătianu, *Acordul Churchill-Stalin din 1944*, pp. 88–89. Până la apariţia doctrinei Truman, Churchill îi sfătuia pe diplomaţii britanici acreditaţi în România să nu emită pretenţii politice nejustificat de mari. Vezi Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 56; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 261; Gh. Buzatu, „Actul revoluţionar din august 1944. Evoluţia politică a României în anii 1944–1945", în Rusu, *Republica în România*, pp. 106–107; Vlad, *România şi marile puteri, 1944–1947*, pp. 91–92, 155–156.

14 Berry, *Romanian Diaries*, pp. 43–44, 474–475. De fapt, jurnalista britanică Elizabeth Barker, care a vizitat şi scris despre statele est-europene în perioada postbelică, este de părere că, în

linii mari, opoziția împotriva FND este nostalgică, aristocratică, bârfitoare și extravagantă, aceasta punând deseori diplomații occidentali în posturi penibile prin acuza că Occidentul nu a înfruntat Rusia în chestiunea României; cum liberalii de factură occidentală sunt foarte rari în România acelor vremuri, opoziția cea mai decentă și mai credibilă este reprezentată, considera Barker, de către țărani. Barker, *Truce in the Balkans*, p. 146.

15 Joachim Joesten, *What Russia Wants*, Vail-Ballou Press, Binghamton, 1944, p. 169.

16 Ion Alexandrescu, „Rolul tovarășilor de drum din guvernul Petru Groza în viziunea P.C.R.", în *6 martie 1945*, p. 133; T.A. Pokivailova, „A.Y. Vyshinsky, First Deputy Commisar for Foreign Affairs of the USSR, and the Establishment of the Groza Government", în *6 martie 1945*, p. 56; Csaba Békés et al. (ed.), *Soviet Occupation of Romania, Hungary and Austria*, 19944/1945–1948/1949, Central European University Press, Budapest, 2015, p. 67. PNȚ organizase chiar un „cerc militar profesional" în perspectiva unei eventuale lovituri de stat. Vezi Mihai Fătu, Gheorghe Țuțui, „Regimul democratic în 1946", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 252–253; Olteanu, Țuțui, „1947 – an hotărâtor în dezvoltarea revoluției", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 314–315; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 267–280; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, pp. 208, 422–426; Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 625.

17 Burger, *Misiunea Ethridge în România*, pp. 165–166, 149; Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 231–235, 237–238, 245. Unul dintre cei mai perspicace membri ai misiunii diplomatice americane din România, Henry Roberts, citat copios în prezenta lucrare, îl considera fără menajamente pe Maniu drept „neofascist". Penell, „Politica americană față de România între 1944–1948", în Rusan, *Anul 1948*, p. 717.

18 Schuyler, *Jurnal*, p. 148.

19 Monica Grigore, Oana Ionel, Dragoș Marcu (ed.), *Un sfert de veac de urmărire: documente din dosarele secrete ale generalului Nicolae Rădescu*, Editura Enciclopedică, București, 2004, pp. 86, 88, 112, 130. Inclusiv regele Mihai recunoștea că generalul

Rădescu nu avea efectiv încredere în democrație. Vezi Mircea Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc*, Editura Princeps, Iași, 1994, pp. 29–30, 87, 229.

20 Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 239; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 149–150; Deletant, „Rezistența împotriva valului dominației sovietice", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, p. 46; Grigore, Ionel, Marcu (ed.), *Un sfert de veac de urmărire*, pp. 60, 71, 80. Vezi și Claudiu Secașiu, „Serviciul de informații al P.C.R.; Secția a II-a Informații și Contrainformații din Cadrul Comandamentului Formațiunilor de Luptă Patriotice (F.L.P.) – Penetrarea Serviciilor Oficiale de Informații (23 august 1944–6 martie 1945)", în *6 martie 1945*, p. 155, respectiv Schuyler, *Jurnal*, p. 45.

21 Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, pp. 305–306; Ionescu, *Comunismul în România*, p. 136.

22 Burger, *Misiunea Ethridge în România*, pp. 134–135.

23 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, p. 178.

24 Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 204. Pentru această colaborare, Rădescu a fost amenințat cu moartea de către legionari. Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, pp. 161, 171–172, 174–178.

25 *Ibidem*, pp. 151, 156, 166–167, 177.

26 *Ibidem*, pp. 71, 79, 80, 102–103, 108, 116, 143, 180–181.

27 *Ibidem*, pp. 223–224.

28 *Ibidem*, pp. 328, 330–331, 334; vezi și Nicolae Rădescu, *În corespondența secretă a exilului românesc, vol. II, iunie 1949 – august 1951*, Editura „Jurnalul literar", București, 2001, pp. 59–60; Nicolae Rădescu, *În corespondența secretă a exilului românesc, vol. III, septembrie 1951-octombrie 1953*, Editura „Jurnalul literar", București, 2002, pp. 60–61.

29 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, Editura Dominor, București, 2008, p. 115.

30 Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, pp. 435–436. Câțiva ani mai târziu, de la New York, generalul regreta „tâmpenia aliaților" anglo-saxoni în raport cu Uniunea Sovietică. Rădescu, *În corespondența secretă a exilului românesc*, vol. II, pp. 78–79; vezi și Rădescu, *În corespondența secretă a*

exilului românesc, vol. III, pp. 10, 67–68, 86. Interesant și ironic deopotrivă este apelul de prietenie manifestat de către guvernul Republicii Populare România în 1952, după epurarea „grupului antipartinic" format din Ana Pauker, Vasile Luca și Teohari Georgescu, față de generalul Rădescu. Acesta se opusese preluării unor fonduri românești din Elveția, pe care statul român căuta să le recupereze, de către „bandele de criminali burghezo-moșierești vânduți imperialiștilor și iudeo-masonilor americani"; astfel, „Oamenii muncii din RPR își amintesc cu socialistă bucurie că domnul tov. Nicolae Rădescu [sic!] a fost acela care primul a demascat încă din 1945 activitățile subversive antistatale ale oportuniștilor, sioniștilor și deviaționiștilor Ana Pauker, Teohari Georgescu și ungurul Luka [sic!]". Rădescu, *În corespondența secretă a exilului românesc, vol. III*, pp. 165–166.

31 Pelin, *Cartea albă a Securității*, pp. 378–381.

32 Gafencu, *Jurnal*, vol. III, p. 501; Bossy, *Jurnal*, p. 442.

33 Gafencu, *Jurnal*, vol. III, pp. 136–137; vezi citatul original în Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, p. 372. Redăm aici, pentru a sublinia câtă dreptate avea Gafencu atunci când compara ieșirile publice din exil ale lui Rădescu și diferitele luări de poziție legionare, un citat dintr-un manifest al Legiunii din 1937: „În cer, în morminte, în grele închisori și în război la marginea pământului, pretutindeni, legionarul stă de strajă. Voi, cei vii, cei liberi, stați de strajă cu arma la picior, aici acasă unde trebuie să parăm atâtea atacuri și atâtea uneltiri". Corneliu Zelea Codreanu, *Legiunea pentru supraviețuirea ființei naționale*, Editura Fundației Buna Vestire, București, 1993, p. 78. De menționat și că Misiunea politică a generalului Rădescu în exil a fost finanțată cu milioane de lei sustrași ilegal din țară, o parte din sumă fiind expediată înainte de fuga acestuia (1946). Vezi Deletant, „Rezistența împotriva valului dominației sovietice", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, p. 48.

34 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. IV, p. 453.

35 Harriman, Abel, *Special Envoy to Churchill and Stalin*, p. 405.

36 Mocanu, *România în anticamera conferinței de pace de la Paris*, p. 60.

37 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie–25 aprilie 1946*, Editura Semne, București, 2013, p. 39.

38 Schuyler, *Jurnal*, pp. 35, 241–244, 301–302, 313–314, 321–324, 347, 359–360, 365; Markham, *România sub jugul sovietic*, pp. 213–214; Romniceanu, *Zece luni în guvernul Groza*.

39 Schuyler, *Jurnal*, p. 291.

40 Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice*, pp. 247, 254–255.

41 Markham, *România sub jugul sovietic*, p. 382.

42 Cortland van Schuyler, *Jurnal*, p. 88.

43 Un amănunt interesant referitor la persecuțiile evreilor din Transnistria: romii locali îi ajută pe aceștia și le oferă mâncare, pe care unii dintre evrei o refuză pe motiv că ar fi fost „murdară". Vezi Matei Gall, „Minunea", în Solacolu, *Tragedia României*, pp. 163–164. Ceea ce arată, până la urmă, că orice grup etnic și social are prejudecăți, respectiv că atenuarea vinovăției unora dintre aceste grupuri pentru exterminarea altora pe motiv că ar avea prejudecăți nu se justifică și nu se va justifica niciodată.

44 Vezi, pentru detalii, nu și pentru interpretare, Dumitru Șandru, *Comunizarea societății românești în anii 1944–1947*, Editura Enciclopedică, București, 2007, pp. 109–110; Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, 1924–1947, pp. 313–314, 317–318; vezi, de asemenea, Burger, *Misiunea Ethridge în România*, p. 227; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, p. 234; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 292. Iată ce declara un membru de partid însărcinat cu organizarea campaniei electorale a comuniștilor din toamna lui 1946, Andrei Pătrașcu: „Am fost numit pentru a conduce campania electorală în Ardeal și Banat. Reacțiunea condusă de P.N.Ț. se pregătea și ea temeinic pentru a câștiga alegerile. Centrul ei de activitate era la Cluj, unde funcționa universitatea [Victor Babeș, *n.m.*]. Întreaga studențime de naționalitate română era de partea reacțiunii. Organizau aproape zilnic demonstrații de stradă împotriva regimului, împotriva guvernului și împotriva partidului". Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, p. 320; vezi și Giurescu, *Falsificatorii*, pp. 78–79. Din perspectiva de student minoritar, Andrei Roth confirmă la rândul său divizarea etnică și politică a Clujului postbelic între

studenții preponderent români, adepți ai partidelor istorice, respectiv muncitorii preponderent maghiari, favorabili PCR: „În aprilie-mai 1946 conflictele și bătăile de coloratură etnică, îmbrăcând în același timp și aspectul caracteristic al «luptei de clasă», erau la ordinea zilei pe străzile Clujului. Una din tabere era alcătuită din studențimea română, adeptă a partidelor «istorice», cealaltă fiind formată din muncitorimea clujeană care pe atunci era în majoritate covârșitoare de naționalitate maghiară. Studenții români mai temerari și dornici de aventură, după amiaza și pe înserat, ieșeau în grupuri prin oraș, în Parcul Mare, pe strada Barițiu și în alte părți, acostau câte un flăcău care părea maghiar și-l somau: «spune brânză!» Evident răspunsul era «brinza». Incapacitatea flăcăului de a pronunța corect cuvântul era pretextul să i se aplice o bătaie bună. În consecință și tinerii muncitori maghiari au început să circule în grupuri, nedorind să rămână datori. Dincolo de pornirile naționale se aflau tensiunile politice ale epocii, naționalismul românesc ridicându-se contra tendințelor comuniste de a ajunge la putere. În acea vreme, la hotarul Mănășturului se așezase o tablă cu inscripția: «Pân-aici democrație, de aicea Mănăștur!». Și o gândeau în modul cel mai serios, nu aveau nevoie de democrația care pe atunci propaga egalitatea națională. În opoziție cu textul plăcii memoriale despre care aminteam mai sus, în nici un discurs studențesc din acea vreme nu se pomenea nimic despre apărarea democrației, în schimb se vorbea mult despre apărarea intereselor națiunii române". Roth, *Opțiunile mele*, pp. 135, 159–162; vezi și Nae Antonescu, „Preistoria sovietizării în nord-vestul României", în Viorel Ciubotă (coord.), *Sovietizarea Nord-Vestului României, 1944–1950*, Editura Muzeului Sătmărean, Satu Mare, 1996, pp. 281–284. Pentru antisemitismul studențesc interbelic, vezi Scurtu, Boar, *Minoritățile Naționale din România, 1918–1925*, pp. 519–548, 721–725.

45 Marcel-Dumitru Ciucă, *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea dr. Petru Groza. Instaurarea regimului pro-comunist*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, Editura Ordessos, Muzeul Județean Argeș, Pitești, 2014, pp. 50, 54; Schuyler, *Jurnal*, p. 71; vezi și Scurtu, *România. Viața politică*

în documente, 1945, pp. 166–167, 197–209, 263–266, 390–391; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 105–106, 116–117, 153–154, 248–258, 567–568; Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 186–187; Bîftoi, *Petru Groza*, pp. 270–271; Cornel Sigmirean, Corneliu Cezar Sigmirean (ed.), *România și Ungaria în fața Conferinței de Pace de la Paris, 1945–1947*, Editura Universității „Petru Maior", Târgu Mureș, 2010, pp. 9–11. Minoritățile, mai ales cea maghiară, începuseră să sprijine PCdR încă din anii 1920, din cauza insistenței acestui partid, inclusiv în perioada ilegalității, asupra drepturilor minorităților, în special în ceea ce privește dreptul de a avea școli proprii, respectiv posibilitatea utilizării limbii materne în administrație. Vezi Dalia Báthory, „Maghiarii din România în comunism: între internaționalismși naționalismul românesc", în Liliana Corobca (ed.), *Panorama comunismului în România*, Editura Polirom, Iași, 2020, p. 408. Pentru a haşura telescopic conflictele sociale şi etnice din Clujul postbelic, în care au fost implicați preponderent studenți români și muncitori maghiari, este suficient să amintim că încă din martie 1944 studenții români din Cluj îl aclamau pe Antonescu și credeau în promisiunile acestuia cum că Transilvania de Nord va fi recâștigată pentru România. Odată această provincie reintegrată în România prin intermediul eforturilor guvernului Groza, aceiași studenți naționaliști considerau că meritul acestei reușite le revine cu prisosință. Nu este de mirare că FND asociază această studențime cu opinii radicale și extremiste de dreapta opoziției. Pe de altă parte, guvernul Groza este conștient de delicatețea situației, respectiv de faptul că foști membri ai administrației horthiste din Cluj caută la rândul lor să creeze incidente pentru a denunța ulterior pe plan internațional abuzurile autorităților române – motiv pentru care încearcă, într-o primă fază, tatonarea lucrurilor, iar ulterior optează pentru trimiterea muncitorilor maghiari împotriva studenților naționaliști care creau tot mai multe turbulențe pe străzile Clujului. Nu trebuie trecută cu vederea scandarea de lozinci antisemite și xenofobe pe peronul și în trenurile gării din Cluj de către studenții cei mai agresivi, care au fost expulzați în urma acestor incidente. Nici

faptul că mulți dintre ei erau în legătură cu foști legionari, inclusiv comandanți, ajungând să îngroașe ulterior rândurile rezistenței anticomuniste din munți, rezistență radicalizată, așa cum vom constata, pe coordonate ideologice legionare. Vezi, pentru mai multe informații, deși interpretarea este una profund naționalistă, Petre Țurlea, *Studențimea română din Cluj, 1944–1946*, Editura Renașterea, Cluj-Napoca, 2006, pp. 24–25, 28, 96, 100, 104, 108, 162–164, 196, 279–280. Guvernul Groza era perfect conștient de tensiunile interetnice instrumentate de către forțele politice locale ale Clujului, dar considera că nu trebuie reliefate inutil, ci lăsate, pe cât posibil, să se stingă de la sine. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 441–443, 451. Despre naționalismul și antisemitismul universitar interbelic, vezi Lucian Năstasă-Kovacs (ed.), *Antisemitismul universitar în România, 1919–1939. Mărturii documentare*, Editura Institutului pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, Editura Kriterion, Cluj-Napoca, 2011. Așa cum observă Alina Sandra Cucu, diferendul care i-a opus pe muncitorii maghiari studenților români are certe valențe de clasă: proletariat în curs de radicalizare versus burghezie naționalistă, xenofobă și antisemită. Cucu, *Planning Labor*, p. 225.

46 Virgil Țârău, „Problema Transilvaniei în ecuația comunizării României", în Ciubotă, *Sovietizarea Nord-Vestului României*, pp. 91–92. În aprilie 1945, de exemplu, un grup de două mii de români provenind din diferite părți ale țării și mutați la Oradea sunt împiedicați să își ocupe noile proprietăți de către etnici maghiari deja instalați în respectivele rezidențe, unii dintre aceștia fiind, probabil, vechii proprietari ai imobilelor și terenurilor cu pricina. Situația degenerează, se ajunge la conflicte locale de amploare în urma cărora numeroase persoane necesită spitalizare. Pentru a nu complica suplimentar situația politică și așa explozivă, guvernul Groza decide mutarea acelui grup de „coloni" români. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, p. 247.

47 Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (sept. 1944-mai 1945)*, pp. 83–91;

Sigmirean, Sigmirean, *România și Ungaria în fața Conferinței de Pace de la Paris*, pp. 114–117, 192–202, 137.

18 Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (sept. 1944-mai 1945)*, p. 139.

19 Chiper, Constantiniu, Pop, *Sovietizarea României*, pp. 203–205; Gheorghe Onișoru, *România în anii 1944–1948. Transformări economice și realități sociale*, Fundația Academia Civică, București, 1998, pp. 156–162. Participând la intrarea Armatei Roșii în București la finalul lui august 1944, Mihail Sebastian își amintește: „Lumea în stradă e încă buimăcită. Mari explozii de entuziasm, dar și anumită rezervă. Mulți trecători care se uită cruciș la jidanii care aplaudă". Sebastian, *Jurnal*, p. 558; vezi și Mihai al României, *O domnie întreruptă. Convorbiri cu Philippe Viguié Desplaces*, traducere de Ecaterina Stamatin, Editura Libra, București, 1995, p. 99. La rândul său, Andrei Roth rememorează rezervele elevilor, dar și ale profesorilor de la liceul arădean la care învăța – față de reintegrarea evreilor în procesul de învățământ în anul școlar 1944–1945: „Atât profesorii, cât și majoritatea colegilor ne dădeau de înțeles, fără a o spune răspicat, că băieții evrei fuseseră reprimiți împotriva voinței lor. Nu se mai folosea apelativul de «jidan», dar cu atât mai des cel de «minoritar». Nu vreau să fiu nedrept: era un profesor care nutrea sentimente cu adevărat democratice și ne-o și arăta, motiv pentru care ceilalți nu-l simpatizau deloc. [...]. Printre colegii mei erau și câțiva băieți români de bun simț care se purtau firesc, ba chiar prietenește. Cu ei aveam să păstrez relațiile și peste ani. Cei mai mulți însă își arogau superioritatea de majoritari. Potrivit unui obicei bine cunoscut, la sfârșitul clasei a XII-a s-a făcut un tablou al absolvenților. În lunile aprilie-mai ne-am deplasat cu toții la fotograf unde ne-am pus cu toții, pe rând, același smoching și papion. Pozele în care zâmbeam forțat au fost așezate pe tabloul de absolvire. Cei cinci băieți evrei din clasă apărem grupați în colțul de jos din stânga, ca într-un ghetou". Roth, *Opțiunile mele*, pp. 116–117. Din perspectiva PNȚ, Hudiță pune problema în termeni naționaliști, cu o tentă indeniabilă de simpatie legionară: „populația este atât de pornită contra evreilor, încât dacă legionarii sau cuziștii s-ar prezenta azi la alegeri [iunie 1947, *n.m.*], ei

ar obține unanimități peste tot. Țăranii [...] nu vor să știe dacă evreii din Fălticeni, Lespezi sau Pașcani sunt sau nu sinceri față de actualul regim, e de ajuns să vadă tot felul de afișe lipite pe ferestrele caselor lor în care se laudă regimul și se batjocorește tot ce are națiunea mai sfânt. Pe toate străzile acestor orașe se află afișe mari în care suntem ridiculizați noi, fruntașii partidului, Maniu, Mihalache, eu și fruntașii mai de seamă ai partidului [...]. Cadrele noastre nu le mai rup, căci își dau seama că toate aceste afișe batjocoritoare ne fac în fond o mare reclamă". Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 45–55. Reiese foarte clar din acest ultim citat omniprezența violenței politice din perioada postbelică, imposibilitatea reducerii ei la un partid/grup de partide sau altul.

50 Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea dr. Petru Groza. Instaurarea regimului pro-comunist*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, Muzeul Brăilei „Carol I", Editura Istros, Brăila, 2017, p. 553.

51 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 220–221; Marcel-Dumitru Ciucă (ed.), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea dr. Petru Groza. Instaurarea regimului pro-comunist*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, Muzeul Brăilei „Carol I", Editura Istros, Brăila, 2020, pp. 231–236, 507–509.

52 Roberts, *Rumania*, pp. 315–317; Fătu, *Alianțe Politice*, pp. 103–105; vezi și Burger, *Misiunea Ethridge în România*, pp. 196–197; Onișoru, *Alianțe și confruntări*, pp. 61, 67–68; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, p. 172; Vijoli, *Din prefacerile sistemului bănesc și de credit*, p. 107; Roller, *Istoria RPR*, p. 736; Constantin Toderașcu (coord.), *Documente privind istoria militară a poporului român, 13 mai 1945–31 decembrie 1947*, Editura Militară, București, 1988, pp. 285–286, 301–302; Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici*, p. 192; Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, p. 204; Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 60, 62. Pentru comparație, între 1916 și 1939, calculează Pătrășcanu, prețurile au crescut de 40 de ori, iar salariile numai de 18,5 ori. Vezi *Probleme de bază ale României*, pp. 47–48. În acest context, nu este de mirare că majoritatea românilor,

ca și majoritatea bulgarilor de altfel, aveau impresia că sovieticii încearcă deliberat să îi sărăcească. Vezi Barker, *Truce in the Balkans*, p. 115, respectiv Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 77, 128–129.

53 Alexandrescu, *Economia României în primii ani postbelici*, p. 24.

54 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. IV, 1943–1945, p. 406; Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 60, 85–86.

55 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, 7 martie 1945–27 iulie 1945, pp. 327–328.

56 Mihai Irimiea, *23 august 1944. Consecințe economice*, Editura Prahova, Ploiești, 2002, pp. 158–159. Și în 1945 sovieticii au renunțat la o parte dintre despăgubirile de război care incumbau României. Vezi Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 87–93. Cu toate aceste gesturi de bunăvoință, în ședințele guvernului Groza din 1945 se recunoștea deschis faptul că reparațiile plătite sovieticilor apasă foarte greu asupra reconstrucției economice a țării și că Moscova, în ciuda mărinimiei pe care o afișa public reducând ocazional din cuantumul despăgubirilor, este totuși foarte inflexibilă la acest capitol. Una dintre soluțiile propuse a fost aceea de a minimaliza gradual rolul Comisiei Aliate de Control și de a normaliza relațiile bilaterale cu Uniunea Sovietică, în speranța că, dincolo de privirile curioase ale occidentalilor, sovieticii ar fi putut face concesii mai mari, păstrând imaginea intransigentă pe care o afișau în fața Statelor Unite și a Marii Britanii. Groza pare să susțină ideea, dar Dej nu este de acord, probabil din cauza faptului că înțelegea că, în 1945 cel puțin, prioritățile de reconstruire a economiei sovietice vor trece decisiv înaintea priorităților de reconstruire a economiei românești. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 335–345; vezi și Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 57–67, 104. Pentru grija pe care guvernul Groza o manifesta în ceea ce privește controlul informațiilor de acest gen și cosmetizarea lor în presă, vezi Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 152–153. Astfel, între septembrie 1945 și iunie 1946, România achită în mod real aproximativ 1 050 de miliarde de dolari Uniunii Sovietice drept datorii de război, neincluzând

aici prelevările forțate de bunuri și de forță de muncă, în timp ce produsul național brut pentru anul 1947 este de aproximativ 650–700 milioane de dolari. În anul 1939, produsul național brut se ridică la 1 330 de miliarde de dolari, în timp ce în 1945 este de numai 715 milioane de dolari, o scădere de 46%. Vezi Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 87–88, 98.

57 Danielopol, *Jurnal parizian*, p. 192.

58 *Ibidem*, p. 60.

59 Nicolae Ionescu, *Moldova în anii 1944–1947*, Editura Kolos, Iași, 2005, p. 68.

60 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 150–151.

61 Mihail E. Ionescu, „6 martie 1945", în *6 martie 1945*, pp. 237–240, 243; Berry, *Romanian Diaries*, p. 48.

62 Schuyler, *Jurnal*, p. 118; Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, pp. 136–149; vezi și Mirela-Daniela Tîrnă (ed.), *Regele Mihai, 100 de ani de la naștere. Documente, 1921–1948*, Arhivele Naționale ale României, București, 2021, pp. 228–231.

63 Schuyler, *Jurnal*, pp. 170–180. Schuyler însuși pare nedumerit de această evoluție agresivă a politicii externe americane. Vezi și Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 189–190, respectiv Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, pp. 127–134.

64 LaFeber, America, *Russia and the Cold War*, p. 26.

65 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. IV, 1943–1945, p. 393.

66 Sănătescu, *Jurnal*, p. 221; Fontaine, *Istoria Războiului Rece*, vol. I, pp. 280–281; André Fontaine, *Istoria Războiului Rece. De la Revoluția din Octombrie la Războiul din Coreea, 1917–1950*, vol. II, Editura Militară, București, 1992, p. 49.

67 Ioan Scurtu, „Evoluția structurilor politice în România", în Ioan Scurtu, coord., *Structuri politice în Europa Centrală și de Sud-Est, 1918–2001*, Editura Fundației Culturale Române, București, 2003, p. 199.

68 Roy Jenkins, *Truman*, William Collins Sons & Co., Londra, 1986, pp. 100–101.

69 Acheson, *Present at the Creation*, pp. 197–198. Referitor la problema iraniană, național-țărănistul Hudiță o vede ca fiind direct legată de problema Balcanilor, în sensul în care dacă sovieticii

și-au retras, la presiunile Occidentului, armata din nordul Iranului, ar fi posibil să procedeze la fel și în cazul statelor est-europene în care era prezentă Armata Roșie. Alexandru Nicolschi, viitor lider al Securității începând cu 1948, clarifică problema într-o discuție pe care Hudiță pretinde că a avut-o cu acesta în aprilie 1946, exagerându-și probabil ponderea în cadrul PNȚ cu această ocazie: „Sovietele, dacă au înțeles să facă concesii în Iran, aceasta se datorează grijii lor de a menaja susceptibilitățile guvernului american, care se află sub «teroarea monopolurilor trusturilor americane», interesate în petrolul din Iran în Golful Persic. «Pentru o mare putere mondială ca Rusia Sovietică, a continuat el, a ceda momentan într-un punct al globului nu înseamnă nimic dacă ea poate obține compensații în altă parte unde are și ea interese mai deosebite. Acest lucru am impresia că nu-l înțelegeți bine d-voastră românii și mai ales un om învățat și cu simț politic ca d-ta. Rușii nu pot ceda nici la Dunăre și nici pe Vistula, căci sunt în joc interesele lor mari, lucru pe care încep acum să-l înțeleagă și americanii, ca și caraghioșii de englezi, care vor să-și dea aere de grandoare, când în realitate mor de foame și trăiesc din pomana Americii. Guvernul Groza noi știm că e foarte slab și că nu poate câștiga alegerile dacă ele s-ar face în mod liber. Știu că d-voastră țărăniștii, cu Maniu, sunteți foarte puternici. Păcat însă de o popularitate care nu vă poate servi la nimic, căci noi suntem ferm hotărâți să nu colaborăm nici cu Maniu, și nici cu Mihalache. Singura persoană care o acceptăm [sic!] ești numai d-ta și bineînțeles cu condiția să te încadrezi cu toți prietenii d-tale în blocul fenedist. Numai după această operație noi am decide dacă d-ta sau Groza ar urma să prezideze viitorul guvern de alegeri. Cred că am fost destul de clar, căci acesta-i mandatul care l-am primit [sic!] de la șeful meu, Vîșinski»". Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, pp. 153, 416–417. Cine știe câte propuneri de acest gen nu au fost făcute de către sovietici și aliații lor liderilor PNȚ, în încercarea neabătută de a fragmenta și discredita partidul. Dincolo de această observație, cinismul politic al lui Nicolschi este în acest caz mai vizionar, dacă îmi este permisă exprimarea, comparativ cu optimismul politic al lui Hudiță, care a sperat până în ultimul

moment că România va reuși cumva să evite integrarea în sfera de influență sovietică.

70 Neiberg, *Potsdam*, pp. 55–58.

71 Burger, *Misiunea Ethridge în România*, p. 174; vezi și Mihail E. Ionescu, „6 martie 1945", în *6 martie 1945*, pp. 237–238.

72 Vlad, *România și marile puteri, 1944–1947*, pp. 327–328.

73 Gromîko, *Corespondența*, vol. I, pp. 13–14; Acheson, *Present at the Creation*, p. 122; Herz, *Beginnings of the Cold War*, pp. 166–169. Baciu, *Agonia României*, p. 161; Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, p. 179.

74 Neiberg, *Potsdam*, pp. 118–119. În cele din urmă, se pare că britanicii și americanii s-au opus participării sovietice la războiul împotriva Japoniei, odată ce testele nucleare ale administrației Truman se dovediseră un succes. Vezi Preston, *Opt zile la Ialta*, p. 409.

75 Neiberg, *Potsdam*, p. 90.

76 *Ibidem*, pp. 110–111.

77 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 359–370.

78 Vezi Dan Cătănuș, *Comuniștii români și devierea de dreapta. Istoria unei afaceri de partid, 1940–1968*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2018, p. 51.

79 Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluția internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 593.

80 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 134; Ulam, *Stalin*, pp. 628–629.

81 Un motiv suplimentar pentru care americanii nu au făcut presiuni foarte mari în Europa de Est este acela că, până în vara lui 1945, au trebuit să mobilizeze majoritatea diviziilor pe care le aveau în războiul contra Japoniei. Vezi Gaddis, *The United States and the Origins of the Cold War*, p. 210.

82 Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 79–81.

83 Pelin, *Cartea albă a Securității*, pp. 25–26.

84 Romniceanu, *Zece luni în guvernul Groza*, pp. 74, 76–77.

85 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 494–500, 513–515, 518–519; Mocanu, *România în anticamera conferinței de pace de la Paris*, pp. 341–342. Începând cu 1948

însă, Statele Unite inițiază programe coordonate pentru stimularea disidenților în statele est-europene, de la nivel mediatic și până la activități de spionaj. Acestea vor avea însă tocmai efectul contrar, amplificând insecuritatea și temerile elitelor comuniste locale și determinându-le să se apropie și mai mult de Moscova. Vezi Nistor, *Înfruntând Vestul*, pp. 134–135, 167, 248, 250; vezi și Giugariu, *Principiul bumerangului*, p. 444, 641.

86 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, pp. 211–214.

87 Mark László-Herbert, *Abdicarea regelui Mihai. Documente diplomatice inedite*, Editura Humanitas, București, 2010, p. 222.

5 – „Voi sunteți răspunzători de aceste încurcături": perspectiva sovietică

1 Goebbels, *Jurnal*, p. 95.

2 *Ibidem*, p. 137.

3 Barker, *Truce in the Balkans*,p. 133.

4 Antonio Faur, *Comportamentul militarilor sovietici în județele din vestul României, 1944–1945*, vol. I, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000, p. 9; vezi și Jacques de Launay, *Marea prăbușire, 1944–1945*, traducere de Georges Boisnard, Editura Polirom, Iași, 1996, p. 137.

5 Vezi, de exemplu, Antonio Faur, *Comportamentul militarilor sovietici în județele din vestul României, 1944–1945*, vol. II, Editura Universității din Oradea, Oradea, 2000.

6 Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 255–256. Actul de la 23 august 1944 a contribuit de asemenea la obținerea unor condiții de pace mai bune din partea Uniunii Sovietice. Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (sept. 1944-mai 1945)*, pp. 3–4. La una dintre solicitările de amânare și de reeșalonare a condițiilor armistițiului emisă de un reprezentant al militarilor români, omologul său sovietic a răspuns că peste tot în regiunile afectate de război se trăiește foarte greu: soluția sugerată, pentru care nu era însă momentul, deoarece partidele istorice se opuneau, a fost aceea a introducerii impozitului progresiv pe venit. Vezi Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, p. 186; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 320.

7 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 63, 71–72.
8 Gafencu, *Jurnal*, vol. I, p. 90.
9 *Ibidem*, pp. 91–92. Chiar și anticomunistul Argetoianu recunoaște că, în virtutea alianței României cu Germania nazistă și a devastărilor produse de către armatele Axei pe Frontul de Est, Uniunea Sovietică ar putea ridica pretenții teritoriale suplimentare: „Sovietele nu vor admite niciodată discuție asupra anexiunii Statelor Baltice, a unei părți din Finlanda, a jumătate din Polonia, a Basarabiei și a nordului Bucovinei. În ce privește Basarabia și Bucovina, mă rog lui Dumnezeu să se mulțumească cu atât!". Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. X, p. 642.
10 Gafencu, *Jurnal*, vol. I, pp. 112–113.
11 *Ibidem*, p. 132.
12 *Ibidem*, vol. II, p. 4. Acest dispreț era cultivat și de către diplomații americani acreditați în România, pentru care propaganda anticomunistă era o sumă de adevăruri elementare, pe când propaganda sovietică era echivalată cu un „viol mental". Dunham, *Assignment: Bucharest*, p. 73.
13 Gafencu, *Jurnal*, vol. I, p. 433.
14 *Ibidem*, vol. II, p. 106.
15 *Ibidem*, vol. I, p. 439.
16 Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, p. 33.
17 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, p. 423. După Uniunea Sovietică, România era al doilea producător de petrol din Europa în acea perioadă. Vezi Carr, *International relations between the two world wars*, p. 40.
18 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, pp. 609, 629, 637–638; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, pp. 771–772; Barbul, Solacolu, *Schimbarea alianțelor României*, p. 149; Mircea Vulcănescu, *Ultimul cuvânt*, Editura Humanitas, București, 1992, p. 95.
19 Stelian Neagoe, *Decimarea elitei politice, 1944–1964. Cazul Ion Gigurtu, fost prim-ministru*, Editura Institututlui de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2008, pp. 230–231.
20 Enescu, *Politica externă a României în perioada 1944–1947*, pp. 113–114.
21 Harrington, Courtney, *Relații româno-americane, 1940–1990*, pp. 49–52; Melbourne, „Witness to the start of the Cold War", în

Quinlan, *The United States and Romania*, p. 97; Zidaru, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947*, pp. 270–271; Byrnes, *Speaking frankly*, p. 97; Kolko, *The Politics of War*, p. 580; Voinea, *Nici război, nici bolșevism*, p. 173.

22 Mocanu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite*, p. 132; vezi și Harry Truman, *1945. Year of Decision. Memoirs*, vol. I, New Word City, Boston, 2014, pp. 599–600; Berry, *Romanian Diaries*, pp. 18, 20, 23, 30; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 62, 71.

23 Vezi Viorel Bălțoi, *Instaurarea regimului comunist în Banat în perioada 23 august 1944 – 30 decembrie 1947*, Editura de Vest, Timișoara, 2014, p. 71. În cuvintele unui mareșal sovietic participant la evenimente, „Situația s-a complicat extrem de mult. Era foarte greu să apreciezi unde acționează dușmanul și unde au apărut deja noii aliați...". S.S. Biriuzov, „Ostașii sovietici în Balcani", în Cupșa, *Memorial de război*, p. 392. Perspectiva este confirmată de faptul că, în România, anumite unități ale armatei au luptat împotriva Uniunii Sovietice până în data de 27 august 1944. Vezi Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 31, 59, 75. În Bulgaria postbelică, de exemplu, care nu a participat militar la invazia Uniunii Sovietice, comportamentul Armatei Roșii a fost unul „exemplar". Rieber, „The Crack in the Plaster", p. 70.

24 Maurice Pearton, „The Communization of the Economy", în *6 martie 1945*, p. 134; Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. III, 1945, p. 70; Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. II, 1944, pp. 352–354; Moraru, *Armata lui Stalin văzută de români*, pp. 36–39.

25 Marcou, *Sub Stalin și Dej*, p. 54.

26 Berry, *Romanian Diaries*, pp. 26, 48; Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. I, pp. 86–87; Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 238.

27 Maurice Pearton, „The Communization of the Economy", în *6 martie 1945*, p. 145; Scurtu, *România. Viața politică în documente*, 1945, p. 246.

28 T.A. Pokivailova, „A.Y. Vyshinsky", în *6 martie 1945*, pp. 57–58; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 130, 327; Quinlan,

Ciocnire deasupra României, p. 123; Békés et al., ed., *Soviet Occupation of Romania, Hungary and Austria*, p. 68; Quinlan, *Clash over Romania*, p. 225.Ținând cont de faptul că în jur de 90% dintre soldați erau monarhiști și anticomuniști, astfel de inițiative în spatele frontului îi îngrijorau profund pe sovietici. Vezi Alexandra Toader, „Legitimitate, autoritate, popularitate: imaginea simbolică a regelui Mihai în anii 1944–1947", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, p. 129; Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, p. 107; Gheorghe Țuțui, Gheorghe Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, Editura Militară, București, 1978, p. 34; Alesandru Duțu, *Sub povara armistițiului. Armata română în perioada 1944–1947*, Editura Tritonic, București, 2003, pp. 71–83, 85–86.

29 Hazard, *Cold War Crucible*, p. 61; vezi și Gheorghe Onișoru, „Considerații ale raporturilor dintre comuniști și legionari, 1944–1948", în Ciubotă, *Sovietizarea Nord-Vestului României*, pp. 95–96.

30 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 124; Banuș, *Sub camuflaj*, pp. 354–355. Diabolizarea soldatului rus nu era, de altfel, nouă în presa română, ea având rădăcini adânci în secolul al XIX-lea. Vezi Constantin Hlihor, „Răsturnarea imaginii adversar-aliat în mentalul armatei române la 23 august 1944", în Preda, *Actul de la 23 august 1944. Evaluări și controverse*, pp. 116–119. Întocmai ca propaganda nazistă, propaganda antonesciană amplifica abuzurile comise de către militarii sovietici pentru a determina o rezistență mai hotărâtă din partea trupelor germane. Vezi Kershaw, *Sfârșitul*, pp. 166–168.

31 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, p. 29.

32 Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, p. 293. Diviziile sovietice din nordul țării, de exemplu, erau mai prietenoase cu armata română, spre deosebire de cele din sud. Armata Roșie încerca să trieze astfel armata română, în special corpul ofițeresc, pentru a-i delimita pe cei care luptaseră împotriva ei. Vezi Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 38.

33 Vezi Robert Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*, traducere de Cristina Pupeza și Ioana Gagea, Editura Polirom, Iași, 2002 și Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, p. 751; Eleodor Focșeneanu,

Două săptămâni dramatice din istoria României, 17–30 decembrie 1947, Editura Curtea Veche, București, 2014, pp. 46–49. Divizia „Tudor Vladimirescu" reunea aproximativ 10 000 de soldați. Din totalul prizonierilor români de război pe Frontul de Est, doar 15% dintre ofițeri consimt să devină parte a Diviziei „Tudor Vladimirescu"; printre soldații cu grade inferioare, procentul ajunge la 90%. Constantiniu și Ionescu, *August 1944*, p. 123; Florin Șperlea, p. 123; *De la armata regală la armata populară. Sovietizarea armatei române, 1948–1955*, Editura Ziua, București, 2003, p. 48; Maliutina, *Aventura lui Ion Antonescu*, p. 287. Aceste procente sunt deosebit de semnificative, probând, dincolo de simplul și inevitabilul oportunism, mai ales măsura în care se simțeau (ne)reprezentați militarii de rang superior și cei de rangul inferior în cadrul armatei române, cât de injust și de autoritar funcționa aceasta pentru cei de la baza piramidei militare. Succesul propagandistic al comuniștilor locali în cadrul armatei a fost nesemnificativ în perioada postbelică, deoarece simpatiile soldaților și ale ofițerilor se îndreptau în primul rând spre regele Mihai, aceștia fiind majoritar naționaliști. În plus, situația materială a militarilor era una foarte proastă, aceasta repercutându-se din nou la modul negativ asupra tentativelor propagandistice prosovietice. Propaganda religioasă finanțată de către Statale Unite în cadrul armatei române funcționa, în aceste condiții, mai bine. Vezi Mircea Chiriţoiu, *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecințe politice*, Fundația Academia Civică, București, 1997, pp. 150–152, 175; Toderașcu, *Documente privind istoria militară a poporului român*, pp. 326–327; vezi și Șuța, *România la cumpăna istoriei*, pp. 369–370. Chiar și așa, la alegerile din 1946 militarii votează în proporție mult mai mare cu partide ale FND decât restul populației civile, probabil din cauza disciplinei și a obedienței față de autoritatea politică la modul general, pe de o parte, respectiv din cauza conștientizării deja de pe fronturile atât de Est, cât și de Vest a puterii de care dispunea Uniunea Sovietică, pe de altă parte. Șperlea, *De la armata regală la armata populară*, p. 57.

34 Bucur, *Lupta pentru putere*, p. 172.

35 Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 112.

36 Alexandru-Alin Spânu, „Informații și zvonuri privind schimbarea Guvernului Ion Antonescu (1–20 august 1944)", în Preda, *23 august 1944. Evaluări și controverse*, p. 25. În unele grupuri paramilitare anticomuniste în care se regăseau și destui național-țărăniști – cum ar fi, de exemplu, Haiducii lui Avram Iancu – se pare că au avut loc și înscenări ale comuniștilor, menite să discrediteze astfel partidele istorice. Vezi Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 316.

37 Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 177–178.

38 Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, p. 147.

39 Cristian Troncotă, „Aspecte ale bătăliei desfășurate pe frontul secret al informațiilor înainte de instaurarea guvernului dr. Petru Groza", în *6 martie 1945*, pp. 286–287.

40 Verona, *Military Occupation and Diplomacy*, pp. 43, 45–46. Vezi și David Holloway, *Stalin și bomba atomică. Uniunea Sovietică și Energia Atomică, 1939–1956*, traducere de Mihaela Andreiovici și Agop Bezerian, Editura Mașina de Scris, Institutul European, Iași, 1998, pp. 121–122. Referitor la avansul nuclear al Statelor Unite, pe care sovieticii l-au recuperat în 1949, Holloway apreciază că acesta nu s-a datorat numai spionajului practicat de către Moscova, ci în primul rând bunei pregătiri a fizicienilor sovietici. „Aprecierile cele mai competente susțin [...] că Uniunea Sovietică ar fi fabricat bomba în 1951 sau 1952 chiar și fără concursul serviciilor sale secrete, care i-au procurat informații despre bomba americană. Uniunea Sovietică poseda puternice școli de fizică și de radiochimie, precum și ingineri competenți. [...]. Tocmai pentru că erau pregătiți bine, oamenii de știință sovietici au putut folosi cu succes informațiile primite din Marea Britanie și Statele Unite cu privire la bomba atomică. Savanții sovietici și-au dovedit capacitatea făurind în mod independent armele termonucleare. Deși Uniunea Sovietică a primit informații despre cercetările americane în legătură cu armele termonucleare, aceste informații mai mult i-au indus în eroare decât i-au ajutat [pe savanții sovietici, *n.m.*]. Înfăptuirea proiectului a constituit o realizare considerabilă a științei și ingineriei sovietice". Holloway, *Stalin și bomba atomică*, p. 350. Sovieticii erau la

curent cu progresele americane în privința bombei atomice încă din 1942, dar așteptau să vadă cum vor pune problema Statele Unite: dacă nu îi informau în această privință, înseamnă că nu erau un partener corect și nu îi tratau ca de la egal la egal, iar dacă îi informau, ar fi cerut detalii suplimentare. În plus, bombardarea cu arme atomice a Japoniei, considera Stalin, transmitea un mesaj lipsit de echivoc Uniunii Sovietice. Neiberg, *Potsdam*, pp. 268, 383–385, 387–388, 402–403.

41 LaFeber, *America, Russia and the Cold War*, p. 57.

42 Hlihor, *Armata Roșie în România*, p. 80, 119.

43 Însuși ministrul liberal în cadrul guvernului Groza, Mihail Romniceanu, avansează cifra de două milioane de soldați sovietici care s-ar fi aflat în trecere pe teritoriul țării în ianuarie 1946. Romniceanu, *Zece luni în guvernul Groza*, p. 67. Un an mai devreme, aceeași opinie fantezistă era emisă și de către monarhia română: Mocanu, *România și armistițiul cu Națiunile Unite*, p. 458; vezi și Rădulescu-Motru, care susține că este vorba despre aceeași cifră, în *Revizuiri și adăugiri*, Vol. III, 1945, p. 251.

44 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 132, 145, Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. I, pp. 138–164, 171, 271, 332, 358, 365, 389, 422–423, 453, 460–461, 463–467; Aurel Sergiu Marinescu,*1944–1958. Armata Roșie în România*, Editura Vremea, București, 2001, vol. II, pp. 51, 64, 87–88, 149, 303, 334; Troncotă, Spânu, *Documente SSI privind spațiul sovietic*, p. 368; vezi și Kershaw, *Sfârșitul*, p. 466. Chiar și Adriana Georgescu, șefa de cabinet a generalului Nicolae Rădescu și membră activă a rezistenței anticomuniste până în 1948, când reușește să emigreze clandestin în Occident, recunoaște în memoriile sale că soldații sovietici care afișau un comportament necorespunzător față de civili erau pedepsiți de către superiori. Vezi Adriana Georgescu, *La început a fost sfârșitul*, Fundația Culturală Memoria, București, 1999, p. 25. Scrie Hudiță, rezumând foarte bine poziția conservatoare și pe alocuri nostalgic-fascistă a PNȚ, asupra căreia voi insista mai pe larg în următoarele capitole: „Toată noaptea camioane de-ale lor, cu trupe speciale pentru menținerea ordinii fac razii în oraș și arestează soldații sovietici găsiți amețiți de băutură sau pe punctul de a se apuca de prădăciuni. Lumea

noastră face zilnic comparația tristă între disciplina trupelor germane și a celor sovietice. «Și când te gândești că acești sălbatici, hoți și beți vor să aducă raiul pe pământ, impunând cu forța dictatura prostimii»", afirmă dezamăgit un interlocutor de-al lui Hudiță cu ocazia unui mic dejun pe care l-a găzduit în locuința sa în februarie 1947. Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie–12 mai 1947*, p. 110.

45 Ciuceanu, *Misiunile lui A. I. Vîșinski în România*, p. 87; Schuyler, *Jurnal*, pp. 131–132; Flori Stănescu, Dragoș Zamfirescu, *Ocupația sovietică în România. Documente, 1944–1946*, Editura Vremea, București, 1998, pp. 15, 30, 39, 45, 103, 190–192; Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. II, pp. 472–473. Onișoru, *Alianțe și confruntări*, p. 69; Roth, *Opțiunile mele*, pp. 107–109; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 239–240, 263–264; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, p. 170; Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 76; Bălțoi, *Instaurarea regimului comunist în Banat*, p. 73; Irimiea, *23 august 1944*, p. 41. Abuzurile, jafurile și violurile nu au fost limitate doar la Frontul de Est, ci au avut loc din plin și pe Frontul de Vest, spre indignarea populațiilor locale. Vezi Kershaw, *Sfârșitul*, p. 394; Hitchcock, *Liberation*, pp. 41–42, 53, 85, 92, 97, 194–195, 307.

46 Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, *1924–1947*, pp. 305–306.

47 Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. I, p. 344; vezi și Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, p. 60.

48 Onișoru, *Alianțe și confruntări*, pp. 68–69, 72.

49 Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport Final*, pp. 79–82; Dumitriu-Snagov, *România în diplomația Vaticanului*, 1939–1944, pp. 181–182; Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, *1924–1947*, 216. Antisemitismul regelui Carol al II-lea este probat încă o dată cu această ocazie, acesta fiind un promotor al teoriei mai sus amintite. Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. II, 1939–1940, p. 215.

50 Stănescu, Zamfirescu, *Ocupația sovietică în România*, pp. 44, 114, 79–80, 81; Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. II, p. 94.

51 Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. II, p. 65.

52 *Ibidem*, vol. I, pp. 86–87; Bălțoi, *Instaurarea regimului comunist în Banat*, p. 72.

53 Marinescu, *Armata Roșie în România*, vol. I, pp. 111, 118–119, 138. Comportamentul amabil al multor soldați sovietici este menționat chiar și în memoriile fiicei lui Aurelian Bentoiu, liberal cu funcții înalte în timpul guvernării tătăresciene din perioada 1934–1937. Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, p. 12; Liviu Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, Editura Mica Valahie, București, 2014, p. 24.

54 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp. 46–51.

55 Quinlan, *Ciocnire deasupra României*, p. 145. La protestele din februarie 1945, o parte dintre manifestanții pro-Rădescu au scandat „jos jidanii" și au bruscat evrei. Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, pp. 263, 267–268.

56 Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 334–337; Petre Țurlea, *8 noiembrie 1945*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000, pp. 102, 187.

57 Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 82, 122–126, 188–189, 208; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, 395–405, 444–449, 450–453; Giurescu, *Imposibila încercare*, pp. 55–57, 62–65; Brucan, *Generația irosită*, p. 63.

58 Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 322.

59 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, p. 255.

60 Țurlea, *8 noiembrie 1945*, p. 49; Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 348.

61 Țurlea, *8 noiembrie 1945*, pp. 61–62.

62 *Ibidem*, p. 63.

63 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 146–147.

64 Țurlea, *8 noiembrie 1945*, pp. 74, 104–105, 145, 173.

65 Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 322.

66 Schuyler, *Jurnal*, pp. 321–324.

67 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 316; De aceeași părere este și Paul Quinlan în *Clash over Romania*, pp. 191–192.

68 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 346.

69 Tony Judt, „Trecutul este o altă țară. Mit și memorie în Europa postbelică", în Deák, Gross, Judt, *Procese în Europa*, p. 390.

70 Marcou, *Sub Stalin și Dej*, pp. 51–52; vezi și Roth, *Opțiunile mele*, pp. 104–107.

71 Sebastian, *Jurnal*, pp. 561–562.

72 *Ibidem*, p. 559.

73 Guvernul Groza a fost boicotat economic în permanență de către puterile occidentale, în special după declanșarea grevei regale, când valuta și devizele românești nu mai sunt acceptate în cadrul schimburilor de mărfuri cu Statele Unite și Marea Britanie. Măsura nu a făcut decât să adâncească dependența comercială a țării de Uniunea Sovietică. Vezi Gheorghe Țuțui, „Activitatea Partidului Comunist Român și a guvernului democratic în primul an de existență a puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 164–165. De menționat că PNȚ a contribuit activ la acest boicot, insistând ca Statele Unite să nu vândă cereale guvernului Groza. Roller, *Istoria RPR*, pp. 754–755.

74 Fătu, *Alianțe Politice*, pp. 177–248; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 325–326, 334–335.

75 Schuyler, *Jurnal*, pp. 182.

76 *Ibidem*, p. 264.

77 *Ibidem*, p. 267.

78 Maurice Pearton, „The Communization of the Economy", în *6 martie 1945*, pp. 140–141; vezi și Kolko, *The Politics of War*, p. 157.

79 Barker, *Truce in the Balkans*, p. 119.

80 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 222–223; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 74; Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 102–103; Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluția internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 549; Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 130; Mioara Anton, „Minoritatea maghiară din România, 1944–1947", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 719; Adrian Grigoropol, *Călău și diplomat. Vîșinski, pumnul lui Stalin în România*, Editura „Continent XXI", București, 1997, p. 211. Vezi și Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, p. 54; Ulam, *Stalin*, pp. 598, 602.

81 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II; partea I, p. 342; Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 216.

82 Rieber, „The Crack in the Plaster", p. 72.

83 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, pp. 172–175, 169, 183–186, 270–272; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 305; Ciucă, *Guvernarea Nicolae generalului Nicolae Rădescu*, pp. 103–111; Goebbels, *Jurnal*, pp. 96, 98, 99, 107, 111, 116, 124, 137, 141, 164, 178, 186, 247; Liveanu, et al., *Din cronica unor zile istorice*, p. 171; Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 136, 159–163; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 13–14. Alfred Rieber relatează un episod interesant petrecut la Craiova în octombrie 1945, acolo unde sovieticii adunaseră arme grele și echipament militar în vederea sprijinirii forțelor lui Tito pentru a cuceri Belgradul. Soldații români nu numai că nu reușiseră să mențină ordinea în localitate și să repare drumurile și podurile, dar lansau zvonuri cum că odată ce trupele sovietice vor părăsi țara, suporterii lui Antonescu vor reveni în scurt timp la putere. Sovieticii au operat arestări, iar inculpații au fost trimiși la București pentru a fi judecați de către autoritățile militare române. Rieber, „The Crack in the Plaster", pp. 71–72.

84 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 24–25, 38–39, 48–49.

85 Deutscher, *Stalin*, p. 534; Vălenaș, *Mareșalul Ion Antonescu și frontul secret*, pp. 126–127; Dan Cătănuș, Vasile Buga (ed.), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin, 1944–1952*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2012, pp. 28–29; Valeriu Florin Dobrinescu, „Comisia Aliată de Control (Sovietică), și interpretarea articolului 19 din Convenția de Armistițiu (12 septembrie 1944 – 6 martie 1945)", în Ciubotă, *Sovietizarea Nord-Vestului României*, pp. 40–44.

86 Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, pp. 423–424; Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, p. 370; Bishop, Crayfield, *Moscova înhață România*, p. 246.

87 Vezi Florian Banu, *Asalt asupra economiei României. De la Solagra la SOVROM (1936–1956)*, Editura Nemira, București, 2004; Giurescu, *Imposibila încercare*, p. 181.

88 Alexandru Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România 1044–1965: rivalități, represiuni, crime… Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. III, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2018, p. 234; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, p. 308.

89 Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 117–118. Sunt însă și alte analize, care indică o prezență copleșitoare a Uniunii Sovietice în exportul de petrol românesc pentru anul 1945. Vezi Gheorghe Buzatu, „Petrolul românesc în anii celui de al doilea război mondial, 1940–1945", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 843.

90 Quinlan, *Clash over Romania*, pp. 24–25.

91 Gavriil Preda, *Importanța strategică a petrolului românesc, 1939–1947*, Editura Printeuro, Ploiești, 2001, p. 345; vezi și Buzatu, „Petrolul românesc", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 843.

92 Preda, *Importanța strategică a petrolului românesc, 1939–1947*, pp. 326–327.

6 – „Deși o țară mică, românii sunt cunoscuți mai de mult pentru ideile și marile lor pretenții…". Perspectiva comunistă locală și problema legionară

1 Burger, *Misiunea Ethridge în România*, p. 173.

2 Rieber, „The Crack in the Plaster", p. 65.

3 Dumitru Lăcătușu, „Procesul Anei Pauker de la București și Craiova (27 februarie 1936 și 5 iunie–7 iulie 1936)", în Cioroianu, *Comuniștii înainte de comunism*, pp. 169–256; Cătănuș, *Comuniștii români și devierea de dreapta*, pp. 48–49.

4 Departajarea între comuniști „nativi" și comuniști „moscoviți" este falsă în primul rând pentru că tabelele nu erau omogene din punct de vedere etnic, deși erau ideologic, ambele fiind, cu specificitățile proprii, fidele Moscovei. Vezi Shafir, *Romania*, p. 35; Tismăneanu, *Stalinism pentru eternitate*, pp. 331–332; Cătănuș, *Comuniștii români și devierea de dreapta*, pp. 373–374; Emanuel Copilaș, *Istorie și politică istoria ca politică. Ipostaze ale național-comunismului românesc*, Editura Tritonic, București, 2018, pp. 78–115.

5 Cum ar fi Stephen Fischer-Galați, „The Communist Takeover of Rumania: A Function of Soviet Power", în Hammond, Thomas, *The Anatomy of Communist Takeovers*, Yale University Press, New Haven, 1975, pp. 310–320; Georgescu, *România între Yalta și Malta*, p. 100; Florin Constantiniu, *O istorie sinceră a poporului român*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2002, p. 445; Stephen Fischer-Galați, *The New Romania. From People's Democracy to Socialist Republic*, M.I.T. Press, Cambridge, 1967, p. 31. În rândul foștilor protagoniști ai evenimentelor, distincția este acceptată în diferite forme de către Gheorghe Gaston-Marin, *Consemnări*, Editura Semne, București, 2003, pp. 128–129, 140–143, respectiv de către Apostol, *Eu și Gheorghiu-Dej*, pp. 86–92; Chiar și Ana Pauker ar fi agreat această eronată dihotomie politică pentru a-și consolida o poziție politică incertă: Cătănuș, *Comuniștii români și devierea de dreapta*, pp. 45, 26.

6 Thomas Blanton, *Ce știa președintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, traducere de Ioana Ieronim, Fundația Academica Civică, București, 2013, pp. 122–126; Giurescu, *Uzurpatorii*, pp. 297–298.

7 Vezi, de exemplu, Roller, *Istoria RPR*, sau *Lecții în ajutorul celor care studiază istoria P.M.R.*, Editura Politică, București, 1960, pp. 460–469.

8 Vezi Nicolae Petreanu et al., „Situația internă și internațională a României în perioada 1 septembrie – 25 octombrie 1944", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. III, pp. 24–39; Ștefan Lache, Ion Alexandrescu, Vladimir Zodian, „Situația politică a României, noiembrie 1944 – mai 1945", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. III, pp. 158–160; Gheorghe Tudor, Viorel Faur, „Contribuția României la eliberarea Ungariei", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. III, p. 228, 448–449, 456, 463–464, 475.

9 Levy, *Gloria și decăderea Anei Pauker*; vezi și Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, pp. 58, 102; Ciuceanu, Lungu, *Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R.*, pp. 93–96, 323, respectiv Camelia Moraru et al. (ed.), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. IV,

1952 (partea II), Arhivele Naționale ale României, București, 2007, pp. 34–35.

10 Cătănuș, *Comuniștii români și devierea de dreapta*, pp. 43–47.

11 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. II, p. 80. Gheorghiu-Dej se temea de sovietici, pp. 79, 162, dar în același timp dezvolta sentimente antisovietice durabile. Vezi Sfetcu, *13 ani în antecamera lui Dej*, pp. 263–265. Pentru relațiile dintre Dej și Stalin, vezi Cătănuș, Buga, *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin*; de menționat că liderul comunist român a dat dovadă de abilitate politică și a atras atenția în mai multe cazuri că imaginea sa nu trebuie exacerbată propagandistic în detrimentul imaginii lui Stalin. Vezi Camelia Moraru, Constantin Moraru (ed.), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. V, 1953, Arhivele Naționale ale României, București, 2012, p. 159 și Elis Pleșa, *Gheorghe Gheorghiu-Dej. Cultul personalității (1945–1965)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2015.

12 Vezi Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 81–82, 87–88. Relativ la naționalismul din PCR, nu numai Pătrășcanu a atras atenția Uniunii Sovietice asupra greutăților pe care le creau condițiile de armistițiu pentru revirimentul economiei românești, ci și Dej. Ultimul, criticat la sovietici inclusiv de Bodnăraș, va reuși să își refacă imaginea în ochii lui Stalin. Vezi Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 93–95, 202–205, 212–219.

13 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. III, p. 325.

14 Tudor-Pavelescu, *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial*, pp. 368–369.

15 *Ibidem*, p. 369.

16 *Ibidem*, p. 370.

17 Schuyler, *Jurnal*.

18 Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 327–328.

19 Dobrinescu, Constantin, *Basarabia în anii celui de al doilea război mondial*, p. 269; Giurescu, „Regimul politic intern", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 117.

20 Hitler, *Însemnări intime și politice, martie 1942-noiembrie 1944*, p. 147.

21 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, pp. 17, 38, 54, 223, 322; Copilaș, *Geneza leninismului romantic*, pp. 114–135.

22 Roberts, *Rumania*, pp. 261–264; Mihai Fătu, *Un vot decisiv (noiembrie '46)*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, p. 131; Paraschiva Nichita, Ion Alexandrescu, „Lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, la instaurarea puterii democrat-populare", în Gheorghe Zaharia (coord.), *România în anii revoluției democrat-populare, 1944–1947*, Editura Politică, București, 1971, pp. 123–124. Comuniștii locali erau perfect conștienți de reușitele lor organizatorice și erau deranjați de faptul că sovieticii își asumau integral extragerea țării din alianța cu Germania nazistă. La începutul anilor 1960, odată cu distanțarea progresivă a Republicii Populare Române de Moscova în contextul conflictului sino-sovietic, Gheorghiu-Dej afirma în cadrul ședințelor de partid faptul că nu Armata Roșie a reprezentat factorul decisiv în comunizarea României, ci tocmai aptitudinile politice ale PCR: „Ei [sovieticii, *n.m.*] au fost și în Austria, doar au fost și în Finlanda, de ce nu s-a câștigat puterea? Ar putea răspunde: acolo n-am stat atâta. Dacă n-ar fi existat factorul intern, factorul conștient – partidul, forța organizată, dacă n-ar fi avut influență partidul nostru n-ar fi cucerit masele, dacă nu ne-am fi ridicat la nivelul răspunderii ce incumbă partidului nostru în acest împrejurări istorice, putea să fie Armata Sovietică, dar nimic nu s-ar fi obținut. Dacă ar fi fost lichidat partidul nostru sau era slab, s-ar fi agravat situația și mai mult, ar fi întărit sentimentele antisovietice și Armata Sovietică ar fi apărut în calitate de ocupantă și nicidecum eliberatoare. [...] Este adevărat că victoria aceasta externă a fost folositoare, însă dacă nu era creată situația internă, forțele patriotice, numai cu armata sovietică nu ar fi ieșit nimic. Subaprecierea forțelor interne nu este justă și este chiar dăunătoare". Dan Cătănuș, *Între Beijing și Moscova. România și conflictul sovieto-chinez, 1957–1965*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2004, pp. 158–159. Sigur că Gheorghiu-Dej exagerează: forțele sovietice s-au retras din Austria în urma semnării tratatului de pace cu puterile occidentale în urma căruia Austria era considerată o țară neutră; în cazul în

care nu s-ar fi ajuns la acest deznodământ, este foarte probabil că Uniunea Sovietică ar fi încercat să păstreze mai departe Austria în sfera sa de influență, așa cum a încercat și cu Iranul. Poziția sa trebuie interpretată însă în cheie politică, în contextul autonomizării politicii externe românești și detașării parțiale de Moscova pe care acest proces complicat o implica. Într-o conversație purtată în 1964 cu o delegație de diplomați chinezi, Gheorghiu-Dej face niște declarații foarte interesante referitoare la ocuparea Basarabiei de către sovietici, pe care o consideră nejustificată, respectiv la desconsiderarea fățișă a forțelor comuniste locale de către Moscova. Liderul PMR merge până acolo încât acordă circumstanțe atenuante mareșalului Antonescu pentru invadarea Uniunii Sovietice, considerând că responsabilitatea principală pentru reorientarea politicii externe românești în favoarea celui de-Al Treilea Reich aparține Moscovei, care ar fi alimentat fără discernământ insecuritatea României profitând de contextul creat de către Arbitrajul de la Viena și ocupând Basarabia, nordul Bucovinei și ținutul Herța. „[...] merită toată atenția, după părerea mea, discuția pe care au avut-o tovarășii noștri la masa cu Hrușciov, când Hrușciov așa cu o față foarte supărată, furios, deși părea stăpânit spune: ce, vreți o frontieră așa cum era pe timpul lui Antonescu? Putem trăi și așa, să ne uităm unii la alții peste graniță. Eu am fost pe timpul acela pe graniță și grănicerii voștri au tras după mine. Ca să vedeți ce comparații! Apoi să nu uitați că populația noastră a avut de suferit în timpul războiului, nu a uitat ce a avut de pătimit din partea românilor. Armata voastră a fost până la Odessa și Stalingrad. Aceasta este o amenințare directă. Dar, comuniștii români au trimis acolo armata? A trimis Antonescu. Și dacă ar fi să discutăm obiectiv, calm și serios, i-ați dat multe argumente lui Antonescu. Noi considerăm o greșeală că s-a dat ultimatumul României și i s-a luat Basarabia și Bucovina de Nord. Antonescu a folosit aceasta, Antonescu a fost ajutat să arate cu degetul: uite cine ne-a cotropit teritoriul, să ridice poporul la arme pentru a-și lua înapoi Basarabia și Bucovina de Nord. L-au ajutat pe Antonescu. Antonescu prin aceasta a fost ajutat la trecerea României alături de armata hitleristă. Dar ce-i lipsea Uniunii Sovietice, decât teritoriul

acesta al Basarabiei? Nu-i ajungea pământul? Sau, așa încredere avea în posibilitățile revoluționare ale poporului nostru că nu va introduce socialismul în Basarabia sau în Bucovina de Nord, ne-am fi oprit până la Prut cu construcția socialismului? [...] Este și o manifestare de neîncredere în forțele noastre interne. De aceea pun accent pe armata sovietică, ca și cum armata sovietică ne-a adus pe noi la putere, reducând la zero rolul partidului, rolul forțelor patriotice, revoluționare din România. Și tot pe noi ne acuzau că se reduce rolul armatei sovietice la zero". Croitor, *În umbra Kremlinului*, pp. 364–365; vezi și Roth, *Opțiunile mele*, p. 107. Transpar deci fără echivoc din citatele de mai sus ambiguitatea și tensiunile existente în relațiile dintre comuniștii locali și Uniunea Sovietică în perioada postbelică, ipoteză pe care o susțin de-a lungul întregii lucrări.

23 Dumitru Lăcătușu, „«Fuga spre putere». Evadarea lui Gheorghe Gheorghiu-Dej din lagărul de la Târgu-Jiu", în Ștefan Bosomitu, Mihai Burcea (coord.), *Spectrele lui Dej. Incursiuni în biografia și regimul unui dictator*, Editura Polirom, Iași, 2012, pp. 76–101.

24 Radu Păiușan, *Activitatea Uniunii Patrioților (1944–1945) și a Partidului Național-Popular (1946–1949) în sud-vestul României*, Editura Eurostampa, Timișoara, 2013, pp. 134, 237.

25 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 455–456; Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 323–324. Prețurile fixate de guvern pentru produsele de primă necesitate erau însă respectate în mică măsură în București și deloc în provincie. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, p. 165.

26 Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 463–467; Fătu, Țuțui, „Regimul democratic în 1946", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 206–207, 235; Ioan Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, Editura Viitorul Românesc, Deva, 1999, p. 176; Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. V, 1946–1948, p. 114.

27 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. V, *1946–1948*, p. 15. Între 1944 și 1945, cartelele pentru alimente au fost utilizate pe scară largă și în Franța, stat în care au avut loc de asemenea, în aceeași perioadă, naționalizări bancare și industriale masive.

Vezi Brâncoveanu, *Tensiuni politice și social-economice în Franța postbelică*, pp. 68, 123.

28 Markham, *România sub jugul sovietic*, p. 383; Mocanu, *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial*, pp. 307–308; Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 49–52; Dobrinescu, *România și organizarea postbelică a lumii*, pp. 212, 230–231; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 18–20, 30, 216–217, 336; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, p. 187; Onișoru, *România în anii 1944–1948*, pp. 22–23; Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 20.

29 Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 36. Raportul de convertire a fost următorul: o rublă pentru o sută de lei. Au existat de asemenea și lei sovietici, schimbați cu un raport de 1:5. Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 32; Manu, *În spatele Cortinei de Fier*, pp. 298–299.

30 Roberts, *Rumania*, pp. 315–317; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 113; Florin Abraham, *Romania since the Second World War. A Political, Social and Economic History*, Bloomsbury Academic, Londra, 2016, p. 25; Onișoru, *România în anii 1944–1948*, pp. 44–45; Ion Alexandrescu, „Poziția Partidului Comunist Român, a celorlalte partide politice de guvernământ față de problemele imediate ale României. Platforma Frontului Național Democrat", în *6 martie 1945. Masele populare – forța hotărâtoare în instaurarea puterii revoluționar-democratice a muncitorilor și țăranilor*, Editura Politică, București, 1982, pp. 89–103; Mihai Fătu, „Participarea maselor populare, sub conducerea Partidului Comunist Român, la procesul democratizării țării (septembrie-decembrie 1944)", în *6 martie 1945. Masele populare...*, p. 157; Paraschiva Nichita, „Amplificarea procesului revoluționar la începutul lui 1945. Instaurarea guvernului revoluționar muncitoresc-țărănesc de largă concentrare democratică", în *6 martie 1945. Masele populare...*, pp. 226–242; Paraschiva Nichita, „Cucerirea puterii centrale de stat de către clasa muncitoare în alianță cu ceilalți oameni ai muncii (23 August 1944 – 30 Decembrie 1947", în Ioan Ceterchi et al., *30 Decembrie '47. Premise și semnificații*, Institutul de Studii Istorice și Social-Politice de pe lângă C.C. al P.C.R., București, 1972, pp.

45–46; Roller, *Istoria RPR*, pp. 726–732; Paraschiva Nichita, „August '44 – începutul revoluției populare în România", în *August '44*, pp. 239–240; Alexandru Savu, „Contribuția presei comuniste și democratice la mobilizarea maselor țărănești în lupta pentru înfăptuirea reformei agrare (23 august 1944–6 martie 1945)", în *Din lupta P.C.R. pentru închegarea alianței clasei muncitoare cu țărănimea muncitoare în bătălia pentru reforma agrară din 1944–1945. Studii și referate monografice*, vol. III, București, Editura Politică, 1960, p. 72; Maria Lungeanu, Dumitru Dumitriu, „Consolidarea alianței dintre clasa muncitoare și țărănimea muncitoare în perioada 6 martie 1945–30 decembrie 1947", în *Din lupta P.C.R.*, p. 166. Căutând să contracareze reforma agricolă propusă de către FND, PNȚ propune exproprierea proprietăților agricole de peste 30 de hectare, gest populist și disperat prin care liderii PNȚ căutau să convingă atât electoratul, cât și Uniunea Sovietică de faptul că programul lor de guvernare ar fi mai la stânga decât cel al FND. Vezi Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 215; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie–25 aprilie 1946*; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 25 august 1944–3 noiembrie 1944*, Editura Paralela 45, București, 2006, p. 274. S-a argumentat de asemenea că reforma agrară din 1945 ar fi adus loturi mai mici de pământ țăranilor decât cea efectuată după Primul Război Mondial, sau chiar cea din 1864, în încercarea de a o discredita. Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluția internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 556. Să nu uităm însă că reforma agrară din 1945 s-a făcut în condiții de război și sub presiuni externe uriașe (Uniunea Sovietică); cu totul alta era situația, după 1918, în România Mare, care își dublase dimensiunile comparativ cu perioada de dinainte de război și avea în Franța un sprijin internațional puternic. Cu toate acestea, agricultura românească interbelică era cea mai puțin productivă din Europa, din cauza dotărilor tehnice extrem de precare. Pentru a face comparație, agricultura bulgară era de două ori mai dotată tehnic decât cea românească, cea poloneză de trei ori, cea germană de cincisprezece ori, iar cea elvețiană de patruzeci și două de ori. Am menționat deja dobânzile excesive și și politicile agricole neinspirate și antisociale din perioada interbelică. Aș mai

adăuga doar că, între 1919 și 1939, consumau mai mult decât veniturile pe care le încasau, 86% dintre micile gospodării având între 1–3 hectare de pământ, 70% dintre gospodăriile având între 3–5 hectare, respectiv 41% dintre gospodăriile având între 10–20 de hectare. Vezi Maria Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944–1947*, Editura Academiei Republicii Socialiste România, București, 1974, pp. 63–64. Cât despre reforma agrară din 1864, aceasta a fost făcută la rândul ei în condiții foarte diferite, fiind totodată deturnată de la bun început de către marii latifundiari care i-au înșelat facil pe țăranii analfabeți, au acumulat averi fabuloase și au pus totodată bazele exploziei sociale din 1907. Pentru amănunte legate de dificultățile și inconsistențele reformei agrare din 1945, trimit la lucrarea lui Dumitru Șandru, *Reforma agrară din 1945 în România*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2000.

31 Pe cale de consecință, reforma agrară începută după Primul Război Mondial a fost tergiversată pe întreaga durată a perioadei interbelice, nefiind complet încheiată nici după Al Doilea Război Mondial, în timp ce reforma agrară din 1945 a fost finalizată în patru ani. Șandru, *Reforma agrară din 1945*, pp. 141, 155.

32 Giurescu, *Uzurpatorii*, pp. 87–88.

33 Hazard, *Cold War Crucible*, p. 94; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 188; Nichita, Alexandrescu, „Lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, la instaurarea puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, p. 110; Bucur, *Lupta pentru putere*, pp. 269–270; Șandru, *Reforma agrară din 1945*, p. 73. Cel mai mult beneficiază de pe urma acestei măsuri BOR, care, în perioada dictaturii antonesciene, fusese entuziasmată de persecuțiile aplicate sectanților de către autorități – și cel mai puțin greco-catolicii, care sunt acuzați de propagandă antiguvernamentală și a căror biserică va fi, de altfel, în scurt timp închisă. Vezi Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, februarie-aprilie 1942, p. 215; Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, 1 februarie 1947 – 30 mai 1947, pp. 244–245. Asta nu însemna însă că relația dintre BOR și regimul Antonescu nu fusese una dificilă. Mareșalul considera bisericile în general ca fiind niște instituții

„egoiste", conduse de „afaceriști" veroși. Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, aprilie-iunie 1941, pp. 11–12.

34 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, p. 30.

35 *Ibidem*, pp. 44–45, 66–67; Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, pp. 153, 158, 160–162, 200–201; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, p. 56, 113. Însuși Stalin a transmis conducerii PCR în ianuarie 1945 faptul că reforma agrară ar trebui făcută imediat. Vezi Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 28–29. Florin Boițeanu, pe atunci membru al organizației de tineret a PNȚ, viitor deținut politic și, ulterior, membru al exilului românesc, se pronunța – poziție des întâlnită în epocă – împotriva reformei agrare, care ar fi „fărâmițat" proprietatea agricolă și distrus sursa de productivitate cerealieră a țării. Florin Boițeanu, „Implicații interne", în Câmpeanu, *6 martie 1945*, p. 32; Savu, „Contribuția presei comuniste", în *Din lupta P.C.R.*, pp. 83, 113.

36 Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 103–104; Kolko, *The Politics of War*, p. 404.

37 Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 148–149.

38 Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944 – 6 martie 1945*, pp. 51–52; vezi și Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 202–205, 225–226. În același timp, există opinii conform cărora reforma agrară din 1945 a creat deliberat anumite nemulțumiri printre țărani pentru a facilita astfel viitoarea colectivizare. Vezi Șandru, *Reforma agrară din 1945*, pp. 250, 307.

39 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 643–644.

40 Vezi Danielopol, *Jurnal parizian*, p. 99.

41 Vezi, pentru devoltarea pieței interne cu ajutorul industriei în primii ani de după instaurarea republicii populare, Petrovici, *Zona urbană*.

42 Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări*, 86–87; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 274–276; Fătu, Țuțui, „Regimul democratic în 1946", Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 217–218.

43 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp. 114–136.

44 *Ibidem*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 253–254.

45 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, ianuarie-aprilie 1944, p. 32; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie – 24 august 1944*, pp. 76, 269, 306, 482.

46 Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 192.

47 Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluția internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, pp. 563–564.

48 Curteanu, *Sectorul de stat în România anilor 1944–1947*, pp. 42–43, 159.

49 Grama, *Laboring Along*, p. 136.

50 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. IV, 1943–1945, p. 403.

51 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp 459–460; Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, p. 263.

52 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 455–460. Dincolo de astfel de manipulări certe, guvernul Groza era confruntat și cu alte situații neplăcute care se repercutau asupra capacității sale de a asigura un minim de produse de primă necesitate populației. Astfel, nu se putea conta tot timpul pe importurile de cereale din străinătate deoarece cantitățile livrate puteau fi micșorate din cauza faptului că penuria postbelică reprezenta un fenomen generalizat la nivelul întregii Europe, a Uniunii Sovietice și a unei părți importante din Asia; focarele de criză socioeconomică apăreau spontan sau se continuau pe o mare parte a globului, fapt pentru care importurile de cereale contractate cu diferite state occidentale sufereau deseori modificări. Apoi, pe lângă incompetență, mai exista și corupția unor diplomați, care contractau exporturi de cereale la un preț mai mic decât prețul cu care ajungeau aceste cereale în porturile românești. Vezi Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947- 30 mai 1947*, pp. 476–493.

53 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, pp. 105–108; *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, pp. 135, 138–139; Țuțui, Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, pp. 80–83;

Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluția internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. 526.

54 În perioada interbelică, sindicalizarea a fost permisă de abia în 1921, și atunci în beneficiul patronatelor și al statului. Cu alte cuvinte, un anumit tip de politizare lasă loc acum altuia. Vezi Roller, *Istoria RPR*, p. 558. În altă ordine de idei, FND reușește să facă o campanie favorabilă naționalizărilor în industrie prin naționalizarea, în 1945, a minelor de la Petroșani, pentru a pune capăt unui conflict de muncă între patroni și angajați care amenința să destabilizeze eforturile de redresare economică, respectiv de achitare eșalonată a despăgubirilor de război. În urma preluării acestor mine de către stat producția a crescut, iar guvernul Groza a câștigat capital de imagine. De asemenea, preluarea de către stat a Băncii centrale la finalul lui 1946 este percepută ambivalent, aceasta fiind controlată până atunci de către PNL; motivul principal al naționalizării Băncii centrale – înființată în 1880 și reprezentând instituția financiară care a avut cel mai important rol în consolidarea burgheziei liberale în calitate de clasă dominantă nouă, opusă vechii aristocrații funciare – rezidă în primul rând, așa cum am menționat deja, în combaterea inflației, care ajunsese la cote enorme. Vezi Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 115–116; Cucu, *Planning Labor*, p. 44; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 427; Ștefan Zeletin, *Neoliberalismul. Studii asupra istoriei și politicii burgheziei române*, Editura Scripta, București, 1992, p. 28. Pentru exemplificare, între 1945 și 1947 masa monetară crește de la 649 de miliarde de lei la 48 000 de miliarde, în timp ce prețurile cresc de 140 de ori. Reforma monetară din 1947 stabilizează economia, dar scade puterea de cumpărare cu aproximativ 75% față de anul 1938. Respectiva reformă monetară nu a afectat doar interesele marii burghezii; a scăzut considerabil nivelul de trai al întregii populații. Vezi Grama, *Laboring Along*, p. 139; Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 79–80, 85.

55 Barker, *Truce in the Balkans*, p. 136; vezi și Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, pp. 353–354.

56 Grama, *Laboring Along*, pp. 10–11, 48, 78, 110–113.

57 Sharon Wolchik, „Czechoslovakia", în Ramet, *Eastern Europe*, p. 37; Brigitte Schulz, „The German Democratic Republic", în

Ramet, *Eastern Europe*, p. 98; Jean-François Soulet, *Istoria Europei de Est de la al doilea război mondial până în prezent*, traducere de Marius Roman, Editura Polirom, Iași, 2008, pp. 58–59.

58 Gail Kligman, Katherine Verdery, *Țăranii sub asediu. Colectivizarea agriculturii în România (1949–1962)*, Polirom, Iași, 2015; Zamfir, *Istoria socială a României*, p. 130.

59 István Deák, „Introducere", în Deák, Gross, Judt, *Procese în Europa*, p. 26; vezi și Deletant, *Hitler's Forgotten Ally*, pp. 260–261. Sentimentul generalizat de condamnare a colaboratorilor regimurilor fasciste europene a fost influențat cu siguranță de o creștere a conștientizării problemelor sociale în perioada postbelică, fapt tradus prin consolidarea și extinderea partidelor social-democrate și comuniste atât în vestul, cât și în estul continentului. Vezi Kolko, *The Politics of War*, p. 32.

60 Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 147.

61 Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 51–52.

62 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, p. 85.

63 *Ibidem*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 434–435.

64 Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport Final*, pp. 322–323; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 288–291; Kolko, *The Politics of War*, p. 405; Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 116; Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, p. 147; Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (sept. 1944-mai 1945)*, pp. 71–76; vezi și Rieber, „The Crack in the Plaster", p. 73.

65 De exemplu, liberalul Romniceanu, în perioada în care a fost membru al guvernului Groza, a căutat să tergiverseze prin tot felul de tertipuri juridice procesul criminalilor de război. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp. 136–152. Chiar și în primăvara lui 1947, după ce guvernul Groza se consolidase în urma alegerilor problematice din toamna anului anterior, PNL și PNȚ fiind excluse astfel dintr-un cabinet în care și așa aveau un rol decorativ, Pătrășcanu afirma că, în ultimele luni, „s-a ajuns la constatarea că un număr impresionant de dosare a fost clasat, cu cazuri evidente de vinovăție pentru cei scoși de sub rigorile Legii. Astfel, față de 811 dosare

cu condamnări, s-au clasat peste 1 100 de dosare, privind 1 400 persoane. Este o situație care nu cadrează nici cu obligațiile impuse de Convenția de Armistițiu, care prevede pedepsirea criminalilor de război, și nici cu opera de moralizare a țării, care ne obligă la pedepsirea tuturor criminalilor de război și tuturor celor vinovați de dezastrul țării". Ciucă, *Guvernarea dr. Petru* Groza, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 736–737. Per ansamblu, concluziona Pătrășcanu, sancționarea criminalilor de război reprezintă un instrument de „represiune politică" care urmărește să ofere satisfacție atât „sentimentelor populare", cât și Aliaților. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, p. 177. În sfârșit, Groza atrăgea atenția, imediat după încheierea războiului, că arestarea, judecarea și condamnarea criminalilor de război nu sunt suficiente dacă nu se operează și confiscarea averilor acestora. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, 420.

66 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 37, 55, 77. De exemplu, partidele istorice propuneau creșterea posibilităților de apărare a persoanelor urmând a fi judecate în contumacie pentru crime de război, pentru a facilita construirea unei apărări corespunzătoare în aceste cazuri. La nivel de guvern, prim-ministrul și ministrul justiției acceptă propunerea, dar Groza specifică foarte clar că nu subtilitățile juridice reprezintă miza acestui tip de procese, ci „linia unei răfuieli impuse de realitățile vremii". Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 438–445.

67 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 39.

68 *Ibidem*, p. 77.

69 Faur, *Măsuri legislative și economico-administrative de aplicare a Convenției de Armistițiu (sept. 1944-mai 1945)*, pp. 126–127, 158–160.

70 Ciucă, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, vol. II, pp. 16–20, 210, 235–242, 255–256; Nichita, Alexandrescu, „Lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, la instaurarea puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 69–71, 93; Ștefan Lache, „Consolidarea pozițiilor clasei muncitoare și țărănimii în organele locale de stat

în perioada 6 Martie 1945 – 30 Decembrie 1947", în Ceterchi et al., *30 Decembrie '47*, p. 67; Nichita, „August '44", în *August '44*, p. 238; Giurescu, „România în anii 1944–1947. Evoluția internă", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, pp. 526–527. Până la finalul lui 1945, au fost arestați și condamnați în jur de 4 000 de criminali de război. Vezi Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 46.

71 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, p. 284; Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, pp. 40–41.

72 Byrnes, *Speaking Frankly*, p. 139; Kolko, *The Politics of War*, p. 404.

73 Nicolae Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei. Articole politice apărute în „Dreptatea" (1944–1947)*, Editura Fundației Pro, București, 2000, pp. 42–43, 100–102, 108–109, 215–216, 369.

74 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie–25 aprilie 1946*, p. 228.

75 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 250.

76 Duțu, *Sub povara armistițiului*, pp. 137–138.

77 Gafencu, *Preliminarii la războiul din răsărit*, p. 7. Această propagandă producea efecte la nivelul întregului continent european. Astfel, generalul de Gaulle, liderul rezistenței franceze, era și el îngrijorat de pericolul unei Uniuni Sovietice victorioase, chiar dacă aflată în alianță cu puterile occidentale. Vezi Charles de Gaulle, *Memorii de război. Chemarea, 1940–1942*, traducere de Mihai Popescu, Editura Politică, București, 1969, p. 236.

78 Liviu Țăranu, „Gh. Brătianu și momentul 23 august 1944", în Preda, *23 august 1944. Evaluări și controverse*, p. 99.

79 Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 115.

80 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, pp. 214–223. După guvernările Sănătescu, guvernul Groza s-a confruntat la rândul său cu spinoasa problemă a concedierii funcționarilor compromiși politic. În ciuda poziției principiale moralizator-punitivă, guvernul Groza era perfect conștient de faptul că această măsură întărea rândurile opoziției politice și vulnerabiliza poziția guvernului, și așa fragilă, în perspectiva viitoarelor

alegeri din 1946. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 343–347, 352–353.

81 Creionând planul viitoarei legi electorale în 1945, Pătrășcanu opina cum că vechiul Senat al Parlamentului din secolul anterior era ales pe baza votului cenzitar, iar un senator putea ocupa funcția doar cu 50 până la 70 de voturi, iar Senatul interbelic cuprindea senatori de drept care nu reprezentau decât interesele deseori arbitrare ale monarhiei, neavând o bază populară; noua realitate politică invalidează necesitatea existenței unui astfel de corp politic aristocratic. Vezi Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 502–503.

82 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp. 190–199, 229–249.

83 *Ibidem*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 454, 488–489, 518. Iată care erau cotele de impozitare progresivă impuse comercianților privați: 22% pentru o cifră de afaceri de trei milioane de lei pe an, 64% pentru o cifră de afaceri de peste un miliard de lei pe an, și 70% la o cifră de afaceri de peste trei miliarde de lei pe an. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, p. 348. În ciuda intențiilor aflate la baza politicilor economice ale guvernului, aceste cifre erau nesustenabil de mari și încurajau la rândul lor frauda fiscală și specula.

84 Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, p. 263; Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 76–77, 261–262.

85 Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, p. 127.

86 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, p. 45.

87 Nicoleta Ionescu-Gură, „Verificarea membrilor Partidului Muncitoresc Român", în *Arhivele Securității*, Editura Nemira, București, 2004, pp. 326–348; vezi și Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 390–391.

88 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, pp. 61–62, 130–131; Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 40.

89 Vezi Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, pp. 8–9.

90 Zoltán Rostás, *Monografia ca utopie. Interviuri cu Henri H. Stahl*, Editura Paideia, București, 2000, pp. 225–226.

91 Adamson, „Discourses of Violence".

92 Vezi o caracterizare utilă a conceptului în Groza, *Articole, cuvântări, interviuri*, p. 165.

93 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, p. 229. La începutul lui 1946, imediat după remanierea guvernului Groza, *Dreptatea* a fost criticată dur într-o ședință de guvern pe motiv că permite insultele și atacurile la persoană la adresa miniștrilor FND, într-o perioadă în care insultele politice erau interzise prin lege. Ministrul național-țărănist Hațieganu observă pe bune dreptate că și alte gazete sunt „prost scrise" și că discuția ar trebui generalizată, nu redusă la un singur ziar. Ion Gheorghe Maurer, pe atunci subsecretar în cadrul Ministerului Comunicațiilor, contraargumentează neconvingător cum că da, și în alte ziare sunt criticați oameni politici și diferite măsuri politice, dar sunt prezentate și propuneri de soluționare constructivă a acestor critici, nu se face din calomnie un scop în sine, așa cum ar proceda *Dreptatea*. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 532–538. Așa cum am amintit deja, genul acesta de injoncțiuni asupra presei partidelor istorice era strâns legat de campania electorală pentru alegerile care urmau să se desfășoare în toamna acelui an.

94 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, p. 232.

95 Ardeleanu, *23 August*, vol. III, p. 469. Conștienți de lipsa de experiență politică a comuniștilor locali, sovieticii nu le agreau toate inițiativele politice și încercau uneori să îi tempereze pentru a nu-și compromite imaginea în fața Statelor Unite și a Marii Britanii. Vezi Saiu, *The Great Powers and Rumania*, 61.

96 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 188, 302, 346; Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 143–144; Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 173; Frunză, *Istoria stalinismului în România*, p. 207; Nichita, Alexandrescu, „Lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, la instaurarea puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 69–71, 93; vezi, pentru confuzia politică existentă în perioada postbelică în rândurile legionarilor, Ioan Opriș, *Cercuri culturale disidente*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2001, p. 291.

97 Onișoru, *România în anii 1944–1948*, pp. 169–170; Gh. Tănasă, „Transformări revoluționare petrecute în aparatul local de stat între 23 august 1944 și 30 decembrie 1947", în Rusu, *Republica în România*, p. 134; Fătu, „Participarea maselor populare" în *6 martie 1945. Masele populare…*, pp. 119–120; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 123–124. PCdR a încercat să integreze legionari și în Frontul Unic Național, creat în 1941 pentru a lupta împotriva dictaturii antonesciene. Vezi Scurtu, *Istoria României între anii 1918–1944*, p. 420.

98 Ciuceanu, Lungu, *Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R.*, pp. 219–220, 224, 324–325. „Trebuie să intre elemente noi, sânge nou în partidul nostru, trebuie să fierbem mereu, pentru că în această situație suntem noi. Aceasta este una dintre problemele principale, după problema agrară pe care trebui să o rezolvăm noi", p. 220. După declanșarea campaniei de verificare a membrilor PMR din 1948, Ana Pauker împreună cu „moscoviții" – semnificant gol deosebit de util în contextul luptelor pentru acapararea puterii în partid – au fost responsabilizați unilateral pentru cooptarea de legionari în PMR. Vezi Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (ed.), *Dosarul Ana Pauker*, vol. I, Editura Nemira, București, 2006, pp. 179–180 și Elis Neagoe-Pleșa, Liviu Pleșa (ed.), *Dosarul Ana Pauker*, vol. II, Editura Nemira, București, 2006, p. 139.

99 Camelia Moraru et al. (ed.), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic și ale Secretariatului Comitetului Central al P.M.R.*, vol. III, 1950–1951, Arhivele Naționale ale României, București, 2004, p. 610; vezi și Camelia Moraru et al. (ed.), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, Arhivele Naționale ale României, București, 2002, pp. 17, 185, 235–236, 239. Cu timpul, o parte dintre foștii legionari se vor refugia în mănăstiri. Vezi Alina Tudor, Dan Cătănuș, *Amurgul ilegaliștilor. Plenara PMR din 9–13 iunie 1958*, Editura Vremea, București, 2000, p. 127; Dan Cătănuș, *Tot mai departe de Moscova… Politică externă a României, 1956-1965*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2011, p. 206.

100 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 104–105, 115–116; Rădulescu-Zoner, Buşe, Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, p. 8; Mihai Fătu, *6 martie 1945 – opțiune istorică a poporului*, Editura Științifică și Enciclopedică, București, 1981, p. 27; Fătu, Spălățelu, *Garda de Fier*, pp. 373–376.

101 Apud Nicoleta Ionescu-Gură, *Stalinizarea României. Republica Populară Română 1948–1950: transformări instituționale*, Editura BIC ALL, București, 2005, pp. 211–212; Vezi și Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 101.

102 Chiriţoiu, *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947*, p. 86.

103 În cheie personală, Dej îi detesta pe legionari și din cauza unor tentative de asasinat organizate de către aceștia asupra lui în perioada în care se afla la închisoare. Vezi Andrei Șiperco (ed.), *Confesiunile elitei comuniste. România, 1944–1965, rivalități, represiuni, crime… Arhiva Alexandru Șiperco*, vol. VI, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București, 2022, p. 141.

104 Pătrășcanu, *Scrieri, articole, cuvântări*, p. 124; vezi și Țuțui, „Activitatea Partidului Comunist Român și a guvernului democratic în primul an de existență a puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, p. 136.

105 Comuniștii au reușit să infiltreze mai ales organizația de tineret a Frontului Plugarilor, generând astfel animozități între „tineretul plugăresc" și membrii mai vârstnici ai partidului, fiecare parte acuzând-o pe cealaltă că periclitează viitorul partidului. Vezi Alexandru Nicolaescu, „Demersurile de organizare a tineretului sătesc întreprinse de Frontul Plugarilor în perioada 1945–1953", în Corneliu Pintilescu et. al, *Tineret în comunism/Jugend im Kommunizmus*, Schiller-Verlag, Bonn, Hermannstadt, 2017, pp. 212–213.

106 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 411–412; vezi și Groza, *Articole, cuvântări, interviuri*, pp. 637–641.

107 Conform lui Quinlan, PCR și PNȚ se concurau de fapt reciproc pentru cooptarea de legionari. Quinlan, *Clash over Romania*, p. 197. Trebuie făcută totuși aici o precizare foarte importantă, pe care o voi detalia în continuare: în timp ce ideologia legionară se

îmbina tot mai consistent cu ideologia țărănistă din ce în ce mai reacționară a PNȚ, în cadrul PCR aceasta era reprimată integral. În ceea ce privește violența politică ridicată ocazional la nivel de numitor comun între legionari și comuniști, aceasta era de fapt o practică destul de des întâlnită în epocă, și PNȚ, și PNL având propriile echipe de bătăuși.

108 Tudor-Pavelescu, *Partidul Comunist din România în anii celui de al Doilea Război Mondial*, pp. 173, 253.

109 Diac, *Zorii comunismului în România*, pp. 141–142.

110 Florin Constantiniu, „Prima încercare de scoatere a Armatei Roșii din România", în *6 martie 1945*, pp. 288–294; Ciuceanu, *Misiunile lui A. I. Vîșinski în România*, pp. 157–159; Pelin, *Cartea albă a Securității*, pp. 202, 217, 348–349; Hillgruber, *Hitler, regele Carol și mareșalul Antonescu*, pp. 267–268; Heinen, *Legiunea „Arhanghelul Mihail"*, pp. 443–444; Fătu, Spălățelu, *Garda de Fier*, pp. 369–373; Simion, *Regimul politic din România în perioada septembrie 1940-ianuarie 1941*, pp. 308–309; Goebbels, *Jurnal*, pp. 35, 60, 86; Dumitru Turcuș, *Pagini din lupta pentru instaurarea puterii populare în România. Contribuții la studiul democratizării aparatului de stat*, Editura Științifică, București, 1974, pp. 112–113. Pe parcursul retragerii din România, armata germană a fost sprijinită activ de către legionari. Vezi Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 259, 271–272; *Ardeleanu, 23 August 1944*, vol. II, pp. 572–573, 603, 692, 698, 733, 736, 743–744, 773–774, 778–779, respectiv Popescu, *România și cele trei războaie mondiale*, pp. 75–79; Vasile Pușcaș, „Efectele evenimentelor din România în Europa est-centrală", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, pp. 362–363; Gheorghe Zaharia, Eugen Bantea (coord.), *Pentru eliberarea patriei. Documente, extrase de presă, memorii cu privire la lupta poporului român pentru eliberarea patriei de sub jugul fascist, 23 august–25 octombrie 1944*, Editura Militară, București, 1972, pp. 67–69, 86–88, 100, 109. Chirnoagă recunoaște că acest sprijin a inclus parașutarea clandestină a aproximativ o sută de legionari în România de către guvernul din exil al lui Horea Sima. Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice*, p. 252.

111 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. II, pp. 233, 268; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, pp. 74, 142–143, 151–152, 154–158, 172–173, 179; Gheorghe Onișoru, *Pecetea lui Stalin. Cazul Vasile Luca*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2014, pp. 149–150, 176, 207–215.

112 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. I, p. 126.

113 *Ibidem*, p. 45.

114 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. I, pp. 89–90. De menționat faptul că o parte dintre legionarii înscriși în PCR sau în FND alcătuiseră un efemer partid socialist-creștin. Quinlan, *Clash over Romania*, p. 265; Barker, *Truce in the Balkans*, p. 140; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 145; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 312; Onișoru, „Considerații", în Ciubotă, *Sovietizarea Nord-Vestului României*, p. 98.

115 Vezi complexul și elaboratul studiu al lui Mihai Demetriade, „Istoricul Serviciului de Contrainformații Penitenciare (1949–1967)", *Caietele CNSAS*, nr. 2, vol. 16, 2017, pp. 7–180. Demetriade argumentează documentat cum că aceste practici de tortură utilizate în cadrul închisorii de la Pitești sunt efectiv identice cu cele utilizate de către anumiți legionari în exilul din Germania asupra unor „camarazi" căzuți în dizgrație atunci când conducerea lui Horia Sima fusese contestată, fapt care dăduse naștere unor lupte pentru putere care s-au soldat cu indisputabile consecințe atroce; vezi și Mihai Fătu, „Participarea maselor populare", în *6 martie 1945. Masele populare...*, pp. 121–123. În altă ordine de idei, în 1946 a avut loc un episod violent în care a fost implicat Gheorghiu-Dej: s-au tras focuri de armă din și asupra automobilului în care călătorea secretarul general al PCR, aproape de București, lângă o pădure. Cei care au încercat să oprească automobilul erau îmbrăcați în uniforme militare, dar, fiind noapte, pasagerii automobilului nu au putut distinge dacă era vorba de uniforme sovietice sau românești. „Eu sunt convins, tovarăși, că aici erau amestecați și legionarii", afirma Dej cu ocazia unei ședințe a Biroului Politic al PMR din 1961. „Noi am prins pe mulți îmbrăcați în haine militare, fie române, fie sovietice". Neagoe-Pleșa, Pleșa, *Dosarul Ana Pauker*, vol. II, pp. 26–27.

116 Îi sunt îndatorat domnului Florian Banu pentru această informație.

117 Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, pp. 108–109.

118 Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 201–202.

119 Onișoru, *Pecetea lui Stalin*, pp. 226–227.

120 *Ibidem*, pp. 217–223; Onișoru, „Considerații", în Ciubotă, *Sovietizarea Nord-Vestului României*, p. 97.

121 Rădulescu-Motru, *Revizuiri și Adăugiri, 1946*, pp. 271–271; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 214; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 242, 345, 350; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. V, p. 74. În 1947, mult slăbite desigur în raport cu prestanța lor anterioară, gărzile Maniu, înființate oficial în 1938, și neoficial încă din 1933, pentru a-l ajuta pe Maniu în cadrul conflictului său cu Vaida, care în scurt timp a și părăsit partidul, erau alcătuite din studenți, funcționari șomeri sau pensionari, mici meseriași și țărani. În presă s-a speculat că înființarea gărzilor țărăniste avea legătură și cu prevenirea agresării liderilor partidului în urma nemulțumirilor create de implicarea PNȚ în afacerea Skoda, asupra căreia vom elabora puțin mai încolo. Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, p. 186; Fătu, *Un vot decisiv*, p. 179; Aurelian Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu (1934–1937)*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2007, pp. 397–398, 400. Tampa, *Casa regală*, vol. IV, p. 5; Țurlea, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, pp. 111–112. Referitor la colaborarea dintre legionari și comuniști, premierul Groza o caracteriza în stilul său colocvial și savuros după cum urmează: „ce-a fost verde se face roșu, dar ce e roșu nu se mai face verde niciodată". Vezi Bîftoi, *Petru Groza*, p. 191.

122 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, pp. 164–166.

123 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, pp. 264–266.

124 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 145.

125 Faptul că PCR este profund divizat și vulnerabil a fost înțeles fără echivoc de către conducerea PNȚ. Vezi Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 85–86.

7 - Tovarăși de drum reticenți. Perspectiva social-democrată

1 Sorin Radu, *Ion Flueraș, 1882–1953. Social-democrație și sindicalism*, Editura Nemira, București, 2007, pp. 266, 275–276; Stelian Neagoe, *Cazul social-democraților români*, Editura Institutului de Științe Politice și Relații Internaționale, București, 2005, pp. 44–48, 50–51; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 279.

2 Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, pp. 216–217. Pentru „legalismul" PSD, vezi și Gheorghe Țuțui, *Evoluția Partidului Social-Democrat din România de la frontul unic la partidul unic (mai 1944 – februarie 1948)*, Editura Politică, București, 1979, p. 22.

3 *Ibidem*, pp. 23–24, 82.

4 Jurca, *Istoria social-democrației din România*, pp. 299–300.

5 Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 137.

6 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, p. 542; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 310; Neagoe, *Cazul social-democraților români*, pp. 75–76; Țuțui, *Evoluția Partidului Social-Democrat*, p. 77.

7 Ionescu-Gură, *Stalinizarea României*, pp. 27–31.

8 Țuțui, *Evoluția Partidului Social-Democrat*, p. 55; vezi și Hudiță, *Jurnal, 25 august 1944-3 noiembrie 1944*, pp. 105–106. Este posibil ca ostilitatea PCR față de PSD să fi fost bazată și pe antiintelectualismul generalizat al comuniștilor. Conform lui Mihail Manoilescu, PSD avea cei mai buni doctrinari politici în perioada interbelică, la mare distanță față de calitatea intelectuală a celorlalte partide. Mihail Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, Editura Athena, București, 1997, p. 264.

9 Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*, p. 99.

10 Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 116.

11 Berry, *Romanian Diaries*, pp. 151–183, 181; vezi și Hudiță, *Jurnal politic, 25 august 1944-3 noiembrie 1944*, pp. 83–84, 87.

12 Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, p. 68.

13 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, pp. 78, 83, 89, 91.

14 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie – 24 august 1944*, p. 225, 306.

15 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, pp. 85–88; Giurescu, *Cade Cortina de Fier*, p. 126; Hazard, *Cold War Crucible*, p. 122.

16 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, p. 217.

17 La rândul lor, partidele istorice fac demersuri pentru dezbinarea PSD. Țuțui, *Evoluția Partidului Social-Democrat*, pp. 107–110. Este posibil ca afinităților politice dintre PSD și PNȚ din perioada postbelică să le fi corespuns și afinități doctrinare mai vechi: socialismul românesc, mai ales la începuturile sale, a avut dintotdeauna o dimensiune rural-pastorală, romantică și sentimentală foarte pronunțată, chiar predominantă până la începutul secolului XX. Vezi Zeletin, *Burghezia română*, pp. 285–286; Zeletin, *Neoliberalismul*, pp. 207–218.

18 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, p. 218.

19 *Ibidem*, p. 219.

20 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, p. 81.

21 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, pp. 220–221, 312–315.

22 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 454–458.

23 În martie 1945, Serviciul Special de Informații, viitoarea Securitate, aprecia că aripa de „dreapta" a PSD, condusă de Titel Petrescu, are mai mulți aderenți și dă dovadă de mai multă capacitate organizatorică decât aripa de „stânga" a „grupului Rădăceanu-Voitec". Faptul că un an mai târziu marea majoritate a membrilor PSD decid ca partidul să candideze la alegerile din toamnă pe liste comune cu PCR, în ciuda opoziției explicite a lui Titel Petrescu față de un astfel de demers, oferă măsura unei „prelucrări" comuniste intense. Vezi Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 125–128; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, pp. 360–361.

24 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, p. 92; Țuțui, *Evoluția Partidului Social-Democrat*, pp. 30, 95–96; Țuțui, Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, pp. 113–121; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 349–355.

25 Giurescu, *Imposibila încercare*, pp. 337.

26 Ionescu-Gură, *Stalinizarea României*, pp. 32–45; Giurescu, *Imposibila încercare*, pp. 360–362; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 143–145, 347, 560–562.

27 Bălțoi, *Instaurarea regimului comunist în Banat*, p. 132.
28 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, p. 133.
29 Neagoe, *Cazul social-democraților români*, p. 68. În perioada interbelică însă, PSD a organizat demonstrații împotriva regimului monarhic și în favoarea republicii. Vezi Scurtu, *Monarhia în România*, pp. 71–72, 90; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 221. După 1948, în exil, foști lideri social-democrați cum ar fi Iancu Zissu susțineau că monarhia fusese desființată abuziv și că nu se poate imagina niciun posibil viitor postcomunist al țării în absența readucerii dinastiei de Hohenzollern pe tron. Vezi Eugen Gabor, *Social-democrația în Europa Centrală și de Est și Europa Mediteraneană în perioada de tranziție. Un studiu comparativ: România, Ungaria, Spania și Grecia*, teză doctorală nepublicată, Școala Națională de Studii Politico-Administrative, București, 2020, pp. 230–231.
30 Țurlea, *Procesul Organizației „T"*, p. 157.
31 Ionescu-Gură, *Stalinizarea României*, pp. 45–65.
32 Giurescu, *Imposibila încercare*, p. 248.
33 *Ibidem*, pp. 293–294.
34 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 141.
35 Grigore Gafencu, *Politica în exil, 1942–1957*, Editura Oscar Print, București, 2000, p. 226.
36 Hudiță, *Jurnal politic, 25 august 1944-3 noiembrie 1944*, pp. 118–124, 188–190, 217–218, 270, 276, 320–321; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 februarie 1943-31 decembrie 1943*, Editura Comunicare.ro, București, 2010, pp. 142–143, 330; Hudiță, *Jurnal politic, 7 martie-2 august 1945*, pp. 271–275, 301, 306; Hudiță, *Jurnal politic, 1 septembrie-31 decembrie 1946*, p. 239; vezi și Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 134, 141, 143; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 117, 278–279.
37 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, pp. 189–190.
38 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, pp. 181, 183, 187, 197, 199–200, 203, 291, 347–348, 385, 413; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, pp. 126–237–238, 243, 270, 276–277, 320–321; Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, pp. 307–308; Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 94–95, 109–110, 143, 156, 199, 219–221, 274–5.

39 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, Editura Dominor, București, 2008, p. 367.
40 Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, pp. 87–88.
41 Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 46.
42 Ionescu-Gură, *Stalinizarea României*, p. 66.
43 *Ibidem*, pp. 66–82.

8 – Amenințarea „hoardelor bolșevice": perspectiva partidelor „istorice"

1 Cătănuș, Buga, *Gheorghiu-Dej la Stalin*, pp. 38–39; Robert Levy, „Power struggles in the Romanian Communist Party leadership during the period of the formation of the Groza regime", în *6 martie 1945*, pp. 88–89.
2 Radu Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, pp. 93–95. Vîșinski, a cărui atitudine autoritară și intimidantă nu poate fi pusă la îndoială, a speriat clasa politică românească din cauză că, imediat după integrarea statelor baltice în Uniunea Sovietică, în conformitate cu pactul Ribbentrop-Molotov, acesta a fost trimis în Letonia pentru a supraveghea întreg procesul. Exact același lucru se aștepta de la el și în România, deși, evident, acesta a avut un alt tip de misiune politică aici. Vezi Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 66.
3 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 39–40.
4 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 102–103, 268–269.
5 Vergotti, *Fără drept de înapoiere în țară*, p. 115.
6 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, pp. 539–540, 569–570, 588, 623–625, 636; *ibidem*, vol. II, pp. 143, 192, 218–219, 260–261, 266–267, 269, 275–277, 331, 342, 393, 811; *ibidem*, vol. III, p. 143, 238, 364; *ibidem*, vol. IV, pp. 529–531; Bossy, *Jurnal*, p. 230; Gafencu, *Jurnal*, vol. I, pp. 308, 402; Gafencu, *Jurnal*, vol. III, pp. 87–88; Mocanu, *România, marele sacrificat al celui de al doilea război mondial*, p. 175; Petru Groza, *Adio lumii vechi! Memorii*, Editura Compania, București, 2003, pp. 279–283; Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 28–29, 31; Brâncoveanu, *Tensiuni politice și social-economice în Franța postbelică*, p. 190. Scurtu, *Istoria României între anii 1918–1944*, p. 446; Troncotă, Spânu,

Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 331–333, 363; Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, pp. 219–220; Constantiniu, *Doi ori doi fac șaisprezece*, pp. 71–72; Troncotă, Spânu, *Documente SSI privind spațiul sovietic*, p. 371; Zidaru, *Relații politice și economice româno-britanice, 1939–1947*, p. 346; Bucur, *Lupta pentru putere*, p. 117. Inclusiv regele Mihai era deranjat de intransigența politică a președintelui PNȚ. Hudiță, *Jurnal politic, 1 septembrie–31 decembrie 1946*, pp. 268–269; Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 144–145; Spânu, „Informații și zvonuri privind schimbarea Guvernului Ion Antonescu (1–20 august 1944)", în Preda, *23 august 1944. Evaluări și controverse*, p. 21; Boia, *Capcanele istoriei*, pp. 288–289; Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, *1924–1947*, pp. 264. Și fostul rege Carol al II-lea îl considera pe Maniu un „opoziționist profesional", incapabil de a sesiza, la modul general, pulsul politic al momentului. Vezi Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. IV, *1943–1945*, p. 129, 414. O poziție similară găsim și la Grigore Nandriș: „Maniu a crezut până în ultimul moment că forța lui morală va împiedica răul. El nu și-a măsurat dușmanul extern, precum nu-și măsurase mai înainte dușmanul intern, pe Carol. El a fost preot, nu om politic". Nandriș, *8 ani din viața României*, p. 330.

7 Până la finalul guvernării Rădescu, aproximativ o treime dintre organizațiile PNȚ trecuseră la FND. Nichita, „Amplificarea procesului revoluționar", în *6 martie 1945. Masele populare…*, p. 222; Lache, Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris*, p. 144; Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, pp. 231–232; Savu, „Contribuția presei comuniste", în *Din lupta P.C.R.*, pp. 94–95. Chiar și așa, susține Corneliu Coposu, fostul secretar al lui Maniu, în 1945, PNȚ ar fi avut 2 125 000 de membri. Corneliu Coposu, *Confesiuni. Dialoguri cu Doina Alexandru*, Editura Anastasia, București, 1996, p. 36.

8 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, pp. 636–637; vezi și *ibidem*, vol. II, pp. 73, 121, 712; *ibidem*, vol. III, pp. 54–55; Gafencu, *Jurnal*, vol. I, p. 307; Porter, *Operațiunea Autonomous*, p. 236; Barker, *Truce in the Balkans*, p. 130; Zaharia, Simion, „Politica de alianțe a Partidului Comunist Român", în Georgescu, Racoș, Ioniță, *Partidul Comunist Român în viața social-politică a României*, p. 376;

Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, p. 426; Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 223; Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. III, pp. 211–212; Simion, „Partidul Comunist Român", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 86, 93; Paul al României, *Carol al II-lea, rege al României*, traducere de Ileana Vulpescu, Editura Holding Reporter, București, 1991, p. 232; Coposu, *File dintr-un jurnal interzis*, pp. 246–247, 258–259, 271–284, 303; Coposu, *Confesiuni*, pp. 54–55. După dizolvarea Cominternului, și mai ales începând cu 1944, când se decide totuși în favoarea colaborării cu PCR în cadrul BND, Maniu este convins că va reuși să țină acest partid sub controlul PNȚ cu ajutorul țărănimii, principala forță socială din țară. Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, pp. 443–444.

9 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, pp. 236, 238–239, 240, 242, 250, 288.

10 Diac, *Zorii comunismului în România*, pp. 261–262, 267.

11 Neoficial, Pătrășcanu îi transmisese lui Maniu că PCR nu renunță la Basarabia și la nordul Bucovinei, dar că nu este oportună ridicarea respectivei probleme imediat după întoarcerea armelor de către România împotriva Germaniei naziste: noul aliat sovietic era încă foarte circumspect față de fostul său inamic, și nu trebuia iritat inutil. Vezi Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-24 august 1944*, p. 248.

12 Scurtu, *Monarhia în România*, pp. 143–144; Liveanu et al., *Din cronica unor zile istorice*, pp. 86–87, 94; Gh. Buzatu, A. Simion, „Preliminarii diplomatice ale actului de la 23 august 1944", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, p. 234; Buzatu, „Despre rațiunile și tehnica loviturilor de stat", în Preda, *23 august 1944. Evaluări și controverse*, p. 54, 72; Drăgan, *Antonescu*, pp. 434–435.

13 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, p. 105.

14 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. IV, pp. 304–306.

15 Vlad Georgescu, *The Romanians. A history*, Ohio State University Press, Columbus, 1991, p. 225.

16 Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, pp. 431–435.

17 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 40–41; vezi și Lache, Țuțui, *România și conferința de pace de la Paris*, pp. 71–72; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 61. Liderul liberal Dinu Brătianu considera că armistițiul nu a fost semnat în primăvara și vara lui 1944 deoarece forțele aliate antinaziste și-au schimbat poziția față de România, nemaioferind condiții atât de bune. Vezi Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 62–63. Sigur că așa stau lucrurile, dar toate aceste condiții erau dictate de dinamica frontului, în special a Frontului de Est. De ce ar fi meritat România condiții preferențiale pentru ieșirea din cadrul Axei, când rolul ei în ecuația războiului devenea din ce în ce mai puțin semnificativ?

18 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 41–42; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 61–62.

19 Brogan, *Eastern Europe, 1939–1989*, pp. 45–47.

20 Quinlan, *Clash over Romania*, pp. 144–161; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 3; Mușat, „Pregătirea insurecției", în *August '44*, p. 126; Barker, *Truce in the Balkans*, p. 131; Cordell Hull, *The Memoirs of Cordell Hull*, vol. I, Hodder & Stoughton, Londra, 1948, p. 300; Kolko, *The Politics of War*, pp. 128–129; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, p. 51; Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, p. 205; Giurescu, „Actul de la 23 august 1944. Aspecte politice", în Giurescu, *România în anii 1944–1947*, p. 136; Gh. Buzatu, A. Simion, „Preliminarii diplomatice ale actului de la 23 august 1944", în Buzatu, *Actul de la 23 august 1944 în context internațional*, pp. 228–229, 246–247; Onișoru, *Premisele instaurării comunismului*, pp. 124–127; Deletant, *British Clandestine Activities*, p. 83; Gheorghe Zaharia et al., „Strategia Partidului Comunist Român cu privire la făurirea consensului național în vederea eliberării țării prin lupta cu arma în mână a întregului popor", în Ceaușescu, *România în anii celui de-al doilea război mondial*, vol. I, p. 581. Cu această ocazie s-a încercat din nou marginalizarea, chiar excluderea Uniunii Sovietice din procesul de negociere a armistițiului. Alexandru Cretzianu, diplomat însărcinat de către ministrul de externe Mihai Antonescu să negocieze clandestin cu aliații la Cairo, afirma că România este pregătită să fie mai degrabă distrusă

militar decât să capituleze necondiționat în fața Moscovei. Vezi Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, pp. 354–355, 374. Iar în 1943, considera Neagu Djuvara, o informație pe care nu am mai identificat-o și în alte surse bibliografice consultate, Uniunea Sovietică ar fi fost de acord să înceapă tratativele pentru ieșirea României din război, dar le condiționa de menținerea confidențialității acestora relativ la puterile occidentale. Djuvara, *Misterul telegramei de la Stockholm*, pp. 10–11, 27–28. În sfârșit, reticența lui Maniu față de Moscova poate fi completată cu ajutorul următorului amănunt: în ianuarie 1943, un informator al Siguranței pretinde că liderul național-țărănist era convins de faptul că războiul se va termina în câteva luni, respectiv că România ar trebui să îl ducă la bun sfârșit, alături de Germania, pentru ca nazismul și comunismul sovietic să se epuizeze reciproc în beneficiul unei iluzorii democrații postbelice generalizate. Vezi Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, p. 63.

21 Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, p. 88.

22 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 88; Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național* Țărănesc, p. 222; Corneliu Coposu, *Armistițiul din 1944 și implicațiile lui*, Editura Gândirea Românească, București, 1990, pp. 18–19. Pentru sovietici era umilitor să contacteze în timpul războiului opoziția țărănească și liberală prin intermediul britanicilor deoarece Maniu nu dorea să colaboreze cu Moscova; de aici o mare parte din antipatia postbelică a Uniunii Sovietice față de partidele istorice. Vezi Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 128–129, 131–132, 134–135; Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 43–44.

23 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, p. 27.

24 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 7–8.

25 Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 381–382.

26 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. II, p. 81.

27 *Ibidem*, p. 81.

28 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, p. 76.

29 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, pp. 222–223.

30 Gafencu, *Jurnal*, vol. III, pp. 88–89.

31 *Ibidem*, vol. II, pp. 226–227.

32 *Ibidem*, vol. III, p. 89.

33 *Ibidem*, vol. II, p. 370; vezi și Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 134–135; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 75.

34 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 345; vezi și Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 185–186, 445.

35 *Ibidem*, vol. I, p. 171.

36 Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 306.

37 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, p. 536.

38 *Ibidem*, vol. III, p. 474; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, p. 63; Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, pp. 99–101.

39 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 74–81; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 68–69, 73; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 124, 126–131. Diplomatul Constantin Vișoianu ridica în octombrie 1944, vădind o impardonabilă lipsă de tact politic, problema staționării trupelor sovietice pe teritoriul țării, argumentând că, odată războiul încheiat, acestea ar trebui retrase, principial vorbind, din țările temporar ocupate în virtutea efortului de război. „Propunerea făcută de delegația română are în vedere detalii, nu principii", a contraargumentat Molotov. Punerea problemei în termeni de principii însemna că „lupta pentru independența și suveranitatea României" va continua atât timp cât este necesar. Vezi Dobrinescu, *România și Organizarea Postbelică a Lumii*, p. 229.

40 Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 234.

41 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 157–159. PNȚ și PNL nu concepeau democrația în afara unui regim monarhic. Vezi Dumitru D. Rusu, „Proclamarea Republicii. Premise și înfăptuire", în Rusu, *Republica în România*, p. 213.

42 În septembrie 1944, Maniu considera întreaga populație maghiară a Clujului drept „dușmani ai neamului românesc". Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 206; vezi și Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, p. 48.

43 În cadrul guvernului Rădescu, atunci când Pătrășcanu, în calitate de ministru al justiției, propunea egalitatea în drepturi a bărbaților și a femeilor și posibilitatea acestora din urmă de a ocupa funcții în Magistratură, generalul Rădescu se pronunța „împotriva unei astfel de dispoziții". Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae*

Rădescu, p. 86. Guvernul Groza a acordat ulterior drept de vot atât femeilor, cât și militarilor, cărora până atunci nu li se permisese oficial să își exprime opțiunile electorale, pentru că fie nu contau politic (femeile), fie se considera că trebuia să fie deasupra oricărui partizanat politic (militarii). Într-o primă fază, invocând drept motiv rata ridicată de analfabetism a populației, comuniștii locali stabilesc pragul de vârstă pentru exercitarea dreptului de vot la 21 de ani. Partidele istorice, PNL-Tătărescu și PSD-Titel Petrescu se opun, în diferite dozaje, acestei emancipări politice. Vezi Luciana Jinga, *Gen și reprezentare în România comunistă, 1944–1989*, Editura Polirom, Iași, 2015; Fătu, Țuțui, „Regimul democratic în 1946", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 219–220; Mihai al României, *O domnie întreruptă*, pp. 198–199; Toderașcu, *Documente privind istoria militară a poporului român*, pp. 165, 334–335; Roller, *Istoria RPR*, p. 587, 740; Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, p. 55. Educația interbelică misogină a fost interiorizată nu numai de către bărbați, ci și de femei, mai ales de cele din clasele superioare. Annie Bentoiu își amintea cu nostalgie despre învățăturile primite de fete la finalul fiecărei clase: moderația, cumpătarea, vorbitul cât mai puțin etc. Acest patriarhalism autoritar – a cărui încarnare radicalizată în persoana mareșalului Antonescu sau a generalului Rădescu se pretează fără nicio dificultate pe convingerile intime ale doamnei Bentoiu – este perceput ca „înțelept" și „adevărat" în comparație cu vremurile „mincinoase" care au urmat. Nu degeaba autoarea catalogheză actul de la 23 august 1944 drept o măsură „contraproductivă", care ar fi erodat imaginea românilor în ochii străinătății, dar mai ales a lor înșiși. Vezi Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, pp. 25–26, 32–33, 45–60, 221. Militarilor, în altă ordine de idei, li se promisese dreptul de vot odată cu reforma agrară de la finalul Primului Război Mondial, în vederea contracarării expansiunii spre vest a bolșevismului. În mai 1917 avusese deja loc la Iași o revoltă la care au participat țărani și muncitori români, dar și soldați ruși, și unde s-a scandat în favoarea reformei agrare, a votului universal și a republicii. În ciuda temerii inspirate de respectiva revoltă și nu numai, regele Ferdinand nu și-a respectat promisiunea, probabil din cauza

faptului că propaganda bolșevică era totuși ineficientă în România, fiind asociată cu daunele produse de cei aproximativ un milion de dezertori ruși aflați în trecere prin Moldova anului în 1917, respectiv cu neajunsurile războiului în general. Numărul mare de dezertori ruși este datorat în primul rând slabei echipări a armatei, demotivării, corupției și a incapacității de a strânge, în aceste condiții, un număr de oameni sub arme proporțional cu mărimea populației imperiului țarist. Vezi Călinescu, *Însemnări politice*, p. 35; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, p. 86; Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, p. 443; Mușat, Dumitru, *Constantin Diamandi*, p. 134; Murgescu, *Reforma agrară din 1945*, pp. 12–14; Norman Stone, *Primul război mondial. O scurtă istorie*, traducere de Cora Radulian, Editura Litera, București, 2021, pp. 63–64. La alegerile din 1946 s-a renunțat de asemenea și la „prima electorală", prin intermediul căreia partidele care câștigau minim 40% din voturi puteau ocupa 60% din locurile din Parlament. Începând cu 1948, Parlamentul a devenit unicameral, Senatul fiind abolit. În plus, regele putea dizolva Parlamentul și, pentru a-și augmenta șansele și așa reduse de a ieși învingător, PCR a creat comisii electorale locale, subordonate unei comisii centrale, care aveau puteri discreționare în ceea ce privește numărarea voturilor și rezolvarea disputelor procedurale. De asemenea, noua lege electorală permitea muncitorilor și soldaților să voteze în propriile fabrici, respectiv bărăci. Vezi Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 193; Roller, *Istoria RPR*, p. 740. Prima electorală respectivă fusese introdusă în 1926, iar PNȚ nu fusese de acord ca aceasta să fie aplicată și minorităților din simplul motiv că scopul acesteia era să prevină ajungerea vreunui partid minoritar la putere. La începutul anilor 1930 a existat o tentativă de a renunța la acest mecanism politic, dar a fost repede abandonată. Călinescu, *Însemnări politice*, p. 116; Dumitru Șandru, „Partidul Național Liberal în perioada interbelică și a celui de al doilea război mondial", în Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, p. 207; Lăzărescu, *Confesiuni*, 90; Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 335–341; Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp. 215–217.

44 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-6 septembrie 1940*, pp. 228, 242, 271, 293, 320; Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, p. 29, 247; Hudiță, *Jurnal politic, 1 martie 1942-31 ianuarie 1943*, pp. 69, 142, 282; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-24 august 1944*, p. 216; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, pp. 183, 308; Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, pp. 83, 87; Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 51, 171, 393, 480; Hudiță, *Jurnal politic, 1 februarie 1943-31 decembrie 1943*, p. 462; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 7 martie-2 august 1945*, pp. 80, 84, 86, 141, 149, 233, 244, 267, 335, 350, 386; Hudiță, *Jurnal politic, 26 aprilie-31 august 1946*, pp. 35–36, 40–41, 210, 280, 314; Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 1 septembrie-31 decembrie 1946*, p. 84, 119, 205, 271, 330; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, pp. 101, 167, 303, 326–328, 368, 407, 417; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 124, 226, 236, 259, 263–264; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 194, 233, 227–229, 234, 245, 270, 284–285.

45 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-6 septembrie 1940*, pp. 29, 88, 103, 190, 221–222, 292; Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, p. 128; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, p. 51; Hudiță, *Jurnal, 1 septembrie-31 decembrie 1946*, p. 84; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 145, 192, 214; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 17–18. Apelative de genul acesta la adresa sovieticilor abundă și în scrierile legionare. Vezi Manu, *În spatele Cortinei de Fier*, p. 421. Diplomații americani împărtășeau la rândul lor aceeași părere despre sovietici, parțial și despre români. Vezi Dunham, *Assignment: Bucharest*, pp. 38, 47–48. De asemenea, diplomații americani dădeau dovadă ocazional și de antisemitism. Berry i-ar fi transmis lui Hudiță că rușii nu au suficient prestigiu intelectual, aspect pe care îl compensează prin intermediul evreilor. Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, p. 185.

46 *Ibidem*, p. 232; vezi și Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara*, p. 218.

47 Barker, *Truce in the Balkans*, p. 165.

48 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, p. 219.

49 Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 185.
50 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 248.
51 Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 129.
52 Mă refer aici exclusiv la intervalul 1944–1947, nu la ceea ce s-a întâmplat din punct de vedere politic după 1948 (suprimarea graduală a pluripartidismului, generalizarea cenzurii etc.).
53 Maniu, apărător constant al democrației procedurale și al separației puterilor în stat, admite fără echivoc faptul că „trebuie să ținem seama că suntem în mijlocul unui război, că nicăieri în lume, nici în America, nici în Anglia, în niciun Stat, drepturile acestea cetățenești nu se exercită fără limită, cum se exercitau înainte, ci trebuiesc anumite limitări, anumite constrângeri". Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 17.
54 Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 185.
55 Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 233–235.
56 *Ibidem*, p. 233.
57 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, p. 117.
58 *Ibidem*, pp. 117–119.
59 *Ibidem*, pp. 512–513.
60 Mihaela Teodor, *Anatomia cenzurii*, passim.
61 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, pp. 82–83.
62 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, p. 232.
63 Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 137.
64 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 321.
65 Violențele la adresa protestatarilor au fost coordonate de guvernul Vaida-Voevod, prim-ministrul pierzând în scurt timp și funcția de prim-ministru, și calitatea de membru PNȚ, ultima la inițiativa lui Mihalache, care îl elimină din partid. Vezi Scurtu, *Istoria partidului Național Țărănesc*, pp. 196–199; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, p. 199; Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe*, pp. 41, 49–51.
66 Coposu, *Confesiuni*, p. 35.
67 Însăși denumirea de minorități era una peiorativă, argumenta Groza la scurt timp după instaurarea propriului cabinet. Ciucă,

Guvernarea dr. Petru Groza, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, p. 85.

68 Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, pp. 371–375; Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, pp. 139–145, 158–162; Tampa, *Casa regală*, vol. IV, p. 224.

69 Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. V, 1947, p. 17.

70 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 274.

71 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 213–215; vezi și Giurescu, *Falsificatorii*, pp. 290–291.

72 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 157–158, 233–236, 311–313, 364–365; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 71–72, 163, 208–220, 307–313, 42–430.

73 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 576.

74 *Ibidem*, p. 82.

75 Giurescu, *Imposibila încercare*, pp. 112, 124–125.

76 Afirmația este reiterată și în anii 1990, ce-i drept, pe filieră economică. Vezi Onișoru, *România în anii 1944–1948*, p. 33.

77 Ioan Hudiță, *Jurnal politic, 25 august 1944-3 noiembrie 1944*, p. 274; Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 204, 328.

78 Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, Vol. I, p. 43.

79 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 73–74. Vezi și Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, p. 126; Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 625.

80 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 576.

81 Gafencu, *Însemnări politice*, pp. 202–204; Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, p. 168.

82 Gafencu, *Însemnări politice*, pp. 327–331, 338; Ioniță, *P.C.R. și masele populare*, pp. 307–319; Pătrășcanu, *Texte social-politice*, pp. 89–92; Jurca, *Istoria social-democrației din România*, pp. 297–298; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. II, *1 ianuarie-30 iunie 1937*, Editura Machiavelli, București, 1999, p. 151; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, pp. 238, 251–252, 255–257; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, *1 ianuarie-30 iunie 1938*, Editura Machiavelli, București, 2002, pp. 308–312; Florea Nedelcu, „«Pactul de neagresiune electorală» – origini și consecințe asupra vieții politice", în *Împotriva*

fascismului, pp. 69–82; Ornea, *Anii treizeci*, pp. 71, 310; Drăgan, *Antonescu*, p. 476. Chiar și un personaj extrem de compromis politic, așa cum a fost regele Carol al II-lea, s-a arătat ultragiat față de pactul electoral semnat între național-țărăniști și legionari, pe care l-a considerat o alianță electorală prost disimulată. „Poate dacă Maniu n-ar fi făcut acest gest, în care prea vădit a voit să facă șah regelui, aș fi fost mai bine dispus către el și ai lui, am fi putut mai ușor să găsim un teren de înțelegere mutuală". Carol al II-lea, *Însemnări zilnice, 1937–1951*, vol. I, *11 martie 1937-4 septembrie 1938*, Editura Scripta, București, 2001, pp. 133–134.

83 Cretzianu, *Relapse into Bondage*, pp. 68–9.

84 Bogdan Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, pp. 292–298.

85 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie – 6 septembrie 1940*, pp. 93–94.

86 Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu*, p. 612.

87 Maner, *Parlamentarismul în România*, p. 187.

88 Vasile Niculae, Ion Ilincioiu, Stelian Neagoe, ed., *Doctrina țărănistă în România. Antologie de texte*, Editura Noua Alternativă, București, 1994, pp. 18–19; Mihail Manoilescu, *Memorii*, vol. I, Editura Enciclopedică, București, 1993, p. 44; Fătu, *Sfârșit fără glorie*, p. 20. În plus, în timpul guvernării național-țărăniste dintre 1928–1931 au avut loc scandaluri de corupție majore cum ar fi „afacerea Skoda", prin care s-a plătit armament la prețuri enorme importat din Cehoslovacia, pe baza unor comisioane speciale, respectiv „afacerea Blank", în care regele Carol al II-lea a salvat de la faliment cu bani publici o bancă în ale cărei afaceri ilegale fusese și el implicat din plin, astfel că bugetul public a fost dat peste cap, funcționarii și învățătorii neprimindu-și salariile cu lunile. Vezi Manoilescu, *Memorii*, vol. II, pp. 271–274, 278, 280–286, 290, 293–294, 301, 347, 359; Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. III, pp. 78–79; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. IX, partea a VIII-a, *1930–1931*, Editura Machiavelli, București, 1997; Onișoru, *Premisele instaurării comunismului*, p. 28. Merită redat aici un extras din jurnalul lui Argetoianu referitor la afacerea

Skoda: „Comanda s-a făcut sub Maniu, generalul Cihoski fiind ministru de război. Sub Guvernul Iorga a fost numită o comisie compusă din cei mai cunoscuți specialiști de artilerie, prezidată de generalul Paul Angelescu și din care făceau parte și generalii Rudeanu și Popescu (acesta semnase la comandă caietul de sarcini), ca să hotărască dacă tunul comandat la Skoda era bun sau nu. Comisia s-a transportat în Franța și după un examen amănunțit al tipurilor de tun fabricate acolo, a trecut la Pilsen și a supus modelele noastre la noi examene și la noi încercări. Această anchetă, care fusese provocată printr-un raport al generalului Rudeanu, marele nostru specialist, raport întocmit în urma unei vizite pe care o făcuse la Skoda, s-a terminat printr-un proces-verbal al Comisiei, care în unanimitate și-a exprimat părerea că comenzile [sic!] trebuie oprite. Consiliul Apărării Naționale la ședința căruia au luat parte și generalii Cihoski și Condeescu, foștii miniștri de pe vremea contractelor, a aprobat și el în unanimitate concluziile comisiei. Față de protestele Skodei, s-a propus înlocuirea tunurilor grele printr-o comandă de tunuri antiaeriene. Pe de altă parte, cum de la ianuarie 1931, din lipsă de fonduri, nu s-a mai vărsat niciun ban, Skoda a oprit orice livrare. Această chestiune subsidiară a plăților nu a fost lămurită nici până azi... Așa cu tunul; acum cu șperțul. Pe când era generalul Amza ministru, avocatul Saligny (nepotul faimosului inginer Anghel Saligny, devenit gară la podul Dunării) a venit la dânsul și i-a propus să-i dea lista celor care au încasat șperțurile la comandă. Cerea pentru destăinuirea sa bagatela de 70 milioane! Amza i-a oferit 1 până la 2 milioane, pe care Saligny le-a refuzat și a murit în decembrie trecut fără să spună nimic. Soția lui a chemat pe avocatul Rapaport să trieze hârtiile lăsate de defunct. Rapaport ar fi găsit acte din care rezultă că Seletzki ar fi dat lui Saligny casa în care ședea și o sumă de 3 498 milioane, ca să tacă..." Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine, amintiri din vremea celor de ieri*, vol. X, partea a VIII-a, *1932–1934*, Editura Machiavelli, București, 1997, p. 231. Afacerea Skoda a fost utilizată și de către regele Carol al II-lea în încercarea de a-l compromite politic pe Maniu; corupția care a făcut posibilă această fraudă, susține Armand Călinescu, s-a

înregistrat însă la nivelul administrației militare, nu la nivel guvernamental. Călinescu, *Însemnări politice*, pp. 152, 155; vezi și Valeriu Pop, *Amintiri politice*, Editura Vestala, București, 1999, p. 56. Câțiva ani mai târziu, în 1935, după ce toți cei implicați în acest uriaș scandal de corupție au fost achitați, un nou contract cu firma Skoda este semnat de către guvernul Tătărescu. Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, pp. 269–270. Pentru corupția politică generalizată din interbelic, vezi și Vaida, *Memorii*, vol. III, pp. 140–141, respectiv Manoilescu, *Memorii*, vol. I, p. 77.

89 Scurtu, *Istoria Partidului Național-Țărănesc*, pp. 20–21. Un amănunt interesant din perioada campaniei electorale a anului 1928 este acela că PNȚ, în cazul în care ar fi ajuns la guvernare, ar fi instaurat un regim dictatorial. Vezi Tampa, *Casa regală*, vol. II, p. 290. Cel mai probabil, zvonul a fost lansat de către liberali în încercarea de a-i compromite pe țărăniști prin asocierea cu bolșevismul. Strategia a fost destul de consistentă în anii 1920, dar a regresat pe măsură ce PNȚ a virat tot mai hotărât spre legionarism în a doua jumătate a anilor 1930. Dincolo de anticomunismul substanțial atât al Partidului Țărănesc, cât și al Partidului Național înainte de fuziune, nu este exclus ca PNȚ să fi alunecat tot mai puternic spre dreapta extremistă și pentru a decredibiliza genul acesta de asocieri.

90 Niculae, Ilincioiu, Neagoe, *Doctrina țărănistă în România*, pp. 19–26, 71–81, 77–79, 90–91, 94–98, 150–159; Ioan Scurtu, *Istoria Partidului Țărănesc, 1919–1926*, Editura Enciclopedică, București, 2002, pp. 30–32; Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, p. 180.

91 Mocanu, *România în anticamera conferinței de pace de la Paris*, p. 35; Barker, *Truce in the Balkans*, pp. 146–147; Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 18; Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, p. 273.

92 Vezi Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, p. 150.

93 Niculae, Ilincioiu, Neagoe, *Doctrina țărănistă în România*, pp. 85, 90–94, 98–100, 101–102, 112–113, 137–141, 252–253, 258, 304–308.

94 Scurtu, *Istoria Partidului Țărănesc*, pp. 41–42, 80–87.

95 Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, pp. 251–252.

96 Scurtu, *Istoria Partidului Țărănesc*, p. 46.

97 Scurtu, *Istoria Partidului Țărănesc*, pp. 88, 98, 113, 123–124, 173–174, 189–190, 199, 200–201, 229, 238–239; Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, pp. 306–307; Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 68; D. Micu, *„Gândirea" și gândirismul*, Editura Minerva, București, 1975, p. 244. Pentru PN, un alt motiv important al fuziunii l-a constituit scăderea dramatică a popularității partidului cu ocazia scrutinului electoral din 1920; era evident că un partid naționalist transilvănean nu avea cum să obțină aceeași pondere politică în cadrul unor alegeri desfășurate de data aceasta în România Mare. Vezi Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 8.

98 Gheorghe Barbul, Dinu Zamfirescu, „Documente (2)", în Solacolu, *Tragedia României*, pp. 334–335; vezi și Lucian Boia, *Capcanele istoriei. Elita intelectuală românească între 1930 și 1950*, Editura Humanitas, București, 2012, pp. 85–86.

99 Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 102.

100 *Ibidem*, pp. 127–129, 153, 312–314; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. III, p. 174; Prost, *Destinul României*, p. 156; Păun, *Viața economică a României, 1918–1948*, pp. 207, 230. Aparent, legionarii au fost mai nemulțumiți decât național-țărăniștii de pactul dintre Maniu și Codreanu. Vezi Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu*, p. 626.

101 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național* Țărănesc, p. 28.

102 Fătu, *1946*, pp. 164–165.

103 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria partidului Național Țărănesc*, p. 139.

104 *Ibidem*, p. 187.

105 *Ibidem*, p. 254.

106 Ștefan Zeletin distinge, la începutul secolului XX, între naționalismul reacționar al vechii aristocrații căzută în dizgrație și naționalismul burghez al elitei liberale aflată în curs de afirmare. Ultimul tip de naționalism insistă asupra independenței, a unității și a omogenității etnice, concurând astfel burghezia evreiască în încercarea de a edifica un capitalism românesc, în timp ce primul tip de naționalism recuperează miturile politice

ale romantismului politic german, cel mai important fiind acela al continuității. Se insinua astfel că burghezia liberală, departe de a fi omogenă din punct de vedere etnic la începutul secolului XX, nu are nicio legătură cu tradițiile populare, fiind un produs exotic și alogen. Zeletin, *Burghezia română*, pp. 258–265; Zeletin, *Neoliberalismul*, pp. 161–163. În ceea ce privește discuția noastră, naționalismul național-țărănist nu este unul elitist, așa cum era cel al marilor boieri latifundiari grupați în Partidul Conservator, dar nici unul burghez, deoarece PNȚ se formase prin opoziție cu doctrina oligarhiei liberale reunită în PNL. Putem vorbi în acest caz de un naționalism mic-burghez care preia temele principale ale naționalismului liberal clasic și le oferă, cu timpul, tușe reacționare tot mai pronunțate.

107 Niculae, Ilincioiu, Neagoe, *Doctrina țărănistă în România*, pp. 123–126, 144, 154–155, 173, 175, 191, 192, 194, 204, 261–264.

108 Vezi Lucrețiu Pătrășcanu, *Texte social-politice, 1921–1938*, Editura Politică, București, 1975, pp. 71–73, 179–180, 244.

109 Fătu, *Sfârșit fără glorie*, pp. 24–25; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, p. 48. Pentru antisemitismul evident al lui Mihalache, recunoscut până și de Hudiță, vezi Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 204.

110 Hudiță, *Jurnal politic, 26 aprilie-31 august 1946*, p. 79. Și autorul jurnalului, universitarul Hudiță, îl apreciază pe generalul Antonescu. Hudiță, *Jurnal politic, 26 aprilie-31 august 1946*, p. 64.

111 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. III, pp. 68, 175–176.

112 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 189; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 48–49.

113 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, p. 49.

114 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria partidului Național Țărănesc*, p. 254; Lungu, Negreanu, *România în jocul marilor puteri*, p. 84.

115 Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, pp. 242–253; Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, pp. 429–430.

116 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria partidului Național Țărănesc*, pp. 115, 147; Vezi și Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 97, 107, 376–378.

117 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria partidului Național Țărănesc*, p. 143.

118 Fătu, *1946*, pp. 78–82; vezi și Manoilescu, *Rostul și destinul burgheziei românești*, pp. 284–285; Lungeanu, Dumitriu, „Consolidarea alianței", în *Din lupta P.C.R.*, pp. 118–124.

119 Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 233–235.

120 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria partidului Național Țărănesc*, p. 177.

121 Maner, *Parlamentarismul în România*, pp. 57, 101; Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu*, pp. 29, 36–37.

122 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria partidului Național Țărănesc*, p. 187.

123 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-6 septembrie 1940*, p. 236.

124 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 170–172, 186; Coposu, *File dintr-un jurnal interzis*, pp. 423–424.

125 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, pp. 102, 326, 335.

126 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, p. 235.

127 Niculae, Ilincioiu, Neagoe, *Doctrina țărănistă în România*, pp. 188, 192, 201–202, 208–210, 237–238, 254–255, 259–260; vezi și Scurtu, *Istoria României între anii 1918–1944*, pp. 299–308.

128 Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, *2 februarie 1935-31 decembrie 1936*, Editura Machiavelli, București, 1998, p. 418.

129 Pătrășcanu, *Texte social-politice*, pp. 216–217.

130 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 158; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 236; Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, p. 161; Nichita, Alexandrescu, „Lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, la instaurarea puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, p. 98; Țuțui, „Activitatea Partidului Comunist Român și a guvernului democratic în primul an de existență a puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, p. 196; Gheorghe Țuțui, „Slăbirea rolului monarhiei în viața de stat. Proclamarea Republicii Populare Române", în Ceterchi et al., *30 Decembrie '47*, p. 144; Călinescu, *Însemnări politice*, p. 103; Pop, *Amintiri politice*, p. 136. Vezi și Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, pp. 382–383; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. II, pp. 105–106, 129–130, 144,

158, 161; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, pp. 84–85; Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. V, 1 iulie-31 decembrie 1938, Editura Machiavelli, București, 2002, p. 230; Tampa, *Casa regală*, vol. III, pp. 74, 108, 215; Simion, *Preliminarii politico-diplomatice*, p. 429; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, pp. 82–83; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 132–133, 267–269; Mihai Fătu, *1946. Din istoria politică a României contemporane*, Editura Politică, București, 1968, p. 27; Chistol, *România în anii guvernării liberale Gheorghe Tătărescu*, p. 100; Carol al II-lea, *Între datorie și* pasiune, vol. I, *1904–1939*, p. 233; Troncotă, Pintilie, Spânu, *Documente SSI*, vol. I, pp. 134–135; Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, pp. 101–105, 111–117; Micu, *„Gândirea" și gândirismul*, p. 247. În octombrie 1943, Serviciul Secret de Informații (SSI) aprecia că Maniu, prin pozițiile adoptate față de ieșirea României din războiul dus de partea forțelor Axei, devine din ce în ce mai nepopular printre tinerii național-țărăniști, „unde comuniștii se bucură de simpatii tot mai mari". Vezi Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 224.

131 Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, p. 115.

132 Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 325.

133 *Ibidem*, pp. 381, 384–386.

134 Giurescu, *Imposibila încercare*, p. 116.

135 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, p. 157. Social-democrații, pe de altă parte, erau entuziasmați de victoria laburiștilor englezi, sperând că vor reuși, cu ajutorul acestora, să aducă la guvernare în România partidele politice care au făcut posibil actul de la 23 august 1944. Vezi Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 127.

136 Țuțui, Petric, *Frontul Unic Muncitoresc în România*, p. 105.

137 Coposu, *Confesiuni*, p. 34.

138 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, pp. 264, 318–319, 325–326, 330, 362, 396.

139 Fătu, *Un vot decisiv*, p. 70; Sănătescu, *Jurnal*, p. 178; Quinlan, *Clash over Romania*, p. 30; Kolko, *The Politics of War*, p. 579; Liveanu, *Din cronica unor zile istorice*, p. 167; Dunham, *Assignment: Bucharest*, p. 70; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 266, 321–322; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol.

I, pp. 256, 448–449; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea a II-a, pp. 25–26; Vălenaș, *Mareșalul Ion Antonescu și frontul secret*, p. 126; Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, p. 105. Ștefan Zeletin considera PNȚ un partid „reacționar" încă din 1927, la doar un an după înființare și cu mult înaintea apropierii național-țărăniștilor de legionari din a doua jumătate a anilor 1930. Zeletin, *Neoliberalismul*, p. 240.

140 Este cazul, printre alții, al lui Nicolae Lupu, viitor membru fondator al Partidului Țărănesc Democrat, respectiv al lui Anton Alexandrescu, cel care a înființat ulterior PNȚ-Alexandrescu. Vezi Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, pp. 48, 56; Nițu, *Elita politică istorică*, p. 19.

141 Tănase, *Istoria politică a României*, pp. 43–44; Liveanu, *Din cronica unor zile istorice*, p. 135; Hudiță, *Jurnal politic, 25 august 1944-3 noiembrie 1944*, pp. 70–72, 107; Ionescu, *Contemporan cu veacul XX*, p. 193; Hudiță, *Jurnal politic, 1 septembrie-31 decembrie 1946*, p. 50; Ioniță, Țuțui, *Frontul Plugarilor*, p. 137; Fătu, *Sfârșit fără glorie*, pp. 109–114, 176–177, 190–191; Nichita, „August '44", în *August '44*, p. 238; Scurtu, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, pp. 407–408; Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 298; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea a II-a, p. 17, 29, 94; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, pp. 53–54, 132; Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, p. 424; Hazard, *Cold War Crucible*, p. 55; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, p. 129; Ion Diaconescu, *După temniță*, Editura Nemira, București, 2003, pp. 44, 127; Onișoru, *Premisele instaurării comunismului*, p. 192. Conform lui Onișoru, legionarii ardeleni erau cei mai atașați de PNȚ și cei mai ostili colaborării cu guvernul Groza. Vezi Gheorghe Onișoru, *Stalin și poporul rus... Democrație și dictatură în România contemporană. Stalinismul în România*, Editura Corint, București, 2021, pp. 203–204.

142 Troncotă, Spânu, Pintilie, *Documente SSI*, vol. II, pp. 115–116.

143 Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, pp. 357–358.

144 Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. V, 1947, p. 193; Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. III, 1945, p. 183; vezi și

Constantin Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. VII, *1 iulie-22 noiembrie 1939*, Editura Machiavelli, București, 2003, p. 277.

145 Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. II, 1944, pp. 354–355. Pentru un studiu interesant despre implicarea României în răsturnarea regimului bolșevic din Ungaria în 1919, eveniment care a stat la baza discursului anticomunist interbelic din ambele țări, vezi Manuel Mireanu, „Anticomunism și naționalism în Războiul Româno-Ungar din 1919: realismul politic în diplomația lui Ion I.C. Brătianu și Bela Kun", studiu elaborat în cadrul proiectului *Narațiuni Concurente*, organizat de 1+1 în colaborare cu tranzit.ro/Iași și cofinanțat de Asociația Fondului Cultural Național, 2019, https://www.academia.edu/39174807/Anticomunism_%C8%99i_na%C8%9Bionalism_%C3%AEn_R%C4%83zboiul_Rom%C3%A2no_Ungar_din_1919_realismul_politic_%C3%AEn_diploma%C8%9Bia_lui_Ion_I_C_Br%C4%83tianu_%C8%99i_Bela_Kun?fbclid=IwAR2cW_lkpd8dzcKVZ0HKD8qg_lBTIAX-X-JN8gVH1cW2YrK0rtJMHf4hNUg.

146 Mircea Ionnițiu, „Domnul Președinte", în Solacolu, *Tragedia României*, p. 353.

147 Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. III, 1945, p. 91.

148 Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, p. 242.

149 Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 179, 204. Legionarul Filon Verca, emigrat clandestin în 1948, își amintește că, doi ani mai devreme, foștii membri ai Gărzii de Fier erau curtați asiduu în perspectiva alegerilor electorale de PNȚ, parțial și de PNL. Verca, *Parașutați în România vândută*, pp. 245–246.

150 Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 271–272.

151 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, p. 178.

152 Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 193.

153 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 51–52, 349; Ciucă, *Procesul lui Iuliu* Maniu, vol. III, p. 72.

154 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, p. 200. Patriarhal și conservator, în cadrul campaniei electorale din 1946, PNȚ îndemna electoratul de sex feminin să voteze urmând exemplul soților și al părinților și, într-o sfidare totală a celei mai elementare logici politice și coerențe ideologice, afirma că guvernul Groza este

unul reacționar și fascist. Deși alegerile au fost cu siguranță fraudate, scorul real al FND a fost de aproximativ 21% per total, 15% în mediul rural și 40% în mediul urban. Cifrele se apropie de estimările serviciilor secrete britanice, care considerau, în toamna lui 1944, că aproximativ 15% din populație ar vota cu partidele și coalițiile de stânga. Quinlan, *Clash over Romania*, p. 196; vezi și Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 196–199, 201. O estimare similară face și generalul Nicolae Rădescu în martie 1946: 15–20%. Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, p. 335. De altfel, peste tot în Europa postbelică forțele de stânga au cunoscut o ascensiune remarcabilă. István Deák, „Introducere", în Deák, Gross, Judt, *Procese în Europa*, pp. 24–25; Steil, *Planul Marshall*, pp. 34–35. Ținând cont de împrejurările date, rezultatul nu este deloc atât de catastrofal cum este prezentat de obicei în literatura de specialitate și reflectă pregnant aspirațiile modern-urbanizatoare ale electoratului favorabil comuniștilor, în opoziție cu aspirațiile rural-autoritare ale PNȚ, care a obținut peste trei sferturi din voturi. Scoruri similare au obținut și alianțele partidelor comuniste din celelalte state est-europene în primele scrutinuri postbelice. În semn de protest, cei doi membri ai PNȚ și PNL, Emil Hațieganu și Mihail Romniceanu, se vor retrage din guvernul Groza. Vezi Giurescu, *Falsificatorii*, pp. 209, 212, 272–280, 292; Giurescu, *Guvernarea Nicolae Rădescu*, pp. 9–11; Rădulescu-Zoner, Bușe, Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, p. 181; Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. IV, pp. 42, 44, 56–57, 321. Deși s-a argumentat cu aplomb că alegerile din 1946 au fost cele mai falsificate alegeri din istoria României moderne, până atunci PNȚ și PNL având, chipurile, un comportament electoral „civilizat" și „european" – vezi Giurescu, *Falsificatorii*, pp. 57, 281 –, lucrurile nu au stat nici pe departe așa. Am menționat deja că alegerile din perioada interbelică erau trucate copios, fiind însoțite de violențe, manipulări și șantaje de tot felul: Bucur, *Sociologia proastei guvernări în România interbelică*, pp. 138, 402, 407–409; Gafencu, *Însemnări politice*, pp. 143–145, 217, 308–309; Alexandru Vaida-Voevod, *Memorii*, vol. II, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1995, p. 285; Manoilescu, *Memorii*, vol. II, pp. 354–355; Constantin Argetoianu,

Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri, vol. VIII, partea a VII-a, *1926–1930*, Editura Machiavelli, București, 1997, pp. 148–151; Constantin Argetoianu, *Memorii. Pentru cei de mâine. Amintiri din vremea celor de ieri*, vol. VI, partea a V-a, *1919–1922*, Editura Machiavelli, București, 1996, pp. 85–90; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. III, p. 277; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. IV, p. 62; Nicolae Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1984, p. 536; Călinescu, *Însemnări politice*, p. 199; Coposu, *Confesiuni*, pp. 34–35; Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, p. 193. Alegerile din 1946 se înscriu fără probleme în tradiția electorală a României, așa cum observă fără echivoc Rădulescu-Motru: „Regimul comunist impus de Vîșinski se justifică istoricește prin fostul regim dictatorial al lui Ion C. Brătianu, iar alegerile libere pe care va avea să le facă P. Groza, vor avea ca model alegerile pe care le făcea Radu Mihai, ministrul de interne al lui Ion Brătianu". Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. III, 1945, p. 360. Nu este deci vorba, per ansamblu, de nicio „fractură" „gravă în linia ascendentă a neamului nostru", așa cum consideră Radu Câmpeanu referitor la instaurarea guvernului care a făcut posibile aceste alegeri. Radu Câmpeanu, „Concluzii", în *6 martie 1945*, p. 49. Dacă luăm în calcul și stratificarea socială de atunci, cu 80% populație rurală și 20% populație urbană, unul dintre cele mai decalaje de acest fel din întreaga Europă, reiese că, în conformitate cu această diviziune de clasă, PCR nu avea efectiv cum să câștige mai multe voturi (reale), lipsindu-i baza socială necesară. După 1989, când structura socială a României se schimbase masiv, rezidenții din mediul urban depășindu-i în anii 1980 pentru prima dată în istorie pe cei din mediul rural, PNȚCD, după o inerție istorică și ideologică de câțiva ani, a dispărut practic de la sine, deși nu a încetat să se plângă și de-a lungul anilor 1990 că este persecutat politic. Vezi Mihai Rădulescu, *Tragedia lui Lucrețiu Pătrășcanu. Convorbiri cu omul politic Corneliu Coposu*, Editura Ramida, București, 1992, pp. 60–63.

155 Carandino, *Rezistența, prima condiție a victoriei*, p. 311.

156 Țuțui, Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, p. 86. Deși s-au mulțumit doar să protesteze retoric față de rezultatul alegerilor, puterile occidentale nu au luat sau nu au dorit să ia în calcul faptul că, pentru a fi organizate în România exact ca în democrațiile liberale, ar fi fost nevoie aici de un context politic, economic și social radical diferit, care nu se putea naște peste noapte și nici nu oferea, privit din perspectiva „democrației" interbelice, motive prea mari de optimism. Vezi Saiu, *The Great Powers and Rumania*, pp. 187–188.

157 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 176.

158 Băftoi, *Petru Groza, ultimul burghez*, fotografia de lângă pagina 193.

159 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, p. 194; vezi și Țurlea, *Carol al II-lea și Iuliu Maniu*, p. 301.

160 Frunză, *Istoria stalinismului în România*, p. 295.

161 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. IV, pp. 542–543.

162 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, p. 203; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, pp. 241–251.

163 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*, pp. 285–291. Legionarii îl considerau de asemenea pe Maniu un „martir" al „neamului". Vezi Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc*, p. 128. Pentru naționalismul, antisemitismul și, în general, politica nedemocratică față de minorități a PNȚ și a PNL, vezi și Roth, *Opțiunile mele*, pp. 111–114; Petre Țurlea, *Carol al II-lea și camarila regală*, Editura Semne, București, 2010, p. 286.

164 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, pp. 205–206; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 488–489.

165 Onișoru, *Operațiunea Tămădău*. Procesul intentat în 1947 conducerii PNȚ era bazat pe incriminări reale: pe lângă tentativa de a îl atrage pe Schuyler într-o răsturnare violentă a noii puteri politice, Maniu discutase cu oficiali americani pentru a forma o mișcare de rezistență împotriva guvernului Groza și trimisese de asemenea documente la Washington pentru a-și susține cauza. Vezi Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 398; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 18–24, 41–42, 54–55; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea a II-a, pp 97–118. Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, pp. 306, 392. Harrington, Courtney,

Relații româno-americane, 1940–1990, pp. 82–85; Gabriel Stelian Manea, *Un adulter în familia comunistă. România și SUA în anii '60*, Editura Cetatea de Scaun, Târgoviște, 2016, p. 72; Nistor, *În fruntând Vestul*, pp. 172–173; Fătu, *Sfârșit fără glorie*, pp. 340–351; Dunham, *Assignment: Bucharest*, p. 74. Oficial, Statele Unite au respins acuzațiile de spionaj pe teritoriul României care le-au fost aduse cu ocazia procesului PNȚ. Le-au recunoscut însă în privat, și s-au arătat foarte îngrijorate de compromiterea propriei rețele informative în această țară. Vezi Hazard, *Cold War Crucible*, pp. 163–166, 178. Datele de mai sus infirmă opinia lui Horia Georgescu cum că procesul liderilor PNȚ nu ar fi fost decât „o farsă tragică comparabilă cu faimoasele procese intentate de Stalin rivalilor săi bolșevici în anii 1930". Horia Georgescu, „40 de ani de la «procesul Maniu»", în Solacolu, *Tragedia României*, p. 368.

166 Așa cum pune problema, neconcludent și neconvingător, Dinu Giurescu în lucrarea *Lichidatorii*, pp. 87–89. PNȚ ajunsese chiar să se identifice cu întreaga țară, considerând că, odată desființat, România nu îi poate supraviețui: „Partidul Național Țărănesc, conștient de forța pe care o reprezintă și de misiunea ce-i stă în față, reflectează în liniște, asupra încercării de a fi dizolvat, fiind convins că viața sa, care este întrețesută cu cea a patriei, nu poate să înceteze decât în momentul când statul român nu va mai exista". Giurescu, *Cade Cortina de Fier*, p. 185. Temperarea și chiar justificarea parțială a extremismului de dreapta prin invocarea caracterului reactiv al acestuia la pericolul extremismului de stânga reprezintă o tehnică istoriografică veche, nu însă și una respectabilă. Ea a fost perfectată de către istoricul conservator german Ernst Nolte. Acesta justifică ascensiunea interbelică a fascismului european în calitate de contrapondere la adresa pericolului bolșevic, implicit mai amenințător pentru civilizația europeană decât fascismul, care devine astfel un mijloc radical de a proteja respectiva civilizație. Nolte uită însă, așa cum îi reproșează istoricii care au polemizat cu el, că nucleul doctrinar al fascismului, atât german, cât și italian, era deja format înainte de Primul Război Mondial, înainte deci de revoluția bolșevică din 1917. Antisemitismul, teoriile antropologice rasiste, glorificarea

exaltată a națiunii, toate aceste elemente existau cu mult înainte de apariția Uniunii Sovietice, care este blamată pentru prezumtiva nerespectare a pactului Ribbentrop-Molotov prin semnalele ofensive pe care le-ar fi transmis cel puțin în aceeași măsură ca Germania nazistă. Ori Moscova, în încercarea de a se proteja cât mai mult posibil de tăvălugul războiului, a respectat cu strictețe acest pact, de unde și descurajarea și stupoarea generală a elitei politice sovietice din primele zile ale invaziei naziste a Uniunii Sovietice. Comunismul, asociat aproape indistinct cu „pericolul iudaic", a reprezentat unul dintre țapii ispășitori perfecți pentru fascism, însă este departe de a se fi constituit în catalizatorul ideologic și organizatoric al acestuia din urmă. Vezi Ernst Nolte, *Războiul civil european, 1917–1945. Național-socialism și bolșevism*, traducere de Irina Cristea, Editura Runa, Grupul Editorial Corint, București, 2005, pp. 24–28, 118–119, 142, 217, 267–268, 358, 376–377, 506–507.

167 Lungeanu, Dumitriu, „Consolidarea alianței", în *Din lupta P.C.R.*, p. 164.

168 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 188.

169 Hudiță, *Jurnal politic, 25 august 1944–3 noiembrie 1944*, p. 300; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, p. 66, 156; Georgescu, *La început a fost sfârșitul*, p. 179.

170 Ciuceanu, Lungu, *Stenogramele ședințelor conducerii P.C.R.*, p. 192. Mai jos, un fragment din stenograma ultimei întruniri oficiale a guvernului Rădescu (21 februarie 1945), deosebit de relevant pentru această discuție: „Dl. Gh. Gheorghiu-Dej: Am atras [...] atenția asupra rolului pe care l-ați jucat dvs. [PNȚ, *n.m.*] în împiedicarea democratizării vieții noastre publice. Nici atunci când resturile Gărzii de Fier împărțeau manifeste, în vederea organizării de atentate, ascultând de ordinele așa-zisului Guvern de la Berlin al lui Horia Sima, n-ați luat atitudine împotriva Gărzii de Fier. Mai mult: pentru a-i sustrage loviturilor, ce urmau să li se aplice de acțiunea pornită de jos, i-ați primit la dvs. și le-ați dat certificate de bună purtare. Dl. Gh. Popp: Pe cei care n-au intrat la dvs. Dl. Gh. Gheorghiu-Dej: Au intrat, fără îndoială, și la noi. Credeți dvs. că partidul nostru este un organism închis, în care să nu poată pătrunde elemente legionare? Dușmanul caută

să pătrundă, totdeauna, în rândurile tale. Trebuie să ştii să le [sic!] elimini atunci când le descoperi. Sunt mulţi lupi îmbrăcaţi în piele de oaie. Fiţi siguri însă că pe cei care îi vom descoperi, nu le va merge bine. Dl. G-ral. N. Rădescu: Dvs. aveţi foarte mulţi comandanţi legionari. Dl. Gh. Gheorghiu-Dej: Vă suntem recunoscători să ni-i spuneţi. Vă vom cere şi noi liste de legionari din Partidul Naţional Ţărănesc, [illegible] căror fel de a se comporta compromite însuşi partidul". Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 201; vezi şi Ciucă, *Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, p. 157.

171 Vezi şi Solonari, *Purificarea naţiunii*.

172 Ciuceanu, Lungu, *Stenogramele şedinţelor conducerii P.C.R.*, pp. 207–208; Fătu, *Sfârşit fără glorie*, pp. 24–25.

173 Ciuceanu, Lungu, *Stenogramele şedinţelor conducerii P.C.R.*, p. 212, 220, 280

174 Petre Ţurlea, *Partidul Naţional Ţărănesc. Tentative de reînfiinţare după 1947*, Editura Historia, Bucureşti, 2007, pp. 40, 57, 150–151, 165, 178–179.

175 Hudiţă, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 26, 206, 214.

176 Hudiţă, *Jurnal politic, 1 ianuarie-24 august 1944*, p. 196.

177 Hudiţă, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, p. 396; Hudiţă, *Jurnal politic, 1 septembrie-31 decembrie 1946*, p. 219; Hudiţă, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 75, 114, 166; Hudiţă, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, p. 219; Hudiţă, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 74; vezi şi Horia Dumitrescu, Gh. Buzatu, „România în război şi după. Istorie şi istoriografie", în Buzatu, *România în ecuaţia războiului şi păcii*, p. 15; Buzatu, Cheptea, Dumitrescu, „La început a fost sfârşitul", în Buzatu, *România în ecuaţia războiului şi păcii*, p. 77; Bentoiu, *Timpul ce ni s-a dat*, pp. 59–60; Gould Lee, *Coroana contra secera şi ciocanul*, p. 185; Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, p. 630. Exact aceeaşi opinie o aveau şi membrii fostei Legiuni în timpul războiului; Hudiţă îi contrazice, afirmând că tratatele semnate de către sovietici cu puterile occidentale vor preveni alunecarea României în sfera de influenţă a Moscovei – doar pentru a se răzgândi la scurt timp după actul de la 23 august 1944. Hudiţă, *Jurnal politic, 1 martie 1942-31 ianuarie 1943*, pp. 399–400. În calitate de

reprezentant al serviciilor secrete americane în România postbelică, Henry Roberts își amintea că poziția predominantă a opiniei publice românești, odată ce înfrângerea Germaniei naziste se contura tot mai convingător, era aceea că puterile occidentale ar trebui să facă pace cu aceasta și să înceapă ostilitățile la adresa Uniunii Sovietice; o astfel de abordare era, pentru americani și nu numai, „șocantă". Roberts, *Eastern Europe*, p. 194.

178 Hudiță, *Jurnal politic, 25 august-3 noiembrie 1944*, p. 274; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, p. 96; Hudiță, *Jurnal politic, 7 septembrie 1940-8 februarie 1941*, p. 153.

179 Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, pp. 152, 228–229; Hudiță, *Jurnal politic, 26 aprilie-31 august 1946*, pp. 83, 91, 102–103, 127–129, 153–154; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, p. 243, 249; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 109, 111, 128–129, 136–137, 142–143, 151, 160–161, 165–166, 181, 183–184, 190, 205, 237, 268; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 45, 69, 74, 128, 216, 237, 244, 272.

180 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, p. 294; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 73–4, 198, 213; Hudiță, *Jurnal politic, 3 august-31 decembrie 1945*, p. 81.

181 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-25 aprilie 1946*, p. 75.

182 Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 250–251.

183 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 31–33, 96, 149–150, 164, 193, 196, 207, 253; Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, p. 122, 256; Țurlea, *8 noiembrie 1945*, p. 88; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, p. 492.

184 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 160–161; Vezi, pentru argumentații similare, și Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, pp. 322, 343; Țurlea, *Procesul Organizației „T"*, p. 179; Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, pp. 91–92; Opriș, *Procesul ziariștilor „naționaliști"*, p. 58; Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, 1924–1947, p. 312. Fostul rege Carol al II-lea considera de asemenea că numai printr-un al treilea război mondial ar putea scăpa România de sovietici. Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. V, *1946–1948*, p. 104.

185 Vezi Ellen Meiksins Wood, *Originea capitalismului. O perspectivă mai largă*, traducere de Veronica Lazăr, Editura Tact, Cluj-Napoca, 2015.

186 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 149–150, 196.

187 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, p. 96; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, pp. 333–334, 346–347; Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. III, pp. 291, 297, 428.

188 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. III, p. 392.

189 Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-12 mai 1947*, pp. 198, 247–248, 252; Hudiță, *Jurnal politic, 1 ianuarie-24 august 1944*, p. 136; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, pp. 329–331.

190 Bogdan Șerban-Iancu, *Ultimele convorbiri cu regele Mihai*, Editura Corint, București, 2019, p. 84. Să nu uităm însă că și regele Mihai a dat dovadă de gesturi politice pripite, cum ar fi memorandmumul din ianuarie 1945 adresat, printr-un ofițer american staționat în țară, conducerii Statelor Unite, prin care se atrăgea atenția asupra comportamentului sovietic tot mai îngrijorător din România. Guvernul american a refuzat să ofere un răspuns oficial și l-a sfătuit pe respectivul ofițer să tergiverseze lucrurile și să afirme că „documentul a fost prezentat spre studiu Departamentului (de Stat)". „Nu este recomandabil să se trimită un răspuns formal la scrisoarea Regelui, având îndeosebi în vedere tonul și conținutul memorandumului însoțitor, într-un moment în care noi suntem în căutarea unui teren comun cu guvernul sovietic pentru abordarea situației din România. Oricum, noi nu dorim ca, ignorând scrisoarea regelui, să-i întărim impresia pe care s-ar putea s-o aibă în sensul că Statele Unite dovedesc neînțelegere față de problema românească". Regele Mihai I, „Vă rog să ascultați vocea națiunii române!", în Gheorghe Buzatu (ed.), *România cu și fără Antonescu*, Editura Moldova, Iași, 1991, p. 302. *Subl.m.*

191 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. IV, *1943–1945*, pp. 391–392.

192 *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, p. 252.

193 Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie-6 decembrie 1944*, p. 335.

194 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. I, pp. 463–464, 467.

195 Hudiță, *Jurnal politic, 13 mai-18 august 1947*, pp. 177–178.
196 Coposu, *Confesiuni*, pp. 39–40.
197 Mark Axworthy, Cornel Scafeș, Cristian Crăciunoiu, *Third Axis, Fourth Ally. Romanian Armed Forces in the European War, 1941–1945*, Arms and Armour Press, Londra, 1995, p. 216.
198 Danielopol, *Jurnal parizian*, p. 74.
199 Maliutina, *Aventura lui Ion Antonescu*, p. 5; Beevor, *Stalingrad*, p. 259; Florin Constantiniu (coord.), *Antonescu-Hitler, 1940–1944. Corespondență și întâlniri inedite*, vol. II, Editura Cozia, București, 1991, p. 11, 122.
200 Valeriu Dobrinescu, „Acțiuni diplomatice ale României pentru recunoașterea statutului de cobeligerantă", în Buzatu, *Actul de la 23 august în context internațional*, pp. 480, 494. Vezi și Ioan Chiper, „«Instrucțiunile» date delegației române pentru semnarea armistițiului cu Națiunile Unite", în Preda, *23 august 1944. Evaluări și controverse*, p. 82; Vlad, *România și marile puteri, 1944–1947*, p. 260; Păun, Bădilă, *Dincolo de Europa*, pp. 100–114; Dobrinescu, Tompea, *România și cele două conferințe de pace de la Paris*, pp. 128–129.
201 Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret*, p. 31.
202 V. Dobrinescu, N. Niculescu, „România și problemele economico-financiare la Conferința de Pace de la Paris din anul 1946", studiu introductiv în cadrul volumului Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 10–11.
203 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 121.
204 Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 143–144.
205 *Ibidem*, p. 144.
206 *Ibidem*, p. 207.
207 Arimia, Ardeleanu, Cebuc, *Istoria Partidului Național Țărănesc*, p. 222; Hudiță, *Jurnal politic, 4 noiembrie – 6 decembrie 1944*, p. 323, 330; Opriș, *Procesul ziariștilor „naționaliști"*, p. 32.
208 Ciucă, *Procesul lui Iuliu Maniu*, vol. II, partea I, p. 164.
209 Cretzianu, *Ocazia pierdută*, p. 100.
210 Ciucă, *Procesul mareșalului Antonescu*, vol. I, p. 97.
211 *Ibidem*, vol. III, pp. 35–36.
212 Diac, *Zorii comunismului în România*, pp. 264–265.

213 Kenneth Jowitt, *New World Disorder. The Leninist Extinction*, University of California Press, Berkeley Los Angeles, Londra, 1993, pp. 1–4, 127.

214 Onișoru, *Alianțe și confruntări*, pp. 281–282; Gheorghe Onișoru, „Lupta pentru păstrarea instituțiilor democratice și împotriva totalitarismului comunist", în Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, p. 289.

215 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 319.

216 Bălțoi, *Instaurarea regimului comunist în Banat*, pp. 125–126.

217 Gafencu, *Însemnări politice*, p. 190; Gigel Sorinel Știrbu, *Liberalismul românesc în anii 1930–1940*, Editura Enciclopedică, București, 2011, p. 107; Pătrășcanu, *Probleme de bază ale României*, p. 217; Quinlan, *Clash over Romania*, pp. 24–25; Zaharescu, Zaharia, „Premisele revoluției", în „Premisele revoluției", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, p. 22;

218 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 209–210, 295–296, 316–317, 373–375, 423–427; Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, pp. 159–160, 223–224.

219 Barker, *Truce in the Balkans*, p. 145.

220 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, pp. 235, 323.

221 Narcis Dorin Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal, 1944–1948*, Editura Tritonic, București, 2003, p. 10; vezi și Nițu, *Elita politică istorică*, pp. 21–22.

222 Neagoe, *Cazul Gheorghe* Tătărescu, pp. 84–85.

223 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. I, pp. 343–344; *ibidem*, vol. III, p. 82.

224 *Ibidem*, vol. II, p. 285.

225 Rădulescu-Zoner, Bușe, Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, p. 187.

226 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. IV, pp. 65, 208–209; Ciucă, *Guvernarea generalului Nicolae Rădescu*, p. 136; Ion Alexandrescu, „Poziția Partidului Comunist Român", în *6 martie 1945. Masele populare…*, pp. 104–108; Onișoru, „Lupta pentru păstrarea", în Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, p. 264. Nici PNL-Tătărescu nu fusese de acord cu reforma agrară din 1945, dar evitase să facă public acest dezacord. Vezi Petre Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, Editura Libra, București, 2001,

pp. 92–93; Țuțui, „Activitatea Partidului Comunist Român și a guvernului democratic în primul an de existență a puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 152–153. PNL-Brătianu nu numai că nu a acceptat reforma agrară din 1945 deoarece lovea masiv în interesele marilor latifundiari care erau totodată membri și finanțatori importanți ai partidului; mai mult, liberalii au criticat ajutorul sovietic din aprilie 1946, un an deosebit de secetos, care consta în utilaje performante, specialiști și forță de muncă – pe motiv că reprezenta o campanie electorală mascată pentru FND. Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, p. 131. Dincolo de faptul că da, ajutorul sovietic avea și o indeniabilă tentă propagandistică și electorală, frapează totuși gândirea extrem de antisocială a elitei liberale brătieniste, obișnuită, după decenii întregi de privilegii, să confunde interesele sale proprii cu interesele întregii societăți.

227 Vezi Onișoru, *Alianțe și confruntări*, pp. 24–25.

228 Neagoe, *Cazul Gheorghe Tătărescu*.

229 Gheorghe Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, Editura Enciclopedică, București, 1996, pp. 106–107. Mai târziu, în calitate de prim-ministru, Tătărăscu încerca în 1936 să convingă Franța că România nu este în prag de „hitlerizare", în ciuda faptului că se confrunta cu puternice mișcări antisemite și anticomuniste: acestea proveneau dintr-un specific național „sănătos", capabil de a se proteja împotriva pericolelor externe, și nu se manifestau în forme atât de grave ca în alte părți. Constantiniu, Matei, *Documente diplomatice române, 1 ianuarie-30 iunie 1936*, p. 955.

230 Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, pp. 108, 166, 170. Sau, așa cum afirma ambasadorul român din Cehoslovacia la finalul lui 1936, „Vom fi întotdeauna anticomuniști, fără a fi antisovietici". Constantiniu, Matei, Șiperco, *Documente diplomatice române, 1 iulie-31 decembrie 1936*, p. 854.

231 Irina Matei, Lucian Năstasă-Kovács, *Cultură și propagandă. Institutul Român din Berlin, 1940–1945*, Editura Mega, Cluj-Napoca, 2018, pp. 49–50.

232 Șandru, „Partidul Național Liberal", în Zoner, *Istoria Partidului Național Liberal*, pp. 242–243.

233 Tătărescu, *Mărturii pentru istorie*, pp. 268, 321–322; Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal*, pp. 50–51; Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 20–23.

234 Neagoe, *Cazul Gheorghe Tătărescu*, pp. 201–203; vezi și pp. 168–178, 280–281, 302, 312.

235 Ardeleanu, *23 August 1944*,vol. II; p. 329, 759; Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 60–61.

236 Ion Alexandrescu, „Rolul tovarășilor de drum", în *6 martie 1945*, pp. 128–129.

237 Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 75–76; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 192–194, 196.

238 Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 76–77.

239 *Ibidem*, p. 85, 101.

240 Gafencu, *Jurnal*, vol. II, p. 378.

241 *Ibidem*, pp. 344–345.

242 Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 101–103, 111–112; Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal*, pp. 143–144.

243 De exemplu, în 1945, Tătărescu își avertiza colegii de cabinet că deși au câștigat „bătălia politică", sunt de parte de a o fi câștigat și pe cea economică, motiv pentru care propunea din proprie inițiativă plafonarea cheltuielilor statului, a prețurilor și a sporurilor salariale timp de trei luni. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 356–357.

244 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 89–92; Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 454–458.

245 Sigmirean, Sigmirean, *România și Ungaria în fața Conferinței de Pace de la Paris*, p. 11.

246 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 557–558.

247 Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 147–150, 188–204, 217–222; Ion, *Gheorghe Tătărescu și Partidul Național Liberal*, pp. 148–149, 226; László-Herbert, *Abdicarea regelui Mihai*, pp. 328–329; Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 456–462; Onișoru, *Stalinismul în România*, pp. 203–204.

248 Courtney, Harrington, *Relații româno-americane, 1940–1990*, p. 85.

249 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 621–636.

250 Sunt interesante de menționat, ca o paranteză, tensiunile dintre membrii comuniști, respectiv cei necomuniști ai comisiei românești de la conferința de pace de la Paris. Mihai Ralea sau Belu Zilber, viitor inculpat în procesul Pătrășcanu, în calitate de membri ai PCR, nu ezită să profereze tot felul de amenințări voalate la adresa non-comuniștilor, pentru a se asigura că negocierile nu se abat de la traseul politic prestabilit. Ion Gheorghe Maurer, viitor prim-ministru în perioada regimului Ceaușescu și totodată membru de partid important încă din perioada interbelică, se îmbată la un moment dat, și, pe lângă faptul că îi pune pe unii membri ai comisiei în ipostaze jenante, se defulează față de non-comuniști și afirmă ferm că și el este patriot și că înțelege cât de greu este de trăit cu rușii în acel moment, dar că pur și simplu nu există alternativă. Danielopol, *Jurnal parizian*, pp. 40–45.

251 Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, 1 februarie 1947 – 30 mai 1947, pp. 381–385.

252 *Ibidem*, p. 386.

253 *Ibidem*, pp. 386–388.

254 *Ibidem*, p. 389.

255 *Ibidem*, pp. 390–391.

256 Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 207, 210.

257 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, p. 276; Vezi și Țurlea, *Partidul Național Liberal Tătărescu*, pp. 233–239; Olteanu, Țuțui, „1947 – an hotărâtor în dezvoltarea revoluției", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, pp. 318–322.

258 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, pp. 132–133, 263–269, 288.

259 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 383.

260 Țurlea, *Procesul Organizației „T"*, pp. 23–28, 31–34, 36, 39–41, 48, 145, 171–174, 181.

261 *Ibidem*, pp. 30–31, 100, 128.

262 Nițu, *Elita politică istorică, 1945–1955*, pp. 59, 133–138, 153.
263 Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 221.
264 Pelin, *Cartea albă a Securității*, pp. 357–358.

9 – Speranțe amânate: perspectiva monarhistă

1 Gheorghiu-Dej apud Onișoru, *Alianțe și Confruntări*, pp. 254–255; vezi și Burger, *Misiunea Ethridge în România*, p. 210; Țuțui, „Slăbirea rolului monarhiei", în Ceterchi et al., *30 Decembrie '47*, pp. 112–114; Țuțui, Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, pp. 22–24; Fătu, *1946*, p. 68.
2 Păiușan, *Activitatea Uniunii Patrioților*, pp. 62, 206.
3 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, p. 689; Constantin Kiriţescu, *România în al doilea război mondial*, vol. II, Editura Univers Enciclopedic, București, 1996, pp. 201–202.
4 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 178.
5 van Schuyler, *Jurnal*, p. 78. Vezi și Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 245. Se pare că regele Mihai ar fi fost sfătuit să abdice de către unii consilieri încă din martie 1945. Vezi Mircea Ciobanu, *În fața neamului meu. Convorbiri cu Mihai I al României*, Editura Princeps, Iași, 1995, pp. 229–231.
6 Lăzărescu, *Confesiuni*, p. 98.
7 Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 274; Chiper, Constantiniu, Pop, *Sovietizarea României*, pp. 135–137; Rădulescu-Zoner, Bușe, Marinescu, *Instaurarea totalitarismului comunist în România*, p. 70.
8 Vezi, pentru amănunte, Liviu Țîrău, *Între Washington și Moscova. Politicile de securitate națională ale SUA și URSS și impactul lor asupra României (1945–1965)*, Editura Tribuna, Cluj-Napoca, 2005, pp. 83–87.
9 Ion Calafeteanu, *Scrisori către tovarășa Ana*, Editura Univers Enciclopedic, București, 2005, pp. 227–229.
10 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1945*, p. 179; vezi și Neagoe, *Istoria politică a României*, pp. 269–270.
11 Baciu, *Agonia României*, p. 181; László-Herbert, *Abdicarea regelui Mihai*, pp. 25–27, 75–111, 120–128, 130–138; Quinlan, *Regele playboy*, pp. 328–330; Saiu, *The Great Powers and Rumania*,

p. 133; Berry, *Romanian Diaries*, p. 651; *Paul al României*, Carol al II-lea, pp. 237, 241.

12 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune*, vol. V, 1946–1948, p. 29, 44.

13 Carol al II-lea, *Între datorie și pasiune. Însemnări zilnice*, vol. IV, 1943–1945, p. 220, 366; vezi și Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret*, pp. 18–19; Țurlea, *Carol al II-lea și camarila regală*, pp. 333–334.

14 Ciobanu, *Convorbiri*, pp. 25–26.

15 Călinescu, *Însemnări politice*, p. 327.

16 Mihai al României, *O domnie întreruptă*, p. 58.

17 *Ibidem*, p. 94.

18 *Ibidem*, pp. 99, 103–104, 107–108, 142–143, 205; vezi și Ionnițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, p. 190.

19 Mihai al României, *O domnie întreruptă*, p. 105; Grigore, Ionel, Marcu, *Un sfert de veac de urmărire*, p. 430; Țuțui, Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, p. 38.

20 Iancu, *Ultimele convorbiri cu regele Mihai*, pp. 45, 48, 77, 81–82, 116.

21 Ciobanu, *În fața neamului meu*, p. 84.

22 Țurlea, *Carol al II-lea și camarila regală*, p. 140; Țurlea, *Regele Mihai și Mareșalul Antonescu*, pp. 43–44, 57, 130, 139–140, 160; Țurlea, *Ion Antonescu între extrema dreaptă și extrema stângă*, pp. 82, 327–328.

23 Vergotti, *Fără drept de înapoiere în țară*, p. 95.

24 *Ibidem*, pp. 88–89.

25 Moraru, *Armata lui Stalin văzută de români*, p. 36.

26 Să nu uităm că legionarii erau, la rândul lor, monarhiști convinși și antirepublicani. Vezi Codreanu, *Legiunea pentru supraviețuirea ființei naționale*, pp. 125–126.

27 Chirnoagă, *Istoria politică și militară a războiului României contra Rusiei sovietice*, pp. 135, 142–143.

28 Plohii, *Ialta*, p. 119.

29 Ciobanu, *Convorbiri*, p. 116, 158.

30 Tănase, *Conversații*, pp. 129–130.

31 *Ibidem*, p. 130.

32 Regele Mihai apud Bucur, *Lupta pentru putere*, pp. 63–64. Conform lui Gheorghe Barbul, fostul șef de cabinet al lui Antonescu, doar Maniu s-a opus trecerii Nistrului de către armata română, regele Mihai, nu. Vezi Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret*, pp. 27–28; Gheorghe Barbul, „Puncte de vedere", în Solacolu, *Tragedia României, 1939–1947*, p. 87.

33 Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul*, p. 115.

34 Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara*, p. 92.

35 Drăgan, *Antonescu*, pp. 128–129, 550.

36 Ciucă, *Procesul marii trădări naționale*, vol. I, pp. 405–406.

37 Pe lângă regele Mihai, există și alți demnitari din acea perioadă care nu îl consideră pe Antonescu antisemit. Vezi Vălenaș, *Mareșalul Antonescu și frontul secret*, p. 132; Barbul, „Puncte de vedere", în Solacolu, *Tragedia României*, pp. 94–95.

38 Mihai al României, *O domnie întreruptă*, pp. 78–79, 85, 101; Ciobanu, *În fața neamului meu*, pp. 165–166, 168; Gheorghe Buzatu, „Istoriografia și izvoarele", în Giurescu, *România în anii 1940–1947*, p. LIII. Chiar și după 1989, monarhiștii îi reproșau regelui Mihai faptul că nu l-a grațiat pe Antonescu. Vezi Rădulescu, *Un secol cu Neagu Djuvara*, p. 133. Afinitățile ideologice dintre monarhie și regimul antonescian nu erau chiar marginale.

39 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, pp. 3, 12; vezi și Constantiniu, *Antonescu-Hitler*, vol. II, pp. 79, 82.

40 Gould Lee, *Coroana contra secera și ciocanul*, pp. 35–36.

41 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, p. 639.

42 Hazard, *Cold War Crucible*, p. 54.

43 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, *septembrie-decembrie 1940*, p. 184.

44 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *mai-august 1944*, p. 14. Ocazional, cârciumile mai sus menționate se transformă în cofetării. „Nu există armean, jidan, grec sau țigan puturos [...] care să nu deschidă o cofetărie sau o bombonerie, unde să ia zahăr și să-l treacă publicului sub forma de caramele murdare, fără niciun gust". Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, p. 411; vezi, pentru alte ieșiri

șovine ale mareșalului, Ciucă, Ignat, Teodorescu, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 95.

45 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VIII, *august-decembrie 1942*, p. 382.

46 *Ibidem*, vol. IV, *iulie-septembrie 1941*, pp. 267–269, 358, 415, 471, 500–502, 544; *ibidem*, vol. VIII, *august-decembrie 1942*, p. 486.

47 *Ibidem*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, p. 526.

48 *Ibidem*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, pp. 5, 52, 173–174, 319.

49 *Ibidem*, p. 462.

50 *Ibidem*, p. 463.

51 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. X, *ianuarie-aprilie 1944*, p. 516. Exact același lucru îl afirma și Hitler, încă din 1942: evreii se „extermină" singuri, prin declanșarea celui de-Al Doilea Război Mondial, la presiunile ocultei evreiești internaționale... Vezi Max Weinrich, *Universitățile lui Hitler. Contribuția intelectualilor la crimele germanilor împotriva evreilor*, traducere de Radu Pavel Gheo, Editura Polirom, Iași, 2000, p. 151.

52 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 229. Pentru Antonescu, Legiunea era o forță politică mai degrabă „dinamică" decât puternică; dacă nu ar fi reprimat-o la timp, sugera acesta, România ar fi putut pierde și alte teritorii și poate chiar existența sa ca stat ar fi fost pusă sub semnul întrebării. Vezi Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, p. 425; Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 417.

53 Friling, Ioanid, Ionescu, *Raport Final*, pp. 65–66.

54 *Ibidem*, p. 329.

55 Ciucă, Ignat, *Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VIII, *august-decembrie 1942*, p. 437.

56 *Ibidem*, vol. IX, *februarie-decembrie 1943*, p. 468.

57 *Ibidem*, vol. V, *octombrie 1941-ianuarie 1942*, pp. 464–465.

58 *Ibidem*, vol. VI, *februarie-aprilie 1942*, p. 19; vezi și p. 353.

59 *Ibidem*, vol. III, *aprilie-iunie 1941*, p. 105.

60 Mouton, *Jurnal*, p. 69.

61 Pătrășcanu, *Sub trei dictaturi*, pp. 36–37; Argetoianu, *Însemnări zilnice*, vol. I, p. 149.

62 Groza, *Adio lumii vechi!*, pp. 381–382, 384.
63 Schuyler, *Jurnal*, p. 89.
64 Ciuceanu, *Misiunile lui A.I. Vîșinski în România*, p. 180.
65 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. II, pp. 272–273.
66 Hitler, *Însemnări intime și politice, iulie 1941-martie 1942*, p. [illegible]; *ibidem, martie 1942-noiembrie 1944*, p. 61.
67 Ardeleanu, *23 August 1944*, vol. III, p. 197.
68 Ulam, *Stalin*, p. 598.
69 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 89; Mihai al României, *O domnie întreruptă*, p. 113; Iancu, *Ultimele con vorbiri cu regele Mihai*, pp. 81–82; Ciobanu, *În fața neamului meu*, pp. 82–83, 218. Deși foarte precaut și chiar abil în relațiile oficiale cu Uniunea Sovietică, regele Mihai considera însă, în privat, că sistemul comunist sovietic, pe lângă faptul că este to talmente incompatibil cu democrația, este totodată și mai vulne rabil decât pare: comunismul este un „«sistem monolit»" și că „«de oriunde îl ataci – dacă atacul a fost cât de cât reușit – el se deșiră»". Oprea, *România și Imperiul Rus*, vol. II, *1924–1947*, p. 279. Probabil că regelui nu i se păruse „serios" atacul Germaniei naziste împotriva Uniunii Sovietice; cert este că această impresie despre „monolitismul" sistemului sovietic este complet eronată, sistemul stalinist fiind, așa cum am putut constata, dincolo de imaginea fermă și rigidă pe care o proiecta în exterior – unul fragmentat și instabil, bazat pe numeroase improvizații riscante. Autoritarismul stalinist reprezintă tocmai dovada faptului că acest ghem de contradicții numit Uniunea Sovietică nu putea fi ținut sub control – cel puțin în perioada de consolidare și pe timp de război – altfel.
70 Giurescu, *Cade Cortina de Fier*, p. 75. Deși, instituțional și is toric vorbind, monarhia trebuia să fie imparțială politic, faptul că regele a permis opoziției să-i utilizeze fățiș imaginea afecta această tradiție de neutralitate și conducea la deteriorarea ima ginii României în anumite cercuri externe, inclusiv occidentale. Vezi Tîrnă, *Regele Mihai*, pp. 235–237.
71 Ciobanu, *În fața neamului meu*, pp. 219, 377–378.
72 T.A. Pokivailova, „A.Y. Vyshinsky", în *6 martie 1945*, p. 57; Ar deleanu, *23 August 1944*, vol. III, pp. 317–318; Neagoe, *Istoria*

politică a României, pp. 127–128, 130, 226; Nichita, Alexandrescu, „Lupta maselor, sub conducerea Partidului Comunist Român, la instaurarea puterii democrat-populare", în Zaharia, *România în anii revoluției democrat-populare*, p. 103; Liveanu et al., *Din cronica unor zile istorice*, p. 183; Berry, *Romanian Diaries*, p. 46; Nichita, „August '44", în *August '44*, p. 245; Ionnițiu, *Amintiri și reflecțiuni*, pp. 53, 66. Britanicii ar fi susținut un astfel de guvern de tehnocrați, dar, nedorind să irite suplimentar Moscova, partea română s-a opus. Quinlan, *Clash over Romania*, p. 205.

73 Hudiță, *Jurnal politic, 7 decembrie 1944-6 martie 1945*, p. 120.

74 Sănătescu, *Jurnal*, pp. 235–236; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 56.

75 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 565; Saiu, *The Great Powers and Rumania*, p. 113. Pentru discuții guvernamentale preliminare în jurul acestui subiect, vezi Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 61–62. Problema avea însă și o dimensiune economică deloc neglijabilă: nivelul extrem de redus al salarizării militarilor creează mari nemulțumiri. Chiar dacă, pentru gradele inferioare, veniturile s-au triplat în 1945, tot nu puteau ține pasul cu inflația galopantă. Militarii din guvernul Groza atrag atenția că salarizarea modestă și subaprovizionarea armatei în general pun în cumpănă fidelitatea acesteia față de noul regim; Groza înțelege acest lucru, și mizează pe pensionarea accelerată a corpului ofițeresc pentru a reduce presiunile financiare asupra statului. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 61–62, 198, 246–247. Într-o altă ședință a guvernului Groza, conducerii armatei i se reproșează că nu fructifică în mod corespunzător resursele de care dispune, cum ar fi, printre altele, terenurile agricole. Se răspunde că, din cauza secetei, această posibilitate este invalidată. Deși pensionează ofițeri loiali monarhiei invocând criterii economice și eludându-le oficial pe cele politice, guvernul Groza reintroduce, în scurt timp, serviciul militar obligatoriu. Inițiativa este doar aparent paradoxală și, foarte important, beneficiază de aprobarea Comisiei Aliate de Control care, deși oficial desființată, continua să exercite o

influență copleșitoare asupra politicii interne a țării. Miza acestei măsuri este următoarea: în armata propriu-zisă sunt păstrate doar efectivele militare aprobate conform tratatului de pace de la Paris, iar restul sunt repartizați pe la diferite ministere, în funcție de necesitățile acestora. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. IV, *1 februarie 1947-30 mai 1947*, pp. 423–431, 434–435, 553–554, 567–568, 677, 685–699.

76 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1946*, p. 88.

77 Ciuceanu, *Misiunile lui A. I. Vîșinski în România*, passim; Cătănuș, Buga, *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin*, p. 107; Pokivailova, „Tratativele româno-sovietice", în Rusan, *Anul 1948*, p. 157; Tatiana Pokivailova, „Moscova și regele Mihai al României, 1943–1945 (conform documentelor din arhivele rusești)", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, p. 98; Berry, *Romanian Diaries*, p. 165.

78 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, pp. 289–290.

79 Chiriţoiu, *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947*, p. 7. Opțiunea abolirii monarhiei nu era luată în calcul de către Moscova nici în 1943, când se contura tot mai clar perspectiva integrării României în sfera de influență sovietică, respectiv nici în 1946 și nici la începutul lui 1947. De abia în toamna acestui an, în contextul deteriorării situației internaționale, au apărut primele semnale sovietice în acest sens. Vezi Pokivailova, „Moscova și regele Mihai al României, 1943–1945", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, p. 89, 95.

80 Vezi și Joseph Nagee, Robert Donaldson, *Soviet Foreign Policy since World War II*, Pergamon Press, New York, 1988, p. 66, 75, 77–78; Ulam, *Expansion and Coexistence*, p. 381.

81 Motivând necesitatea abdicării, prim-ministrul Groza i-ar fi spus regelui în stilul său cinic și direct: „Fiecare reacționar privește la dvs. ca la inspiratorul rezistenței". Duțu, *Sub povara armistițiului*, p. 112.

82 Rusu, „Proclamarea Republicii", în Rusu (coord.) *Republica în România*, pp. 241–242; Țuțui, Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, p. 104.

83 Mihai al României, *O domnie întreruptă*, p. 121; Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 106–107.

84 Schuyler, *Jurnal*, p. 65; Vladimir Pasti, *Noul capitalism românesc*, Editura Polirom, Iași, 2006.

85 Schuyler, *Jurnal*, pp. 67–68.

86 Focșeneanu, *Două săptămâni dramatice din istoria României*; Ioan Stanomir, „Subminarea constituționalismului și tranziția la totalitarism: august 1944-decembrie 1947", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, pp. 237–249; Radu Carp, „Actul de la 30 decembrie ca lovitură de stat: unicitate, constituționalism, context comparat", în Muraru, Muraru, *Regele, comuniștii și Coroana*, pp. 250–259; Mihai al României, *O domnie întreruptă*, pp. 200–203, 210. Ce se pierde din vedere în cazul unor astfel de tipuri de argumentare este aceea că puterea politică este constitutivă în raport cu și anterioară formei legislative prin intermediul căreia se definește/instituie. Nici Revoluția franceză din 1789 nu avea cum să fie „legală" din perspectiva vechiului regim monarhic, așa cum nici revoluția bolșevică nu putea fi legală din perspectiva regimului țarist, respectiv nici revoluțiile din 1989 din perspectiva socialismelor autoritare de stat care le-au precedat.

87 Pelin, *Cartea albă a Securității*, p. 411.

88 Deutscher, *Stalin*, pp. 536–538, 540; Plohii, *Ialta*, pp. 182–183, 558.

Câteva concluzii. A cui democrație? Sovietizarea României ca proces sinuos, ambiguu și plurivalent

1 Vladimir Tismăneanu, Dorin Dobrincu, Cristian Vasile (ed.), *Comisia Prezidențială pentru Analiza Dictaturii Comuniste din România. Raport Final*, Editura Humanitas, București, 2007, p. 59; *subl.m.*

2 Groza, *Adio lumii vechi!*, p. 397. Se pare că Groza și Maniu ar fi rămas în relații apropiate, în ciuda taberelor politice diferite în care activau. În aprilie 1945, Groza s-ar fi plâns liderului național-țărănist că nu este deloc mulțumit de felul în care este tratat de către partenerii comuniști în cadrul guvernului, anunțându-l că intenționează să demisioneze. Maniu l-a sfătuit să nu o facă, deoarece alternativa ar fi putut fi un guvern Tătărescu, de pe urma căruia ambii ar fi avut de pierdut. Vezi Bîftoi, *Petru Groza*, p. 311; Berry, *Romanian Diaries*, pp. 169–170, 487;

Lăcustă, *41 de luni care au schimbat România*, p. 52; Neagoe, *Istoria politică a României*, p. 322. De asemenea, și PCR începe să aibă tot mai puțină încredere în guvernul Groza începând cu ianuarie 1947, deoarece prim-ministrul pare a începe să facă tot mai multe concesii opoziției. Cătănuș, Buga, *Gh. Dej la Stalin*, pp. 197–198. Despre disensiunile și chiar conflictele dintre PCR și FP, vezi Ciobanu, Radu, Georgescu, *Frontul Plugarilor*, vol. I, pp. 138–142, 149, 152–165, 190, 280–295, 371, 387, 401. Un exemplu concret de tensiuni intraguvernamentale serioase se regăsește în vara lui 1945, atunci când Dej, în calitate de ministru al transporturilor, se plânge că i s-a solicitat, din partea Ministerului de Război condus de către generalul Vasiliu-Rășcanu, să aloce câteva mii de muncitori feroviari pentru ca armata să poată face față dificultăților pe care le întâmpina în procesul de reconstrucție logistică a regiunilor cele mai afectate de conflict. Rășcanu, conciliant, afirmă că această dispoziție a fost de mult anulată, respectiv că Statul-Major al armatei nu este în război cu Dej, așa cum s-ar pronunțase acesta din urmă. Groza intervine susținând că s-a găsit o soluție de compromis onorabilă și îi amintește lui Dej de cazul politicianului Aurel Vlad, viitor național-țărănist, care, în 1918, s-ar fi opus vehement Statului-Major și ar fi fost înlăturat de la putere „a doua zi". La care Dej răspunde, amenințător: „La mine n-are să fie tot așa". Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. I, *7 martie 1945-27 iulie 1945*, pp. 364–365. De asemenea, cu ocazia discuțiilor referitoare la adoptarea bugetului pe anul 1946, dezbaterile au devenit la un moment dat atât de aprinse, încât Groza a amenințat cu suspendarea ședinței de guvern. În sfârșit, Pătrășcanu preia uneori, în timpul ședințelor guvernamentale, din grabă sau din exces de zel, anumite preorogative ale prim-ministrului – fapt care antrenează reacții iritate din partea lui Groza, Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. II, *24 august 1945-28 februarie 1946*, pp. 350–351, 514.

3 Stefano Bottoni, „Reassesing the Communist Takeover in Romania: Violence, Institutional Continuity, and, Ethnic Conflict Management", în *East European Politics and Societies*, nr. 1, 2010, pp. 59–89. Csaba Békés, „The Communist Parties and the National Issue in East-Central-Europe 1945–1947 – an Important

Factor Facilitating Communist Takeover in the Region", în *6 martie 1945*, pp. 245–253. Vez și Gross, „Teme pentru o istorie socială", în Deák, Gross, Judt, *Procese în Europa*, p. 39; Deutscher, *Stalin*, p. 536.

4 Prin doctrina românismului, elaborată în 1939, Motru înțelegea în mod explicit o formă de naționalism fascist. De asemenea, acesta se pronunța în favoarea selecției naturale care ar fi asigurat „vitalitatea" poporului român, pe când asistența medicală permite și „degeneraților" să se înmulțească și să aibă urmași. Rădulescu-Motru, *Scrieri politice*, pp. 496, 562.

5 Rădulescu-Motru, *Revizuiri și adăugiri*, vol. III, 1945, pp. 373–374.

6 *Ibidem*, p. 374.

7 *Ibidem*, 1945, pp. 374–375.

8 *Ibidem*, vol. VII, 1949, pp. 64, 170, 172–173.

9 *Ibidem*, p. 173.

10 Au existat în această perioadă și ale partide politice cu o durată de viață efemeră, unele cu denumiri efectiv hilare: Partidul Românesc al Luptătorilor, Partidul Munca Rațională, Partidul Democrat Muncitoresc, Liga Chiriașilor, Partidul Liber Democrat, Frontul Generației de Foc a Invalizilor, Văduvelor și Luptătorilor din Război, Frontul Apărătorilor Patriei, Partidul Unității Naționale, Partidul Renașterii Române, Partidul Social Țărănesc. Vezi Onișoru, *Alianțe și Confruntări*, pp. 185–188.

11 Țuțui, Ioniță, *Anii tumultuoși ai luptei pentru republică*, p. 149.

12 Seceta din acești doi ani a afectat economia națională mai mult decât despăgubirile de război ce trebuiau achitate Uniunii Sovietice. Ciucă, *Guvernarea dr. Petru Groza*, vol. III, *14 martie 1946-31 ianuarie 1947*, pp. 350–351.

13 Petrovici, *Zona urbană*.

14 Totok, Macovei, *Între mit și bagatelizare*; Onișoru, „Considerații", în Ciubotă, *Sovietizarea Nord-Vestului României*, pp. 98–99. Verca, *Parașutați în România vândută*, p. 268. Iată, mai jos, o justificare propagandistică a rezistenței anticomuniste de inspirație legionară, direct de la sursă: „Azi, idealul nostru își desfășoară steagul să prindă sub fâlfâitul lui revolta toată ce mocnește, așteaptă semnalul. Care semnal? Să eliberăm țara cu o mână

de oameni, împotriva armatelor ce au învins vitejia prusacă tradițională? Nu, nu asta! Să fim alături de cei robiți, să împărțim cu ei aceeași soartă, să fim ultimii a ne pierde nădejdea, înainte ca lumea toată să-și dea seama că bolșevismul va deveni o amenințare pentru restul lumii, libere astăzi! Să răscolim permanent rezistența românească. Să respingem resemnarea celor părăsiți, abandonați, să strigăm înainte de sfârșit că de veacuri multe aici românul e stăpân, că nici morții nu acceptă înstrăinarea pământului și limbii românești. Că înainte de a abandona în mâna lor, ceea ce strămoșii ne-au lăsat prin moștenire, va trebui să epuizăm din nou ultima scânteie de viață. Popoarele ce renunță la luptă sub orice formă își merită soarta, iar cele ce și amestecă istoria cu pagini străine vor sfârși în ruine și blesteme! Resemnarea consumă sufletele. Urmează apoi dispariția în masa fluidă fără margini, ce nivelează și descompune. Trebuie să avem permanent, clar, în fața lumii, spectrul descompunerii ce trebuie evitat. Să creăm rezistență, ostilitate transformărilor ce vor apărea în suflete și în fapte. Să creăm rezistență contra bolșevizării. Iată o misiune ce renaște nădejdea zilei de mâine, iată lupta în care fiecare român își găsește sarcina de împlinit! Cât vom putea face? Dacă însă n-o face nimeni? Lipsa actelor curajoase, sublime, rupe firul ce leagă prezentul de viitor, rupe legătura cu urmașii, chemați să afirme dreptul pe acest pământ! Faptele istorice din trecut cer întotdeauna urmași de aceleași dimensiuni. Noi va trebui să începem primii, chiar de vom sfârși pe primele baricade, numai așa vom putea transmite celor ce vin după noi posibilitatea de a continua istoria pe arii demne de trăit. Nu e sarcină ușoară. E uriașă și ea va cere tot atâtea jertfe, care nu se vor termina odată cu noi! Cu toată inutilitatea aparentă a oricărei acțiuni disproporționate, trebuie să îndrăznim până la sacrificiu. E vremea marilor dăruiri, dar și a unei uriașe speranțe". Verca, *Parașutați în România vândută*, pp. 62–63. Așa cum se poate constata, propaganda legionară și propaganda național-țărănistă postbelică sunt aproape indisociabile.

15 Din exil, fostul rege Mihai și-a manifestat sprijinul pentru aceste grupări extremiste. Vezi Ciobanu, *Regele Mihai și exilul românesc*, p. 27.

16 Șiperco, *Confesiunile elitei comuniste*, vol. II, p. 268. Același colonel se confesa, cu altă ocazie, unui deținut legionar care încercase să îl sensibilizeze afirmând că mișcarea lui Codreanu luptase în primul rând cu burghezia română, nu cu PCdR, care era oricum nesemnificativ ca număr de membri. Tocmai aici ar fi fost esența problemei, conform lui Dulgheru: legionarii ar fi sustras – nu ni se spune cum – tineretul și muncitorimea comuniștilor, motiv pentru care trebuiau să dispară de pe scena politică, alături de partidele istorice. Vezi Matei Cazacu, Ioana Crețoiu, Hajos Ladislau (ed.), *Povestea generației noastre. De la monarhie la democrație. Liceul „Spiru Haret"*, Editura Corint, București, 2016, pp. 92–93. Se pare că PCR era realmente intimidat de capacitatea legionarilor de a influența categoriile sociale predilect interpelate în cadrul propagandei comuniste, așa cum era de asemenea intimidat de capacitatea organizatorică a partidelor istorice, în special a PNȚ, dincolo de propaganda național-țărănistă în sine, cea mai influentă din țară în perioada postbelică și, așa cum am tot amintit, tot mai apropiată de propaganda legionară.

17 Onișoru, *Pecetea lui Stalin*, p. 223.

18 Vezi Morar-Vulcu, *Republica își făurește oamenii*, pp. 305–308.

19 Scurtu, *România. Viața politică în documente, 1947*, p. 299.

20 Roberts, *Rumania*, p. 329.

21 Sassoon, *One Hundred Years of Socialism*, p. XI.

22 Zeletin, *Burghezia română*, p. 34. Pentru o discuție succintă a economiei politice a lui Zeletin, vezi Gelu Sabău, *De la romantism la național-comunism. Încercare asupra modernității românești*, Editura Institutul European, Iași, 2021, pp. 245–261.

23 Zeletin, *Burghezia română*, pp. 88–89.

24 Karl Marx, *Capitalul. Critica economiei politice*. Vol. I, *Procesul de producție al capitalului*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1957, p. 44.

25 *Ibidem*, Vol. III, Partea I, *Procesul de ansamblu al producției capitaliste*, Editura de Stat pentru Literatură Politică, București, 1956, pp. 216–217.

Bibliografie

Documente

„US GDP by year compared to recessions and events"; https://www.thebalance.com/us-gdp-by-year-3305543.

Andelic, J. (2019), „Fortunly's Annotated Guide to a Century of US GDP by Year", 15. 07., https://fortunly.com/statistics/us-gdp-by-year-guide/#gref.

Anton, Mioara; Chiper, Ioan (ed.) (2003), *Instaurarea regimului Ceaușescu. Continuitate și ruptură în relațiile româno-sovietice*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, Institutul Român de Studii Internaționale „Nicolae Titulescu", București.

Ardeleanu, Ion; Arimia, Vasile; Mușat, Mircea (1984), *23 August 1944. Documente, 1939–1943*, vol. I, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Ardeleanu, Ion et al. (1984), *23 August 1944. Documente*, vol. II, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Ardeleanu, Ion et al. (1985), *23 August 1944. Documente, 1944–1945*, vol. III, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Ardeleanu, Ion; Arimia, Vasile; Mușat, Mircea (1985), *23 August 1944. Documente, 1939–1943*, vol. IV, Editura Științifică și Enciclopedică, București.

Arimia, Vasile; Ardeleanu, Ion; Cebuc, Alexandru (ed.) (1994), *Istoria Partidului Național Țărănesc. Documente, 1926–1947*, Editura Arc 2000, București.

Blanton, Thomas (2013), *Ce știa președintele Truman despre România. Un raport al serviciilor secrete americane (1949)*, traducere de Ioana Ieronim, Fundația Academica Civică, București.

Bohlen, Charles, E. „The Yalta Negotiations", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, Oxford University Press, New York, pp. 19–27.

Calafeteanu, Ion (2005), *Scrisori către tovarășa Ana*, Editura Univers Enciclopedic, București.

Camelia Moraru et al. (ed.) (2002), *Stenogramele ședințelor Biroului Politic al Comitetului Central al Partidului Muncitoresc Român*, vol. I, 1948, Arhivele Naționale ale României, București.

Cătănuș, Dan; Buga, Vasile (ed.) (2012), *Gh. Gheorghiu-Dej la Stalin, 1944–1952*, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.

Cătănuș, Dan; Chiper, Ioan (1999), *Cazul Ștefan Foriș. Lupta pentru putere în PCR de la Gheorghiu-Dej la Ceaușescu*, Editura Vremea, București.

Chiper, Ioan; Constantiniu, Florin; Pop, Adrian (ed.) (1993), *Sovietizarea României. Percepții anglo-americane*, Editura Iconica, București.

Chiriţoiu, Mircea (1997), *Lovitura de stat de la 30 decembrie 1947. Preliminarii militare, consecințe politice*, Fundația Academia Civică, București.

Churchill, Winston (1991), „The Percentages Agreement", în Stokes, Gale (ed.), *From Stalinism to Pluralism. A Documentary History of Eastern Europe since 1945*, Oxford University Press, New York, pp. 31–32.

Ciobanu, Vasile; Radu, Sorin; Georgescu, Nicolae (ed.) (2011), *Frontul Plugarilor. Documente, 1944–1947*, vol. I, Institutul Național pentru Studiul Totalitarismului, București.

Ciucă, Marcel-Dumitru (2011), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. I, Editura Saeculum I.O., București.

Ciucă, Marcel-Dumitru (2012), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Constantin Sănătescu*, vol. II, Editura Saeculum I.O., București.

Ciucă, Marcel-Dumitru (2013), *Stenogramele ședințelor Consiliului de Miniștri. Guvernarea Nicolae Rădescu*, Editura Saeculum I.O., București.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (1995), *Procesul mareșalului Ion Antonescu. Documente*, vol. I, Editura Saeculum I.O., Europa Nova, București.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (1995), *Procesul mareșalului Ion Antonescu. Documente*, vol. II, Editura Saeculum I.O., Europa Nova, București.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (1998), *Procesul mareşalului Ion Antonescu. Documente*, vol. III, Editura Saeculum I.O., Europa Nova, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (2001), *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Naţional-Ţărănesc*, vol. I, *Ancheta*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (2001), *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Naţional-Ţărănesc*, vol. II, partea I, *Procesul public*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (2001), *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Naţional-Ţărănesc*, vol. II, partea a II-a, *Procesul public*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru (ed.) (2001), *Procesul lui Iuliu Maniu. Documentele procesului conducătorilor Partidului Naţional-Ţărănesc*, vol. III, *Sentinţa*, Editura Saeculum I.O., Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria (ed.) (1997), *Stenogramele şedinţelor consiliului de miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. I, septembrie-decembrie 1940, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria (ed.) (1998), *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. II, ianuarie-martie 1941, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria; Teodorescu, Aurelian (ed.) (1999), *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. III, aprilie-iunie 1941, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria (ed.) (2000), *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. IV, iulie-septembrie 1941, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria (ed.) (2001), *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. V, octombrie 1941-ianuarie 1942, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria (ed.) (2002), *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VI, februarie-aprilie 1942, Editura Mica Valahie, Bucureşti.

Ciucă, Marcel-Dumitru; Ignat, Maria (ed.) (2003), *Stenogramele şedinţelor Consiliului de Miniştri. Guvernarea Ion Antonescu*, vol. VII, mai-iulie 1942, Arhivele Naţionale ale României, Bucureşti.